

ii n f o s 2017

ZBORNÍK PRÍSPEVKOV
Z 39. MEDZINÁRODNÉHO
INFORMATICKÉHO SYMPÓZIA

25. – 28. APRÍL 2017
TRANSFORMÁCIA KNIŽNÍC A VÝZVY 4. PRIEMYSELNEJ REVOLÚCIE

TRANSFORMÁCIA KNIŽNÍC A VÝZVY 4. PRIEMYSELNEJ REVOLÚCIE

39. medzinárodné informatické sympóziu

Transformácia knižníc a výzvy 4. priemyselnej revolúcie

25. - 28. apríl 2017

Kongresové centrum SAV Academia,
Stará Lesná - Vysoké Tatry

Spolok slovenských
knihovníkov a knižníc

Zostavovatelia: Ing. Silvia Stasselová, Mgr. Jitka Kmet'ová
Recenzenti: Doc. PhDr. Pavol Rankov, PhD., Mgr. Marta Špániová, PhD.,
Vydavateľ: Spolok slovenských knihovníkov a knižníc

Za obsah a jazykovú úpravu zodpovedajú autori príspevkov

ISBN: 978-80-89586-09-7
EAN: 9788089586097

OBSAH

45 ROKOV SYMPÓZIA INFOS – PRÍHOVOR _____	4
<i>Silvia Stasselová</i>	

AKTUÁLNE TRENDY A VÝZVY PRE KNIHOVNÍCTVO

PŘÍPRAVA LEGISLATIVY POVINNÉHO VÝTISKU ELEKTRONICKÝCH PUBLIKACÍ V ČESKÉ REPUBLICE _____	5
<i>Vít Richter</i>	
POVINNÉ DEPONOVANIE – PRÁVO A POVINNOSŤ VS. REALITA _____	13
<i>Monika Lopušánová</i>	
DEPOZIT SLOVENSKEHO WEBU _____	20
<i>Alojz Androvič, Andrej Bizík, Peter Hausleitner, Jana Matúšková</i>	
ELEKTRONICKÉ SERIÁLY V KONTEXTE DIGITÁLNEHO DEPOZITU _____	33
<i>Alojz Androvič, Beáta Katrincová</i>	
E-SBÍRKY, PORTÁL PRO PREZENTACI KULTURNÍHO DĚDICTVÍ _____	50
<i>Marie Vítková</i>	
STIMULY NA PRÍCHOD OTVORENEJ VEDY NA SLOVENSKO _____	53
<i>Michal Sliacky, Jozef Dzivák, Silvia Horáková, Jana Kasáková, Katarína Svitková</i>	
INFORMAČNÍ PREDÁTOŘI, ANEB, JAK SE ÚČINNĚ BRÁNIT _____	65
<i>Jindra Planková</i>	
DVA ROKY SPOLEČNÉHO KATALOGU S OTEVŘENÝM KNIHOVNÍM SOFTWAREM EVERGREEN _____	75
<i>Eva Cerniňáková, Václav Jansa</i>	

4. PRIEMYSELNÁ REVOLÚCIA V KNIŽNICIACH

KNIHOVNÍCTVO PO 4. PRIEMYSELNEJ REVOLÚCII: ODHADOVANIE BUDÚCNOSTI POMOCOU DELFSKEJ METÓDY _____	87
<i>Andrea Hrčková</i>	
JE KNIHOVNÍK TAKÉ ČLOVĚKEM?! _____	95
<i>Renáta Salátová, Anna Machová</i>	
VPLYV HLAVNÝCH PRINCÍPOV INDUSTRY 4.0 NA SLUŽBY AKADEMICKÝCH KNIŽNÍC _____	107
<i>Kvetoslava Rešetová, Viera Polčíková</i>	
SOCIAL BOTS V PROSTREDÍ SOCIÁLNYCH SIETÍ _____	116
<i>Michaela Stopková</i>	
RFID – TECHNOLOGIA, KTORÁ POMÁHA _____	126
<i>Ján Rýzek, Pavel Zajíček</i>	
FORMY KOMUNIKACE S KNIHOVNAMI/ SOUČASNÉ MODERNÍ PROSTŘEDKY A TECHNOLOGIE _____	131
<i>Jiří Šilha, Jiří Tobiáš</i>	
INFOGATE – KATALÓG INFOGATE – NOVINKY VO VERZII 3.0 _____	136
<i>Ján Grman, Hana Ráčzová, Pavol Špáni,</i>	

TECHNOLÓGIE MÔŽU AJ SLŮŽIŤ _____	141
Nadežda Andrejčíková, Jana Šubová	
OD VIRTUÁLNI K FYZICKÉ DEPOZITNÍ KNIHOVNĚ _____	147
Anna Vandasová	
ČESKÁ TERMINOLOGICKÁ DATABÁZE KNIHOVNICTVÍ A INFORMAČNÍ VĚDY (TDKIV) _____	150
Jaroslava Citová	
MULTIFUNKČNÉ KONZERVAČNÉ TECHNOLOGIE PRE OCHRANU PAPIEROVÝCH NOSIČOV INFORMÁCIÍ _____	161
Radko Tiňo, Katarína Vizárová	
TECHNOLOGIE HROMADNÉHO ODKYSELOVÁNÍ KNIH – ZÁCHRANA ROZPADAJÍCÍHO SE KYSELÉHO PAPIŘU _____	170
Petra Vávrová, Jitka Neoralová, Lucie Palánková, Magda Součková, Dana Hřebecká, Kristýna Boumová	
VÝVOJ PROCESOV FORMÁTOVEJ VALIDÁCIE V CDA _____	180
Juraj Strnisko	

INOVATÍVNE PROJEKTY PAMÄŤOVÝCH A FONDOVÝCH INŠTITÚCIÍ

WEB SEN X SKUTOČNOSŤ – UDALOSTI SLOVENSKEHO ŠTÁTU V 4 KAPITOLÁCH _____	184
Michal Čudrnák, Gabriel Balkó	
DIGITÁLNA FONOTÉKA PRE NEVIDIACICH _____	199
Norbert Végh	
SÚČASNÉ TRENDY V DIGITALIZÁCII A SPRÍSTUPŇOVANÍ DIGITALIZOVANÉHO OBSAHU V UNIVERZITNEJ KNIŽNICI V BRATISLAVE _____	200
Tomáš Fiala	

SLUŽBY KNIŽNÍC PRE MODERNÚ SPOLOČNOSŤ

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ KNIŽNICA SMEROM K POUŽÍVATEĽOVI _____	208
Alžbeta Martinická, Zuzana Prachárová	
KONCEPTUÁLNY MODEL DIGITÁLNEHO PREPOJENIA KNIŽNÍC S KNÍHKUPECTVAMI A VYDAVATEĽSTVAMI _____	220
Katarína Buzová, Milan Regec, Simona Šatárová	
GENERÁCIA MILENIÁNOV – VÝZVA PRE AKADEMICKÚ KNIŽNICU _____	231
Jitka Kmet'ová	
KNIŽNICA PRE MLÁDEŽ MESTA KOŠICE DNES A ZAJTRA _____	241
Iveta Hurná	
POĎ, PREŽIME SI PRÍBEH (PREKONÁVANIE BARIÉR VO VZŤAHU KU KNIHÁM PROSTREDNÍCTVOM PRÁCE SO SKUPINOU) _____	244
Katarína Bergerová, Viera Némethová, Petra Mišáková	
FUNKCIA VZDELÁVACÍCH, KULTIVAČNÝCH A SOCIÁLNO – PSYCHOLOGICKÝCH AKTIVÍT EDUKÁCIE SENIOROV V PROSTREDÍ MODERNEJ KNIŽNICE _____	250
Ivana Poláková, Miroslav Tuma	
EWOLUCJA PRZESTRZENI WOBEC NOWYCH FUNKCJI BIBLIOTEKI EVOLUTION OF SPACE IN RESPONSE TO NEW FUNCTIONS OF LIBRARY _____	263
Andrzej Buck, Anna Polus	

KNIŽNICA WALTERA HOOPERA – AKTÍVNA ŠKOLSKÁ KNIŽNICA _____	273
Michal Kaščák	
VZDELÁVACIE AKTIVITY VEREJNEJ KNIŽNICE V KONTEXTE CELOŽIVOTNÉHO VZDELÁVANIA – ÁNO ČI NIE? _____	280
Helena Mlejová	
METODICKÁ PRÁCA PRE SIEŤ ŠKOLSKÝCH KNIŽNÍC A PROJEKTY ZAMERANÉ NA PODPORU ČÍTANIA ____	286
Rozália Cenigová	
PRIESKUM KAUZALITY MEDZI OBSAHOM WIKIPEDIE A ZVÝŠENÍM NÁVŠTEVNOSTI DIGITÁLNEJ KNIŽNICE UKB _____	296
Jaroslava Dollerová	
KNIŽNICA V KONTEXTE NÁRODNÉHO PROGRAMU AKTÍVNEHO STARNUTIA (NPAS) _____	304
Soňa Jakešová,	
LIBRARIES MEETING THE EXPECTATIONS AND DEEDS OF DEMANDING USERS (PRESENTATION) _____	309
Małgorzata Grelak	
MULTIMEDIA COLLECTIONS IN A LIBRARY AT THE TIME OF MODERN TECHNOLOGIES (PRESENTATION)_	312
Bartosz Czerniawski	
RPECHOD OD KLASICKÉHO PUBLIKOVANIA K ELEKTRONICKÉMU NA UPJŠ V KOŠICIACH (V KONTEXTE VYDAVATELSKEJ ČINNOSTI UNIVERZITNEJ KNIŽNICE) _____	315
Eva Medvid'ová, Daniela Džuganová	

45 ROKOV SYMPÓZIA INFOS – PRÍHOVOR

Silvia Stasselová

Organizačný garant sympózia INFOS 2017, predsedníčka Spolku slovenských knihovníkov a knižníc, generálna riaditeľka Univerzitnej knižnice v Bratislave

Spolok slovenských knihovníkov a knižníc (SSKK) si v roku 2016 slávnostne pripomenul 70 ROKOV svojho pôsobenia, počas ktorých aktívne podporuje knihovníkov a knižnice na Slovensku a zastupuje ich záujmy na pôde medzinárodnej federácie International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA).

Naše najstaršie knihovnícke profesijné združenie na Slovensku prešlo od svojho založenia v roku 1946 dlhú cestu a napriek nutnosti prispôbiť sa dynamike vonkajších zmien, Spolok slovenských knihovníkov a knižníc dokázal zachovať tradíciu svojich významných odborných podujatí až do súčasnosti.

V tejto súvislosti je INFOS synonymom zachovania tradície najvýznamnejšieho a najprogresívnejšieho odborného podujatia Spolku slovenských knihovníkov a knižníc, zameraného (dnes už nielen) na oblasť informačných technológií v knižniciach, ktorého prvý ročník sa viaže k roku 1972.

Tak ako Spolok slovenských knihovníkov a knižníc, ktorý prešiel historicky mnohými zmenami, prešiel mnohými zmenami aj INFOS. Po prvopočiatkoch INFOS, ako seminára o využívaní výpočtovej techniky v knižniciach a automatizácii knižnično-informačných služieb, na prelome tisícročí nastala nová éra INFOS, ktorý sa etabloval ako významné medzinárodné informatické sympóziu.

Vzhľadom na zvýšený záujem zo strany účastníkov a zvýšené nároky na technické vybavenie sme v roku 1998 prvýkrát zorganizovali medzinárodné sympóziu INFOS v priestoroch Kongresového centra SAV – Academia v Starej Lesnej, kde sme k plnej spokojnosti účastníkov aj vystavovateľov zotrvali doteraz.

V tomto roku sme si pripomenuli už 20 ROKOV SYMPÓZIA INFOS V STAREJ LESNEJ.

Tradíciu sympózií INFOS, ako významného medzinárodného odborného fóra knižničných a informačných špecialistov, budeme s určitosťou zachovávať aj naďalej.

AKTUÁLNE TRENDY A VÝZVY PRE KNIHOVNÍCTVO

PŘÍPRAVA LEGISLATIVY POVINNÉHO VÝTISKU ELEKTRONICKÝCH PUBLIKACÍ V ČESKÉ REPUBLICĚ

Richter, Vít
Národní knihovna ČR

Abstrakt

Národní knihovna ČR již od roku 2008 usiluje o legislativní zajištění povinného odevzdávání elektronických publikací vydávaných na území ČR (e-depozit). V současné době existuje vládní návrh novely povinného výtisku, který by měl řešit i povinné odevzdávání elektronických publikací. Příspěvek se věnuje hlavním problémům v této oblasti: vymezení e-depozitu, stanovení vhodných formátů pro trvalé uchování, povinnosti nakladatelů a vydavatelů, možnosti zpřístupnění e-depozitu.

Abstract

Since 2008, the National Library of CR is trying to legally ensure submitting of mandatory copies of electronic publications published within the territory of the Czech Republic (e-deposit). Currently exists the government's draft amendment to the legal deposit, which should apply also to the legal deposit of e-publications. This contribution addresses the main problems in this area: definition of the e-deposit, determination of suitable formats for long-term preservation, responsibilities of editors and publishers, possibilities of accessing the e-deposit.

Klíčová slova

povinný výtisk, e-knihy, e-periodika, legislativa, web-harvesting

Keywords

legal deposit, e-books, e-periodicals, legislation, web-harvesting

Úvod

Institut povinného výtisku můžeme zařadit mezi základní legislativní dokumenty, které vymezují činnost každé národní knihovny. Povinnost nakladatele či vydavatele odevzdat stanovený počet publikací národní knihovně či dalším institucím je základní podmínkou pro vytvoření evidence dokumentů publikovaných na území určitého státu. Odevzdávané publikace jsou trvale uchovávány, což je základním předpokladem pro možnost garantovat dostupnost všech vydaných publikací nejen současníkům, ale také budoucím generacím. Nejinak to platí i pro Národní knihovnu České republiky (NK ČR), která je nositelem povinného výtisku již od roku 1781. Odevzdávání prvních povinných výtisků vymohl pro tehdejší Veřejnou a univerzitní knihovnu její ředitel Karel Rafael Ungar v roce 1781 a v roce 1807 byla tato

povinnost rozšířena na všechny tiskaře z území Čech. Současnou legislativu povinného výtisku tvoří komplex tří zákonů, které na jedné straně zabezpečují odevzdávání vydaných knih (monografií)¹ a periodické literatury² a současně ukládají Národní knihovně ČR povinnost získané dokumenty uchovávat a zpřístupňovat³

¹Zákon č. 37/1995 Sb. o neperiodických publikacích. In: *Sbírka zákonů*. 1995, číslo 8. Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1995-37>

²Zákon č. 46/2000 Sb., o právech a povinnostech při vydávání periodického tisku (tiskový zákon). In: *Sbírka zákonů*. 2000, číslo 17. Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-46>

³Zákon č. 257/2001 Sb. o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon). In: *Sbírka zákonů*. 2001, číslo 98. Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-257>

Obr. 1: Legislativní zajištění povinného výtisku

Pro citované zákony je typické, že jsou takřka výhradně zaměřeny na publikace vydávané v tradiční tištěné podobě, případně na elektronické publikace zaznamenané na pevných nosičích, například CD či DVD. Zcela chybí ustanovení, která by se vztahovala na publikace vydávané v digitální formě a také online publikace šířené v prostředí internetu. Charakterizujme stručně, na jaké publikace by se měla legislativa povinného odevzdávání nově vztahovat, jedná se zejména o tyto základní typy dokumentů:

1. Digitální dokument (publikace)⁴ vydávaný jako ekvivalent či kopie tištěné knihy nebo časopisu, tj. e-knihy a e-periodika. Zpravidla se jedná o dokumenty, které původně vznikly jako předloha pro tisk tradiční tištěné knihy či časopisu, nebo se jedná o elektronický dokument, který vznikl digitalizací tištěné knihy či periodika.

2. Dokumenty digitální původem (born digital material)⁵, které vznikly s předpokladem, že nebudou mít analogový ekvivalent, tj. nevznikly ani digitalizací analogové předlohy (například tištěné knihy), ani se nepočítá s tím, že by byly do analogové předlohy převedeny. Typickým příkladem takových dokumentů jsou webové stránky.

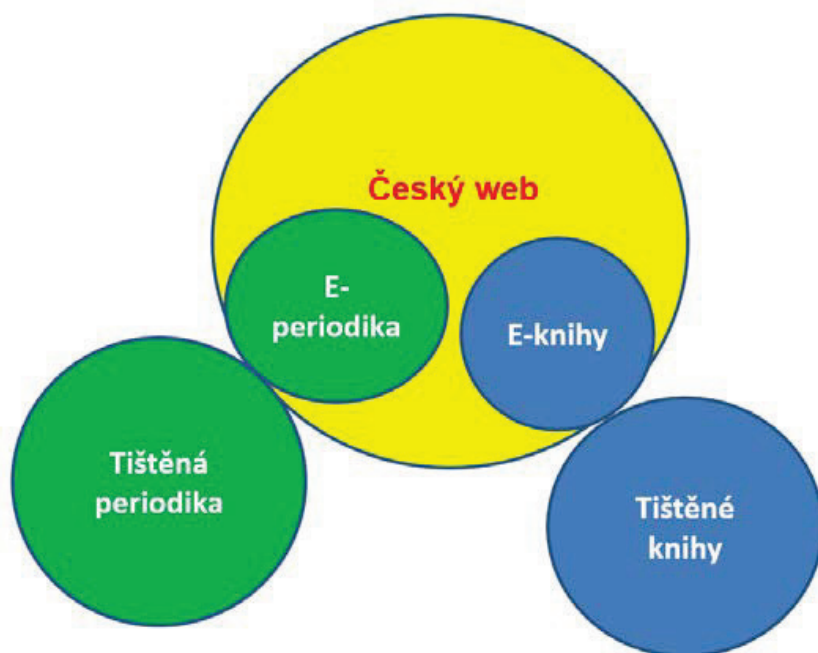
3. Zvláštní kategorii dokumentů digitálních původem jsou elektronické knihy (e-knihy)⁶ a elektronické časopisy (e-periodika)⁷ šířené online.

⁴CELBOVÁ, Ludmila. Elektronický dokument. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)*[online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000870&local_base=KTD.

⁵CUBR, Ladislav, HAVLOVÁ, Jaroslava. Dokument digitální původem. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)*[online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000014624&local_base=KTD.

⁶CELBOVÁ, Ludmila, HAVLOVÁ, Jaroslava. Elektronická kniha. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)*[online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000866&local_base=KTD.

⁷CELBOVÁ, Ludmila. Elektronický časopis. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)*[online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2017-06-04]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000869&local_base=KTD.

Obr. 2: Dokumenty zahrnuté do legislativy povinného výtisku

Na prví pohled je zřejmé, že se jedná o mimořádně pestrou směs elektronických dokumentů, které není vždy snadné jednoznačně identifikovat či pojmenovat. Jejich společnou a podstatnou vlastností je, že jsou šířeny online, a z toho vyplývá také jejich proměnlivost a celková nestálost. Objem digitálních dokumentů trvale dynamicky roste a v mnoha ohledech již překonal objem tradiční tištěné produkce. Jedná se o dokumenty, které jsou nedílnou součástí kulturního a vědeckého dědictví a je nezbytné zabývat se jejich systematickým shromažďováním, uchováním a zpřístupněním, aby nedocházelo k jejich nevratným ztrátám. Proto je také nezbytné, aby tyto procesy byly podpořeny legislativou.

První návrh na legislativní řešení e-depozitu (povinného odevzdávání elektronických publikací) předložila NK ČR Ministerstvu kultury ČR (MK ČR) v roce 2008.⁸ Na základě těchto podkladů připravilo MK ČR úpravu stávající legislativy povinného výtisku. Ministerský návrh byl odmítnut Ústřední knihovnickou radou i NK ČR jako nevhodný, protože předpokládal, že u periodik, které

vychází v tištěné i elektronické verzi, bude zrušeno povinné odevzdávání tištěného exempláře. V návaznosti na to řešila NK ČR výzkumný projekt „Správa elektronických publikací v síti knihoven ČR“⁹, jehož cílem bylo provést podrobnou analýzu dané problematiky, navrhnout komplexní legislativní řešení a vytvořit systém pro odevzdávání a přebírání elektronických publikací. Na základě výstupů z tohoto projektu¹⁰ připravilo MK ČR v průběhu roku 2016 nové legislativní řešení. Vládní návrh byl počátkem roku 2017 předán do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR.¹¹

I tento návrh knihovnická komunita v průběhu

⁹Projekt byl řešen v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) v letech 2012 až 2015, celková dotace 19,7 mil. Kč.

¹⁰SVOBODA, Tomáš et al. *Elektronické publikace v Národní knihovně ČR* [online]. 1. vydání. Praha: Národní knihovna České republiky, 2015 [cit. 2017-06-10]. ISBN 978-80-7050-654-7. Dostupné z: <https://drive.google.com/file/d/0B46gpfbHV70tR28wSzYyUmxqQHc/view?pref=2&pli=1>.

¹¹Vládní návrh ZÁKON ze dne 2017, kterým se mění zákon č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon), ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 37/1995 Sb., o neperiodických publikacích, ve znění pozdějších předpisů: Sněmovní tisk 1011/0, část č. 1/9. Novela z. - knihovní zákon. Praha: Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR, 2017. Dostupné také z: <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=7&CT=1011&CT1=0>.

⁸CELBOVÁ, Ludmila. Český web a povinný výtisk – jde to spolu dohromady?. *Knihovna: knihovnická revue*, 2008, 19 (2), s. 5-15. ISSN 1801-3252. Dostupné také z: <http://knihovna.nkp.cz/knihovna82/82005.htm>.

připomínkového řízení odmítla, ale MK ČR předložilo svůj návrh bez podstatných změn. Předmětem kritiky se staly především tyto otázky:

1. Návrh neobsahoval ustanovení o povinném odevzdávání e-periodik, tzn., že součástí návrhu nebyla novela tiskového zákona č. 46/2000 Sb., který doposud řeší pouze pravidla povinného odevzdávání tištěných periodik. V návrhu MK ČR bylo uvedeno nepravdivé tvrzení, že povinné odevzdávání e-periodik bude v plném rozsahu zajištěno archivováním webových stránek. Problematika sběru a uchování elektronických periodických publikací v digitální podobě byla tím zúžena pouze na oblast web-harvestingu. Ministerský návrh vůbec neřešil povinné odevzdávání komerčně vydávaných titulů, které jsou přístupné až po zaplacení předplatného. Skutečným důvodem redukování návrhu byla neochota MK ČR zabývat se novelou tiskového zákona č. 46/2000 Sb.,

kteřá byla vnímána jako kontraverzní.

2. Návrh neobsahoval možnost zhotovení tiskové kopie z odevzdávaných digitálních dokumentů. Toto omezení je s ohledem na budoucí vývoj neopodstatněně omezující zejména ve vztahu k born digital dokumentům.
3. Návrh obsahoval propojení na zákon o některých službách informační společnosti č. 480/2004 Sb. (§5). Toto propojení by v konečných důsledcích mohlo způsobit, že NK ČR by za určitých okolností byla odpovědná za obsah uložených digitálních dokumentů, případně měla povinnost některé dokumenty z digitální knihovny odstranit. Tím by došlo k omezení archivních funkcí NK ČR.

V následujícím textu stručně charakterizujeme hlavní směry navrhovaného i prosazovaného legislativního řešení e-depozitu, tj. povinného odevzdávání elektronických publikací.

Legislativní zajištění trvalého uchování a zpřístupnění webových stránek.

Web, webové médium je v současné době nejmohutnějším informačním zdrojem, který lidé vytváří a mohou využívat. Historii lidské společnosti nelze dnes, ale zejména v budoucnu zaznamenat či popsat bez informací uložených na web. Jeho charakteristickým rysem není pouze bohatství informací, ale silná dynamičnost a neustálá proměnlivost. Proto je důležité, aby si společnost vytvořila nástroje, jak tento mohutný informační zdroj archivovat a umožnit jeho zpřístupnění pro budoucí generace. V českém prostředí se archivaci webu věnuje projekt WebArchiv, který vznikl díky projektu výzkumu a vývoje "Registrace, ochrana a zpřístupnění domácích elektronických zdrojů v síti Internet". Úvodní projekt řešila NK ČR ve spolupráci s Moravskou zemskou knihovnou v Brně a Ústavem výpočetní techniky Masarykovy univerzity v Brně. Díky tomuto projektu jsou

webové stránky domény CZ.NIC systematicky archivovány od roku 2001¹². Současná legislativa tomuto projektu neposkytuje odpovídající a dostatečný právní rámec pro všechny procesy související se sběrem, uchováváním, ochranou a zpřístupňováním elektronických dokumentů zveřejněných na webu/prostřednictvím internetu a přístupných online. Cílem nové právní úpravy je zahrnout do hlavních činností NK ČR i povinnost provádět web-harvesting¹³, upravit nakládání s materiály získanými web-harvestingem, tj. komu a za jakých podmínek budou archivované dokumenty zpřístupňovány. Legislativní úprava bude řešena novelou knihovního zákona

¹²K datu 10.6.2017 bylo v WebArchivu uloženo 245 TB dat, viz <http://webarchiv.cz/cs>.

¹³Sběr dokumentů (web-harvesting) představuje dle zadaných kritérií automatizované robotické mapování, vyhledávání a stahování vybraných (webových) stránek v internetovém prostředí v čase a jejich ukládání pro zachování do budoucna. Tuto činnost zpravidla provádí některé národní paměťové instituce - knihovny, archivy apod.

č. 257/2001 Sb. Především úpravou §9, který vymezuje hlavní úkoly a funkce NK ČR. Jedná se o tyto povinnosti a principy:

- NK ČR zabezpečuje sběr, uchovávání a zpřístupňování vybraných informací, které jsou volně dostupné na území ČR prostřednictvím služeb informační společnosti.
- NK ČR pořizuje databázi těchto informací.
- Zpřístupnění informací z této databáze zajišťují kromě NK ČR také Moravská zemská

knihovna, Parlamentní knihovna, Knihovna Národního muzea, Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana a všechny krajské knihovny. Tyto knihovny získávají oprávnění k vytěžování a zužitkování databáze.

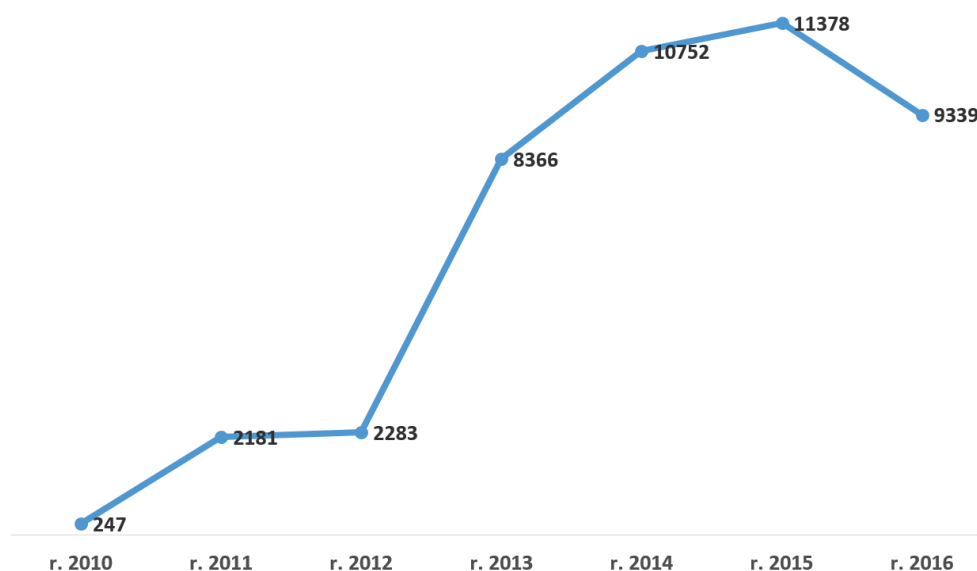
- Zpřístupnění získaných dat a informací veřejnosti je umožněno prezenčně prostřednictvím terminálů NK ČR a výše uvedených knihoven za stanovených podmínek.

Povinné odevzdávání elektronických knih

Vydávání elektronických knih (e-knih) je v České republice evidováno agenturou ISBN od července roku 2010. Do konce roku 2016 bylo přiděleno celkem 44 546 samostatných čísel ISBN. Podle

pravidel přidělování čísel ISBN se zvláštní číslo přiděluje každému druhu elektronického formátu (např. pdf, ePub, Mobipocket apod.). To značně znesnadňuje zjištění počtu originálních titulů knih, odhaduje se, že do konce roku 2016 bylo vydáno cca 15 000 originální titulů (bez rozlišení počtu formátů).

Obr. 3: Počty ohlášených e-knih do agentury ISBN

Novelou zákona č. 37/1995 Sb., o neperiodických publikáciach bude stanovena povinnosť vydavateľů odevzdávať stanoveným príjemcům povinné výtisky z každého vydání elektronické neperiodické publikace, a to v jejím původním formátu bez užití technických ochranných prostředků. Povinnosť odevzdávání bude platiť:

- pokud elektronické publikaci bylo uděleno číslo Mezinárodního standardního číslování knih (ISBN) nebo Mezinárodního standardního číslování hudebnin (ISMN);
- a/nebo je veřejně šířená komerčně (to jest za účelem dosažení přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu).
- Povinnosť se nevztahuje na rozmnoženiny pořízené v cizině, pokud nebyly uvedeny na trh v ČR prostřednictvím služeb informační společnosti nebo vydavatel nemá organizační složku na území ČR.

Návrh rozlišuje publikace vydané, čímž se rozumí tiskem (na hmotném nosiči), a publikace pořízené, čímž se rozumí elektronicky (bez hmotného nosiče), vždy jde o to, kdy a v jaké podobě vydavatel zahájil veřejné šíření neperiodické publikace ve smyslu zákona o neperiodických publikáciach; povinnosť předávat tištěné povinné výtisky (vydané na jakémkoli hmotném nosiči) zůstává beze změny.

Novela předpokládá vydání vyhlášky, která stanoví technické požadavky a způsob odevzdávání

včetně doporučených formátů (Archivní formát PDF/A, PDF/A-1, PDF/A-2, ePub2). U ostatních formátů nebude možno garantovat trvalé uchování.

Novelou knihovního zákona č. 257/2001 (§9) bude řešeno:

- uchování povinných výtisků (e-depozitu) v rámci konzervačního fondu NK ČR formou vytvořené databáze povinných výtisků pořízených elektronicky;
- zajištění přístupu oprávněných knihoven, které jsou příjemci povinného výtisku vydaného tiskem (včetně slepeckého písma), k databázi povinných výtisků pořízených elektronicky mají tyto knihovny (Moravská zemská knihovna, Parlamentní knihovna, Knihovna národního muzea, Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana a všechny krajské knihovny). Tyto knihovny získávají oprávnění k vytěžování a zužitkování databáze;
- zpřístupnění získaných elektronických povinných výtisků (obsahu databáze) veřejnosti prostřednictvím terminálů oprávněných knihoven za podmínek primárně stanovených autorským zákonem. Zpřístupňování je řešeno tak, že k jedné publikaci bude mít v rámci jedné knihovny v jednom okamžiku přístup pouze jeden uživatel.

Obr. 4: Ideální varianta zpřístupnění a služeb e-depozitu

Jak už bylo uvedeno výše, návrh MK ČR z roku 2017 umožňuje, aby uživatelé mohli elektronické publikace studovat pouze na terminálu ve vyjmenovaných knihovnách bez možnosti zhotovení tištěné případně digitální kopie. Zástupci knihoven budou v budoucnu usilovat o to, aby legislativní úprava umožnila zhotovit alespoň rozsahem omezenou tištěnou kopii (do 10 stran), například kapitoly knihy, články apod. Tato možnost bude mít zásadní význam především u dokumentů digitálních původem (born digital material), jejichž rozsah se bude dynamicky rozšiřovat. Setrvávání na absolutní zákazu zhotovení jakékoliv kopie by mohlo podnítit uživatele k nelegálnímu kopírování.

Povinné odevzdávání elektronických periodik

MK ČR v návrhu novely legislativy povinného výtisku z roku 2017 odmítlo řešit povinné odevzdávání elektronických periodik s tím, že archivace tohoto segmentu vydavatelské produkce je řešena archivací webu, tj. web-harvestingem. Hlavním argumentem pro vyloučení bylo, že povinné odevzdávání nelze vztáhnout na tzv. dynamické informační zdroje (tj. informační dokumenty, jež i po svém prvotním uvedení na veřejnost v prostředí komunikačních sítí více či méně průběžně mění svou podobu, jakými jsou například zpravodajské servery). Odevzdávkovou povinnost lze ale řešit obdobným vymezením, jak je tomu u e-knih, tj. omezit povinnost odevzdat elektronické periodické publikace šířené prostřednictvím služeb informační společnosti s přiděleným číslem Mezinárodního číslování seriálových publikací (ISSN) nebo uvedené na trh v České republice za účelem získání přímého nebo nepřímého hospodářského prospěchu. Obdobné řešení lze najít v legislativě celé řady států¹⁴.

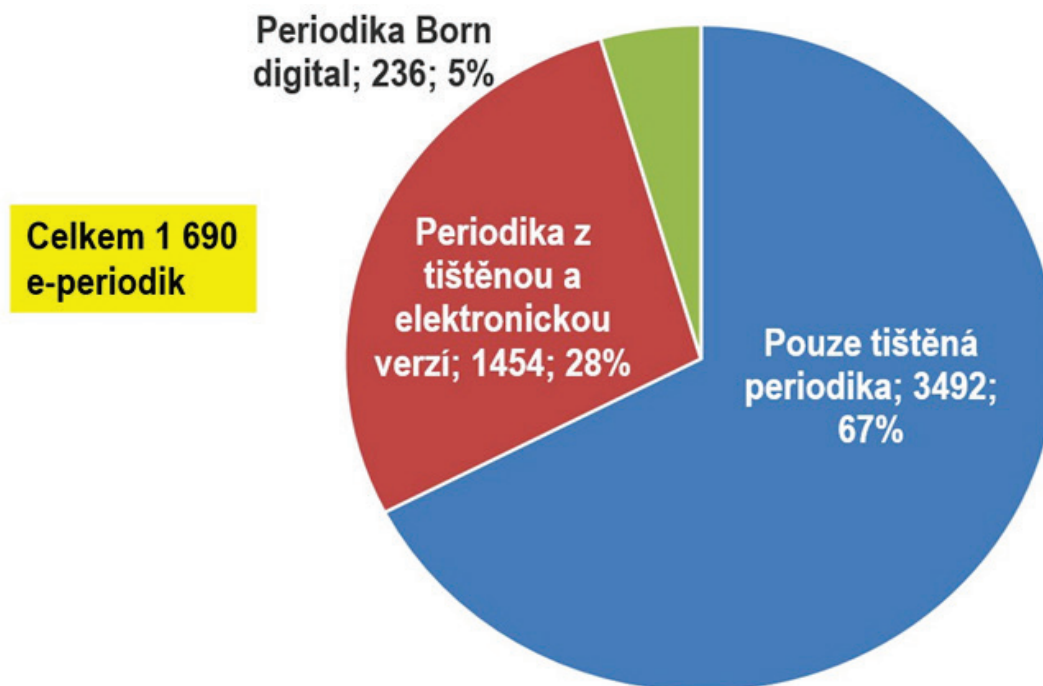
Elektronické periodické publikace představují rozsáhlou skupinu různých typů dokumentů, ke

kterým je potřeba přistupovat rozdílně. Povinné odevzdávání nelze nahradit pouze web-harvestingem, zejména proto, že:

- přístup k mnoha elektronickým periodickým publikacím je vybaven technickým prostředkem ochrany, ať už založeným na platbě nebo jinak omezujícím (je nutné předplatné nebo přihlášení k zobrazení obsahu; např. předplatitelská databáze MF Dnes);
- ne všechna elektronická periodika nutně musejí mít vlastní webové stránky, na kterých jsou zveřejňována, mohou být publikována pouze v rámci specializovaných oborových databází.

Toto jsou případy, u kterých automatizovaný sběr (web-harvestingu) není použitelná metoda, protože harvestery (aplikace pro sběr dat) mohou sbírat pouze webové stránky dostupné na otevřeném internetu a do zabezpečených sekcí se nedostanou kvůli nutnosti uživatelské interakce (přihlášení, registrace atd.). Z technického hlediska a z důvodu vysokých nároků na výpočetní a lidské zdroje nelze archivovat nová vydání elektronických periodik v čase jejich vydání, jinak by si to vyžádalo další vysoké náklady.

¹⁴Příklady zemí, kde je povinné odevzdávání elektronických periodik zakotveno právním předpisem: Bulharsko, Dánsko, Estonsko, Finsko, Francie, Chorvatsko, Itálie, Kanada, Německo, Slovinsko, Spojené království, Španělsko, USA (jen periodika, dle výběru Library of Congress).

Obr. 5: Česká periodika, zdroj agentura ISSN

Pokud by právní úprava odevzdávkové povinnosti byla přijata v předložené podobě, vedlo by to k dalším nenahraditelným ztrátám pro informační a kulturní dědictví České republiky, neboť právě statické periodické elektronické publikace, které jsou analogické tištěným periodikům (i když mohou obsahovat technické prvky jdoucí za rámec možností reprografie) představují kvalitativně podstatný segment publikační produkce v České republice. Považuje se proto za nezbytné vztáhnout odevzdávkovou povinnost rovněž na elektronické periodické publikace, a sice takové, jež lze společně s uvedenými kritérii (uvedení ISSN a komerční šíření) vymezit jako publikace se statickým, neměnným obsahem. Podle rešerše provedené v Registru ISSN by se jednalo o 236 titulů online periodik, která jsou vydávána alespoň 2x ročně; nejsou zde zahrnuty magazíny vycházející jako aktualizované websites a ostatní pokračující zdroje online - monografické série,

sborníky z konferencí a pod., databáze. Jedná se převážně o odborné a vědecké časopisy. Lze předpokládat, že v budoucnu bude počet titulů narůstat.

Na závěr

Svět elektronických publikací šířených online je velmi rozmanitý a má stále větší dynamiku, ale příprava legislativy pro povinné odevzdávání a uchování těchto publikací se stále odkládá. V době dokončení tohoto příspěvku (červen 2017) je zřejmé, že popisovaný vládní návrh nesetihne Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR projednat do konce svého volebního období (říjen 2017). Řešení se tedy odkládá, ale to zakládá naději, že lze na návrhu dále pracovat a změnit.

POVINNÉ DEPONOVANIE – PRÁVO A POVINNOSŤ VS. REALITA

Lopušánová, Monika
Univerzitná knižnica v Bratislave

Abstrakt

Obsahom príspevku je historické porovnanie práv a povinností právnych úprav vo vzťahu k povinným výtlačkom/deponátom a reálny dosah v aplikačnej praxi týchto úprav na knižnice. Jeho snahou je pomenovať hlavné východiskové princípy, ktoré by mali byť brané do úvahy v prípade novelizácií, či nových právnych úprav oblasti povinných výtlačkov/deponátov a konzervačnej funkcie knižníc. Je pokusom o otvorenie diskusie k rozsahu práv a povinností vo vzťahu k povinnému deponovaniu. Príspevok sa netýka problematiky e-verzie deponátu a možností a spôsobov jeho dlhodobého uchovávania.

Abstract

This work provides a historical comparison of the rights and obligations stipulated in legal regulations regarding legal copies / deposits and the actual impact of these regulations on libraries in practice. It strives to identify the baseline principles which should be taken into consideration in the case of amendments and new legal regulations in the field of legal copies / deposits and the conservation function of libraries. It also represents an attempt to open a discussion concerning rights and obligations in relation to obligatory legal depositing. This work does not concern the issues of e-versions of deposits or the methods of their long-term preservation.

Kľúčové slová

Konzervačná funkcia, neperiodická publikácia, periodická publikácia, poberateľ povinného výtlačku, povinný deponát, povinný výtlačok, práva a povinnosti, zákon o povinnom deponáte, zákon o povinnom výtlačku.

Key words

Act on Legal Copy, Act on Legal Deposit, Conservation function, legal copy, legal deposit, non-periodical publication, periodical publication, recipient of legal copy, rights and obligations.

Právo povinného výtlačku alebo povinného a pracovného výtlačku alebo povinného výtlačku periodických publikácií, neperiodických publikácií a rozmnoženín audiovizuálnych diel alebo povinného deponátu periodických publikácií, neperiodických publikácií a slovenských audiovizuálnych diel alebo rozmnoženiny publikácie alebo depozitu má na Slovensku dlhú históriu. Všetky tieto označenia mal v histórii práva budovania konzervačného fondu na Slovensku.

Podľa dostupnosti v rámci verejného portálu právnych predpisov SloVlex¹⁵⁾ krátko po vzniku

Československej republiky (1918) boli postupne prijímané zákony, ktoré ukladali povinnosť štátnej regulácie v oblasti výtvarného umenia, kníh, hudobnín a iných neperiodických publikácií, vrátane ich vykonávacích predpisov a vydávania oprávnení štátu k vydávaniu, k prevádzke vydavateľských podnikov a k rozširovaniu publikácií. Prvý začal platiť už v roku 1923.

Zákony a vykonávacie predpisy boli prijímané v následnosti za sebou, pričom zákon č. 94/1949 Zb. o vydávaní a rozširovaní kníh, hudobnín

¹⁵⁾ Zdroj: https://www.slovlex.sk/static/Pouzivatelska_prirucka_PPI_Modul_riadenia_pripomienkovania_PPLP-verejnost.pdf Projekt - Informačný systém SloVlex Portál právnych informácií (PPI) je pokračovaním v línii moder-

nizácie právnych informačných systémov a PPP a JASPI. Portál PPI je nielen úložisko právnych predpisov a ich noviel, ale hlavne prístupový bod pre občana, podnikateľa, odbornú verejnosť, štátnu správu a samosprávu, ktorý umožňuje získanie akýchkoľvek právnych informácií a dát, ktoré sú dôležité pre vopred definovaný súbor životných situácií. Tieto informácie obsahujú všetky potrebné vnútorné a vonkajšie väzby a uľahčia nájdenie a prehliadanie často neviditeľných väzieb na predpisy rôznych rezortov.

a iných neperiodických publikácií v znení neskorších predpisov mal platnosť až do prijatia zákona 378/1990 Zb. o povinných výtlačkoch neperiodických publikácií s účinnosťou od 1. januára 1991. Platil teda 42 rokov.

Z historického hľadiska išlo o tieto zákony a vykonávacie predpisy k nim:

- zákon č. 44/1923 Zb. z. a n. o vonkajšej úprave predmetov štátom vydávaných alebo štátom podporovaných a významných po stránke výtvarnej alebo verejného vkusu.
- zákon č. 94/1949 Zb. o vydávaní a rozširovaní kníh, hudobnín a iných neperiodických publikácií v znení neskorších predpisov,
- položka č. 75 prílohy zákona Slovenskej národnej rady č. 131/1970 Zb. o zriadení krajských národných výborov v Slovenskej socialistickej republike a o opatreniach s tým súvisiacich,
- vyhláška Ministerstva informácií a osvetu č. 492/1949 Ú. v. o podávaní žiadostí na udelenie oprávnenia k vydávaniu neperiodických publikácií a o povolenie ku zriadeniu vydavateľských podnikov,
- vyhláška Ministerstva informácií a osvetu č. 493/1949 Ú. v. o hlásení vecí určených k prevádzke vydavateľských podnikov (nakladateľstiev) a o zákaze dispozície s nimi,
- vyhláška ministra informácií a osvetu č. 859/1949 Ú. v., ktorou sa ukladajú povinnosti bývalým vydavateľom neperiodických publikácií podľa iných ako živnostensko-právnych predpisov,
- vyhláška povereníka informácií a osvetu č. 1055/1949 Ú. v. o rozširovaní antikvárných neperiodických publikácií,
- vyhláška povereníka informácií a osvetu č. 223/1950 Ú. v. o opatreniach v odbore rozširovania neperiodických publikácií majiteľmi vydavateľských oprávnení,
- vyhláška Ministerstva kultúry č. 200/1955 Ú. v. o zrušení zliav pri predaji neperiodických publikácií,
- vyhláška Ministerstva školstva a kultúry č. 24/1958 Ú. v. o vydavateľských oprávneniach,
- vyhláška č. 62/1950 Ú. v. ministra informácií a osvetu o povinných výtlačkoch a ich odovzdávaní k účelu úradného

- vyhláška Ministerstva školstva a kultúry 45/1963 Zb. o povinných a pracovných výtlačkoch
- vyhláška Ministerstva školstva a kultúry č. 140/1964 Zb. o povinných a pracovných výtlačkoch,
- vyhláška Ministerstva kultúry Slovenskej socialistickej republiky č. 132/1971 Zb., ktorou sa mení a dopĺňa vyhláška Ministerstva školstva a kultúry č. 140/1964 Zb. o povinných a pracovných výtlačkoch.

Je zaujímavé, že sa uvedené zákonné povinnosti nevzťahovali na periodickú tlač. Zákon číslo 184/1950 Zb. o vydávaní časopisov a o Sväze československých novinárov, rovnako ako zákon 81/1966 Zb. o periodickej tlači a o ostatných hromadných informačných prostriedkoch neukladali povinnosť odovzdávať povinný výtlačok periodickej publikácie do knižnice, či inému pobeťateľovi. Periodické publikácie sa do zákonných ustanovení v rámci povinného výtlačku zaradili až zákonom 93/1993 Z. z. o povinných výtlačkoch periodických publikácií a neperiodických publikácií. Dovtedy boli riešené na úrovni vykonávacích predpisov, najmä vyhláškou Ministerstva školstva a kultúry č. 45/1963 Zb. o povinných a pracovných výtlačkoch, následne vyhláškou Ministerstva školstva a kultúry č. 140/1964 Zb. a jej novelou č. 132/1971 Zb.

Z hľadiska vymedzenia práv a povinností v oblasti povinných výtlačkov, tak tieto úpravy:

- vymedzovali tlačovinu ako pozitívne, tak aj negatívne (t. j. čo tlačovinou je čo nie je – tlačovinou nebola rozmnoženina do 100 výtlačkov nákladu),
- dávali možnosť preťače nad určený náklad na splnenie povinnosti odovzdávania povinného výtlačku,
- jednoznačne vymedzovali komu a čo (napr. tzv. úplný povinný výtlačok celoštátnej produkcie tlačovín, rozmnoženín výtvarných a fotografických diel, vrátane pohľadníc sa odovzdával Štátnej knižnici Československej socialistickej republiky v Prahe, Matici slovenskej v Martine a Univerzitnej knižnici

v Bratislave, teda Slovensko malo zastúpenie v dvoch knižniciach),

- rozlišovali aj špecializovaný alebo vedno-odborový povinný výtlačok, túto špecializáciu určovalo Československé ústredie knižnej kultúry (z územia Slovenska boli ako poberatelia určené knižnice: Slovenská technická knižnica v Bratislave, Slovenská pedagogická knižnica v Bratislave, Ústredná ekonomická knižnica v Bratislave, Ústredná lekárska knižnica v Bratislave, Ústredná poľnohospodárska knižnica v Nitre, kde by tieto tlačoviny vychádzajúce medzi rokmi 1. júnom 1964 až do 1. mája 1993 mali byť),
- okresné a závodné noviny boli doručované aj do vtedajších okresných knižníc.

Okrem toho vyhláška jednoznačne riešila:

- každé vydanie, či každé číslo a dotlač,
- súčasne vydávané jazykové verzie tej istej tlačoviny,
- tlačoviny v ČSSR (Československej socialistickej republike) iba rozmnožené,
- právnickú osobu, ktorá má povinný výtlačok posielat' (bola to Poštová novinová služba a tlačiareň),
- začiatok rozširovania (najneskoršie do 10 dní od dňa, kedy sa začalo s verejným rozširovaním tlačoviny),
- uplatnenie nároku až od prvého čísla nového ročníka, v prípade, že tlačovina začala vychádzať až po nadobudnutí účinnosti vyhlášky.

Z hľadiska dokumentačnej funkcie povinného výtlačku v spojení s konzervačnou úlohou Národného múzea v Prahe (tou je o. i. trvalo uchovávať noviny a časopisy ako súčasť kultúrneho dedičstva) bolo dôležité ustanovenie povinnosti odovzdávať jeden povinný výtlačok všetkých novín a časopisov (vrátane krajských a okresných novín a závodných časopisov), ako aj všetkých knižných publikácií a hudobnín s výnimkou literatúry pôdohospodárskej, technickej, zdravotníckej a pedagogickej aj pre túto kultúrnu inštitúciu. Z hľadiska múzejného vedeckého a historického bádania napr. novodobých dejín, či tzv. historickej každodennosti sa z toho fondu stal veľmi významný pramenný materiál. Z hľadiska výko-

nu štátnej kontroly boli noviny a časopisy odovzdávané aj na prokuratúry (okresné – okresnej prokuratúre, krajské – krajskej, ostatné – generálnej prokuratúre). Z hľadiska budovania regionálnych informácií boli noviny a časopisy okresu a závodné časopisy odovzdávané aj vtedajším okresným knižniciam; tie z územia okresu Bratislavy - regionálnej knižnici mesta Bratislavy.

Povinné výtlačky z tlačovín, okrem novín a časopisov určených výlučne na vývoz sa odovzdávali iba jednej inštitúcií - Štátnej vedeckej knižnici v Brne.

Dôležitou súčasťou vykonávacieho predpisu však bolo ustanovenie povinnosti knižníc používať povinné výtlačky „pre účely konzervačné (archívne), študijné alebo bibliografické v súlade so svojím poslaním“ (§ 5 ods. 7 vyhlášky Ministerstva školstva a kultúry č. 140/1964 Zb. o povinných a pracovných výtlačkoch) a tiež aj prepojenie vyhlášky s ustanovením povinností knižníc daných knižničným zákonom (§ 3 ods. 5 zákona č. 53/1959 Zb. o jednotnej sústave knižníc).

Súčasnosť v oblasti povinného deponovania

V súčasnosti je stále platný zákon č. 212/1997 Z. z. o povinných výtlačkoch periodických publikácií, neperiodických publikácií a rozmnoženín audiovizuálnych diel v znení neskorších predpisov (ďalej „zákon o PV“) s účinnosťou od 1. septembra 1997. Tento zákon bol už 6x novelizovaný, a to v rokoch 2000, 2003, 2007, 2008 dokonca dvakrát a naposledy v roku 2013. Terminológia a rozsah práv a povinností však boli v podobnom rozsahu zavedené už od roku 1990, t. j. táto terminológia sa používa už 27 rokov.

A ako zákon o PV vymedzuje rozsah práv a povinností?

Zákon o PV:

- vymedzuje pozitívne aj negatívne periodickú publikáciu aj neperiodickú publikáciu (napr. za neperiodickú publikáciu sa už nepovažuje rozmnoženina iba do 50 výtlačkov nákladu),

- určuje povinnosť odovzdávania podľa druhu výtlačku – v tlačenej a v elektronickej podobe alebo inej podobe (e-verzia na hmotnom nosiči alebo on-line) v lehote 3 alebo 10 dní,
- stanovuje povinnosť odovzdávania neperiodických publikácií s ohľadom na náklad (do 500 výtlačkov a nad 500 výtlačkov), ktorý sa však už v dokumentoch neuvádza, a preto sa knižnice pri dodatočnom vymáhaní musia spoliehať na tvrdenie o výške nákladu zo strany vydavateľa,
- určuje povinnosti používania povinného výtlačku, a to je trvalé uchovanie, ale umožňuje knižniciam aj vypožičanie v priestoroch a mimo priestorov knižnice (prezenčné alebo absenčné požičiavanie s podmienkou),
- stanovuje sankcie, ale iba pre vydavateľov, nie pre knižnice,
- v súčasnosti určuje 14 poberateľov povinných výtlačkov, pričom ich počet bol v priebehu účinnosti aj vyšší, k navýšeniu poberateľov však dochádzalo až v rámci schvalovacieho konania v Národnej rade Slovenskej republiky (ďalej len „NR SR“),
- neriešil a nerieši, čo s konzervačných knižničných fondom po vyňatí niektorej knižnice z okruhu poberateľov.
- konzervačný fond radí do súboru knižničného dokumentov tvoriacich knižničný fond, teda knižnica je povinná ho odborné evidovať,
- ukladá povinnosť získavania a trvalého uchovávanía konzervačného fondu pri Slovenskej národnej knižnici a vedeckej knižnici,
- neukladá túto povinnosť pri verejnej a špeciálnej knižnici, ktoré sú tiež poberateľmi povinného výtlačku,
- knižnično-informačné služby definuje ako výkony odborných činností založených na využívaní knižničných fondov (vrátane konzervačného fondu) alebo elektronickej zbierky.

Aplikačná prax a kontinuita v procese získavania a trvalého uchovávanía povinného výtlačku vrátane dôležitosti funkcie povinného výtlačku (bibliografická, archívna a študijná funkcia) a kontinuita v budovaní konzervačných fondov zaručujú, že sa táto oblasť stávala a stáva súčasťou dôležitých strategických, koncepčných, či programových dokumentov v oblasti knihovníctva.

Vyhlasenie IFLA o povinných deponátoch (2011) popisuje výhody povinných deponátov (je to komplexná zbierka dokumentárneho dedičstva národa, základ slobodného prístupu k informáciám a fungovania zrelej a informovanej občianskej spoločnosti) a deklaruje právo knižnice sprístupňovať povinné deponáty rovnakým spôsobom, ako sprístupňuje iné zbierky.

Stratégia rozvoja slovenského knihovníctva na roky 2015 – 2020 (uznesenie 620/2014)

- v strategickej oblasti č. 2 - Budovanie, trvalé uchovanie, rozvoj a ochrana knižnično-informačných fondov – v prioritě 2.1 Budovanie knižnično-informačných fondov a poskytovanie informácií v súlade s potrebami občanov a celospoločenskými záujmami je dané opatrenie:

„2.1.4 Iniciovat' novelizáciu zákona o povinných výtlačkoch s nastavením parametrov pre funkčný výkon uplatnenia zákona v praxi v súlade s Vyhlásením IFLA o povinných deponátoch. Počet výtlačkov stanovit' s cieľom zabezpečiť ich primeranú technologickú dostupnosť a dlhodobé uchovávanie pre bu-

A ako rieši konzervačnú funkciu knižníc verzus právo povinného výtlačku zákon č. 126/2015 Z. z. o knižniciach a o zmene a doplnení zákona č.206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 38/2014 Z. z. (ďalej len „knižničný zákon“)?

Knižničný zákon:

- definuje pojem „konzervačný fond“ a definuje účel konzervačného fondu - získavanie a trvalé uchovávanie (§ 2 ods. 10 knižničného zákona: „súbor všetkých knižničných dokumentov získaných a trvalo uchovávaných knižnicou, ako právnickou osobou určenou podľa osobitného predpisu, ktoré knižnica trvalo uchováva pre budúce generácie ako súčasť národného kultúrneho dedičstva“),

dúcnosť. Zaviest' systém povinného výtlačku aj pre diela vydané iba v elektronickej podobe bez ohľadu na formát alebo technológie. Zvážit' inštitút knižníc s právom na platený povinný výtlačok so zľavou.'

Jedným z pokusov o nový zákon v oblasti povinného deponovania bol návrh zákona o povinných deponátoch predložený Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky (ďalej len „MK SR“) do legislatívneho konania v roku 2011. Návrh zákona bol prerokovaný a schválený aj vo výboroch NR SR, po voľbách a zmene vlády SR v roku 2012 bol návrh zákona z rokovania NR SR stiahnutý. Už tento návrh mal ambíciu upraviť odovzdávanie povinného deponátu len za účelom plnenia jeho primárnej funkcie, t. j. iba na archivačné, dokumentačné a výskumné účely, nie ako súčasť dopĺňovania knižničných fondov, povinnosť jeho uchovávaní by bola 100 rokov a viac; tiež znižoval počet poberateľov; rozširoval odovzdávanie na publikácie vydávané v tlačenej forme a na dátových nosičoch, ale aj na publikácie verejne šírené sprístupňovaním verejnosti z územia Slovenskej republiky (tzv. on-line sprístupnenie úplnej verzie) formou umožnenia prístupu na prevzatie povinného deponátu a sankcie boli stanovené ako pre vydavateľov, tak aj pre knižnice. Napriek ambíciám ostal v kolónke „stiahnutý z rokovania“.

Nový pokus o novú úpravu v roku 2016 bol iniciovaný Univerzitnou knižnicou v Bratislave (ďalej len „UKB“), a to z dôvodu výsledkov kontroly vykonanej Najvyšším kontrolným úradom v UKB v roku 2015. V rámci výkonu kontroly kontrolný orgán konštatoval, že zákonná povinnosť vydavateľov sa neplnila, agenda reklamácií je veľmi rozsiahla a že zákon kladie vysoké nároky na skladovacie priestory. Preto uložil UKB úlohu, predložiť na MK SR návrh na legislatívnu zmenu zákona o PV, ktorým by sa zúžil okruh povinných osôb.

MK SR preto zaradilo do Plánu legislatívnych úloh vlády na rok 2017 – mesiac máj úlohu predloženia Návrhu zákona, ktorým sa mení a doplna zákon c. 212/1997 Z. z. MK SR o povinných výtlačkoch periodických publikácií, neperiodických

publikácií a rozmnoženín audiovizuálnych diel v znení neskorších predpisov. Ako dôvod je uvedená: „potreba prispôsobiť právnu úpravu aktuálnym požiadavkám praxe a zabezpečiť odovzdávanie povinného výtlačku len za účelom plnenia jeho primárnej funkcie, na základe ktorej bol ustanovený. Povinný výtlačok periodických a neperiodických publikácií ako súčasť kultúrneho dedičstva SR by mal byť určený iba na archivačné, dokumentačné a výskumné účely, v dôsledku čoho by sa mal návrhom zákona zúžiť aj počet subjektov, ktorým sa povinné výtlačky v zmysle platnej právnej úpravy zasielajú.“

Prvý návrh predložený odbornej komunite mal názov „Návrh zákona o povinnosti odovzdať rozmnoženinu publikácie a o zmene a doplnení niektorých zákonov“. MK SR k tejto verzii zvolalo pracovné stretnutie 10. 3. 2017 na pôde MK SR s termínom na zaslanie pripomienok do 17. 3. 2017. Na základe pripomienok bol MK SR spracovaný 2. návrh, už s názvom „Návrh zákona o povinnom deponáte publikácie a doplnení niektorých zákonov“, ktorý bol aj predložený do medzirezortného pripomienkového konania, ktoré sa konalo od 18. 4. 2017 do 10. 5. 2017.

Tento návrh zákona o povinnom deponáte publikácie a doplnení niektorých zákonov stanovil účel povinného deponátu ako budovanie konzervačného fondu, pričom jeho definícia pokrývala trvalé hmotné, digitálne alebo iné zachytenie publikácie z originálu publikácie alebo z jej rozmnoženiny, teda akýkoľvek zaznamenaný obsah určený na verejné rozširovanie na území SR alebo sprístupňovanie verejnosti z územia SR, bez ohľadu na podobu jeho zaznamenania.

Ako súčasť neperiodickej publikácie definoval aj nástennú mapu, kalendár, krížovku (i keď je to periodická publikácia), leporelo, omal'ovánku, plagát, pohľadnicu, bulletin, leták, program kultúrneho, spoločensko-politického a športového podujatia, prospekt, separát, firemný katalóg, veľtržný katalóg, katalóg výrobkov, patentový dokument a normatívny dokument. Lehoty na odovzdávanie sa upravili na 3 dni (v prípade periodickej publikácie) alebo 3 mesiace (v prípade neperiodickej publikácie), ale vydavateľ si mohol povinnosť splniť aj pred uplynutím tejto lehoty alebo poslať všetku produkciu naraz v uvedenom

termíne. Terminologicky veľmi nejednoznačne a široko bol vymedzený pojem „vychovávateľ“. Povinnosť odovzdávania deponátu sa vzťahovala na odovzdávanie každého čísla alebo každého vydania a sprístupňovania (elektronická podoba) z každého čísla alebo z každého vydania bez technologických ochranných opatrení. Knižnice mali byť povinné deponovať a zabezpečiť jeho trvalé uchovanie v konzervačnom fonde, ale návrh zákona nijako neupravoval zákonné oprávnenia knižníc na jeho používanie v rámci poskytovania knižnično-informačných služieb. Návrh zákona úplne vypustil rozmnoženiny audiovizuálnych diel ako súčasť povinného deponátu v knižniciach, zostal iba v Slovenskom filmovom. Ako poberatelia boli určené iba knižnice MK SR (Slovenská národná knižnica, UKB, Štátna vedecká knižnica v BB, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Štátna vedecká knižnica v Prešove a Slovenská knižnica pre nevidiacich M. Hrebenđu v Levoči), MK SR a Jazykovedný ústav Ľ.Štúra SAV. Ostatné knižnice s dlhoročným právom povinného výtlačku boli bez akejkoľvek kompenzácie, či náhrady vypustené.

Povinný deponát delil návrh zákona na druhy / typy publikácií, a to:

- periodická publikácia v tlačenej podobe / v elektronickej podobe, okrem vedeckej alebo odbornej periodickej publikácie,
- neperiodická publikácia v tlačenej podobe / v elektronickej podobe, okrem vedeckej alebo odbornej neperiodickej publikácie,
- vedecká alebo odborná periodická publikácia v tlačenej podobe / v elektronickej podobe,
- vedecká alebo odborná neperiodická publikácia v tlačenej podobe / v elektronickej podobe,
- periodická publikácia a neperiodická publikácia v Braillovom písme v tlačenej podobe / určená primárne pre fyzické osoby so zrakovým postihnutím v elektronickej podobe.

MK SR ako predkladateľ tohto návrhu zákona zdôrazňoval primárnu funkciu povinného deponátu, ktorou malo byť iba jeho evidovanie a trva-

lé uchovávanie, oživil snahu dostať do právnej terminológie už nový pojem „deponovať“, namiesto výtlačku; za hlavný definičný znak publikácie považoval verejné rozširovanie alebo sprístupňovanie na území Slovenska alebo z územia Slovenska. V prípade publikácie sprístupňovanej v elektronickej podobe sa povinnosť jej odovzdania vzťahovala iba na e-publikáciu, ktorej obsah bol uzavretý a nie na webové sídla, či interaktívny elektronický obsah. Právna neistota návrhu zákona vyplývala aj z neustanovenia presných pravidiel vypožičiavania, či sprístupňovania povinných deponátov knižnicami. MK SR ponechalo na rozhodnutí každej jednej knižnice, či a ako vypožičajú súčasť konzervačného fondu, akým typom vypožičky, v akej podobe, ale iba za dodržania podmienky trvalého uchovávania. Firemná literatúra a normatívne dokumenty ako špecializovaný knižničný fond špecializovaných knižníc sa dostal pod definíciu vedeckej a odbornej literatúry. Ak vychovávateľ vydáva ten istý titul v rôznych podobách (tlač, on-line a pod), tak mal byť povinný odovzdať povinný deponát v takej podobe, v akej ho rozširoval.

Súčasťou návrhu zákona bola aj analýza vplyvov, tieto vplyvy sú v rámci legislatívneho procesu presne dané. Návrh zákona priznával negatívny vplyv na rozpočet verejnej správy, ale iba v častiach, ktoré a netýkali povinného deponovania; pozitívne aj negatívne vplyvy na podnikateľské prostredie (za kladný považoval zníženie počtu odovzdávaných výtlačkov, čo nie vždy bola pravda, keďže zrušil náklad, tak sa povinnosť vzťahovala na vyšší počet poberateľov) a na služby verejnej správy pre občana s ohľadom na používateľov knižnično-informačných služieb, z dôvodu, že pravidlá požičiavania si mali určiť knižnice samé a tiež aj z dôvodu zníženie počtu poberateľov, a teda aj dostupnosti konzervačného fondu. Akékoľvek iné negatívne dosahy na knižnice nepomenúval a ani neuvádzal.

V rámci medzirezortného pripomienkového konania sa k tomuto návrhu aktivizovali nielen knižnice samotné, ale rozsiahle pripomienky boli uplatnené aj Ústrednou knižničnou radou ako poradného orgánu ministra kultúry SR pre knižnice z dôvodu, že považovali zákon o povinnom deponáte za ťažiskový a klúčový zákon pre knižnice. Pripomienky vychádzali z rozhorčenia od-

bornej komunity, že návrh zákona nenadväzuje na záväzky MK SR v strategických materiáloch v oblasti knižničného systému a z medzinárodných odporúčaní; o neinformovaní odbornej komunity pred predložením návrhu zákona do legislatívneho konania ani s výsledkami vysporiadania sa z ich pripomienkami, o nespolupráci pri príprave a nepoznania stanoviska vecnej sekcie MK SR, v ktorej pôsobnosti je knižničný systém SR. Celkovo bolo vznesených 86 pripomienok, z toho 21 zásadných. Pripomienky sú súčasťou portálu Slov-Lex. Predpokladám, že aj takýto masívny atak odbornej knihovníckej komunity bol dôvodom na nepredloženie návrhu zákona do ďalších štádií legislatívneho procesu a ukončenie

d'alšieho pokusu SR o nový zákon o povinných deponátoch.

Ostáva nám len veriť, že najbližšia legislatívna snaha bude vychádzať z aplikačnej praxe (zohľadní dlhoročné funkcie konzervačných knižníc), zo schválených a odbornou komunitou presadzovaných strategických, koncepčných a programových dokumentov, zohľadní dôležité funkcie povinného deponátu (bibliografickú, archívnu a študijnú), zavedú terminológiu, aplikačnú prax a dosahy na činnosť a rozpočty poberateľov (oprávnené priestorové, personálne, technické a technologické požiadavky a zabezpečenie ich finančného krytia).

Zoznam bibliografických odkazov

1. GRYCZ, I. 2000. *Malý masmediálny slovník*. Bratislava : Kniha-spoločník, 2000. 202 s. ISBN 80-88814-13-8.
2. HANAKOVIČ, Š. a kol. 1965. *Slovenská knihovnícka terminológia: výkladový slovník*. Martin : Matica slovenská, 1965. 164 s.
3. KATUŠČÁK, D. – MATTHAEIDESOVÁ, M. – NOVÁKOVÁ, M. a kol. 1998. *Informačná výchova. Terminologický a výkladový slovník – odbor knižničná a informačná veda*. Bratislava : SPN, 1998. 375 s. ISBN 80-08-02818-1.
4. VALČEK, P. 2011. *Slovník teórie médií A – Ž*. Bratislava : Literárne informačné centrum. 2011. 352 s. ISBN 978-80-8119-042-1
5. Návrh zákona o povinnosti odovzdať rozmnoženinu publikácie a o zmene a doplnení niektorých zákonov, Bratislava, Medzirezortné pripomienkové konanie, 2017. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/legislativne-procesy/SK/LP/2017/271>
6. Vyhlásenie IFLA o povinných deponátoch (2011), SSK 2012. Dostupné na internete: http://www.infolib.sk/files/Novy_portal_infolib_subory/dokumenty_ifla/vyhlasenie-ifla-povinnych-deponatoch_sk.pdf
7. Stratégia rozvoja slovenského knihovníctva na roky 2015 – 2020. Dostupné na internete : <http://www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=24081>
8. zákon č. 212/1997 Z. z. o povinných výtlačkoch periodických publikácií, neperiodických publikácií a rozmnožení audiovizuálnych diel v znení neskorších predpisov. Dostupné na : <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1997/212/20131101>
9. zákon č. 126/2015 Z. z. o knižniciach a o zmene a doplnení zákona č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 38/2014 Z.z.. Dostupné na : <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2015/126/20150701>

DEPOZIT SLOVENSKEHO WEBU

Androvič, Alojz – Bizík, Andrej – Hausleitner, Peter – Matúšková, Jana
Univerzitná knižnica v Bratislave

Abstrakt

Univerzitná knižnica v Bratislave realizovala v roku 2015 v rámci Operačného programu informatizácia spoločnosti národný projekt Digitálne pramene – webharvesting a archivácia e-Born obsahu (DIP). Cieľom bolo vybudovanie technickej, aplikačnej a organizačnej infraštruktúry pre systematický zber a dlhodobú archiváciu slovacikálnych webových stránok a pôvodných elektronických publikácií. Implementácia IS DIP sa opiera o existujúce, v praxi overené softvérové nástroje typu open source (Heritrix, OpenWayback, Invenio, Apache). V článku sa prezentujú skúsenosti a výsledky doterajšej prevádzky systému Digitálne pramene, uvedený je analytický a štatistický prehľad všetkých realizovaných kampaní s osobitným dôrazom na celoplošný zber národnej domény (.sk). Analyzuje a porovnáva sa celoplošný zber v r. 2017 a 2016, spomínajú sa niektoré technické a legislatívne problémy a diskutuje sa o ďalších aktivitách v danej oblasti.

Abstract

In 2015 the University Library in Bratislava put in the practice the national project Digital Resources – Webharvesting and E-Born Content Archiving (DR). The project was running in the framework of the Operational Program Informatisation of Society. Its ambition was to establish a technical, application and management infrastructure for systematical harvesting and long term preservation of web pages and e-Born resources. The IS DR implementation is based on open source software modules (Heritrix, OpenWayback, Invenio, Apache). This article presents the experiences and results of the operation of IS Digital Resources, it brings analytical and statistical overview of all realised harvests with a special highlight on the complex national .sk domain harvest. The article analyses and compares both complex harvests - 2017 and 2016, it describes some technical and legislative problems and discusses some other activities in this area.

Kľúčové slová

archivácia webu, zber webu, webová analytika, WARC, e-Born pramene

Keywords

web archiving, webharvesting, web analytics, WARC, e-Born resources

Úvod

Enormný nárast elektronického publikovania v posledných rokoch priniesol nové výzvy pre inštitúcie, ktoré sa zaoberajú problematikou zberu, spracovania, archivácie a následného využitia pôvodného digitálneho obsahu. Univerzitná knižnica v Bratislave sa už v rokoch 2005–2006 zapojila do európskeho projektu Web Culture Heritage, kde získala prvé cenné skúsenosti v tejto oblasti. Na ne mohla nadviazať v r. 2015, kedy bola poverená realizáciou národného projektu "Digitálne

pramene - webharvesting a archivácia e-Born obsahu" v rámci Operačného programu Informatizácia spoločnosti - Prioritná os 2. Projekt bol financovaný zo štrukturálnych fondov EÚ v celkovej výške 6,8 milióna €. K 31. 12. 2015 bol projekt ukončený a 1. januára 2016 bola zahájená rutinná prevádzka informačného systému Digitálne pramene (DIP). Rok 2017 je teda druhým rokom záväznej päťročnej udržateľnosti projektu.

Cieľom projektu DIP bolo vybudovanie odpovedajúcej technickej, aplikačnej a organizačnej infraštruktúry pre systematický zber a dlhodobú archiváciu slovacikálnych webových publikácií a pôvodného elektronického obsahu. Predpokladom na úspešné zvládnutie procesov zberu a spracovania veľkých dátových objemov, ktoré sú typickou črtou webharvestingu, je primerane výkonná technologická infraštruktúra. Technické riešenie informačného systému DIP je optimalizované na paralelný zber, spracovanie a indexáciu webového obsahu. Využíva výkonnú virtualizačnú platformu, ktorá je inštalovaná na 21 fyzických serveroch. Podľa rozsahu a intenzity zberu sa aktívuje potrebná kapacita virtuálnych serverov a počet zberových robotov. Implementácia IS DIP sa opiera o existujúce, v praxi overené softvérové nástroje Linux, Apache, Apache Tomcat, PostgreSQL, Heritrix, DeDuplicator, OpenWayback, Invenio, SOLR a pod.

Prevádzku, správu a rozvoj informačného systému DIP zabezpečuje v súčasnosti štvorčlenný tím v rámci samostatného oddelenia Depozit digitálnych prameňov (DDP). Informačné procesy DIP zahŕňajú komplexné pracovné postupy zamerané na široké spektrum prameňov od webových stránok, cez rôzne typy e-Born seriálov (elektronické časopisy, aktualizované webové stránky) až po elektronické monografie. Článok sa venuje najmä problematike zberu a archivácie webových stránok, problémom súvisiacim s archiváciou e-Born publikácií je venovaný samostatný príspevok.

Archivácia webu

Archivácia webu označuje súhrn činností, ktorých úlohou je zachytiť, uchovať a v budúcom horizonte spätne sprístupniť uložené webové stránky [1]. Zahŕňa procesy zberu, ukladania, trvalého uchovávanía a sprístupňovania webových prameňov.

V rámci pilotnej prevádzky systému Digitálne pramene sa prvé zbery (angl. web harvests) realizovali v mesiacoch november až december 2015. Rok 2015 bol pre Digitálne pramene pilotným. Od

roku 2016 plynie udržateľnosť a rutinná prevádzka projektu.

Z hľadiska praxe rozlišujeme celoplošný, tematický a výberový zber.

Celoplošný zber – je zber všetkých dostupných webových sídiel v určenom rozsahu stanoveného objemu a úrovni. V rámci projektu DIP sa zber zameriava na slovacikálne zdroje, predovšetkým v rámci domény .sk. Spúšťa sa spravidla raz ročne a jeho cieľom je zachytenie obrazu slovenského internetu v danom čase.

Pilotný celoplošný zber prebiehal v decembri 2015. Zbierali sa webové pramene s národnou doménou .sk zo zoznamu domén na stránke sk.nic a tiež niektoré domény s príponami .com, .eu, .org, .net, pokiaľ spĺňali kritérium slovacikálneho charakteru. Z celkového počtu 332 896 zaregistrovaných domén sa podarilo zozbierať 241 717 domén.

V októbri minulého roka prebehol v rámci rutínnej prevádzky IS Digitálne pramene prvý celoplošný zber. Pre tento zber sa na každú zbieranú doménu určili maximálne limity 5 000 objektov, 1 hodina a 200 MB. Úspešne sa zozbieralo 278 610 domén slovacikálneho charakteru v objeme vyše 10 TB.

Tohtoročný celoplošný zber prebehol vo februári. Parametre zberu boli nastavené zdvojnásobene oproti minuloročným základným nastaveniam (max. 10 000 objektov, 2 hodiny, 400 MB/ doména). V tomto zbere bolo zozbieraných 14,19 TB nekomprimovaných dát. Bližšie informácie sú uvedené v samostatnej kapitole.

Tematický zber – webové stránky sa vyberajú podľa témy a aktuálneho diania.

Prvé tematické zbery prebiehali v novembri a decembri 2015 a boli rozdelené do troch skupín:

1. Kultúra (galérie; múzeá; cirkvi; archívy; folklór - folklórne súbory; knižnice; národné parky)
2. Vzdelávanie – výchova (ZŠ; SOŠ; gymná-

ziá; VŠ; konzervatóriá; centrá sociálno-pedagogického poradenstva)

3. Veda a spoločnosť (SAV – ústavy; zdravotníctvo; štátna správa)

V roku 2016 bol prvý tematický zber venovaný parlamentným voľbám, ktoré sa konali 5. marca. Webharvesting Parlamentné voľby 2016 bol spúšťaný v týždenných intervaloch od januára do apríla, zbierali sa nielen URL, na ktoré boli uzatvorené zmluvy, ale aj širší okruh súvisiacich webových stránok (s rešpektovaním politiky robots.txt a bez sprístupnenia verejnosti). Celkovo sa v katalógu webdepozitu z tejto tematickej kampane nachádza 227 URL s objemom dát prevyšujúcim 330 GB.

Séria desiatich tematických zberov pod spoločným názvom Kultúrny profil Slovenska prebehla od júna do augusta 2016. Zbierali sa webové stránky slovenských knižníc, galérií, múzeí a najznámejších folklórnych festivalov. Zozbieraný objem dosiahol 60 GB.

V júli 2016 sa archivovala úspešná účasť Petra Sagana na Tour de France, zachytená na slovenských webových stránkach. V auguste a v septembri prebiehala kampaň Rio 2016, do ktorej boli zahrnuté stránky Slovenského olympijského výboru a Slovenského paralympijského výboru.

V druhom polroku 2016 prevzala Slovenská republika predsedníctvo v Rade Európskej únie (SKEU 2016). Webové stránky, týkajúce sa tejto udalosti s medzinárodným významom, sa zbierali od 1.7.2016 v dvojtýždňových intervaloch až do konca roka. Počas tejto kampane sa zbieralo spolu 11 domén (3 domény každé 2 týždne, 8 domén raz mesačne). Celkovo sa v rámci tejto kampane zozbieralo 212,1 GB dát.

V decembri 2016 prebehli ďalšie tematické zbery Kultúrneho profilu Slovenska. Opäť boli zamerané na webové sídla knižníc, múzeí a galérií. Úspešne sa zozbieralo všetkých 184 spustených domén.

Od začiatku roka 2017 sa automaticky s mesačnou pravidelnosťou zbierajú stránky Univerzitetnej knižnice v Bratislave (www.ulib.sk) a Digitálnych prameňov (www.webdepozit.sk).

V januári 2017 sa uskutočnila tematická kampaň, v ktorej sa zbieralo 49 domén slovenských divadiel. Ďalšie zbery webových stránok budú prebiehať v súlade s Plánom zberov na rok 2017, ktorý je prílohou dokumentu Politika zberu DIP WWW [2].

Výberové zbery sa realizujú podľa zoznamu inštitúcií, s ktorými má Univerzitná knižnica v Bratislave podpísané zmluvy o spolupráci. Spúšťajú sa spravidla 4 x ročne.

Počas minulého roka sa realizovali tri výberové kampane zmluvných inštitúcií. Prvá kampaň prebiehala v niekoľkých etapách od mája až do augusta 2016. V prvej fáze sa zbierali domény zmluvných inštitúcií so zmluvami uzatvorenými v roku 2015, v druhej etape zmluvy z r. 2016. V poslednej etape boli zbierané weby zmluvných inštitúcií z rokov 2015 aj 2016, ktorých nastavenia sa museli zvlášť otestovať (výnimky Heritrix-u, zbieranie s „www“ predponou a bez nej).

Druhý výberový zber zmluvných inštitúcií prebiehal na prelome septembra a októbra 2016. Tento zber bol prerušený z dôvodu zacyklenia pri príprave jednej domény, čo sa opravilo pri nasledovnom zbere. 95 domén tohto zmluvného zberu dosiahlo celkový objem zozbieraných dát prevyšujúci 87 GB.

Do tretieho zberu spolupracujúcich inštitúcií v decembri 2016 bolo zaradených 107 URL adries. V nastaveniach zberu spolupracujúcich inštitúcií sa zachovala nastavená horná hranica 3 dni a 2 GB pre doménu.

V roku 2017 prebehol zatiaľ jeden výberový zber spolupracujúcich inštitúcií (na prelome februára a marca). Úspešne sa zozbieralo 111 domén 87 zmluvných inštitúcií s objemom vyše 95 GB.

Výzvy a riešenia

Projekt webdepozitu je ojedinelý nielen v podmienkach Univerzitetnej knižnice v Bratislave, ale aj v slovenských podmienkach celkovo. Nepísa-

ným cieľom Depozitu digitálnych prameňov je dosiahnuť medzinárodné kvality webarchívov ako sú napr. UK Web Archive Britskej knižnice či globálneho web.archive.org, avšak s miestnymi špecifikami. Na tejto ceste sa kurátori DDP stretávajú s najrôznejšími procesnými, technickými, ale aj legislatívnymi výzvami. Z technických problémov možno spomenúť aspoň niektoré.

Rôzne webové stránky fungujú na rôznych technických riešeniach. Tomu sa postupne prispôbuje aj webový archív webdepozitu. Z príkladov možno uviesť správanie niektorých domén – kde správne zobieranie môže fungovať s univerzálnou predponou „www.“, no inokedy to tak nie je. Vyskytol sa aj prípad, že tá istá stránka – napísaná s „www,“ mala bez zadania „www“ úplne iný obsah.

Taktiež bol zaznamenaný problém pri webových stránkach s redakčným systémom Buxus. Úvodné stránky generované pomocou tohto systému majú dlhšiu odozvu, čo sa môže prejavovať nezobrazovaním akéhokoľvek obsahu (biela obrazovka) pri zobrazovaní výsledku vyhľadávania v archíve webdepozitu. Riešením je spustenie zberu danej domény na jej podstránke, napr. www.domenaxy.sk/abc/. Ďalšou výzvou sú podstránky zazmluvnených stránok, ktoré si inštitúcie zbierať neželajú. Tento prípad sa rieši nastavením Heritrix Crawler traps prostredníctvom regulárnych výrazov v internom portáli IS DIP.

Riešenie si vyžaduje aj korektné zobrazovanie niektorých typov dynamických stránok (niektoré typy webových galérií a pod.). Problémy môže spôsobiť aj chybná úprava konfiguračného súboru Heritrixu. Nastavenia Heritrixu majú dopad na riadenie politiky robots.txt, zbieraný počet objektov či riadenie výnimiek zberu (Crawler traps), ktorými sa určujú typy súborov a sekcie stránok,

ktoré sa zbierať nemajú (kvôli Politike zberu alebo podmienkam limitácií v zmluve).

Ako už bolo spomenuté, východiskom pre budovanie katalógu a archívu webdepozitu je tzv. slovacikálny charakter webu. Ide predovšetkým o webové stránky v rámci .sk domény, ale patria sem aj stránky slovenských autorov alebo stránky týkajúce sa Slovenska, publikované mimo .sk domény. Kurátor webových prameňov aktívne rozširuje katalóg domén o slovacikálne webové sídla mimo priestoru .sk (.org, .com, .eu, .net...) manuálnym pridávaním týchto domén do katalógu domén. Pri ich vyhľadávaní vychádza kurátor (podľa konkrétnej témy zberu) napríklad z internetových zoznamov, alebo sa ako podklad používajú oficiálne zoznamy knižníc, múzeí, divadiel a pod. Subdomény sa do katalógu pridávajú taktiež manuálne.

Celoplošný zber 2017

Slovenská doména .sk vyhradená pre slovenský internet vznikla v roku 1993 a jej správou je poverená spoločnosť SK-NIC. SK-NIC eviduje k 1. 5. 2017 celkovo 349 833 zaregistrovaných domén, ich počet neustále rastie. Slovenský webový archív Digitálnych prameňov eviduje k tomuto dátumu v katalógu webových stránok 399 397 domén rôznych úrovní, ktoré sa podľa potreby upravujú a dopĺňajú. Pri prieskume katalógu domén dňa 3. 5. 2017 bolo 94 848 domén nedostupných a 3 949 uvádzalo neznámy stav domény. Neznámy stav sa vyskytuje napríklad pri rezervovaných doménach, na ktorých ešte nie je žiaden obsah. Domény v katalógu sa overujú na týždennej báze, ako aj pred každým zberom – v tom prípade len konkrétne domény zaradené do zberu.

Detail domény www.ulib.sk/

[Základné údaje](#)
[Stav súhlasu](#)
[Metadáta](#)
[Konspekt](#)
[História zberov](#)
[História prieskumov](#)

[Nastavenie zberu](#)

Začiatok prieskumu od do

Koniec prieskumu od do

[Aplikovať filter](#)
[Zrušiť filter](#)

Čas vytvorenia	Začiatok prieskumu	Koniec prieskumu	Stav procesu	Dôvod ukončenia prieskumu	
20.3.2017	20.3.2017	20.3.2017	Úspešne ukončený	Dostupná doména	Detail
13.3.2017	13.3.2017	13.3.2017	Úspešne ukončený	Dostupná doména	Detail
6.3.2017	6.3.2017	6.3.2017	Úspešne ukončený	Dostupná doména	Detail
24.2.2017	24.2.2017	24.2.2017	Úspešne ukončený	Dostupná doména	Detail

Obrázok 1: Ukážka výsledkov overenia domény z interného prostredia

Vo februári 2017 prebehol v poradí druhý celoplošný zber v rámci rutínnej prevádzky IS DIP. Pre tento zber sa určili maximálne limity na doménu zdvojnásobené oproti roku 2016, a to 10 000 objektov, 2 hodiny a 400 MB na jedno semienko. Úspešne sa podarilo zozbierať 279 454 domén slovacikálneho charakteru v objeme vyše 14,19 TB (Tabuľka 1). Celoplošný zber v danom nastavení trval na infraštruktúre DIP celkovo 7 dní, čo je o 3 dni viac ako v roku 2016. Po komprimovaní obsahu bolo z pozbieraných 14,19 TB

uložených do archívu 5,24 TB, čo predstavuje 170 % ušetrenie miesta.

V katalógu domén bolo v roku 2017 o vyše 25 000 domén viac než v roku 2016. Počet úspešne zozbieraných domén zostal približne rovnaký, no vzrástol počet neúspešných a zrušených domén. Z toho vyplýva, že niektoré domény a ich obsah už nenávratne zanikli. Ďalšie údaje pre porovnanie oboch celoplošných zberov sú uvedené v nasledovných tabuľkách.

Celoplošný zber 2017	MB	GB	TB	B
Nekomprimovaná veľkosť	14 881 538	14 532,75	14,19	15 604 423 436 982
Komprimovaná veľkosť	5 490 852	5 362,16	5,24	5 757 575 226 495
Počet domén v katalógu	386 228			
Počet úspešne zozbieraných domén	279 454			
Neúspešných URL z katalógu DDP	24 913	Spustenie		24.2.2017
Zrušených pre zber / vynechaných z katalógu DDP	81 861			12:41:00
		Ukončenie		2.3.2017
Počet WARC	232 747			8:11:00

Tab. 1: Základné údaje po skončení celoplošného zberu 2017

Celoplošný zber 2016	MB	GB	TB	B
Nekomprimovaná veľkosť	10 963 839	10 706,87	10,46	11 496 418 631 813
Komprimovaná veľkosť	7 181 265	7 012,95	6,85	7 530 102 562 089
Počet domén v katalógu	360 628			
Počet úspešne zozbieraných domén	278 610			
Neúspešných URL z katalógu DDP	16 253	Spustenie		7.10.2016
Zrušených pre zber / vynechaných z katalógu DDP	65 765			8:11:00
		Ukončenie		11.10.2016
Počet WARC	278 663			8:37:00

Tab. 2: Základné údaje po skončení celoplošného zberu 2016

Pri analýze všetkých úspešne zozbieraných URL sa zistilo, že v roku 2016 bola priemerná veľkosť zozbieraného obsahu na jednu doménu 39,35 MB, na limite počtu objektov skončilo 8 872 stránok. V roku 2017 sa vďaka vyšším nastaveniam limitov zberu zvýšil priemerný objem na jednu doménu na 63,26 MB a na limite počtu objektov skončilo 5 227 stránok. Stránok skončených na limite 400 MB bolo 16 461 (v roku 2016

to bolo 20 562 stránok, avšak na limite 200 MB). Predpokladaná hĺbka zberu sa teda podstatne zvýšila a stránok skončených na limitoch ubudlo. Z komplexnej analýzy oboch zberov vyplývajú nasledujúce otázky: je potrebné zvyšovať parametre, postačí nám kapacita a bude trend zvyšovania počtu slovacikálnych domén aj naďalej tak rýchlo narastať?

Nastavenia – 2017	Popis
Čas	2 hodiny
Dátový limit	400 MB
Limit objektov	10 000 objektov
Dôvod ukončenia zberu domény	Súčet
Úspešne ukončené – <u>Finished</u>	237 992
Ukončené na veľkosť - Maximum <u>amount of data</u> limit hit	16 461
Ukončené na objekty - Maximum <u>number of documents</u> limit hit	5 227
Ukončené na časový limit - <u>Timelimit</u> hit	19 774

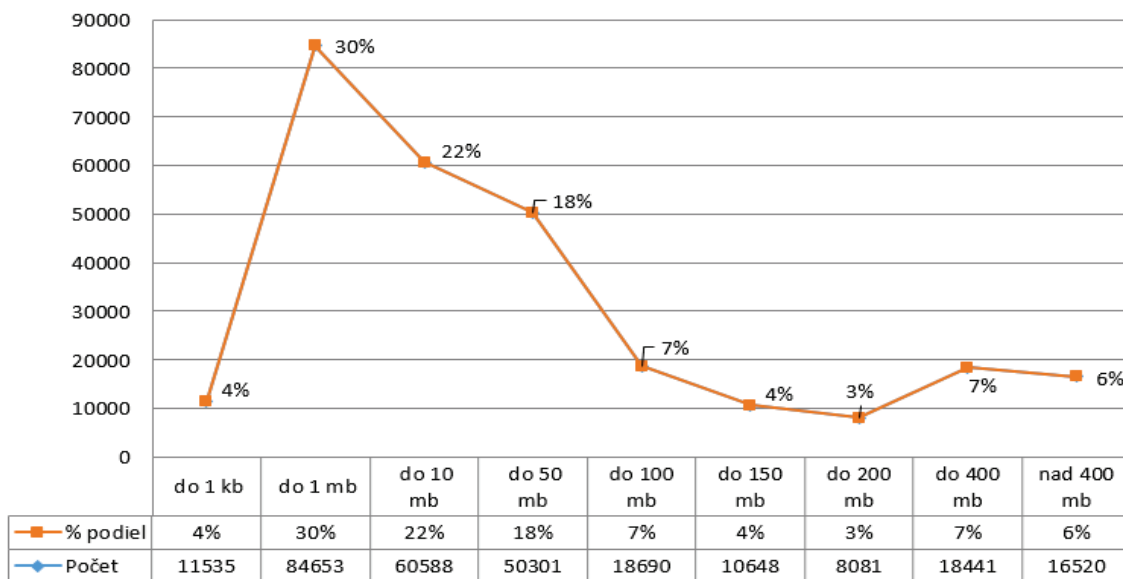
Tab. 3: Základné parametre a vyhodnotenie ukončenia domén v zbere 2017

Nastavenia – 2016	Popis
Čas	1 hodina
Dátový limit	200 MB
Limit objektov	5 000 objektov
Dôvod ukončenia zberu domény	Súčet
Úspešne ukončené – <u>Finished</u>	249 176
Ukončené na veľkosť - Maximum <u>amount of data</u> limit hit	20 562
Ukončené na objekty - Maximum <u>number of documents</u> limit hit	8 872
Ukončené na časový limit - <u>Timelimit</u> hit	nesledované

Tab. 4: Základné parametre a vyhodnotenie ukončenia domén v zbere 2016

Ďalším sledovaným parametrom bol počet domén rozdelených podľa veľkosti pozbieraného obsahu. Väčšina zozbieraného obsahu na jednu URL je vo veľkosti do 400 MB. Veľkosť do 1 KB zodpovedá hlavne doménam, ktoré existujú, no na ich stránke sa nenachádza žiaden obsah. Do 1 MB sú zväčša stránky obmedzené pomocou nastavení v súbore robots.txt, čiže archivovaný obsah je súbor s informáciou DNS servera a

súbor robots.txt zakazujúci zber. O týchto obmedzujúcich nastaveniach častokrát vlastníci stránok vôbec nevedia, keďže si ich stiahli napríklad spolu so šablónou. Pri uzatváraní zmlúv sa súbor robots.txt konzultuje, aby bolo možné vykonať archiváciu dôveryhodne a úplne. Zmluvné weby sa zbierajú s vylúčením robots.txt.

Graf 1: Počet domén rozdelených podľa veľkosti pozbieraného obsahu vo vybraných rozpätiach

Od roku 2017 sa sledujú aj HTML status kódy na každé jedno semienko zberu. Z nasledovnej tabuľky možno prehľadne určiť, aká je úspešnosť alebo naopak chybovosť odkazov. Bez ohľadu na zodpovedajúce stavové kódy, tieto odpovede zobrazujú počty zozbieraných zdrojov vo webovom archíve. Pomocou nich možno analyzovať jednotlivé segmenty. Tieto údaje sa vy-

hodnocujú pre určenie úspešnosti jednotlivých segmentov pri webových zberoch. Stavové kódy 2xx série ukazujú úspešné spracovanie požiadaviek a reagujú spolu s 3xx, ktoré vrátia metadáta daného objektu.

HTML Status kódy	Spolu	Popis
1xx	7526402	Informačné správy definované aplikáciou zberu.
2xx	288105672	Požiadavka bola úspešne spracovaná
3xx	31089921	Klient musí pre konečné spracovanie požiadavky vykonať určitú činnosť. O tejto činnosti sa užívateľ nemusí dozvedieť.
4xx	32071830	Problémy na strane klienta.
5xx	968425	Problémy na strane servera.

Tab. 5: Súčet status kódov po celodoménovom zbere a ich popis

Veľkosť webového archívu je možné merať viacerými spôsobmi (počet WARC súborov, počet URL, komprimovaná veľkosť a ďalšie). Počítanie URL je teda jedným zo základných spôsobov merania veľkosti webového archívu. URL zodpovedá za umiestnenie zdrojov, ktoré budú prehľadáva-

né a sú používané archivačným robotom na identifikáciu požiadavky o prostriedkoch z webového servera. Webový server vracia rad štandardných odpovedí identifikovaného stavového kódu, ktorý ukazuje stav požadovaného zdroja. Táto odpoveď potvrdzuje úspešnosť doručenia požia-

pravdy alebo skutočnosti, že požadovaný zdroj bol presunutý (presmerovanie). Rovnako môže odpo-vedat' s chybovou správou, teda že požadovaný zdroj nie je k dispozícii. Niektoré odpovede poskytujú metadáta a obsah, niektoré len metadáta, niektoré chybový kód. Nie všetky adresy URL sú čitateľné a zmysluplné. Veľa webových serverov nevracia správne kód 404 (požadovaný zdroj nie je k dispozícii), namiesto neho odošle

kód „200 OK“ s vysvetlením, že požadovaný obsah neexistuje. Pri archivácii však prehľadávač nevie zistiť, že ide o „404 NOT FOUND“, požiadavka bude teda započítaná ako úspešná odpoveď „200 OK“. Môže ísť napríklad o nastavenie na serveri, že v prípade, ak požadovaný zdroj neexistuje, server pošle túto URL s informáciou o chybe 404, čo je ale plnohodnotný obsah.

OpenWayback

http://www.beerides.sk/ Go SEP OKT FEB »

2 záznamy
8 okt 16 - 25 feb 17

2015 2016 2017

webpark

A webservice a Silicium Network Kft. tulajdona.
The webservice is the property of Silicium Network Ltd.

hiba error 404

[404] HIBA A keresett lap nem található!
A szerver nem tudta megnyitni a hivatkozott weblapot.
A lehetséges okok:
- A webhely tartalmát még nem töltötték fel vagy már eltávolították.
- Pontatlanul beírt webcímet. Érdemes karakterenként is ellenőrizni a beírt címet!
- A domain név alatt nem üzemel weboldal (parkoltatott domain).
- Hibásan megadott link-hivatkozásra kattintott vagy a hivatkozás már elavult.
- Ha észrevétele vagy kérézése van a szerver üzemeltetőjéhez, küldjön e-mail-t a support_webpark_pont_hu címre.

[404] ERROR Can't find content!
The server wasn't able to open the webpage you tried to access.
Possible reasons:
- You mistyped the link. Please, check the link again and also take note of small and capital letters.
- The content of the webpage hasn't been uploaded or has already been removed.
- There's no active webpage under the domain name (parked domain).
- You clicked on a wrong hyperlink or the link has expired.
- If you have any question or comment to the operator of the server please, send an e-mail to support_at_silicium_point_eu.

Google™
Egyéni keresés

Keresés

Copyright WebPark.hu | Silicium Network Ltd. – www.webpark.hu

Obr. 2: Náhľad započítaného obsahu pri chybe 404 [3]

Pokiaľ ide o formáty zozbieraného obsahu, podobne ako v predchádzajúcom roku, aj v r. 2017 sa najviac objektov zozbieralo vo formáte html, ktorý prevláda nad ostatnými (178 miliónov, pričom v roku 2106 to bolo 106 miliónov). Jedna stránka obsahuje priemerne 639 html objektov, pre porovnanie v roku 2106 ich bolo iba 380.

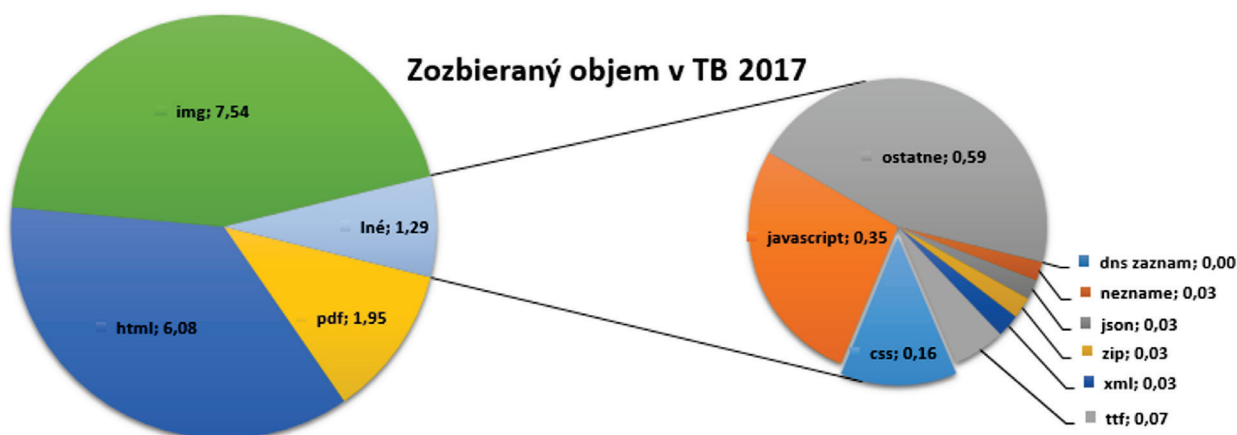
Na druhom mieste sa v počte objektov umiestnili obrázkové formáty (img), v ktorých dominoval najpoužívanejší jpeg formát s počtom 112 milióna objektov, čo predstavuje pomerne vysoký nárast oproti počtu 76 miliónov v predchádzajúcom roku. Na jednu doménu pripadá priemerne 479 obrázkových objektov.

Typ	Objekty v tisícoch 2017	Objekty v tisícoch 2016
<u>dns záznam</u>	7526,4	7114,3
<u>neznáme</u>	2686,2	1773,9
<u>json</u>	7654,4	1653,6
<u>zip</u>	6,6	2,7
<u>xml</u>	4367,7	1418,0
<u>ttf</u>	999,1	592,7
<u>css</u>	4909,8	3871,7
<u>javascript</u>	8763,9	3515,2
<u>ostatné</u>	3052,9	364,4
<u>pdf</u>	2230,5	1518,0
<u>html</u>	178612,9	106069,8
<u>img</u>	138970,1	76087,8

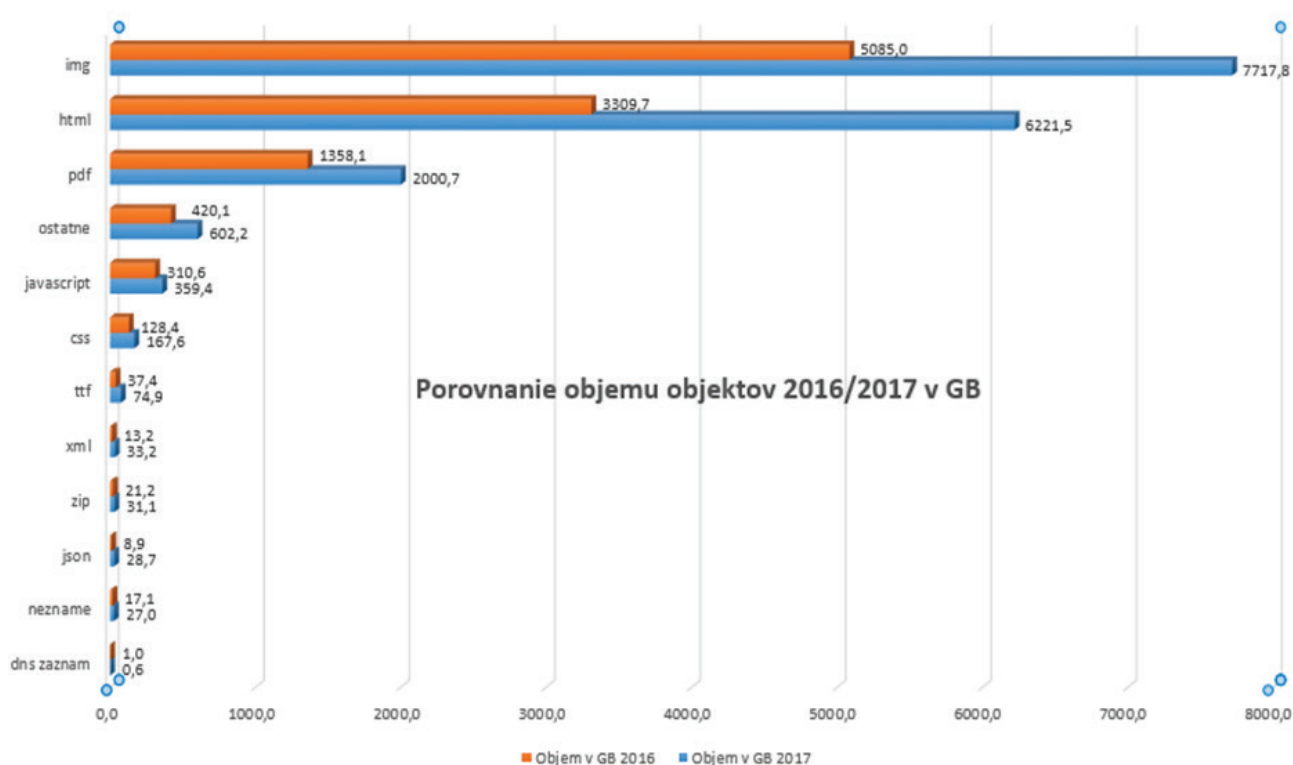
Tabuľka 6: Najviac používané formáty s počtom ich objektov

Img a html formáty dominujú nielen v počte objektov, ale aj veľkosťou. Obrázkové img formáty majú najväčšiu veľkosť 7,54 TB (v r. 2016 to bolo 4,97 TB), hneď za nimi nasledujú html stránky 6,08 TB (v r. 2016 to bolo 3,23 TB). Na tretom

mieste sa umiestnili pdf formáty s veľkosťou 1,95 TB (v r. 2016 to bolo 1,33 TB). Zdvojnásobené limity na zber teda nespôsobili dvojnásobné nárast veľkosti ani počtu objektov.

Graf 2: Veľkosť formátov v roku 2017 v Terabyt

Graf 3: Porovnanie objemu celoplošných zberov v Gigabyte

Na archiváciu webového obsahu využíva IS DIP súbory vo formáte WARC. Pre každú webovú URL adresu zo zberu sa vytvoria vlastné WARC súbory. Jeden WARC má maximálnu veľkosť 2 GB, pri prekročení limitu sa pre danú doménu vytvorí viacero WARC súborov. Archivácia pracovných a log súborov sa komprimuje do súboru ZIP, čím vznikne finálny WARC súbor s príponou súboru „warc.gz“. Štatistické údaje o počte WARC súborov v IS DIP sa sledujú od januára 2016. Ku koncu apríla 2017 obsahoval archív webdepozitu 560 450 WARC súborov.

Legislatívne aspekty archivácie webu

Získavanie webových prameňov za účelom ich archivácie a sprístupnenia si vyžaduje zvládnutie nielen technických, ale tiež legislatívnych aspektov. Ide predovšetkým o legislatívu v oblasti autorského práva a povinného výtlačku.

Autorské práva boli do decembra 2015 upravené Autorským zákonom č.618/2003 [6]. Podľa § 24, odsek 2 uvedeného zákona bolo možné vyhotoviť rozmnoženinu verejne dostupnej webovej stránky na archivačné účely (webharvesting). Od 1. januára 2016 platí nový Autorský zákon [7]). Vyhotovenie rozmnoženiny v aktuálne platnom zákone upravuje § 43, odsek 1. Sprístupňovanie archivovaných elektronických prameňov je v súlade s platným autorským zákonom nutné riešiť podpísaním licenčnej zmluvy s vydavateľom (resp. poskytovateľom). V prípade elektronických prameňov označených verejnými licenciami Creative Commons zmluvy uzatvárať netreba.

Uzatvorenie zmluvy prebieha výlučne na báze dobrovoľnosti zo strany poskytovateľa (vydavateľa), ktorý sám rozhoduje o tom, čo umožní zbierať (čiže archivovať) resp. sprístupniť a v akom režime.

V súčasnosti sú možné tri typy prístupu k prameňom v archíve:

- a) voľný prístup (neobmedzený, odkiaľkoľvek),
- b) lokálny (obmedzený na vybrané počítače v priestoroch Univerzitetnej knižnice v Bratislave),
- c) bez prístupu (prístup zakázaný).

Od 6. novembra 2015 do 30. apríla 2017 oslovili kurátori Depozitu digitálnych prameňov 565 inštitúcií, z toho 49 vydavateľov e-Born seriálov. Podarilo sa uzatvoriť 110 zmlúv. Nakoľko na jednej zmluve môže byť uvedených niekoľko URL adries, resp. e-Born prameňov, celkový počet zmluvných URL adries je 150. Z tohto počtu je 131 webových stránok a 19 sú e-Born tituly (5 monografií plus 14 elektronických seriálov, z toho 4 seriály typu aktualizovanej webovej stránky).

V aktuálne platnom Zákone o povinnom výtlačku [8] nie sú on-line publikácie vôbec zadefinované. Povinnosť vydavateľov odovzdávať povinný výtlačok sa vzťahuje iba na elektronické publikácie na fyzických nosičoch (offline). Vzhľadom k rýchlo sa rozvíjajúcemu publikovaniu na internete a neustálemu rastu počtu on-line publikácií je potrebné riešiť otázky súvisiace s uchovaním nemotného kultúrneho dedičstva pre ďalšie generácie aj zákonnou formou. Nevyhnutná je legislatívna úprava inštitútu povinného výtlačku a rozšírenie jeho záberu o elektronické on-line pramene tak, ako je to dnes už bežnou praxou v mnohých krajinách Európy i sveta. Nový zákon o povinných výtlačkoch, ktorého prípravou sa v súčasnosti Ministerstvo kultúry SR zaoberá, by mal komplexne upraviť problematiku jednak so zohľadnením digitálneho prostredia, ale aj s dopadom na úpravu povinnosti zasielania výtlačkov publikácií a periodík určeným právnickým osobám.

Sprístupňovanie depozitu digitálnych prameňov

Z dlhodobého hľadiska je potrebné zabezpečiť nielen dlhodobé uchovanie archivovaných digi-

tálnych prameňov, ale tiež ich sprístupňovanie v budúcnosti. Dlhodobá archivácia sa rieši napojením na Centrálny dátový archív (CDA), ktorý bude slúžiť ako úložisko pre dlhodobé uchovávanie. Do CDA je možné vkladať iba dohodnuté formáty podľa formátovej stratégie CDA (WARC, PDF, ePUB).

Sprístupňovanie zozbieraných archivovaných prameňov, na ktoré nie sú uzatvorené zmluvy (resp. nie sú publikované pod verejnými licenciami), nie je z verejnej siete povolené. Z tohto dôvodu je potrebné vybudovať špecializované pracovisko v rámci Univerzitetnej knižnice v Bratislave – tzv. bádateľňu depozitu digitálnych prameňov. Bádateľňa bude slúžiť odbornej verejnosti na riadené lokálne sprístupňovanie archivovaného obsahu – webových prameňov a pôvodných (e-Born) elektronických dokumentov. Bádatelia si v nej budú môcť prezerat' celý archivovaný obsah v rámci webdepozitu (okrem stránok inštitúcií, ktoré zakázali zverejnenie alebo zber obsahu svojich stránok).

Sprístupňovanie digitálneho depozitu má popri rozsiahlej formátovej a obsahovej rôznorodosti špecifické technologické, organizačné a legislatívne požiadavky, ktorým treba vyjsť v ústrety odpovedajúcimi organizačnými, technickými a metodologickými opatreniami. Zriadenie bádateľne je jednou z aktuálnych aktivít Depozitu digitálnych prameňov. Koncom roku 2016 sa podarilo obstarat' 26 pracovných staníc vybavených príslušným technickým a programovým vybavením. Momentálne prebiehajú inštalácie systémov, na každom PC bude možnosť výberu z OS Windows 10 alebo Linux. Cieľom rozvojových aktivít v roku 2017 je vytvoriť podmienky na kontrolovaný analytický prístup k archivovanému obsahu. V ďalšej etape sa plánuje vybudovanie platformy na komplexný prieskum webového a e-Born obsahu archívu digitálnych prameňov a rozvoj metód a nástrojov na evaluáciu depozitu digitálnych prameňov.

Záver

Archivácia obsahu publikovaného na webe nie je pre knižnice novou výzvou. Napriek tomu prináša každodenne nové problémy a prekvapenia najmä z hľadiska najrôznejších spôsobov vyjadrenia a manifestácie publikácií v prostredí siete. Popri trvalom hľadaní stratégií a technológií „ako na to?“ sa čoraz nájstojčivejšie vynára otázka „čo s tým?“. Vďaka praktickým skúsenostiam precitáme z oslnenia kreativitou webu a do nášho

úžasu nad prívalovou vlnou obsahu sa kradmo vtiera pocit neistoty. Projekt Digitálne pramene potvrdzuje, že technicky sa s problémami webovej žatvy vieme vyrovnat'. To je však len začiatok cesty, ktorú má knižničná a informačná prax v prostredí webu pred sebou. Oporou môžu pritom byť základné piliere vedeckého spracovania dokumentov a organizácie poznatkov, návrat ku koreňom tradičných knižničných disciplín a ich tvorivé uplatnenie a rozvoj v novom informačnom prostredí.

Zoznam bibliografických odkazov

1. CELBOVÁ, Ludmila, Lukáš GRUBER, Tomáš SÍBEK a Libor COUFAL. *Archivace webu*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2008. 45s.
2. MATÚŠKOVÁ, Jana, 2015. Politika zberu DIP www [online]. Dostupné na internete: <https://www.webdepozit.sk/projekt-dip/dokumentacia/zoznam-dokumentov>
3. <https://search.webdepozit.sk/webarchiv/kniznica/20161008031421/http://www.beerides.sk/>
4. ANDROVIČ, Alojz, Andrej BIZÍK, Peter HAUSLEITNER, Beáta KATRINCOVÁ, Iveta LACKOVÁ a Jana MATÚŠKOVÁ. Digitálne pramene – národný projekt zberu a archivácie v roku 1. *Knihovna Plus* [online]. Národní knihovna ČR. 2017, č. 1. ISSN 1801-5948. Dostupné na internete: <http://knihovnavue.nkp.cz/kplus-web/archiv/2017-01/historie-a-soucasnost/digitalne-pramene-2013-narodny-projekt-zberu-a-archivacie-v-roku-1>.
5. ANDROVIČ, Alojz, Ivan CIGLAN a Jana MATÚŠKOVÁ. Digitálne pramene – webharvesting a archivácia e-Born obsahu. *ITlib* [online]. Centrum vedecko – technických informácií SR. 2016, č. 2. ISSN 1336-0779. Dostupné na internete: http://itlib.cvtisr.sk/buxus/docs/05_digitalne%20pramene.pdf.
6. Zákon č. 618/2003 Z. z. – Autorský zákon.
7. Zákon č. 185/2015 Z. z. – Autorský zákon.
8. Zákon č. 212/1997 Z. z. o povinných výtlačkoch periodických publikácií, neperiodických publikácií a rozmnoženín audiovizuálnych diel v znení neskorších predpisov.

ELEKTRONICKÉ SERIÁLY V KONTEXTE DIGITÁLNEHO DEPOZITU

Androvič, Alojz – Katrincová, Beáta
Univerzitná knižnica v Bratislave

Abstrakt

Elektronické seriály sú dnes bežnou súčasťou knižničnej metodiky a praxe. Už viac než dve desaťročia sú predmetom agendy NA ISSN SR. Register ISSN umožňuje nahliadnuť na dynamiku vývoja digitálnych manifestácií. Pôvodné, paralelné a odvodené elektronické seriály vykazujú veľkú rôznorodosť foriem a spôsobov prezentácie. S tým súvisia niektoré metodologické problémy pri identifikácii a základnom bibliografickom popise ako aj viaceré praktické problémy pri správe, sprístupňovaní a dlhodobom uchovávaní. Digitálne technológie ponúkajú možnosti na riešenie aktuálnych výziev, napomáhajú trendom otvoreného prístupu a sú aj katalyzátorom legislatívnych iniciatív v oblasti periodickej tlače a povinného výtlačku.

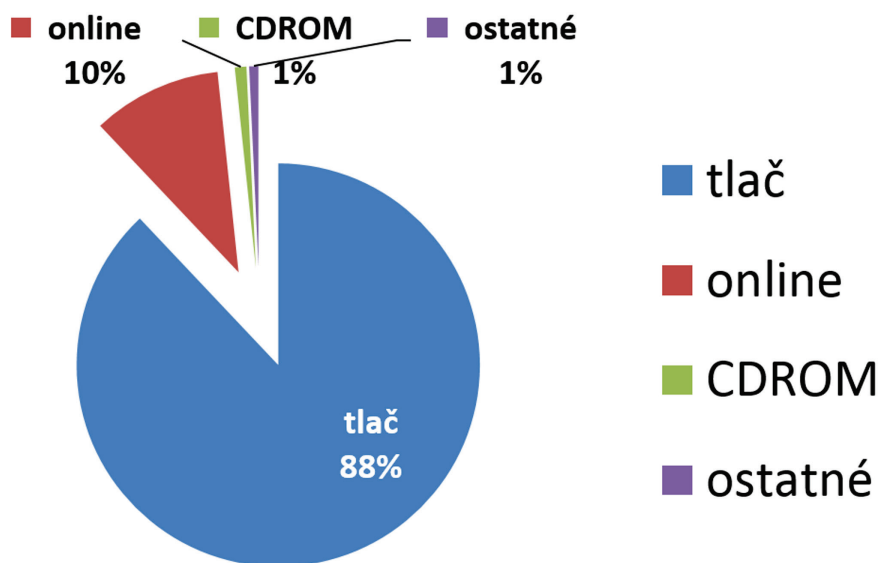
Abstract

Electronic serials become common substance of the library methodology and practice. Over two decades enriches this issue the agenda of the Slovak national ISSN agency. The ISSN registry allows insight in the dynamic development of digital manifestations. Original, parallel and surrogate electronic serials demonstrate great variety of representation forms and modes. This implies some methodological problems by the identification and bibliographical description as well as several problems in the management, provision and long-term presentation. Digital technologies offer possibilities for solving the current challenges, strengthen the Open Access trends and act as accelerant of legislation initiatives in the periodical domain inclusive the legal deposit.

Elektronické seriály a svetový register ISSN

Medzinárodná sieť ISSN vznikla pod záštitou UNESCO ako súčasť svetového programu vedec-kých informácií UNISIST roku 1975. V súčasnosti združuje 89 krajín z celého sveta, ktoré sa podieľajú na tvorbe medzinárodného registra ISSN, ktorý je v správe Medzinárodného centra ISSN so

sídlom v Paríži. Register ku koncu roka 2016 obsahoval 1 943 572 záznamov seriálových publikácií v podobe takmer troch desiatok rôznych manifestácií.

Obr. 1 Rozdelenie seriálov podľa druhu média v roku 2016

Vďaka registru môžeme nahliadnuť na dynamiku seriálov. Ako vidno z Tab. 1, celkový ročný prírastok titulov na svete je pomerne stabilný zhruba

na úrovni 3%. Tab.1 Záznamy v medzinárodnom registri ISSN 2009 - 2016

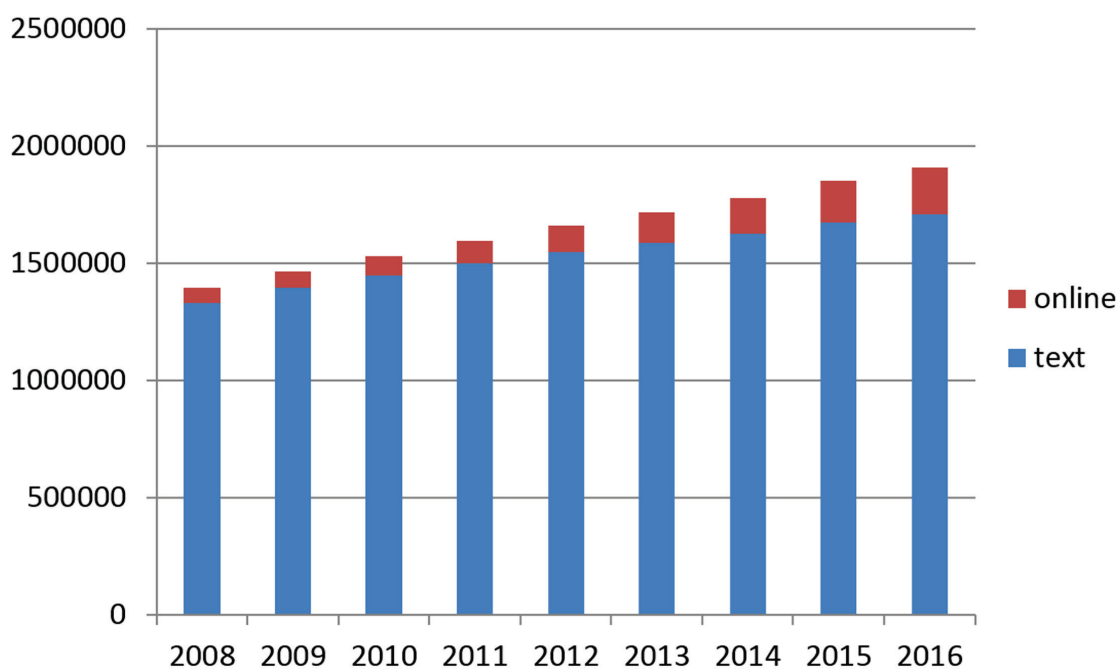
[Zdroj: www.issn.org]

ISSN IR	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Seriály	1 489 773	1 555 307	1 623 566	1 688 275	1 749 971	1 811 110	1 884 990	1 943 572
Prírastok	75 831	65 534	68 259	64 709	61 696	61 139	73 880	58 582
e-Seriály	72 337	83 507	97 563	113 092	132 806	154 745	177 631	201 663
Prírastok	10 333	11 170	14 056	15 527	19 714	21 939	22 886	24 032
% e-S	4,8	5,3	6,0	6,7	7,5	8,5	9,4	9,6

Tab.1 Záznamy v medzinárodnom registri ISSN 2009 - 2016 [Zdroj: www.issn.org]

Zvyšuje sa však ročný prírastok registrovaných online seriálov (007 cr), ktorý sa za posledných desať rokov strojnásobil a v súčasnosti dosahuje takmer 10% podiel na celkovom počte zaregistro-

vaných titulov. Údaje zahŕňajú elektronické verzie tlačených seriálov, pôvodné elektronické seriály ako aj retrospektívne zdigitalizované seriály, ktorým bolo v súlade s metodikou ISSN pridelené.

Obr. 2: Dynamika nárastu titulov v medzinárodnom registri ISSN

Podiel elektronických seriálov na celkovom počte registrácií v jednotlivých krajinách je rôzny (Tab. 2). Závisí od rôznych objektívnych faktorov

a niekedy aj od aktivít príslušnej národnej agentúry. V najvyspelejších krajinách sa blíži k úrovni 15%.

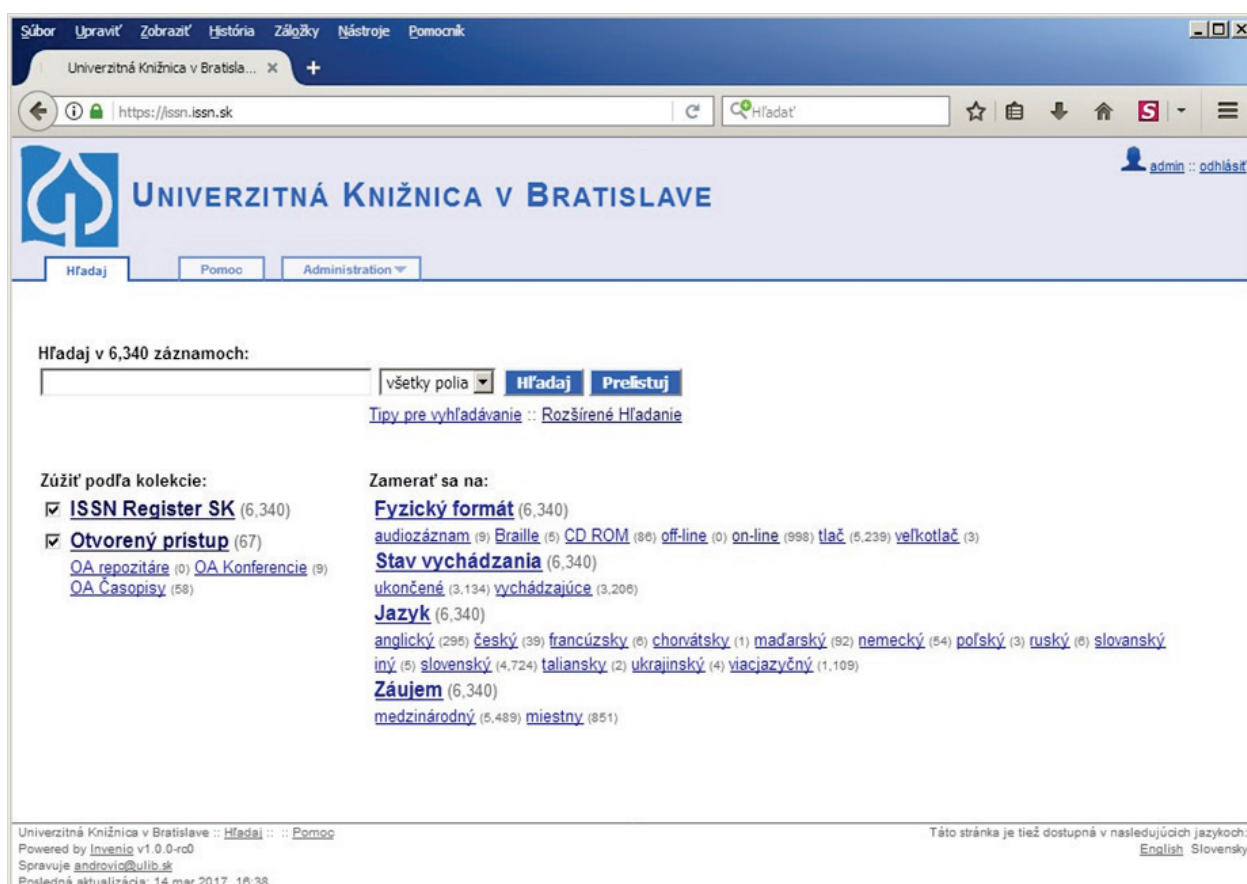
IR ISSN	USA	FRA	GER	HOL	POL	HUN	CZE	SVK
Celkový počet seriálov	243 441	329 745	87 151	49 541	44 080	34 596	15 504	6 282
Počet e-Seriálov	33 848	15 962	8 167	5 295	2 895	1 679	2 248	942
% e-Seriálov	13,9	4,8	9,3	10,7	6,6	4,9	14,5	15

Tab. 2 Podiel e-seriálov na celkovom počte registrácií vo vybratých krajinách v r. 2016

Elektronické seriály v národnom registri ISSN

Národná agentúra ISSN začala pôsobiť v Univerzitetnej knižnici v Bratislave roku 1997. Registrácia seriálov sa vykonáva on-line vo vzdialenom sys-

téme medzinárodného centra (Virtua ISSN). Prístup do medzinárodného registra je licencovaný. Prehľad o národnej produkcii umožňuje odvodený národný register ISSN, [<http://issn.issn.sk>] do ktorého sa v pravidelných dvojtýždňových intervaloch importuje aktuálny výber.

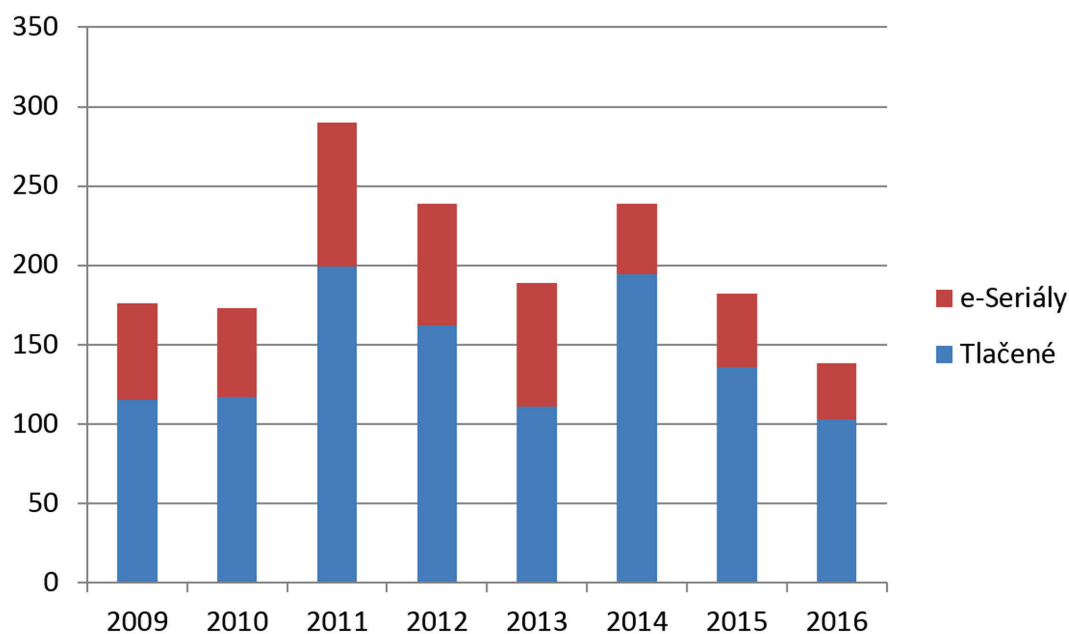
Obr.3: Národný register ISSN [issn.issn.sk]

Dynamika v oblasti seriálov u nás zodpovedá medzinárodným trendom. Z celkového počtu 6282 zaregistrovaných titulov v roku 2016 tvoria elektronické seriály asi 15%. Údaje zahŕňajú elek-

tronické verzie tlačných seriálov a pôvodné elektronické seriály. ISSN sa pridelujú novým nahlaseným titulom a tiež retrospektívne digitalizovaným titulom.

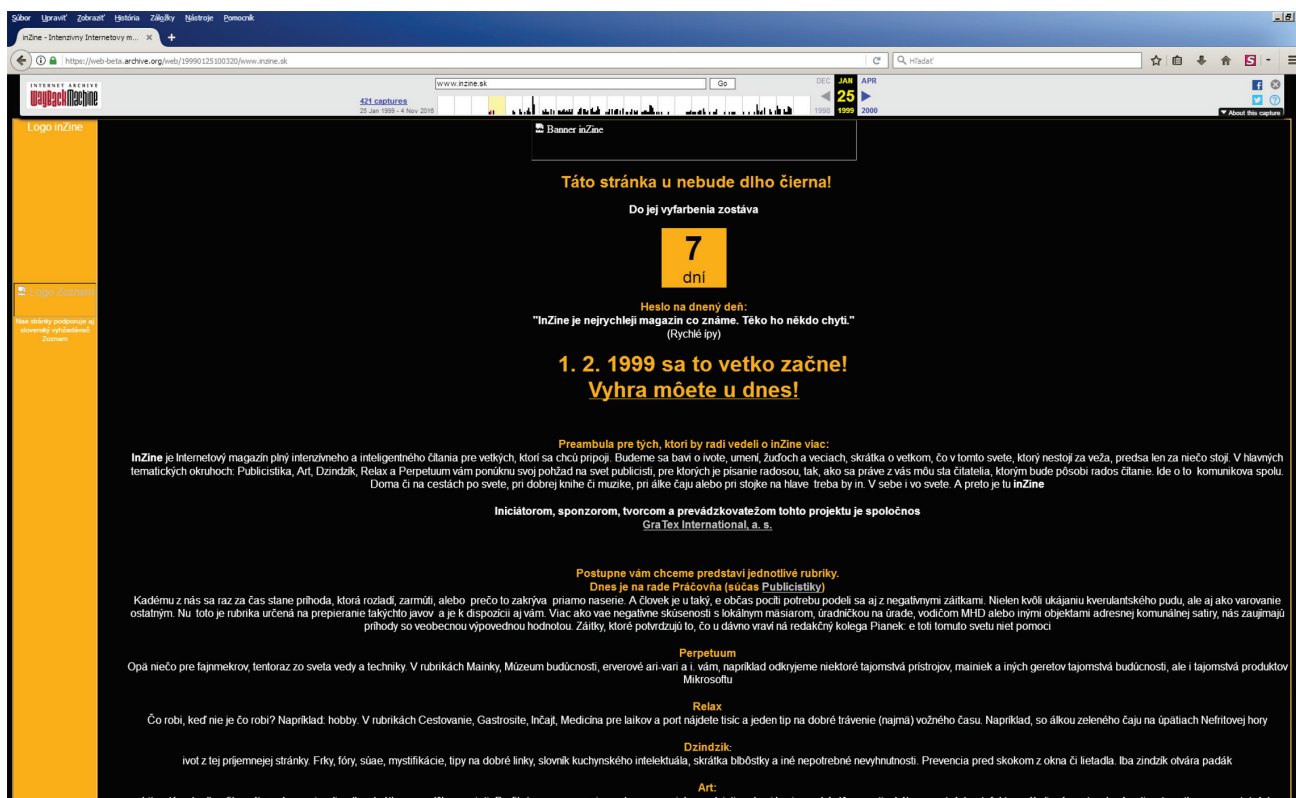
ISSN SK	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Seriály	4 832	5 005	5 295	5 534	5 723	5 962	6 144	6 282
Prírastok	176	173	290	239	189	239	182	138
e-Seriály	514	570	661	738	816	861	907	942
Prírastok	61	56	91	77	78	45	46	35
% e-S								15

Tab.3 Záznamy v národnom registri ISSN 2009 – 2016. [Zdroj: issn.issn.sk]

Obr. 4: Prírastky ISSN SK 2009 – 2016. [Zdroj: issn.issn.sk]

Prvý internetový magazín InZine [ISSN 1335-4450] zaregistrovala NA ISSN roku 1999. [Obr.5].

Obr. 5: Avízo InZine z roku 1999 [Zdroj: www.archive.org]

Obr. 6: Vydanie InZine z 8.2.1999 [Zdroj: www.archive.org]

Ako vidno z registračného bibliografického záznamu, náš prvý internetový magazín zanikol po piatich rokoch vydávania. Dnes pod uvedenou adresou s niekoľkoročným odstupom sprístup-

ňuje iný vydavateľ diametrálne odlišný obsah. Po InZine zostala už len neúplná stopa v internetovom archíve [Obr. 6]

ISSN 1335-4450
000001618 001__ 1618
000001618 003__ ISSN
000001618 005__ 20130703122600.0
000001618 007__ cr
000001618 008__ 990611 d19992004xo d p s l b0slo
000001618 0220__ \$\$235 \$\$a1335-4450 \$\$l1335-4450
000001618 035__ \$\$avt s001335445
000001618 044__ \$\$cSVK
000001618 080__ \$\$22006\$\$a008
000001618 080__ \$\$22006\$\$a32
000001618 2101__ \$\$aInzine \$\$b(Bratisl.)
000001618 222__ \$\$aInzine \$\$b(Bratislava)
000001618 2451__ \$\$aInzine.
000001618 24633 \$\$aIntenzívny internetový magazín
000001618 260__ \$\$aBratislava : \$\$bGratex International, \$\$c1999-2004.
000001618 8564__ \$\$uhttp://web.archive.org/web/*/http://www.inzine.sk
000001618 909__ \$\$oai:issn.issn.sk:URN:ISSN:1335-4450\$\$pese
000001618 970__ \$\$aURN:ISSN:1335-4450
000001618 980__ \$\$aISSN

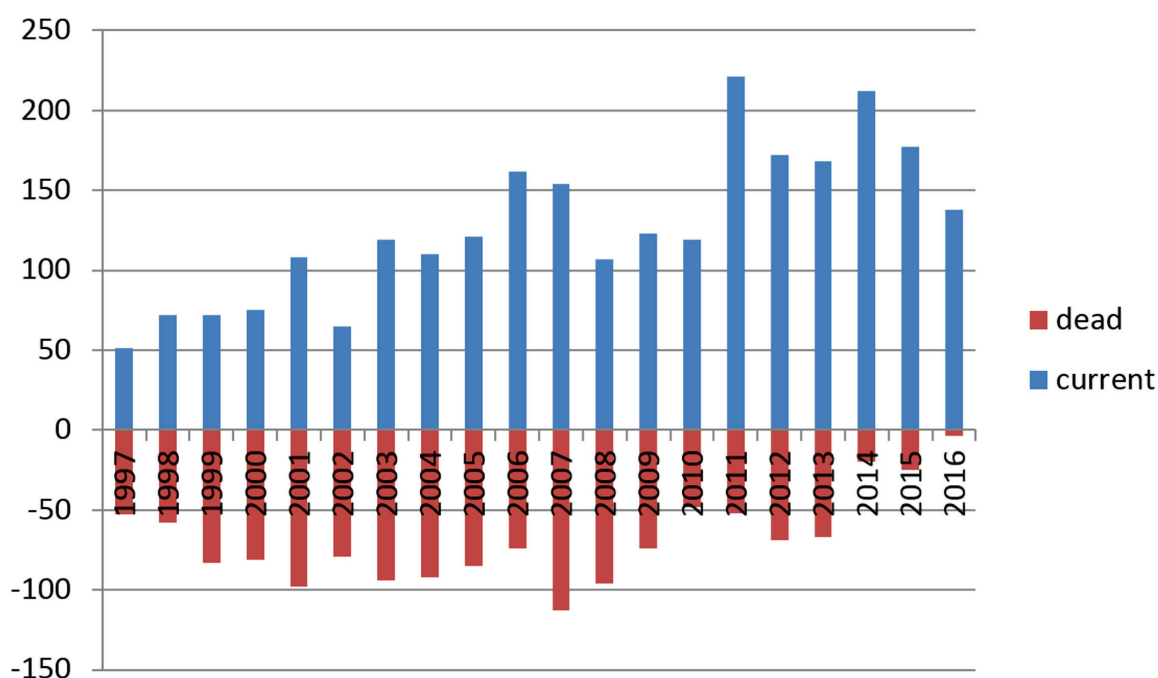
Tab. 4: Registračný záznam e-Seriálu InZine z r. 1999 [Zdroj: issn.issn.sk]

Register ISSN poskytuje kumulatívny pohľad na národnú produkciu. Celkový počet registrovaných titulov narastá, z nich však mnohé, bez ohľadu na manifestáciu, stihne každoročne podobný

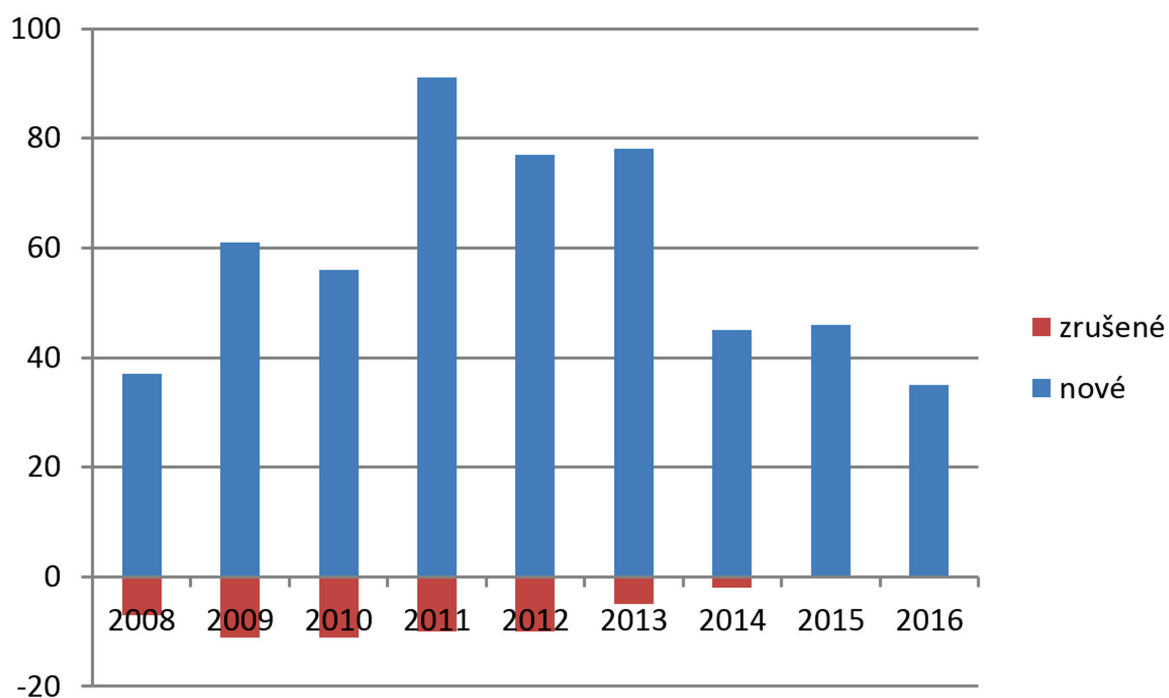
osud ako mal vyššie spomínaný magazín. V roku 2006 sa zaregistrovalo 162 nových titulov a zároveň 74 prestalo vychádzať. Dynamika je v Tab. 5. a na obr. 7.

ISSN SK	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Seriály	4 832	5 005	5 295	5 534	5 723	5 962	6 144	6 282
Nové	176	173	290	239	189	239	182	138
Zrušené	74	48	52	69	67	20	25	4
e-S nové	61	56	91	77	78	45	46	35
e-S dead	11	11	10	10	5	2	0	0

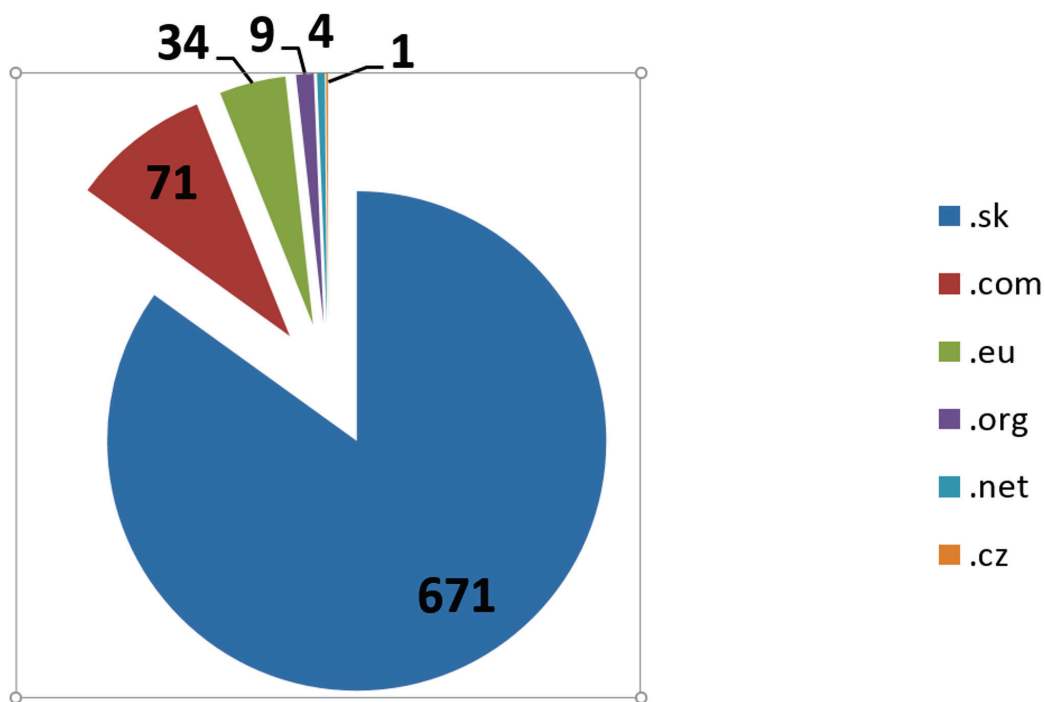
Tab. 5: Dynamika zmien vychádzania seriálov ISSN SK [Zdroj: issn.issn.sk]

Obr. 7: Zmeny vo vychádzaní seriálov ISSN SK 1997 – 2016 [Zdroj: issn.issn.sk]

Obr. 8: Zmeny vo vychádzaní e-Seriálov ISSN SK 2008 – 2016 [Zdroj: issn.issn.sk]

Obr. 9: Rozdelenie e-Seriálov ISSN SK podľa domény 2016 [Zdroj: portal.issn.org]

Odraz e-seriálov v metodike ISSN

S pribúdaním nových typov elektronických publikácií sa rozvíjala metodika pridelenia ISSN pre elektronické publikácie; ako prví sa metodikou, t.j. kritériami pridelenia ISSN zaoberali Angličania, postupne sa zaviedla do praxe medzinárodného systému ISSN. S pribúdaním rôznych typov elektronických publikácií narastala potreba ich vzájomného prepojenia, pretože podľa pravidiel systému ISSN sa nové ISSN pridelovalo verzii na každom fyzickom nosiči, preto vzniklo ISSN-L v roku 2008. ISSN-L umožňuje vyhľadať titul bez ohľadu na typ hmotného alebo nehmotného nosiča, na ktorom je publikácia vydaná alebo sprístupňovaná, teda bez ohľadu na to, či ide o tlačené vydanie, vydanie na CD-ROM (off-line) alebo online vydanie.

Identifikácia sa rozšírila na elektronické pramene (CDR, DVD, WWW a pod.), ktoré v závislosti na type musia spĺňať špecifické kritériá. Jedná sa o dve základné skupiny:

- Pokračujúce pramene: seriálové publikácie - noviny vrátane on-line novín, časopisy vrátane on-line časopisov, magazíny vrátane e-magazínov
- Integrujúce pokračujúce pramene: webové stránky, databázy, wikipédie atď.

ISSN sa pridelojuje publikáciám vo forme čísel alebo aktualizovaných webových stránok, ktoré majú jednoznačný názov, obsahujú plno-textové články, vydavateľské údaje, vrátane údajov o aktualizácii a majú redakčnú úpravu. Vylúčené z registrácie ISSN sú: domovské stránky inštitúcií a organizácií, webové stránky súkromných osôb, stránky počítačových hier, reklamné a propagačné webové stránky, katalógy produktov alebo akcií, stránky miestneho významu.

S prírastkom nových elektronických časopisov v systéme ISSN rástol aj počet zaniknutých a nenávratne stratených titulov, v jednotlivých krajinách pribúdajú legislatívne úpravy povinného výtlačku elektronických on-line publikácií, a tam, kde sa stále nepodarilo túto záležitosť upraviť legislatívne, sa snažia prispieť k uchova-

niu kultúrneho dedičstva rôznymi projektami knižnice a ďalšie inštitúcie.¹⁶

Problematika sa celoplošne podchytila až v projekte v roku 2015 Digitálne pramene a webharvesting a archivácia e-Born obsahu (www.webdepozit.sk.)

Zapojením agentúry do projektu sa naskytla vynikajúca možnosť prepojenia registrácie a archivácie e-Born publikácií priamo z národného registra ISSN.

Zásadnými dokumentami, z ktorých sa vychádza pri identifikácii e-časopisov je technická norma ISO STN 3297 **Medzinárodné štandardné číslo seriálovej publikácie (ISSN)**² a Manual ISSN. Manuál ISSN popisuje základné postupy identifikácie a spracovania seriálov v systéme. Kým Manuál ISSN sa aktualizuje priebežne podľa potreby, novelizácia normy je zložitý proces trvajúci niekoľko rokov. Posledná novelizácia normy ISSN, ktorú si vyžiadala prudký vývoj nových typov publikácií, najmä v oblasti internetu, sa uskutočnila v roku 2007 (slovenské vydanie sa publikovalo v roku 2008). Záber normy z roku 2007 sa rozšíril na pokračujúce pramene. Norma zahŕňa pokračujúce pramene a integrujúce pramene. Pokračujúce pramene (continuing resource) zahŕňajú seriály, ktoré sa rozšírili o elektronické časopisy a o pokračujúce integrujúce pramene, (ongoing integrating resource) kam sa zaradili databázy, webové stránky a publikácie na voľných listoch (loose leafs). Definuje sa tu nový atribút, tzv. prepojovacie ISSN (ISSN-L, angl. linking ISSN), ktoré v systéme ISSN predstavuje nový prvok zabezpečujúci prepojenie vydaní (verzií) na rôznych hmotných nosičoch pokračujúcich prameňov. 3. V súčasnosti sa už pripravuje ďalšia novelizácia normy ISSN.

e-Born seriály v tieni paragrafov

Prácu s e-Born seriálmi v knižniciach významne ovplyvňuje príslušné legislatívne prostredie. Aj

¹⁶ „K týmto aktivitám sa UKB prihlásila už v rokoch 2005 - 2006 účasťou na medzinárodnom projekte Web Cultural Heritage (http://itlib.cvtisr.sk/archiv/2006/3/web-archive-made-in-slovakia-pilotny-projekt-zberu-a-archivacie-elektronickych-informacnych-pramenov.html?page_id=1506) a v rokoch 2007-2009 na projekte Webdepozit 1“

preto sú legitímne iniciatívy na pokrytie tohto fenoménu autorským zákonom, tlačovým zákonom a pre nás veľmi dôležitým zákonom o povinnom výtlačku. Snahou je zabezpečiť podmienky a potrebné výnimky z hľadiska operatívneho spracovania, sprístupňovania a najmä dlhodobého uchovávaného pôvodného elektronického obsahu ako súčasť kultúrneho dedičstva. Povinné výtlačky sa v súčasnosti odovzdávajú v zmysle Zákona o povinných výtlačkoch⁴/z tlačných periodických publikácií a publikácií na CD-ROM (§ 3 písm.b; povinný výtlačok sa odovzdáva aj v elektronickej alebo inej forme, ak bol v niektorej z nich pôvodne vydaný). Produkcia publikácií v on-line forme je čoraz väčšia a hoci sa uvedené publikácie registrujú už dlhšiu dobu v systéme ISSN, doposiaľ sa nearchivovali. V zákone o povinných výtlačkoch sa síce spomína elektronická forma, ale termín pôvodne vydané je možné s online publikáciami len ťažko spájať. Vyhláška MŠ SR 5/ hovorí o elektronických zborníkoch, časopisoch, elektronických knihách (§ 1 ods.6). Pod týmto pojmom sú zahrnuté publikácie na hmotných nosičoch a publikácie „uchovávané pri dostupnosti spôsobom umožňujúcim hromadný prístup“. Týmto zložitým slovným spojením sú zadefinované vo vyhláške on-line publikácie. Napriek tomu je vyhláška významná a pokroková, pretože on-line publikácie „zrovnoprávňuje“ s tlačnými a podľa popisu v prílohe ich zaraduje do jednotlivých kategórií za predpokladu splnenia kritérií uvedených pre jednotlivé kategórie. Pre časopisy a zborníky je jedným z uvedených kritérií aj ISSN. Nejasnosť a neustálenosť terminológie v tejto oblasti je základný problém, ktorý je potrebné čo najskôr vyriešiť. Kým pre tradičné publikácie na „hmotných“ (rukolapných) nosičoch v praxi vyhovuje, „nehmotné“ elektronické publikácie sa súčasná legislatíva jasne nedefinuje. Tlačový zákon sa napríklad vôbec o týchto typoch publikácií nezmieňuje.⁶ V Autorskom zákone⁷ sa nachádza definícia predmetu zákona, podľa ktorej je chránené „dielo z oblasti literatúry, umenia alebo vedy, ktoré je jedinečným výsledkom tvorivej duševnej činnosti autora vnímateľným zmyslami, bez ohľadu na jeho podobu, obsah, kvalitu, účel, formu jeho vyjadrenia alebo mieru jeho dokončenia.“ (§ 3 ods.1). Pod túto definíciu sa zmestia všetky diela, t. j. aj elektronické prístupné on-line. V zákone je osobitne ošetrovaná data-

báza a počítačový program. Podľa § 130 je definovaná ako „súbor navzájom nezávislých diel, údajov alebo iných navzájom nezávislých materiálov systematicky alebo metodicky usporiadaných a jednotlivo prístupných elektronickými alebo inými prostriedkami bez ohľadu na formu jeho vyjadrenia“, avšak v zmysle § 131 sem patria okrem iného, zborníky, noviny, časopisy. Databáza, je tu chápaná širšie, ako sa chápe bežne. V medzinárodnom systéme ISSN, ako aj v iných svetových systémoch sa databáza chápe ako súbor údajov organizovaných takým spôsobom, že ich môže počítačový program rýchlo vyselektovať. V Knižničnom zákone⁸ sú elektronické publikácie zadefinované, ale myslelo sa tu len na publikácie na internete, zabudlo sa na elektronické publikácie na hmotných nosičoch; paragraf 2 ods. 4 hovorí: „Elektronický informačný zdroj je súbor elektronicky uchovávaných bibliografických záznamov alebo obsahov elektronických dokumentov vrátane ich úplných textov, obrázkov a zvukov so spoločným používateľským rozhraním a softvérom na vyhľadávanie a manipuláciu s údajmi. Sprístupňovanie elektronického informačného zdroja sa realizuje prostredníctvom internetu.“

Téma je výsostne aktuálna aj vzhľadom na najnovší zámer MKSR upraviť zákon „o povinných výtlačkoch periodických publikácií, neperiodických publikácií a rozmnožení audiovizuálnych diel“ na zákon o „o povinnosti odovzdať rozmnoženinu publikácie“. Zaužívaný termín „povinný výtlačok“ zastaral, „povinný deponát“ sa neujal a pod pojmom „rozmnoženina publikácie“ si bez presnejšieho určenia možno predstavovať všetko možné. Pojmom „publikácia“ sa v pracovnom návrhu zákona označuje „akýkoľvek zaznamenaný obsah určený na verejné rozširovanie alebo uvádzanie na verejnosti“. Definície inšpirované modelom WEMI by mohli znieť nasledovne:

- publikácia je ľubovoľná **manifestácia** diela, určená na verejné rozširovanie alebo sprístupňovanie verejnosti;
- periodická publikácia je ľubovoľná **manifestácia** diela, ktoré je **vyjadrené** po častiach, vydávané postupne pod rovnakým názvom

bez časového obmedzenia, najmenej dvakrát ročne, číslované alebo aktuali-zované;

- *rozmnoženina publikácie je jednotka príslušnej manifestácie určitého vyjadrenia diela.*

E-Born seriály nie sú v publikačnej ret'azi novin-kou, pre knižnice sú však aktuálnou výzvou ako v oblasti metodológie, tak aj každodennej praxe. Predpokladom na ich zvládnutie sú dobré znalos-ti a skúsenosti pri práci s nimi, ako aj proaktívny prístup k formovaniu prostredia a povedomia o tomto významnom a rozvíjajúcom sa segmen-te knižnično-informačného ekosystému.

Archivácia titulov e-Born online seriá- lov v závislosti od typu publikácií

Od začiatku prideloovania ISSN elektronickým ča-sopisom (e-Born seriálom9) ich produkcia pred-stavuje spektrum rôznych typov od e-časopisov, zborníkov z konferencií, vládnych publikácií pub-likovaných na webe, obchodných magazínov, ne-wsletterov, až po aktualizované webové stránky, repozitáre a databázy.

Pri tvorbe metodiky získavania a ukladania e-Born seriálov do archívu vznikla potreba analy-zovania jednotlivých typov seriálov evidovaných v databáze ISSN, pretože podľa spôsobu ich publikovania a ich štruktúry sa určuje spôsob ich ukladania a sprístupňovania.

Spôsob sprístupňovania uložených dokumentov sa určuje podľa typu licencie e-Born seriálu pub-likovaného cez internet. Tituly e-Born seriálov

rozdel'ujeme na tie, ktoré spadajú pod licencie Creative Commons, d'alej len CC

<http://sk.creativecommons.org/> a tie, na ktoré je potrebné pred ich uložením do archívu a sprí-stupnením vyžiadať súhlas autora, t.j. uzatvárať zmluvy o poskytnutí e-Born prameňov.

Pod licencie CC patria časopisy typu OA (Open Ac-cess) označené ikonkami CC, ale tiež časopisy ty-pu OA, ktoré majú len slovné vyjadrenie o vol'-nom prístupe k článkom. OA tituly dodáva odde-leniu DDP NA ISSN. Oddelenie NA ISSN ich identifikuje od roku 2013. (Pozri nižšie o projekte ROAD). U týchto titulov sa neuzatvárať zmluvy o poskytovaní e-Born prameňov, oddelenie DDP ale informuje vydavateľa o uložení e-Born seriálu v archíve.

Podľa spôsobu publikovania rozoznávame tri hlavné typy e-Born on-line seriálov: 1.celé čísla v PDF, 2.jednotlivé čísla pozostávajúce z článkov v PDF, 3.tituly publikované v podobe aktualizova-ných webových stránok, t.j. články sa dopĺňajú postupne. Pri testovaní sa zistilo, že sa vyskytujú kombinácie uvedených typov, resp. došlo k zme-ne jedného typu na iný. V rámci jednotlivých ty-pov majú seriály rozličnú štruktúru, t.j. spôsob usporiadania čísel, resp. článkov.

Najjednoduchšie archivovateľné sú e-Born seriá-ly, ktoré majú celé čísla v PDF formáte. Jednotlivé čísla sa nahrávajú vo formáte PDF. Príklad: Mo-tus in verbo ISSN 1339-0392

www.motus.umb.sk.

Obr. 10: e-Born serial publikovaný po číslach

Pri seriáloch vo forme aktualizovaných webových stránok sa ukladanie do archívu zabezpečuje harvestovaním. Príklad:

Prohuman ISSN 1338-1415
<http://www.prohuman.sk/>.

Najkomplikovanejším typom je seriál, u ktorého čísla pozostávajú z jednotlivých článkov v PDF. Jednotlivé články treba po jednom ukladať do archívu v PDF formáte. Príklad:

Science and Military (Online) ISSN 2453-7632
<http://sm.aos.sk/index.php/en/>.

Obr. 11: e-Born serial publikovaný ako WWW

Najkomplikovanejším typom je seriál, u ktorého čísla pozostávajú z jednotlivých článkov v PDF. Jednotlivé články treba po jednom ukladať do archívu v PDF formáte.

Príklad:
Science and Military (Online) ISSN 2453-7632
<http://sm.aos.sk/index.php/en/>.

Projekty a iniciatívy v oblasti elektronických seriálov

Depozit digitálnych prameňov (DDP)

Univerzitná knižnica v Bratislave realizovala v roku 2015 v rámci Operačného programu informatizácia spoločnosti národný projekt Digitálne pramene – webharvesting a archivácia e-Born obsahu. Cieľom bolo vybudovanie technickej, aplikačnej a organizačnej infraštruktúry pre systematický zber a dlhodobú archiváciu webových stránok a pôvodných elektronických publikácií.

Zapojením agentúry ISSN do projektu archivácie e-Born publikácií sa naskytla vynikajúca možnosť prepojenia registrácie a archivácie e-Born publikácií priamo z národného registra. E-Born archív a e-Born katalóg má pripraviť pôdu na prijímanie povinného výtlačku on-line publikácií v budúcnosti. Avšak až do prijatia takéhoto zákona je potrebné uzatvárať zmluvy s vydavateľmi, aby bolo možné uchovávať a sprístupňovať e-Born on-line publikácie. Predmetom záujmu DDP sú v prvom rade tituly e-Born časopisov, ktoré vychádzajú výlučne v on-line verzii, keďže platný zákon o povinných výtlačkoch neukladá vydavateľom povinnosť odvádzať uvedené tituly. Oddelenie DDP však má záujem archivovať všetky on-line publikácie identifikované NA ISSN, t. j. aj verzie a tiež identifikované e-Born CD-ROMy, ktorým hrozí zničenie opotrebovaním média.

Archivácia e-Born publikácií zahŕňa registráciu vydavateľa, vklad titulov e-Born publikácií - seriálov a monografií a vklad jednotlivých čísel. Vydavateľ a v súčasnosti registruje kurátor, neskôr sa bude môcť cez verejný portál zaregistrovať aj sám. V archíve e-Born seriálov sa môžu ukladať len seriálové publikácie s prideleným ISSN. Pri vklade údajov o titule sa uvádzajú základné údaje, ktoré kurátor obohacuje o údaje zo záznamu z e-Born katalógu. Záznamy sa do e-Born katalógu získavajú importovaním záznamov on-line časopisov z národnej databázy ISSN. Archivovaný obsah je možné vyhľadať a zobrazit' na webovej stránke www.webdepozit.sk.

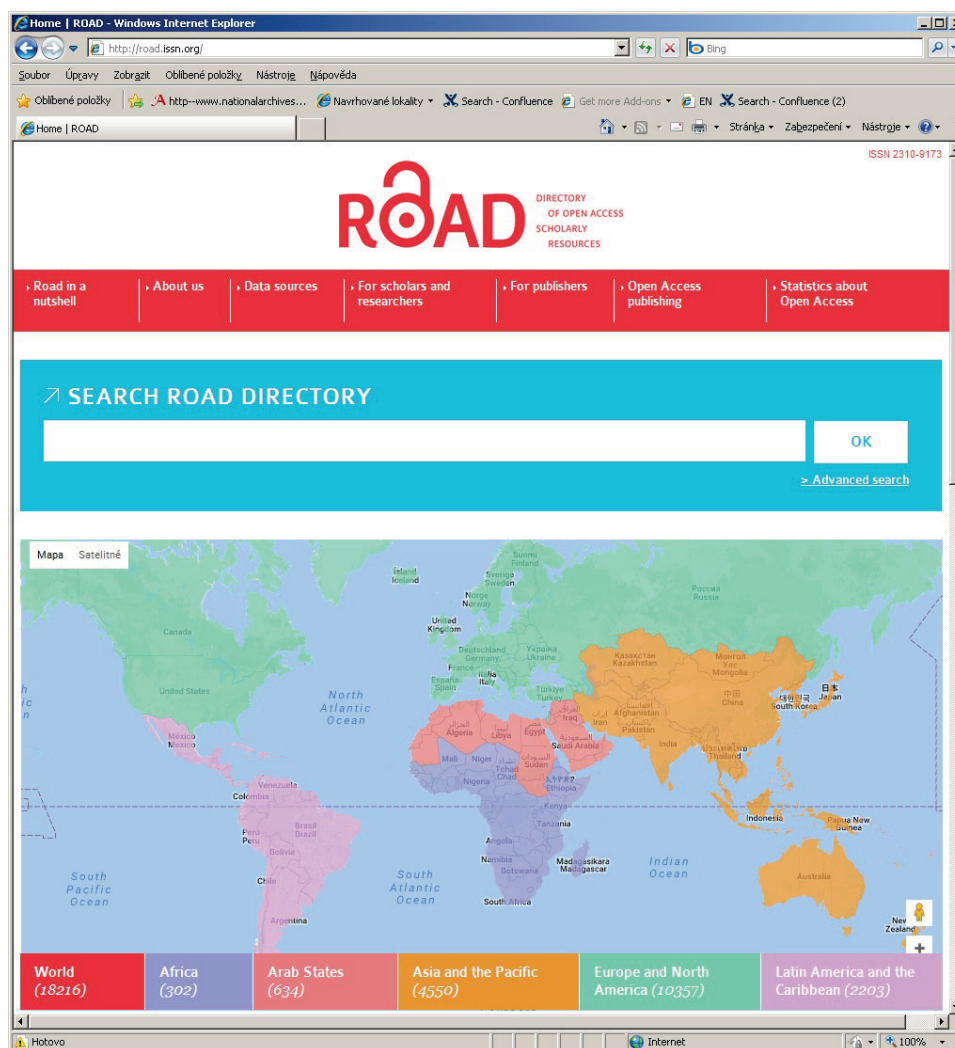
Oddelenie DDP úzko spolupracuje s NA ISSN. Pracovníci agentúry informujú vydavateľov on-line časopisov o možnosti ukladať on-line časopisy do archívu. Okrem nových titulov sa však budú postupne zaraďovať do archívu všetky vhodné tituly z národnej databázy ISSN. Kurátor berie pri výbere do úvahy nasledovné kritériá: titul zaradený do archívu má mať plne funkčnú webovú stránku, ak je publikovaný v číslach, mal by mať aspoň dve. Spolupráca s DDP pri výbere titulov pre archív prispieva tiež ku kvalite údajov v databáze ISSN; ak sa zistí neaktuálny údaj, záležitosť sa okamžite preverí a opraví, napr. neplatné alebo presmerované url adresy, neaktualizovaný e-Born titul, ktorý pravdepodobne skončil, avšak vydavateľ zmenu agentúre nezahlásil, chýbajúce čísla na stránkach, chybné uvedené alebo chýbajúce údaje na stránkach e-Born časopisov a pod.

Projekt ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources)

ROAD – Adresár prameňov typu Open Access (<http://road.issn.org>), bol oficiálne uvedený do prevádzky 16. decembra 2012. Projekt realizovalo Medzinárodné centrum ISSN v Paríži v spolupráci so sekciou UNESCO pre komunikáciu a informáciu. OA tituly identifikujú národné centrá ISSN, z Celosvetového registra sa údaje exportujú do adresára ROAD. V zázname ISSN sa príznak OA titulov uvádza v poli 856 (MARC 21) (\$x OA-J – časopisy, OA-C – príspevky z konferencií, OA-R akademické repozitória). V registri ROAD je zaregistrovaných 18249 titulov (údaj z 5.4.2017), z toho je 63 publikovaných na Slovensku (údaj z 5.4.2017) Podľa jednotlivých typov máme v slovenskej národnej databáze ISSN 54 OA-J, 9 OA-C, 0 OA-R. V registri je možné vyhľadávať tituly podľa rôznych údajov, ako napr. krajina vydávania, jazyk, a pod. Tituly sa dajú vyhľadávať aj podľa vedných odborov. U všetkých vyhľadávaných časopisov v Registri ROAD sa nachádzajú údaje o abstrakčných a indexovacích službách, t.j. ktoré časopisy pokrýva ktorá služba, napr. CAB abstracts ,GEOref, SCOPUS; k dispozícii je tiež pokrytie indikátormi časopisov ako sú napr. CiteScore ,SJR,SNIP. Zaujímavý je tiež údaj o zaevidovaní titulov v celosvetovom archíve registrov theregistry.org. Zo 63 slovenských titulov zara-

dených do registra ROAD sú 3 tituly registrované v Celosvetovom archíve registrov a to: Malacologica Bohemoslovaca ISSN 1336-6939, Petroleum and Coal ISSN 1337-7027 a Acta Montanistica

Slovaca ISSN 1339-3103. Uvedené tituly sú uložené v e-Depote v Holandskej národnej knižnici. <https://www.kb.nl/en/organisation/research-expertise/long-term-usability-of-digital-resources>

Obr. 12 Projekt ROAD (<http://road.issn.org>)

Projekt Keepers Registry (Celosvetový register archívov) theregistry.org

Vyvinul a manažuje ho EDINa, sponzoruje ho Univerzita v Edinburgu a Jisc – nezisková organizácia na podporu vyššieho vzdelávania a výskumu. Úlohou Celosvetového archívu registrov je poskytnúť údaje o tom, kto a čo archivuje v rámci celého sveta. Je to typ monitoringu ar-

chivácie e-časopisov. Cieľom je zabezpečiť jednoduchý a nepretržitý prístup k on-line prameňom. Ďalšou funkciou registra je byť vitrínou organizácií a inštitúcií zabezpečujúcich archiváciu a tiež poskytnúť údaje o týchto inštitúciách, kontaktné adresy a pod. Úlohou registra je tiež generovať štatistiky o archivovaných resp. nearchivovaných časopisoch V registri je možné zistiť, u ktorých inštitúcií sú archivované rovnaké tituly,

používateľ získa prehľad o jednotlivých archivovaných tituloch, zaujímavé sú štatistiky o počte titulov podľa krajiny vydávania. Nachádzajú sa tu zatiaľ 3 slovenské tituly. Evidencia v tomto registri je indexovaná v adresári ROAD. Novinkou re-

gistra je služba upload zoznamu ISSN alebo názvov, na základe ktorého sa zistia názvy titulov, ktoré majú jednotlivé organizácie. Služba uploadovania zoznamu je nová, je zavedená od roku 2017).

The screenshot shows the website 'The Keepers Registry' with a search bar containing 'bratislava'. Below the search bar, it indicates '3 hits found'. The results are displayed in a table with the following columns: Title, ISSN, Publisher, Current extent of archiving, and Archiving agency.

Title	ISSN	Publisher	Current extent of archiving	Archiving agency
1 Acta Chimica Slovaca	1339-3065 (Online); 1337-978X (Print)	Walter de Gruyter, Inc.	Archived: 7 to 9	Library of Congress
		De Gruyter	Archived: 5 to 9	Portico
2 Acta geologica Slovaca Variant title: Ageos	1338-5674 (Online); 1338-0044 (Print)	Comenius University in Bratislava (provided by DOAJ)	Archived: v. 1-2	e-Depot
3 Scientific proceedings	1338-5011 (Online); 1338-1954 (Print)	Walter de Gruyter, Inc.	Archived: 22	Library of Congress
		De Gruyter	Archived: 19 to 20; 22 to 23	Portico

Obr. 13 Projekt Keepers Registry (<https://thekeepers.org>)

Záver

Archivácia e-Born titulov je významnou výzvou, o čom svedčí napríklad údaj z archíva registrov o tom, že je stratou ohrozených 65 % produkcie e-časopisov od celosvetových vydavateľov 10%. Posun k uchovaniu a ochrane tejto časti produkcie je možné jednak iniciatívami v rámci jednotlivých štátov, jednak medzinárodnou spolupracou.

Naším cieľom je postupne uložiť do archívu všetky e-Born tituly publikované na Slovensku a identifikované v systéme ISSN a priebežne ukladať nové tituly, spolupracovať s vydavateľmi e-Born publikácii pri identifikácii, ukladaní a uchovávaní e-Born seriálov a tiež úzko spolupracovať s partnermi v zahraničí – Česká republika, IIPC, Keepers Registry, Medzinárodné centrum ISSN.

Zoznam bibliografických odkazov

1. ANDROVIČ, Alojz, BELLA, Martin, KINČÍKOVÁ, Katarína: Web-archive made in Slovakia. Pilotný projekt zberu a archivácie elektronických informačných prameňov. *ITlib* [online]. 2006, č. 3 [cit. 30.3.2017]. ISSN 1336-0779. Dostupné na internete: http://itlib.cvtisr.sk/archiv/2006/3/web-archive-made-in-slovakia.-pilotny-projekt-zberu-a-archivacie-elektronickyx-informacnyx-pramenov.html?page_id=1506
2. STN ISO 3297 (010187). Informácie a dokumentácia. Medzinárodné štandardné číslo seriálových publikácií (ISSN). Slovenský ústav technickej normalizácie 2008.
3. KATRINCOVÁ, Beáta: Norma ISO STN 3297 Medzinárodné štandardné číslo seriálovej publikácie (ISSN) a aplikácia nového prvku ISSN-L v praxi. In: ITlib [online]. 2008, č. 4 [cit. 4.4.2017]. ISSN 1336-0779. Dostupné na internete: http://itlib.cvtisr.sk/archiv/2008/4/norma-iso-stn-3297-medzinarodne-standardne-cislo-serialovej-publikacie-issn-a-aplikacia-noveho-prvku-issn-l-v-praxi.html?page_id=1233
4. ZÁKON č. 212/1997 Z.z. o povinných výtlačkoch periodických publikácií, neperiodických publikácií a rozmnoženín audiovizuálnych diel v znení neskorších predpisov. [cit. 4.4.2017]. Dostupné na internete: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1997-212>
5. VYHLÁŠKA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky z 18. decembra 2012 o centrálnom registri evidencie publikačnej činnosti a centrálnom registri evidencie umeleckej činnosti. [cit. 4.4.2017] Dostupné na internete: <https://www.minedu.sk/data/att/4568.pdf>
6. ZÁKON č. 167/2008 Z.z. 9. apríla 2008 o periodickej tlači a agentúrnom spravodajstve a o zmene a doplnení niektorých zákonov (tlačový zákon). [cit. 4.4.2017]. Dostupné na internete: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2008-167>
7. ZÁKON č. 185/2015 Z. z. z 1. júla 2015 Autorský zákon. [cit. 4.4.2017]. Dostupné na internete: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2015-185>
8. Zákon č. zo 6. mája 2015 o knižniciach a o zmene a doplnení zákona č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty... [cit. 5.4.2017] http://www.infolib.sk/files/sskk/kniznicny-zakon_1_7_2015.pdf
9. BURNHILL, P., Bequet, G., Darnell, A. ,Westervelt, T.:Stewardship of the Digital Scholarly Record and of Each Nation´s Published Heritage. [cit. 30.3.2017]. Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=9yprtDgwbEw&feature=youtu.be>

E-SBÍRKY, PORTÁL PRO PREZENTACI KULTURNÍHO DĚDICTVÍ

Vítková, Marie
Národní muzeum

Abstrakt

Tento příspěvek popisuje vizuál a funkce portálu eSbírky, jehož cílem je prezentace digitalizovaných sbírek českých muzejních a galerijních institucí. Je zde apelováno především na skutečnost, že virtuální prostředí je velmi důležitá oblast pro komunikaci instituce s veřejností a je třeba o něj dbát. Příspěvek se také věnuje možnostem komunikace s veřejností, která může skrze tuto platformu také přispívat k obohacení digitalizovaných sbírek. Je zde také nastíněna strategie agregace digitalizovaného kulturního dědictví v České republice, jehož je portál eSbírky důležitou součástí.

Abstract

This article describes the eSbírky portal with its graphic visual and functions, its aim is to present digitized culture heritage from Czech museums and galleries. The article also appeals for importance of virtual space for communication with general public. There are also many possibilities how to communicate with the public also in the way of participation on enrichment the digital culture heritage. The article also figured the future strategy of digital culture heritage aggregation in Czech republic.

Klíčová slova

Agregace, dědictví, digitalizace, funkce, instituce, kulturní, muzeum, prezentace, předmět, sbírky, virtuální, vyhledávání

Keywords

Aggregation, collections, culture, digitization, function, heritage, institution, item, museum, presentation, searching, virtual

Komu slouží a jakým způsobem?

Portál eSbírky slouží jako platforma prezentující digitalizované sbírky českých muzeí a galerií. Jeho cílem je nejen představit kulturní dědictví napříč Českou republikou, jeho role tkví také v tom, že strategicky shromáždí muzejní materiál a dále jej poskytuje např. na portál Europeana nebo jiné prezentační či edukační platformy. Na stránkách eSbírek může uživatel nacházet předměty pro své samostudium, badatelské účely, vzdělávání nebo zde kurátoři hledají předměty do výstav. Nejčastěji jsou však eSbírky využívány jako zdroj obrázků do připravovaných odborných i volnočasových publikací.

V neposlední řadě jsou eSbírky i nástrojem pro zviditelnění prezentujících institucí, který napo-

máhá k vyšší návštěvnosti jednotlivých muzeí a boří pomyslnou bariéru mezi uživatelem a de-
 pozitářem. Ačkoli je kontakt s reálným sbírkovým předmětem nade vše pochybnost nenahraditelný, ne každý předmět může být (z mnoha různých důvodů) vystaven v rámci výstavy nebo expozice. Alespoň ve virtuální rovině zde má návštěvník portálu možnost prohlédnout si sbírkový předmět, reprezentovaný kvalitní obrazovou dokumentací a hlavně odborným popisem z pera profesionála – muzejního kurátora.

Nesporným faktem je, že potenciální návštěvník muzea se reálným návštěvníkem stává zejména na základě setkání ve virtuálním prostředí. Jsou to webové stránky, facebookový profil nebo např.

portál eSbírky, kde si může potenciální návštěvník ověřit už před návštěvou, zda muzeum komunikuje s veřejností podle zajetých kolejí nebo zda lze od návštěvy čekat i něco navíc. Okno do instituce v podobě virtuální prezentace v jakékoli podobě pak naláká k návštěvě spíše než textové pole s otevírací dobou a uvedenou adresou.

V současné době na eSbírkách prezentuje své sbírky 60 českých pamět'ových institucí, minimálně 10 dalších se k publikaci chystá. Portál je platformou prezentující muzejní materiál, je tedy logické, že škála typů sbírkových předmětů je zde velmi široká. Tomu je i přizpůsobeno efektivní vyhledávání skrze filtrovací kategorie. Představovány jsou sbírky přírodovědné, knihovnické, umělecké, nebo historické, multimediální prezentace je zde zastoupena fotografiemi, zvukovými nahrávkami nebo krátkými videi. Rychle se také navyšuje počet předmětů, které lze prohlížet v tzv. 3D rozhraní.

Počet předmětů v prostředí eSbírek brzy překoná hranici 120 000. Stejně tak se zvýší i počet předmětů na Europeaně, které jsou do této evropské platformy importovány skrze rozhraní eSbírek. (Jedná se však pouze o předměty z těch institucí, které mají s nadací Europeana uzavřenou smlouvu DEA.) Prozatím je zde touto cestou publikováno 44 670 předmětů z českých muzejních institucí.

Současný stav a funkce

Portál eSbírky vznikl roku 2010 jako prezentační platforma digitalizovaných sbírek Národního muzea, v rámci projektu Athena (program Evropské komise eContentPlus).¹⁷ Portál během šesti let své existence již třikrát změnil svůj design a funkcionalitu, vždy v souladu s moderními trendy prezentace sbírek ve virtuálním prostředí. Dbáno je především na to, aby prohlížení portálu bylo intuitivní a uživatelsky nenáročné. Zároveň jsou stránky uzpůsobeny i pro náročnější uživatele – muzejní pracovníky, kteří zde hledají konkrétní sbírkový předmět. Podrobné a přehledné filtro-

vání jim usnadní cestu k požadovanému cíli – filtrovat předměty lze podle instituce, typu sbírky, materiálu nebo datace. Úvodní stránce také věvodí fulltextové vyhledávací pole s možností podrobného filtrování, kdy uživatel může zadat více podmínek vyhledávání pro konkrétnější a rychlejší výsledek

Současná verze obsahuje mimo efektivní vyhledávání také prostor pro náhodné „brouzdání“ obsahem eSbírek. Na úvodní stránce je uživateli ve tmavém, zvýrazněném podkladovém pásu představeno 10 náhodně generovaných digitalizátů, které nechávají uživatele nahlédnout do obsahu stránek. V tomto pásu je mimo to zvýrazněn jedenáctý, zvětšený obraz, který je koordinátorem portálu vybrán vždy v návaznosti na současné období, blížící se výročí nebo událost v kultuře. Administrátory eSbírek je vysledováno, že právě tato největší obrazová plocha je pro uživatele nejlákavější, každý nově přichozí uživatel cílí právě na ni.

V rámci této poslední verze byl také aplikován nástroj „kontaktní formulář“, díky němuž mají nyní administrátoři jednodušší a rychlejší zpětnou vazbu na vystavovaný obsah. Přibyla zde také možnost přihlášení do vlastního „privátního prostoru“, kdy si uživatel může po přihlášení vytvářet kolekce vybraných předmětů z eSbírek. Na domovské stránce lze také najít panel s aktualizacemi a trivií, bannery odkazující na právě probíhající výstavy v participujících institucích a aktivní loga partnerských projektů (AthenaPlus, Europeana, Do muzea!). Z rozhraní eSbírek lze přímo vyhledávat na portálu Europeana.

Ke každému digitalizátu, vystavenému na eSbírkách, náleží vždy soubor povinných metadat. Jedná se o název a popis předmětu, dataci, materiál, místo původu a samozřejmě název instituce, z jehož sbírek předmět pochází. Každý jednotlivý digitalizát je opatřen některou z variant licence Creative Commons. Předmět lze také ve formě elektronické pohlednice poslat komukoli z přátel či známých do emailové schránky. Stačí použít tlačítko umístěné pod metadaty s popisem „Poslat pohlednici“.

¹⁷<http://www.esbirky.cz/> [cit. 2. 5. 2017].

Velmi zajímavým nástrojem je také aplikace „virtuální výstavy“, která dovoluje v administraci eSbírek vytvářet kolekce předmětů na základě kurátorského výběru, s konkrétním tématem. Kolekce jsou sestavovány jednak podle realizovaných výstav v partnerských institucích, nebo je jejich základ čistě virtuální – vznikly pouze v prostředí eSbírek. Aplikace tímto výběrem přirozeně vyzdvihuje to nejzajímavější z obsahu eSbírek a obohacuje zapojené předměty o další cennou bázi – o souvislosti mezi vybranými předměty. Reflektuje tak současné směřování portálu ke strategickému sběru dat, kdy kvalita převažuje nad kvantitou získávaného materiálu.

Virtuální muzeum

Mimo muzejní a galerijní sbírky jsou na portálu prezentovány i další digitalizované předměty, jejichž originály nejsou uloženy v depozitářích žádné z institucí. Do online prostředí byly zaneseny díky sbírkovým akcím, které v průběhu let 2013 – 2016 uspořádali pracovníci Národního muzea. V rámci těchto akcí byla veřejnost vyzvána, aby přinesla na určité místo v určený čas předměty, vážící se k některé zásadní historické události nebo období. Na místě pak byly předměty digitalizovány a informace k nim uloženy do speciálního administračního systému, z něhož byly po kontrole a úpravách zpřístupněny ve virtuálním prostoru portálu eSbírký a Europeana. Nejúspěšnější sbírkové akce byly pořádány právě v kooperaci s nadací Europeana, která se ve sběru dat zabývá událostmi, jež v dějinách Evropy zásadně ovlivnily další historický vývoj. První z nich pod názvem Europeana 1989¹⁸ měla za cíl shromáždit co nejvíce digitalizátů z období samotové revoluce, jejíž vlna se nesla napříč východní Evropou, druhá akce pod názvem Europeana 1914-1918¹⁹ se soustředila na předměty z období první světové války. Obě akce vzbudily u veřejnosti poměrně velký zájem, majitelé ke svým doneseným předmětům podávali také vlastní komentář

ohledně původu předmětu a také vlastní vzpomínky vážící se k materiálu. Na místě byl i přítomni i historici z Národního muzea, kteří na základě donesených předmětů mohli doplnit informace k jejich rodinné historii. Celkem bylo digitalizováno a publikováno z těchto sbírkových akcí více než 3000 unikátních předmětů.

Agregace digitalizovaného kulturního dědictví v České republice

Systematické shromažďování digitalizovaného obsahu českých sbírkotvorných institucí je v současné době stále v řešení. Portál eSbírký je v rámci nadace Europeana vnímán jako národní agregátor, v rétorice Ministerstva kultury ČR je však veden jako „národní portál“, ačkoli roli agregátora plní již od roku 2011.

Ohledně agregace digitalizovaných sbírek je vedena v současné době debata na poli Ministerstva kultury ČR, kde v rámci jednání roste vize národního agregátora s názvem „Czechiana“. Tento portál by měl být zaštiťen několika tzv. sektorovými agregátory, z nichž každý bude specializován na určitý typ sbírek. eSbírký by v této struktuře plnil roli sektorového agregátora pro muzejnické sbírky. Dalšími pilíři národního agregátora by byla např. Národní virtuální fonotéka pro zvukové dokumenty, Národní filmový archiv pro filmový materiál, Národní galerie pro umělecké sbírky, Národní památkový ústav pro památky velkého rozsahu a Národní digitální knihovna pro knihovnický obsah

¹⁸ <http://www.europeana1989.eu/en/explore/#!tours/all/> [cit. 2. 5. 2017].

¹⁹ <http://pro.europeana.eu/project/europeana1914-1918> [cit. 2. 5. 2017].

STIMULY NA PRÍCHOD OTVORENEJ VEDY NA SLOVENSKO

Sliacky, Michal - Dzivák, Jozef - Horáková, Silvia – Kasáková, Jana –
Svitková, Katarína

Centrum vedecko-technických informácií SR

Kľúčové slová

Open Access, otvorená veda, Akčný plán iniciatívy pre otvorené vládnutie (2017 – 2019), Stála pracovná skupina pre OA, akreditovaný kurz OA, CVTI SR, Kancelária pre OA, prieskum vedeckých a otvorených dát, OpenAIRE

Úvod

Centrum vedecko-technických informácií SR (CVTI SR) vo svojom príspevku informuje odbornú verejnosť o aktivitách, ktoré aktuálne rieši a pripravuje na hladký príchod otvorenej vedy na Slovensko ako aj jej udomácnenie sa v každodennej práci vedcov.

Ide o aktivity, ktoré formujú politiku otvoreného prístupu (OA) k vedeckým poznatkom na národnej úrovni, podporné aktivity a ekosystém, v ktorom otvorená veda existuje. Podrobne je predstavený Akčný plán iniciatívy pre otvorené vládnutie (2017 – 2019), jeho jednotlivé úlohy, miesto a postavenie CVTI SR v ňom. Ďalej sú predstavené aktivity CVTI SR – ako zostavenie, práca a fungovanie Stálej pracovnej skupiny pre OA, spustenie národnej webovej stránky o OA, akreditovaný kurz pre vzdelanie v oblasti OA ako aj zmeny organizačnej štruktúry sekcie Vedecká knižnica a zriadenie Kancelárie pre OA, pod ktorú problematika v rámci CVTI SR spadá.

Medzi ďalšie plány CVTI SR v tejto oblasti patrí národný prieskum skúmajúci rôzne aspekty vedeckých dát.

Príspevok na záver prináša prehľad o projektoch, do ktorých je Slovensko prostredníctvom CVTI SR zapojené a činnosť a projekty riešené v medzinárodnej spolupráci na úrovni EÚ ako aj informácie o národnom projekte NISPEZ IV, v rámci ktorého sa riešia aktivity na podporu otvorenej vedy, t. j.

vybudovanie národnej infraštruktúry pre informačnú podporu vedy a výskumu.

Koncept otvorenej vedy

Digitálna a otvorená veda – nová koncepcia vedeckej komunikácie

V súvislosti s témou príspevku, ktorej predmetom sú stimuly na príchod otvorenej vedy na Slovensko je najskôr potrebné charakterizovať digitálnu a otvorenú vedu, jej prostredie a pomenovať premenné, ktoré ju spoločne formujú a vplývajú na seba. Väčšina z charakteristík a definícií má nasledovné spoločné znaky:

- vplyv a vývoj elektronického prostredia a informačno-komunikačných technológií,
- otvorenosť prístupu k dátam a publikáciám,
- nová kultúra publikovania, spolupráce a kolaborácie v elektronickom prostredí,
- nové typy vedeckého výskumu, tvorivosť, inovácie, nové služby s pridanou hodnotou,
- priblíženie vedy verejnosti (Steinerová, 2014).

Pokiaľ hovoríme o digitálnych vedách, máme v prvom rade na mysli digitálne, resp. e- prostredie, v ktorom vedecká interakcia prebieha.

Vývoj a zmeny v tomto segmente však pokračujú ďalej a dôležitejšie je definovať posun a dynamiku, s ktorou k zmene dochádza, ale aj nové modely, ktoré sa skrývajú pod pojmom digitálna veda. Tento posun predstavujú nové trendy, ktoré ovplyvnili súčasné vedecké bádanie, vedeckú komunikáciu a interakciu.

V odbornej literatúre sa o zmenách, ktoré do vedeckého výskumu prináša digitálna veda tvrdí, že tieto zmeny nie sú podmienené len technologicky, ale zasahujú sociálne interakcie a prejavujú sa v hľadanií nových modelov vedeckej práce a spolupráce, v ktorých podstatnú úlohu hrá aj informačná veda a informačná prax. Medzi súvisiace problémy pri komunikácii poznatkov v jednotlivých disciplínach možno radiť problémy organizačné, právne, ekonomické a sociálne kontexty (Steinerová, 2014).

Čo je azda najdôležitejšie z hľadiska tvorby nových poznatkov je schopnosť generovať nové dimenzie nahliadania na riešenie vedeckých problémov.

Digitálne vedy podnecujú aj hľadanie nových modelov intelektuálnej činnosti, najmä spracovania a využívania informácií prostredníctvom nových technológií.

Digitálna veda má integrovať technologické inovácie so sociálnymi štruktúrami. Zameriava sa najmä na vzťahy ľudí v sociálnych sieťach. Integruje poznatky o informačnom správaní v elektronickom prostredí so zameraním na tých ľudí, ktorí vyrastali s technológiami vrastenými do všetkých pracovných aj každodenných informačných procesov (Steinerová, 2010).

Funkcie novej koncepcie vedeckej komunikácie sa tak transformujú do objavovania nových poznatkov v digitálnom prostredí. Vznikajú interaktívne navigačné prostredia, čoraz viac sa uplatňuje personalizácia a systémy personálneho informačného manažmentu vedcov. Elektronické časopisy sa postupne integrujú s ďalšími službami, napr. databázami, bázami znalostí a portálmi. V integračnom prístupe sa zvyšuje význam participácie používateľov, prepája sa inteligentný prieskum a aktuálne informovanie o novinkách (Steinerová, 2010).

Princípy publikovania v režime otvorenej vedy

Na druhej strane – hlavným znakom otvorenej vedy je fenomén otvorenosti a otvoreného prístupu k poznatkom, tzv. Open Access (OA). Ide o súčasný trend, ktorého cieľom je otvorenosť prístupu tak, aby mal vedec dostupné čo najširšie portfólio overených vedeckých zdrojov. OA znamená možnosť voľného prístupu k využívaniu digitálnych zdrojov, najmä k recenzovaným článkom elektronických vedeckých časopisov pre výskum a vzdelávanie. OA taktiež vychádza z filozofie, že pokiaľ je v súčasnosti vedecký výskum hradený z verejných zdrojov, mala by existovať všeobecná dostupnosť k výsledkom tohto vedeckého bádania. V tejto súvislosti sa hovorí aj o kultúre otvorenosti.

Publikovanie v režime otvorenej vedy a OA autom prináša výhodu rýchlejšej viditeľnosti a citácií publikovaných príspevkov, ale aj prehľad problematiky autorských práv, kde vďaka OA publikovaniu (často pod licenciami Creative Commons) zostáva v mnohých prípadoch autorovi právo ďalej šíriť finálnu verziu plného textu (vydavateľskú verziu) a autori ho preto veľmi ľahko môžu publikovať napr. na sociálnych sieťach, popr. uložiť v repozitári. Môžu svoje diela ďalej šíriť s cieľom svojho zviditeľnenia a zdieľania svojich záverov s celosvetovou odbornou komunitou (Adlerová, 2015).

Obsahujú otvorenosť pre aktérov, vytváranie nových príležitostí pre výskumníkov, manažerov aj verejnosť. Veda môže byť demokratická, podporuje otvorenosť kvalitného výskumu, otvorenosť prístupu k dátam. Otvorenosť vedy možno interpretovať na dvoch úrovniach. Vnútorňá úroveň znamená prínos nových nápadov do vedeckého procesu a vonkajšia úroveň predstavuje možnosť využiť existujúce nápady v nových kontextoch.

Ďalším dôležitým znakom otvorenej vedy je práve zdieľanie informácií, dát a výsledkov výskumov.

Autori poukazujú v tejto súvislosti aj na to, že sa prelína neformálna aj formálna komunikácia, napríklad výmena nástrojov, diskusie nápadov, laboratórne záznamy, názory kolegov a expertov.

Tieto komunikácie a interakcie sa vyznačujú voľnejšou štruktúrou v otvorenom sieťovom prie-

store, v ktorom môžu vznikajú nové projekty, kontakty, neformálne posudzovanie výsledkov. V otvorenosti a kolaborácii vznikajú aj nové metódy analýz, dolovania poznatkov a vizualizácie, zdieľania nástrojov a zdrojov, publikovania a vedeckej metriky.

Otvorenosť vedie aj k lepším možnostiam riešiť zložité globálne transdisciplinárne problémy ako klima-tické zmeny, finančné krízy, energetická bezpečnosť a iné (Steinerová, 2014).

Digitálna veda – jej otvorenosť a kolaborácia

Pokiaľ hovoríme o digitálnej vede, máme na mysli najmä také systémy poznania, ako sú digitálne knižnice, repozitáre, vedecké portály a pod. Tie vďaka svojim vlastnostiam – ako sú napr. prístupnosť, otvorenosť, služby – majú značný podiel na novom modeli digitálnej vedy. Sem možno radiť aj modely otvoreného výskumu obsahujúce napríklad softvérové nástroje a akademické portály či kolaboratóriá. Steinerová definuje kolaboratóriá ako nové digitálne priestory pre vedeckú interdisciplinárnu spoluprácu. Umožňujú ekologické využívanie raz spracovaných dát a publikácií uložených v digitálnych repozitároch (Steinerová, 2014).

Veľmi dôležitý aspekt v tejto oblasti predstavuje globalizácia – tá má značný vplyv na vedeckú spoluprácu, interakciu medzi vedcami a výsledkami vedeckého bádania – a to nie len publikovaného, ale spadajúceho aj do oblasti sivej literatúry, resp. do kategórie vedeckých dát alebo súborov veľkých dát (fenomén big data).

Ďalší fenomén – prepojené dáta, tzv. LinkedData, znamenajú ďalší rozvoj webu smerom k prepojeniam a kontextu. Linked Open Data je nová paradigma podporujúca publikovanie, zdieľanie dát a znalostí vo webe, pričom sa vytvára štruktúra dát z prepojení zdrojov a tým sa zabezpečuje aj integrácia dát pre znalostné systémy.

Legislatíva na podporu otvorenej vedy na Slovensku – Akčný plán

Na hladký príchod otvorenej vedy na Slovensko, ako aj jej udomácnenie v každodennej práci ved-

cov, je potrebné – okrem iného – vytvoriť aj vhodné legislatívne prostredie. Slovensko má výhodu, že je súčasťou širšieho európskeho priestoru, kde sa tieto otázky riešia v spolupráci s krajinami EÚ.

Open Access a otvorená veda získali podporu aj na úrovni Európskej komisie. Väčšina autov a producentov vedeckých článkov v Európe, najmä v programe Horizont 2020, má povinnosť publikovať v režime OA, vrátane tvorby tzv. data management plánov. Jednotlivé krajiny EÚ si stanovujú vlastné akčné plány pre implementáciu OA politik v krajine nezriedka si stanovujú aj percentuálne kvóty a časové horizonty koľko publikácií financovaných z verejných zdrojov má byť publikovaných formou OA (Dobrovol'né publikovanie dát..., 2015). Pre lepšiu implementáciu OA politik na inštitucionálnych a národných úrovniach v EÚ, ale i vo svete, sa tvoria stratégie pre OA, otvorené publikovanie a otvorenú vedu. V rámci nich sa odporúča uzatvárať spolupráce s vydavateľmi, budovať OA repozitáre, infraštruktúru a licenčnú politiku pri ekologickom využívaní elektronických zdrojov. Na Slovensku je koordináčnym orgánom CVTI SR.

Akčný plán Iniciatívy pre otvorené vládnutie v Slovenskej republike na roky 2017 – 2019.

Od roku 2011, kedy sa Slovensko zapojilo do medzinárodnej Iniciatívy pre otvorené vládnutie, sa zaradilo medzi krajiny, ktoré podporujú zvyšovanie transparentnosti, participácie, podpory inovácií a otvárania verejnej správy občanom.

Dňa 1. 3. 2017 bol vládou SR schválený Akčný plán Iniciatívy pre otvorené vládnutie na roky 2017 – 2019 (ďalej len „Akčný plán OGP 2017 – 2019“). Návrh Akčného plánu OGP 2017 – 2019 vytvoril participatívnym spôsobom Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti. Tvorba akčného plánu bola typická širokým zapojením všetkých relevantných aktérov zo štátnej správy ako aj občianskej spoločnosti. Akčný plán OGP 2017 – 2019 má prierezový charakter, nadväzuje na predchádzajúce dva akčné plány a definuje 68 záväzkov pre subjekty štátnej správy v šiestich oblastiach, medzi nimi aj v oblasti otvoreného vzdelávania a otvorenej vedy.

Prvá kapitola Akčného plánu sa venuje otvoreným dátam a otvorenému softvéru, druhá kapitola otvorenému vzdelávaniu a otvorenej vede, tretia kapitola sa venuje problematike účasti verejnosti na tvorbe verejných politík a štvrtá kapitola sa venuje otvorenej justícii.

Z kapitoly o otvorenom vzdelávaní a otvorenej vede plynie 17 úloh. Hlavnou úlohou je zriadenie a prevádzkovanie centrálného repozitára MŠVVŠ SR, v ktorom sa budú sprístupňovať zdroje pod verejnou licenciou Creative Commons (CC BY). Medzi ďalšie úlohy patrí:

- podpora prekladu alebo dabingu do štátneho alebo menšinového jazyka voľne dostupných zahraničných vzdelávacích zdrojov,
- sprístupnenie vysokoškolských učebníc, skrípt a vedeckých časopisov vydávaných vysokými školami pod licenciou CC BY prostredníctvom repozitára MŠVVŠ SR,
- zvyšovanie povedomia pedagogických zamestnancov a študentov o otvorených vzdelávacích zdrojoch,
- predloženie návrhov, ktoré zavedú konkrétne pravidlá otvoreného publikovania.

Keď v roku 2012 Európska únia prijala Odporúčanie Komisie o prístupe k vedeckým informáciám a ich uchovávaní, v súlade s odporúčaním vznikol rámcový program pre výskum a inovácie Horizont 2020. Otvorené publikovanie sa týka predovšetkým výsledkov výskumu, ktorý nie je utajený a je financovaný z verejných zdrojov. Uverejňovanie výsledkov takéhoto výskumu by malo byť možné v národnom repozitári, ktorý by mal riešiť zber, spracovanie, uchovávanie a verejné sprístupňovanie publikácií a výskumných dát pod licenciou CC BY. Medzi hlavné úlohy definované Akčným plánom OGP 2017 – 2019 v oblasti otvoreného prístupu k výsledkom výskumu a vývoja patria:

- zaviesť základné princípy a zásady otvoreného prístupu k vedeckým publikáciami pod verejnou licenciou v rámci operačného programu Výskum a inovácie,
- zabezpečiť implementáciu verejných licencií Creative Commons, uvedenie autora CC BY do dokumentov, metodík, manuálov a postupov

s cieľom ich rozšírenia a využívania autormi a inými nositeľmi práv pri realizácii vedeckých prác,

- zriadiť Kontaktnú kanceláriu pre Open Access, ktorá bude slúžiť na metodickú koordináciu a vytvorenie webovej stránky pre problematiku Open Access,
- zaviesť podmienky pre pasportizáciu výskumných dát s otvoreným prístupom pod verejnou licenciou v slovenských inštitúciách a sledovať ich realizáciu v praxi,
- zriadiť a prevádzkovať repozitár pre ukladanie, dlhodobú archiváciu a sprístupňovanie slovenských vedeckých a odborných publikácií, výskumných dát a sivej literatúry,
- navrhnúť systematické benchmarkingové monitorovacie mechanizmy merania a porovnania a navrhnúť ďalšie analýzy spojené so získavaním, spracovávaním a opätovným využívaním výskumných dát a vedeckých publikácií s otvoreným prístupom,
- aktívne šíriť povedomie o možnostiach a výhodách otvoreného publikovania pre akademickú obec, vzdelávacie inštitúcie, ale aj pre komerčnú sféru, neziskové organizácie a širokú verejnosť a zároveň šíriť povedomie o prínose otvoreného publikovania pre rozvoj vedy,
- aktívne sa zapájať do takých diskusných fór, programov a multilaterálnych snáh v Európe aj mimo nej, ktoré podporujú tvorbu, skvalitňovanie, vzájomnú výmenu a opakované použitie otvorených vzdelávacích zdrojov; zabezpečiť koordináciu aktivít v danej oblasti na medzinárodnej úrovni.

Celé znenie Akčného plánu OGP 2017 – 2019 je možné nájsť na:

http://www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum-207242?prefixFile=m_

Z plánu plynú pre CVTI SR jasné úlohy a termíny. Ich naplnením sa výrazne pomôže podpore a rozvoju otvorenej vedy na Slovensku.

Stála pracovná skupina pre Open Access

CVTI SR zriadilo začiatkom októbra 2016 pri Kontaktnéj kancelárii pre Open Access stálu pracovnú skupinu pre Open Access (OA), ktorej úlohou je pracovať a podieľať sa na strategických rozhodnutiach a aktivitách spojených s OA problematikou. Pracovná skupina má 21 členov a pozostáva z pracovníkov z rôznych vedeckých a akademických knižníc, z Ministerstva vnútra SR, Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR a z vedcov zo Slovenskej akadémie vied.

Prvé neformálne stretnutie skupiny sa uskutočnilo dňa 19. októbra 2016 počas podujatia „Kick off Open Government Partnership 2016 – 2019“ konaného v rámci týždňa „Open Government Week“.

Druhé stretnutie sa uskutočnilo 9. marca 2017 v priestoroch CVTI SR v Bratislave. Témami pracovného stretnutia boli: Schválený akčný plán Iniciatívy pre otvorené vládnutie v Slovenskej republike na roky 2017 – 2019, nová organizačná štruktúra CVTI SR, platná od 1.3.2017, informácie o dopytových projektoch, webová stránka o Open Access, pripravovaný akreditovaný kurz o Open Access a ďalšie.

Zoznam členov pracovnej skupiny:

- **JUDr. Zuzana Adamová, PhD.**
(Creative Commons, Slovensko)
- **Mgr. Andrea Doktorová**
(Ústredná knižnica SAV, Bratislava)
- **Ing. Jozef Dzivák**
(CVTI SR, Bratislava)
- **Mgr. Silvia Horáková**
(CVTI SR, Bratislava)
- **Mgr. Jana Ilavská, PhD.**
(Akademická knižnica Univerzity Komenského, Bratislava)
- **PhDr. Ľubica Jedličková, PhD.**
(Slovenská poľnohospodárska knižnica pri SPU v Nitre)
- **Mgr. Agnesa Juhászová**
(Univerzitná knižnica UPJŠ v Košiciach)
- **Dana Karulová**
(Slovenská národná galéria, Bratislava)
- **Mgr. Jana Kasáková, PhD.**
(CVTI SR, Bratislava)

- **Ing. Ján Kysucký**
(MŠVVaŠ SR, Odbor vedy a techniky na vysokých školách, Bratislava)
- **PhDr. Alena Mičicová**
(Univerzitná knižnica Žilinskej univerzity v Žiline)
- **Mgr. Michaela Mikušková**
(Univerzitná knižnica Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica)
- **Mgr. Rastislav Mucha**
(Slovenská poľnohospodárska knižnica pri SPU v Nitre)
- **doc. RNDr. Karol Nemoga, CSc.**
(Matematický ústav SAV, Bratislava)
- **Mgr. Lucia Nižníková**
(Univerzitná knižnica Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica)
- **Mgr. Skarlet Ondrejčáková**
(Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti MV SR)
- **PhDr. Dagmar Podmaková, CSc.**
(Ústav divadelnej a filmovej vedy SAV, Bratislava)
- **PhDr. Kvetoslava Rešetová, PhD.**
(Akademická knižnica MTF STU v Trnave)
- **RNDr. Ján Sedlák, DrSc.**
(Ústav experimentálnej onkológie BMC SAV, Bratislava)
- **Mgr. Michal Sliacky**
(CVTI SR, Bratislava)
- **PhDr. Ľuboš Svetoň**
(MŠVVaŠ SR, Sekcia vedy a techniky, Bratislava)
- **Katarína Svitková**
(CVTI SR, Bratislava)

Webová stránka o Open Access

Ďalšou významnou aktivitou, ktorou CVTI SR aktívne prispieva k podpore otvorenej vedy na Slovensku je prevádzka a fungovanie Kontaktnéj kancelárie pre Open Access.

Jednou z hlavných úloh Kontaktnéj kancelárie je aj vytvorenie a prevádzkovanie webovej stránky Open Access, ktorá má šíriť povedomie o OA problematike a slúžiť tiež ako praktický nástroj

pre vedecko-výskumných pracovníkov, ktorí chcú a potrebujú publikovať OA.

CVTI SR webovú stránku zriadilo a sprístupnilo v polovici apríla 2017. Na stránke možno nájsť základné informácie o OA problematike, ako aj informácie o Open Access publikovaní, životnom cykle výskumu, otvorených dátach, repozitároch, hrozbách, ktoré so sebou otvorené publikovanie prináša a mnoho ďalších užitočných informácií. Na stránke sa tiež nachádza zoznam slovenských vedeckých a odborných časopisov s otvoreným prístupom.

Viac na: <http://openaccess.cvtisr.sk/>

Akreditovaný Open Access kurz

Obzvlášť dôležitou aktivitou CVTI SR, ktorá predstavuje jasný transfer poznatkov pre prax je príprava realizácie doplnkového vzdelávacieho kurzu. Kurz je akreditovaný Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR. Ide o modulový vzdelávací program, určený osobám, ktoré majú záujem o odborné vzdelanie v oblasti Open Access, t. j. v oblasti otvoreného prístupu k informáciám. Absolvent programu nadobudne rozšírenie kvalifikácie komplexnými poznatkami o Open Access, nevyhnutnými pre pracovné uplatnenie na pozíciách so zodpovednosťou za publikovanie, spracovávanie a sprístupňovanie odborných a vedeckých dokumentov a dát, konkrétne na pozícií vydavateľa, knihovníka alebo informačného špecialistu.

Názov vzdelávacieho programu:

Zavádzanie otvoreného prístupu do praxe

Názvy modulov a ich rozsah:

Modul: Základy Open Access 21 hodín

Modul: Open Access infraštruktúra 21 hodín

Modul: Optimalizácia Open Access zdrojov 21 hodín

Modul: Interoperabilita a získavanie zdrojov 21 hodín

Charakteristika modulového vzdelávacieho programu

Odôvodnenie opodstatnenosti modulej štruktúry

Z potreby samostatného zamerania sa na kľúčové témy o OA má vzdelávací program modulovú štruktúru a každý modul je zostavený tak, aby jeho absolvent mohol pôsobiť ako odborník pre konkrétnu oblasť v OA – všeobecné poznanie problematiky, IKT technológie, legislatíva a manažment, získavanie a spracovávanie otvorených zdrojov.

Modul: Základy Open Access 21 hodín

- Proces vedeckej komunikácie
- Úvod do vedeckej komunikácie
- História a vývoj vedeckej komunikácie
- Životný cyklus výskumu
- Status a trendy
- Úlohy zainteresovaných strán
- Sumarizácia
- Prax: Praktické cvičenie
- Otvorený prístup: História a vývoj
- Otvorený prístup – Definície
- Otvorený prístup – Filozofia
- Otvorený prístup – Vývoj
- Poňatie otvoreného prístupu
- Výhody otvoreného prístupu
- Obchodné modely otvoreného prístupu
- Modely dlhodobého uchovávanía
- Sumarizácia
- Práva a licencie
- Práva duševného vlastníctva
- Otvorené licencie
- Podporné nástroje a služby
- Sumarizácia
- Prax: Prípadová štúdia
- Presadzovanie otvoreného prístupu
- Advokácia otvoreného prístupu
- Kľúčové organizácie a aktivity na podporu otvoreného prístupu
- Tréningové a podporné programy pre zainteresované strany
- Sumarizácia
- Dopady otvoreného prístupu na výskum
- Metriky
- Rozvíjajúce sa indikátory (H-index a deriváty)

- Otvorené citačné databázy
- Sumarizácia
- Prax: Praktické cvičenie.

Cieľom CVTI SR je, aby sa prvý modul – **Základy Open Access** začal realizovať ešte v roku 2017.

OpenAire2020 a OpenAire Connect

V prípade medzinárodnej spolupráce v oblasti podpory otvorenej vedy a Open Access je potrebné zdôrazniť najmä spoluprácu CVTI SR s európskymi projektami. Ide najmä o projekty OpenAIRE 2020 a OpenAire Connect.

OpenAIRE 2020 (Open Access Infrastructure for Research in Europe towards 2020) je projekt, ktorý si kladie za cieľ podporovať otvorenú vzdelanosť a podstatne zlepšiť vyhľadateľnosť a opätovné využitie výskumných publikácií a údajov. Hlavným zámerom projektu je vytvorenie otvorenej a udržateľnej infraštruktúry pre vedeckú komunikáciu, ktorá by pokrývala celkový manažment, analýzu, zaobstaranie, kontrolu a prepojenie všetkých vedeckých výstupov v už existujúcich, plánovaných, či budúcich repozitároch.

Na tejto iniciatíve spolupracuje 50 partnerov zo všetkých krajín EÚ aj mimo nej. CVTI SR plní v súvislosti s projektom OpenAIRE 2020 od roku 2015 funkciu tzv. NOAD (National Open Access Desk) za Slovenskú republiku. Úlohou zástupcov NOADs je organizovať činnosti na zozbieranie výstupov projektu Horizont2020 a podporovať manažment výskumných dát. Na portáli OpenAIRE je pre vedeckých pracovníkov k dispozícii repozitár Zenodo. Jeho prevádzkovateľom je Európska organizácia pre jadrový výskum CERN. Našou úlohou, ako zástupcu OpenAIRE je poskytovať pomoc, informácie a byť k dispozícii všetkým, ktorí sa podieľajú na projektoch Horizont 2020, či už online alebo osobne.

Projekt začal 1. januára 2015 a jeho trvanie je naplánované na 42 mesiacov (do júna 2018). Od 1. januára 2017 začal nový projekt OpenAire Connect, ktorý bude trvať do júna 2019 (30 mesiacov).

OpenAire Connect si kladie za cieľ poskytovať technologické a sociálne riešenia a dodávať služ-

by umožňujúce jednotnú výmenu vedeckých výstupov (publikácie, dáta a metódy) so sémantickými väzbami medzi nimi naprieč výskumnou sférou a poskytovateľmi obsahu vedeckej komunikácie. Projekt predstaví a zrealizuje koncepciu Otvorenej vedy ako služby (Open Science as Service – OSaaS) ako hlavnú časť OpenAire infraštruktúry, dodávajúcu „out-of-the-box“ a „on demand“ nasaditeľné nástroje. OpenAire Connect prijme prístup založený na orientácii na koncového používateľa (prostredníctvom zapojenia 5 významných vedeckých komunit) a obohatí infraštruktúru OpenAire portfólia službami ako „Research Community Dashboard Service“ a „Catch-All Notification Broker Service“.

„Research Community Dashboard Service“ bude slúžiť výskumným komunitám na publikovanie vedeckých výsledkov a sledovať ich vedecký vplyv. „Catch-All Notification Broker Service“ bude zapájať a mobilizovať poskytovateľov obsahu a poskytovať im služby umožňujúce výmenu výskumných poznatkov. Obe služby budú poskytované na vyžiadanie v súlade s OSaaS prístupom, preto by mali byť opakovateľne využiteľné rôznymi disciplínami a poskytovateľmi, tak, aby umožnili posun smerom k jednotnému vedeckému ekosystému.

Prieskum výskumných dát

V odbornej literatúre sa definuje aj viacero demotivačných faktorov pre vedcov. Tie sa prejavujú napr. pri zdieľaní výsledkov či postupov, pretože si konkurujú s kolegami vo výsledkoch, prvenstve, získavaní financií (grantov), reputácii (meranej zväčša prostredníctvom kvantitatívnych bibliometrických ukazovateľov citácií, ako napr. impakt faktory, h-index (tzv. Hirschov index), alebo aj pri nie vždy jasnom výklade autorského práva a pod. Otvorená veda sa tak vo svojich princípoch dostáva do určitého kontrastu s finančnými možnosťami a podmienkami formovania vedeckej práce. Problémom je motivácia vedcov a ich kompenzácia na fungovanie v rámci otvorenosti vedeckej komunikácie. Tieto motivačné faktory v súčasnosti možno charakterizovať skôr princípom „zatvorenej“ vedy (Steinerová et al., 2015).

V súvislosti so stimulmi na podporu otvorenej vedy na Slovensku je potrebné spoznať aj stav výskumných dát, vedeckých a odborných publikácií a sivej literatúry, využívané informačno-komunikačné technológie a manažment dát vo vedecko-výskumných inštitúciách na Slovensku. Poznatky získané z analýzy výsledkov výskumu pomôžu v transfere do praxe, a to pri realizovaní rozvoja Komplexného systému získavania, spracovávaní, uchovávaní a sprístupňovania vedeckých a bibliometrických dát a publikácií, produkovaných na slovenských vedecko-výskumných inštitúciách (národný projekt NISPEZ IV).

Riešiteľom prieskumu je CVTI SR ako iniciátor presadzovania Otvoreného prístupu k informáciám na Slovensku. Povinnosť pre CVTI SR realizovať prieskum vychádza aj zo schváleného Akčného plánu Iniciatívy pre otvorené vládnutie v Slovenskej republike na roky 2016 – 2019. Jeho úlohy sú definované v časti otvorené vzdelávanie a otvorená veda. Pasportizácia výskumných dát a vedeckých publikácií je definovaná ako úloha č. 38 v Akčnom pláne. Dotazník bude podporený Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR.

Ciele prieskumu

Hlavný cieľ prieskumu:

- spoznať stav výskumných dát, vedeckých a odborných publikácií a sivej literatúry, využívané informačno-komunikačné technológie a manažment dát vo vedecko-výskumných inštitúciách na Slovensku.

Cieľom CVTI SR je, aby sa prieskum realizoval ešte v roku 2017.

NISPEZ IV – aktivity na podporu otvorenej vedy

V prípade aktivít CVTI SR na podporu otvorenej vedy a otvoreného prístupu k vedeckým poznat-

kom na národnej úrovni, ktoré formujú ekosystém a priestor, v ktorom otvorená veda má existovať, je potrebné na záver spomenúť aj národný projekt NISPEZ IV (Informačný systém výskumu a vývoja – prístupy do databáz pre potreby výskumných inštitúcií). Strategickým cieľom je vybudovať národnú infraštruktúru pre informačnú podporu vedy a inovácií na Slovensku ako systémové riešenie s priamym vplyvom na zvyšovanie výkonnosti a excelentnosti výskumu a vývoja na Slovensku a hospodársky rast.

Pokiaľ hovoríme o tom – čo na Slovensku na podporu otvorenej vedy ešte chýba, tak je to definovanie vlastnej – na mieru ušitej znalostnej infraštruktúry. Tak isto je možné tvrdiť, že výraznejšie chýba aj vrstva pre interpretáciu špecifického obsahu (ktorý je pre otvorenú vedu vlastný). Znalostná infraštruktúra – nová štruktúra znalostí je definovaná ako robustná sieť ľudských zdrojov, artefaktov a inštitúcií, ktoré generujú, zdieľajú, spravujú špecifické poznatky a vedomosti o ľudských a prírodných svetoch (Borgman et al., 2014).

Infraštruktúra predstavuje ekosystém výskumu, ktorý zahŕňa všetky súvisiace procesy a celý životný cyklus výskumu: sociálne a technologické procesy, intelektuálne aktivity, vzdelávanie, kolaboráciu a transfer poznatkov do literatúry a do praxe (Borgman, 2014).

Národná infraštruktúra pre podporu otvorenej vedy

Národná infraštruktúra pre informačnú podporu vedy a inovácií na Slovensku má nasledovné plánované moduly:

SCIDAP je spoločný názov pre národnú sústavu repozitárov a je súčasťou národnej informačnej infraštruktúry.

- Sústava repozitárov bude tvorená z repozitárov CVTI SR, inštitucionálnych repozitárov a externých federatívnych repozitárov, a to v prostredí cloud.
- SCIDAP bude prepojený s internými databázovými systémami, externými databázami elektronických informačných zdrojov (EIZ),

Integrovaným systémom služieb (ISS) a dlhodobým digitálnym archívom (LTP).

- SCIDAP bude jadrom národnej infraštruktúry.
- SCIDAP a ďalšie systémy národnej infraštruktúry budú zastrešené portálom pre koncových používateľov, ktorý umožní vkladanie, vyhľadávanie a prezentáciu obsahu jednotlivých systémov.

Repozitáre CVTI SR:

repozitár určený pre výskumné dáta
repozitár určený pre vedecké publikácie

Rosetta (dlhodobý digitálny archív – LTP) – dáta z repozitárov SCIDAP budú archivované v dlhodobom digitálnom archíve Rosetta s hlavnými službami:

- formátová a bitová ochrana
- dlhodobá archivácia

Rosetta je už prevádzkovaná v CVTI SR. Potrebné bude zabezpečiť prepojenie s repozitármi a softvérom MedialInfo.

MedialInfo – prezentačný softvér pre digitálne knižnice, je už prevádzkovaný v CVTI SR. Bude využívaný na prezentáciu dát mimo SCIDAP (fond CVTI SR, zbierky iných inštitúcií,..). Prepojenie s DAWINCI umožní preberanie metadát do MedialInfo. Potrebné bude zabezpečiť prepojenie s Rosetta pre archiváciu digitálnych objektov v MedialInfo.

Open Access (OA) publikačná platforma (OA časopisy, OA knihy) - publikačná platforma bude prepojená so SCIDAP (primárne s repozitármi CVTI SR).

Publikované tituly:

- budú prístupňované cez SCIDAP a spoločný portál,
- budú prístupňované tiež cez web stránky vydavateľov,
- budú archivované v LTP.

Zámerom je tiež, aby publikácie (napr. článok z časopisu) bol prelinkovaný na súvisiace výskumné dáta uložené v SCIDAP (na súvisiace výskumné dáta, z ktorých daný článok vznikol).

Správa výskumných dát (SVD) – samostatný modul prepojený so SCIDAP.

Modul bude používaný na vytvorenie plánu manažmentu výskumných dát používateľmi (výskumníkmi) a na ukladanie vyprodukovaných výskumných dát do repozitára CVTI SR. Modul umožní vytvorenie konta pre používateľa, dlhodobé uloženie vytvorenej dokumentácie (plánov) a všetky funkcionality pre tvorbu dokumentácie, vrátane jej exportu.

Elektronické informačné zdroje (EIZ) – licencované aj voľne dostupné elektronické informačné zdroje rôznych vydavateľov (napr. Web of Science, SCOPUS, SpringerLink, PubMed...) budú prepojené so SCIDAP a s Analytickým modulom pre hodnotenie vedy za účelom prepájania/preberania citácií z EIZ.

Systém manažmentu e-zdrojov (ERMs) – okrem manažmentu zdrojov bude ERMs využívaný na benchmarking poskytovaním odkazov na producentov, vydavateľstvá, zoznamy sledovanej literatúry, základné informácie o licenčných podmienkach, analýzy prekrytia jednotlivých zdrojov a pod. ERMs bude predmetom vývoja v projekte NISPEZ.

PRIMO - discovery systém PRIMO bude prepojený s EIZ.

PRIMO je už prevádzkovaný v CVTI SR, v rámci projektu NISPEZ IV sa bude financovať jeho prevádzka. PRIMO spolu s ERMs zabezpečia cieľené vyhľadávanie a tvorbu zbierok.

Analytický modul pre hodnotenie vedy – modul určený pre analýzu, hodnotenie a porovnávanie kvalitatívnej a kvantitatívnej úrovne vedy a výskumu na základe bibliometrických ukazovateľov (počty publikácií, citácií, kolaborácia a pod.)

Modul bude slúžiť pri rozhodovaní vládnych inštitúcií a grantových agentúr na základe evaluá-

cie výsledkov výskumu, ako podklad pri rozhodovaní o pridelení finančných prostriedkov vedeckým inštitúciám, výskumníkom, vysokým školám. Môže slúžiť tiež akademickým inštitúciám a podnikateľskému sektoru na vyhľadávanie odborníkov pre vedenie výskumných tímov, vyhľadávanie partnerov pre projekty alebo komercializáciu výsledkov výskumu.

Analytický modul bude prepojený so SCIDAP – hlavným zdrojom dát - a modul umožní vykonávať sciento-metrické analýzy.

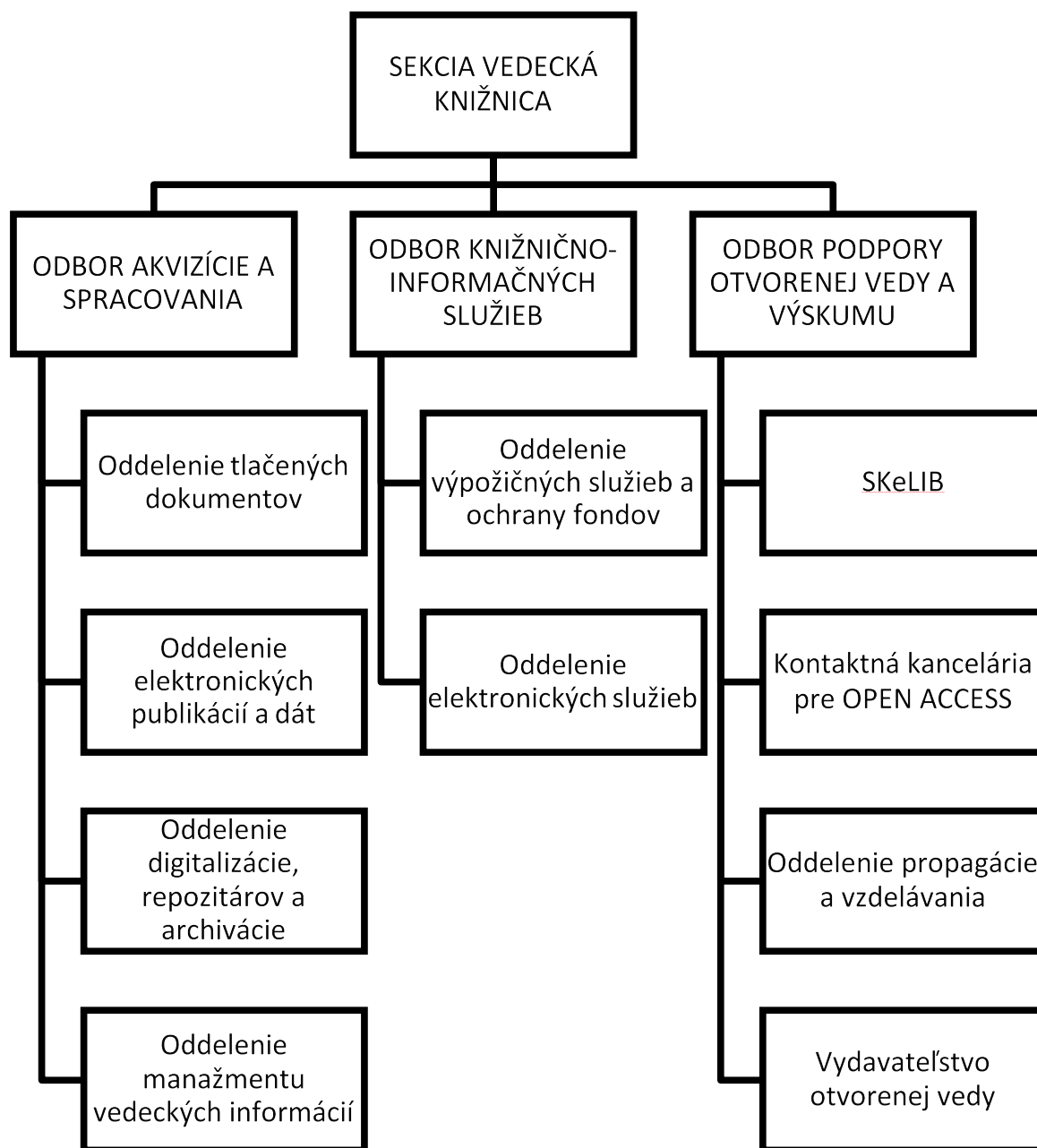
Záver

CVTI SR vo svojom príspevku prinieslo pre odbornú verejnosť podrobnú informáciu o aktivitách, ktoré aktuálne rieši a pripravuje pre hladký príchod otvorenej vedy na Slovensko ako aj jej udomácnenie sa v každodennej práci vedcov.

Z pohľadu CVTI SR je možné podporu pre príchod otvorenej vedy na Slovensko vidieť vo viacerých rovinách:

- legislatívna podpora
- šírenie povedomia
- prieskum
- existujúca infraštruktúra ušitá na mieru pre potreby vedcov
- zabezpečenie informačnej podpory výskumu.

Dôkazom, že CVTI SR kladie dôležitosť podporovania otvorenej vedy na Slovensku na vysokú priečku je aj organizačná zmena štruktúry Sekcie vedecká knižnica CVTI SR, ktorá vstúpila do platnosti od 1. marca 2017. Priamo na podporu otvorenej vedy vznikol odbor, v rámci ktorého funguje aj Kontaktná kancelária pre Open Access na Slovensku. (Organizačná štruktúra CVTI SR, 2017).

Zoznam bibliografických odkazov

1. BORGMAN, C. L. et al. 2014. Knowledge infrastructures in science: data, diversity, and digital libraries. In *International Journal on Digital Libraries* [online]. September 2015, Volume 16, Issue 3, pp 207-227. [cit.2016-05-30]. Dostupné z: <<http://dx.doi.org/10.1007/s00799-015-0157-z>>.
2. Dobrovoľné publikovanie dát súvisiacich s vedeckými publikáciami ako otvorené údaje: Návrh štandardu. [interný materiál]. Bratislava : Centrum vedecko-technických informácií SR, 2015. 12 s. Odborný dokument pre MŠVVaŠ SR.
3. Dotazník: Prieskum stavu výskumných dát a vedeckých publikácií na Slovensku. [interný materiál]. Bratislava : Centrum vedecko-technických informácií SR, 2017. 24s.
4. MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY, 2017. *Schválený Akčný plán Iniciatívy pre otvorené vládnutie na roky 2017 – 2019* [online]. Bratislava : Splnomocnenec vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti [cit. 2017-04-11]. Dostupné na internete: http://www.minv.sk/?ros_vsetky-spravy&sprava=schvaleny-akcny-plan-iniciativy-pre-otvorene-vladnutie-na-roky-2017-2019
5. ROKOVANIE VLÁDY SR, 2017. *Akčný plán Iniciatívy pre otvorené vládnutie v Slovenskej republike na roky 2017 – 2019* [online]. Bratislava : Úrad vlády SR [cit. 2017-04-11]. Dostupné na internete: http://www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum-207242?prefixFile=m_
6. Organizačná štruktúra CVTI SR [interný materiál]. Bratislava : Centrum vedecko-technických informácií SR, 2017. 3s
7. STEINEROVÁ, Jela, 2010. Veda 2.0: ekologické modely informačnej podpory vedeckej komunikácie. In: *ITLib: Informačné technológie a knižnice*. 2010, 14(4), 5-10.

INFORMAČNÍ PREDÁTOŘI, ANEB, JAK SE ÚČINNĚ BRÁNIT

Planková, Jindra

Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav informatiky

Abstrakt

Moderní informační doba je propojením řady protikladných tendencí a kontrastních činností. Je dobou plnou bilancování, tvorby efektivních prognóz budoucího vývoje různorodých oblastí lidského poznání, včetně procesů publikačních. Před knihovníky a informačními pracovníky vyvstává řada otázek, spojená s návrhy a budoucím fungováním informačního prostoru. Jsme konfrontováni s nejistotou a omyly plynoucími z minulých rozhodnutí a zároveň aktivně utváříme nové předpoklady a hypotézy budoucí evoluce informačních činností. Je tedy naší povinností, zabývat se otázkou, zda půjdeme prověřenými a delšími cestami, které nás povedou k cíli s morálním naplněním. Nebo využijeme zkratk informační doby, které ovšem mohou znamenat nejistotu a nespolehlivý výsledek.

Příspěvek specifikuje nakladatelské postoje k otevřenému přístupu, a to zejména v souvislosti s otázkami vzniku a masivního rozšiřování informačního predátorství. Na základě praktického sledování vybraných predátorských časopisů, bude poukázáno na negativní praktiky, prvky a rozsah aktuálního spoluvytváření monopolu v nakladatelské oblasti. Základním smyslem příspěvku je upozornit na negativa vznikající monopolizace a redukování samotných myšlenek otevřeného přístupu.

Abstract

Modern information time is a combination of a number of opposing tendencies and contrasting activities. It is a time of full balancing, the creation of effective prognoses of the future development of diverse areas of human knowledge, including publishing processes. There are a number of questions ahead of librarians and information staffs, coupled with suggestions and the future functioning of the information space. We are confronted with uncertainty and mistakes resulting from past decisions, while actively shaping new assumptions and hypotheses about the future evolution of information activities. It is therefore our duty to address the question of whether we will go through proven and longer paths that will lead us to the goal of moral fulfillment. Or, we will use the abbreviations of the information period, which may, however, mean insecurity and unreliable results.

The paper specifies publishing attitudes towards open access, especially in connection with issues of the emergence and massive spread of information predation. The main purpose of the paper is to highlight the negative aspects of the emerging monopolization and the reduction of the ideas of open access.

Klíčová slova

elektronické publikování; informační predátoři; odborné informace; Open Access; otevřený přístup; principy OA; problémy OA; vědecká komunikace; vydavatelé a nakladatelská oblast

Keywords

electronic publishing; open access; OA; OA principles; OA problems; predatory open access; predatory OA publishers scientific communication; scientific information

Brány otevřeny – šelmy vypuštěny

Moderní lidská společnost je vystavěna na komunikačních základech, sdělování, poskytování a zprostředkování informací. My lidé spolu mlu-

víme a jasně si uvědomujeme také nutnost i potřebu výměny názorů s jinými lidmi. Pomocí mluveného slova sdělujeme své myšlenky, pocity

a prijímame spätnú väzbu od svojho okolia. Reč človeka oslobodzuje od samoty a staví most od človeka k človeku. Je teda základom, na ňomž vyrústa lidské společenství a zároveň vhodným útočiskom pre myšlienkové bohatstvo spoločnosti. Pretože chápeme mluvené slovo ako základný prvok mezilidské komunikace, teprve jeho písomné zaznamenanie umožňuje obrovský rozvoj myšlení i posuny v poznání. Na základě zaznamenaných informací z minulosti je člověk schopen tvořit, budovat a organizovat svět, pro další poznání a rozvoj. V průběhu staletí se člověku podařilo vybudovat svět techniky, strojů a prostředků, které zjednodušují a zbavují nutnosti provádění mechanických myšlenkových pochodů. Místo člověka se naučily myslet stroje a my sami se tak nacházíme uprostřed plně technologického a technického světa. Snažíme se chápat souvislosti a zachycovat odlesky základních posunů v jeho vývoji. Díky tomu, jsme konfrontováni se světem informací, který před nás klade nové výzvy. Jednou z nich je profesionální zvládnutí vize otevřenosti, která usiluje o zvyšování dostupnosti odborných informací uživatelům a zároveň nastavuje určitá pravidla pro citlivé a efektivní využití informací v procesech učení a osobního rozvoje každého jednotlivce, i celé společnosti.

Při zamýšlení se nad tématem příspěvku, je možné nalézt mnohá teoretická východiska fenoménu otevřenosti, ovšem její praktické naplnění je dlouhodobě nedostatečné. Svou roli zde sehrávají všechny prvky systému OA, zejména pak vlastní možnosti publikování a publikační přístupy nakladatelů k otevřenému přístupu. Protože se problematikou otevřeného přístupu dlouhodobě zabývám a sleduji aktuální trendy zpřístupňování vědeckých výsledků, je pro mě vždy výzvou hledat teoretické zakotvení zřejmých prvků a nových otázek. Vzhledem k samotné podstatě otevřeného přístupu se jedná zejména o praktické činnosti, které je nutno chápat v souvislostech, rozvinout je do mnoha směrů, kriticky a s odstupem je posoudit. Tento přístup není zcela běžným v knihovnictví, které je povětšinou vnímáno jako čistě praktický obor, zaměřený na získání, zpracování, uložení a zprostředkování informací. Velký důraz je kladen zejména na rutinní práce, rychlost zpracování informací a hodnocenou efektivnost, směrem k uspokojení uživatelských potřeb. Z tohoto po-

hledu se v předem nastavených procesech velmi rychle ztrácí přímé souvislosti, kontexty a smysl knihovnicko-informační práce. Snad proto vnímám svůj příspěvek spíše jako apel na jednotlivce v oboru, včetně mě samé, ve kterém chci upozornit na zjevné nové nuance a rozdíly v chápání otevřeného přístupu.

Cílem příspěvku je shrnout nakladatelské postoje k otevřenému přístupu, a to zejména v souvislosti s otázkami vzniku a masivního rozšiřování informačního predátorství. Důležitým faktorem je zejména nalezení a pojmenování podstatných složek informačního predátorství a predátorských časopisů. Součástí příspěvku je specifikace negativních praktik, prvků a rozsahu aktuálního spoluvytváření monopolu v nakladatelské oblasti, která dává možnost dalšímu rozšiřování informačního predátorství. Základním smyslem příspěvku je upozornit na negativa vznikající monopolizace a redukování samotných myšlenek otevřeného přístupu.

Otevřený přístup – cesty k publikování

Režim otevřeného přístupu se snaží odstranit bariéry, které se týkají především plateb a povolení přístupu, které dosud brání sdílení informací. Otevřený přístup je možné charakterizovat jako přístup digitální, online, zdarma a bez autorskoprávních a licenčních omezení, který zároveň podporuje dodržování autorských práv, recenzování, přínos, profit, tisk, ochranu, prestiž, kariérní postup, indexování a ostatní znaky a podporované služby, které spojují s vědeckou literaturou (10).

Zveřejňování a šíření výsledků vědecko-výzkumných aktivit je přirozenou součástí výzkumného procesu. Otevřený přístup k výsledkům výzkumu financovaného z veřejných zdrojů zajišťuje šíření a výměnu poznatků, podporuje inovace, konkurenceschopnost, internacionalizaci i kvalitu výzkumu. Významným způsobem přispívá k hospodářskému, sociálnímu a kulturnímu rozvoji společnosti, a to jak v podnikové sféře, tak ve veřejném sektoru. V tomto ohledu je chápán jako poskytnutí bezplatného a neomezeného online přístupu koncovému uživateli k vědeckým informacím (zejména k recenzovaným vědeckým

článkům a výzkumným datům, která slouží k ověření prezentovaných výsledků), s možností jejich dalšího využití (23).

Při bližším seznámení s problematikou zjistíme, že dosud neexistuje právně závazná definice pojmu otevřený přístup. Pouze v klíčových politických dokumentech a prohlášeních bylo využito termínu Open Access a jeho vymezení. Vlastní pojem otevřený přístup je pak chápán ve významu „*zajištění otevřeného a volného přístupu k plným textům na veřejném internetu, dovolující uživatelům číst, stáhnout, kopírovat, distribuovat, tisknout, vyhledávat nebo propojovat plné texty článků, jejich procházení pro indexaci, zaznamenání ve formě dat v počítačových programech, nebo jejich užití pro jakýkoliv další zákonný účel, bez finančních, právních nebo technických bariér, kromě nedílného a neoddělitelného dosažení samotného přístupu k internetu*“ (5). Další podstatnou podmínkou ve vnímání a praktickém využití OA je, že jediná omezení na reprodukci a další distribuci díla v rámci daného pole působnosti může dát pouze **autor**, který **odpovídá za integritu svého díla** s tím, že jeho dílo bude náležitě **uznáno a citováno**.

Jádrem nastupujícího fenoménu otevřeného přístupu je tedy fakt, že při vydávání a distribování informací vědecké komunitě je pravidlem, aby všichni, kteří chtějí číst články publikované ve vědeckých časopisech, měli tuto možnost, a to bez nutnosti překonávat finanční, právní či technické bariéry. V běžném modelu předávání informací byly zavedeny náklady za přístupy k informacím knihovnami a dalšími veřejně i soukromě podporovanými institucemi, zatímco současný vývoj v oblasti otevřeného přístupu naznačuje širší přístup bez institucionálních, nebo technických omezení. Při hodnocení a praktickém využívání různých modelů otevřeného přístupu je důležité rozpoznat zásadní fakt, který spočívá v propojení řady prvků, faktorů a činitelů, které v systému otevřeného přístupu participují (15). Je zřejmé, že princip otevřeného přístupu, jako realizovatelné varianty k tradičnímu publikování, se opírá o vývoj mnoha oblastí, např. ekonomie, technologie či právního systému. Domnívám se, že pouze **komplexním pojetím jednotlivých částí** je možné dosáhnout širšího uplatnění otevřeného přístupu, jako účinného způsobu vědecké ko-

munikace a zveřejňování výsledků vědy a výzkumu (9).

V návaznosti na stále se rozšiřující hnutí otevřeného přístupu a v souladu s jeho praktickým naplňováním je dnes možné sledovat snahy řady komerčních vydavatelů, kteří se rozhodli k určité míře podpory otevřeného přístupu k informačním zdrojům. Aktuálně je komerčními nakladateli realizován otevřený přístup ke zdrojům a vědeckým informacím **dvěma základními cestami**:

První **zelená** („green open access“) cesta je jednoduchou variantou k otevřenému přístupu. V něm dochází k uložení preprintu nebo postprintu článku do otevřeného digitální repozitáře, jehož hostitelem je instituce autora, nebo institucionální repozitář vědního oboru autora. Zelená cesta přístupu znamená, že vydavatel uzamyká konečnou verzi článku do systému, který běžnému uživateli zabraňuje přistupovat a využívat plný text článku bez zaplacení předplatného, popř. jiného poplatku za užití obsahu. Autor však může v tomto případě učinit kroky, které zajistí volnou dostupnost článku jinde. Ve své podstatě se jedná o skutečnost, že autor publikuje svůj článek tradičním způsobem v časopise přístupném na základě předplatného. Většinou autor využívá časopis, který nejhodnějším způsobem odpovídá jeho potřebám z hlediska oboru či zaměření článku. Zároveň autor ukládá autorskou verzi článku do otevřeného repozitáře, a to v závislosti na politice vydavatele (viz databáze Sherpa/Romeo²⁰) resp. politice poskytovatele financí na výzkum (viz databáze Sherpa/Juliet²¹), před, po nebo během publikování.

V souladu s postojem vydavatele bývá otevřený přístup ke konečné verzi článku, která je obsahově i formálně shodná s publikovanou verzí, uložena v repozitáři, zpožděn na období embarga. Většinou se jedná o období 6 až 12 měsíců, v návaznosti na obor a oblast zkoumání. Toto časové embargo je bráno jako výhoda pro vydavatele při předplatném tradičního časopisu a může být uplatněno i na verze článku uloženého do repozitáře. Podmínky vlastního časového embarga jsou odlišné v závislosti na politice konkrétního komerčního vydavatele (21).

²⁰ <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/index.php>

²¹ <http://www.sherpa.ac.uk/juliet/index.php>

Popisovaný model je také označován jako „*Open Acces self-archiving*“ a je založen na prezentování výzkumu prostřednictvím auto-archivace. Autoři vytvářejí ke svým dokumentům také metadata, která popisují dokument. Aby mohli autoři volně vytvářet metadata a ukládat své příspěvky pomocí auto-archivace je nutná podpora ze strany organizací, výzkumným pracovišt' či univerzit. Tyto instituce by měly vytvářet ideální podmínky k podpoře autorů a umožnit prezentovat jejich příspěvky pomocí otevřeného přístupu. K podpoře hnutí otevřeného přístupu by měly instituce vytvářet vlastní archivy, repozitáře nebo úschovny vydaných materiálů, spolu s materiály, které byly vydány v již existujících časopisech bez OA. Vědci uplatňují k autoarchivaci, respektive k otevřenému přístupu, různé přístupy podle role, jakou zrovna zastávají. Vědec vnímá otevřený přístup jinak v roli vědce – badatele – uživatele hledající informací, a jinak jako vědec, v roli autora. Každá z těchto rolí určuje jiné informační potřeby a vytváří jiné informační návyky. Pro vědce v roli badatele má nejvyšší prioritu to, aby obsah repozitáře byl snadno vyhledatelný, a byl online dostupný.

Důležitým prvkem zelené cesty otevřeného přístupu je také otázka autorských práv. Autoři jsou totiž tradičně vydavateli časopisů žádáni, aby na něj převedli část svých autorských práv, tj. i právo šířit a využívat svou práci, náhradou za zveřejnění článku v časopisu. Autor většinou tyto náležitosti řeší s vydavatelem pomocí smlouvy, ve které jsou přesně vymezena práva a povinnosti při nakládání s publikovanými výsledky. Tato situace není ideální, ale je slučitelná s vlastním budování otevřených repozitářů. Většina vydavatelů, dokonce i těch, kteří striktně vyžadují převedení autorských práv, připouští uložení konečné recenzované verze autorského rukopisu do otevřeného repozitáře. V případě, kdy komerční vydavatel nepovoluje otevřený přístup, může být článek uložen do repozitáře, musí však být zamezen či uzavřen přístup k plnému textu článku, přesně dle stanovené smlouvy s vydavatelem.

Druhá *zlatá* („gold open access“) cesta využívá jako základní nástroj vědecké komunikace vědecký časopis. Podstatou je publikování vědeckých článků v odborných recenzovaných časopisech, s okamžitým otevřeným přístupem.

cesta otevřeného přístupu je založena na faktu, že vydavatel, který vytváří konečnou publikovanou formu článku, poskytne tuto konečnou verzi volně k dispozici. Autor má aktivní roli, kdy nabídne vydavateli článek k publikování, redakce časopisu zajistí recenzní řízení. Pokud je článek přijat, redakce rovněž provede zpravidla jazykové a formální úpravy, včetně vlastního formátování (12). Tento princip, označovaný v literatuře také jako „*Open Access publishing*“, představuje ekonomický model, který přenesl financování vydávaných časopisů na stranu autorů. Za vydávaný časopis neplatí odběratel, ale autor, který usiluje o zveřejnění svého článku v odborném časopise. Jedná se o komerční způsob vydávání časopisů a díky faktu, že uživatelé za časopis neplatí, mohl by být tento systém vydávání podpořen především malými vydavatelstvími, kterým by mohl pomoci rozšířit své řady čtenářů. Někteří komerční vydavatelé si účtují tzv. procesní poplatky. Tyto poplatky jsou mnohem nižší u vydavatelů časopisů s otevřeným přístupem. Vydavatelé, kteří hradí vydávání časopisů také z jiných finančních zdrojů (např. z reklamy), nevyžadují žádný poplatek ani po autorovi. Hlavní výhoda časopisů s otevřeným přístupem oproti klasickým časopisům spočívá především v kratším recenzním řízení. Tím se zkracuje čas od vytvoření článku autorem, přes jeho recenzní řízení až po jeho umístění na webovské stránky archivu. Oficiálně schválené články zpřístupňují sami vydavatelé na internetu. Články publikované v OA časopisech jsou uloženy v archivech či repozitářích (26).

Kromě zmíněných modelů publikování někteří nakladatelé přijali *hybridní* („hybrid open access“) politiku podpory veřejného přístupu k publikovaným dokumentům. Hybridní cesta otevřeného přístupu je zaměřena na vydávání hybridních časopisů. Ty jsou primárně dostupné na základě předplatného, tj. jejich vydavatelé získávají prostředky z předplatného. Zároveň však nabízejí autorům možnost zaplatit za otevřený přístup k vlastním článkům uživatelům, i mimo vlastní okruh předplatitelů. Tento model zpřístupňuje pouze vybrané články, za které autoři zaplatili vydavateli požadovaný poplatek. Proto se v tomto případě nejedná o otevřeně přístupné časopisy, ale pouze o otevřeně přístupné články. Všechny

ostatní články v takovém časopise jsou jinak běžně nedostupné. Dostupnost si může uživatel zajistit zaplacením předplatného, nebo autor zaplacením přístupu k vybranému článku. Model byl zaveden komerčními vydavateli v návaznosti na ustanovení politiky poskytovatelů finančních prostředků na výzkum, kteří vyžadují, aby články svázané s řešením projektů byly otevřeně přístupné. Cílem hybridního přístupu je umožnit autorům splnění požadovaných podmínek od poskytovatelů finanční podpory, a zároveň možnost publikovat v kvalitních, vesměs recenzovaných časopisech. Není bez zajímavosti, že uvedená cesta k otevřenému přístupu přes otevření přístupu k jednotlivým článkům je některými vydavateli považována za přechod k budoucímu otevřenému přístupu k vědeckým informacím.

Je zřejmé, že otázky dostupnosti vědeckých informací budou hrát stále větší roli pro jednotlivé výzkumníky i celé výzkumné týmy. Podle pravidel publikovaného programu Evropské unie Horizont 2020 je vyžadováno, aby všichni příjemci grantů zajistili otevřený přístup k recenzovaným vědeckým publikacím, které souvisejí s projektovými výsledky. V nedaleké budoucnosti je tedy možné předpokládat zvýšení zájmu o problematiku otevřeného přístupu, resp. možnosti publikování vědeckých prací u vydavatelů časopisů s otevřeným přístupem.

Predátorství – vznik, rozšíření, znaky

Myšlenka otevřeného přístupu k vědeckým informacím se postupem času rozšířila do mnoha zemí světa, do řady významných informačních systémů, institucí a knihoven, včetně těch, které se zabývají vzděláváním. Otevřené předávání informací a znalostí se stalo změnou, která působí a zároveň ovlivňuje práci jednotlivců, otevírá možnosti a zvyšuje zájem uživatelů i čtenářů, působí na tradiční vydavatelskou oblast, ale zejména je výzvou pro knihovnicko-informační instituce samotné.

Jistým zjednodušením pohledu na poměrně ucelený systém otevřeného přístupu, můžeme dospět k výsledku, kdy **otevřený přístup** budeme charakterizovat jako cestu, postup, směr. **Otev-**

řenou účast pak můžeme vnímat jako *metody a postupy* k dosažení cílů a **otevřeným přínosem fyzický** (subjektivně i objektivně hodnotitelný) zisk a faktické prvky, nabyté v rámci otevřenosti zdrojů i účastníků.

Moderní technologie mění možnosti vydávání vědeckých časopisů a nutí tradiční vydavatele k inovacím. Samotné inovace jsou pak prostředkem i nástrojem ke konkurenceschopnosti jednotlivých vydavatelů, kteří by právě bez nových publikačních prvků neuspěli. Snad právě proto, lze v posledních několika letech pozorovat postupné rozšiřování vydávání **predátorských časopisů**, které se napohled tváří jako seriózní vědecká periodika. Ve své podstatě jsou však predátorské časopisy založeny zejména za účelem zisku z autorských poplatků. Tyto podvodné praktiky a sama predátorská vydavatelství zasahují také do českého vědeckého prostředí. Jejich snahou je nalákat co nejvíce nezkušených vědců či akademiků k uveřejňování textů v on-line predátorských časopisech.

Vlastní definování a vymezení **predátorského časopisu**, resp. vydavatele je následující:

„Predátorský časopis je popsán jako časopis, který zneužívá myšlenku otevřeného přístupu ve svůj prospěch. Takové časopisy vznikají primárně s cílem vybírat autorské publikační poplatky a generovat zisk. Nikoliv podporovat a rozvíjet vědeckou komunikaci“ (25). Jedná se tedy o velmi výrazný negativní jev, který parazituje na myšlence otevřeného přístupu. Zároveň poškozují jeden ze základních kamenů moderní vědy, kterým je kvalitní vědecký časopis, včetně vysoce ceněného procesu recenzního řízení (13).

Vědeckým časopisem se totiž obvykle myslí právě recenzované periodikum, kdy jednotlivé publikované práce prošly recenzním řízením (tj. „peer-review“; tedy recenze od kolegů sobě rovných) a byly tak uznány za kvalitní. Obecně platí, že pokud se rozhodneme publikovat v co nejprestižnějším vědeckém časopise, tím větší nároky budou na obsahovou i formální stránku odevzdávaného článku. To by mělo zajišťovat lepší kvalitu práce a vytvoření jisté komunity a kolaborativní spolupráce vědců, ve smyslu nejen dalšího rozvoje vědy, ale také hlubší vzájemné vědecké kontroly.

Transformace směrem k predátorskému chování některých vydavatelství byly spuštěny technologickými změnami, které se uskutečnily po roce 2000. Stávající vydavatelské prostředí začalo nabízet časopisy v on-line podobě a některé nové časopisy začaly vycházet pouze v elektronické podobě. Tento přechod z tištěného do elektronického prostředí znamenal nejen zvýšení dostupnosti obecných informací, ale i čistě vědeckého obsahu. Prvotní elektronické časopisy byly dostupné pouze placenou formou a za stažení článku se hradil vydavateli poplatek. S dalším postupem technologií i rozšířením možností elektronického publikování se objevily první časopisy s otevřeným přístupem, které znamenaly obrovský posun v technické, ekonomické i publikační rovině. Postupně se otevírala oblast otevřeného přístupu a vznikaly podpůrné iniciativy (16) za zpřístupnění obsahu vědeckého poznání a možnost sdílení znalostí. Díky těmto základním principům byly formulovány také dva hlavní modely publikování, které byly popsány výše v textu.

Dnes nalezneme mnoho literárních pramenů a informačních zdrojů, které sledují historii nástupu fenoménu predátorských praktik v oblasti časopisů s otevřeným přístupem. Tyto se zabývají zejména sledováním kvality dlouholetých a často zavedených časopisů a vztahu k přijetí a vydání tzv. „testovacích“ článků s nesmyslným obsahem (20). Nicméně mnohem důležitější je fakt, že se predátorským časopisům a vydavatelstvím podařilo usídlit na poli vědeckého publikování. Tyto predátorské časopisy dnes samy, pro podporu a upevnění vlastní pozice, v rámci vědeckého publikování, využívají mnohé „pochybné“ scientometrické portály (např. Global Impact Factor²²), které časopisům udělují vlastní indexy. Díky uděleným indexům dochází k poškozování také zaběhnutých termínů a matení poctivých časopisů s otevřeným přístupem, resp. autorů vědeckých článků. Samy predátorské časopisy tím získávají jistou ochranu pro svou publikační činnost a velmi často také zneužívají jméno či postavení vědeckých a akademických pracovníků, zapsáním jejich prestižních jmen do redakčních rad daných predátorských časopisů (17).

²² <http://globalimpactfactor.com/>

Jak se bránit?

Predátorské časopisy, resp. jejich praktiky, tak poukazují na fakt, že otázky otevřenosti, dostupnosti a sdílení informačních zdrojů jsou spojeny zejména s obrovskými nároky na *schopnosti jedince* odhalovat, kriticky hodnotit a správně rozhodovat o svých publikačních výstupech. Otázkou tedy je, jak se účinně bránit nekalým praktikám? Máme možnost odhalovat tyto negativní prvky? A co můžeme, resp. musíme sledovat v případě rozhodnutí publikovat svou práci v časopise s otevřeným přístupem?

V průběhu etablování predátorských časopisů, resp. vydavatelství byly v informačním průmyslu vysledovány charakteristické znaky predátorských časopisů, které mohou pomoci autorům a začínajícím vědeckým pracovníkům při jejich odhalování. Mezi charakteristické *znaky* (19) patří:

- Články neprochází žádným či fiktivním recenzním řízením (avizované recenzní řízení v řádu 3 týdnů a publikování do 72 hodin).
- Články jsou rychle přijímány k publikování, bez řádného posouzení a jsou publikovány i v takovém případě, kdy se jedná o nesmyslná tvrzení či smyšlená fakta (tzv. „hoax“).
- Časopisy přijímají všechny články, nejsou kladeny téměř žádné překážky k publikování (práce vykazují nízkou úroveň kvality).
- Nejsou dodržovány publikační standardy (1).
- Publikované články nevykazují téměř žádný, resp. minimální přínos pro sdílení vědeckých poznatků (24).
- Vydavatelé využívají agresivní praktiky pro získávání příspěvků (většinou se jedná o pozvánky, či pobídky zasílané autorům e-mailem, jako výzvy k publikování v časopise, či účasti na konferenci, jako klíčový řečník).
- Velmi často dochází k parazitování na jménech prestižních, již zavedených časopisů – označení zavádějícími názvy časopisů a konferencí (většinou se jedná o pouhé přehození pořadí slov v názvu časopisu), nebo velmi podobné a zaměnitelné zkratky názvu časopisu, či rozšíření názvu renomovaného časopisu (25).

- Dochází k parazitování na známých jménech vědců a autorit v oborech publikování – ta jsou uváděna v redakčních radách, bez jejich vědomí.
- Zcela stejné složení redakčních rad pro více než jeden časopis, a to i v různých oborech daného vydavatele.
- Neexistující adresa a nejisté sídlo vydavatele – většinou uvádění informace o poštovní schránce (tj. P. O. BOX).
- Kontaktní e-mailová adresa na redakci je pouze obecná, nebo neexistující (většinou jen odkaz na kontaktní formulář, či obecný e-mailový účet).
- Časopisy uvádějí fiktivní hodnoty různých hodnotících faktorů a scientometrických ukazatelů. V jejich názvech je zavádějícím způsobem použito slovního spojení IF – viz obecné charakteristiky, uváděné výše v textu.
- Informují o širokém seznamu rejstříků, ve kterých je časopis indexován, ale velmi často jde o indexy nízké úrovně, nebo formální indexy, jejichž cílem není kontrola obsahu webových stránek, či odborné úrovně časopisu – např. CrossRef/DOI, agentura přidělující identifikátor DOI.

Z uvedených znaků je zřejmé, že praktiky predátorských časopisů, resp. vydavatelů jsou velmi rafinované a pro nezkušeného či začínajícího vědce mohou být zavádějící. Kromě zmíněných znaků je možné v současnosti využít úplného a přehledného seznamu kritérií (2) pro určování statutu predátorských časopisů s otevřeným přístupem. Autorem tohoto seznamu je profesor **Jeffrey Beall**²³ z University of Colorado, který se problematice predátorských časopisů dlouhodobě věnuje. V posledních letech monitoroval uvedenou oblast a rovněž je autorem termínu „predatory OA journals“. Kromě zmíněného seznamu kritérií sestavil také tzv. *Beall's list*, který byl seznamem nakladatelů pochybné a predátorské literatury. Přestože seznam, ani jeho autor si nedělali nároky na úplnost a naprostou přesnost, bylo jej možné chápat jako jednu z pomůcek, které byly využívány v případě nejasností v oblasti predátorských časopisů. Začátkem dubna letošního roku byl oficiálně Beallův seznam z in-

ternetu stažen a jeho autor čelí mnoha miliónovým žalobám ze strany několika renomovaných vydavatelství, jejichž obchodní jméno bylo poškozeno, v souvislosti se zařazením na predátorský seznam. Přesto je možné nahlédnout do seznamu, který zůstal k dispozici na webových stránkách autora.²⁴

Je tedy zřejmé, že problematika predátorství je velmi živá a přináší mnohá tajemství ukrytá za známé prvky, jakými OA již dnes je. V návaznosti na situaci je nutné zmínit obecně známé a mnohokrát prezentované vědecké studie, které se pokoušejí měnit stávající publikační praxi a bojovat proti predátorským praktikám vydavatelů. Z mnoha můžeme jmenovat například akademiky Cenyu Shena a Bo-Christer Björka, jejichž výsledky se objevily v časopise BMC Medicine²⁵

Z pohledu běžné vědecké publikační praxe je vlastní existence predátorských časopisů logickým důsledkem akademické politiky založené na nekompromisním přístupu „publikuj, nebo zhyň“ (angl. „publish or perish“). Vědečtí a akademičtí pracovníci jsou tlačeni k co největší produkci publikací. V České republice pak danému principu odpovídá také nastavení hodnocení vědy a výzkumu, které je spojeno s udělováním RIV bodů a ty jsou pak jedním z faktorů při rozdělování peněz ze státního rozpočtu. Domnívám se, že takto nastavené principy vědeckého publikování jsou v přímém vztahu s problémem vydavatelského predátorství. Otevřeně, volně dostupné akademické zdroje, přístupné uživatelům zdarma, jsou při publikování hrazeny autorem a zde nastává konflikt zájmů. Autor se snaží co nejvíce publikovat a čím více článků vydavatel přijme, tím více vydělá, potažmo vydělá i autor. Koncovými uživateli současných vydavatelů už nejsou sami čtenáři či knihovny, ale sami autoři textů. Vydavatelé sledují zejména oblast spokojenosti svých zákazníků, a to neustálou nabídkou nových, snadno dostupných a rychle publikovaných informací. Na rozdíl u tradičního modelu, kde čtenáři na základě předplatného získávají sice méně informačního obsahu, ale o to kvalitnějšího. Sami jsou pak hodnotiteli celkové úrovně časopisu

²⁴<http://bealllist.weebly.com/hijacked-journals.html>

²⁵<https://bmcmmedicine.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12916-015-0469-2>

²³https://en.wikipedia.org/wiki/Jeffrey_Beall

i autorů, v něm publikujících. Pro vydavatele platí, že jsou nuceni publikovat pouze ověřené a kvalitní příspěvky, s ohledem na možnost rušení předplatného samotnými čtenáři.

Podpůrné prvky

V souvislosti s popisovanou problematikou je vhodné v krátkosti zmínit jaké možnosti a podpůrné prvky máme k odhalení a ověření kvality časopisu s otevřeným přístupem, ve kterém se rozhodneme publikovat. Možných cest je několik, z nejčastěji zmiňovaných uvádím tyto:

- Ověření hodnoty impact faktoru v databázi Web of Science, kde musí být tyto údaje uvedeny v rejstříku Journal Citation Reports; případně ověření zařazení časopisu do databáze Scopus.
- Kontrola časopisu podle uděleného mezinárodního standardního čísla ISSN v registru ROAD²⁶
- Prověření, zda se časopis nevyskytuje na seznamu Beall's list,²⁷ který je možnou pomůckou. Vzhledem k nestálosti situace a v návaznosti na žaloby vydavatelů, není a ani nemůže být seznam komplexní, je pouze seznamem potenciálních či pravděpodobných predátorských časopisů a predátorských vydavatelů. Nicméně, jako pomocný prvek určení je vhodné jej využít.
- U nových, nebo neznámých časopisů věnovat zvýšenou pozornost popsanému publikačnímu procesu, kde je nutné ověřit informace, uváděné časopisem.
- V případě konference je potřeba prověřit organizátora, nebo instituce, které zaštit'ují její konání. Vhodné je také prověřit časopisů, ve kterých organizátoři slibují zveřejnění příspěvků.

V neposlední řadě jsou důležité také vlastní schopnosti práce s informačními zdroji, resp. informacemi. Ty by měly, kromě nutnosti neustálého rozvoje odborných znalostí a dovedností, směřovat k nutné individuální interpretaci a po-

třebě kritického myšlení. Domnívám se, že podstatným je apel na zachování zdravého „selského“ rozumu a smyslu pro realitu, pomocí něž je možné nebýt pouhým konzumentem mediálně prezentovaného obsahu, ale producentem kvalitních výstupů. Proto by mělo platit a hlavně být uplatňováno v praxi, aby vzdělávání v oblastech informační gramotnosti nebylo směřováno pouze na ty, kdo vytváří a produkují vědecké výsledky, ale také na jejich uživatele.

Cesty do neznáma, aneb, vstříc jasné budoucnosti

Vycházíme-li z poznatku, že pro budoucí rozvoj lidské společnosti je důležitá otevřenost zdrojů a informací, pak vize otevřenosti je podstatou cesty, kterou se musíme dát.

Smyslem důkladného šíření odborných informací a znalostí v režimu otevřeného přístupu je do budoucnosti usilovat o zvyšování kvality a rozvoje vědeckých oborů. Na základě široce chápané dostupnosti informačních zdrojů je pak podstatné vést novou generaci uživatelů zejména k citlivému, etickému i efektivnímu přístupu ke zdrojům, využitelným v rámci výchovy, vzdělávání, učení i osobního rozvoje. Protože jsou dnes informační instituce i knihovny vnímány jako důležitý prvek ve výchově a vzdělávání dětí, mládeže i dospělých, část tohoto úkolu je právě na informačních pracovnících a knihovnicích. Ti by měli umět připravit své uživatele k tomu, aby dokázali čelit výzvám dnešního světa a obstáli v lidské společnosti jako ti, kdo jsou schopni za ni přijímat i přebírat zodpovědnost.

Do konkrétních představ naší budoucnosti je vhodné zahrnout některé z námětů a scénářů vývoje. Z nejviditelnějších je to právě otevřenost, smysluplnost obsahových prvků, dosažitelné cíle, metody aktivizace a participace na budoucnosti, demokratický přístup a podpora jednotlivců, kritický přístup a myšlení, podpora vnitřní motivace a kreativity jednotlivce, příležitost pro každého, učení v souvislostech, osobnostní rozvoj, mezinárodní přesah, aj. Z tohoto pohledu je tedy zřejmé, že šíření odborných informací a znalostí hraje svou stěžejní roli nejen ve vědecké komuni-

²⁶<http://road.issn.org/>

²⁷<http://bealllist.weebly.com/hijacked-journals.html>

tě, ale také při rozvoji společnosti. Obecně totiž platí, že pouze informace, které jí byly zpřístupněny a přijaty, mohou přispět k dalšímu vývoji, výzkumu a vytváření nových vědeckých poznatků (8).

Přestože je vědecký pokrok velmi úzce spjat s komu-nikací vědeckých poznatků, dochází zde k postupnému vývoji a změnám. Tradiční postupy vědecké komunikace založené na postupných, vzájemně navazujících krocích s dlouhými časovými prodlevami se postupně přesouvají do elektronického informačního prostředí, které je charakterizováno žádnými, nebo relativně malými časovými i fyzickými omezeními (14). Elektronické prostředí a internet představují významná média, v nichž jsou volně dostupné prostředky a nástroje elektronického publikování vědeckých poznatků. Ve webovém prostoru jsou dnes obvykle ukládány tisíce plných textů nejrůznějšího původu, formy a obsahu, jako v jedné velké globální knihovně. Pro běžného uživatele je pak

podstatný především přístup k takovým informačním materiálům, které mají zjevnou informační hodnotu a zároveň jsou přístupné v režimu OA.

Moderní doba je charakterizována také postupným nárůstem fondů vědeckých informačních materiálů, které jsou dostupné zdarma v prostředí internetu. Většinou jsou tyto informační zdroje předmětem zájmu nejen koncových uživatelů, kteří je záměrně vyhledávají a využívají ke své práci, ale také jsou objektem zájmu vědeckých pracovníků, informačních profesionálů a řady informačních služeb, kteří dané informační zdroje zpracovávají a dále zpřístupňují ve formě zajímavých výstupů (4). Proto je nutné zachovat v co největší míře otevřenost, umožňující širokou diskusi, překračující zaběhlé zvyklosti. Tedy pojmut otevřenost jako obecný princip, s nímž můžeme hledat i nacházet porozumění a zlepšení ve všech oblastech vědy a výzkumu.

Zoznam bibliografických odkazov

1. *Akademický antipredátor : Věda žije!* [online]. [cit. 2017-04-21]. Dostupné z: <http://antipredator.vedazije.cz/>.
2. BEALL, Jeffrey. *Criteria for Determining Predatory Open-Access Publishers*. 3rd ed. [online] [cit. 2017-04-21]. Dostupné z: <http://www.ufv.ca/media/assets/research/workshops/Criteria-for-Determining-Predatory-Publishers.pdf><http://pasca.uns.ac.id/wp-content/uploads/2017/01/criteria-2015.pdf>.
3. BELZ, Horst; SIEGRIST, Marco. Klíčové kompetence a jejich rozvíjení : východiska, metody, cvičení a hry. Praha : Portál, 2011. 375 s. ISBN 978-80-7367-930-9.
4. BRATKOVÁ, Eva. Otevřený přístup, digitální knihovny a citační služby. In *Inforum 2006 – 12. konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 23. – 25.5.2006* [online]. Praha : AiP, 2006 [cit. 2014-04-20]. Dostupné z: http://www.inforum.cz/pdf/2006/Bratkova_Eva.pdf.
5. *Budapest Open Access Initiative* [online]. Budapest, 2002 [cit. 2016-04-21]. Dostupné z: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>.
6. BUERMANN, Uwe. *Jak (pře)žít s médii : příležitosti a hrozby informačního věku a nové úkoly pedagogiky*. Hranice : Fabula, 2009. 239 s. ISBN 978-80-86600-58-1.
7. CRAWFORD, Walt. Open-Access Journals : Idealism and Opportunism. *Library Technology Reports*. 2015, vol. 51, no. 6, s.5-38.
8. DOLDI, Luisa M.; BRATENGEYER, Erwin. The web as a free source for scientific information: a comparison with free-based databases. *Online Information Review*. 2005, vol. 29, no. 4, p. 400- 411.
9. DROTT, M. Carl. Open Access. *Annual Review of Information Science and Technology*. 2006, vol. 40, no. 1, s.79-109.

10. KUCHMA, Iryna. Otvorený prístup vo východnej Európe. *ITlib*. 2011, roč. 15, č. 2, s.8-13.
11. LÁŽŇOVSKÝ, Matouš. Akademická „žumpa“ vynáší ročne přes miliardu korun, tvrdí studie. [online]. *iDNES.cz : Technet.cz*, 7. října 2015, 8:03. nestr. [cit. 2017-04-21]. Dostupné z: http://technet.idnes.cz/pavedecke-casopisy-vydelavaji-des-/veda.aspx?c=A151002_150910_veda_mla.
12. MORRIS, Sally. Open Access : How are Publishers Reacting?. *Serials Review*. 2004, vol. 30, no. 4, s.304-307.
13. *Otevřený přístup k vědeckým informacím : současný stav v České republice a ve světě*. Brno : nakla-datelství VUTIUM, 2016. 265 s. ISBN978-80-214-5282-4.
14. PAPIKOVÁ, Vendula; PAPIK, Richard. Informace – komunikace – věda – výzkum. *ITlib*.2007, roč. 11, č. 3, s. 14-18.
15. PLANKOVÁ, Jindra. (2010). Faktory a prvky systému „Open Access“ – uplatnění při komunikaci odborných informací. In *Inforum 2010 – 16. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 25. – 27. 5. 2010*[online]. Praha : AiP, 2010 [cit. 2016-04-10]. Dostupné z: <http://www.inforum.cz/pdf/2010/plankova-jindra-1.pdf>.
16. PLANKOVÁ, Jindra (2009). Fenomén „Open Access“ – iniciativy, význam, přínosy. In *Inforum 2009 - 15. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 27. - 29. května 2009*[online]. Praha : AiP, 2009. [cit. 2016-04-10]. Dostupné z: <http://www.inforum.cz/pdf/2009/plankova-jindra-cze.PDF>.
17. PLCH, Lukáš; KRATOCHVÍL, Jiří. *Predátorské časopisy*. Brno : Masarykova univerzita, 2016. 48s.
18. SHOWERS, Ben (ed.). *Library Analytics and Metrics : Using data to drive decisions and services*. London : Facet Publishing, 176 s. ISBN978-1-85604-965-8.
19. SIC – Studijní a informační centrum. Česká zemědělská univerzita v Praze. *Predátorské časopisy – kde nepublikovat*[online]. Praha : ČZU, [c2007+]. [cit. 2016-04-27]. Dostupné z: <http://www.sic.czu.cz/cs/?r=5457&i=20443>.
20. SMUTNÝ, Zdeněk; ŘEZNÍČEK, Václav. Predátorství vydavatelé s otevřeným přístupem k obsahu a další nebezpečí pro současnou vědeckou komunitu. *Acta Informatica Pragensia*. 2015, roč. 4, č. 2, s.182-200.
21. SUBER, Peter. *Open Access*. Cambridge : MIT Press, 2012. 242 s. ISBN978-0-262-51763-8.
22. TRACHTOVÁ, Zdeňka. Predátorské časopisy loví naivní vědce : Každý rok jich vzniknou stovky. [online]. *iDNES.cz : Zprávy*, 10. ledna 2016, 16:54. nestr. [cit. 2017-04-21]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/predatorske-casopisy-0ts-/domaci.aspx?c=A160107_145115_domaci_zt.
23. *Usnesení k jednotlivým bodům programů 291. zasedání Rady pro výzkum, vývoj a inovace dne 28. února 2014 – Příloha 291/A8*. [online]. Praha : Rada pro výzkum, vývoj a inovace, poradní orgán vlády České republiky, [2014]. [cit. 2017-04-22]. Dostupné z: <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=708836>.
24. ÚK ČVUT. Ústřední knihovna České vysoké učení v Praze. *Predátorské časopisy*[online].Praha: Ústřední knihovna ČVUT, [c2010]. [cit. 2017-04-23]. Dostupné z: <http://knihovna.cvut.cz/cs/podpora-vedy/publikovani/predatorske-casopisy>.
25. ÚK UK. Ústřední knihovna Univerzita Karlova. *Predátoři : Nenechte se polapit predátory! : A napálit podvodným časopisem*[online]. Praha : Ústřední knihovna Univerzity Karlovy, [c2015]. [cit. 2017-04-20]. Dostupné z: <http://knihovna.cuni.cz/rozcestnik/open-access/zakladni-informace/predatori/>.
26. WILLINSKY, John. *The Access Principle : The Case for Open Access to Research and Scholarship*. Cambridge : MIT Press, 2009. 287 s. ISBN0-262-51266-1.

DVA ROKY SPOLEČNÉHO KATALOGU S OTEVŘENÝM KNIHOVNÍM SOFTWAREM EVERGREEN

Cerniňáková, Eva – Jansa, Václav

Jabok - Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická, Ústav informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Abstrakt

Otevřený knihovní software Evergreen je v České republice úspěšně používán od roku 2011. Jde o robustní škálovatelný systém, který byl původně navržen pro provoz sdíleného katalogu stovek knihoven. Tento potenciál knihovního softwaru Evergreen vedl ke vzniku projektu prvního společného katalogu dvou zcela nezávislých českých knihoven v České republice. Společný katalog je provozován již od roku 2015 a v současné době se plánuje jeho rozšíření o další knihovny. Po dvou letech provozu společného katalogu je zřejmé, že knihovní systém je jednou z oblastí, v nichž mohou knihovny úspěšně spolupracovat a sdílet personální i finanční zdroje.

Abstract

Evergreen, an open source Integrated library system has been successfully used in the Czech Republic since 2011. Evergreen is a robust and scalable software originally designed to operate a shared catalog of the large consortia of libraries. This capacity of the Evergreen software led the Czech Evergreen community to create the first shared catalog of two completely independent libraries in the Czech Republic. The shared catalog has been in operation since 2015; currently other libraries are planning to join it. After two years of operation it is clear that libraries can collaborate successfully in sharing library system which leads to the reduction of personal and financial resources.

Úvod

Evergreen je knihovní software s otevřeným zdrojovým kódem. Již od počátku byl navržen tak, aby jednu instalaci softwaru mohlo sdílet více knihoven zároveň. Tomu odpovídá jak robustnost a škálovatelnost Evergreenu, tak i jeho architektura, která umožňuje velkou variabilitu nastavení. Těchto vlastností knihovního softwaru Evergreen bylo využito i v pilotním projektu Společného katalogu Evergreen (SPOK), který vznikl v roce 2015 a jehož cílem bylo ověřit možnost provozování společného katalogu zcela nezávislých knihoven.

Těmito knihovnami se staly Knihovna Jabok²⁸ a knihovna Katolického domova studujících²⁹.

²⁸ Knihovna Jabok je odborným pracovištěm Jaboku–Vyšší odborné školy sociálně pedagogické a teologické v Praze

²⁹ Katolický domov studujících – domov mládeže a školní jídelna, Praha

Knihovní software Evergreen

Knihovní software Evergreen byl původně vytvořen v USA, a to pro síť veřejných knihoven státu Georgia v USA sdružených v konsorciu PINES (Public Information Network for Electronic Services). Sdružení PINES hledalo škálovatelný knihovní systém, který by vyřešil problém roztržitosti knihovních informačních služeb poskytovaných jednotlivými knihovnami v rámci státu a umožnil, aby nový knihovní systém mohlo v rámci společného katalogu sdílet cca 275 knihoven (Evergreen ILS 2013). Protože dostupné proprietární knihovní softwary ani softwary s otevřeným zdrojovým kódem potřebám sdružení nevyhovovaly, byl pod názvem Evergreen vytvořen nový software. Ten byl byl zveřejněn

pod otvorenou licenciou GNU GPL a poprvé nasazen do provozu v roce 2006.

V současné době Evergreen používá více než tisíc knihoven nejen v USA, ale také v Evropě a Asii. Podle údajů z výroční zprávy za rok 2016 (Evergreen ILS 2017, s. 9) tyto knihovny v minulém roce dohromady evidovaly více než 20 milionů čtenářů a uskutečnily přes 100 milionů výpůjček³⁰.

V českém prostředí se knihovní software Evergreen začal etablovat v roce 2008, kdy byl zahájen překlad jeho rozhraní do češtiny. Do ostrého provozu byl v České republice poprvé nasazen v roce 2011 v Knihovně Jabok, která se tak stala vůbec první knihovnou v České republice používající knihovní software s otevřeným zdrojovým kódem. Knihovna Jabok se také významnou měrou podílela na překladu Evergreenu do češtiny.

Na rozdíl od řady jiných knihovních softwarů je Evergreen jen zřídka provozován v podobě samostatné instalace pro jednu knihovnu. Podle údajů na dokumentačním portálu Evergreen DoKuWiki připadá na cca tisíc knihoven méně než sto instalací Evergreenu. Jen cca tři desítky knihoven používají Evergreen formou samostatné instalace pro jednu knihovnu. Ostatní knihovny využívají Evergreen formou společné instalace katalogu pro více knihoven, a to od dvou do několika set knihoven – nejběžněji se jedná o desítky knihoven³¹. Společný katalog využívají jak knihovny stejného typu (např. veřejné knihovny, jako je tomu ve sdružení PINES), tak i knihovny různého typu a zaměření. Takto spolupracují např. veřejné knihovny s knihovnami akademickými, školními nebo specializovanými.

Aby bylo zajištěno hladké fungování společného katalogu zcela nezávislých knihoven bez nutnosti omezit jejich individuální potřeby a nastavení, disponuje Evergreen řadou nástrojů a funkcí. Jde

³⁰ Předpokládá se však, že jak počet knihoven, tak i další údaje jsou spíše vyšší; protože Evergreen je svobodný software, neexistuje žádná centrální evidence a může si jej stáhnout a využívat kdokoli. Uvedená data byla získána na základě dobrovolného průzkumu, který se uskutečnil začátkem roku 2017 a jsou v něm zahrnuty pouze údaje o knihovnách, které se ježúčastnily.

³¹ Udávané počty knihoven však nemusí být zcela jednoznačné, protože terminologie v dokumentaci Evergreenu a na stránkách projektu není vždy jednotná: termínem *knihovna* je označována ji knihovna s pobočkami nebo menší systémmi knihoven.

především o propracovaný systém oprávnění, pracující jak s konkrétní organizační jednotkou či úrovní hierarchické struktury, tak i s typem uživatele nebo právy na úrovni jednotlivého uživatele. Podstatnou roli hraje také vysoká variabilita nastavení Evergreenu, která připomíná „stavebnici“ a dovoluje přizpůsobení nejrůznějších komponent pro kteroukoliv knihovnu na libovolné úrovni hierarchické struktury³². Knihovny tak mohou v rámci společného katalogu sdílet nejen nastavení systému nebo jeho částí, ale také bibliografické či autoritní záznamy, údaje o čtenářích (pokud k tomu čtenář udělí souhlas), databázi dodavatelů aj.

Sdílet lze také rozhraní online katalogu. Dle potřeby lze nastavit každé knihovně samostatné rozhraní s přizpůsobeným vzhledem i možností vyhledávat pouze v dané knihovně. Vzhledem k propracovaným možnostem nastavení rezervací mohou čtenáři získat přístup k fondu z dalších spolupracujících knihoven, bez ohledu na to, zda knihovna používá samostatné či společné rozhraní online katalogu. Pokud tomu nebrání licenční podmínky, je možné v prostřednictvím online katalogu sdílet také elektronické zdroje a e-knihy.

Specifika implementace otevřeného knihovního softwaru

Jako otevřený knihovní software má Evergreen ve srovnání s proprietárními knihovními softwary určitá specifika. Nespornou výhodou jsou nulové náklady na licence při pořízení softwaru nebo přechodu na jeho novější verzi. Velkou předností otevřených softwarů je i sdílení zkušeností a výsledků práce v rámci komunity vývojářů i uživatelů. V praxi to znamená nejen možnost získat od dalších uživatelů radu nebo pomoc, ale také možnost využívat bezplatně výsledky práce druhých. Za to, co bylo jednou vytvořeno a sdíleno v rámci otevřené licence, již není nutné opako-

³² Podrobné informace o implementacích knihovního softwaru Evergreen a vlastnostech tohoto softwaru, které umožňují provoz velkých společných katalogů, lze najít v článku Otevřený knihovní software Evergreen jako prostředek pro tvorbu společného katalogu (Cerniňáková a Jansa 2015)

vaně platit žádnému dodavateli. To je možné právě díky otevřenosti zdrojového kódu; Evergreen je možné nejen zcela legálně přizpůsobit vlastním potřebám, ale dokonce podílet se na jeho vývoji. Tímto způsobem se např. na jaře 2017 stala součástí zdrojového kódu Evergreenu programová podpora vytvořená pro zobrazování obálek knih a dalšího přidaného obsahu ze serveru Obalkyknih.cz³³. Příslušný modul vznikl v roce 2016 v rámci projektu realizovaného Knihovnou Jána Langoše (součásti Ústavu pro studium totalitních režimů)³⁴.

Implementace svobodného knihovního softwaru s sebou ovšem nese také zodpovědnost. Knihovna, která jej využívá, sice nemusí platit licence za používání softwaru, musí však počítat s náklady na provoz systému, včetně kvalitního personálního zajištění (např. IT administrátor, systémový knihovník). Ve spolupráci s komunitou uživatelů daného softwaru má také zodpovědnost za implementaci národních knihovních standardů. Musí rovněž zajistit spolupráci systému s externími aplikacemi a službami (v českém prostředí je to např. Souborný katalog ČR, Obalkyknih.cz, Knihovny.cz) nebo spolupracujícími subjekty.

Vznik Společného katalogu Evergreen (SPOK) v ČR

První implementace Evergreenu v České republice byly provedeny formou samostatné instalace pro každou knihovnu, a to především proto, že v našem prostředí nejsou společné katalogy knihoven běžné, jako je tomu např. v USA. Přestože je Evergreen vhodný pro společné katalogy velkého počtu knihoven nebo pro velké organizace s rozvětvenou organizační strukturou, knihovny, které Evergreen v ČR začaly využívat, byly spíše knihovny s menším počtem čtenářů a knihovním fondem maximálně v řádu desítek tisíc svazků. Navíc se o možnost vlastní instalace Evergreenu začaly zajímat další malé knihovny, které neměly finanční zdroje na nákup proprie-

tárního softwaru. Často šlo o malé knihovny, které nedisponovaly systémovým knihovníkem ani IT administrátorem, některé z nich (např. školní knihovny) neměly dokonce ani profesionálního knihovníka. Proto pro ně provoz samostatné instalace Evergreenu ani jiného knihovního softwaru s otevřeným zdrojovým kódem nebyl vhodným řešením.

Jednou z těchto knihoven byla knihovna Katolického domova studujících (KDS), malá internátní knihovna s cca čtyřmi tisíci svazky převážně z oblasti beletrie. Tato knihovna neměla automatizovaný knihovní systém ani profesionálního knihovníka a disponovala velmi omezenými finančními zdroji. Pracovnice KDS se v roce 2014 obrátily na Knihovnu Jabok s prosbou o metodická doporučení při výběru knihovního softwaru. Protože lokalizace Evergreenu do češtiny začala právě s vizí provozování společných katalogů více knihoven, na semináři „Evergreen v českých knihovnách 2014“ se zrodila myšlenka na vytvoření pilotního projektu společného katalogu Knihovny Jabok a knihovny KDS, který by otestoval proveditelnost společného katalogu v českém prostředí. Výhodou v tomto případě byla skutečnost, že knihovna KDS dosud nebyla automatizována. Nebylo tudíž nutné řešit převod dat a případnou deduplikaci při slučování záznamů obou knihoven. Ještě na podzim roku 2014 vznikla předběžná dohoda o spolupráci Jaboku a knihovny KDS a byla podána žádost o dotaci na projekt pilotního společného katalogu z programu VISK 38³⁵.

Příprava a realizace projektu pilotního společného katalogu probíhala od ledna do září 2015. Stěžejní bylo stanovení rozsahu spolupráce obou knihoven a smluvní zakotvení Společného katalogu Evergreen (SPOK), jehož provozovatelem je Jabok – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická. Smlouva o spolupráci obsahovala kromě vymezení pojmů a předmětu spolupráce zejména:

- rozsah spolupráce, vymezení sdílených služeb katalogu a přístupu k nim,

³⁵ VISK 3 je podprogramem dotačního programu Ministerstva kultury ČR *Veřejné informační služby knihoven* zaměřený mimo jiné na podporu automatizace knihoven a zkvalitnění informačních služeb knihoven s využitím informačních a komunikačních technologií.

³³ <http://obalkyknih.cz/>

³⁴ Jde o verzi 2.12, která byla zveřejněna vyšla 23. 3.2017

- zodpovednosť jednotlivých smluvných stran,
- finanční podmienky spolupráce,
- nakladanie s osobnými údajmi čtenářů a ochranu těchto údajů,
- postupy pro vybrané situace, včetně přechodu na novější verzi softwaru,
- podmínky správy systému,
- podmínky případného ukončení spolupráce.

V prvních fázích projektu bylo nutné zmapovat procesy obou knihoven a podle těchto procesů upravit nastavení Evergreenu. Dále bylo nezbytné vytvořit manuály s popisem pracovních postupů, a to jak na úrovni společného katalogu, tak i na úrovni jednotlivých knihoven. Byla také vytvořena interní konvence pro používání čárových kódů, která má zamezit vzniku duplicit i při budoucím rozšiřování společného katalogu o další knihovny. Při plánování procesů a postupů byl brán zřetel na zachování kvality záznamů a dodržování knihovnických standardů mimo jiné s ohledem na spolupráci SPOK s externími subjekty a službami, zejména se Souborným katalogem ČR.

Ze strany provozovatele systému, tj. Knihovny Jabok, bylo nutné nastavit knihovní systém podle dohodnutých pracovních postupů a upravit rozhraní online katalogu pro knihovnu KDS a rozhraní SPOK.

Bylo rovněž třeba v praxi testovat některé funkce Evergreenu nutné pro provoz společného katalogu, které knihovna dříve nevyužívala. Protože nastavení Evergreenu knihovny Jabok byla původně plánována pro jednu knihovnu, bylo také nutné upravit některá dílčí nastavení a připravit systém na provoz knihovny KDS a případných dalších budoucích knihoven. Knihovna Jabok také zajišťovala školení pracovníků knihovny KDS a přípravu

knihovnu KDS, zejména s důrazem na postup při katalogizaci knihovního fondu.

Knihovna KDS měla mj. na starosti zajištění hardwarového vybavení (včetně čtečky čárových kódů), tisk čárových kódů, instalaci služebního klienta Evergreenu na lokální počítače knihovny. Pracovnice knihovny KDS také prošly školením nutným pro katalogizaci knihovního fondu.

V červnu 2015 začala samotná katalogizace knihovního fondu knihovny KDS. Katalogizace probíhala formou stahování záznamů ze Souborného katalogu ČR nebo připisováním exemplářů k záznamům, které již v byly v katalogu k dispozici. Prováděly ji střídavě dvě studentky a jedna zaměstnankyně KDS. Přestože nemohly na katalogizaci pracovat každý den a katalogizace probíhala jen několik hodin denně, podařilo se celý knihovní fond zpracovat do začátku srpna. Výjimkou bylo přibližně 50 titulů, které nebylo možné stáhnout ze Souborného katalogu nebo najít v katalogu Knihovny Jabok a bylo nutné je zpracovat ve spolupráci s profesionálním knihovníkem.

Před začátkem školního roku 2015/16 proběhlo testování funkcí výpůjčního protokolu a zaškolení pracovníků KDS pro práci s výpůjčním protokolem a byly doladěny některé pracovní postupy.

Pro provoz společného katalogu byla vytvořena tři rozhraní online katalogu: Šlo o rozhraní SPOK³⁶, v němž je standardně prohledáván celý společný katalog (viz obr. 1).

manuálů pro práci s knihovním systémem. Součástí manuálů byl popis konkrétních postupů pro

³⁶ <https://spok.jabok.cuni.cz>

[obr. 1 – Rozhraní online katalogu: SPOK]

Dále vznikla dvě rozhraní, která jsou přizpůsobená grafickému manuálu a individuálním potřebám jak Knihovny Jabok³⁷ (obr. 2), tak knihovny KDS³⁸ (obr. 3). Zároveň jsou obě rozhraní nastavena tak, aby standardně prohledávala pouze

příslušnou knihovnu. Ostrý provoz společného katalogu byl zahájen 10. září 2015, kdy knihovna KDS poprvé půjčovala knihy prostřednictvím Evergreenu.³⁹

³⁷ <https://knihovna.jabok.cuni.cz>

³⁸ <https://kds.jabok.cuni.cz>

³⁹ Podrobný harmonogram projektu je k dispozici na portále Evergreen DokuWiki CZ, viz: <http://eg-wiki.jabok.cz/doku.php/spok:spok>

knihovna JABOK Katalog Knihovny Jabok Jazyk: Czech

Úvod [Knihovna Jabok](#) [Nápověda](#)

Hledat v katalogu [Pokročilé vyhledávání](#) [Procházet katalog](#)

Hledat Typ: Formát: Knihovna:

Novinky v katalogu

- Nové knihy v březnu 2017
- Nejnovější kvalifikační práce studentů

Rychlé hledání podle typu dokumentu

- Všechny časopisy
 - Pouze recenzované časopisy
- E-dokumenty
- Audiovizuální dokumenty
- Kvalifikační práce studentů

Rychlé hledání podle obsahu nebo tématu

- Materiály k problematice citování a psaní odborných textů
- Dokumenty v angličtině
- Dokumenty v němčině
- Seznam literatury o uprchlictví a migraci
- Oddechová četba

Povinná a doporučená literatura ke studiu

- Seznamy literatury k jednotlivým předmětům

Rozhraní Společného katalogu Evergreen

Další doporučené zdroje pro vyhledávání

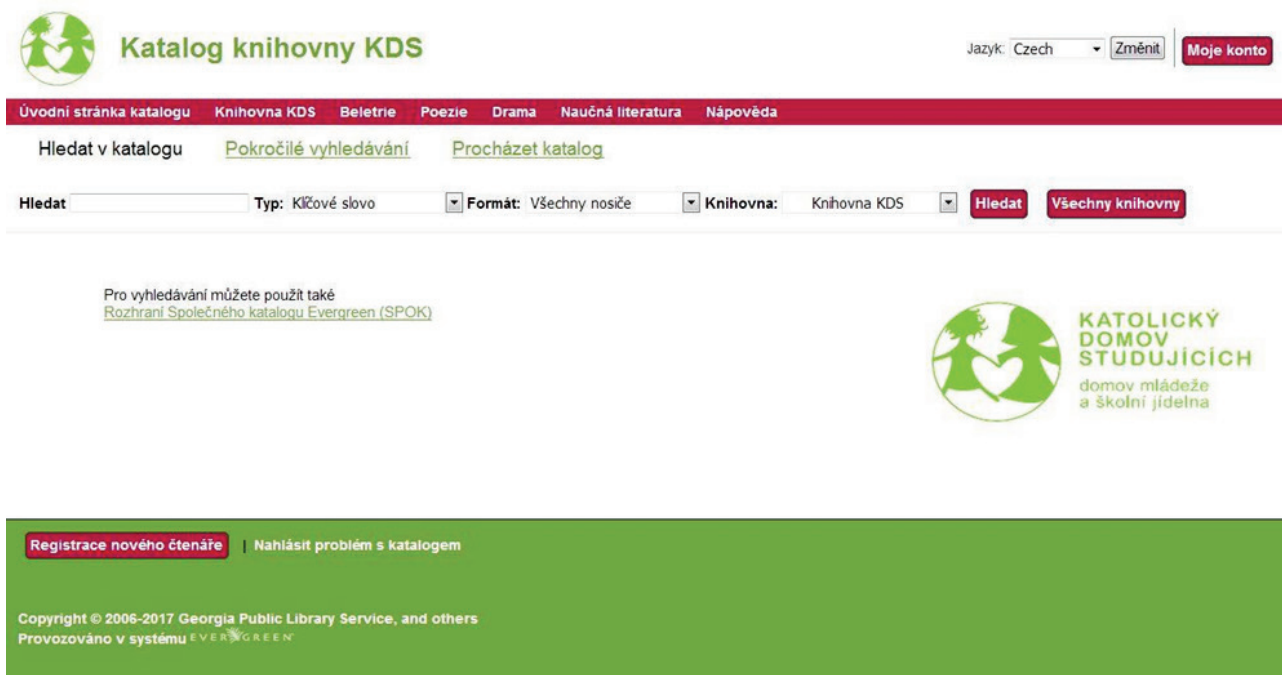
- [Souborný katalog](#)
- [Jednotná informační brána](#)

Občanská odpovědnost
Seznam literatury k tematickému dni Jaboku

| [Informace o registraci](#) | [Časté dotazy](#) | [Nastavení historie výpůjček](#) | [Nahlásit problém s katalogem](#)

[obr. 2 – Rozhraní online katalogu: Knihovna Jabok]

 Katalog knihovny KDS Jazyk: Czech

Úvodní stránka katalogu [Knihovna KDS](#) [Beletrie](#) [Poezie](#) [Drama](#) [Naučná literatura](#) [Nápověda](#)

Hledat v katalogu [Pokročilé vyhledávání](#) [Procházet katalog](#)

Hledat Typ: Formát: Knihovna:

Pro vyhledávání můžete použít také [Rozhraní Společného katalogu Evergreen \(SPOK\)](#)

**KATOLICKÝ
DOMOV
STUDUJÍCÍCH**
domov mládeže
a školní jídelna

| [Nahlásit problém s katalogem](#)

Copyright © 2006-2017 Georgia Public Library Service, and others
Provozováno v systému

[obr. 3 – Rozhraní online katalogu: knihovna KDS]

Zkušenosti z provozu společného katalogu

Společný katalog Evergreen SPOK je již téměř dva roky úspěšně využíván dvěma knihovnami, které se zcela liší svým zaměřením i způsobem provozu.

Knihovna Jabok je akademicky zaměřená knihovna s profesionálními knihovníky. Je zapojena do několika kooperativních projektů, má odborně zaměřený knihovní fond a nabízí relativně velký rozsah i variabilitu služeb určených pro studenty, učitele a odbornou veřejnost.

Knihovna KDS je malou interní knihovnou domova mládeže zaměřenou převážně na beletrii. Má otevřeno pouze dvakrát týdně. Přestože obě knihovny využívají jeden katalog, ani v době přípravy SPOK ani při jeho provozování nedošlo k situaci, kdy by některá z nich musela jakkoliv slevit ze svých nároků na přizpůsobení knihovního katalogu svým specifickým požadavkům a potřebám. V tomto směru máme na mysli nejen přizpůsobení rozhraní online katalogu, ale také např. pravidla pro výpůjčky, výši pokut, statistické kategorie, e-mailová oznámení, tiskové nebo statistické výstupy, šablony pro bibliografické záznamy, šablony pro zpracování exemplářů či tiskové výstupy.

Provoz společného katalogu potvrdil, že sdílení v této oblasti představuje úsporu personálních zdrojů: Po prvotním nastavení a vyladění systému znamená další knihovna, která systém sdílí, práci navíc pouze při přechodu softwaru na novější verzi nebo pokud výjimečně dojde ke změnám knihovních procesů a služeb⁴⁰.

Pracovníci knihovny KDS hodnotí společný katalog velice pozitivně. Přestože nikdo, kdo v KDS s Evergreenem pracuje, nemá knihovnické vzdělání ani praxi, všem se rozhraní pro katalogizaci i výpůjční protokol jeví jako snadné, intuitivní

a přehledné. Problémy nevznikly ani při opakovaných změnách personálního obsazení v KDS (zaškolení nového pracovníka prozatím vždy proběhlo bez nutnosti asistence ze strany Knihovny Jabok). Postupně se rozdělení prací v knihovně KDS ustálilo na jedné osobě, která odpovídá za knihovní katalog KDS jako celek a má na starosti katalogizaci, a dále na dvou osobách, které se střídají při zajištění výpůjčních služeb.

Je přirozené, že ve srovnání s předchozí „papírovou“ evidencí je půjčování knihy v KDS s využitím Evergreenu nejen rychlejší, ale také přehlednější. Velmi vítané jsou i nové funkce a možnosti, např. e-mailová upozornění na blížící se termín vrácení a včas nevrácené knihy, možnost nastavení data vrácení k datu konce školního roku aj. Pozitivně je vnímáno nejen rozhraní online katalogu, ale i možnost vyhledávat informace o knihách kdykoliv a odkudkoliv nebo snadná rezervace knih.

Výhodou při zpracování knihovního fondu je sdílení bibliografických záznamů. V případech, kdy je titul již v katalogu, protože ho vlastní spolupracující knihovna, není nutné bibliografický záznam ani stahovat prostřednictvím protokolu Z39.50, stačí pouze připsat údaje o vlastnictví dokumentu.

Protože byly hned při vzniku SPOK stanoveny jednoznačné postupy zaručující standardy kvality, v průběhu dosavadního provozu sdíleného katalogu nevznikl žádný problém týkající se kvality záznamů, přestože katalogizátoři knihovny KDS nemají knihovnické vzdělání. Bonusem spolupráce je posílání záznamů knihovny KDS do Souborného katalogu ČR, které zajišťuje Knihovna Jabok společně pro obě spolupracující knihovny.

Čtenáři obou knihoven většinou používají rozhraní „své“ vlastní knihovny, několik z nich však využívá i rozhraní SPOK. V rámci spolupráce obou knihoven prozatím zůstává nevyužitý potenciál právě v možnostech, které nabízí sdílený katalog čtenářům. Např. I v rozhraní „své“ vlastní knihovny může čtenář zvolit možnost prohledávání všech knihoven a může se tak dostat k informacím o knihách, které vlastní jiná spolupracující knihovna. Podle vzájemné dohody knihoven a odpovídajícího nastavení si pak čtenář případ-

⁴⁰ To potvrzuje i pracovní komunikace mezi oběma knihovnami; průměrný počet e-mailů nebo telefonátů mezi Knihovnou Jabok a knihovnou KDS, které se týkají provozu SPOK, činí cca jeden e-mail nebo telefonát za dva měsíce.

ně může požadovaný titul rezervovat ze spolupracující knihovny (nebo přinejmenším požádat o meziknihovní výpůjčku). Obr. 4 zobrazuje příklad vyhledávání v rozhraní SPOK, obrázek 5 totéž

vyhledávání v katalogu Knihovny Jabok a obr. 6 v katalogu knihovny KDS se zaškrtnutou volbou pro zobrazení výsledků ze všech knihoven.

EVERGREEN SPOlečný Katalog Jazyk: Czech Změnit Moje konto

Úvod Knihovna Jabok Nápověda

Hledat v katalogu Pokročilé vyhledávání Procházet katalog

Hledat (metody sociální práce && Typ: Klíčové slovo Formát: Všechny nosiče Knihovna: Katalog Evergreen Hledat

Nové hledání Pokročilé vyhledávání Seřadit podle Seřadit podle relevance Zobrazit více podrobnosti Omezit na dostupné Seskupit stejné tituly

Zobrazit výsledky ze všech knihoven

Výsledky vyhledávání Výsledky 1 - 10 z přibližně 29 Strana 1 z 3 1 2 3 Další ▶

Autor	Další
Matoušek, Oldřich 1947-	(3)
Úlehla, Ivan 1951-	(3)
Navrátil, Pavel	(2)
Bednářová, Zdena	(1)
Bjelončíková, Monika	(1)

Věcné téma	Další
sociální práce	(19)
metody	(11)
metody sociální práce	(5)
social work	(5)
klienti	(3)

Název edice	Další
Psyché (Grada)	(1)
Studijní texty (Sociologické nakladatelství)	(1)
Učebnice pro stř. školy	(1)

- Způsoby řešení bezdomovectví a vyloučení z bydlení : analýza a komparace situací ve Francii, Velké Británii a v České republice** [Rezervovat](#) [Přidat do mého seznamu](#)
 Kniha (2016)
Signatura SPPr-3.7.1
 Dostupné pro výpůjčku: 0 z 1 exemplářů (Katalog Evergreen)
- Participativní přístupy v sociální práci. 1. díl** [Rezervovat](#) [Přidat do mého seznamu](#)
 Kniha (2015)
Signatura SPPr-1.1
 Dostupné pro výpůjčku: 1 z 1 exemplářů (Katalog Evergreen)
- Muzikoterapie v praxi : příběhy muzikoterapeutických cest** [Rezervovat](#) [Přidat do mého seznamu](#)
 Kniha (2014)
Signatura Psy-9.8
 Dostupné pro výpůjčku: 0 z 3 exemplářů (Katalog Evergreen)
- Poradenství pro pozůstalé : principy, proces, metody** [Rezervovat](#) [Přidat do mého seznamu](#)
 Kniha (2013)
Signatura SPPr-3.6
 Dostupné pro výpůjčku: 0 z 1 exemplářů (Katalog Evergreen)
- Metody a řízení sociální práce** [Rezervovat](#) [Přidat do mého seznamu](#)
 Kniha (2013)
Signatura SPPr-3.6
 Dostupné pro výpůjčku: 0 z 1 exemplářů (Katalog Evergreen)

[Obr. 4 – Zobrazení výsledků dotazu v rozhraní katalogu SPOK]

knihovna JABOK Katalog Knihovny Jabok

Jazyk: Czech | Změnit | Moje konto

Úvod | Knihovna Jabok | Nápvěda

Hledat v katalogu | Pokročilé vyhledávání | Procházet katalog

Hledat (metody sociální práce && Typ: Klíčové slovo) | Formát: Všechny nosiče | Knihovna: Jabok | Hledat

[Zpřesnit mě původní vyhledávání]

Nové hledání | Pokročilé vyhledávání | Seřadit podle Seřadit podle relevance | Zobrazit více podrobností | Omezit na dostupné | Seskupit stejné tituly

Zobrazit výsledky ze všech knihoven

Výsledky vyhledávání | Výsledky 1 - 10 z přibližně 29 | Strana 1 z 3 | 1 2 3 | Další >

Autor	Daří	1.	2.	3.	4.	5.
Matoušek, Oldřich 1947-	(3)	Způsoby řešení bezdomovectví a vyloučení z bydlení : analýza a komparace situací ve Francii, Velké Británii a v České republice	Participativní přístupy v sociální práci. 1. díl	Muzikoterapie v praxi : příběhy muzikoterapeutických cest	Poradenství pro pozůstalé : principy, proces, metody	Metody a řízení sociální práce
Ulehla, Ivan 1951-	(3)	Knihna (2016)	Knihna (2015)	Knihna (2014)	Knihna (2013)	Knihna (2013)
Navrátil, Pavel	(2)	Signatura SPR-3.7.1 Dostupné pro výpůjčku: 0 z 1 exemplářů (Jabok)	Signatura SPR-1.1 Dostupné pro výpůjčku: 1 z 1 exemplářů (Jabok)	Signatura Psp-9.8 Dostupné pro výpůjčku: 0 z 3 exemplářů (Jabok)	Signatura SPR-3.6 Dostupné pro výpůjčku: 0 z 1 exemplářů (Jabok)	
Bednářová, Zdena	(1)					
Bjelončíková, Monika	(1)					
Brown, Allan	(1)					
Charvátová, Dagmar	(1)					
Gerlichová, Markéta 1969-	(1)					
Věcné téma	Daří					
sociální práce	(19)					
metody	(11)					
metody sociální práce	(5)					
social work	(5)					
klienti	(3)					
pomáhající profese	(3)					
sociální práce	(3)					
teorie	(3)					

[Obr. 5 – Zobrazení výsledků téhož dotazu v rozhraní katalogu Knihovny Jabok]

Katalog knihovny KDS

Jazyk: Czech | Změnit | Moje

Úvodní stránka katalogu | Knihovna KDS | Beletrie | Poezie | Drama | Naučná literatura | Nápvěda

Hledat v katalogu | Pokročilé vyhledávání | Procházet katalog

Hledat [metody sociální práce && Typ: Klíčové slovo] | Formát: Všechny nosiče | Knihovna: Knihovna KDS | Hledat

Nové hledání | Pokročilé vyhledávání | Seřadit podle Seřadit podle relevance | Zobrazit více podrobností | Omezit na dostupné | Seskupit stejné tituly

Zobrazit výsledky ze všech knihoven

Zobrazují výsledky ze všech knihoven

Výsledky vyhledávání | Výsledky 1 - 10 z přibližně 29 | Strana 1 z 3 | 1 2 3 | Další >

Autor	Daří	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Matoušek, Oldřich 1947-	(3)	Způsoby řešení bezdomovectví a vyloučení z bydlení : analýza a komparace situací ve Francii, Velké Británii a v České republice	Participativní přístupy v sociální práci. 1. díl	Muzikoterapie v praxi : příběhy muzikoterapeutických cest	Poradenství pro pozůstalé : principy, proces, metody	Metody a řízení sociální práce	Poradenský dialog : vedení poradenského rozhovoru a poradenského skupiny
Ulehla, Ivan 1951-	(3)	Knihna (2016)	Knihna (2015)	Knihna (2014)	Knihna (2013)	Knihna (2013)	Svoboda, Jan
Navrátil, Pavel	(2)						
Bednářová, Zdena	(1)						
Bjelončíková, Monika	(1)						
Brown, Allan	(1)						
Charvátová, Dagmar	(1)						
Gerlichová, Markéta 1969-	(1)						
Věcné téma	Daří						
sociální práce	(19)						
metody	(11)						
metody sociální práce	(5)						
social work	(5)						
klienti	(3)						
pomáhající profese	(3)						
sociální práce	(3)						

[Obr. 6 – Zobrazení výsledků téhož dotazu v katalogu knihovny KDS s volbou zobrazení výsledků ze všech knihoven]

Spolupráce v rámci sdíleného katalogu přináší nesporně řadu výhod, především pro malou knihovnu, jakou je knihovna KDS. Tato knihovna by sama neměla finanční prostředky na pořízení proprietárního knihovního softwaru. Také provoz katalogu s využitím knihovního systému s otevřeným zdrojovým kódem by nebyla sama schopna zajistit personálně ani metodicky. V rámci sdíleného katalogu využívá jen ty funkce Evergreenu, které potřebuje a nemusí se starat o provoz a nastavení systému. Protože je Evergreen softwarem s otevřeným zdrojovým kódem, kromě minimálních předem dohodnutých nákladů na provoz sdíleného systému nevznikají knihovně při standardním provozu žádné další náklady. Bonusem sdíleného katalogu je také možnost vzájemného sdílení zkušeností obou knihoven, případně metodické vedení knihovny KDS ze strany profesionálních knihovníků z Knihovny Jabok.

Již výše bylo zmíněno, že důležitou součástí spolupráce je nastavení pracovních postupů a s ním související příprava manuálů pro pracovní postupy jednotlivých knihoven. V rámci společného katalogu se osvědčilo zveřejnění interní dokumentace knihoven na portále Evergreen. DokuWiki CZ⁴¹,

který primárně slouží jako oficiální český dokumentační portál knihovního softwaru Evergreen. Na portále byla vytvořena sekce (tzv. jmenný prostor) pro SPOK, kde jsou zveřejněny informace a výstupy z pilotního projektu společného katalogu, např. harmonogram projektu, pracovní postupy univerzálně platné pro všechny (i budoucí) knihovny spolupracující ve SPOK, vzorová smlouva o spolupráci apod.

Zároveň byly vytvořeny sekce s interní dokumentací jednotlivých spolupracujících knihoven. Jde o návody pro práci s knihovním softwarem Evergreen obsahující navíc informace o pracovních postupech, které se v jednotlivých knihovnách mohou lišit (např. na obr. 7 je vidět postup pro katalogizaci v knihovně KDS, včetně kroků uplatňovaných pouze v této knihovně). Pracovníci knihovny tak mohou všechny informace týkající se práce v knihovním softwaru Evergreen hledat na jednom místě, bez ohledu na to, jestli jde o dokumentaci k softwaru nebo o dokumentaci pracovních postupů vlastní knihovny. Tento typ informací však může být užitečný i pro další knihovny, které používají nebo plánují používat Evergreen (a nejen pro ně), protože se mohou inspirovat zkušenostmi dalších knihoven.

⁴¹ <http://eg-wiki.jabok.cz/>

[obr. 7 – Příklad interní dokumentace KDS (pracovní postupy pro katalogizaci)]

Protože je interní dokumentace každé knihovny umístěna ve zvláštní sekci, lze pro každou knihovnu vytvořit speciální navigaci nebo upravit přístupová práva tak, aby interní dokumentaci mohli upravovat (případně zobrazit) jen zaměstnanci dané knihovny⁴². Prostor pro interní dokumentaci na portále Evergreen DokuWiki CZ není omezen jen na knihovny spolupracující v rámci SPOK. Je možné jej zřídit pro kteroukoliv českou knihovnu, která využívá knihovní software Evergreen.

Blízká budoucnost společného katalogu SPOK

Pilotní projekt potvrdil, že provoz společného katalogu je možný a prospěšný. V roce 2017 se

⁴² Zaměstnanci obou spolupracujících knihoven se však prozatím dohodli, že nechají interní informace přístupné i dalším knihovnám, pouze budou v interní dokumentaci uvádět jen údaje, které je možné zveřejnit (např. nezveřejní ilustrační snímky obrazovky, na kterých jsou citlivé údaje o čtenářích nebo nastavení systému aj.)

ke katalogu SPOK připojí sdružení dalších dvou knihoven: Knihovny Institutu Tereziánské iniciativy a knihovny Židovské obce Praha. Protože Knihovna Institutu Tereziánské iniciativy již několik let provozuje knihovní katalog, v současné době probíhá první kolo testování importu dat této knihovny do SPOK a nastavení deduplikačních procedur pro slučování stejných záznamů. I zde se ukazuje, že dodržování knihovních standardů je velice důležité pro jakoukoliv spolupráci knihoven.

Obě výše uvedené knihovny pravděpodobně nebudou jediné, které se ke SPOK v roce 2017 – v současné době probíhá jednání o připojení další knihovny.

Závěr

Dva roky společného katalogu SPOK potvrdily původní vizi české evergreenové komunity, že Evergreen může být využit pro provoz společných katalogů zcela nezávislých knihoven – a to nejen v USA nebo v Kanadě, ale také v České republice. Architektura Evergreenu přitom umožňuje sdílet jednu instalaci tohoto knihovního softwaru zcela odlišnými knihovnami, aniž by tyto knihovny musely slevit ze svých individuálních potřeb a požadavků. Nezbytnou podmínkou sdílení katalogu je vhodné smluvní nastavení a dohoda o společných postupech.

Klíčové je také dodržování knihovních standardů. Využívání společného katalogu přináší mnoho výhod. Vede nejen k většímu sdílení zkušeností spolupracujících knihoven, ale i ke sdílení a úsporám finančních a personálních zdrojů. Evergreen mohou tímto způsobem bez potíží využívat i malé knihovny s neprofesionálními knihovníky, pro které může být sdílený katalog nejen šancí na automatizaci knihovních procesů, ale zároveň prostorem pro sdílení zkušeností, metodické vedení, případně „bonusy“ ve formě služeb, které by si samy nemohly dovolit. Může být dokonce východiskem pro spolupráci knihoven i v dalších oblastech.

Zoznam bibliografických odkazov

1. EVERGREEN ILS, 2013. About Us. *Evergreen ILS*[online]. [cit. 2017-05-14]. Dostupné z: <https://evergreen-ils.org/about-us/>
2. CERNIŇÁKOVÁ, Eva a Václav JANSÁ, 2015. Otevřený knihovní software Evergreen jako prostředek pro tvorbu společného katalogu. In: *Knihovny současnosti 2015*[online]. Praha: Sdružení knihoven ČR, s. 147– 156. ISBN 978-80-86249-75-9. [cit. 2017-05-14]. Dostupné z:http://sdruk.mlp.cz/data/xinha/sdruk/2016/KKS/sbornik/Knihovny_soucasnosti_2016.pdf
3. EVERGREEN ILS, 2017. *Evergreen ILS: the community annual report 2016*[online]. 2017. [cit. 2017-03- 15]. Dostupné z: <https://evergreen-ils.org/wp-content/uploads/2017/03/Evergreen-Annual-Report-2016-Print-Version.pdf>

4. PRIEMYSELNÁ REVOLÚCIA V KNIŽNICIACH

KNIHOVNÍCTVO PO 4. PRIEMYSELNEJ REVOLÚCII: ODHADOVANIE BUDÚCNOSTI POMOCOU DELFSKEJ METÓDY

Hrčková, Andrea

Katedra knižničnej a informačnej vedy, Filozofická fakulta UK

Abstrakt

V súvislosti so štvrtou priemyselnou revolúciou vznikajú rôzne scenáre možností vývoja spoločnosti a ľudskej práce. V tomto diskurze by nemalo chýbať ani knihovníctvo. Je jeho pozícia v budúcnosti ohrozená? Aké sú možnosti vývoja knižničnej/ informačnej profesie? Bude v nej mať ešte človek svoje miesto? Analýzu literatúry doplníme obsahovou analýzou názorov odborníkov z oblasti knižničnej a informačnej vedy. Pri výskume bude použitá delfská metóda, ktorá je vhodnou metódou pre predpovedanie budúcich javov alebo pochopenie súčasných problémov na základe názorov expertov.

Úvod k priemyselným revolúciám

Stojíme na prahu technologickej revolúcie, ktorá od základov zmení spôsob nášho života. Svojím rozsahom, rýchlosťou, akou prebehne a komplexitou bude táto transformácia taká, akú ľudstvo nikdy predtým nezažilo. Predpokladá sa, že rýchlosť jej vývoja bude exponenciálna (Schwab 2016). Tomuto vývoju sa nevyhneme, ale určite sa naň môžeme pripraviť.

Štvrtej priemyselnej revolúcii predchádzali tri revolúcie, ktoré taktiež priniesli veľké spoločenské zmeny. Prvá priemyselná revolúcia umožnila mechanizáciu produkcie vďaka využitiu vody a pary, druhá spôsobila masovú produkciu s pomocou elektrickej energie a tretia priemyselná revolúcia túto produkciu zautomatizovala využitím informačných technológií. Pri štvrtej priemyselnej revolúcii sa predpokladá splnutie technológií s fyzickými a biologickými systémami.

Predchádzajúce revolúcie mali za následok stratu práce pre množstvo ľudí, ohrozené boli práve nahraditeľné pracovné pozície. Na druhej strane vďaka týmto zmenám množstvo pracovných pozícií vzniklo a bez nich by sa naša spoločnosť evolučne neposunula. Podľa Schwaba (2016) má štvrtá priemyselná revolúcia potenciál zvyšovať

naďalej kvalitu života a dostať ľudstvo na úroveň, na akej nikdy nebolo. Kvôli automatizácii (nahradzovaní opakujúcej sa ľudskej práce) bude však taktiež zväčšovať ekonomickú, sociálnu a informačnú priepasť.

Vďaka štvrtej priemyselnej revolúcii vznikne dopyt po najtalentovanejších a najvzdelanejších pracovníkoch, ktorí budú môcť byť adekvátne ohodnotení (Schwab 2016). Bohužiaľ, svet nie je v súčasnosti plný iba talentovaných a vzdelaných ľudí a aj ostatní ľudia budú mať potrebu sebarealizácie. Internet a informačné technológie v súčasnosti odbúravajú mentálne aj fyzické prekážky a pomáhajú tak aj ľuďom s nižším životným štandardom, no s vysokou dávkou vôle pracovať. Ostatní ľudia však budú mať vďaka rýchlo sa šíriacim informáciám taktiež vysoké očakávania a bez dostatočnej práce na svojom vzdelaní a talente bude vzrastať ich nespokojnosť a frustrácia.

Nesplnené očakávania majú za následok stratu ilúzií, strach z neistoty, čo sa už dnes začína prejavovať extrémnymi názormi a ideológiami. Ľudia sa v problémových časoch spájajú, v negatívnom zmysle do násilných skupín (gangov), v pozí-

tívnom zmysle do komunít, ktoré si vzájomne pomáhajú (Džambazovič 2017). McLuhan tvrdí, že násilie je tiež forma seba vyjadrenia a boja za identitu. Lenže na svete nie je možné dopriať každému jeho identitu, ak nevie, kým skutočne je (Galanos 2017). Integrácia technológií do ľudského tela a života môže ľudom pomôcť z medicínskeho hľadiska aj z hľadiska podpory novej identity (kyborgovia), môže nám pomôcť prekonať samých seba (virtuálna a augmentovaná realita), odstrániť repetitívnu prácu (roboti), či uľahčiť rozhodovanie (umelá inteligencia) a iné fungovanie vo svete (internet vecí, autonómne vozidlá, drony, 3D tlačiarne a pod.) (Gál 2017). Každá zbraň však má dva konce a rovnako môže jej nadmerné využívanie ešte znížiť tradične ľudské schopnosti, ako je napríklad schopnosť spolupráce, súcitu a tvorivosti. Mozog sa totiž používaním technológií bez interakcie s ľuďmi neučí (Stránsky 2017). A práve tieto schopnosti sú našou najväčšou možnou devízou pre štvrtú priemyselnú revolúciu (Gray 2016).

Miesto knižníc a informačnej profesie v 4. priemyselnej revolúcii

A čo knižnice? Nakol'ko budú súčasťou tvorby, zberu a uchovávaní vedomostí aj počas štvrtej priemyselnej revolúcie? Budú skôr sprostredkovateľmi komunikácie alebo ostanú v roli jej uchovávaní? Kol'ko zodpovednosti budú mať v procese tvorby a využívání výsledkov strojového učenia a umelej inteligencie? A ako sa odlišia od internetu v prípade otvorenejšieho autorského práva? (Day 2017)

Na prvý pohľad nemajú knižnice v tomto silne transformačnom období v spoločnosti svoje miesto. Túto fámu potvrdzujú aj vyhlásenia typu "knižnice sú mŕtve", ktoré sa však podľa Budda (2017) objavujú najmä v bulvárnej tlači. Podľa tohto autora si knižniční a informační profesionáli nemôžu dovoliť takúto všeobecnú skepsu. Ako už bolo spomenuté, v najbližšej dobe budú mať vzdelanie a kvalitné informácie pre ľudí veľký význam. A ktoré iné povolanie vždy bolo stráž-

com a evaluátorom kvality poznatkov, ak nie práve knižničný (alebo informačný) profesionál?

Z vyššie uvedených všeobecných trendov tiež vyplýva, že v spoločnosti budú narastať rozdiely medzi najtalentovanejšími a ekonomicky/informačne znevýhodnenými ľuďmi. Z histórie tiež vieme, že neistota a strata ilúzií môže znova spôsobiť rôzne druhy neznášanlivosti. Ak by knižničníci chceli pomôcť predísť tomuto morálnemu marazmu, transformácia knižníc na komunitné centrá je u nás viac než nutná. Knižnice tak môžu v ideálnom prípade svojimi komunitnými aktivitami slúžiť väčšinej spoločnosti aj znevýhodneným pri odstraňovaní informačnej (a sociálnej) priepasti. Tomu však v našich podmienkach často predchádzajú mnohé problémy ako napríklad neflexibilné byrokratické riadenie a podceňovanie spoločenských, kultúrnych a vzdelanostných úloh týchto inštitúcií všetkými vrstvami spoločnosti. Z tohto dôvodu teda radšej hovorím o možnej úlohe knižničných a informačných profesionálov pri transformácii spoločnosti ako o úlohe knižnice ako inštitúcie.

Delfská metóda

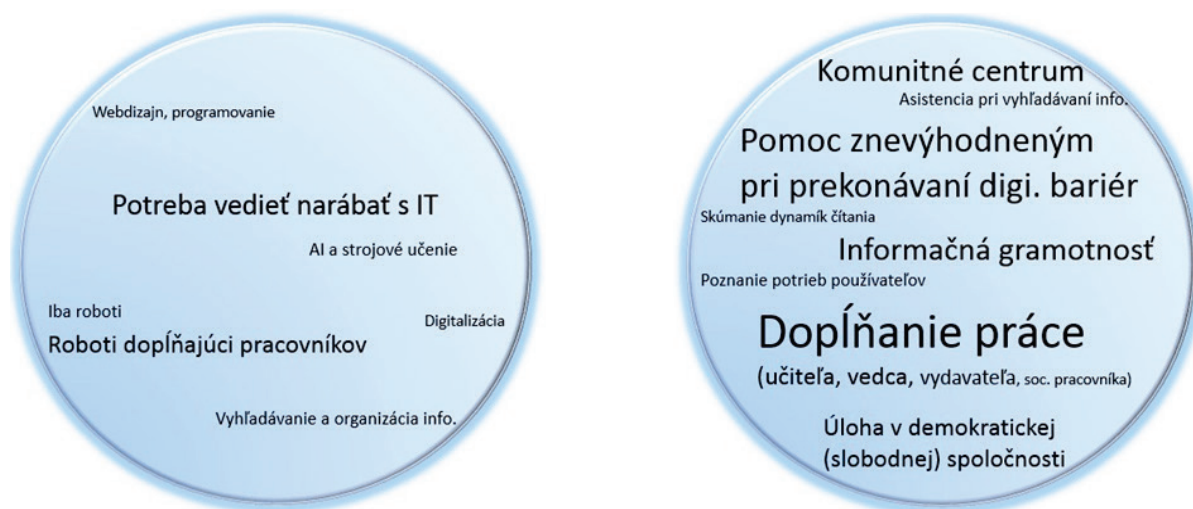
Z dôvodu vyššej validity a reliability týchto tvrdení sme sa rozhodli vykonať kvalitatívny výskum pomocou delfskej metódy. Delfská metóda pomáha predpovedať budúce javy alebo pochopiť súčasné problémy na základe názorov expertov (Suchá a kol. 2017). Výskumník kladie expertom otázky s cieľom získať istý konsenzus. Dôležitou zásadou pri tomto type výskumu je anonymita, ktorá eliminuje prípadnú dominanciu odborníka. Pri tejto metóde vyberáme 10-100 expertov na danú problematiku, pričom veľmi dôležitý je najmä výber relevantných expertov. Osloveným expertom sa zostaví a zašle výskumná otázka (otázky). Ich odpovede vyhodnotíme metódou obsahovej analýzy. Obsahová analýza skúma výskyt a význam termínov v texte alebo prepise rozhovoru, pričom tieto nejednotné termíny výskumník zadeluje do kategórií (Berg 2001). Po vyhodnotení sa analýza odpovedí zvykne osloveným expertom zaslať a v prípade sporných bodov ich požiadať o vyjadrenie k sporným bodom,

prípadne o pridelenie dôležitosti k nim. V tom prípade je potrebné vykonať ešte druhú analýzu odpovedí.

V našom výskume sme sa pýtali 20 odborníkov z oblasti knižničnej a informačnej vedy, ktorí sú citovaní v použitej literatúre. Kritériom výberu bola ich špičková pôsobnosť v akademickom prostredí v danej oblasti, pričom niektorí z nich majú bohaté skúsenosti aj v praxi. Taktiež sme sa snažili aj o istú geografickú a kultúrnu rôznorodosť. Znenie výskumnej otázky bolo jednoduché: 'Ako vidíte budúcnosť knižničnej / informačnej profesie v roku 2030?' Rok 2030 je síce ďaleko na predpovede, ale prekvapujúco blízko na potrebné zvýšenie povedomia (Galanos 2017). Zber odpovedí prebehol v rokoch 2016 a 2017 a pomohli pri ňom študenti štvrtého ročníka Katedry knižničnej a informačnej vedy.

Vďaka obsahovej analýze bolo možné získané predikcie zoradiť do týchto štyroch základných kategórií: ľudia, informačné technológie, obsah, prípadne priestory. Keďže nedostatkom obsahovej analýzy je aj istá dávka subjektivity výskumníka pri tvorbe kategórií, tieto kategórie nemožno považovať za konečný a jediný možný spôsob interpretácie. V interpretáciách mladých výskumníkov (študentov spomenutého štvrtého ročníka), s ktorými sme naše výsledky konfrontovali, sa objavili aj kategórie ako potreba informácií, informačná gramotnosť, zmena v chápaní knižníc, zmena v chápaní profesie knihovníka a informačného špecialistu, zameranie na používateľa a pod. Tieto kategórie možno považovať za rovnako legitímne, pričom taktiež poukazujú na podobné výsledky výskumu, iba z iného (menej zovšeobecňujúceho) uhla pohľadu.

Výsledky výskumu

Obr. 1 Vizualizácia kódovaných odpovedí odborníkov v kategórii „informačné technológie“ a „ľudia“

Na prvý pohľad vidno, že oslovení odborníci z oblasti knižničnej a informačnej vedy sa vo svojich odpovediach venovali najmä téme obsahu v rôznej podobe a ľudí (používateľov), ktoré považujú za centrum záujmu knižničných a informačných profesionálov. Informačné technológie vnímajú skôr ako samozrejmosť a spomínajú, že schopnosť narábať s nimi bude nutnou súčasťou ich

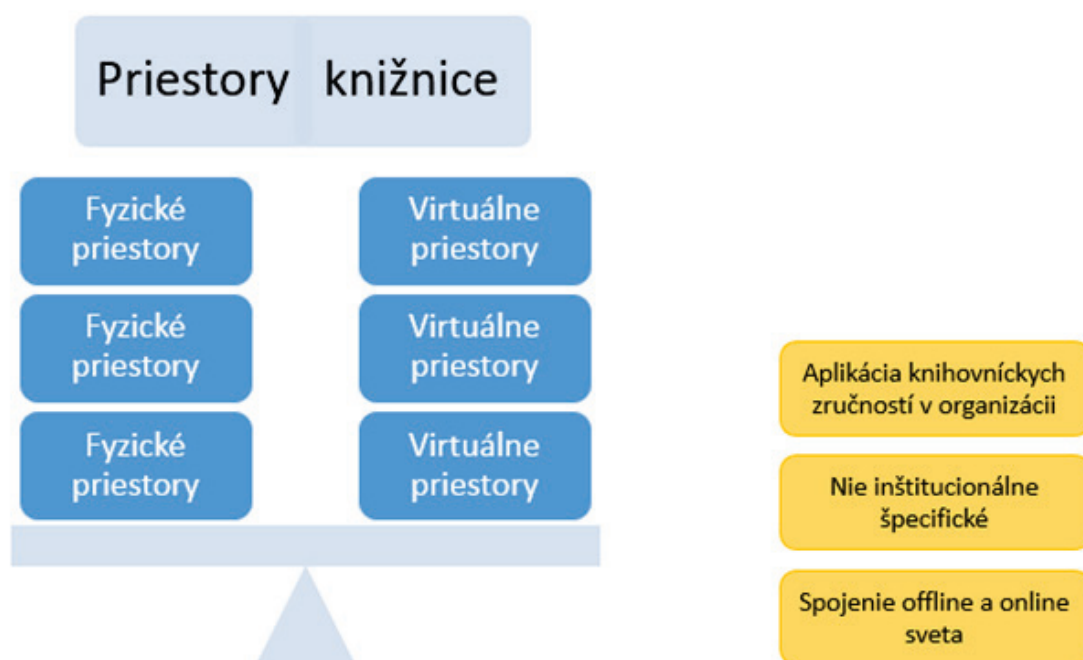
práce. V tejto oblasti možno vypichnúť citát Wilsona (2017) podľa ktorého „treba zvážiť potenciál strojového učenia vo vyhľadávaní, pretože nie je ťažké predstaviť si systém, ktorý by nepotreboval žiadneho prostredníka na vyhľadávanie“. Ďalší oslovení experti sa venovali najmä robotizácii pracovníkov knižníc, pričom ak berieme do úvahy počet odpovedí, väčšina sa zhodla na

dopĺňaní pracovníkov robotmi, nie ich celkovým nahradením. Ako príklad môže slúžiť už dnes Biblirobot, fungujúci v Longmont Public Library v Colorade na pomoc pre deti s autizmom.

Technológie by teda mali plniť v knižničnej/ informačnej profesii pomocnú funkciu, ohniskom záujmu by mali byť podľa oslovených expertov ľudia. Takto to vyjadril aj Budd (2017): „*Budúcnosť nebude v technologickom rozvoji, ktorý riadil pokrok knižníc v minulom storočí. Spojenia, vzťahy a služby, využívajúce technológie - nie riadené nimi.*“

Odborníci sa zhodli najmä na dôležitej úlohe knižnično-informačného profesionála, akou je dopĺňanie a informačná podpora práce najmä učiteľov a vedcov, prípadne vydavateľov či sociálnych pracovníkov. Knižnice by podľa nich mali

služiť používateľom najmä ako komunitné centrá slúžiace majoritnej ale aj minoritnej (znevýhodnenej) časti populácie. Často spomínanými úlohami knižníc boli aj kurzy informačnej gramotnosti, vďaka ktorým by bolo možné premostiť digitálnu a vedomostnú priepasť, ktorá sa v budúcnosti bude iba prehĺbovať. To všetko korešponduje aj s citátom Papíka (2016): „*Okrem väzby našej krásnej profesie na vedeckotechnický rozvoj má naša profesia aj akýsi terapeutický vplyv na sociálne skupiny, ktoré takzvané digitálne rozdelenie, digitálnu priepasť môžu vnímať ako frustrujúcu záležitosť.*“ Svojím neziskovým charakterom by teda knižnice mohli podľa expertov slúžiť ako protiváha komerčného sektoru, pričom by mohli zohrávať významnú úlohu pri formovaní demokratickej (alebo slobodnej) spoločnosti.

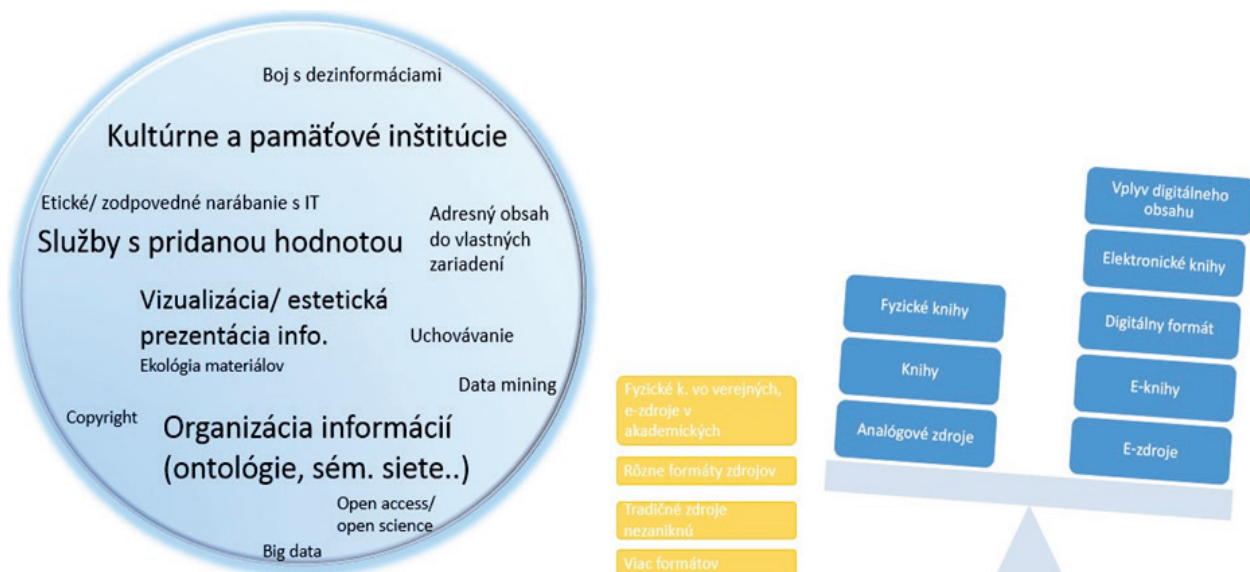
Obr. 2 Vizualizácia kódovaných odpovedí odborníkov v kategórii „priestory“

Mnohých expertov taktiež trápila otázka, či budú aj v roku 2030 potrebné fyzické priestory knižníc, alebo sa všetky knižnice presunú do virtuálneho priestoru. Počet odpovedí na túto tému sa v prospech obidvoch typov priestorov zhodoval. Vzhľadom na to, že mnohí respondenti uviedli, že knižnice budú mať stále svoje miesto v spoloč-

nosti aj ako kultúrne a komunitné centrá, fyzické priestory knižníc by nemali zaniknúť, skôr sa zredukovať v prospech priestorov virtuálnych, ktoré ich budú dopĺňať. Aj dnes sa pod vplyvom informačných technológií virtuálna komunikácia a komunikácia tvárou v tvár dopĺňa, prípadne prelína. Podľa Sandersa (2017) „*môžu knihovníci*

„pomáhať ľuďom budovať svoj sociálny kapitál spájaním expertov a ľudí s otázkami. Urobiť tak môžu poskytovaním svojho fyzického aj virtuálneho priestoru pre vzájomnú interakciu.“ Podľa niektorých odborníkov je tiež možné, že knižnično-informačná profesia nebude iba inštitucio-

nálne špecifická pre knižnicu, ale zručnosti týchto odborníkov budú stále dôležité aj pre rôzne iné organizácie. To potvrdzujú aj predchádzajúce odpovede o pravdepodobnom dopĺňaní práce učiteľa alebo vedca knihovníkom.

Obr. 3 Vizualizácia kódovaných odpovedí odborníkov v kategórii „obsah“, e-dokumenty vs. fyzické dokumenty

Približne rovnakú centrálnu pozíciu v budúcej knižničnej/ informačnej profesii pripisujú odborníci aj obsahu v podobe informácií alebo skôr poznatkov. LeVan (2016) spomína ako jeden z argumentov: „bolo vytvorených oveľa viac metadát, ako kedykoľvek predtým“. Uchovávanie informácií bude mať stále zmysel pre potreby zachovania kultúrneho dedičstva. Knižniční a informační profesionáli by sa však mali zameriavať aj na vhodnú organizáciu a vizuálnu prezentáciu týchto poznatkov recipientom. Pre tieto účely uvádzali aj novšie a flexibilnejšie spôsoby organizácie poznatkov ako napríklad ontológie a obsah knižníc by mal podľa odborníkov mať veľký význam aj pre úspech sémantického webu.

Spomínané boli rôzne druhy obsahu, digitálny (elektronický) formát prevážil v odpovediach nad analógovým, nemožno však podľa expertov povedať, že knihy úplne vymiznú. Skôr pôjde o dopĺňanie oboch formátov, pričom záležať bude aj na type knižnice. Dokonca ako povedal Bawden

(2017): „zameranie knižníc a informačných inštitúcií bude naďalej na dokumenty, ale budeme mať oveľa širšiu škálu dokumentov, vrátane pohlcujúcich zážitkov“. Vo vysoko konkurenčnom boji nebude knižniciam stačiť tieto dokumenty vlastniť, výhodou bude poskytovanie služieb používateľom s pridanou hodnotou. Príkladom môže byť adresné zasielanie obsahu na základe používateľských preferencií do jeho smartfónu.

Namiesto záveru

Obsahová analýza odpovedí expertov získaných pomocou delfskej metódy, ako aj analýza všeobecných trendov spoločenského vývoja poukázala na centrálnu pozíciu používateľov a ich poznatkov pre potreby novej knižnično-informačnej profesie. Ako tvrdí Tuominen (2017), „ľudia nezvládnu všetky informácie sami“. Zervos (2017) ho dopĺňa: „knihovníci budú pomáhať navigovať“

l'udí v oceáne dostupných informácií. Podľa výsledkov nášho výskumu nie je úplne evidentné rozdelenie úloh medzi knižnično-informačným profesionálom a budúcimi technológiami. Napríklad v oblastiach organizácie informácií, data miningu a dodávania obsahu spomínali niektorí oslovení experti vykonávanie týchto činností technológiami aj knihovníkmi (počet odpovedí bol rovnaký v prospech obidvoch subjektov). Na základe dostupnej literatúry, venujúcej sa tejto problematike však možno povedať, že pol'om pôsobnosti človeka bude skôr funkcia koordinačná, odborná, tvorivá, prípadne empatická a tieto schopnosti bude technológia v najbližšej dobe dopĺňať najmä pri činnostiach, na ktoré nie je potrebná kvalifikácia. To potvrdzujú aj odhady Freya a Osborna (2013), pričom v ich expertíze skončili knihovníci v polovici rebríčka 702 precízne vytvorených pracovných pozícií. Konkrétne sa dostali na 65 % pravdepodobnosti automatizácie ich práce. Medzi najviac ohrozené profesie patrí knižničný asistent, ktorý má až 95 % pravdepodobnosť nahradenia technológiami a najhoršie je na tom knižničný špecialista s pravdepodobnosťou 99 % náhrady.

Podľa Bunčáka, Džambazoviča a Sopóciho (2016) nastala jedna z najväčších doterajších transformácií, ktoré mali na Slovensku vplyv na zmenu stratifikácie spoločnosti, po roku 1989. Transformácia mala za následok aj pozitívne zmeny - najväčší nárast zaznamenali v skupine ekonomicky nezávislých, ale priniesla aj zmeny negatívne - najviac sa znížil počet kvalifikovaných pracovníkov. Trieda nekvalifikovanej pracovnej sily pritom ostala stabilná a signifikantné množstvo populácie, najmä mladých ľudí, si zreteľne spoločensky polepšilo. Tieto výsledky poukazujú na istú flexibilitu slovenskej pracovnej sily. Veľmi dôležité pokroky, ktoré je však potrebné v tomto období pre hladkú transformáciu slovenskej spoločnosti po štvrtej priemyselnej revolúcii vykonať, sú v oblasti vzdelávania.

Takáto transformácia si teda urýchlene vyžaduje najmä „zabratie“ na všetkých úrovniach spoloč-

nosti. Na úrovni štátu a štátnych inštitúcií by malo prebehnúť premyslené plánovanie a reflexia spomenutých zmien. Vzdelávacie inštitúcie by mali postupne prispôbovať osnovy spomenutým trendom, ak majú mať význam. Na základe uvedeného teda nie je isté, v akej podobe prežijú dnešné tradičné inštitúcie ako školy a knižnice ako inštitúcie. Knižnično-informačná profesia a jej služby a zdroje budú však podľa Bishopsa (2017) váženejšie ako kedykoľvek predtým. Aj podľa Budda (2017) budú „vedomosti, zručnosti a hodnoty, formujúce základ našej profesie aplikovateľné v akejkoľvek organizácii“. A práve z tohto dôvodu je potrebná investícia najmä do vzdelania a talentov každého knižničného/informačného profesionála (tak ako aj ktoréhokoľvek iného človeka).

Ako vidíme, pred hladkou transformáciou spoločnosti nás delí množstvo výziev. Podľa Schwaba (2016) sú dnešní lídri príliš pohltení tradičným, lineárnym myslením alebo príliš vyčerpaní mnohonásobnými krízami, ktoré vyžadujú ich pozornosť. To im bráni strategicky premýšľať „zvrchu“ o sile inovácií, ktoré formujú našu budúcnosť. Bez vizionárskeho a etického zmysľovania však bude mať veľká časť ľudí pri najbližšej transformácii spoločnosti problém.

Diskusia

Výber odborníkov z veľkej miery ovplyvnila aj ich ochota na položenú otázku odpovedať. Pri možných predikciách pravdepodobného vývoja knižničnej/informačnej profesie sme nerátali s teóriou čiernej labute. Ide o (pre pozorovateľa) nečakané udalosti, ktoré majú veľký vplyv na smerovanie spoločnosti. Príkladmi môžu byť nečakané vedecké objavy, vojny, choroby či iné prírodné nešťastia globálneho významu. Pre lepšiu validitu a reliabilitu by bolo potrebné podobný výskum zopakovať s inými respondentmi.

Zoznam bibliografických odkazov

1. Bawden, David. 2017. City University London. (e-mailová komunikácia)
2. BERG, B.L. 2001. Qualitative Research methods for the Social Sciences. Long Beach: California State University, 2001. 321 s. Dostupné na: <https://mthoyibi.files.wordpress.com/2011/05/qualitative-research-methods-for-the-social-sciences-bruce-l-berg-2001.pdf>
3. Bishop, Wade. 2017. University of Tennessee (e-mailová komunikácia)
4. Budd, John M.. 2017. University v Missouri (e-mailová komunikácia)
5. Bunčák, J., Džambazovič, R., Sopóci, J.: The Development of Social Stratification in Slovakia. In: Londák, M. – Michálek, S. – Weiss, P. et al.: Slovakia. A European Story. Bratislava: VEDA, 2016. s. 161-183. Dostupné na: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksoc/Vsehochut/Buncak-Dzambazovic-Sopoci_THE_DEVELOPMENT_OF_SOCIAL_STRATIFICATION_IN_SLOVAKIA.pdf
6. Cassell, Kay Ann. 2017. Rutgers School of Communication and Information. (e-mailová komunikácia)
7. Day, Ronald. 2017. Indiana University Bloomington. (e-mailová komunikácia)
8. Džambazovič, R. 2017. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2017. Osobná komunikácia
9. Frey, C. B., Osborne, M. A. 2013. The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation? Oxford: University of Oxford, 2013. Dostupné na: http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf
10. Gál, T. 2017. Fakulta Matematiky, fyziky a informatiky Univerzity Komenského v Bratislave, 2017. (osobná komunikácia)
11. Galanos, Vassilis. 2017. University of Edinburg. (e-mailová komunikácia)
12. Gazan, Rich. 2017. University of Hawaii (e-mailová komunikácia)
13. Gray, A. 2016. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution In: World Economic
14. Forum, 2016. Dostupné na: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>
15. Krčál, Martin. 2016. Masarykova Univerzita. (e-mailová komunikácia)
16. Kuhlthau, Carol Collier. 2017. Rutgers University. (e-mailová komunikácia)
17. LeVan, Ralph. 2016. OCLC. (e-mailová komunikácia)
18. Lorentzen, David. 2017. Swedish School of Library and Information Science (e-mailová komunikácia)
19. Papík, Richard. 2016. Slezská univerzita v Opavě. (e-mailová komunikácia)
20. Pérez, Tony Hernandez. 2017. University Carlos III de Madrid. (e-mailová komunikácia)
21. Roy, Projes. 2017. Shaheed Rajguru College of Applied Sciences for Women. Delhi. (e-mailová komunikácia)
22. Sanders, Laura. 2017. Lafourche Parish Public Library (e-mailová komunikácia)
23. Seadle, Michael S.. 2017. Humboldt-Universität zu Berlin (e-mailová komunikácia)
24. The BiBli Robots: The First Robots Designed BY and FOR Kids on the Autism Spectrum. Longmont Public Library, Colorado: 2015. Dostupné na: <https://www.longmontcolorado.gov/departments/departments-e-m/library/just-for-children/bibli-the-library-robot>
25. Tuominen, Kimmo. 2017. Helsinki University Library. (e-mailová komunikácia)
26. Schwab, K. 2016. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. In: World Economic Forum, 2016. Dostupné na: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>
27. Steinerová, Jela. 2016. Univerzita Komenského v Bratislave (e-mailová komunikácia)
28. Stránsky, M. 2017. Neurofilozofia (prednáška). Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2017.

20. Suchá a kol. Delfská metoda. Brno: Masarykova univerzita, c2017. Dostupné na:
<http://100metod.cz/post/47478240538/31-delfsk%C3%A1-metoda>
21. Wilson, T.D. 2017. University of Sheffield. (e-mailová komunikácia)
22. Zervos, Spiros. 2017. Technological Educational Institute of Athens (e-mailová komunikácia)

Pod'akovanie:

Tento výskum bol realizovaný aj vďaka podpore projektu VEGA 1/0066/15 Modelovanie informačného prostredia digitálnej vedy. Ďakujem aj študentom 4. Ročníka Katedry knižničnej a informačnej vedy, Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave za pomoc so zberom údajov v rámci predmetu Metodológia výskumu v knižničnej a informačnej vede, konkrétne: Silvia Jáhnová, Dávid Baranko, Denisa Marienková, Zuzana Kanková, Peter Stefek, Barbora Kubárová, AnnaMária Brijaková, Mária Dubová, Jakub Laurenčík, Marcela Milková, Charlotte Schottertová, Katarína Pohánková, Michal Kojnok, Hana Zsolnayová, Lucia Labačová, Lukáš Borčín, Dominika Radičová, Romana Palková, Jarmila Cicáková

JE KNIHOVNÍK TAKÉ ČLOVĚKEM?!

Salátová, Renáta – Machová, Anna
Knihovnický institut Národní knihovny ČR

Abstrakt

Příspěvek se zabývá vlivem měnící se společnosti na naši profesi, postavením pracovníka knihovny v současnosti a jeho rolí i možnou situací v budoucí instituci, která prošla 4. průmyslovou revolucí. V příspěvku autorky popisují současnou situaci českých knihovníků (věk, vzdělání aj.). Všímají si zvláště otázek, jako jsou: zvyšující se věk zaměstnanců knihoven, zvyšující se věk odchodu do důchodu, pracovní podmínky (pracovní prostředí, pracovní doba, pomůcky, atd.). Možné dopady 4. průmyslové revoluce na knihovnickou profesi, otázka zachování některých tradičních funkcí a pracovních postupů (humanitní a sociální aspekt).¹

Abstract

The article deals with the influence of the changing society on our profession, the status of the librarians at present time and the role of our profession as well as the possible situation in the future institution that underwent the 4th Industrial Revolution. In the article authors describe the current situation of librarians in the Czech Republic (age, education, etc.). They notice specially issues such as: increasing library staff age, increasing retirement age, working conditions (working environment, working time, work aids, etc.). Possible impacts of the 4th Industrial Revolution on the library profession, the question of preserving some traditional functions and working practices (human and social aspects).

Úvod

Téma budoucnosti práce dnes patří ke strategickým tématům, jimiž se zabývají vědecká pracoviště na celém světě, ale také vlády, organizace zaměstnavatelů i odbory. Již je definováno, že jsme na prahu čtvrté průmyslové revoluce, objevil se pojem Práce 4.0 a posléze Společnost 4.0.⁴³ Velmi často se v této souvislosti také skloňuje podstatné jméno „digitalizace“ – pro nás knihovníky, navyklé tímto pojmem označovat již po několik desetiletí převod analogových dokumentů do elektronické podoby, je to trochu matoucí, zřejmě bychom uvítali spíše staré dobré označení „automatizace“ nebo „robotizace“. Uvažuje se o důsledcích masivního nasazení automatů/robotů do výroby, především o negativních důsledcích pro zaměstnanost a celou společnost (hrozba propouštění velkého počtu zaměstnanců z průmyslu, otázky, jak a zda vůbec takovou masu lidí vstřebá trh práce; na druhé straně – zda

jsme nezaspali s přípravou lidí na nový typ práce a prostředí, zda víme (a zda o tom vůbec přemýšlíme!), jaké dovednosti a znalosti budou zapotřebí atd.). Všeobecná shoda je v tom, že jde o strategické změny a že významnou úlohu musí sehrát školství, resp. vzdělávací systém. Resort kultury (tj. Ministerstvo kultury ČR, dále také MK ČR) zatím žádnou ucelenější koncepci v tomto směru nepředložil; autorky nenarazily na ucelenou představu o využití potenciálu knihoven v pro-cesu vzniku a fungování společnosti 4.0. Příčinou je zřejmě i náš tradiční resortismus v přístupu k vypracování strategií a koncepcí, nevšímavost k obecným trendům a k jejich možným dopadům na funkce a vzdělávací a informační potenciál knihoven a vůbec špatný rozhled pracovníků úřadu, který má za rozvoj knihoven jako pří-nosného společenského fenoménu zodpovědnost. Zařazení knihovnictví do resortu Ministerstva kultury ČR a bohužel velmi slabá spolupráce MK ČR s resortem školství (nebo naopak?), neexistence národního informačního

⁴³<http://digiczech.eu/prioritni-oblasti/prurezove-priority/spolecnost-4-0/>

pracoviště nejsou zatím zárukou toho, že stát v tomto ohledu bude mít silnou koncepci. Bude vytvoření takové koncepce muset opět jít cestou svépomoci, pod heslem „knižovníci sobě“, jako už ostatně mnohokrát? Zatím toto téma není ani součástí Koncepce rozvoje knihoven na léta 2017-2020².

Vztah laické veřejnosti ke knihovnám a knihovníkům obvykle vnímáme jako dobrý (mohli bychom jej charakterizovat výrokem „Tu práci ti závidím“). Na straně těch, kteří o knihovnách a jejich zaměstnancích rozhodují, tedy zřizovatelů a politiků, často zaznamenáváme nepochopení, které pak bohužel vyústí v nedostatečnou podporu rozvoje knihoven a celého knihovnictví jako oboru. V lepším případě jde o rozpaky dané nevědomostí (oni v té knihovně vlastně jen podávají/oprašují/rovnejají knížky? Čtou si? Co dělají celý den?...), v horším případě rezolutní prohlášení typu „Nač ty knihovny vlastně potřebujeme?“, „Potřebujeme je vůbec?“, „Já jsem knihovnu nikdy nepotřeboval/a tak proč bych ji měl/a podporovat?“ (myšleno odvodem daní, subvencemi z obecního, krajského, státního rozpočtu...). Jestliže decizní sféra nechápe funkce knihoven a jejich přínos pro společnost a nezajímá se o obsah a složitost práce v knihovnách, nemohou se knihovny náležitě rozvíjet v kontextu potřeb společnosti dnes, natož ve Společnosti 4.0. Jestliže nyní absentují odpovídající koncepce a vážně míněné rozvojové plány, podepřené seriózními finančními kalkulacemi a zaručené státním rozpočtem, jestliže resortní ministerstvo kapituluje před zažitým postulátem, resp. požadavkem ministerstva

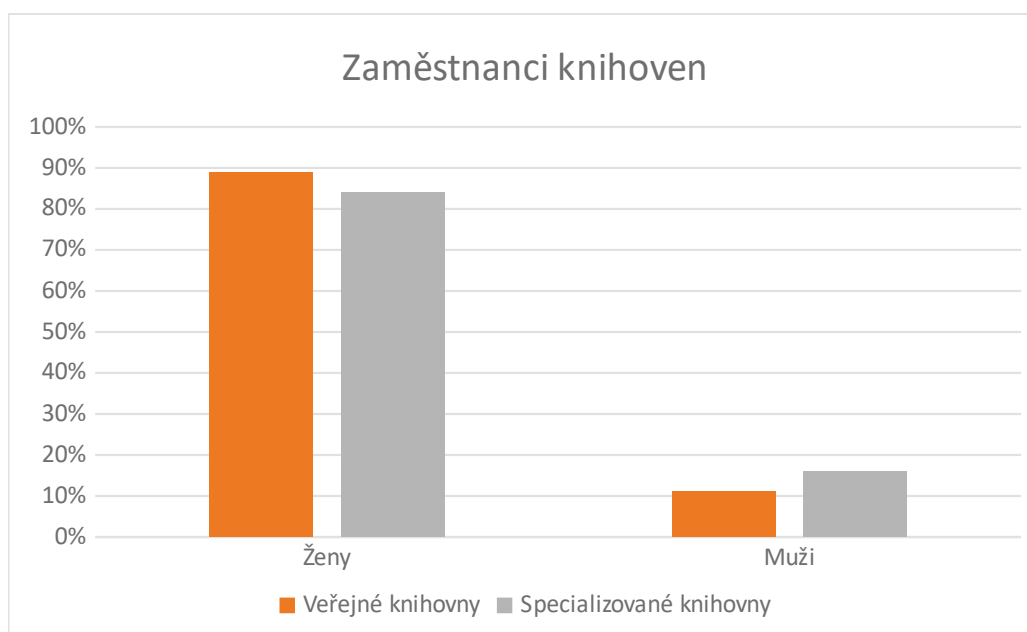
financí, že koncepce v oblasti kultury nesmí zakládat finanční nároky na státní rozpočet, a celá vláda to považuje za normální, jak se popasujeme s nároky nejbližší budoucnosti? Jak přesvědčit společnost (ministery, zastupitele, radní, poslance...) o tom, že knihovnické profese jsou odbornými profesemi, že bagatelizací náročnosti knihovnické práce jednou narazíme na hranici, za níž už lidé v knihovnách nebudou ochotni jít, jestliže knihovny nebudou mít finanční prostředky na rozvoj institucí, tj. i na zaplacení kvalifikovaných odborníků? Ztráty kvalifikovaných a motivovaných zaměstnanců hrozí již dnes, zejména v naší vrcholové knihovnické instituci.

Stručný přehled o situaci knihoven a knihovníků ČR, genderová, vzdělanostní a věková struktura zaměstnanců knihoven

Podle oficiální statistiky bylo v roce 2015 v ČR 5.354 knihoven a 895 jejich poboček. Fondy knihoven obsahovaly 64 832 000 knihovních jednotek³. Ve veřejných knihovnách pracovalo (viz tabulka 1, graf 1) na odborných knihovnických místech 89 % žen a 11 % mužů. Nejvíce žen pracovalo v městských a obecních knihovnách, dále potom v lékařských a muzejních knihovnách. Ve specializovaných knihovnách pracovalo 84 % žen a 16 % mužů. Nejvíce mužů najdeme v ústředních specializovaných knihovnách, vysokoškolských knihovnách i specializovaných knihovnách.

	Ženy	Muži
Veřejné knihovny	89 %	11 %
Specializované knihovny	84 %	16 %

Tab. 1 Počet žen a mužů v českých knihovnách

Graf. 1 Počet mužů a žen v českých knihovnách

Dominantní věkovou skupinou je skupina zaměstnanců ve věku 41–60 let, převažuje skupina 51–60 let, třetí nejčetnější skupinou jsou lidé ve věku 31–40 let a 10 % tvoří skupina zaměstnanců ve věku nad 60 let.

Ve veřejných knihovnách mělo nejvíce knihovníků ukončeno středoškolské nebo vyšší vzdělání neknihovnického typu (35,2 %). Druhou skupinu tvoří zaměstnanci se středním nebo vyšším vzděláním knihovnického typu (33,6 %).

Kvalifikační skladbu doplňovali *knihovníci se základním vzděláním či středoškolským vzděláním bez maturity*. V souboru veřejných knihoven tvořili podíl **2,3 %**.

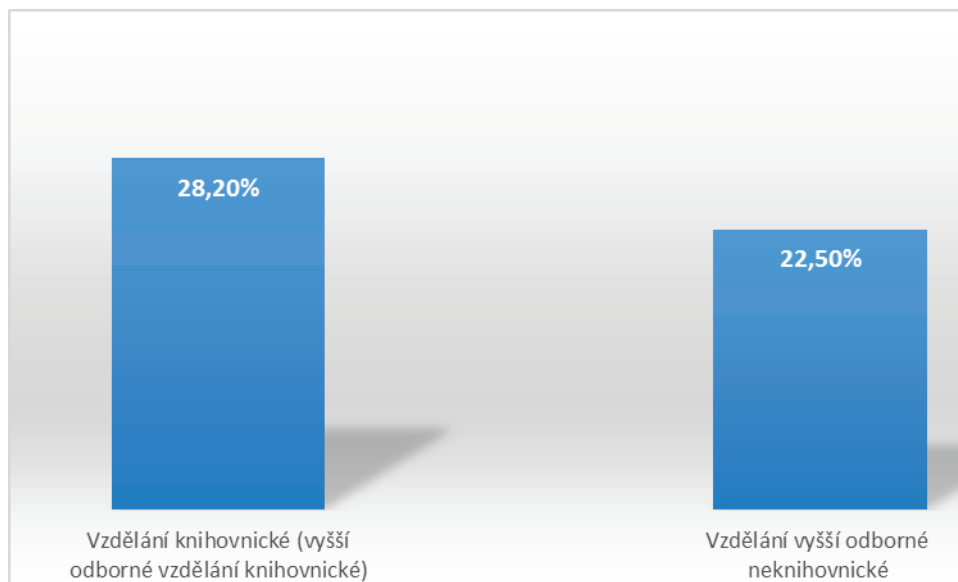
Pozitivním trendem je nárůst úrovně vzdělání knihovníků. Z veřejných knihoven jsou „nejvzdělanější“ krajské knihovny (44 % pracovníků s vyšším vzděláním). Naopak nejnižší vzdělání mají

pracovníci knihoven ve městech do 5000 obyvatel (jen 17 % knihovnic/ knihovníků má vyšší než středoškolské vzdělání) a v knihovnách obecních (22 % pracovníků s vyšším vzděláním). (Houšková, 2013)

U specializovaných knihoven (tabulka 2, graf 2) byla kvalifikační skladba poněkud jiná. Převažovalo středoškolské, resp. vyšší odborné **vzdělání knihovnické (28,2 %) oproti neknihovnickému (22,5 %)**; celkový podíl pracovníků s *vysokoškolským vzděláním* byl významně vyšší – **téměř polovina (47,9 %)**. Z toho vzdělání *neknihovnického* typu činilo **18,5 % na magisterské a 2,2 % na bakalářské úrovni, knihovnického pak 21 % na magisterské a 6,2 % na bakalářské úrovni**. Ve specializovaných knihovnách jako celku převažují tedy knihovnický vzdělaní vysokoškoláci nad vysokoškoláky s jiným typem vzdělání (Houšková, 2013).⁴

Vzdělání knihovnické (vyšší odborné vzdělání knihovnické)	28,2 %
Vzdělání vyšší odborné neknihovnické	22,5 %

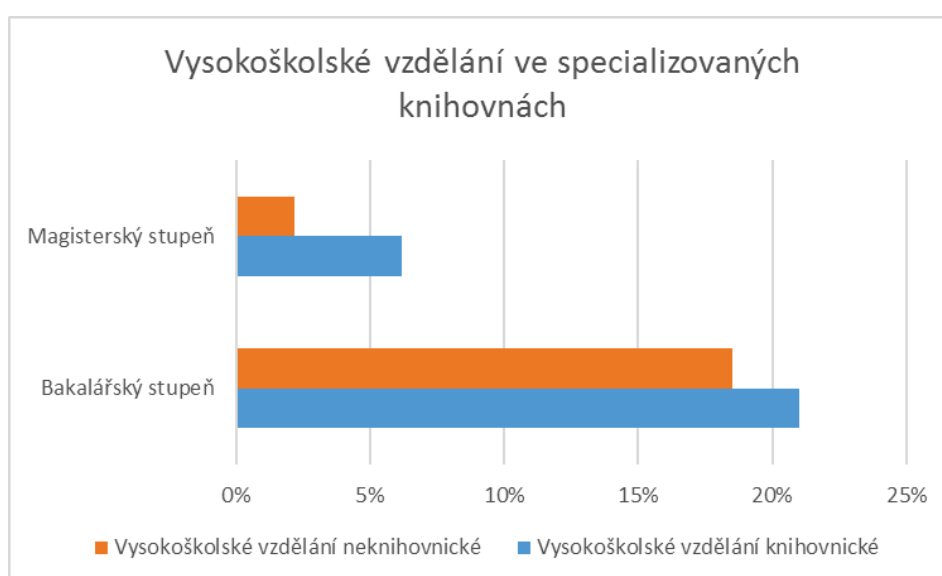
Tab. 2 Vzdělání zaměstnanců specializovaných knihoven v ČR

Graf 2 Vzdělání zaměstnanců specializovaných knihoven v ČR

	Bakalářský stupeň	Magisterský stupeň
Vysokoškolské vzdělání knihovnické	21 %	6,2 %
Vysokoškolské vzdělání neknihovnické	18,5 %	2,2 %

Tab. 3 Vysokoškolské vzdělání zaměstnanců specializovaných knihoven v ČR

Graf. 3 Vysokoškolské vzdělání zaměstnanců specializovaných knihoven v ČR

Pracovní podmínky, pracovní prostředí (co po nás vyžaduje naše profese)

Na knihovníky, resp. na pracovníky knihoven jsou kladeny vysoké odborné požadavky. Široký rozhled, neustálé vzdělávání se, ale také akceptování změn technologií, flexibilní pracovní doba (služby o sobotách, dlouho do večera), mnohdy práce v nevyhovujících prostorách (staré budovy, nevyhovující zázemí pro zaměstnance, sklady se špatnými podmínkami, a také management, který velmi často bagatelizuje požadavky bezpečnosti práce apod.). Bude robotizace a digitalizace pokračovat tak, že se těmito pracovními podmínkami a ergonomií pracovních míst nebudeme muset zabývat? Nahradí knihovníky všude technologie a roboti vykonávající jejich práci?

Počítače se v knihovnách zabydlely již v 90. letech 20. století a záhy začaly platit i obecné předpisy týkající se ergonomických požadavků na práci u počítačů⁵ (resp. monitorů, tj. zobrazovacích jednotek), na organizaci pracovního místa (přísné požadavky na osvětlení pracoviště, eliminaci světelných odlesků na monitoru, nutnost individuálního přizpůsobení pracovního místa – nastavitelnost výšky stolů, židlí), kompenzování vnucené pracovní polohy a vnuceného pracovního rytmu pravidelnými zdravotními přestávkami atd. Dodnes však o dodržování těchto **minimálních** zásad, jejichž cílem je zabránit poškození zdraví zaměstnanců, mnozí zaměstnavatelé odmítají být jen diskutovat a za právo zaměstnanců na dodržování **zákonných** norem musí bojovat odbory.

Existuje představa, že místo pěti pracovních míst, která v důsledku Průmyslu 4.0 zaniknou, vzniknou dvě nová místa v jiných profesích – v jakých profesích? Budou mezi nimi i profese našeho oboru? Jsou připraveny projekty popisující budoucí potřebu dalších pracovních míst v oborech knihovnictví a vědeckých informací jako veřejné služby? Nové informační technologie jsou drahé, bude stát subvencovat jejich zavádění do firem, ale i sobě samotnému (jako garantu dostupnosti veřejné služby), tj. i knihovnám (resp. neziskovému sektoru)?

Zvyšující se věk odchodu do důchodu (zhoršující se pohyblivost, zrak, neporozumění novým technologiím; jiné ergonomické požadavky na pracovní prostředí)

V českém knihovnictví je nejvíce zaměstnanců středního a staršího věku (29,4 % ve věku 51–60 let a 10 % nad 60 let), chybí mladá generace, která z důvodu nízkého finančního ocenění do oboru prakticky nepřichází. Proto zvyšující se věk odchodu do důchodu neděsí zaměstnance knihoven, tak jako v jiných profesích. Ovšem může se objevovat nedostatečná kompetentnost starších zaměstnanců zejména v ICT technologii, v komunikaci s mladší generací, ať již v případě spolupracovníků nebo uživatelů knihoven. Zhoršování fyzického stavu a zdraví starších zaměstnanců, únava a neochota ke změnám a v důsledku toho zhoršení či zpomalení služeb knihoven – zabývá se někdo tímto tématem?

Kromě rozumného „zastropování“ věku odchodu do důchodu by mělo dojít k odpovídajícímu finančnímu ohodnocení práce v našem oboru, zejména na zvýšení platových tarifů a osobního ohodnocení. Řešením by mohla být možnost krácení úvazku bez dopadu na výši budoucího důchodu. Ruku v ruce musí jít zlepšení zdravotní péče hrazené státem, zejména v oblasti podpory zdraví a prevence, posílení sociálních fondů (v našem případě fondu kulturních a sociálních potřeb – FKSP) a změna pravidel jejich využívání, aby se z nich daly alespoň částečně hradit zdravotní pomůcky, které může časem potřebovat většina zaměstnanců (Houšková, 2015). Jedná se například o příspěvky (benefity) na zdravotní potřeby a úkony (brýle, stomatologie), speciální vyšetření aj.

Je zde také problém tzv. *sendvičové generace* – lidí, kteří v produktivním věku pečují o děti a zároveň o stárnoucí rodiče. Manažeři knihoven musí při plánování spotřeby pracovního času (a tedy i při plánování potřebného počtu zaměstnanců) myslet na časové ztráty kvůli častějším návštěvám lékaře, doprovodu rodinných příslušníků k lékaři. Luxusem nesmí být udělování volna (sick days, placené pracovní volno), možná v návaznosti na 4. průmyslovou revoluci flexibilita pracovní doby, sdílení pracovních míst, možnost práce z domova. Tento problém nemizí s nástupem jakékoliv průmyslové revoluce.

Platové podmínky

Platové podmínky demonštrujeme na situácii Národnej knižnice ČR (ďalej NK ČR), jejích zamestnanci patrí paradoxne k nejhůre odmeňovaným zamestnancům knihoven v ČR. Dovolíme si citovať ředitele NK ČR PhDr. Petra Kroupu (z úvodu k Výroční zprávě NK ČR za rok 2016):

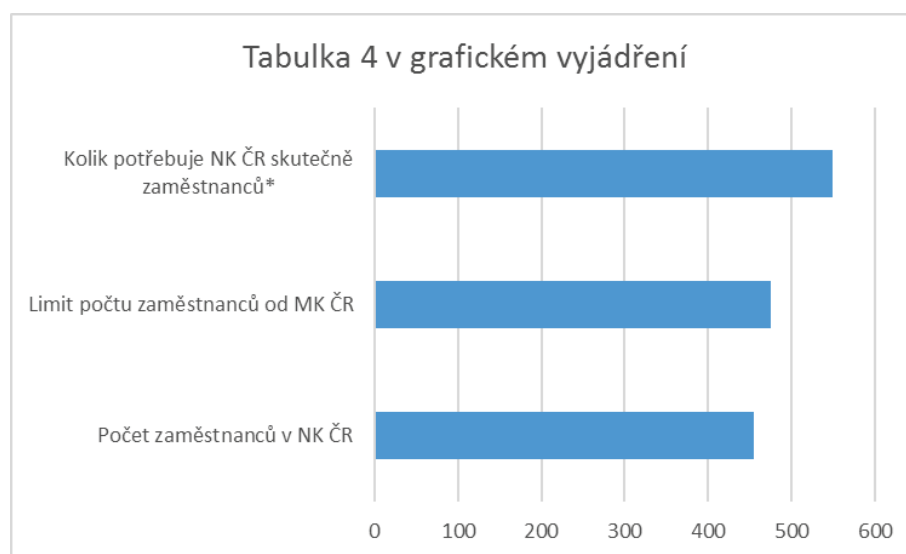
„V roce 2016 dostala NK ČR od svého řizovatele limit počtu pracovníků 475, zaměstnávala však v přepočteném stavu pouze 454,5 pracovníků, neboť na víc chyběly finanční prostředky. Ne snad, že by své zamestnance přeplácela – s průměrným hrubým platem 23.796 Kč zaostává výrazně za všemi zveřejňovanými statistikami průměrných platů v České republice a na pracovním trhu je stále méně konkurenceschopná. Z toho pochopitelně vyplývá poměrně značná fluktuace pracovníků – jev, který žádná organizace nevidí ráda. Nadpoloviční většina zamestnan-

ců NK ČR musí mít vysokoškolské vzdělání, nicméně čerstvému absolventu vysoké školy můžeme nabídnout v 10. tarifní třídě hrubý plat 15.120 Kč (v 11. třídě 16.400 Kč a ve 12. třídě 17.780 Kč). Naštěstí existuje v ČR tzv. „minimální zaručená mzda“ a tak náš nově nastupující absolvent dostane ještě dorovnání (zhruba jeden tisíc korun) – do minimální zaručené mzdy dorovnáva NK ČR hrubý plat několika desítkám svých knihovníků.“ (Výroční zpráva NK za rok 2016, s. 3). U jiných knihoven v rámci České republiky je situace obdobná, i když průměrné platy jsou přece jen o něco vyšší než v naší vrcholné knihovnické instituci. V důsledku takovéto platové diskriminace mají zamestnanci knihoven nižší dávky při pracovní neschopnosti, nižší dávky při mateřské/rodičovské dovolené a nakonec také nižší důchody. Pokud přijdou o práci, což se v důsledku čtvrté průmyslové revoluce může stát, tak samozřejmě i nižší dávky v hmotné nouzi.

	počet
Počet zamestnanců v NK ČR	454,5
Limit počtu zamestnanců od MK ČR	475
Kolik potřebuje NK ČR skutečně zamestnanců*	550

*minimální potřeba dalších systemizovaných míst

Tab. 4 Počet zamestnanců Národní knihovny ČR

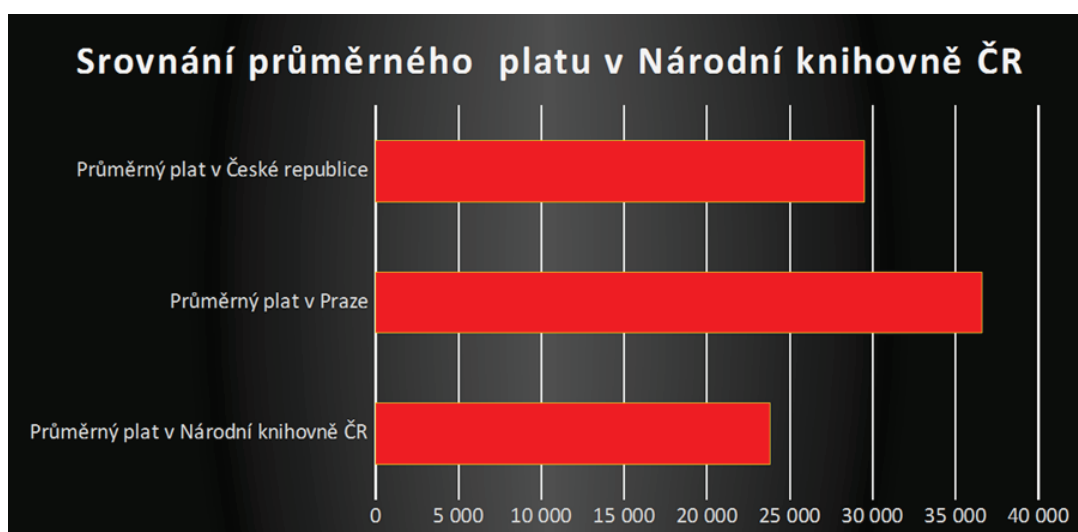

Graf 4 Počet zamestnanců Národní knihovny

Průměrný plat v Národní knihovně ČR	23.796,- Kč
Průměrný plat v Praze	36.584,- Kč
Průměrný plat v České republice	29.489,- Kč

*údaje jsou z: <https://www.czso.cz/csu/xa/prumerne-hrube-mesicni-mzdy-v-praze-ve-4-ctvrtleti-2016>

Tab. 5 Porovnání průměrného platu

Graf 5 Porovnání průměrného platu

4. průmyslová revoluce a zaměstnanci knihoven

Možná, že v pracovním prostředí, které prošlo čtvrtou průmyslovou revolucí, nebude hrát roli rozdíl mezi pracovním prostředím a pracovištěm. Definice pojmu „pracoviště“ ani „pracovní prostředí“ žádný právní předpis neupravuje. Je proto třeba si pomoci výkladem, podle kterého je pracoviště místo výkonu práce a pracovní prostředí místo, které obklopuje zaměstnance v pracovním procesu. Pracovní prostředí je také jednou ze součástí životního prostředí⁴⁴

⁴⁴[http://www.danarionline.cz/archiv/dokument/doc-d1254v1230-pozadavky-na-pracovni-misto-pracoviste-zamestnncu-ii-cast/?search_query=\\$index=615](http://www.danarionline.cz/archiv/dokument/doc-d1254v1230-pozadavky-na-pracovni-misto-pracoviste-zamestnncu-ii-cast/?search_query=$index=615)

Pokud bude možná součinnost robotů a člověka, pak si člověk pracovní prostředí může uspořádat k obrazu svému. Jestliže roboti dnes zvládají nejsložitější operace, které jim připadají nejjednodušší a ty nejjednodušší operace nejsložitější, tak bude potřeba člověka, který je naprogramuje a bude na ně dohlížet.

Co bude pro zaměstnance znamenat průmyslová revoluce: změnu k lepšímu nebo horšímu? Budou knihovníci vůbec zapotřebí? Nebo naopak nás budou potřebovat více než kdykoli v minulosti? Znamená více technologií vždy odstranění lidského faktoru? Každá průmyslová revoluce s sebou přinesla určitou inovaci a změnu a je nevyhnutelná ve společenském vývoji. Knihovny z každé průmyslové revoluce (pára, elektřina, počítače) vyšly posíleny a pozměněny. Rychlosti změn, které budou pravděpodobně v rámci čtvrté

průmyslové revoluce rychlejší, se musíme přizpůsobit.

Budeme například potřebovat vzdělanější personál. Personál, který bude flexibilnější a kreativnější. Může to znamenat větší poptávku po specifických profesích (IT specialisté na programování robotů, technickou podporu na opravu robotů apod.). Knihovnik může například být současně fotograf i učitel. Role knihoven by se měla změnit. Knihovny by se měly více zaměřit, například vzhledem s ohledem na vývoj technologií, na oblast celoživotního vzdělávání a také na rozšiřování informační gramotnosti. Může nastat situace, kdy dojde k větší diferenciaci služeb, ale také může naopak dojít ke sblížení nabídky služeb po-

skytovaných jak veřejnými, tak odbornými knihovnami. Také může dojít k zániku některých knihoven.

Těžší a rutinní práce v knihovně by mohl převzít robot a mohl by být v nich i lepší než člověk (pro příklad, jak je možné uvažovat o porovnání pozic skladníka, uvádíme tabulku 6). Také to může znamenat úbytek pracovních míst v knihovně (respektive mohou některá místa zaniknout a jiná zase vzniknout, například v odhadovaném poměru 5:2). Mohou také být stará místa nahrazena jinými. Jelikož knihovnictví je převážně feminizované povolání, může se ho tato průmyslová revoluce dotknout i jinak (viz dále).

ROBOT SKLADNÍK V KNIHOVNĚ	ČLOVĚK SKLADNÍK V KNIHOVNĚ
<ul style="list-style-type: none"> - Menší náklady? - Náklad na opravu, obsluhu, programování, energie, opotřebování stroje - Bude chtít robot zvyšovat plat???? 	Plat, včetně sociálního i zdravotního pojištění
Může pracovat v horších pracovních podmínkách	Ergonomie pracovního prostředí Bezpečnost práce
Sám má čidla, aby hlídal vlhkost vzduchu, teplotu ve skladu apod.	Je potřeba přístrojů a znalostí prostředí vhodného ke skladování knih
Musí být dokonalé označení knih	Mělo by být dokonalé označení knih
Může fond přemístit z jedné budovy do druhé během kratšího časového úseku	Déle trvá přemístit fond a může dojít ke zranění
Vydrží jeden robot na pracovním místě 40 a více let?	Vydrží člověk na tomto místě pracovat 40 let?

Tab. 6 Robot versus člověk na pozici skladníka

Umožní digitalizace, aby měl v budoucnu práci každý a za jakých předpokladů?

Budoucnost bude vyžadovat vzdělané lidi a lidi ochotné se nadále vzdělávat a učit novým technologiím a dovednostem. Lidé se budou muset kvalifikovat pro práci na jiných místech a vystřídat několik profesí (asi nebude možné zůstat u jedné profese celý život, byť v rámci jednoho oboru). Tato premisa ale platí již několik desetiletí. Je třeba ji v souvislosti s Prací 4.0 nějak dál specifikovat?

Budou se ve velkém shromažďovat a využívat data (nejen) zaměstnanců, jak bude zajištěna ochrana osobních údajů?

Existují úvahy o riziku, že ve 4. průmyslové revoluci člověk ztratí úplně svoje soukromí. Půjde do knihovny či kolem budovy knihovny, neskenují jeho obličej a hned mu přijde do e-mailu či prostřednictvím sociálních sítí nabídka průkazky, literatury, vzdělávacích kurzů, besed autora, na jehož knihu se díval apod. – to je pozitivně laděná úvaha. Technologie má i odvrácenou stránku. V článku s názvem „Přehodnotí nové technologie stará lidská práva?“ (Šmíd 2017) a podnázvem „S pokrokem v neurotechnologiích by se hodilo pár nových práv, která budou chránit náš mozek“ autor upozorňuje, že základní lidská práva nám brzo už nebudou stačit. Ve věku neurovědy a neurotechnologie by bylo vhodné uvažovat o zakotvení práva na kognitivní svobodu, na duševní soukromí, na duševní integritu a na psychologickou integritu.

Užší spolupráce člověka a stroje, jak mohou stroje pomoci lépe podpořit a kvalifikovat člověka?

Jako příklad spolupráce výhodné pro člověka (knihovníka) uvedme používání robota ve skladišti. Škoda, že se nemůžeme opřít o zkušenost s využitím robotického skladiště, které bylo zamýšleno Janem Kaplickým pro novostavbu Národní knihovny ČR v Praze na Letné... Robot by mohl být zapojen do redakční práce (bude lepší v odhalování plagiátů, možná zamezí vzniku predátorských časopisů (nebo také ne???), může

dělat například grafickou práci či rovnou časopis tisknout).

Práce by měla být pružnější. Jak zlepšit časovou a prostorovou flexibilitu?

Mělo by dojít ke sdílení pracovních míst, k úpravě a zkrácení pracovní doby. Možnosti práce z domova (za předem daných pravidel, aby nedocházelo k zotročování lidí ve formě neustálého kontaktu se zaměstnancem), ke zkracování pracovní doby, přerozdělení objemu práce. To s sebou nese také nutnost zásadních reforem sociálního systému, neboť roboti platit sociální a zdravotní pojištění nebudou (také nebudou dostávat dávky v hmotné nouzi). Může dojít také k poklesu ceny práce. Objevují se úvahy, že budou chybět systémy pro evidenci práce přesčas...

Jak bude vypadat moderní knihovna budoucnosti?

V moderní knihovně budoucnosti bude mít knihovník zcela určitě své místo. Bude to stále člověk se svými potřebami, starostmi i radostmi. Může mít ovšem pozměněnou roli a také se jeho postavení a prestiž ve společnosti může zvýšit – ovšem podle toho, jak společnost (stát) rozvoj knihovnictví (ne)podpoří. Vezměme příklad z oblasti bankovníctví. V oblasti internetového bankovníctví se využívá možností online bezdrátového připojení člověka vlastního účet v bance (pomocí například chytrého telefonu) k centrálnímu počítači banky a tím vyřízení jeho požadavků a jím zadaných operací. Odhadovalo se, že počet zaměstnanců obsluhujících klienty klesne. Opak je pravdou. Někteří klienti odmítají neosobní přístup počítačů a internetového bankovníctví a žádají například služeb osobního bankéře (Šulc 2016).

Může tato situace nastat i v knihovnictví, jestliže většinu dokumentů a potřebných informací uživatelé stáhnou z pohodlí domova? Bude půjčovat pouze automat či robot? Nebo vše půjde stáhnout online? Je to však reálné v souvislosti se stále se zpřísnujícími omezeními vyplývajícími z autorského zákona?

Může uživatelům knihoven časem také začít vadit neosobní strojový přístup a budou vyžadovat právě „individuální služby“? Je zde také otázka samotné práce se čtenářem (zvláště dětským), tu za nás žádný robot neudělá.

Individualizace služeb – to býval knihovnický sen, že by teď měl šanci se splnit? Jenže to neznamená udělat z knihoven automatizované továrny bez přítomnosti člověka. Mnoho organizačních přeměn v síti knihoven (sdružování veřejných/lidových knihoven do střediskových nebo do celookresních systémů) či technologických změn (převod katalogizace, tvorby bibliografií a dalších agend na počítačové zpracování) se dělalo původně s úmyslem či blahým záměrem „osvobodit“ knihovníka od rutinních činností (nebo alespoň redukovat objem takových činností), a to nikoli proto, abychom z knihoven vyházeli knihovníky, ale abychom jim umožnili stát se skutečně odbornými poradci, partnery veřejnosti při zvládání obrovské masy obsahů v dokumentech a nakonec i odborníky v organizaci znalostí.

- Mohou nastat problémy související s migrací, demografickými změnami, nutností přechodu na udržitelný model hospodářství. V tom všem mohou být knihovny nápomocny. Mohou vzdělávat, nabízet příchozím vzdělávací aktivity, zapojovat je do dění ve společnosti, seznamovat je se životem a zákony v dané společnosti a tím pomoci k začlenění do nové komunity, v důsledku toho zmírnit hospodářské dopady.
- Může se objevit negativní dopad na zdraví, neboť dojde ke stírání hranice mezi prací a volným časem, k neustálému možnému kontaktu se zaměstnancem (prostřednictvím nových technologií), intenzifikace práce s nasazením rychlých počítačů a internetu. Budou zde nové asistenční systémy a změny se interakce člověk-stroj.
- Budou nové nároky na vzdělávání, jelikož může být potřeba méně specializovaných dovedností a znalostí, ale zato větší důraz na schopnost učit se a získávat nové digitální kompetence. Bude nutný robustní systém celoživotního vzdělávání a nastane zvýšená poptávka po humanitním a interdisciplinár-

ním vzdělávání (v Německu obor sociologie nových technologií).

- Genderový rozměr. Jelikož jsme feminizované povolání, musíme vědět, že technologický vývoj nedopadá na obě pohlaví stejně. Velmi pravděpodobně bude opět výrazně negativní dopad na povolání, ve kterých pracují ženy, a tudíž dojde k většímu rozevření nůžek mezi příjmy mužů a žen (dnes cca 22 %). Bude potřeba používat algoritmy v personalistice a nutnost používat genderového mainstreamingu⁶.

Závěr

Jsme dnes v knihovnictví vůbec schopni zformulovat předpoklady a východiska pro zodpovědné uvažování o situaci knihoven a jejich pracovníků v „době 4.0“? Máme zmapované důležité procesy, agendy a zformulované podmínky, požadavky, jejichž splnění je nezbytné pro další rozvoj? Několik desetiletí jsme se mnoha otázkami nezabývali. Umanuté představy politiků o neužitečnosti kultury a tlak na snižování počtu pracovníků v knihovnách udělaly z mnoha knihovnických institucí fabriky. Otázkami práce v knihovnách, situace jejich zaměstnanců, personálního managementu se odborná obec prakticky nezabývala. Témata, jako jsou bezpečnost a hygiena práce, ukazatele spotřeby času na jednotlivé operace, pracovní „normy“ a navazující otázka potřebného množství personálu, jsou stále mimo uvažování tvůrců koncepcí a projektů. Zabývají se jimi bohužel převážně jen odbory, stejně jako ergonomií pracovních míst v souvislosti s výpočetní technikou (jestli knihovník takřka celou pracovní dobu přiková k jednomu místu či několika málo pracovním místům s počítači a monitory, má to po několika letech, jak již bylo naznačeno výše, závažné zdravotní důsledky). Kdy se konečně začneme zabývat otázkou řízení, managementu knihoven, obzvláště velkých? Budeme stále lpět na strnulých hierarchických formách řízení, omezovat tím možnosti pracovníků zapojovat se do rozhodování o organizaci práce, zamezovat jim, aby mohli přispívat svým duševním potenciálem k inovacím atd.?

Průmyslová revoluce nepředstavuje hrozbu, ale výzvu. Hrozbu představuje její ignorování. Knihovny a jejich zaměstnanci překonali všechny průmyslové revoluce a vždy z nich vyšli silnější. Knihovník byl, je a bude člověkem v knihovně, bez kterého není knihovna knihovnou a vždy bude

mít svoje vlastní potřeby i starosti a také se bude starat o naplňování potřeb uživatelů. Avšak je také zapotřebí vytvářet pro zaměstnance knihoven adekvátní pracovní podmínky.

Poznámky

1. Příspěvek si nečiní nároky na vyčerpávající analýzu či komplexní studii; chce především upozornit na různé aspekty tématu a na problémy, jejichž řešení je podle mínění autorek dlouhodobě opomíjeno.
2. <http://files.ukr.knihovna.cz/200000226-bbd23bcca2/Koncepce.pdf>
3. Statistická ročenka České republiky za rok 2015.
4. Autorky nemají k dispozici aktuálnější údaje, než z průzkumu z roku 2012. V letošním roce se provádí průzkum nový.
5. <http://marlib.cmsps.cz/ergonomie/ergonomie.html>
6. **Metoda genderového mainstreamingu** (postup, ve kterém jsou všechny koncepční, rozhodovací a vyhodnocovací procesy ve všech fázích jejich přípravy a provádění podřízeny hledisku rovnosti příležitostí mužů a žen) představuje jeden z nejúčinnějších **nástrojů k odstraňování nerovností mezi pohlavími**. Není tedy cílem sama o sobě, ale cestou k dosažení tzv. genderové rovnosti neboli rovnosti mužů a žen. V češtině pro tento výraz neexistuje dosud odpovídající český ekvivalent. Se stejným problémem se však setkali i v jiných zemích. Výhodou užívání jednotného termínu je všeobecné porozumění a usnadnění vzájemné komunikace. Česká vláda tuto metodu rovněž uznala jako **legitimní nástroj pro výkon politiky rovných příležitostí mužů a žen v ČR** a zařadila její aplikaci mezi prioritní úkoly v této oblasti (viz vládní usnesení č. 456 z 9. Května 2001).

Zoznam bibliografických odkazov

1. *Analýza mzdové, věkové a vzdělanostní struktury pracovníků knihoven v České republice 2012*[online]. Praha: Národní knihovna České republiky, 2013 [cit. 2017-05-20]. Dostupné z: http://oldknihovnam.nkp.cz/sekce.php3?page=05_St/pruzkum_2012.htm&PHPSESSID=65045991ec1306fe12d318f52c47773c.
2. BRYNJOLFSSON, Erik. *Druhý věk strojů: práce, pokrok a prosperita v éře špičkových technologií*. Překlad Filip Drlík. Vydání první. V Brně: Jan Melvil Publishing, 2015. 295 stran. Pod poruchem. ISBN 978-80-87270-71-4.
3. HOUŠKOVÁ, Zlata. Projekty s Konfederací zaměstnavatelských svazů. *Bulletin SKIP*, 2015, 24(4), s. 22, 27-29. ISSN 1210-0927. Dostupné také z: http://bulletin.skipcr.cz/bulletin/Bull15_412.htm#ti.
4. ŠMÍD, Radek. Přehodnotí nové technologie stará lidská práva: s pokrokem v neurotechnologiích by se hodilo pár nových práv, která budou chránit náš mozek. *Nový prostor*, 2017, (498), s. 5. ISSN 1213- 1911.
5. ŠULC, J. *Mýty, fakta, souvislosti kolem nemzdových nákladů práce; Odbory a Průmysl 4.0*. Praha: Sondy s.r.o., 2016. 103 stran. Pohledy: studie - analýzy - prognózy; 1/2016. ISBN 978-80-86846-63-7.
6. NÁRODNÍ KNIHOVNA ČESKÉ REPUBLIKY. Výroční zpráva 2016. Praha: Národní knihovna České republiky, 2017. Dostupná z: <https://www.nkp.cz/soubory/ostatni/vz2016.pdf>
7. *Statistická ročenka České republiky 2016 = Statistical yearbook of the Czech Republic 2016*. 1. vydání. Praha: Český statistický úřad, 2016. 823 stran. ISBN 978-80-250-2726-4. Dostupné také z: <https://www.czso.cz/csu/czso/statisticka-rocenka-ceske-republiky-2016>.

VPLYV HLAVNÝCH PRINCÍPOV INDUSTRY 4.0 NA SLUŽBY AKADEMICKÝCH KNIŽNÍC

Rešetová, Kvetoslava – Polčíková, Viera

*Materiálovotechnologická fakulta STU Trnava, Výpočtové a informačné stredisko,
Strojnícka fakulta STU Bratislava*

Abstrakt

Industry 4.0 je nielen názov veľkého inovačného hnutia, ale predstavuje aj reakciu priemyslu na výskumné programy EÚ smerované k podnikom budúcnosti (Factories of the Future). Implementácia Industry 4.0 do praxe prináša riešenia zamerané na budovanie integrovaných smart celkov. Tieto sa realizujú od zberu údajov z procesov (Data Acquisition), použitie priemyselného internetu vecí (Internet of Things), využitie sieťovej štruktúry, ktorá je definovaná cloudovými riešeniami (Cloud Computing) a poskytuje vhodné prostredie na uskladnenie a správu veľkého objemu dát (Big Data), až po analýzy a vyhľadávanie nových znalostí zo získaných údajov (Process Mining, Data Mining). Tak, ako je využitý koncept Industry 4.0 v priemysle, nachádza si jeho uplatnenie aj v iných sférach nášho života. Jednou z možností jeho využitia je aj jeho implementácia do knižničnej praxe. Pôjde o množstvo samostatných modulov, ktoré si postupne osvojujú prístupy konceptu industry 4.0.

Abstract

Industry 4.0 is not only the name of the great innovative movement, but it also represents the reaction of industry to the research programs of European Union directed to the Factories of the Future. Implementation of Industry 4.0 into practice provides solutions focused on building integrated smart units. These are implemented from collecting data from the process (Data Acquisition), use industrial IoT (Internet of Things), the use of network structure defined by cloud-based solutions (Cloud Computing) and provides a suitable environment for storing and managing large amounts of data (Big Data) up to the analysis and search of new knowledge from obtained data (Process Mining, Data Mining). So as the concept Industry 4.0 is used in industry, it finds its application in other spheres of our lives. One of its possible applications is its implementation into library practice. It will be a number of individual modules gradually adopting approaches of the industry 4.0 concept.

Kľúčové slová

Industry 4.0, priemyselná revolúcia, akademické knižnice

Keywords

Industry 4.0, industry revolution, academic libraries

Úvod

Akademické knižnice majú dominantné postavenie na úseku akademických činností, pretože sa stávajú kľúčovým prvkom vysokoškolského vzdelávacieho komplexu. Transformujú sa pod silnými vplyvmi a základnými zmenami v globálnom vzdelávaní a vedeckej komunikácii. Aby zostali knižnice životne dôležité pre výskum a vzdelávanie, musia kreovať svoje aktivity pod vplyvom nových trendov a stať sa partnermi

v procesoch ovplyvňujúcich prostredie ich pôsobenia. Novým fenoménom dnešnej doby sa stáva pojem Industry 4.0, alebo väčšinou definovaný ako štvrtá priemyselná revolúcia. Čo má spoločné akademická knižnica s procesmi inteligentnej výroby, digitálneho podniku či digitálnej revolúcie, ktorými sa toto obdobie pomenováva? Akademické knižnice sú súčasťou akademického prostredia a mohlo by sa zdať, že ich začlenenie do

procesov umelej inteligencie je irelevantná záležitosť, no nie je to tak.

Stojíme na prahu technologickej revolúcie, ktorá zásadným spôsobom zmení spôsob akým žijeme, pracujeme a vzájomne komunikujeme. Vo svojej miere, rozsahu a komplexnosti bude táto transformácia taká zásadná, ako žiadna iná technologická zmena z minulosti. Nevieme zatiaľ ako sa bude vyvíjať, ale **jedna vec je jasná: reakcia na ňu musí byť integrovaná a komplexná**, zahŕňajúca všetky zúčastnené strany na globálnom základe od verejného do súkromného sektora, do akademickej obce i do občianskej spoločnosti [Industry 4.0, 2017].

1. Postavenie akademickej knižnice v integrovanom systéme univerzity

Informačný systém je základňou pre realizáciu plánovacích, rozhodovacích, organizačných, koordinačných a kontrolných aktivít v systéme manažérstva organizácie. Nevyhnutnou požiadavkou v tomto systéme je budovanie **integrovaných informačných systémov** [Kimlička, Š. 2005]. Popri ekonomických a riadiacich informačných systémoch nadobúdajú čoraz väčší význam informačné systémy v oblasti vedy, vývoja a vzdelávania, ktorých produkty – odborné, vedecké, strategické a operatívne informácie – sa stávajú nevyhnutnou súčasťou riadiacich systémov na vysokých školách. Z uvedeného vyplýva, že prax si jednoznačne vyžaduje, aby sa informačné systémy rôzneho obsahu, zamerania, štruktúry integrovali do komplexných systémov, pretože iba takýmto spôsobom môžu efektívne slúžiť ich používateľom.

Zabezpečiť kvalitné vzdelávanie a výskum ako cieľ aktivít vysokoškolskej inštitúcie nie je možné bez podpory komplexného a integrovaného informačného systému. Integrovaný informačný systém univerzity by mal spájať riadiace a výkonné procesy v jednotlivých oblastiach s internými a externými zdrojmi informácií a poznatkov. Aby takýto integrovaný informačný systém mohol fungovať, je potrebná úzka spolupráca medzi

tvorcami a prevádzkovateľmi všetkých jeho súčastí.

Ak má informačný systém univerzity spoľahlivo a efektívne plniť svoju funkciu (podporovať výkon manažérskych aktivít vrcholového manažmentu univerzity), potom sa pri jeho navrhovaní musí zabezpečiť dosiahnutie týchto jeho rozhodujúcich funkcionálov:

- informačný systém univerzity musí na svojich vstupoch reagovať na parametre jej bezprostredného i širšieho sociálno-psychologického a spoločenského prostredia a zmeny hodnôt týchto parametrov,
- informačný systém univerzity musí mať znaky komplexnosti a integrity,
- na výstupoch informačného systému univerzity musia byť identifikovateľné veličiny predstavujúce splnenie cieľov činnosti univerzity,
- informačné subsystemy musia reflektovať obsah a štruktúru informačného systému univerzity,
- obsah a štruktúra subsystemov informačného systému musí pokrývať všetky rozhodujúce aktivity manažérstva univerzity.

Základnými požiadavkami na informačný systém univerzity sú teda požiadavky na jeho:

- **integritu** (vyžadujúcu súmeriteľnosť a jednotnú štruktúru informačných systémov fakúlt a informačného systému univerzity);
- **komplexnosť** (znamenajúcu takú štruktúru a rozsah jednotlivých subsystemov integrovaného informačného systému univerzity, ktorý zaručí tvorbu a distribúciu všetkých informácií potrebných pre manažérstvo univerzity).

Manažment je interdisciplinárny vedný odbor, ktorý sa zaoberá riadením ako cieľavedomou činnosťou ľudí a jeho poslaním je vytvoriť metodológiu (filozofiu) riadenia, s dôrazom na dosiahnutie efektívnosti tejto činnosti vo vzťahu k vopred určenému cieľu. Hoci poznatky manažmentu vychádzajú z podnikateľskej činnosti,

uplatňujú sa aj v nepodnikateľských organizáciách a vo všeobecnosti všade tam, kde je nevyhnutná racionalita konania. Dlhodobá úspešnosť výrobného podniku (ale aj podnikov služieb) je rozhodujúcim spôsobom závislá od kvality jeho manažmentu. V tejto súvislosti môžeme medzi podniky služieb radit' i „podniky“ ponúkajúce najvyššie vzdelávanie – teda vysoké školy (VŠ).

2. Základné princípy Industry 4.0

Prichádza štvrtá priemyselná revolúcia, ktorú môžeme nazvať aj digitálnou revolúciou. Je charakterizovaná zlúčením technológií, ktoré stierajú hranice medzi fyzickými, digitálnymi a biologickými sférami. Rýchlosť súčasných objavov nemá historický precedens. Šírka a hĺbka zmien ohlasujú transformáciu celých systémov výroby a riadenia. Možnosti ľudí spojených mobilnými zariadeniami, s nebývalým výpočtovým výkonom, dátové úložné kapacity a prístup k znalostiam, sú takmer neobmedzené. A tieto možnosti sú umocnené vznikajúcimi technickým objavmi v oblastiach, ako je umelá inteligencia, robotika, internet vecí, autonómne vozidlá, tlač 3-D, nanotechnológie, biotechnológie, vedy o materiáloch, skladovanie energie a kvantovej výpočtovej technike [Industry 4.0, 2017].

Základné princípy Industry 4.0 podľa V. Minaříka [Minařík, V. 2015] sú:

- *interoperabilita*
- *virtualizácia*
- *decentralizácia v riadení autonómnych subsystémov*
- *schopnosť pracovať v reálnom čase*
- *orientácia na služby*
- *modularita a rekonfigurabilita.*

Koncept Industry 4.0 je označenie pre súčasný trend digitalizácie a s ňou súvisiacou automatizáciou výrobných procesov. Hlavnou myšlienkou je vytvoriť pomocou počítačového prepojenia systémov a podsystémov priemyselného podniku inteligentnú distribuovanú sieť rôznych entít, ktoré vytvárajú hodnotu pozdĺž celého reťazca.

3. Industry 4.0 a akademické prostredie

Informácie sú výsostne dôležitým faktorom efektívneho fungovania každej súčasnej univerzity. Determinujú úroveň, prítlačivosť a kvalitu jej vzdelávacieho procesu a súčasne sú podmienkou i výstupom kvalitnej vedeckovýskumnej činnosti univerzity. Výskum a vzdelávanie predstavujú najefektívnejšie investície do rozvoja výrobných faktorov, ktoré sa zhodnocujú dvoma formami: inovuje a zefektívňuje sa proces tvorby užitočných hodnôt vo vzdelávacej a výskumnej organizácii a vytvárajú sa podmienky pre vlastný rozvoj organizácie – rozvoj jej poznatkového potenciálu. Účelnosť a efektívnosť poznatkového manažmentu musí byť potvrdená množstvom a kvalitou výstupov. Kvalita výskumnej univerzity si bude vždy vyžadovať relevantné informačné zabezpečenie vzdelávacieho a vedecko-výskumného procesu.

Proces transformácie európskych univerzít, ktorý podporujú tvorcovia národných stratégií a politík pre rozvoj inovácií a zlepšenie konkurencieschopnosti sa začal v 80-tych rokoch vo Veľkej Británii. Tieto aktivity boli orientované najmä na podnietenie komercializácie vedeckých výsledkov dosiahnutých v akademickom prostredí. Okrem finančných stimulov sa začali podporovať aj neformálne spôsoby, najmä výmena odborníkov a podnecoval sa vznik partnerstiev medzi firmami, výskumnými organizáciami, univerzitami či združeniami.

Univerzity tak začali byť významným prispievateľom do ekonomického rozvoja svojich regiónov. Motivácia spolupráce univerzít a hospodárskej praxe poodhalila viacero determinantov, ktoré tieto vzťahy ovplyvňujú. Napriek tomu však skúsenosti preukázali prospešnosť spolupráce medzi týmito dvoma sférami. Najmä pre akademické prostredie je to možnosť získania laboratórneho vybavenia, získania školiaceho prostredia pre študentov, ale najmä prioritný záujem univerzít na riešení vedeckých problémov v aplikatívnej rovine a tým rozvoj ich vlastnej oblasti výskumu. Zvýšený dopyt po poznatkoch z akademického prostredia je pre ne podnetom, aby

zefektívniť prenos objavov a výstupov výskumu a vývoja do hospodárskej sféry [Brighton, D. 2012].

Univerzity sa však prioritne zaoberajú vzdelávaním a výskumom a predmetom ich činnosti nie je tvoriť zisk, ale ich produktom je v prvom rade vzdelaný pre prax pripravený absolvent. Nie je jednoduché navrhnuť ideálnu štruktúru riadenia prenosu poznatkov a technológií tak, aby sa zlepšila motivácia vedcov a zároveň sa nenarušilo tradičné poslanie univerzity. Možnosťou ako preklenúť túto dilemu je cieľavedomá koncepcia rozvoja fakulty s optimálnou koexistenciou základného a aplikovaného výskumu, inovatívnej výučby a efektívnej spolupráce univerzity s priemyselnou praxou. Zvýšený dôraz sa kladie na adaptabilitnosť a operatívnosť absolventov najmä technických univerzít tak, aby sa zvýšilo ich individuálne a spoločenské uplatnenie v prostredí trhovej ekonomiky. Technické univerzity majú široký záber a potenciál zapojenia a **zapájania sa do medzinárodných sietí a partnerstiev**, sú v úzkom kontakte so spoločenskou praxou v špičkových profesionálnych sieťach a partnerstvách.

4. Priemyselná revolúcia v knižniciach

Aké procesy budú v knižniciach v budúcnosti plne automatizované? Nahradia knihovníkov roboty? Ako budú informačné systémy umelej inteligencie súvisieť s činnosťou knižníc? Ako ovplyvní plná digitalizácia služby knižníc? Veľa otázok, ktoré vzbudzujú veľa obáv a hlavne veľa neistoty. Prítom sú to práve knižnice, ktoré sa z akademického prostredia asi najviac približujú princípom konceptu Industry 4.0 a majú reálne skúsenosti so základnými reťazcami tejto priemyselnej revolúcie.

4.1 Princíp iteroperability

Akademické knižnice sa transformujú pod silnými vplyvmi a základnými zmenami v globálnom systéme vzdelávania a v procese vedeckej komunikácie. Aby splnili svoje poslanie pre vzdelávanie a excelentný výskum univerzít, majú spo-

luúčať pri podpore rozhodovacích procesov fakulty, kde sa vyžaduje:

- prístup k integrovaným informáciám,
- vysokovýkonné spoločné využívanie elektronických zdrojov,
- schopnosť nájsť a filtrovať informácie,
- schopnosť tvorby informačných produktov,
- schopnosť syntetizovať prístupné zdroje bez bariér prístupu k obsahu,
- prepájanie, integrácia na základe významových vzťahov,
- podpora prístupu a využívania informácií vrátane rozvoja a manažmentu intranetovej siete pre vnútroinštitučné výpočty a využívanie multimédií,
- podpora vedeckovýskumných procesov a výpočtov s aplikáciou bibliometrických metód v rozhodovaní,
- sústava vhodných nástrojov na analýzu a spracovanie informácií
- komplexný mechanizmus pre uchovávanie a vysokú dostupnosť získaných dát pracujúci na princípe jednotného hardvérového riešenia spolu s robustným softvérovým prostredím.

Akademické knižnice sú nositeľmi aktivít zabezpečenia a sprístupnenia elektronických zdrojov a nadväzných služieb, ku ktorým majú používatelia vo vedeckej komunite integrovaný prístup. Ide teda o množinu informačných objektov a služieb. Objekty sú v tomto zmysle definované ako databázy (prístupové práva k licenciám databáz) a služby sú definované ako poskytovanie relevantných, adresných a konsolidovaných informácií pre podporu priamych vedeckých a výskumných problémov. Najjasnejšie objasňuje tento princíp J. Šušol [Šušol, J. 2003] - v širšom inštitucionálnom ponímaní ide o funkciu hybridnosti na integráciu operácií s digitálnymi aj klasickými dokumentmi (zväčša v elektronickej podobe). Základnými funkciami zabezpečenia informačných zdrojov sú aktivity orientované na sledovanie týchto cieľov:

- celostná prezentácia informačných fondov a služieb bez ohľadu na to, kde sa nachádzajú a kto ich spravuje, t. z. integrácia obsa-

- hov a významov informácií bez bariér prístupu,
- aplikácia profilovacích technológií umožňujúcich používateľom konfigurovať prostredie sieťových informácií podľa ich špecifických požiadaviek,
 - **interoperabilita**, t.z. taká architektúra systému, ktorá umožňuje aplikáciu v rôznych oblastiach a zároveň je zárukou bezbariérovosti v informačnej komunikácii. Ide o schopnosť pracovať s inými systémami, alebo produktami, ktorá sú charakterizovaná ako posun od proprietárne monolitických, uzatvorených systémov smerom k otvorenosti, spoločnému využívaniu a prístupu.

4.2 Virtualizácia vs. digitalizácia v knižniciach

Ak má niekto skúsenosti s digitalizáciou, ktorá predstavuje zásadný pilier novej priemyselnej revolúcie, tak sú to predovšetkým knižnice. Vytváranie pamäťových médií, elektronické publikovanie, digitalizácia v knihovníctve predstavuje transformáciu obrazov a dokumentov do grafických počítačových súborov, ktoré sa dajú strojovo spracovávať a prenášať po sieti. V celom procese je mimoriadne dôležitá infraštruktúra na dlhodobé ukladanie dát s potrebným manažmentom prístupu k týmto dátam [Makulová, S. 2003].

Publikovanie najnovších poznatkov v akademickom prostredí je nevyhnutnosťou. V súčasnom ekonomickom prostredí, v ktorom sa vzdelávacie inštitúcie nachádzajú však existujú veľké problémy pre klasický spôsob publikovania. Náklady na vydávanie tlačených publikácií sa stali rozhodujúcimi faktormi v hľadani nových možností. Za rozhodujúci moment elektronického publikovania sa považuje dynamický rozvoj Internetu a hlavne expanzia www do informačných systémov a služieb. Dôvody, ktoré ovplyvnili využívať elektronické publikovanie boli:

- rozširujú možnosti odborníkov akademického prostredia publikovať
- napomáhajú naplňovať a stabilizovať štruktúru výstupov publikačnej činnosti a jej hodnotenie pre potreby akreditácie a evaluácie fakulty
- garantujú okamžitú interaktívnu komunikáciu autor-používateľ

- odbremeňujú finančné nároky škôl na ich čerpanie
- zužitkúvajú fakt, že všetky veci pripravené na tlač sú vlastne už predpripravené elektronic-ky.

Akademické knižnice sa značnou mierou podieľajú na tvorbe globálneho fondu elektronických publikácií. V každom projekte digitalizácie je významným momentom koncepcia digitalizácie, ktorú určuje predovšetkým účel. Pri konverzii môže ísť o zachovanie dokumentu ako artefaktu, alebo primárne o zachovanie jeho intelektuálneho obsahu [Šušol, J. 2003].

4.3 Cloudy v knižniciach, či knižnice v cloudoch

Knižnice sú vystavené novému používateľskému prostrediu a to je jeden z dôvodov, prečo existujú v súčasnej dobe v mnohých prípadoch v súvislosti s poskytovanými službami problémy spojené s používaním elektronických nástrojov médií ako sú smartphony, iPad, e-book, a ďalších „vreckových“ zariadení. Navyše sa k nim pripájajú problémy správy digitálnych práv, fair use, informačnej bezpečnosti, vlastníctvo a kontrola dát, zverejňovanie vedeckých publikácií a výsledkov vedecko-výskumnej činnosti evidovaných v knižniciach, vedenie autorských práv a licencií, využívanie vzdialených prístupov k databázam a prepájanie vlastných databáz s vonkajšími zdrojmi. Toto sa stáva nevyhnutným statusom pre knihovníkov, ktorí využívajú **služby cloudov v súvislosti s dopadom na inštitucionálne bazy dát** [Rešetová, K. 2016]. Aby sa predišlo všadeprítomnému nebezpečenstvu a rizikám spojených s kybernetickou bezpečnosťou, je dôležité pre akademické knižnice držať sa zásad postupov zdieľania dát v privátnych cloudoch, do ktorých ukladajú svoje dáta. Aj preto je dôležité adaptívne plánovanie stratégií využívania cloudov v knižničnej praxi pre budúcnosť knižničnej praxe a jej služieb. K objektom, ktoré predstavujú predmety pre úložisko na cloudoch z praxe knižnice a ktoré majú vplyv na poskytovanie služieb knižnice, patria:

1. digitálne objekty (digitálne záverečné práce, digitálne učebné texty, digitálne výstupy publikačnej činnosti a ohlasov)

2. online katalógy (katalógy fondu knižníc, katalógy publikačnej činnosti a ohlasov)
3. portály vytvárané ako supporty pre zdieľanie informácií najmä z výstupov vedcko - výskumnej činnosti a vzniknutého duševného vlastníctva univerzít
4. prístupy k vonkajším elektronickým zdrojom.

Funkcie cloudov, ktoré môžu pomôcť v knižniciach:

- centrálné úložisko digitalizovaného obsahu v serverovniach s prihladením na zálohovanie a obnovu pri výpadku elektrického prúdu, alebo poškodení pevného disku,
- centrálny prístup ku všetkým zdrojom knižnice (vrátane supportných portálov a vlastných webových aplikácií) cez jeden centrálny kontrolovaný prístupový bod,
- získavanie poznatkov z uložených dát a možnosť generovať rôzne výstupy pre poskytovanie komplexných služieb,
- prístup k informáciám z rôznych zariadení (PC, tablet, telefón) aj menej výkonných, nakoľko spracovanie výstupov sa deje na strane cloudu,
- párovanie informácií z rôznych vedeckých databáz s informáciami uloženými v digitálnom obsahu knižnice,
- jednotná platforma pre rozširovanie funkcionalít a služieb ponúkaných knižnicou,
- vhodná platforma pre rozkladanie záťaže v závislosti od času, obdobia a iných parametrov, kde sa vie 1 cloud platforma využiť aj v iných oblastiach na univerzitách.

Inovatívny prístup k budovaniu infraštruktúry za podpory cloudových riešení na fakulte generuje pre akademickú knižnicu:

- možnosť vybudovania integrovaného informačného systému pre podporu vedy a výskumu zabezpečujúceho kontrolu a riadenie prístupu k obsahu digitálneho repozitára,
- inováciu v poskytovaných a zavedených elektronických službách na podporu výskumu s možnosťou tvorby informačných produk-

tov pre profil výskumníkov a PhD študentov, ale i prax,

- prostredie na zdieľanie obsahu a identifikácie publikácií knižnice,
- možnosti prístupu k unikátnym informačným zdrojom (databázy, licencie,...) a tým mapovať prostredie pre rozvoj a implementáciu technológií umožňujúcich poznatky vyhladávať a interpretovať,
- akvizíciu knižničného fondu dopĺňovaním unikátnych knižničných zbierok a tým zlepšovať profil knižničného fondu.

4.4 Orientácia na služby

Prudký rozvoj internetu a informačných technológií ponúka knižniciam nový priestor na vytváranie **služieb s pridanou hodnotou**. Popri bežných klasických službách knižníc sa do popredia dostávajú služby spojené so sprístupňovaním e-kníh, pokrytie priestorov knižníc wifi pripojením, zabezpečenie dostupnosti, príp. zdieľanie elektronických informačných zdrojov a pod. Digitálny svet, ochrana a uchovávanie intelektuálneho kapitálu inštitúcie sú jednoznačnými dôvodmi pre budovanie digitálnych knižníc, prevádzanie knižničných zbierok do elektronickej (digitálnej) podoby. Znamená to sprístupnenie svojich fondov už nielen ako záznamov o knihách a knižničných zbierkach, ale sprístupnenie plných textov v elektronickej (digitálnej) podobe digitálnych objektov [Šušol, J. 1998].

Ciel'om akademickkej knižnice je vytváranie, získavanie a využívanie poznatkov, kde nejde iba o sprostredkovanie informácií. Znalostná knižnica, založená na zvýšenom využívaní poznatkov, vytvára pridanú hodnotu v cieľových aktivitách inštitúcie a nadobúda vlastnosti komodít, ktoré efektívnym spôsobom kreujú jej prostredie. Úlohou informačného zabezpečenia oblastí výskumu a vzdelávania v akademickom prostredí je včasné poskytovanie relevantných informácií každej organizačnej zložke. Všetky rozhodovacie procesy na každej úrovni vykonávaných činností potrebujú informácie, ktoré je treba distribuovať tak, aby sa dostávali na miesta ich potreby v požadovanej kvalite, štruktúre a čase.

Zo skúseností môžeme zaznamenať rôzne workshopy na témy napr. 3D tlače ako prostriedku pre pritiahnutie rôznych vekových skupín k digitálnej tvorbe, možnostiam vlastného kreatívneho vyjadrenia sa. Vzniká komunitné kreatívne prostredie knižnice, kde sú predstavované open-source softvéry voľne stiahnuteľné z internetu, na ktorých je možné nakresliť si alebo naskenovať si mobilom to, čo koho zaujíma, alebo kto si čo potrebuje zhmotniť 3D tlačou, ale aj knižnica modelov voľne stiahnuteľných na internete. Návštevníkov knižnice zaujímajú ukážky hotových výrobkov z 3D tlačiarne. Takéto podujatia potvrdili, že miléniová generácia preferuje učenie cez zážitky.

4.5 Vytváranie e-portálov

Zabezpečenie rýchleho prenosu výsledkov rozvoja vedeckého poznania do obsahu výučby a tým uľahčiť prístup najmä študentov k novým poznatkom, skvalitniť pedagogický proces a súčasne podporiť výskumný a vedecký priestor prostredníctvom publikácií je cieľom edičnej činnosti každej vzdelávacej inštitúcie. So stúpajúcimi rokmi kladenými na flexibilitu poskytovania výsledkov vzdelávacej a vedeckovýskumnej činnosti pri rôznych hodnotiacich procesoch čelia v súčasnosti pedagogickí a vedeckovýskumní pracovníci. Je preto prirodzené, že pri nevyhnutnej funkcii akademických knižníc pri overovaní tohto bojnitého publikačného priestoru vyhl'adávajú webové aplikácie, ako priamu podporu pedagogickým a vedeckovýskumným pracovníkom pre zabezpečenie informačných modelov umožňujúcich flexibilné zverejňovanie výstupov ich vedeckovýskumnej činnosti.

Tvorba nových metód a foriem vzdelávania realizáciou systémových nástrojov zameraných na rozvoj on-line prístupov podnecuje k vytváraniu vlastných nezávislých webových aplikácií napr. na princípe CMS systémov. Sú príspevkom k Web Based Training (WBT), ktorý je ideálnym nástrojom pre sprístupňovanie digitálneho obsahu pre jednotlivcov. Termínom webový portál v informačných technológiách označujeme (webovú) aplikáciu, ktorá používateľom poskytuje jednotným centralizovaným spôsobom informácie z rôznych zdrojov. Takto vytvárané portály bývajú vo vzájomnej interakcii s ostatnými už vytvo-

renými webovými aplikáciami v akademickom prostredí. Portály predstavujú bezpečný a jednotný bod interakcie prispôsobený potrebám konkrétnych používateľov. Moderné nezávislé webové portály nekončia vkladaním všetkých dostupných zdrojov na jedno miesto. V získaných informáciách by mali vedieť efektne vyhl'adávať, filtrovať ich, kategorizovať a vytvárať príjemné prostredie pre používateľov. Obvykle bývajú založené na moderných štandardoch http protokolu, dostupné z akéhokolvek zariadenia s prístupom na internet, schopným zobrazovať webové stránky. Takýmto príkladom môže byť Portál publikovania na MTF STU, ktorý je platformovo nezávislý, t.j. dáta sú poskytované bez ohľadu na to, akú platformu (Windows, Linux, MacOS, Android, Windows Phone) užívateľ používa.

Záver

Takže, ako bude vyzerat' knižnica po 4. priemyselnej revolúcii? Knižnica bude vždy vnímaná ako miesto informácií. Nestratí svoju tradičnú tvár, pretože knihy napriek expanzii elektronických čítačiek, alebo dokonca najnovšieho trendu blinkist nikdy nestratia na svojej historickej významnosti. Rozhodne však nadobudnú nové rozmery v budovaní vlastnej infraštruktúry a v službách.

Adaptívne plánovanie stratégií *využívania cloudov* v knižničnej praxi pre budúcnosť knižničnej praxe a jej služieb je už dnes nevyhnutné. Informačné systémy knižníc budú predstavovať vysoko flexibilný, modulárny, viacjazyčný systém s viacvrstvovou architektúrou klient/server s podporou architektúry orientovanej na služby určené pre spracovanie a sprístupnenie informácií bez hraníc. Pre akademické prostredie bude príznačné budovanie týchto systémov ako *systémov novej generácie* určených priamo pre správu a administráciu hlavne výstupov z vedecko-výskumnej činnosti so všetkými funkcionalitami a vzájomnými väzbami spracovávateľských procesov. Okrem možnosti spracovania bibliografických informácií a všetkých údajov týkajúcich sa entít vyskytujúcich sa v činnostiach a aktivitách realizovaných v oblasti vedy a výskumu

musia tieto systémy v plnej miere podporovať prácu s multimediálnymi, obrazovými, zvukovými a plnotextovými dokumentami, garantovať vysokú spoľahlivosť a komplexnosť s minimalizáciou nárokov na správu databáz a podporných nástrojov. Vzhľadom na povahu a náročnosť problematiky bude vhodné pri riešení použiť objektovo orientovaný prístup, ktorý umožňuje zachytenie dát v čase.

Stanú sa (aj) *virtuálnym miestom*, ktoré vytvára neobmedzený prístup k médiám a informáciám (fyzicky prítomným, alebo k dispozícii na stiahnutie). Digitalizácia ovplyvní funkciu knižníc ako miesta stretávania sa. Technologické vymoženosti prepájania a zdieľania informácií pretvoria knižnice so svojou otvorenosťou, prepojenosťou, kooperatívnosťou a flexibilitou do súčastí *sietí budúcnosti*.

Táto doba však bude musieť priniesť aj *nových špecialistov* z oblasti knihovníctva a na tieto zmeny by mali reflektovať najmä vzdelávacie inštitúcie so zameraním na knihovníctvo. Už dnešná prax potrebuje absolventa so znalosťami nielen teórie knižničnej a informačnej vedy, ale najmä znalosťami informačných tokov, databázových systémov, znalosťami informačných architektúr, programovacích jazykov so znalosťami právneho zázemia digitalizácie a ochrany duševného vlastníctva. Ale *zmena bude i na strane používateľa*, ktorý mení svoje nároky: bude požadovať informácie akéhokolvek druhu, v akomkoľvek čase a v akejkolvek podobe – v každej si ich totiž bude schopný nielen stiahnuť, ale i prečítať. V akademickom prostredí je navyše pre výskumnú univerzitu neodmysliteľná intenzívna

spolupráca s praxou. Táto činnosť výrazne obohacuje vzdelávacu aj výskumnú činnosť, pretože reflektuje na aktuálnu potrebu poskytovania mnohokrát unikátnych riešení akútnych technických problémov, urýchľuje transfer poznatkov a prináša aj finančné prostriedky.

Princípy Industry 4.0 vychádzajú z prostredia výrobnnej sféry. Znalostné technológie s podporou informačných a komunikačných technológií jasne definujú, že rozvíjanie technológií pomáhajúcich poznatky nachádzať, triediť, interpretovať a implementovať sú nevyhnutnou podmienkou úspešného napredovania vedomostnej univerzity. Zvýšená pozornosť je preto venovaná rozvoju znalostných technológií s uplatnením automatizovaných komplexov. Rešeršná činnosť knižníc pre subjekty z praxe, tvorba na mieru vyhotovovaných informačných produktov pre partnerov z praxe rozšíria pôsobenie knižníc aj na hospodársku prax. Navyše je to priestor pre *komercializáciu výsledkov duševného vlastníctva škôl*, ktoré vznikajú najmä za podpory vybudovanej infraštruktúry knižníc (prístup k databázam, procesy ochrany práv duševného vlastníctva a pod.).

Príspevok recenzoval: prof. Ing. Pavol Tanuška, PhD. *Tento článok je výstupom projektu Vedomostná fakulta pre hospodársku prax, ITMS 26110230113. Projekt bol realizovaný na základe podpory operačného programu Vzdelávanie, financovaný z európskeho sociálneho fondu. Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť / Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ.*

Zoznam bibliografických odkazov

1. Brighton, Denisa. 2012. Ako vytvorit' na univerzitách podmienky na transfer technológií a poznatkov do praxe. In *Transfer*, 2012, roč. 4, č. 1, s. 8-10. ISSN 1337-9747
2. *Industry 4.0* In [online]. 3/2017 [cit. 2017-03-24]. Dostupné na internete: <http://industry4.sk/industry-4-0/>
3. Kimlička, Štefan. 2005. Postavenie a úloha knižnično-informačného systému v informačnom systéme vysokej školy. In *Ikaros* [online]. 6/2005 [cit. 2005-06-24]. Dostupné na internete: <http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?> ISSN 1212-5075
4. Makulová, Soňa. 2003. Digitálne knižnice budúcnosti : nové smery výskumného programu. In: *INFOS 2003 : 32. medzinárodné informatické sympóziium* [online], 2017 [cit. 2014-02-28]. Dostupné na internete: <<http://www.aib.sk/infos/infos2003/15.htm>>. ISSN 1336-0779.)
5. Minařík, V. 2015. *Je Industry 4.0 opravdu revolúci.* [online]. 3/2017 [cit. 2017-03-10]. Dostupné na internete: <http://www.stch.cz/Portals/0/Konference/2015>
6. Rešetová, Kvetoslava - Závacký, Pavol. 2016. Cloudová podpora pre služby akademickej knižnice. In *INFORUM 2016 [elektronický zdroj] : 22. ročník konferencie o profesionálných informačných zdrojích. Praha, 24. - 25. 05. 2016.* Praha : Albertina lcome, 2016, online. [8] s. ISSN 1801-2213.
7. Šušol, Jaroslav. 1998. Definovanie pojmu elektronická knižnica v kontexte elektronických komunikačných aktivít. In *Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Knižničná a informačná veda.* Bratislava: Univerzita Komenského, 1998, s. 23-36.

SOCIAL BOTS V PROSTREDÍ SOCIÁLNYCH SIETÍ

Stopková, Michaela
FF PU v Prešove

Abstrakt

Social bots (roboti simulujúci ľudské správanie) začínajú masovo prenikať do prostredia sociálnych sietí a môžu ovplyvniť postoj k prijímaniu a využívaniu informácií. V skutočnosti ide iba o algoritmy, ktoré napodobňujú správanie reálnych používateľov a sú využívané na rôzne účely, napr. manipuláciu verejnej mienky, propagandu, marketing a pod. Príspevok charakterizuje a opisuje, ako títo roboti fungujú, kde sa používajú a aké nebezpečenstvá prinášajú. Napokon definuje, aký vývoj v tejto oblasti môžeme v blízkej budúcnosti očakávať.

Abstract

Social bots (robots simulating human behavior) have massively started to spread into social networking environments and can influence the attitude towards receiving and using information. Actually, they are just algorithms imitating the behavior of real users and are used for various purposes such as handling with manipulation with public opinion, propaganda, marketing, etc. The paper characterizes and describes how these robots work, where they are used, and what dangers they bring. It finally defines what developments in this area we can expect in the near future.

Kľúčové slová

manipulácia verejnej mienky, marketing, Social bots, sociálne siete,

Keywords

manipulation with public opinion, marketing, Social bots, social networks

1. Úvod

S rozvojom sociálnych sietí sa komunikácia ľudí začala presúvať a vyvíjať hlavne v digitálnom prostredí. Podčiarkuje to aj skutočnosť, že Facebook v súčasnosti používa 1,86 miliardy užívateľov, Instagram 700 miliónov a Twitter 328 miliónov ľudí. Každých 60 sekúnd je odoslaných 510 000 správ, 293 000 aktualizovaných statusov, pridaných 136 000 fotiek (Major traffic 2017). Za týmito profilmi a aktivitami nestoja vždy len reálni ľudia. Každá z týchto sociálnych sietí disponuje veľkým množstvom „Fake-Accounts“, tzn. používateľských účtov, ktoré v skutočnosti neexistujú. Facebook obsahuje 83 mil. falošných účtov, Twitter 48 mil. (Major traffic 2017). Spočiatku boli tieto profily vytvorené a ovládané inými ľuďmi, ktorí jednoducho chceli vytvoriť ďalšie digitálne osobnosti a vystupovať tak ano-

nymne bez zodpovednosti za prezentáciu svojho verejného obsahu. V posledných rokoch sa začína verejne diskutovať o tom, že tieto falošné účty nie sú tvorené len ľuďmi, ale robotmi. Dokonca až 50% aktivít na internete a sociálnych sieťach tvoria aktivity robotov (Zeifman 2017). Algoritmy, ktoré sa správajú ako ľudia, obchádzajú bezpečnostné mechanizmy sociálnych sietí a môžu byť ovládané paralelne z jedného centra. Využívané môžu byť na oslovenie masy ľudí v rovnakom čase, čo môže mať veľký prínos najmä v politike, ekonomike a v oblasti manipulácie verejnej mienky. Ak ľudia začnú s istým presvedčením a nájdú informácie, ktoré ho potvrdzujú, zintenzívnia oddanosť svojho postoja, a takto zároveň posilnia svoje predsudky.

2. Definícia základných pojmov

Názov robot bol prvýkrát použitý v roku 1921 počas premiéry hry Karla Čapka R.U.R., ktorá ho sprofanovala a dostala do povedomia širokej verejnosti. V minulosti existovali rôzne definície významu slova robot a nikto skutočne nevedel, čo si má pod týmto termínom predstavovať. Tento pojem sa často spája s prístrojmi, ktoré sú extrémne odlišné ako v tvaroch, typoch, tak aj v ponúkaných funkciách. Vo väčšine prípadoch popisuje elektromechanické zariadenia s viacerými stupňami slobody (degree of freedom). Oficiálna definícia robota, ktorú zastrešuje Medzinárodná organizácia pre šandardizáciu definície robota, je však oveľa zložitejšia. Robot je dnes v norme ISO 8373 definovaný ako: „*Automaticky riadený, opätovne programovateľný, viacúčelový manipulátor pre činnosť v troch alebo viacerých osiach, ktorý môže byť buď pevne upevnený na mieste, alebo mobilne na použitie v priemyselných automatických aplikáciách (ISO 8373: 2012).*“ S robotmi sa môžeme stretávať aj v prostredí internetu a elektronickej komunikácie. V prípade internetu ide poväčšine o webové aplikácie alebo počítačové programy, ktoré prehľadávajú internetové stránky a vykonávajú na nich určenú činnosť, ako napríklad: indexáciu nového obsahu – textového, vizuálneho; zber emailových adries, vkladanie komentárového spamu a kontrolu funkčnosti odkazov.

Social bot (z ang. sociálny robot) predstavuje automatické alebo poloautomatické počítačové programy, ktoré napodobňujú človeka a ľudské správanie v online prostredí sociálnych sietí (Wagner et al. 2012). Sociálni roboti majú len málo spoločného s pôvodnými robotmi, ktoré sú naprogramované na automatizované procesy, napr. posielanie nevyžiadaných e-mailov a pod. Sociálni boti môžu, ale nemusia zahŕňať iba bezduché príkazy, ktoré im zadávajú ich vývojári, môžu sa aj samostatne a nezávisle rozhodovať na základe virtuálneho prostredia, v ktorom sú aktívni, napr. pokúšať sa o vykonávanie všetkých online aktivít bežných ľudí, tzn. lajkovať a zdieľať správy na Facebooku, retweetovať správy z Twittera, komentovať príspevky na sociálnych sietach, sledovať užívateľov a pod.

Známy príklad sociálneho robota predstavoval na Twitteri bot Tay (pozri Obrázok č. 1), ktorý mal komunikovať s mladými ľuďmi a získavať vedomosti postupným učením sa z reálnej komunikácie. Žiaľ, užívatelia začali s ním komunikovať s rasistickým podtónom a z mierumilovného bota sa stal rasista šíriaci nenávistné správy a Microsoft bol nútený ho odstrániť.

Sociálne siete predstavujú pre sociálnych robotov dobré útočisko, pretože dokážu s malým úsilím oslovit' veľkú skupinu ľudí. S jedným kliknutím môže či už robot, alebo používateľ získať veľmi široké publikum a môže rozširovať svoje osobné názory, postoje a informácie o udalostiach z okolitého sveta. Pričom primárnou úlohou robota nie je zahltiť sociálne siete informáciami, respektíve príspevkami, pretože by to mohlo viesť k informačnému pret'aženiu príjemcov. Dôležitejšou úlohou robotov je vytvoriť ilúziu kvality prostredníctvom pozitívnej/ negatívnej spätnej väzby, prípadne, prezentovať istý názor vykreslením seba ako fyzickej osoby, ktorá je spokojná/ nespokojná s daným tovarom, politikom alebo službou, a tým ovplyvňovať, manipulovať verejnú mienku. Eventuálne sa môžu roboti integrovať aj medzi skutočných, reálnych priateľov na sociálnych sietach, zbierať o nich informácie a ponúkať ich tretím stranám za účelom poskytovania reklamy. Potvrdenie žiadosti o priateľstvo na sociálnych sietach umožňujeme robotovi získať prístup k cenným informáciám ako: verejný profil, zoznam priateľov, e-mailová adresa, kronika príspevkov, dátum narodenia, zamestnávateľ, predchádzajúce pracovné skúsenosti, vzdelanie, ako aj aktuálna poloha, fotografie a osobná charakteristika.

3. Technické parametre

Naprogramovať Social bots nie je zložité. Existuje množstvo voľne šíriteľných, ako aj spoplatnených programov, ktoré sa dajú ľahko ovládať (napr. MonsterSocial, Sociallab a pod.) Za Social bots nestojí vždy umelá inteligencia, ale niekedy len komplexný algoritmus. Tieto programy môžu pracovať na princípe vyhľadávania hashtagov (formy kľúčového slova), skenovať nástenky Twi-

terru alebo Facebooku a potom prostredníctvom pripravených odpovedí komentovať príspevky. Boti sa taktiež môžu snažiť zapojiť ostatných používateľov sociálnych sietí do dialógu. K fungovaniu Social bots postačia tieto 3 elementy: používateľský účet, prístup k automatizovanému rozhraniu sociálnej siete (API) a program, ktorý bot-účty automaticky ovláda. Už samotný Twitter umožňuje vytvoriť sociálneho robota, a to prostredníctvom aplikácie:

<https://apps.twitter.com/app/new>

a stránky labnol.org/bots (pozri Obrázok č. 2, 3, 4). V prvom kroku je potrebné vyplniť základné informácie o profile a následne vygenerovať aplikáciu. V druhom kroku je potrebné vyhotoviť prístup, tzv. Access Token. V treťom kroku je potrebné na stránku labnol.org/bots zadať Apps Keys z Twitteru a navoliť činnosť, ktorú má robot vykonávať. V našom prípade sme si nakonfigurovali robota na vyhľadávanie hashtagov *#infos2017* a pridanie komentára: super :). V praxi to znamená, že každý jeden tweet obsahujúci vyššie uvedený hashtag bude okomentovaný a retweetovaný robotom uvedeným spôsobom. Registrované falošné užívateľské účty môžeme nakupovať na internete. Cena sa pohybuje okolo 45 dolárov (Twitter) a 150 (Facebook) za 1000 falošných profilov. Rozdiely medzi robotmi sú veľmi veľké. Tie najjednoduchšie slúžia iba na prefabrikované odosielanie správ, tie zložitejšie predstavujú komplexných robotov, ktorí sú schopní komunikovať s reálnymi užívateľmi.

4. Oblasti použitia

Sociálni roboti môžu nájsť svoje uplatnenie v rozličných oblastiach, najmä tam, kde hrajú dôležitú úlohu peniaze a moc. Preto sa títo roboti najčastejšie angažujú v politike, ekonomike, ale svoje uplatnenie nachádzajú aj v súkromnej sfére, a to najmä pri zvyšovaní prestíže danej osobnosti.

4.1. Ekonomika

Sociálne siete už dávno nie sú len miestom pre zábavu a komunikáciu s priateľmi, ale aj výz-

namným online marketingovým priestorom a dôležitým inštrumentom pre tvorbu verejnej mienky. V slobodnej trhovej ekonomike je inzerovanie reklamy na sociálnych sieťach veľmi efektívne, pretože na jednej strane zisk z reklamy predstavuje ročne okolo 10 miliárd dolárov (Major traffic 2017). Na druhej strane reklama dokáže byť zameraná na konkrétnu cieľovú skupinu na rozdiel od bežnej reklamy v televízore. Takto môže dosahovať väčšiu efektivitu a oveľa vyššie zisky. Podstatu reklamy na sociálnych sieťach tvoria v súčasnosti lajky (prejav sympatií a kladného hodnotenia na sociálnych sieťach). Bez nich nemá pomerne žiadna stránka reálny prínos, hlavne z pohľadu internetového biznisu, ale aj bežného užívateľa. Facebook ako aj iné sociálne siete neustále menia algoritmus zobrazovania príspevkov. V praxi to znamená, že ak stránka nie je aktívna, tzn. nedostáva lajky, komentáre a pod., skraca sa jej viditeľnosť a dosah. Príspevky vidí čoraz menej používateľov. Tu vzniká priestor pre Social bots. Firma inzerujúca na príslušných sociálnych sieťach chce získať odberateľov, aby jej príspevok oslovil čo najviac ľudí. Prípadne, investuje do lajkov, ktoré vytvoria dojem kvality. Roboti dokážu zmanipulovať všetky aktivity na sociálnych sieťach, od lajkov na stránku, fotografie, až po komentáre, počty pozretí videí, množstvo odberateľov, viditeľnosť a pod. Praktizuje sa to aj z toho dôvodu, že hodnotenie internetových statusov používateľmi sociálnych sietí je pomerne ľahko ovplyvniteľné. Dokazujú to aj rozličné výskumy, napr.: Aschov experiment, Sunsteinova analýza kaskádového efektu. Ľudia sa na internete za určitých okolností nechajú výrazne ovplyvniť predchádzajúcim hodnotením (v tomto prípade sfaľšovaným robotmi). Fotografie a komentáre, ktoré dostali už od začiatku pozitívne ohodnotenia, majú o tretinu (32%) väčšiu šancu, že budú hodnotené pozitívne i ďalšími užívateľmi. Nastane často dominový efekt, tzn. reťazová reakcia vzájomne sa ovplyvňujúcich príčin a následkov, ktorá bezprostredne ovplyvní najbližšie okolie a postupne sa šíri aj do vzdialenejších oblastí (Muchnik et al. 2013). V praxi to znamená, že keď botasky na Instagrame alebo Facebooku dostanú veľký počet lajkov, dáv sa nechá ovplyvniť a strhnúť, nastane veľký vplyv konformity a väčšina používateľov si bude myslieť, že produkt je veľmi predávaný,

trendový, dobrý a pod. Pritom to vôbec nemusí byť pravda.

Využitie sociálnych robotov v ekonomike sa môže realizovať aj za účelom prispôsobovania reklamy konkrétnym používateľom. Tieto reklamy tak môžu byť účinné iba v tom prípade, že sú zozbierané informácie o danej osobe aktuálne a správne. A tu nastáva priestor pre sociálnych robotov, ktorí sa integrujú medzi priateľov používateľa a získavajú potrebné informácie, ktoré poskytujú tretím stranám. Výsledkom je cieľná reklama. Veľmi často sa stáva, že keď používateľ sociálnych sietí uvažuje napríklad o kúpe auta a potom, ako navštívi pár stránok predajcov, prípadne lajkuje pár fotografií áut na Facebooku, začne sa mu zobrazovať reklama na danú značku vozidla na sociálnej sieti. Algoritmus s podporou umelej inteligencie dokáže dokonca identifikovať aj presný model, o ktorý sa zaujímal a jeho fotku pridá do reklamného statusu napríklad na Facebooku.

Ďalšie uplatnenie môžu nájsť roboti na stránkach, ktoré berú peniaze za publikovanie reklamy a poskytujú finančnú čiastku sledovateľom týchto reklám formou kliknutia (napr. Neobux, Paidverts a pod.). Pričom aj túto činnosť môžu zmanipulovať roboti a takto zarábať. Preto sa v prostredí či už sociálnych sietí, alebo internetových stránok často stretávame s aplikáciou reCAPTCHA (Completely Automated Public Turing test to tell Computers and Humans Apart) od Googlu, v ktorej musia užívatelia vykonávať jednoduché úlohy, napr.: rozlíšiť neostrý nápis či vybrat' správne obrázky z niekoľkých prezentovaných, aby sa mohli dostať na rôzne zabezpečené stránky a svojou aktivitou potvrdiť, že nie sú robotom. V tejto oblasti existuje množstvo inzerentov, ktorí platia peniaze v nádeji, že získajú nových zákazníkov zo vzhliadnutia/ kliknutia veľkého množstva reklamy. Pričom až 90% kliknutí vyprodukuje často roboti a spôsobia škody vo výške zhruba 6 miliárd amerických dolárov ročne (Major traffic 2017).

4.2 Politika

V politike môžu byť sociálni roboti používaní aj na podprahové ovládanie mysli obyvateľov a ovplyvňovanie verejnej mienky, a to takým spôsobom, že sú naprogramované tak, že reagujú

na určité témy, slová (hashtagy) a potom umiestňujú komentáre s vlastným názorom. Vytvárajú dojem, že sú živými užívateľmi a tým narušujú vnímanie skutočnosti ostatných. Dobrým príkladom manipulácie verejnej mienky je Arabská jar, t. j. vlna rozsiahlych protestov, civilných nepokojov a povstaní, ktoré prebiehajú vo väčšine arabských štátov od konca roku 2010 až do súčasnosti. V tejto tunisko-egyptskej revolúcii zohrali sociálne siete (najmä Twitter a hashtag #ArabSpring) významnú úlohu, pretože revolucionári prostredníctvom sietí vyzývali ľudí na demonštráciu a takto nachádzali nových následníkov (pozri Obrázok č. 5). Avšak ak sú do hry zapojení aj roboti, dokážu vyvolať dominový efekt a ľudia sa môžu strhnúť davom, ktorý je v tomto prípade zo začiatku fiktívnym.

V Spojených štátoch amerických zohrali sociálni roboti významnú úlohu pri politickej kampani prezidentských volieb. Podporovali Hillary Clintonovú a Donalda Trampa na Facebooku a Twitteri (pozri Obrázok č. 6). Pre ilustráciu Donald Trump má 28,8 milióna sledovateľov na Twitteri a 22, 12 mil. lajkov na Facebooku, pričom jeden z troch stúpcov uvedených politikov, t. j. 39% fanúšikov, je práve bot (Lobe, 2016).

Sociálni roboti môžu ovplyvniť náladu na internete prostredníctvom tweetov do niekoľkých sekúnd. Taktiež môžu zničiť diskusie a prebiehajúcej debaty, napríklad nezmyselnými komentármi. Reálni používatelia nemajú potom žiadnu chuť podieľať sa na diskusii a demokratický diskurz môže byť potlačený.

4.3 Osobný účel

Jednotlivci môžu využiť sociálnych robotov na zručanie bariér medzi ostatnými používateľmi sociálnych sietí a využívať ich na získavanie nových kontaktov. Napríklad, ak majú používatelia spoločného priateľa robota, je úspešnosť potvrdenia kontaktu podstatne vyššia. Sociálni roboti môžu byť použité aj na zvýšenie reputácie jednotlivcov, ak sú vytvorené pozitívne hodnotenia (lajky), komentáre od malého počtu robotov. To často podporuje reálne kontakty, tzn. používateľov k spätnej väzbe na Facebooku a Instagrame. Pričom platí pravidlo, čím viac kontaktov lajkuje a komentuje príspevok, zvyšuje sa pravdepodobnosť, že komentár, prípadne fotografia sa

zobrazí v novinkách používateľom dlhšie alebo viackrát.

Používanie sociálnych robotov v súkromnom sektore sa využíva často na zvyšovanie sebaúcty prostredníctvom pozitívnej spätnej väzby. Pričom zvýšená pozornosť, popularita znamená pre niektorých jednotlivcov veľmi veľa.

5. Manipulatívne techniky sociálnych robotov

Sociálni roboti nemajú len manipulatívny charakter. Prví boti mali pomôcť ľuďom vyhladávať informácie v novinkách na sociálnych sieťach, aby ich mohli užívatelia retweetovať, komentovať a pod. V poslednom období sa ukazuje, že tieto programy sú hlavne použité na manipuláciu verejnej mienky. Môžeme rozlišovať tieto 3 skupiny Social bots:

a) Spam bot – robot, ktorý zahlučuje komentármi status určitej stránky alebo osoby. Reálne repliky a komentáre rýchlo zmiznú v množstve falošných statusov. Znemožňuje sa tým diskusia na danú tému, pretože reálny človek nie je schopný spracovať a orientovať sa vo veľkom množstve pridaných komentárov. Taktiež, ak veľa robotov zahlučuje statusy v krátkom časovom limite komentármi, je nemožné generované a falošné komentáre odstrániť dostatočne rýchlo.

b) Trend bot – podľa odborníkov, ak sa 10.000 ľudí vyjadrí k určitej téme na sociálnych sieťach, stane sa trendovou na Twitteri, tzn. zobrazí sa v top 10 hashtagov týždňa. Social bots môžu produkovať status s rovnakým hashtagom. Takto môžu zviditeľňovať a preferovať jednu tému vo verejnej diskusii, hoci môže byť v realite nezájímavá. Vhodným príkladom bol hashtag #rapefugees (pojem kombinujúci anglické výrazy násilnenia a utečencov), ktorý poukazoval iba na ich negatívnu stránku a takto odkazoval na sexuálne útoky počas Silvestra 2015/16, ktoré boli spáchané skupinou mladých ľudí prevažne zo severnej Afriky a arabských krajín. Na sociálnych sieťach vyvolal silnú negatívnu kritiku na tému utečencov a spája ich s násilím.

c) Auto trollovia – títo roboti majú za účel udržať používateľov v diskusii, ale v nezmyselnej. Na-

príklad, keď užívatelia reagujú na tému a začnú medzi sebou diskutovať, tak program po určitom čase vždy napíše niečo nevhodné, extrémne alebo použije dokonca urážlivé argumenty. Veľa užívatel'ov potom reaguje viac na fiktívnych provokatérov a diskusia k problematike sa dostane do pozadia. Prípadne, príspevok sa zobrazuje v novinkách na sociálnych sieťach dlhšie a častejšie.

6. Nebezpečenstvo sociálnych robotov

Ako sme už uviedli, sociálni roboti môžu manipulovať trendy na sociálnych sieťach a tieto trendy dokážu ovplyvniť rozhodovací proces v politike ako aj v ekonomike. Firmy analyzujú správanie užívatel'ov na sociálnych sieťach, aby získali vedomosti o pozícii vlastnej značky, ako aj správaní potencionálnych zákazníkov. Snažia sa rozlíšiť, čo vedie k trendom spoločnosti. Dokonca aj v politickej sfére sú tieto analýzy aplikované. Keď sú tieto trendy manipulovateľné vo veľkom množstve robotmi, potom sú výsledky analýz vo väčšine prípadov zle interpretované a podávané. V horšom prípade dokážu roboti tieto umelo vytvorené trendy zahrnúť do politickej propagandy, reklamy a zmeniť stereotypy spoločnosti. Druhé nebezpečenstvo sa môže prejaviť v tom, že názory skupiny môžu byť ovplyvnené prostredníctvom robotov. Pritom sa môže zdať, že je prakticky nemožné, aby niekto zmenil politické presvedčenie na základe statusu na sociálnej sieti. Jemná manipulácia je veľmi pravdepodobná, keď napríklad prostredníctvom robotov sú šírené extrémne správy.

Umiernení ľudia si voči extrémizmu dokážu vytvoriť barikádu a cítiť sa týmto ohrození, a nie sú ochotní prijať žiadne opatrenia. Na druhej strane, druhá skupina ľudí sa môže posilniť vo svojom radikalizme.

Po tretie môžu byť títo roboti využití ako cyberzbraň pri šírení nepravdivých správ, napr. krízových situácií a tzv. DDos útokov na server. Roboti si v jeden moment začnú prezerat' danú stránku. A pretože ich bude viac, než na akú „zát'až' je server dimenzovaný, nestihne ich požiadavky

spracovať, čo sa prejaví jeho nefunkčnosťou. Administrátor sa potom musí postarať o jeho znovuspustenie. DDoS útok má k hacknutiu veľmi ďaleko. Neslúži na to, aby sa niekto niekam vlámal a skopíroval si jeho citlivé údaje. Účelom DDoS útoku je, rovnako ako v prípade demonštrácie na nejakom priestranstve, upozorniť na seba, vyjadriť nesúhlas, prejavíť sa.

7. Ako rozpoznať Social bots

Profily botov často vyzerajú na prvý pohľad ako profily reálnych užívateľov. Existuje niekoľko rád, ktoré pomôžu rozlíšiť reálneho používateľa od robota:

1) Serióznosť profilu – chýba fotografia a dôveryhodný životopis.

2) Počet sledovateľov/ priateľov – väčšina sociálnych robotov má oveľa vyšší počet stúpcov než jedinci, ktorí ho sledujú.

3) Vysoký počet tweetov/ príspevkov – tzn. automatické šírenie správ, často negatívneho a zavádzajúceho charakteru, t. j. Fake-News-Siten bez spätnej väzby.

4) Čas reakcie užívateľa – boti reagujú rýchlejšie na správy a ich distribúciu ako ľudia. Tweet/ komentár napísaný napríklad už jednu sekundu po zverejnení, je pravdepodobne napísaný robotom.

5) Reakcie užívateľa v kontexte správ a spôsob písania – pre robotov je problematické reagovať na repliky v čase, ktoré sa nachádzajú pred a po danej odpovedi. Často sa vyskytujú výrazy, ktoré boli už používané, aj keď obsahovo nezapadajú do kontextu, prípadne, gramatické väzby nie sú úplne korektné.

8. Budúcnosť

Sociálni roboti budú predstavovať budúcnosť a základ IT priemyslu. Nebudú vnímaní a používaní vždy len negatívne. Svoje uplatnenie môžu nájsť v komunikácii s ľuďmi, napr. pri poskytovaní informácií, pri spracovaní pohľadávok alebo pri zlepšení zákazníckych služieb. Najmä tzv. Chat roboti môžu komunikovať cez Messenger s ľuďmi v zrelšom veku a byť nápomocní pri zodpovednom spôsobe požívania služieb a tovaru. Prípadne, svoje uplatnenie môžu nájsť v zákazníckom servise.

Na druhej strane sa médiá budú musieť vysporiadať so sociálnymi robotmi. Po prvé, musia byť používatelia sociálnych sietí neustále vzdelávaní a musia získavať a ovládať základné znalosti z oblasti internetovej kultúry a sietovej technológie. Po druhé, musí byť dodržaný apel na rozvoj mediálnych kompetencií. Mediám musí byť venovaná väčšia pozornosť v oblasti korektnosti a manipulácie verejného obsahu.

Obr. 1

Application Details

Name *

Your application name. This is used to attribute the source of a tweet and in user-facing authorization screens. 32 characters max.

Description *

Your application description, which will be shown in user-facing authorization screens. Between 10 and 200 characters max.

Website *

Your application's publicly accessible home page, where users can go to download, make use of, or find out more information about your application. This fully-qualified URL is used in the source attribution for tweets created by your application and will be shown in user-facing authorization screens. (If you don't have a URL yet, just put a placeholder here but remember to change it later.)

Callback URL

Where should we return after successfully authenticating? OAuth 1.0a applications should explicitly specify their oauth_callback URL on the request token step, regardless of the value given here. To restrict your application from using callbacks, leave this field blank.

Privacy Policy URL

The URL for your application or service's privacy policy. The URL will be shared with users authorizing this application.

Terms of Service URL

The URL for your application or service's terms of service. The URL will be shared with users authorizing this application.

Obr. 2

Owner	MichailaStopkov
Owner ID	337278721

Application Actions

Your Access Token

This access token can be used to make API requests on your own account's behalf. Do not share your access token secret with anyone.

Access Token	337278721-9Rn5bD9woS2Se6n3iUMg8hDmcZ9AvrgSksyt0J6
Access Token Secret	tHXfo273xuCVwLHj9j08SX1HbOJWZSrYyRRn8grZvsJt
Access Level	Read, write, and direct messages
Owner	MichailaStopkov
Owner ID	337278721

Token Actions

Obr. 3

Twitter Bots

Written by @labnol. Watch video tutorial to get started.

Enter your Twitter Apps Keys:

Consumer Key	eNK1BZU69FCrMsmPafntiic	Consumer Secret	NrEDIK1dx1TqNL7QGGKDCXT6#
Access Token	337278721-9Rn5bD9woS2Se6n3i	Access Secret	tHXfo273xuCVwllHj9j08SX1HbOJ

What will the Twitter bots do?

Bot #1 RT with Comment 10 AM 11 PM

See list of Twitter search operators that you can use to describe the bots. For support DM @labnol.

```
TWITTER_ACCESS_TOKEN: 337278721-9Rn5bD9woS2Se6n3iUhg8hfDmcZ9AVrgSksyt0J6
TWITTER_FIRST_RUN: Tue Mar 21 2017 14:44:31 GMT+0530 (IST)
TWITTER_CONSUMER_SECRET: NrEDIK1dx1TqNL7QGGKDCfXT6fhC6GE3IayJpuCjwITmR9Ao
TWITTER_CONSUMER_KEY: eNK1BtZU69FCrMsmPafntiic
TWITTER_SCREEN_NAME: MichallaStopkov
TWITTER_BOT #1
  search: #Infos2017
  action: RT with Comment
  text: :)
  since_id: 0
  start: 10
  end: 23
TWITTER_TIMEZONE: GMT
TWITTER_ACCESS_SECRET: tHXfo273xuCVwllHj9j08SX1HbOJWZ5rYyRRn8grZvsJt
```

Obr. 4

Obr. 5

Obr. 6

Zoznam bibliografických odkazov

1. ANONYM, 2017. Falsche Follower und manipulierte Meinung: Wie Computerprogramme Propaganda streuen [online]. [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <http://www.badische-zeitung.de/computer-medien-1/falsche-follower-und-manipulierte-meinung-wie-computerprogramme-propaganda-streuen--124369037.html>
2. ANONYM, 2017. Furcht vor den neuen Wahlkampfmaschinen [online]. [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <http://www.zeit.de/digital/internet/2017-01/social-bots-bundestagswahl-twitter-studie/seite-2>
3. BERGER, Jens, 2017. Die Meinungsroboter kommen – die nächste Eskalationsstufe [online]. [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <http://www.free21.org/die-meinungsroboter-kommen-die-naechste-eskalationsstufe/>
4. CLARKE, Roger 1994. The Digital Persona and its Application to Data Surveillance. In: The Information Society [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01972243.1994.9960160>
5. HINGSTON, P., 2017. Believable Bots: Can Computers Play Like People? ACM Computing Classification: Springer Heidelberg New York Dordrecht London. ISO 8373: 2012, *Robots and robotic devices – Vocabulary*.
6. KASÍK, Pavel, 2013. Jak zmanipulovat internetové diskuse? Stačí k tomu jeden hlas [online]. [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: http://technet.idnes.cz/internetove-diskuze-analyza-stadni-efekt-herding-fvf-/veda.aspx?c=A130822_180451_veda_pka
7. LOBE, Adrian, 2016. Meinung aus dem Bot [online]. [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <http://www.zeit.de/2016/46/kuenstliche-intelligenz-bot-soziale-netzwerke>
8. MAJOR TRAFFIC, 2017. The Top 20 Valuable Facebook Statistics – Updated April 2017 [online]. [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <https://zephoria.com/top-15-valuable-facebook-statistics/>
9. MUCHNIK, L., ed., 2013. Social Influence Bias: A Randomized Experiment [online]. [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <http://science.sciencemag.org/content/341/6146/647.full>
10. SCHÖNLEBEN, Dominik, 2017. Welche Social Bots gibt es und wie funktionieren sie? [online]. [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <https://www.wired.de/collection/tech/welche-social-bots-gibt-es-und-wie-funktionieren-sie>
11. SOUZA, Ryan De, 2016. Microsoft's 'Tay and You' AI bot went completely Nazi [online]. [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <https://www.hackread.com/microsoft-delete-ai-bot-after-it-went-completely-nazi/>
12. THAN, More, 2017. 50% Internet Traffic Comes From Bots, Not Humans [online]. [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <https://fossbytes.com/internet-traffic-bots-humans/>
13. TWITTER-ÚČET, 2017. [online]. [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <https://twitter.com/>
14. WAGNER, Claudia, et al., 2012. When social bots attack: modeling susceptibility of users in online social networks. In: Proceedings of the WWW [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: http://ceur-ws.org/Vol-838/paper_11.pdf
15. ZEIFMAN, Igal, 2017. Bot Traffic Report 2016 [online]. [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <https://www.incapsula.com/blog/bot-traffic-report-2016.html>

RFID – TECHNOLOGIE, KTERÁ POMÁHA

Rýzek, Ján – Zajíček, Pavel
Cosmotron Slovakia, s.r.o

Abstrakt

Technologický vývoj doléhá na knihovny z mnoha stran. S tím je však úzce spojená problematika ochrany knižního fondu a zjednodušení obsluhy směrem k vyššímu komfortu uživatelů a knihovníků. Na scénu přichází technologie identifikace a ochrany knižního fondu – čárové kódy, elektromagnetické prvky (EM), radiofrekvenční identifikace (RFID). Zaměříme se na porovnání jednotlivých technologií a představíme jakým způsobem a které procesy v knihovně je možné pomoci těchto technologií zdokonalit tak, aby pracovníci knihovny věnovali svůj čas méně rutinní práci a více kvalifikovaným službám uživatelům.

Abstract

Technological progress affects libraries in many ways. It is enabled by new technologies for identification and protection - barcodes, electromagnetic elements (EM) and radio frequency identification (RFID). In the contribution, we will focus on the comparison of these technologies. We will present particular processes in the library, and how it can be improved with these technologies so that library staff could devote their working time less to routine work and more to qualified services for users.

Klíčová slova

RFID, EM, technologie, identifikace, zabezpečení, selfcheck, návratový automat

Keywords

RFID, EM, technology, identification, protection, selfcheck, return machine

Úvod, aneb malá historická exkurze

Již od svého vzniku byly knihovny postaveny před zásadní úkol. Brzy totiž vyšlo najevo, že chápat knihovnu pouze jako nějaké skladiště knih je nedostačující. Nestačí totiž jen mít knihy uskladněny v knižním fondu knihovny, ale neméně důležité je mít v knihách pořádek a udržovat o knihách všechny potřebné informace. Pouze tak čtenář najde rychle cestu ke knize, kterou potřebuje, pouze tak je schopen knihovník rychle a bezchybně o knize informovat čtenáře.

S příchodem výpočetní techniky se knihovníkům dostal do rukou mocný nástroj, který jim pomohl s organizací informací o knihách a s nasazením knihovních informačních systémů (KIS) tak došlo ke značnému posunu v možnostech, které byla knihovna schopna čtenářům poskytovat.

Právě použití KIS na straně jedné napomohlo u udržování pořádku v knihovním fondu, na druhé straně přineslo zvýšené nároky na přesnost a správnost v označování knih i dalších položek. Právě zde se projevilo, jak důležité je označit všechny knihy (obecně položky) jednoznačně a čitelně tak, aby tato jejich identifikace správně přiřadila konkrétní knize správný záznam v KIS.

Historicky po dlouhou dobu jako identifikace knihy postačilo identifikační číslo, zapsané přímo do knihy, ať už rukou knihovníka, nebo později třeba vytištěné na papírové nálepce. V dobách, kdy knihovny ještě nepoužívaly výpočetní techniku, se to zdálo jako ideální a dostatečné řešení. Jeho nevýhody se ukázaly právě ve chvíli, kdy první počítače vstoupily do procesu půjčování knih v

knihovně. Číslo knihy pak musel knihovník pracně zadávat na klávesnici počítače, s neustálou hrozbou chyby při opisování. V této chvíli přichází jako velká pomoc pro značení knih využití čárového kódu. Čárový kód se vytiskl na papírovou etiketu a nalepil na knihu nebo do knihy. Knihovník pak ve chvíli, kdy to potřeboval, tento kód nasnímal snímačem čárového kódu, a tak potřebná data načel do počítače s patřičným programem. Riziko chyby se tím výrazně snížilo, jediným úkolem knihovníka před načtením čárového kódu knihy se stalo jeho nalezení, někdy spojené s otevřením knihy a nalistováním té správné stránky.

Souběžně s označováním knih stál ovšem před knihovnami další nelehký úkol – zabezpečit knihy tak, aby se co nejvíce minimalizovalo riziko jejich odcizení. Postupem doby doznalo nejmasovějšího rozšíření zabezpečení pomocí technologie EM, kdy se do knih vlepovaly úzké zabezpečovací pásky. Ty bylo možno patřičným technickým zařízením nastavit do neaktivovaného nebo aktivovaného stavu, na který reagovala bezpečnostní brána a v případě neautorizované výpůjčky spustila alarm.

Označování knih čárovým kódem a doplnění knihy o zabezpečovací EM pásek splňovalo v knihovnách po dlouhou dobu požadovanou funkci a stalo se jakýmsi standardem a je ostatně doposud používáno v mnoha knihovnách.

Technologický vývoj ovšem pokračoval dále a v knihovnách se pozvolna začala objevovat technologie RFID. Ta vyvolala v knihovnictví opravdovou revoluci a rozšířila možnosti půjčování knih o dosud netušené funkce.

Principy RFID technologie

Následující odstavec je určen jen pro hloubavého čtenáře, který chce přijít na kloub tomu, jak vlastně tato nová technologie funguje. Ti ostatní, kteří se spokojí s vysvětlením, že RFID (Radiofrekvenční identifikace) je progresivní bezkontaktní technologie, založená na bezdrátovém přenosu informací z paměťového média do čte-

cího zařízení, mohou s klidným srdcem další odstavec přeskočit.

Technologie RFID není něco zcela nového, v nejrůznějších průmyslových odvětvích se tento princip využívá už dlouhou dobu. Proto bylo jen logické, že si najde cestu i do knihoven, aby se i zde uplatnily jeho výhody a nové možnosti. Pro funkčnost systému potřebujeme dva prvky – čtecí zařízení a médium k zaznamenání informací (někdy hovoříme o tzv. transpondéru), které je schopné se čtecím zařízením komunikovat. Paměťové médium v našem případě představuje zpravidla papírová etiketa, která je opatřena kromě spirálové antény také malým čipem s pamětí. Na etiketě není zapotřebí žádný zdroj napájení, neboť anténa připojená ke čtečce RFID generuje elektromagnetické pole. Když se v něm ocitne RFID etiketa s transpondérem, ve spirálové anténě se generuje proud, který nabije vestavěný kondenzátor a ten pak aktivuje čip. Je důležité, že samotná etiketa nevytváří své vlastní pole, ale jen mění (moduluje) pole vyvolané čtečkou. Ta tyto změny detekuje a převádí na digitální data.

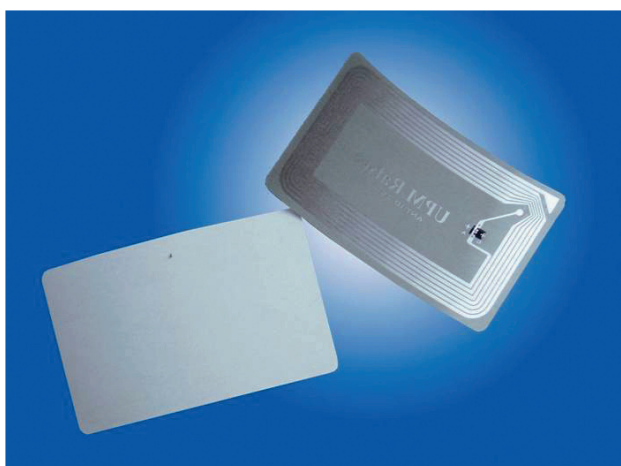
Srovnání jednotlivých skupin produktů pro EM a RFID

Etikety

Zásadní rozdíl při praktickém používání EM a RFID je dán skutečností, že RFID v sobě spojuje jak funkci identifikační, tak bezpečnostní. Není tedy třeba do knih už vlepovat dvě etikety – jednu EM pro zabezpečení knihy, další s čárovým kódem kvůli identifikaci. Vše potřebné je nyní uloženo na jediné etiketě RFID. Je tedy evidentní, že knihovníkům ušetří RFID mnoho času a práce již při označování knih.

U obou technologií jsou k dispozici i další speciální typy etiket pro magnetofonové kazety, videokazety, CD nebo DVD média. U posledně jmenovaných odpadá u RFID problém s lepením čárového kódu na médium.

Vzhľadom k dostatečnej pamäťovej kapacite čipu na RFID etikete lze do nej kromě identifikace dokumentu zapsat i další dodatečné údaje, jako např. označení knihovny a země. Výhodou je také možnost svázání několika dokumentů či médií dohromady do tzv. balíčku médií, u kterého lze kontrolovat, že je vypůjčován či vrácen jako celek.

Pracovní stanice

Pod pojmem pracovní stanice rozumíme zařízení, zpravidla spojené s počítačem napojeným na Knihovní informační systém (KIS). U EM se skládá z de/magnetizační jednotky a čtečky čárového kódu. První z nich se využívá k nastavování stavu dokumentu z hlediska zabezpečení, pomocí čtečky čárového kódu se zpracováváný dokument jednoznačně identifikuje a tato informace se předává KIS pro další zpracování. Oproti tomu si u druhé technologie vystačíme s jedinou čtečkou RFID, která dovede číst, zapisovat a měnit údaje uložené v čipu RFID a současně nastavuje bezpečnostní kód AFI podle potřeby. Zařízení je s počítačem propojeno zpravidla prostřednictvím rozhraní USB a přenáší tak do KIS veškeré údaje.

Velkou předností RFID je schopnost systému v jeden okamžik zpracovávat větší množství knih opatřených etiketou RFID. Opět si vypomůžeme srovnáním s čárovým kódem – zde musel knihovník načítat při vypůjčce jednu knihu po druhé (navíc musel vždy najít v knize etiketu s kódem),

u RFID však lze položit na anténu čtečky třeba deset najednou půjčovaných knih a provést jejich výpůjčku v jediném kroku. V jeden okamžik se tak zaznamenají všechny transakce v Knihovním informačním systému a současně se nastaví bezpečnostní status všech korektně vypůjčených knih. O úspoře pracnosti i času při této operaci nelze vůbec pochybovat.

Bezpečnostní brány

Bezpečnostní brány patří u obou srovnávaných systémů k velmi důležitým prvkům. U médií zabezpečených magnetickým EM proužkem brána zjišťuje zaznamenaný stav média (vypůjčeno / nevypůjčeno) a v případě neautorizované výpůjčky vyvolá alarm. Naproti tomu u novější technologie se tento stav čte z RFID čipu. V tomto případě nejde ovšem jen o dvoustavový status, ale o kód, který podle něhož lze určit i oblast použití etikety RFID. Nemůže se tak tedy stát (za dodržení potřebných standardů), že by kniha z knihovny způsobila alarm třeba v obchodě.

Oba typy bezpečnostních bran mohou upozorňovat na alarm jak opticky, tak zvukově. Lze je také vybavit počítadlem průchodů. Pro zabezpečení širších průchodů lze v obou případech zřetězit několik stojanů a bránu tak rozšířit. U bran typu RFID lze ovšem navíc využít SW, který je schopen zobrazit i přímo název knihy, která vyvolala alarm.

Selfchecky

Samoobslužné zařízenia pro výpůjčky či vraceni knih je známé pod zažitým názvom selfcheck. Nejen, že selfcheck šetrí knihovníkům práci, ale do jisté míry dělá z procesu výpůjčky nebo vracení knih proces jednoduchý a bezobslužný. Celou operaci provede čtenář na tomto zařízení sám, přitom jej stroj průběžně provádí celým procesem a radí mu jak správně postupovat. Se zavedením automatů rapidně ubývá v knihovně front čtenářů a současně se zvyšuje i jejich komfort. Samozřejmě ve chvíli, kdy si čtenář neví rady nebo dojde k nestandardní situaci, pomůže ochotný knihovník.

Selfcheck lze využívat v obou technologiích. U RFID ovšem stačí položit knihy na pult zařízení a to je vše, co se od čtenáře vyžaduje, kdežto u EM musí čtenář najít v knize čárový kód a ten nechat selfcheckem naskenovat. Obrovskou výhodou RFID je pak dávkové zpracování, kdy lze najednou půjčit či vrátit i několik knih najednou, což celý proces velmi zrychluje.

Inventarizační jednotky

Odjakživa bylo noční můrou knihovníků provádění inventarizace knihovního fondu a každé ulehčení bylo vítáno. V případě, že knihovna využívá fond označený nalepenými čárovými kódy, lze využít přenosný snímač čárových kódů s pamětí. Je však potřeba každou knihu vyjmout z police, najít patřičný čárový kód a ten sejmout. Ne tak s pokrokovější technologií RFID. Pracovníci v tomto případě využijí pomoc tzv. RFID inventarizační jednotky, která má podobu malé krabičky s anténou držené buď v ruce, nebo ležerně zavěšené přes rameno. Stačí pouze anténou zvolna přejíždět podél hřbetů knih a do připojeného notebooku nebo kapesního počítače se okamžitě načítají všechny odpovídající kódy knih. Časová úspora je obrovská. Stejně zařízení lze navíc používat pro bleskově rychlé vyhledávání knih nebo pro kontrolu jejich správného uspořádání na policích.

Návratový automat

Technologie RFID s sebou přinesla i produkty, které byly dříve nemyslitelné. Takovým příkladem je právě samoobslužný návratový automat na knihy. Čtenář jednoduše vkládá do útrob zařízení vrácené knihy, které jsou mu ohned odepisovány ze čtenářského konta a může si o tom také hned vytisknout patřičné potvrzení. U návratového automatu lze navíc instalovat třídící linku, která vrácené knihy roztřídí přesně podle zadaných kritérií do jednotlivých košů nebo vozíků. Pracovníci knihovny pak už jen převezou odpovídající vozík s vrácenými knihami na patřičné místo a knihy uloží.

Tímto není výčet všech možností RFID v knihovně zdaleka vyčerpán. Ve studovných knihoven lze např. rozmístit tzv. chytré police, které neustále bedlivě sledují, které knihy si čtenáři z těchto polic půjčují a opět vracejí, čímž je okamžitě zřejmé, o jaké knihy je největší zájem. Tyto police lze stejně tak dobře používat i pro samoobslužné vrácení knih.

Závěr

V současné době v drtivé většině využívají knihovny dva systémy pro evidenci a zabezpečení knih a materiálů. Jedná se o zabezpečení prostřednictvím EM pásků v kombinaci s etiketami s čárovým kódem, nebo o použití etiket RFID, které obě funkce v sobě sdružují. Trend se zdá být jasný – vzhledem k nesporným výhodám budoucnost patří technologii RFID. Přínos RFID bychom mohli shrnout do následujících bodů:

- spolehlivá technologie přinášející novou kvalitu do práce knihoven,
- standardizuje identifikační údaje položek a tím podporuje spolupráci knihoven,
- zefektivňuje, urychluje a zlevňuje procesy v knihovnách,
- sdružuje bezpečnostní a identifikační funkci,
- dovoluje provádět operace s několika knihami současně,
- zpřístupňuje služby knihovny po 24 hodin a 7 dní v týdnu,
- optimalizuje výpůjční procesy.
- zpříjemňuje čtenářům návštěvu knihovny.

FORMY KOMUNIKACE S KNIHOVNAMI/ SOUČASNÉ MODERNÍ PROSTŘEDKY A TECHNOLOGIE (Využití moderních nástrojů pro komunikaci a školení knihovníků – uživatelů KIS)

Šilha, Jiří – Tobiáš, Jiří
Tritius Solutions a. s

Abstrakt

Příspěvek popisuje způsoby elektronické komunikace pro školení, které jsou a hlavně budou využívány v knihovnické praxi v oblasti knihovního systému mezi dodávající firmou a uživateli tohoto knihovního systému tzn. knihovnami. Autor se zabývá praktickými zkušenosti tří metod elektronické komunikace se zaměřením na předávání informací a odborné školení knihovnic. Nové metodě - vlastnímu video serveru pro e-learning je věnována podstatná část příspěvku, kde autor vysvětluje použité technologie a praktické záměry

Abstract

The paper describes ways of electronic communication for training, which are and will be mainly used in librarian practice in the area of library system between supplying company and users of this library system, ie. Libraries. The author deals with the practical experience of three methods of electronic communication with a focus on the transfer of information and professional training of librarians. The new method - the own video server for e-learning is devoted to a substantial part of the contribution, where the author explains the used technologies and practical intentions.

Klíčové slova

e-learning - knihovní systémy - školení uživatelů - video server

Keywords

e-learning - automated library systems - user training - video server

Úvod

Příspěvek popisuje způsoby elektronické komunikace pro školení, které jsou a hlavně budou využívány v knihovnické praxi v oblasti knihovního systému mezi dodávající firmou a uživateli tohoto knihovního systému tzn. knihovnami. Autori se zabývají praktickými zkušenosti tří metod elektronické komunikace se zaměřením na předávání informací a odborné školení knihovnic. Nové metodě - vlastnímu video serveru pro e-learning je věnována podstatná část příspěvku, kde autor vysvětluje použité technologie a praktické záměry.

Ze strany uživatele

Základní požadavky na komunikaci s dodavatelem (v našem případě firmou) :

- možnost sdělit své konkrétní požadavky a dotazy kdykoliv
- požadavky musí být předány tak, aby se neztratily, s důrazem na kontext
- zpětná vazba musí jasně určit jakého požadavku se týká
- rozsáhlejší informace (obsah školení) předávat v co nejvhodnější formě

Základní požadavky na komunikaci

Ze strany dodavatele

- snadný prístup k požiadavkám a prehľadné zobrazenie
- možnosť rýchleho a snadného predání zodpovedných osobě
- spoľehlivosť a dostupnosť riešení, väzba na systém řízení vývoje

Historie

V naší praxi jsme postupně využívali řadu dostupných technologií spolu s tím, jak se vyvíjeli komunikační možnosti. Nástup sítě Internet pak způsobil revoluci v komunikaci s uživateli. Období postupného nástupu komunikačních technologií lze rozdělit takto:

- 1991 - 1993 : telefonní kontakty a požadavky posílané písemně klasickou poštou
- 1994 - 1996 : telefonní komunikace, vzdálená správa modemy (sw Close Up)
- 1997 - 2000 : komunikace emaily, funkční správa modemy - kvalita linek se zvedá
- 2001 - 2004 : rozšíření internetu, emaily standardem, vzdálená správa ve Windows
- 2005 - 2010 : webové fórum pro uživatele, vzdálená správa Windows je standardem
- 2012 - : helpdeskový systém JIRA - nasazen pro nový knihovní systém Tritius
- 2015 - : Grafické návody v rámci dokumentačního systému Confluence
- 2017 - : Videoserver obsahující interaktivní výuková videa – e-learning

V oblasti školení uživatelů se postupně využívaly následující způsoby:

- osobní nebo hromadná školení pořádaná v sídle dodavatele knihovního systému
- školení pořádaná v sídle uživatele (knihovny) časem převládla a jsou oblíbená
- elektronická dokumentace posílaná mailem (vhodná k tisku) CHM soubory.
- nejčastěji poptávané návody a dokumentace jako webové stránky u dodavatele

- webové fórum sekce tipy a triky pravidelné příspěvky od dodavatele systému

Pro nový systém Tritius jsme postupně zavedli v letech 2015-2017:

- veřejnou část dokumentačního systému Confluence
- katalog grafických návodů vytvářených v prostředí Google Docs Slideshow
- vlastní Video server s konkrétními výukovými videi – e-learning

Confluence - webový dokumentační systém

Je jednou z klíčových součástí balíku aplikací pro sdílení informací rámci firmy od americké společnosti Atlassian. Obecně se dá říci, že podstatnou funkcí je vytváření publikování a správa firemních dokumentů ve webovém prostředí. Dříve se výsledku práce říkalo Wiki = soubor propojených webových stránek vytvářených více tvůrci v prostředí vzájemné spolupráce směřující k popsání určité problematiky s důrazem na přehlednost, úplnost a zejména aktuálnost.

Confluence však představuje komfortnější nástroj nejen tím, že má řadu přednastavených šablon vytvářených stránek, komfortní webový editor dokumentů s propracovanými objekty jako jsou tabulky, ale zejména přímé propojení na systém řízení vývoje SW - JIRA od stejné společnosti.

Confluence má řadu vlastností nezbytných pro správu dokumentů:

- verzování dokumentů s možností náhledu jakékoliv historické verze
- omezení přístupu - pro jednotlivé uživatele na konkrétní dokumenty nebo pro celé oblasti
- export stránek do několika běžných formátů (PDF, DOCX, a pod.)
- Sledování změn (watching) jste informováni mailem o změně jednotlivých dokumentů

- RSS kanály pro podrobné sledování změn v jednotlivých oblastech u všech dokumentů
- mobilní verze stránek s komfortním editorem dobře použitelné na tabletech

Hlavní entity v Confluence:

- Oblasti (spaces) vlastně samostatné kolekce webových stránek a dokumentů
- dokumenty (pages) jednotlivé webové stránky obsahující linky na další stránky
- přílohy (attachments) vložené soubory různých typů které pak lze stáhnout lokálně
- šablony - přednastavené typy stránek s různým zaměřením (celkem 10 typů)
- záležitost (issue) - grafický odkaz do JIRA s automatickou aktualizací stavu záležitosti

Confluence používají nejen firmy zabývající se vývojem SW ale i další firmy a organizace sdílející informace, které následně sdílí vrámci své činnosti mezi interními zaměstnanci a zároveň určitou oblast nabízí volně (public) nebo po autentikaci.

Na stránkách dodavatele Confluence se uvádí, že celkově je v tomto systému správy dokumentů vytvořeno a sdíleno více než 100 milionů stránek a tento systém používá více než 35.000 týmů po celém světě.

Některé reference zde uvedené: NASA, Lufthansa, Spotify, Twilio a další.

Grafické návody - Prezentace v Google Doc

Klasická elektronická dokumentace jakéhokoliv informačního systému, která je koncipovaná popisnou formou v praxi má řadu nevýhod:

- je příliš obsáhlá - konkrétní pojem se sice najde, ale na více místech
- je její komplexní studium časově velmi náročné - díky objemu a popisné formě
- velmi rychle zastarává - jakákoliv změna grafického uživatelského rozhraní (GUI)

popsaná v dokumentaci se musí následně v této dokumentaci změnit

Proto jsme na základě našich zkušeností z praxe vsadili na grafické návody jednotlivých často prováděných postupů při práci s knihovním informačním systémem (KIS).

Grafický návod chápeme jako kolekci obrazovek KIS které jsou vhodně seřazeny za sebou tak jak postupuje v jednotlivých krocích uživatel KIS pokud chce provést určitou činnost. Typický grafický návod má 5-10 kroků (obrazovek) a tvoří vždy jedno slideshow. Kromě úvodního textu každého kroku je hlavním prvkem sejmutá obrazovka KIS s tím, že jsou v ní zvýrazněny konkrétní ovládací prvky platné pro daný krok.

Seznam těchto existujících grafických návodů je součástí veřejné části webu v systému Confluence konkrétně části pro uživatele a je k dispozici komukoliv bez nutnosti přihlášení. Po dvou letech provozu těchto grafických návodů v praxi využívání KIS Tritius lze uvést že knihovnice jej rády používají. Otevřením návodu ve stejném prohlížeči kde mají vlastní KIS jen ve vedlejším panelu snadno přepínají mezi návodem a KIS.

Výhody těchto grafických návodů:

- rychle a snadno knihovnice najde příslušný grafický návod podle názvu
- snadno přechází mezi panelem kde je KIS a vedle spuštěným návodem
- díky obrazovkám se rychle bez dlouhého přemýšlení orientují
- postupují krok po kroku v ovládní KIS podle kroků v grafickém návodu
- mají snadno možnost krok přeskočit nebo se naopak vrátit o krok zpět
- aktualizace grafického návodu je jednoduchá sejme se aktualizovaná obrazovka KIS doplní se zvýraznění ovládacích prvků a uloží se ve stránce slideshow dokumentu
- zveřejnění aktualizovaných kroků - stránek slideshow je okamžité komukoliv na síti.

- vytváření nových grafických návodů je snadné a rychlé trvá většinou jen několik málohodin

Vlastní video server

Cílem je umožnit knihovnicím - budoucím uživatelům knihovního systému interaktivní školení základních postupů v rámci všech dostupných modulů knihovního systému. Předpokladem je pouze standardní připojení k internetu dostatečnou rychlostí, tak aby bylo možné sledovat video. Webová aplikace bude obsahovat katalog videí pro jednotlivé moduly a v rámci modulů pak jednotlivá videa popisují konkrétní postupy při práci v knihovnickém systému.

Na určitých místech videa je pak vždy kontrolní otázka, která testuje znalost právě získaných informací. Následně jsou výsledky testu po shlédnutí videa k dispozici knihovnici, která školení absolvovala. U každého videa je možné nastavit minimální počet bodů pro úspěšné absolvování. Správce video serveru a vedoucí školitel pak vidí výsledky jednotlivých účastníků - knihovnic a podle nich odvozuje další fáze implementace knihovního systému.

Výhody

- snadné a opakované využití výukových videí pro budoucí i stávající uživatele
- minimalizace nákladů pro úvodní školení po testovacím převodu dat
- zejména pro malé knihovny je to cesta jak snížit cenu implementace systému
- dostupnost školení bez ohledu na místo konání a čas (nemalé náklady obou stran)

Některá existující řešení

Playposit - určen pro školství, mnoho možností, pouze v angličtině,

Vialogues - jednoduché ale minimální interakce s uživatelem.

Části webové aplikace video serveru

Webová aplikace pro vytváření, uložení a správu výukových videí obsahující tyto části:

- evidence uživatelů (registraci, správa školitelů a knihovnic),
- nahrávání a správa interaktivních videí (interaktivní scénář- tzn. průběžné otázky),
- interaktivní školení přihlášené knihovnice (přihlášená knihovnice prohlíží video, odpovídá na otázky a výsledky se ukládají),
- prohlížení výsledků knihovnicí,
- Statistiky využití a výsledků pro správce video serveru.

Úrovně přístupu k video serveru

- Správce video serveru (Administrator/Manager) - přístup k datům, vytváření obsahu
- Uživatel (User) - přístup k obsahu, vlastnímu profilu atp.

Použité technologie

H5P

Jedná se o Javascriptový open-source framework, pro vytváření interaktivního obsahu. Knihovna je primárně určena pro redakční (CMS) systémy, ale díky otevřenosti kódu, je možné integrovat si části frameworku do vlastní aplikace. Framework je schopný vytvářet např: interaktivní video, prezentace, foto atd. Na adrese <https://h5p.org/> je možné vyzkoušet si vytvoření/prohlížení interaktivního materiálu. Aplikační vrstva: Klient (webový prohlížeč)

GWT

Google Web Toolkit, je open-source framework pro vytváření webových aplikací, složených ze znovu použitelných HTML komponent a klientské logiky (v JavaScriptu) na straně webového prohlížeče a asyn-chronního volání serverové logiky pomocí AJAXu. Výhody: rychlost vývoje aplikace, dokumentace, podpora ze strany Googlu, komunita a knihovny třetích stran. Aplikační vrstva: Klient + server

Sencha GXT

Sencha GXT je komplexní Java framework pro tvorbu webových aplikací. Využívá GWT překladače. Tím zajišťuje vývojáři možnost psát aplikace v Javě a překládat je do optimalizovaného HTML5 kódu. Sencha GXT obsahuje prvky uživatelského rozhraní, které jsou schopné komunikovat s nativními prvky GWT. Pro organizaci obsahu na obrazovce zahrnuje framework šablony s pokročilými funkcemi.

Sencha se také může pochlubit velkým množstvím tutoriálů a podrobné dokumentace. Aplikační vrstva: Klient

Ujorm

Ujorm je ORM (Object Relation Mapping) framework navržený pro rychlý vývoj Java aplikací, založených na relačních databázích a speciálních klíč-hodnota objektech. Ujorm je framework se silnou typovou kontrolou, postavenou na Java generikách. Ujorm také zahrnuje integraci se Sencha GXT frameworkem. Výhody: Typová kontrola při kompilaci, bezpečný refaktoring kódu,

vyšší produktivita Aplikací vrstva: Klient (Klientské Ujo) + server (serverové Ujo)

Závěr

E-learningové interaktivní kurzy jsou pořádány například Národní knihovnou ČR již několik let. V knihovnické praxi jsou tedy považovány za platnou součást výukových metod. Zejména mladší a nastupující generace knihovnic je schopna používat uvedené řešení naprosto přirozeně a ke svému prospěchu.

Uvědomujeme si že vlastní video server bude úspěšný jen v případě že bude obsahovat řadu kvalitních videí, která budou zahrnovat veškeré důležité postupy práce v knihovním systému. Video server je připraven i pro jazykové mutace videí tak aby byl schopen poskytovat videa pro uživatele knihovního systému z různých zemí. Domníváme se že toto je cesta jak nabídnout kvalitní školení i do dalších zemí nejenom evropského prostoru.

KATALÓG INFOGATE – NOVINKY VO VERZII 3.0

Grman, Ján – Ráčzová, Hana – Špáni, Pavol
SVOP, spol. s r.o.

Abstrakt

Príspevok sa venuje súbornému katalógu InfoGate, ktorý je projektom spoločnosti SVOP spol. s r. o. Projekt InfoGate bol spustený do testovacej prevádzky 1.1.2013 na platforme knižnično-informačného systému (KIS) DAWINCI, na doméne www.infogate.sk. V súčasnosti je nasadená verzia 3.0 projektu InfoGate, ktorá opustila platformu KIS DAWINCI a je založená na vlastnom jadre Biblib, pričom databázu tvoria bibliografické záznamy 32 slovenských knižníc rôznych typov, a to bez ohľadu na používaný knižnično-informačný systém. Bibliografické metadáta sú z materských knižníc získavané pomocou protokolu OAI-aplikáciou OAI-PMH Harvester a sú denne aktualizované.

Abstract

This article contains information about union catalog InfoGate, the SVOP Ltd. project. InfoGate launched its beta version on 1 January, 2013 at www.infogate.sk. It was originally based on DAWINCI - Library information system (LIS). The latest version 3.0 available at present, dropped the LIS DAWINCI platform and was replaced by a new core called Biblib. Project is based on bibliographic data of 32 Slovak libraries of various types, working in various LIS. Bibliographic records are harvested via OAI protocol, OAI-PMH harvesting application and are daily updated.

Kľúčové slová

Biblib, bibliografické záznamy, deduplikácia, OAI Harvester, OAI Provider, OPAC 2.0, OpenUrl, súborný katalóg InfoGate, zber dát

Keywords

Biblib, bibliographical records, data harvesting, deduplication, OAI Harvester, OAI Provider, OPAC 2.0, OpenUrl, union catalog InfoGate

Úvod

Jedným zo súčasných trendov v oblasti sprístupňovania bibliografických informácií je snaha o čo najväčšiu integráciu dát. Tak ako v zahraničí, aj na Slovensku vznikajú snahy poskytnúť používateľom jednotné rozhranie pre federatívne vyhľadávanie vo viacerých databázach, knižniciach, resp. ich OPACoch na báze súborných katalógov alebo tzv. discovery služieb. Spoločnosť SVOP, s.r.o., ako producent knižnično-informačného systému, prišla už v roku 2005 s myšlienkou zriadiť súborný katalóg knižníc, ktorý je prirodzeným vyústením nášho technologického vývoja.

Od Z39.50 k OAI-PMH

Myšlienka vytvoriť federatívne vyhľadávanie nebola v našej spoločnosti nová. Už v roku 2005 sme sprístupnili jednotné vyhľadávacie prostredie vo viacerých knižniciach súčasne. Vtedajšie technologické možnosti nám dovolili na prehľadávanie databáza použiť protokol Z39.50, ktorého nevýhodou je nízka flexibilita. Vyhľadávanie bolo pre nestabilitu serverov častokrát nefunkčné. Problematické bolo aj samotné načítanie výslednej množiny nájdených záznamov, pretože prebiehalo sekvenčne po jednotlivých zdrojoch, čo trvalo veľmi dlho. Detail výsledného záznamu poskytol síce všetky základné metadáta, ale nebolo možné ho spätne prelinkovať s originálnym záznamom v OPACu materskej knižnice. Čitateľ teda musel podniknúť ďalšie kroky, aby sa doz-

vedel, či je daný dokument dostupný v danej knižnici.

Dvomi technologickými prostriedkami - protokolmi, ktoré nám umožnili vytvoriť skutočný súborný katalóg, sú OAI-PMH a OpenUrl. Druhý menovaný je protokol, ktorý bol vyvinutý v roku 2000 a následne štandardizovaný Americkým národným inštitútom pre normalizáciu (ANSI) ako norma Z39.88 (1). Jeho ďalší vývoj v roku 2006 prebralo OCLC. OpenUrl je linka, ktorá obsahuje metadáta, na základe ktorých je možné presne identifikovať konkrétny dokument. Tento formát rieši problém s tzv. pevnými linkami (persistent link), teda stáleho odkazu na konkrétny dokument alebo záznam v OPACu. Práve OpenUrl umožňuje jednoduché prelinkovanie z výsledného záznamu v súbornom katalógu InfoGate na záznam v OPACu materskej knižnice. OAI-PMH je protokol pre zber metadátových záznamov z dátových úložísk a je jednoduchým technickým prostriedkom, ktorý slúži poskytovateľom dát pre účely ich sprístupnenia pomocou spoločného výmenného formátu, najčastejšie DublinCore alebo XML (2).

Zjednodušene môžeme povedať, že princíp fungovania poskytnutia a zberu dát funguje nasledovne: na serveroch jednotlivých knižníc zapojených do projektu funguje aplikácia OAI Provider, ktorej úlohou je „pripraviť“ bibliografické záznamy z knižnicou využívaného bibliografického formátu do formátu XML a vystaviť ich na zber. Na strane databázy súborného katalógu je spustená aplikácia OAI Harvester, ktorá sa v pravidelných intervaloch snaží o stiahnutie XML súborov a ich vloženie do súbornej databázy. Množina stiahnutých záznamov prejde ďalším spracovaním a následne je uložená do spoločnej databázy.

Spájanie dát a ich deduplikácia

Získavanie veľkého množstva bibliografických údajov so sebou prináša nutnosť ich vzájomne spájať na základe rovnosti a/alebo maximálnej podobnosti. V prípade úplnej zhody bibliografických záznamov, ale aj v prípade väčšinovej zhody, ide o zjednodušenie prístupu k týmto údajom pre

čitateľov, ktorých odbremeňujeme od toho, aby museli prechádzať veľké množstvo rovnakých záznamov.

V predošlej verzii bola množina deduplikovaných záznamov identifikovaná iným farebným pozadím, výraznejšími identifikačnými prvkami v podobe názvu a autora. Obsahovala rovnako aj informáciu o počte zoskupených záznamov o danom diele a počte knižníc, v ktorých sa tieto záznamy nachádzali. Pri každom takomto záhlaví bola možnosť ho rozkliknúť a zobrazit' tak jednotlivé záznamy.

V aktuálnej verzii InfoGate sme pristupovali ku deduplikácii inou formou, a to najmä z dôvodu snahy o zmenšenie počtu bibliografických záznamov, ktoré musel používateľ prezrieť, aby zistil dostupnosť titulu v knižnici. V súbornom katalógu sa snažíme deduplikovať čo najviac bibliografických záznamov toho istého diela, a to aj v prípade, že majú iba niekoľko spoločných prvkov. Výsledkom spájania sú súborné záznamy o tituloch, pričom v deduplikovanej množine rešpektujeme poradie vydania alebo rok vydania. V predošlej verzii existovalo toľko záznamov, v koľkých knižniciach sa titul nachádzal. Tieto záznamy boli uložené pod jedným záhlavím. V súčasnosti existuje iba jeden bibliografický záznam titulu obsahujúci informácie o dostupnosti v jednotlivých knižniciach, ktoré ho majú vo fonde.

Už počas zberu dát je budovaná vlastná databáza entít, a to autorov a vydavateľstiev. Pričom aj tieto entity sú deduplikované. Podrobnejšie sa problematike prezentácie bibliografických dát venujeme v príspevku Nové trendy v oblasti tvorby a prezentácie bibliografických dát (3).

Ciele projektu

Hlavné ciele projektu InfoGate sú:

- vybudovať databázu bibliografických záznamov z čo najväčšieho počtu knižníc všetkých typov,
- umožniť používateľom jednotné vyhľadávanie v tejto databáze s transparentnou navi-

gáciou z výsledného záznamu do OPACu zdrojovej knižnice,

- zviditeľniť databázy knižníc, a tiež samotné knižnice širokej verejnosti vďaka sprístupňovaniu ich bibliografických záznamov v prehliadači Google. Na rozdiel od bežných OPACov, je InfoGate indexovaný vyhľadávačom Google, a tak je možné sa vďaka výsledku vyhľadávania dostať k záznamu v InfoGate a nakoniec ku zdrojovej knižnici,
- výsledné bibliografické záznamy prezentovať deduplikované, pričom rešpektujeme poradie alebo rok vydania diela,
- ponúknuť používateľovi atraktívny dizajn funkčný na všetkých zobrazovacích platformách,
- pri jednotlivých tituloch zobrazovať obálky kníh a anotácie,
- obohacovať záznamy o širší kontext, ako napríklad: zvukové ukážky alebo video ukážky,
- stať sa portálom pre širokú čitateľskú verejnosť,
- ponúknuť funkcionality „mojej knižnice“ so základnými funkciami pre používateľov ako aj malé knižnice.

Nové funkcie vo verzii 3.0

Aktuálna verzia súborného katalógu obsahuje rad noviniek. Zatraktívnil sme dizajn portálu a sprístupňujeme ho responzívne. Osoby sa môžu na portál registrovať, a to vyplnením registračného formulára alebo Facebook registráciou. Ku záznamom sme pridali náhľad obálky kníh s možnosťou pripojiť vlastnú obálku tam, kde chýba. Pri väčšine titulov, ktoré boli založené po roku 2010, sa nachádza aj anotácia. Pri tých záznamoch, kde nie je anotácia, umožňujeme prihláseným používateľom ju veľmi jednoducho pridať. Záznamy je možné doplniť o video ukážky a pridať aj linky na blogerské recenzie. Samotní používatelia môžu ku titulom pridávať predmetové kategórie a jednoduchým formulárom nám oznámiť chybu v príslušnom zázname.

V detaile záznamu dokumentu, v časti dostupnosť v knižniciach, uvádzame aj celkový počet

exemplárov a počet volných exemplárov v knižniciach používajúcich KIS DAWINCI. Tieto údaje sú aktualizované raz za deň. Okrem toho sme pri každej knižnici v zozname uviedli aj jej vzdialenosť v kilometroch od aktuálnej pozície prihláseného používateľa. V praxi to znamená, že používateľ si môže zoradiť knižnice, v ktorých sa nachádza pre neho relevantný dokument, podľa tej, ktorá je k jeho polohe najbližšie.

Najväčšou novinkou je vlastné prostredie prihlásenej osoby s množstvom funkcií pre vytvorenie a správu vlastnej zbierky titulov, ktorú ponúkame používateľom pod názvom „Moja knižnica“.

Používateľ si môže každý záznam prevziať do vlastnej knižnice a označiť titul viacerými príznakmi určujúcimi čitateľskú aktivitu a/alebo vlastníctvo titulu.

Pre definovanie formy vlastníctva sú k dispozícii stavy:

- vlastným,
- vlastnil som,
- chcem vlastniť

s možnosťou zaznamenania dátumov od – do.

Na výber sú zatiaľ stavy čitateľskej aktivity:

- čítam,
- čítal som,
- chcem čítať.

Pri každom stave je doplnková možnosť, kde je možné uviesť rozsah dátumov od – do. Takto získava čitateľ presný prehľad o tom, kedy čítal konkrétnu knihu.

Ďalšou novinkou je presné určenie miesta (miestnosti - lokácie), kde sa daný exemplár nachádza a tematického okruhu, ktorý daný titul vystihuje (detská literatúra, ľúbostná literatúra, detektívky a pod.).

Po priradení aktivity alebo vlastníctva aspoň jedného titulu, získava používateľ vlastné prostredie, dizajnovane aj funkčne oddelené od katalógu InfoGate, v ktorom si môže spravovať záznamy o tituloch podľa vlastných potrieb. Súčasne má

v tomto prostredí aj veľmi flexibilné možnosti filtrovania jednotlivých stavov vrátane prehľadu o tituloch, ktoré iba hodnotil a/alebo komentoval.

Zviditeľňovanie súborného katalógu InfoGate

Od spustenia aktuálnej verzie sa intenzívne snažíme o jeho zviditeľňovanie rôznymi spôsobmi. Knihovníckej komunite ho približujeme aktívnou účasťou na seminároch, konferenciách, či pripravovanými článkami v odborných periodikách u nás aj v Českej republike. Pokračujeme v oslovovaní prípadných záujemcov o zapojenie sa do projektu InfoGate z radov knižníc.

Prostredníctvom noviniek a oznamov na webových stránkach zapojených knižníc ako aj profiloch na Facebooku, oslovujeme ich čitateľov a priaznivcov. V OPACoch knižníc používajúcich KIS DAWINCI je dostupný odkaz na InfoGate, a to dokonca na dvoch miestach. Na úvodnej stránke sa nachádza všeobecný odkaz. V prípade, že čitateľ nenájde v lokálnom OPACu žiaden relevantný výsledok, upozornenie na tento fakt ho súčasne upriami aj na možnosť hľadania v InfoGate.

Súborný katalóg má aj svoju stránku na sociálnej sieti Facebook, ktorá si získava priaznivcov ako z radov knihovníkov, tak aj širokej čitateľskej verejnosti. Profil pravidelne aktualizujeme a propagácii sa venujeme aj prostredníctvom platenej reklamy na tejto sieti. V krátkej dobe budeme o spustení verzie 3.0 informovať verejnosť aj prostredníctvom tlačovej správy.

Spolupráca

Jednou z foriem propagácie je aj rodiaca sa spolupráca s knižnými blogermi. Spočíva vo vzájomnom linkovaní webu blogera a nášho katalógu a získavaní nových návštevníkov. Blogeri píšuci recenzie na knihy umiestnia pri svojej recenzii na

blogu odkaz s aktívnou linkou, ktorá ich čitateľom sprostredkuje informáciu o dostupnosti recenzovaného titulu v knižniciach prostredníctvom InfoGate. V súbornom katalógu zasa pri tituloch, ktoré recenzujú, umiestňujeme príznak „Recenzované“ a linku na ich blog a recenziu na daný titul.

So žiadosťou o spoluprácu sme sa obrátili aj na vydavateľstvá, a to s viacerými možnosťami kooperácie. Pre vydavateľov predstavuje InfoGate nový kanál propagácie nimi vydávaných titulov. Súčasne môže InfoGate slúžiť ako reklamné médium a v neposlednom rade aj pre sprostredkovanie výpožičky alebo kúpy e-knihy.

Nadalej spolupracujeme so študentami a pedagógmi Katedry knižničnej a informačnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, pri testovaní, obohacovaní bibliografických záznamov a ďalšom vývoji. Máme v pláne osloviť s ponukou spolupráce aj Strednú odbornú školu masmediálnych štúdií v Bratislave.

Plány do budúcnosti

Od spustenia verzie 3.0 dňa 21.4.2017 intenzívne pracujeme na viacerých vylepšeniach a nových funkciách. Spätná väzba od návštevníkov nám poskytuje cenné námety na úpravy používateľského rozhrania. Pripravujeme rozšírenie funkcií „Mojej knižnice“, a to definovanie počtu vlastných exemplárov s možnosťou ich požičiavania inému používateľovi. Pre plnohodnotné používanie režimu „Mojej knižnice“ vyvíjame jednoduchý aj rozšírený formulár, ktorý si nevyžaduje takmer žiadne znalosti bibliografického spracovania, pretože nie je založený na formátoch UNIMARC ani MARC21. Všetky položky formulára sú zrozumiteľne popísané, vrátane vysvetliviek a formálnych kontrol po uložení.

Pre administrátorov portálu chystáme funkcie na ručnú deduplikáciu bibliografických záznamov aj záznamov o autoroch. Nadstavbovou funkciou bude aj knižný bazár, prostredníctvom ktorého

budú môcť používatelia jednoducho ponúkať a predávať knihy zo svojej zbierky.

Všetky už spomenuté funkcie smerujú ku príprave verzie portálu, ktorá bude v krátkej budúcnosti dostupná pre malé (školské, obecné alebo spoločné) knižnice, ktoré získajú svoj priestor v rámci portálu InfoGate. Budú tak mať k dispozícii správu dokumentov, čitateľov, aj prezentačnú vrstvu.

Výzva na zapojenie sa – postup pri zapájaní

Súborný katalóg je otvorený všetkým knižniciam, ktoré majú záujem pridať svoje bibliografické záznamy do databázy. Podmienkou pripojenia je vyjadrenie súhlasu so zapojením, ktorý definuje

podmienky prístupu. Knižnici nevznikajú jej účasťou, a teda zapojením sa, žiadne finančné náklady smerom k zriaďovateľovi projektu – spoločnosti SVOP spol. s r. o. Pre zapojenie knižnice je potrebné, aby disponovala aplikáciou OAI-PMH Provider, ktorú by mala obstarat' od dodávateľa svojho KIS. Pre priamy prístup k záznamom do lokálneho online katalógu je potrebné, aby boli záznamy prepojené linkou OpenUrl. V opačnom prípade bude smerovať linka zo záznamu v InfoGate iba na úvodnú stránku OPACu knižnice (namiesto do detailu záznamu). Po sprístupnení údajov potrebných pre uloženie dát z lokálneho katalógu do databázy InfoGate sú záznamy aktualizované v dohodnutom časovom intervale, zvyčajne raz za 24 hodín. Aktualizáciou sa rozumie stiahnutie nových záznamov, zmien vykonaných v záznamoch, alebo odstránenie vymazaných záznamov.

Zoznam bibliografických odkazov

1. LICHTENBERGOVÁ, Edita; PŘIBYLOVÁ, Jarmila, 2013. RDA: změna katalogizačních pravidel v USA. In: *Ikaros* [online]. 2013, roč. 17, č. 3 [cit. 2017-04-03]. ISSN 1212-5075. Dostupné na: <http://ikaros.cz/rda-zmena-katalogizacnich-pravidel-v-usa>.
2. HANOUSEK, Tomáš, 2013. OAI-PMH pro začátečníky. In: *Národní archiv* [online]. [cit. 2017-04-03]. Dostupné na: http://www.nacr.cz/Z-files/moznosti_06.pdf
3. Grman Ján., 2015. Nové trendy v oblasti tvorby a prezentácie bibliografických dát. In: *Infos 2015: Zborník príspevkov 38. medzinárodného informatického sympózia o nových výzvach 21. storočia pre pamäťové inštitúcie* [online]. Bratislava: Spolok slovenských knihovníkov a knižníc, 2015. [cit. 2017-04-03]. ISBN 978-80-89586-08-0. Dostupné na: <http://www.infolib.sk/sk/spolok-slovenskych-knihovnikov-kniznic/infos-2015/zbornik-infos-2015.html>.

TECHNOLÓGIE MÔŽU AJ SLUŽIŤ

Andrejčíková, Nadežda – Šubová, Jana

Cosmotron Slovakia, s.r.o

Abstrakt

Žijeme v prostredí plnom technológií a postupne sme sa stali na nich závislí. Avšak nie vždy to znamená, že nám technológie aj slúžia, alebo si môžeme položiť otázku: "Vieme ich aj naozaj správne používať a využívať?". Niet sporu o tom, že vplyvom technológií sa zmenilo prostredie v ktorom žijeme a teda aj prostredie v ktorom sa nachádzajú knižnice. V súvislosti s tým sa natíska otázka ako tieto technológie ovplyvňujú knižnično-informačný systém, alebo čo dnes takýto systém ešte je, a čo už nie? Ako ho používateľ vníma, čo očakáva?

V našom príspevku ponúkame pohľad na vybrané technológie, ktoré majú veľmi silný dopad na prostredie knižníc a ako sa tieto odrážajú, alebo aspoň by sa podľa nás mali odraziť vo vlastnostiach KIS. Poukážeme na možnosti a výzvy, ktoré takéto technológie ponúkajú a pokúsime sa na ne pozrieť z pohľadu používateľov.

Abstract

We live in a technologically oriented environment and gradually become dependent on technologies. However, it does not always mean that we profit from using them. We can ask the question: "Do we really know how to use given technologies, and do we use them properly?" There is no question that due to technological progress the environment we live in has changed, and hence the environment of the libraries. And then we can focus on information library system (ILS). How it is influenced by these technologies? What is LIS today, what are its boundaries? How user sees LIS, and what expects from it?

We will present technologies that have a very strong impact to the library environment and how these technologies are reflected in the characteristics of the LIS. Or, how it should be reflected, from our point of view. We will show possibilities and challenges that such technologies offer and try to look at them from the perspective of users.

Kľúčové slová

technológie, služby, informačné zdroje, KIS, integrácia

Keywords

technology, services, information sources, LIS, integration

Technológie, to je pojem, ktorý nás už roky sprevádza takmer denne a na každom kroku. Otázkou však je, čo a ako s nimi, aby nám naozaj pomáhali? Ako ich správne zapojiť? Ktoré káblíky z obrázka č.1. sú pre nás dôležité a ako a kam ich

zapojiť? V našom príspevku sa pokúsime poukázať aspoň na pár z nich - ako ich využiť, aby nám v našej práci pomohli a používateľom tak ul'ahčili prístup k informáciám, ktoré práve potrebujú.

Obr. č. 1 – Technológie okolo nás

Nie je totiž žiadne tajomstvo, že technológie sú podobné prírodným živlom ako je oheň či voda. Aj technológie vedia byť dobrým sluhom, ale veľmi zlým pánom. Môžu nám pomôcť a prácu značne ul'ahčiť, či dokonca robiť prácu, ktorú by sme bez nich zvládli len veľmi obtiažne, alebo možno aj vôbec nie. Na druhej strane sa však často stretáme aj s tým, že miesto toho, aby nám pomohli, nám prácu len pridávajú a keď sa to spojí s našimi „fixnými“ predstavami o tom, že tam, kde zavedieme technológie, tak ušetríme pracovnú

silu a môžeme tak ušetriť mzdové prostriedky, tak to môže znamenať úplnú katastrofu. Preto sme sa snažili našim príspevkom poukázať na technológie, s ktorými sa stretávame v súvislosti s činnosťou knižníc a tiež na to, aké sú časté spôsoby ich použitia s príkladmi, ako by sa to dalo aj inak a čo tým môžeme v knižniciach získať, prípadne upozorniť aj na tie, ktoré si svoje miesto v knižnično-informačných systémoch len hľadajú, aj keď súčasní používatelia ich tam automaticky očakávajú, pretože sú na ne zvyknutí z iných prostredí.

Príspevok sme začali myšlienkou, ktorá vznikla ešte pred tým, ako prišli prvé počítače a ktorej realizáciu umožňujú až súčasné technológie. Tento fakt svedčí o tom, že čas od myšlienky po jej možnú realizáciu môže byť dlhší ako ľudský život, ale tiež je tento príklad len ďalším dokladom toho, že knihovníci sú tí, ktorí najlepšie vedia, ako najlepšie spracovať informácie tak, aby ich používateľ našiel vždy, keď ich bude potrebovať, bez ohľadu na to, z ktorej strany a v akej súvislosti po nich pátra.

Ako sme už aj naznačili, v našom príspevku sme sa nemohli venovať všetkým technologickým pokrokom, je však zrejmé, že tou hybnou silou sa aj v tejto oblasti stal web a s tým súvisiaca zvýšená potreba práce so všetkými typmi dokumentov bez ohľadu na nosič informácie. Pretože práve nový nosič informácií a teda aj dokumentov v tomto období najviac vplýva aj na knižnično-informačný systém. Web nám umožnil prístup aj k iným informačným zdrojom, teda fondom, ktoré môžu byť buď voľne dostupné, alebo aj licencované. Preto OPAC – ako Online public access catalogue sme my začali označovať ako IPAC – teda internet public access catalogue, nakoľko umožňuje už prístup nielen k fondom budovaným v knižnici ako takej, ale aj k iným informačným zdrojom – e-zdrojom.

Obr. č. 2. E – zdroje v knižniciach, súčasť online katalógov

Samozrejme, každý z týchto informačných zdrojov so sebou prináša aj vlastné rozhranie pre vyhľadávanie a s tým aj nové spôsoby zadávania dotazov, čo sa pre používateľov môže veľmi rýchlo stať neprehľadné a ťažko použiteľné. Preto je z pohľadu používateľa oveľa „prístupnejšie“, ak KIS umožňuje buď tzv. federatívne vyhľadávanie, alebo v prípade väčšieho počtu zdrojov zapojenie tzv. centrálnemu indexu. Zapojenie daného zdroja do jednotného rozhrania pre vyhľadávanie vo viacerých zdrojoch súčasne – teda do rozhrania pôvodného „on-line katalógu“ – je možné viacerými spôsobmi. Najjednoduchší, ktorý vďaka konfiguračným rozhraniám umožňuje väčšina knižničných informačných systémov, je protokol Z39.50. Avšak nie všetky informačné zdroje tento protokol podporujú, takýmto príkla-

dom sú aj renomované citačné indexy, ktoré patria k vysoko využívaným zdrojom. V takomto prípade je nutné, aby integráciu týchto zdrojov zabezpečil priamo dodávateľ, či skôr tvorca KISu, ktorý musí zapracovať API daného zdroja, alebo použiť iné technológie, ktoré umožnia začleniť tento zdroj do jednotného rozhrania. Je to síce práca navyše, ktorá niečo stojí, ale treba zvážiť využiteľnosť dostupných zdrojov používateľmi v danej oblasti a na základe toho urobiť napr. aj selekciu informačných zdrojov, ktoré je lepšie zapojiť priamo do rozhrania KISu. A nejde len o vyhľadávanie, ale tiež o spracovanie a požičiavanie takýchto dokumentov. Otázka spracovania tiež nepredstavuje vždy len jednoduchý import záznamu v MARC formáte, ktorý je v knižniciach

najrozšírenejší bez ohľadu na to, či je to u nás UNIMARC, alebo MARC21. A ani pri týchto formátoch nie je vec vždy tak jednoznačná, ako si ju väčšina nezainteresovaných IT odborníkov predstavuje. Je to dané už od tých čias, čo prišiel UNIMARC, pretože práve tento formát ako prvý priniesol revolučnú zmenu do spracovania informácií. Spracovanie jedného dokumentu už nepredstavuje len jeden záznam v katalógu, ale tento je tvorený pomocou viacerých záznamov či už rovnakého typu, teda z katalógu, alebo pomocou záznamov tzv. autorít. Teda v IT terminológii, kde sa dnes používajú skôr objekty ako záznamy a tieto objekty majú svoje vlastnosti, tak práve to, čo je dané ako vlastnosť jedného objektu na druhej strane predstavuje samostatný objekt. A toto je dané tým, čo UNIMARC definuje ako záznamy autorít, pričom typy záznamov autorít sú dané typmi selekčných prvkov, teda prvkov, podľa ktorých môže používateľ dokument vyhľadávať. Najčastejšie je to práve autor, názov, alebo predmet, teda o čom ten dokument je, ale sú to aj iné. Tieto záznamy autorít knihovníci zaviedli práve preto, aby čo najlepšie dokázali zabezpečiť, že používateľ daný dokument nájde bez ohľadu na to, aký termín pre ten či onen selekčný prvok zvolí. Keď knihovníci autority označujú ako unifikované selekčné prvky s nevyhnutným odkazovým a poznámkovým aparátom, tak rečou IT by sme mohli povedať, že ide o to, aby sme pre každú jednotlivinu zvolili taký termín, ktorý nepredstavuje homonymum, ale zároveň sme k nemu agregovali všetky synonymá, akronymy a iné variantné formy tohto termínu a tiež k nemu zachytili všetky vzťahy a súvislosti s inými termínmi na základe významu. Ak toto všetko uvažíme pri preberaní záznamov z jedného zdroja do iného, nie je to až také jednoduché, pretože musíme zabezpečiť súčasne preberanie množstva iných záznamov s ich súvislosťami a tiež nie je vždy jednoduché ich deduplikovať, pretože pre používateľa je dôležité, aby v databáze neboli zbytočne duplicity. Preto aj zapojenie takejto funkcionality do KIS môže byť viac či menej au-

tomatizované a tiež presné a tým aj náročné na ďalšiu prácu človeka.

Podstatnejšie však je, aby používateľ mal možnosť si rovnako požičať a rovnakým spôsobom si teda aj vyžiadať klasické – tlačené dokumenty, ako aj elektronické knihy, či získať prístup k elektronickej verzii dokumentu a nemusel sa tak učiť pracovať s rôznymi systémami. Toto taktiež ovplyvňuje aj možné spôsoby vyhľadávania, teda aby bolo možné v online katalógu jednoducho pristupovať k dokumentom aj podľa ich nosiča.

Dokumenty v elektronickej podobe je tiež možné využiť na to, aby knižnica mohla rozšíriť svoje služby pre používateľov vďaka tomu, že využije možnosti súčasných technológií. Príkladom môže byť služba zasielania obsahov časopisov, ktoré vychádzajú aj v elektronickej podobe. Systém môže v stanovených intervaloch kontrolovať zvolené webové sídla a v prípade, že sa tam objaví informácia o novom čísle daného časopisu, prehľadá tento elektronický dokument, jeho obsah rozčlení na konkrétne články, pre ktoré automaticky vytvorí samostatné záznamy a používateľovi automaticky vygeneruje oznam s odkazmi na články, uvedené v obsahu tohto čísla časopisu. V prípade, že používateľ zaujme konkrétny článok, môže buď priamo kliknúť na daný odkaz (to v prípade, že je zabezpečený vzdialený prístup, alebo je tento článok voľne dostupný v prostredí webu), alebo systém priamo generuje požiadavku na doručenie dokumentu, ktorá je zaevidovaná v systéme a o jej vzniku je notifikovaný konkrétny pracovník, ktorý s ňou pracuje rovnako, ako s iným typom takejto požiadavky. Systém samozrejme eviduje všetky potrebné údaje pre tvorbu potrebných štatistík.

Ďalšou technológiou, ktorú reprezentuje obr. Č.3 s ktorou sa dnes stretávame aj v bežnom živote, je RFID technológia.

RFID technológia

Obr. č. 3. RFID tag – nový identifikačný prvok

Teda technológia, ktorá v sebe integruje identifikáciu a zároveň aj ochranu, čo v knižniciach v minulých rokoch nahrádzali čiarové kódy pre identifikáciu čitateľov, či dokumentov a elektromagnetické prúžky pre ochranu fondu. O tom, ako môže túto a ešte aj ďalšiu funkcionálnu zabezpečiť práve RFID technológia a čo všetko navyše ponúka, hovoril už kolega Rýzek, takže my to tu nebudeme opakovat'. Budeme hovoriť o tejto technológii v súvislosti s tým, ako ju využívame v bežnom živote pri nakupovaní, teda o on-line platbách. Funkcii, ktorú predovšetkým mladí ľudia tak akosi automaticky očakávajú aj v služ-

bách knižnice a presne takúto skúsenosť majú aj v Stredočeskej vedeckej knižnici v Kladne. Tu takúto službu spustili bez toho, že by niekde niekoho o tom informovali a už pár minút po spustení tejto služby sa im začali objavovať prvé platby za služby a produkty, ktoré knižnica používateľom poskytuje a to práve využitím tejto novej služby. Pýtate sa prečo to tak bolo, ako to mohli vedieť?. Odpoveď je zrejmá z obr. Č. 4., kde je vidieť ako čitateľ priamo zo svojho konta, kde vidí aj svoje dlhy za použité služby a získané produkty, môže jednoducho zvoliť on-line platbu, tak ako je na to navyknutý z iných elektronických obchodov.

Obr. č. 4 – on-line platby v KIS ARL

Spôsobov, ako je možné takúto technológiu do KIS integrovať, je samozrejme viac, tým najzaujímavejším je asi integrácia rozhrania pre online platby jednotlivu pre každú banku, alebo jednoduchšie integráciou platobnej brány a my sme v príspevku demonštrovali, ako to vyzerá pri integrácii platobnej brány GoPay v systéme ARL.

V závere nášho príspevku sme predstavili prototyp prvej slovenskej hry, ktorá je zameraná na

mladých ľudí s cieľom zvýšiť u nich záujem o čítanie kníh. Je to krásny príklad nielen kombinácie technológií a herných prvkov, ale tiež príklad úspešnej spolupráce študentov Katedry knižničnej a informačnej vedy na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a Fakulty informatiky a informačných technológií STU Bratislava.

OD VIRTUÁLNI K FYZICKE DEPOZITNI KNIHOVNĚ

Vandasová, Anna
Národní knihovna ČR

Abstrakt

Knihovny v ČR s konzervační povinností celonárodního povinného výtisku, tedy Národní knihovna ČR, Moravská zemská knihovna v Brně a Vědecká knihovna v Olomouci, musí ze zákona chránit, budovat a doplňovat své konzervační sbírky. V rámci projektu „Virtuální depozitní knihovna“ vznikaly nástroje, které by měly tyto úkoly knihovnám usnadnit především v oblasti doplňování sbírek. V navazujícím projektu „IN-PROVE“ vzniká studie vybudování fyzické depozitní knihovny jako součásti systému konzervačních sbírek.

Abstract

Libraries in the Czech Republic with the obligation to preserve legal deposit, National Library of the Czech Republic, Moravian Library in Brno and Research Library in Olomouc, have to preserve, build and refill their archival collections. Within the framework of the project "Virtual Deposit Library", have been developed tools to make easier for libraries to build collections. In the follow-up project "IN-PROVE" arises a study to build a physical deposit library as part of the system of preservation collections.

Klíčová slova

fyzická depozitní knihovna, virtuální depozitní knihovna, konzervační sbírka, povinný výtisk

Keywords

physical deposit library, virtual deposit library, archival collection, legal deposit

V České republice jsou v současné době budovány čtyři konzervační sbírky vznikající na základě celostátního povinného výtisku, jedná se o Národní konzervační fond a Univerzální knihovní fond v Národní knihovně ČR (dále jen „NK ČR“) a o sbírky v Moravské zemské knihovně v Brně (dále jen „MZK“) a Vědecké knihovně v Olomouci (dále jen „VKOL“). Tyto knihovny jsou povinny své konzervační sbírky chránit, budovat a v neposlední řadě i doplňovat.

Právo povinného výtisku bylo uzákoněno v roce 1935, další úpravy následovaly v letech 1947, 1964, 1991 a posledním platným zákonem je zákon č. 37/1995 Sb., který stanovuje, že „Vydavatel je povinen bezplatně a na svůj náklad odevzdat z každého vydání neperiodické publikace do 30 dnů ode dne vydání stanovený počet publikací (dále jen „povinné výtisky“), s výjimkou uvedenou v odstavci 2, těmto příjemcům:

- a) dva povinné výtisky Národní knihovně České republiky,
- b) jeden povinný výtisk Moravské zemské knihovně v Brně,
- c) jeden povinný výtisk Státní vědecké knihovně v Olomouci,
- d) jeden regionální povinný výtisk místně příslušné státní vědecké knihovně podle sídla vydavatele. Ministerstvo kultury určí vyhláškou regionální příslušnost jednotlivých knihoven pro potřeby tohoto zákona.⁴⁵

V knihovnách díky právu povinného výtisku vznikají unikátní kolekce. Vzhledem k tomu, že první zákon o povinném výtisku začal platit v roce 1935, nejsou sbírky ve 20. století uceleny a úkolem správců je kromě jiného i jejich zpětné doplňování, což je úkol velice personálně i časově náročný.

⁴⁵<http://www.nkp.cz/sluzby/sluzby-pro-povinne-vytisky/zakonpv-neper>

Zdrojů pro doplňování konzervačních sbírek je hned několik, kromě různých darů a nákupů jsou často tím nejvytěžovanějším seznamy knih vyřazovaných z jiných knihoven v republice. Každá knihovna musí dle knihovního zákona č. 257/2001 Sb. vyřazované dokumenty nabídnout jiným knihovnám a Národní knihovně. Současná praxe spočívá v zasílání seznamů vyřazovaných knih. Seznamy však často obsahují stovky exemplářů, chodí několikrát denně a kapacita akvizitérů je zcela nedostačující. Z časových důvodů – doby zpracování seznamů i jejich platnosti – tak není možné vše řádně vyhodnotit a knihy tak mizí v nenávratnu. Vzhledem k moderním technologiím, evidenci knihovních jednotek v elektronických katalogích je nasnadě využít k tomuto vyhodnocování automatické nástroje.

K tomuto přistoupily výše uvedené knihovny už v roce 2012, kdy začaly spolupracovat v rámci projektu NAKI „Vytvoření kooperativního systému pro budování a správu novodobých konzervačních knižních sbírek v ČR a vývoj potřebných nástrojů“, který trval až do roku 2015. Jedním z cílů bylo vytvoření nástroje pro doplňování a evidenci konzervačních sbírek, výsledkem se stala aplikace „Virtuální depozitní knihovna“⁴⁶. Do aplikace jsou pravidelně harvestována data z katalogů řešitelských knihoven – tedy NK ČR, MZK a VKOL a nově rovněž katalogy Studijní a vědecké knihovny v Hradci Králové, Krajské knihovny v Liberci a Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích.

Při vyhodnocování dat z jednotlivých katalogů se ukázala být velkým problémem nekonzistence dat knihoven. Aby mohly být dokumenty správně porovnány a vyhodnoceny, je nezbytné, aby měly základní společné parametry, na jejichž základě by bylo možné porovnání provádět. Dočišťování těchto nekonzistencí trvalo po celou dobu trvání projektu a pokračuje i nadále.

Hlavním smyslem aplikace, jak už jsme zmínili výše, je především možnost usnadnit a zautomatizovat proces vyhodnocování nabídkových seznamů. Základní myšlenka postupu je taková,

že knihovna vyřazující dokumenty nahraje soubor s daty přímo do aplikace, která provede porovnání a vyhodnocení a zjistí, kde daný exemplář chybí a kam by mohl být doplněn. Přednost při doplňování má Národní konzervační fond jako nejvýznamnější konzervační sbírka v zemi. Fond je umístěn ve speciálním skladu a půjčován je jen ve zcela výjimečných případech a pouze prezentně v badatelně Centrálního depozitáře Národní knihovny v Hostivaři. Jestliže je dokument v tomto fondu už přítomen, může putovat do zbylých tří konzervačních sbírek. I tento automatický proces ale vyžaduje lidský faktor. Ne všechny knihy můžeme už najít v elektronických katalogích a je nezbytné dohledání a prověření v listkových katalogích. Postupně zpracovávání listkových a dočišťování elektronických katalogů však povede stále k jednoduššímu používání aplikace a efektivnímu zpracování vyřazovaných knih.

Vytvoření virtuální depozitní knihovny přivedlo současně řešitele projektu na myšlenku vybudování fyzické depozitní knihovny, která se stala součástí cílů dalšího projektu NAKI „IN-PROVE: budování Integrovaného prostředí pro PRůzkum, Ochranu, Výzkum a Evidenci novodobých knihovních dokumentů“ (2016 - 2020). Na projektu se opět podílejí stejné knihovny – NK ČR, MZK a VKOL. Kromě úkolu vytvoření studie o vybudování fyzické depozitní knihovny se řešitelé věnují dalším otázkám souvisejícím s budováním konzervačních sbírek. Jedním z cílů je vytvoření integrovaného systému pro správu těchto knižních kolekcí jako základní platformy, do níž by byly zakomponovány v současnosti fungující nástroje – virtuální depozitní knihovna, registr digitalizace⁴⁷, registr odkyselených dokumentů⁴⁸, aplikace pro průzkum fondů. Vzniklo by tak jediné místo, kde by bylo možné získat všechny zásadní informace o konkrétním dokumentu: v jakých sbírkách se nachází, zda byl už zdigitalizován, zda v některé sbírce proběhlo jeho odkyselení a jaký je jeho fyzický stav. Díky tomuto přehledu by bylo možno efektivně využívat finanční prostředky přidělené na péči o trvale uchované kulturní dědictví.

⁴⁶ <http://vdk.nkp.cz/vdk/>

⁴⁷ <http://www.registrdigitalizace.cz/czbrd/>

⁴⁸ <http://www.registrdigitalizace.cz/czbrd/>

V rámci projektu IN-PROVE pokračuje ve všech řešitelských knihovnách kontinuální průzkum fyzického stavu knižních dokumentů, který je zachycován ve výše uvedené aplikaci pro průzkum novodobých fondů. Kromě toho je součástí projektu i zpracování základního vhledu do rozsáhlé problematiky regionálních mutací velkých periodických titulů.

Vrat' me se ale k depozitní knihovně, jako výstup projektu vzniká studie depozitní knihovny jako součásti systému konzervačních knihoven. Fyzická depozitní knihovna by měla fungovat jako základní podpůrný mechanismus pro doplňování konzervačních sbírek: uchovává a doplňuje chybějící, ztracené a poškozené dokumenty v těchto sbírkách. Sama je budována ze stávajících rezervních fondů, těmi v současnosti disponuje především Národní knihovna ČR, a dále z darů a vyřazovaných knih, které projdou v aplikaci Virtuální depozitní knihovna jako prozatím nepotřebné. Proč je dobré takovou fyzickou depozitní knihovnu budovat? Jde především o degradaci knih, které jsou půjčovány. Kromě Národního konzervačního fondu jsou totiž ostatní konzer-

vační sbírky pro čtenáře dostupné a půjčovány v prezenčním režimu, díky čemuž jejich degradace postupuje rychleji. V případě silného poškození či přímo zničení archivního exempláře bude možné zajistit tímto způsobem adekvátní náhradu. Mimo této funkce bude fyzická depozitní knihovna sloužit i jako podpůrný činitel při nečekané devastaci sbírek jiných knihoven – například vlivem živelných pohrom. Součástí fyzické depozitní knihovny by mělo být i metodické centrum ochrany knižních sbírek. V rámci studie bude navržena organizační struktura, definovány nároky na prostor a vybavení, stanoveny požadavky na personální zabezpečení a především představeny návrhy na jednotlivé procesní postupy – vyhodnocení, zpracování, přijetí knih do fyzické depozitní knihovny a její následné využívání.

Vybudování fyzické depozitní knihovny je obrovským úkolem a vypracování studie je pouze prvním krůčkem k úspěšnému naplnění. Fyzická depozitní knihovna by se však měla stát součástí systému konzervačních knihoven a její zajištění by mělo spadat do kompetencí Národní knihovny ČR.

ČESKÁ TERMINOLOGICKÁ DATABÁZE KNIHOVNICTVÍ A INFORMAČNÍ VĚDY (TDKIV)

Citová, Jaroslava

Národní knihovna ČR – Knihovnický institut

Abstrakt

Příspěvek pojednává o „České terminologické databázi knihovnictví a informační vědy (TDKIV)“. Jedná se o ojedinělý český online výkladový terminologický slovník v oboru knihovnictví a informační věda. Databáze je spravována Knihovnickým institutem Národní knihovny České republiky. V současnosti obsahuje výklady cca 4900 oborových termínů. Autorka nejprve obecně představuje tuto databázi, poté stručně popisuje vývoj knihovnické terminologie v Česku a na Slovensku, resp. v Československu, na příkladech výkladových slovníků v oborech knihovnictví a informační věda. Dále se autorka věnuje pouze databázi TDKIV - jejímu obsahu, využívání, způsobu zpracování hesel, typům vyhledávání, inovacím uskutečněným v posledních několika letech, propagaci a spolupráci s uživateli a knihovníky na rozvoji TDKIV a knihovnické terminologie.

Abstract

The paper describes the ‘Czech terminology database of library and information science (TDKIV)’. It is a unique Czech online explanatory dictionary in the field of library and information science. The database is managed by the Librarianship Institute of the National Library of the Czech Republic. Currently it contains explanations of 4900 professional terms. The author first generally represents the database, then briefly explains the development of library terminology in the Czech and Slovak, respectively in Czechoslovakia, by an example of explanatory dictionaries in the field of library and information science. Furthermore, the author devotes only TDKIV database - its content, use, processing entries, types of searches, innovations undertaken in the last few years, promotion and cooperation with users and librarians to develop TDKIV and library terminology.

Klíčové slová

terminologická databáze, oborová terminologie, knihovnictví, informační věda

Keywords

terminological database, professional terminology, librarianship, information science

Představení databáze

„Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy“ neboli *TDKIV* (KTD, 2017) je výkladová databáze vysvětlující významy **přibližně 4900 odborných termínů** z oblasti knihovnictví, informační vědy a souvisejících vědních disciplín. Je to jedna z databází Národní knihovny České republiky, a je tedy přístupná z webových stránek Národní knihovny - <http://www.nkp.cz/> (Národní knihovna České republiky, 2017) nebo přímo z adresy <http://aleph.nkp.cz/cze/ktd> (KTD, 2017). Je vedena v knihovním systému

Aleph. Spravuje ji *Knihovnický institut Národní knihovny ČR*.

Databáze TDKIV je **jediným online terminologickým výkladovým slovníkem v oboru knihovnictví a informační věda v České republice**. Výhodou online slovníku je **rychlý, snadný a bezplatný přístup k výkladům termínů** a také možnost mít k dispozici **aktuální oborovou terminologii**. Na rozdíl od tištěných slovníků lze do databáze v průběhu času stále doplňovat nová hesla a aktualizovat v ní hesla zpracovaná v minulosti.

Databáze slouží především jako pomůcka při studiu a vytváření odborných textů a pro zpřesnění komunikace v knihovnické praxi a v celém spektru informačních věd. Většina hesel nabízí kromě českých termínů i jejich anglické ekvivalenty, a tak lze databázi využít i jako překladový česko-anglický, anglicko-český slovník.

Je určena zejména pro knihovníky, informační pracovníky a další odborníky z oblasti knihovnictví, informační vědy a souvisejících oborů, také pro studenty a pedagogy jmenovaných oborů, ale i široké odborné veřejnosti.

České a slovenské terminologické výkladové slovníky v oboru knihovnictví a informační věda aneb Vývoj knihovnické terminologie v ČR, SR, příp. Československu

Od poloviny 50. let 20. století se tvorbou terminologického slovníku v oboru knihovnictví zabývala pražská katedra knihovnictví a zároveň Matice slovenská v Martině – obě pracoviště nezávisle na sobě. V roce 1961 odborníci z obou institucí začali spolupracovat a v roce 1965 vyšel v Praze *Terminologický slovník knihovnický a bibliografický* (Vodičková a Cejpek, 1965) a v Martině *Slovenská knihovnícka terminológia* (Hanakovič, Kuruc a Bálent, 1965).

Oba slovníky byly na svou dobu velmi kvalitními zdroji a zůstaly nepřekonané až do 90. let. V roce 1998 byl vydán na Slovensku slovník *Informačná výchova* (Katuščák, Matthaeidesová a Nováková, 1998) v rámci projektu mapujícího terminologii pedagogických disciplín a příbuzných společenskovedních oborů na Katedre knižničnej a informačnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Přes dvacet autorů zpracovávalo hesla asi osm let.

První elektronický výkladový slovník v našem oboru se objevil hned v následujícím roce na CD-ROM. Byl to *Terminologický slovník z knižničnej*

a informačnej vedy (Krištofičová, Jurčacková a Ondrišová, 1999). Vznikl na základě víceletého terminologického výzkumu na Katedre knižničnej a informačnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a vycházel z publikace *Informačná výchova*. Přestože záměrem autorů bylo

v budoucnu zveřejnit rozšířenou a aktualizovanou verzi, zatím se tak nestalo a na Slovensku od té doby nevyšel žádný terminologický slovník ve zmíněném oboru.

V České republice v letech 2001–2002 vznikala databáze *TDKIV* (KTD, 2017) v rámci projektu Odboru knihovnictví (nyní Knihovnického institutu) Národní knihovny ČR za grantové podpory Ministerstva kultury ČR. Na tvorbě *TDKIV* spolupracovali i někteří slovenští odborníci, kteří se podíleli na vzniku slovníku *Informačná výchova* (Katuščák, Matthaeidesová a Nováková, 1998; Schwarz, 2003). V roce 2003 byla databáze zpřístupněna uživatelům a ještě tentýž rok obdržela Cenu INFORUM 2003 (TDKIV, 2017a). V průběhu času je báze stále doplňována a aktualizována. V současnosti je to jediný online přístupný výkladový slovník v oboru knihovnictví a informační věda v ČR.

V roce 2006 byl vydán tiskem výběr hesel z *TDKIV* zachycující jádro oboru knihovnictví a informační věda. Součástí publikace nazvané *Informační věda a knihovnictví* (Ressler, 2006) byl CD-ROM, který obsahuje všechna hesla zpracovaná v databázi v době vydání tištěného slovníku.

příbuzné (tj. tematicky související) termíny. Někdy bývá součástí hesla také (český) ekvivalent termínu (zejména synonymum, ale také zkratky, akronymy apod.), poznámka ke specifickému užití termínu a normativní výklad (tj. výklad převza-

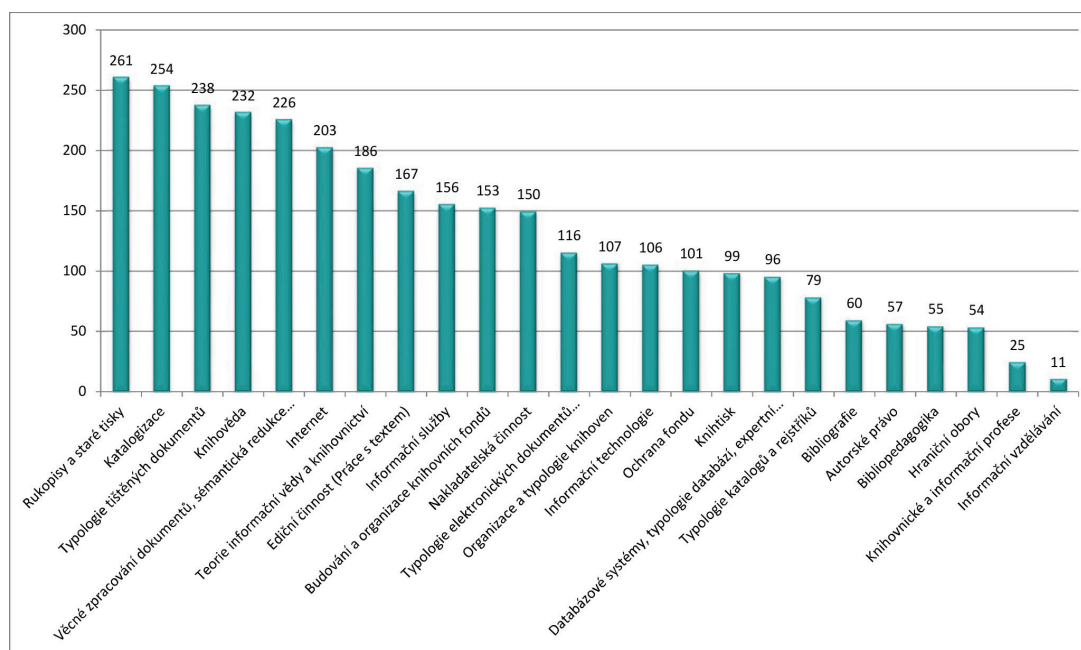
tý z technické normy, který se uvádí pouze pro doplnění informací, tudíž autoři nenesou zodpovědnost za tento výklad) a jméno lektora, redaktora nebo konzultanta (Schwarz a Havlová, 2013, s. 4).

The screenshot shows the 'Úplné zobrazení záznamu' (Full record view) for the term 'inkunábule'. It includes various fields such as 'Termín', 'Ekvivalent', 'Výklad termínu', 'Normativní výklad', 'Zdroj výkladu', 'Zdroj norm. výkladu', 'Příbuzný termín', 'Autor hesla', 'Lektor hesla', and 'Redaktor hesla'. The interface is in Czech and includes navigation options like 'Přidat do schránky' and 'Uložit/odeslat'.

Obrázek 2: Záznam termínu inkunábule

V rámci projektu bylo zpracováno cca 4200 termínů (vč. ekvivalentů) představujících cca 2800 hesel (záznamů). V současnosti databáze obsahuje cca 4900 termínů představujících cca 3200

hesel. V jaké míře jsou jednotlivé tematické oblasti v databázi zastoupeny, lze vidět v následujícím grafu.

Graf 1: Přehled tematických oblastí a počet zpracovaných hesel z každé oblasti

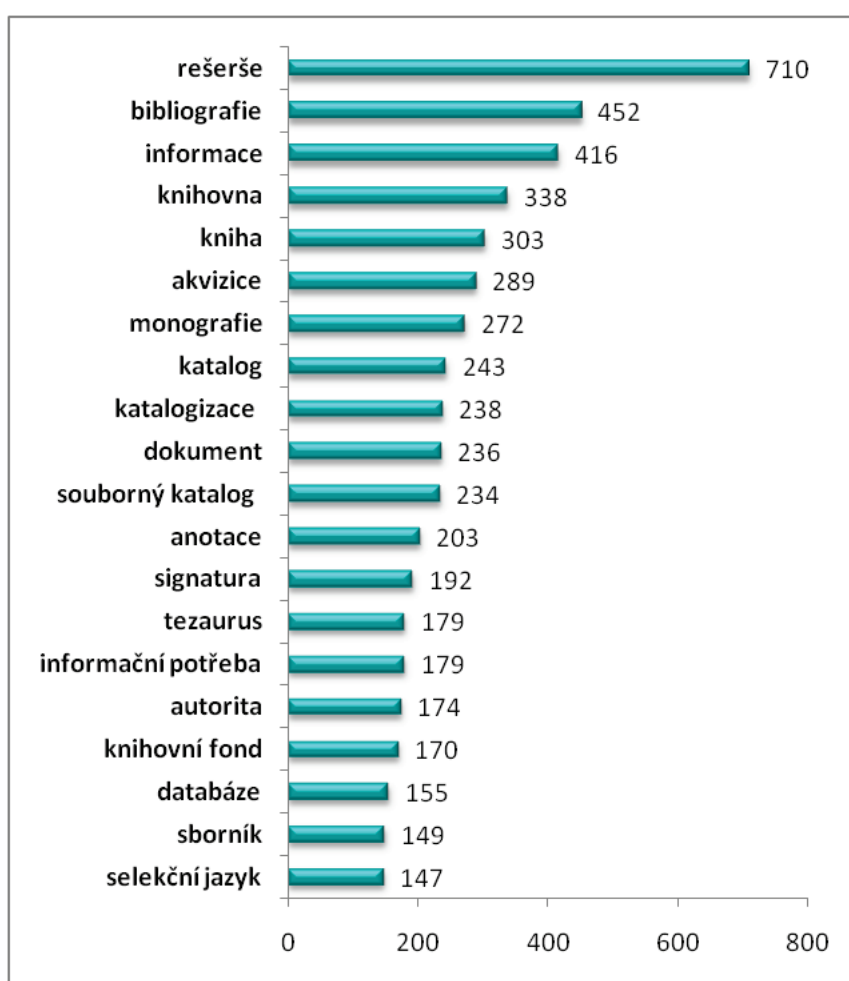
Využívání databáze TDKIV - statistika

Nejvíce bývá databáze využívána každým rokem v měsících říjen, listopad a duben, nejméně v červenci a srpnu (TOPlist, 2017). To je dáno tím, že databázi používají ve velké míře studenti a pedagogové oboru knihovnictví.

Na základě statistiky návštěvnosti webových stránek TDKIV lze říci, že v zahraničí se o termi-

nologickou databázi zajímají nejvíce na Slovensku (10 % návštěv), minimálně také ve Spojených státech amerických, Velké Británii, v Rusku a našich sousedních zemích – v Německu, Polsku a Rakousku (u každé země necelé 1 %) (Google Analytics, 2017).

Mezi *nejhledanější termíny* v posledních dvou letech (přesněji v období od 1.1.2015 do 11.4. 2017) patří rešerše, bibliografie, informace, knihovna, kniha, akvizice (KTD, 2017).

Graf 2: Nejčastěji hledané termíny od roku 2015 do současnosti

Zpracování hesel

Zpracování hesel se řídí *Metodickým materiálem pro zpracování hesel České terminologické databáze knihovnictví a informační vědy* (TDKIV)

(Schwarz a Havlová, 2013), který je dostupný veřejnosti na webových stránkách TDKIV z:

<http://tdkiv.nkp.cz/spo.htm> (TDKIV, 2015a).

Výběr nových termínů je založen především na excerpci odborné literatury, ale také na návrzích uživatelů. Do databáze jsou zařazovány převážně dlouhodobě užívané termíny, ale zároveň jsou

někdy zpracovány i termíny novější, aby obsah databáze reflektoval aktuální trendy v oborové terminologii. Jedná se především o termíny z oblasti informačních technologií, internetu nebo digitalizace, např. termíny *digitální repozitář*, *propojená otevřená data* nebo *otevřený přístup (k vědeckým informacím)*.

V současnosti hesla zpracovává převážně (administrativní) správce databáze. V některých případech nová hesla konzultuje ještě s odborníkem či odborníky na dané téma, a tak správce spolupracuje s dalšími knihovníky, ale i s lingvisty z Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR. Nová hesla před zařazením do databáze kontrolují, upravují a výsledné znění schvalují členové redakční rady TDKIV. V průběhu jednoho roku je zpracováno cca 40–50 nových hesel.

Hesla je nutné průběžně aktualizovat, poněvadž oborová terminologie se vyvíjí. Také návrhy úprav ještě před jejich zveřejněním v bázi schvaluje redakční rada TDKIV. Jednotlivé změny se uvádějí

ve formátu zobrazení nazvaném Heslo s historií (více viz níže).

Typy vyhledávání

V databázi lze vyhledávat podle různých kritérií a různými způsoby. Jedním z nich je základní vyhledávání, které umožňuje např. vyhledávání ve volném textu (free-textu) nebo vyhledávání podle termínu/ekvivalentu. Mezi další typy vyhledávání patří prohlížení rejstříků, vyhledávání pomocí jazyka CCL a kombinované vyhledávání ve více bázích najednou, tj. v databázi TDKIV (neboli KTD), ve výkladové Databázi zkratk pro knihovnictví a informační obory (KZK) a v překladovém Česko-anglickém a anglicko-českém slovníku knihovnických termínů (KSL) (KTD, 2017).

Databáze Národní knihovny ČR

Konec | Přihlášení | Databáze | Dlečí báze | Nastavení | Otázky | Aktuální báze: KTD

Vyhledávání / Rejstříky | Výsledky dotazu | Předchozí dotazy | Schránka | Historie | Nápověda

Základní vyhledávání | Z více bází | Vyhledávání CCL

KTD - Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)

Základní vyhledávání [Informace o excerpci z norem](#) [Vstup do pracovní báze](#)
[Informace o bázi](#)

Vyberte údaj pro vyhledávání:

Zadejte slovo nebo slovní spojení:

Blízkost slov? Ne Ano

Prohlížení rejstříků

Vyberte rejstřík k prohlížení:

Zadejte heslo k otevření rejstříku:

Nejčastější dotazy za poslední měsíc:

adjustace akvizice anotace bibliografický záznam bibliografie cenzura databáze deskriptor digitální knihovna digitální objekt dokument drobnotisk
 informace informační zdroj informativní anotace jednotka jmenné heslo katalogizace katalogizátor knihovna knihovní fond knihovník mdt
 médium nakladatel rešerše referát repozitář sigla signatura souborný katalog tezaurus věcné heslo věcné pořádkání dokumentů záznam

Nápověda k vyhledávání:

- V dotazu nezáleží na tom, zda použijete velká nebo malá písmena.
- K získání informací o významu zkratk a akronymů využijte vyhledávání "Z více bází" nebo přímo databázi zkratk KZK.
- Vyhledávání "Free-text" hledá příslušné slovo/fetězec v polích Termín/Ekvivalent, Anglický ekvivalent, Výklad a Poznámka. K vyhledávání podle "Třídníků" můžete využít pracovní tabulku. K vyhledávání podle "Statuzu záznamu" použijte tabulku statusů.
- Slova je možno kombinovat pomocí logických spojek AND, OR a NOT. (Třídní OR klasifikace vyhledá záznamy, které obsahují slovo třídní nebo slovo klasifikace, systém NOT klasifikační vyhledá záznamy, v nichž je uvedeno slovo systém, ale nikoli slovo klasifikační). Při zadání více slov je spojka AND implicitní. Pokud použijete Ano pro Blízkost slov a zadáte např. slovní spojení souborný katalog, vyhledají se pouze takové záznamy, kde jsou slova vedle sebe v příslušném pořadí.
- Pro vyhledání záznamů, které obsahují pouze část slov, použijte znak ? nebo * (např. term? vyhledá všechny záznamy, které obsahují slova termín, terminologie, terminologický atd.)
- Pro otevření rejstříku není třeba zadávat celá hesla, ale znaky pro krácení se nepoužívají. Kliknutím na heslo v rejstříku zobrazíte připojené záznamy.
- Přehled všech aktuálně zpracovaných hesel v databázi získáte prostřednictvím vyhledávání v rejstříku podle termínu/ekvivalentu nebo také zde. Vyhledaná hesla můžete prohlédnout pomocí odkazů "Předchozí stránka" a "Další stránka".

© 2014 Ek-Libris, NK ČR

Obrázek 3: Nabídka vyhledávání v databázi

Novinky v TDKIV v posledních šesti letech

Následující část příspěvku se věnuje novinkám a technickým změnám v oblasti TDKIV za posledních šest let. Inovace byly zaváděny převážně za účelem vylepšení služeb pro uživatele, někdy si však změnu vyžádaly jiné okolnosti. Některé novinky vzešly přímo z podnětů a dotazů uživatelů.

Citace hesel

Za účelem užívání správných citací podle aktuálně platné normy ČSN ISO 690 (2011) a zároveň pro pohodlnější tvorbu citací byl v roce 2011 vytvořen u jednotlivých hesel odkaz *Citace* umístěný pod heslem. Po kliknutí na něj se automaticky vygeneruje citace daného hesla (TDKIV, 2017b).

Příklad citace hesla *predátorský časopis* ke dni 12. 4. 2017:

CITOVÁ, Jaroslava. Predátorský časopis. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2017-04-12].

Dostupné z:

http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000016786&local_base=KTD

Citace databáze

Pro správnější citování databáze jako celku byla umístěna na webové stránky TDKIV doporučená citace (TDKIV, 2017c).

Příklad citace databáze TDKIV ke dni 12. 4. 2017: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online databáze]. Praha: Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2017-04-12]. Dostupné z:

<http://aleph.nkp.cz/cze/ktD>

Wikipedie

V roce 2011 byl také zpracován příspěvek o databázi TDKIV do internetové encyklopedie Wikipedie.

Příspěvek poskytuje základní informace o bázi, věnuje se jejímu obsahu a typům vyhledávání v tomto zdroji. Informace jsou dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cesk%C3%A1_terminologick%C3%A1_datab%C3%A1ze_knihovnictv%C3%AD_a_informa%C4%8Dn%C3%AD_v%C4%9Bdy (Wikipedie, 2016). Příspěvek lze také snadno vyhledat prostřednictvím Google podle názvu databáze.

Historie hesel

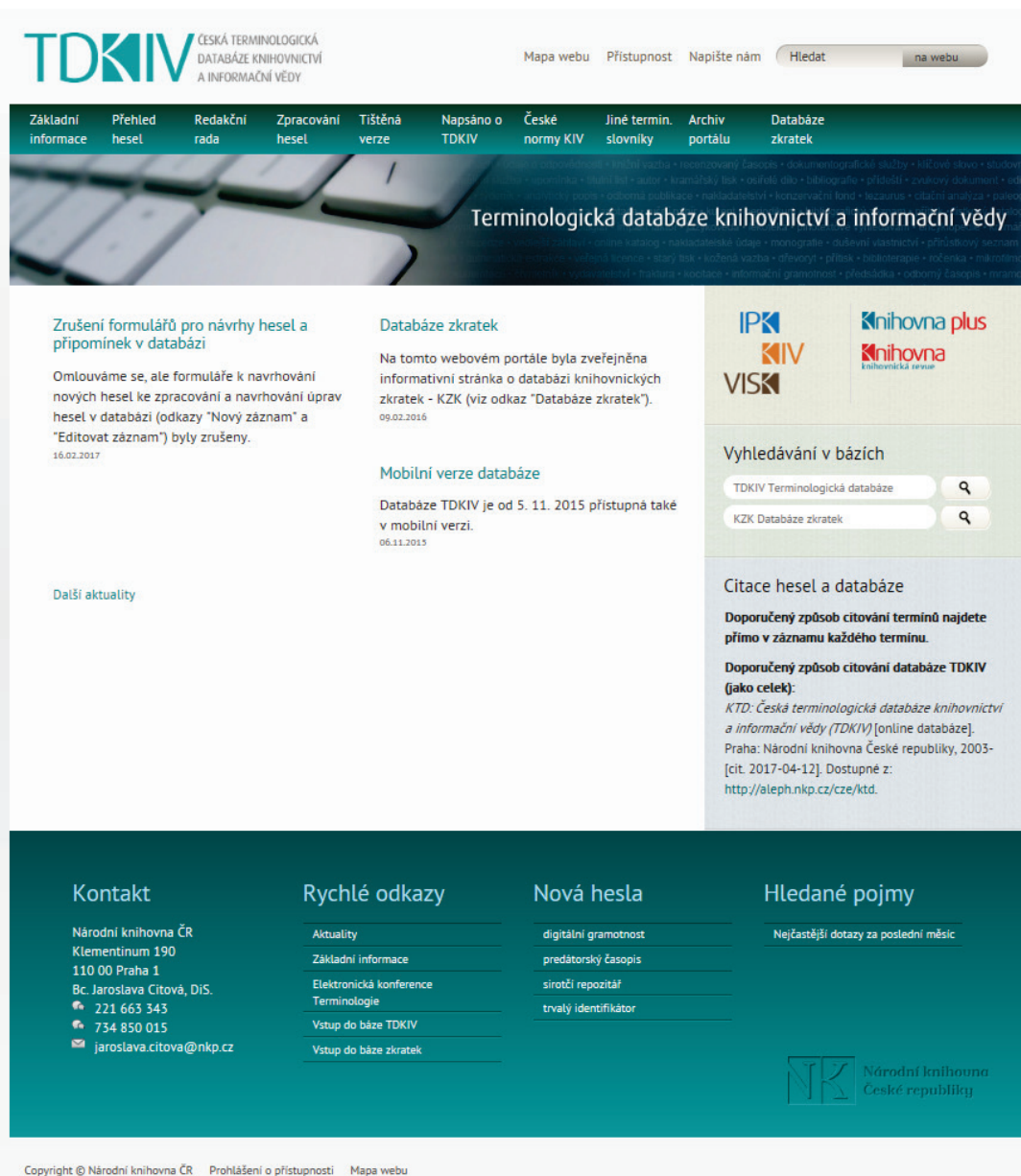
Jak již bylo zmíněno, některá hesla je potřeba časem aktualizovat. Vzhledem k tomu, že předchozí podoby hesla mohou být pro badatele zajímavé z lingvistického či terminologického hlediska, byl v roce 2012 vytvořen nový formát zobrazení hesla nazvaný *Heslo s historií*. Vedle aktuální podoby hesla jsou zde zaznamenány v poli *Historie hesla* jednotlivé úpravy uskutečněné v průběhu času, především se jedná o změny výkladů a ekvivalentů. Pokud v hesle dosud nedošlo ke změně, je u něj zveřejněna poznámka „*Heslo nebylo dosud upravováno*“ (TDKIV, 2017d).

Google

Od roku 2012 lze výklady termínů z TDKIV najít i prostřednictvím internetového vyhledávače Google, resp. je možné rychle vyhledat speciálně vytvořené webové stránky se základními údaji hesla a s přímým odkazem na heslo se všemi údaji v databázi TDKIV. Často užívané nebo velmi obecné termíny se mohou nacházet mezi vzdálenějšími výsledky hledání, naopak některé odborné termíny specifické pouze pro knihovnictví se objevují mezi prvními výsledky, např. „analytická titulní stránka“ (TDKIV, 2017e).

Webové stránky TDKIV

Během roku 2014 a začátkem následujícího roku byly vytvořeny nové webové stránky TDKIV v redakčním systému Plone, resp. obsah původního webového portálu byl přesunut na portál s jiným grafickým designem a jinou URL adresou - <http://tdkiv.nkp.cz/> (TDKIV, 2017c).

Obrázek 4: Webový portál TDKIV

V souvislosti se vznikem nového portálu bylo profesionálním grafikem vytvořeno nové **logo TDKIV**.

Nový portál se může pyšnit několika novinkami. Byla doplněna informace o **přehledu všech aktuálně zpracovaných hesel v databázi**, byl zveřejněn **výběr nově zpracovaných hesel** (viz. *Nová hesla*), který se průběžně aktualizuje, a **statistika nejhledanějších termínů** databázi TDKIV (viz odkaz *Nejčastější dotazy za poslední měsíc*). V roce 2016 se menu rozšířilo o novou stránku se zá

kladními údaji o **Databázi zkratk pro knihovnictví a informační obory (KZK)**, která je výkladovou databází zkratk v daných oborech.

Mobilní verze databáze a webového portálu

Uživatelé často v současnosti používají mobilní zařízení, a tak v roce 2015 byla databáze TDKIV zpřístupněna také v mobilní verzi, která nabízí pouze vyhledávání ve volném textu, podle termínu/ekvivalentu a vyhledávání podle několika kri-

térií v rejstřících, avšak neumožňuje např. prohlížet historii hesla (TDKIV, 2015b).

Rovněž webový portál TDKIV je možné si prohlížet na mobilních zařízeních.

Propagace TDKIV

Databáze TDKIV je propagována v oborových knihovnických časopisech, na vzdělávacích akcích, na svých webových stránkách (TDKIV, 2017c), v elektronických konferencích, prostřednictvím drobného propagačního tisku (např. knižních záložek nebo letáčků), na Wikipedii (Wikipedie, 2016) a také na **Facebooku** Knihovnického institutu –

<https://cscz.facebook.com/KNIHOVNICKYINSTITUT> (Facebook, 2017).

Spolupráce s uživateli a knihovníky na rozvoji TDKIV

Na rozvoji databáze TDKIV se mohou podílet také uživatelé. Návrhy nových termínů ke zpracování

nebo úprav stávajících hesel mohou zasílat správci na e-mailovou adresu:

jaroslava.citova@nkp.cz,

nebo prostřednictvím formuláře *Napište nám* na webovém portále TDKIV (TDKIV, 2017c). Tímto způsobem je možné zasílat i jakékoli dotazy z oblasti knihovnické terminologie, náměty, připomínky apod.

K odborné diskusi o oborové terminologii je určena elektronická konference Terminologie. Podrobné informace o ní jsou zveřejněny na webovém portále TDKIV - <http://tdkiv.nkp.cz/ele.htm> (TDKIV, 2016b).

Závěr

Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV), která vznikla v rámci projektu Národní knihovny ČR, je užitečným informačním zdrojem nejen pro knihovníky. Databáze se snaží vyhovět potřebám moderní doby tím, že nabízí vysvětlení neologismů vedle ustálených termínů, poskytuje pokud možno aktuální oborovou terminologii, je přístupná v běžné i mobilní online verzi a je propagována na internetové sociální síti Facebook.

Zoznam bibliografických odkazov

1. CITOVÁ, Jaroslava, 2017. Predátorský časopis. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000016786&local_base=KTD
2. ČSN ISO 690, 2011. *Informace a dokumentace - Pravidla pro bibliografické odkazy a citace informačních zdrojů*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví. 39 s. Třídící znak 01 0197.
3. *Facebook*, 2017 [online]. Dublin: Facebook, ©2017 [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <https://cs-cz.facebook.com/KNIHOVNICKYINSTITUT>
4. *Google Analytics*, 2017 [online]. Mountain View, CA: Google, ©2017 [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <https://www.google.com/analytics/>
5. HANAKOVIČ, Štefan, Alojz KURUC a Boris BÁLENT, 1965. *Slovenská knihovnícka terminológia: výkladový slovník*. Martin: Matica slovenská. 164 s.
6. KATUŠČÁK, Dušan, Marta MATTHAEIDESOVÁ a Marta NOVÁKOVÁ, 1998. *Informačná výchova: terminologický a výkladový slovník: odbor knižničnā a informačná veda*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 375 s. Edícia terminologických a výkladových slovníkov, Zv. 6. ISBN 80-08-02818-1.
7. KRISTOFIČOVÁ, Eva, Zora JURČACKOVÁ a Miriam ONDRIŠOVÁ, 1999. *Terminologický slovník z knižničnej a informačnej vedy* [CD-ROM]. 1. vyd. [Bratislava]: STIMUL. ISBN 80-88982-12-X.
8. *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)*, 2017 [online databáze]. Praha: Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <http://aleph.nkp.cz/cze/ktid>
9. *Národní knihovna České republiky*, 2017 [online]. Praha: Národní knihovna České republiky [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <http://www.nkp.cz/>.
10. RESSLER, Miroslav, ed., 2006. *Informační věda a knihovnictví: výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví: výběr z hesel v databázi TDKIV*. Vyd.1. Praha: Vysoká škola chemicko-technologická. 161 s. ISBN 80-7080-599-4.
11. SCHWARZ, Josef, 2003. Vybrané teoretické a metodologické problémy terminografie: poznatky z tvorby České terminologické databáze knihovnictví a informační vědy. *Národní knihovna*, 2003, 14(1), s. 21-41. ISSN 0862-7487. Dostupné také z: <http://oldknihovna.nkp.cz/NKKR0301/0301021.html>.
12. SCHWARZ, Josef a Jaroslava HAVLOVÁ, 2013. *Metodický materiál pro zpracování hesel České terminologické databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. 2., upravená verze. Praha: Národní knihovna ČR, 1. 12. 2013 [cit. 2017-04-12]. 23 s. Dostupné z: <http://tdkiv.nkp.cz/docs/MM2103av.doc>.
13. *TDKIV: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy*, 2017c [online]. Praha: Národní knihovna ČR [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <http://tdkiv.nkp.cz/>.
14. *TDKIV: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy: citace termínů*, 2017b [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 12. 4. 2017 [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <http://tdkiv.nkp.cz/aktuality/citace-terminu>.
15. *TDKIV: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy: historie hesel*, 2017d [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 12. 4. 2017 [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <http://tdkiv.nkp.cz/aktuality/historie-hesel>.

16. *TDKIV: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy: konference Terminologie*, 2016b [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 7. 3. 2016 [cit. 2017-04-12].
Dostupné z: <http://tdkiv.nkp.cz/ele.htm>.
17. *TDKIV: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy: mobilní verze databáze*, 2015b [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 6. 11. 2015 [cit. 2017-04-12].
Dostupné z: <http://tdkiv.nkp.cz/aktuality/mobilni-verze-databaze>.
18. *TDKIV: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy: tištěná verze*, 2016a [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 11. 10. 2016 [cit. 2017-04-12].
Dostupné z: <http://tdkiv.nkp.cz/ter.htm>.
19. *TDKIV: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy: vyhledávání hesel v Googlu*, 2017e [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 12. 4. 2017 [cit. 2017-04-12].
Dostupné z: <http://tdkiv.nkp.cz/aktuality/vyhledavani-hesel-v-googlu>.
20. *TDKIV: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy: základní informace*, 2017a [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 22. 2. 2017 [cit. 2017-04-12].
Dostupné z: <http://tdkiv.nkp.cz/zak.htm>.
21. *TDKIV: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy: zpracování hesel*, 2015a [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 6. 2. 2015 [cit. 2017-04-12].
Dostupné z: <http://tdkiv.nkp.cz/spo.htm>.
22. *TOPlist - statistika stránky: Terminologie knihovnictví a inf. vědy*, 2017 [online]. Praha: TOP list, ©1997-2017 [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: <https://www.toplist.cz/stat/364659>.
23. VODIČKOVÁ, Hana a Jiří CEJPEK, 1965. *Terminologický slovník knihovnický a bibliografický*. 1. vyd. Praha: SPN. 119, [1] s. Edice Ústř. vědecko-met. kabinetu knihovnictví. Publikace státních věd. Knihoven.
24. *Wikipedie: otevřená encyklopedie: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy*, 2016 [online]. San Francisco: Wikimedia Foundation, stránka byla naposledy editována 20. 7. 2016 [cit. 2017-04-12]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cesk%C3%A1_terminologick%C3%A1_datab%C3%A1ze_knihovnictv%C3%AD_a_informa%C4%8Dn%C3%AD_v%C4%9Bdy.

MULTIFUNKČNÉ KONZERVAČNÉ TECHNOLOGIE PRE OCHRANU PAPIEROVÝCH NOSIČOV INFORMÁCIÍ

Tiňo, Radko – Vizárová, Katarína

Slovenská technická univerzita v Bratislave, Fakulta chemickej a potravinárskej technológie, Oddelenie dreva, celulózy a papiera

Abstrakt

V archívoch, knižniciach a iných inštitúciách svetového dedičstva na celom svete je na papierovom substráte nespočetné množstvo (miliardy) originálnych archívnych dokumentov, kníh a iných historických artefaktov. Z nich až 80-85% podlieha degradácii počas starnutia, tým stráca svoje funkčné vlastnosti, stáva sa krehkým a rozpadá sa kvôli kyselinám prítomným v papieri. Navrhovaný program reaguje na najdôležitejšie potreby konzervačnej vedy, výskumu a praxe pre zabezpečovanie ochrany najohrozenejších kníh a dokumentov. Cieľom je vývoj nových metód hodnotenia účinnosti procesu konzervácie a odkyslenia; Inovácie a dopracovanie existujúcich a vývoja nových procesov deacidácie a vývoj multifunkčných technológií na zachovanie kníh a dokumentov. Súčasťou navrhovanej koncepcie rozvoja metód masových konzervačných technológií sú multi-funkčné masové konzervačné technológie využívajúce vodu ako vhodné bezpečné a environmentálne prijateľné rozpúšťadlo účinných konzervačných látok, ako aj spôsob účinného subdeformačného nanášania vodného roztoku konzervantov na knihy bez ich poškodenia.

Keľúčové slová

Konzervačné technológie, deacidifikácia, starnutie, papier, nosiče informácií

Pre zachovanie hmotných hodnôt kultúrneho dedičstva je nevyhnutná účinná a efektívna ochrana, ktorej cieľom je predĺženie životnosti objektov a materiálov dedičstva v čase ďaleko prekračujúcom ich prirodzenú životnosť. Pre zabezpečenie účinnej ochrany je nevyhnutné poznať materiálové zloženie, stupeň degradácie a poškodenia, ako aj vplyv okolitých podmienok na rýchlosť a priebeh starnutia objektov kultúrneho dedičstva. Nosiče informácií a dedičstva sú látky/materiály rastlinného pôvodu (celulózoové materiály, papier, drevo, papyrus, textil, filmy), látky živočíšneho pôvodu (pergamen, koža, vlna, kosti...), kovy a iné anorganické materiály (keramika, sklo), farby, pigmenty a písacie látky, spojovacie, náterové, konštrukčné, izolačné a ďalšie látky. Samotné objekty dedičstva sú väčšinou kombináciou viacerých druhov materiálov, ktoré vzájomne interagujú počas prirodzeného starnutia, ako napr. papier a atrament, ľanové plátno a kovové nite, jednotlivé súčasti farebnej vrstvy a podložky na olejomalbe. Ochrana kultúrneho dedičstva predstavuje komplexný systém nadväzujúcich činností, pozostávajúci z prieskumu

a výskumu, konzervovania či reštaurovania a uchovávaní objektov. Chémia zohráva dôležitú úlohu od samotného začiatku tohto procesu, pri identifikácii historických a umeleckých diel, vedeckej analýze materiálov, štúdiu degradácie počas starnutia, poznávaní historických technológií a receptúr, ako aj vývoji nových materiálov, metód a technológií konzervovania a zabezpečovaní optimálnych podmienok uchovávaní a sprístupňovania objektov dedičstva.

Multifaktoriálne starnutie papierových nosičov informácií

Prírodné polymérne materiály tvoria z hľadiska kvantitatívneho hlavnú materiálovú skupinu v skladbe predmetov dedičstva. Vieme, že proces degradácie papiera počas prirodzeného starnutia je trvalý a multifaktoriálny, čiže je výsledkom súčasne pôsobiacich vnútorných a vonkajších faktorov. Prírodné starnutie týchto

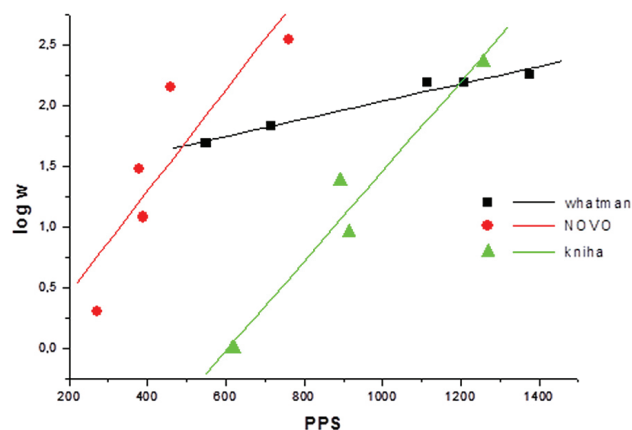
materiálov je výsledkom kombinácie viacerých faktorov, v závislosti od konkrétnych podmienok uchovávania v depozitároch, vystavovania a manipulácie počas presunov (vonkajšie faktory; vlhkosť, teplota, svetelné žiarenie, prítomnosť emisií/kyselino-tvorných oxidov v ovzduší, biotického činiteľa a mechanické poškodzovanie pri sprístupňovaní) na jednej strane a v prípade prírodných organických materiálov (drevo, papier, koža, textil, kožušiny) druh vlákna, kyslosť, vplyv použitých aditív pri ich výrobe, farieb a prítomných degradačných produktov (vnútorné faktory) na strane druhej. Vplyvom uvedených faktorov materiál stráca svoje pevnostné a optické charakteristiky. Tieto javy sú dôsledkom procesov, spôsobujúcich degradáciu základných zložiek a zmenu štruktúry materiálu.

Degradáciou polymérnych materiálov sa vo všeobecnosti rozumie súhrn reakcií, ktoré vedú k zmene polymerizačného stupňa (väčšinou k zníženiu) a zároveň k zmene vlastností pôvodného polyméru. Degradačné reakcie zahŕňajú depolymerizačné reakcie, vedúce k štiepeniu reťazcov a vzniku nízkomolekulových degradačných produktov, a tiež sieťovacie reakcie.

Jedným z najvýznamnejších faktorov trvalej degradácie materiálov je oxidácia, vyvolaná svetelným žiarením, prítomnosťou vzdušného kyslíka, polutantov, radikálov, iónov prechodných kovov a ďalšími oxidačnými činiteľmi. Zvlášť citlivé sú na oxidačnú degradáciu polymérne materiály. V prípade dreva dochádza jednak k fotooxidácii zložiek dreva, lignínu a polysacharidov, ďalej k chemooxidácii u polysacharidov vzdušným kyslíkom, peroxidom vodíka, kationmi kovov, u lignínu hlavne oxidmi ťažkých kovov, zlúčeninami chlóru, ozónom. U textilných vlákien (vlna, hodváb, celulóza) dochádza vplyvom oxidačnej degradácie UV žiarením a pôsobením ďalších oxidačných činiteľov ku zmene farby (hodváb strata farby, vlna, lignocelulóza žltnutie) a mechanických vlastností a vzniku kyselín. Vážne poškodenie vzniká aj degradáciou textilnej podložky niektorými druhmi farieb, napr. čiernej na báze železogatového komplexu. Z hľadiska

štúdia mechanizmov degradácie a možností konzervovania je venovaná zvlášť veľká pozornosť papierovým nosičom informácií. Pri kombinácii kritických faktorov, ako je starnutie kyslého drevitého papiera v závislosti od ďalších podmienok uskladnenia je rýchly priebeh degradácie rádovo desiatky až stovky rokov.

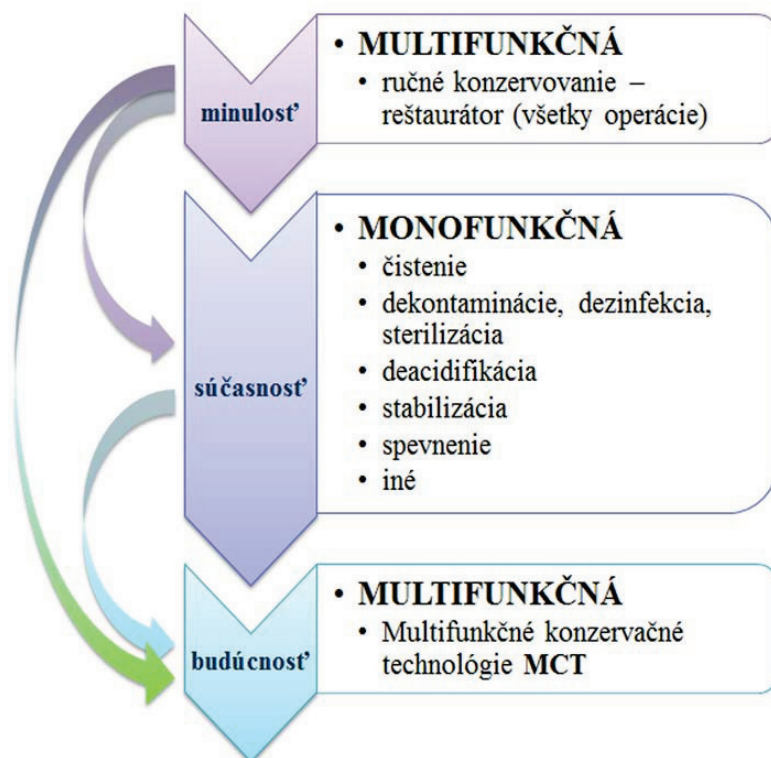
Je potrebné si uvedomiť zložitú štruktúru papiera v niekoľkých úrovniach. Degradácia sa odvíja od štiepenia celulózo polymérnych reťazcov (molekulová úroveň), cez narušenie štruktúry vlákien, krehnutia hárkov papiera, po komplex procesov prebiehajúcich vplyvom ostatných komponentov knihy. Jeden z našich výstupov poukazuje na korelácie medzi rýchlosťou štiepenia glykozidickej väzby celulózy a zmenami odolnosti proti prehýbaniu (krehnutie) pre rôzne druhy papiera

Obr. 1 Vzťah medzi poklesom polymerizačného stupňa celulózy a stratou mechanických vlastností (odolnosť proti prehýbaniu) papiera počas urychleného starnutia

Pri zabezpečovaní efektívnej ochrany je potrebné a nevyhnutné porozumieť procesom degradácie, štruktúre materiálov na báze vedeckých poznatkov.

Vývoj a aplikácie účinných postupov konzervačných technológií vychádza z postupov individuálnej ochrany.

Obr. 2 Konceptia prístupov k ochrane kultúrneho dedičstva z hľadiska ich funkcionality

Pre vývoj a aplikáciu účinných postupov ochrany objektov dedičstva je potrebné poznať štruktúru materiálov a porozumieť procesom ich degradácie. Treba si tiež uvedomiť, že starnutie materiálov je proces trvalý a multi-faktoriálny, čo spôsobuje rýchly nárast počtu objektov, vyžadujúcich si konzervačný zásah.

Prístupy k ochrane objektov a materiálov kultúrneho dedičstva zahŕňajú v súčasnosti:

- prevenciu, ktorá má zabezpečiť elimináciu vonkajších faktorov pri uchovávaní objektov v deponárnych či výstavných priestoroch regulovaním teploty a vlhkosti, zamedzením prístupu emisií, UV žiarenia, prachu, výskytu plesní, mechanickému poškodzovaniu a iné
- ošetrovanie – konzervovanie či reštaurovanie – akútny zásah prostredníctvom technologických postupov, ktoré sú zamerané na odstránenie konkrétnych vnútorných faktorov degradácie.

Technologické operácie ochrany

Vo všeobecnosti sa pri konzervovaní pre všetky druhy objektov dedičstva aplikujú vstupná a výstupná kontrola kvality, čistenie, sterilizácia a spevňovanie, stabilizácia materiálov, ďalej špecifické operácie pre jednotlivé materiálové skupiny, napríklad deacidifikácia v prípade papierových nosičov informácií.

Kontrola kvality

Zabezpečenie vstupných údajov o objekte, materiálovom zastúpení, stupni degradácie a druhoch poškodení, ako sú znečistenie nečistotami anorganického či organického pôvodu, biologická kontaminácia (baktérie, plesne, hmyz), mechanické poškodenia. Na základe tejto informácie sa navrhne postup pri ošetrovaní, vyšpecifikujú sa riziká a určia sa potrebné konzervačné technológie. Účinnosť aplikovaných konzervačných zásahov sa hodnotí na základe výstupnej kontroly kvality.

Čistenie

Čistenie objektov dedičstva je štandardnou súčasťou konzervačných postupov. Spravidla sa jedná o mechanické a chemické odstraňovanie mechanických nečistôt, prachu a rôznych depozitov, ktoré skresľujú vizuálny vnem z objektu dedičstva, ale katiež môžu významne prispievať k urýchleniu degradačných reakcií na povrchu daného objektu.

Sterilizácia

Na likvidáciu biologickej kontaminácie objektov dedičstva sa používajú rôzne metódy, cieľom je zabrániť negatívnemu vplyvu kontaminácie na samotný materiál i ľudí. Zásahy s cieľom eliminácie biologickej kontaminácie možno rozdeliť do niekoľkých typov. Je to čistenie, sanácia, dekontaminácia, dezinfekcia a sterilizácia. Účelom všetkých je zníženie biologickej aktivity, teda odstránenie alebo usmrtenie hmyzu, mikroorganizmov, vírusov a všetkých ich vývojových štádií. Pre sterilizáciu objektov kultúrneho dedičstva sa používajú výhradne metódy nízkotepotnej sterilizácie. Využívajú sa fyzikálne metódy (UV, gama žiarenie, termosanácia, zmrazenie), chemické metódy (formaldehyd, etylénoxid, peroxid vodíka). V posledných rokoch sa experimentálne zavádza sterilizácia prostredníctvom nízkotepotnej atmosférickej plazmy.

Stabilizácia

Dôsledkom degradácie býva narušenie štruktúry materiálu, strata mechanických a rozmerových charakteristík, čo si vyžaduje stabilizáciu štruktúry materiálu. V prípade drevených objektov je zaužívaný pojem konsolidácia, kedy sa deštruované objekty spevňujú rôznymi látkami, živcami, prírodnými polymérmi a v krajnom prípade polyetylén glykolom.

Deacidifikácia papiera

Deacidifikáciou sa zvyšuje hodnota pH papiera do neutrálnej až mierne alkalické oblasti a vytvára

sa alkalická rezerva na neutralizáciu kyselín, vznikajúcich v papieri počas starnutia. Aj keď v histórii bolo skúmaných a patentovaných veľa látok na deacidifikáciu (uhlíčitany a hydrogén uhlíčitany kovov a kovov alkalických zemín, oxidy, alkoxidy a alkylové zlúčeniny kovov amíny a iné), účinnou zložkou známych deacidifikačných sústav sú predovšetkým zlúčeniny horčíka a vápnika.

Dôležitým bodom procesu je distribúcia účinnej látky do knihy, na povrch a do štruktúry hárku papiera, aby sa zabezpečila rovnomerná distribúcia účinnej deacidifikačnej látky až na miesto produkcie kyselín. Podľa prostredia v ktorom deacidifikácia prebieha a skupenského stavu účinnej látky, je možné procesy hromadnej deacidifikácie rozdeliť na vodné systémy, nevodné systémy v kvapalnom a v plynnom prostredí a aplikáciu tuhých submikroskopických častíc.

Všetky známe a v súčasnosti používané postupy deacidifikácie majú svoje výhody a nevýhody. Hlavnou požiadavkou odborníkov z praxe je predĺženie životnosti bez zmeny charakteru ošetrovanej knihy či dokumentu (vlnenie papiera, zafarbenie, poškodenie knižnej väzby, rozpúšťanie atramentov). Paradoxne, najvhodnejšie dostupné technológie z hľadiska týchto aspektov majú nevýhodu z hľadiska komplikovanej prevádzky, cenovej náročnosti výbušnosti rozpúšťadla a bezpečnosti práce. Preto je nevyhnutný neustály výskum a vývoj nových látok a technologických riešení. Perspektívnou sa javí platforma voda – vzduch, ktorej výhodou je ekonomická dostupnosť, environmentálne prijateľné riešenie a prirodzené prostredie pre modifikáciu hydrofilného materiálu.

Prečo je potrebné venovať sa masovým technológiám ochrany?

Druh kultúrnych objektov (KO)	Počet KO SR 2009 (poč. KO v SR za rok 2009)	Ročný prírastok KO (poč. KO/rok)	Ročný výkon konzervovania, reštaurovania, zdigitalizovania z celkového počtu KO SR v roku 2009. (%/ rok)	Potreba ochrany, konzervovania, zdigitalizovania KO (%)
archívne dokumenty	1 000 000 000	50 000 – 150 000	0,0001 – 0,0002	99,9999-99,9998
textové analogové dokumenty	5 000 000	5 000 -15 000	0,076 – 0,237	99,924 -99,763
2D objekt + malý 3D objekt+ veľký 3D objekt	15 904 143	100 000 – 300 000	0,63 – 1,26	99,37-98,74

Tab. 1 Počet kultúrnych objektov (KO) v SR s ohľadom na ročné prírastky vo vzťahu k ročnému výkonu a k reálnej potrebe konzervovania a ochrany kultúrnych objektov. Údaje za rok 2010 (Katuščák 2010)

Súčasná konzervátorská prax rieši u najviac ohrozených kníh a dokumentov na kyslom papieri, ktoré tvoria 80 až 85 % (Hanus 2006) fondov knižníc, archívov a ostatných pamäťových inštitúcií sveta, závažný problém, ktorým je zvýšený výskyt kyselín v papieri/zvýšená kyslosť spôsobujúca rýchlu degradáciu buničínových vlákien. Deacidifikačnými technológiami sa eliminujú kyseliny v papieri. Kyslý papier (vyrobený po zavedení priemyselnej výroby papiera cca 1850), ohrozený rýchlou degradáciou celulózy je však aj krehký, tmavne a rozpadáva sa. V dôsledku toho sú deacidifikačné technológie predmetom záuj-

mu viacerých riešení. Táto monofunkčná ochrana v súčasnosti však tiež má svoje plusy a mínusy. Jej najväčšou slabinou je totiž monofukčnosť. Zameriava sa totiž iba na vyriešenie jedného hlavného problému (odstránenia kyselín z papiera, spôsobujúcich kyslú degradáciu celulózy), no riešenie súvisiacich problémov necháva na iné operácie, resp. ich odsúva do budúcnosti. V odbornej verejnosti odzneli v minulosti, počínajúc iniciatívami UNESCO (UNESCO1989), výzvy a iniciatívy k nezávislému hodnoteniu jestvujúcich deacidifikačných/konzervačných procesov.

Vodné deacidifikačné systémy

Výhodou vodných systémov je možnosť rozpúšťania a odstránenia organických kyselín z papiera „praním“. Na druhej strane po opracovaní vo vodnom prostredí poklesne pevnosť papiera. Pri napučaní vlákien počas deacidifikačného procesu sa rozrušia medzivláknové vodíkové väzby, proces sušenia nie je dostatočne rovnomerný a v neposlednom rade sa vyplavia gely a ostatné aditíva, upravujúce vlastnosti papiera. Deacidifikáciu vo vodnom prostredí je teda nutné kombinovať so spevnením papiera. Pre tento účel sa využívajú tradičné látky papierenskej chémie vo funkcii glejácich činidiel a aditív, zvyšujúcich pevnosť papiera za sucha. Sú to látky na báze prírodných polymérov; želatína, škrob, vodorozpustné deriváty celulózy (karboxymetyl celulóza, metyl celulóza). Bežný papier má normálnu hygroskopickú kapacitu absorpcie vody. Knihy, respektíve papiere vyrobené po polovici deväťnásteho boli glejené gely odpodzujúcimi vodou a absorbujú v priemere „iba“ 60 percent svojej hmotnosti. (Waters 1979) V súvislosti s napučívaním kníh vložených do vody, sa hlavná časť poškodenia udeje v priebehu prvých ôsmich hodín po namočení. A pretože blok textu a obal na knihu napučávajú viac ako krycí materiál, produkované napätie spôsobí, že sa chrbát knihy stáva konkávnym a predná hrana konvexnou. Výsledné pnutie spôsobí, že sa kniha buď úplne zdeformuje, alebo môže dôjsť až k rozpadnutiu knižnej väzby. Dôsledky vystavenia papiera a papierových artefaktov účinkom vody sa prejavujú v zvlnení listov papiera, zväčšení objemu kníh, v poškodení väzieb a v iných efektoch. Totálne zničenie knihy spôsobí 60- 80% absorpcia vody (600-800 g vody na kilogram papiera), čo vyjadruje maximálne množstvo vody, ktorý je papier schopný absorbovať pri namočení do vody. (McCleary 1987)

Nevodné deacidifikačné systémy

Nevýhodou vodného (veľmi polárneho) systému z hľadiska aplikácie na knihy a dokumenty sú rozpustnosť niektorých atramentov a spojív,

zmeny hladkosti papiera, deformácia listu, dlhý čas vyparovania rozpúšťadla, resp. vysoké teploty sušenia. Schopnosť napučievania celulózy v polárnom prostredí je na jednej strane výhodou, pretože alkalické činidlá vo forme rozpustných iónov ľahšie difundujú do štruktúry vlákna. Na druhej strane narušenie medzivláknových vodíkových väzieb má za následok zvlnenie a zmenu štruktúry papiera.

Hlavnou výhodou nepolárnych systémov na modifikáciu papiera je nízka teplota varu a vysoká tenzia pár ako aj spôsob fyzikálnochemickej interakcie polymér – rozpúšťadlo. Sú to systémy vhodné pre masové technológie deacidifikácie, vďaka možnosti odstránenia nosiča účinnej látky z knižných blokov a uzavretých archívnych boxov. Pri ich aplikácii nedochádza k zmene v štruktúre hárku papiera a deformácii kníh a dokumentov vzhľadom na fakt, že v tomto prostredí vlákno nenapučáva. Interakcia s atramentmi, farbivami a spojivami je minimálna.

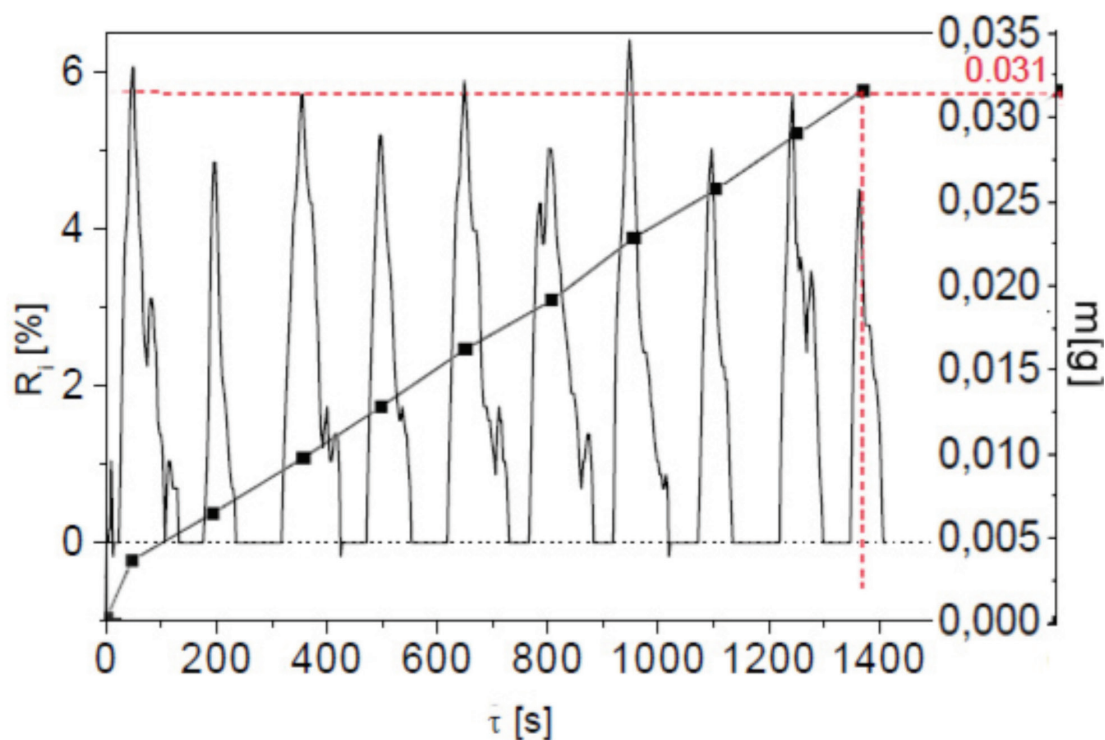
Na základe vyššie uvedených skutočností je zrejme a známe, že knihu nemožno jednoducho hodiť do vody a takto ju konzervovať a tiež že kniha nemôže byť vystavená dlhodobějšímu účinku vody bez negatívnych následkov.

Riešiteľský kolektív na STU však v rámci projektu Kniha SK vyvinul subdeformačnú vodnú technológiu a zaria-denia (SAT) , pomocou ktorých je možné naniest' ľubovoľné množstvo vody na knihu bez toho, aby došlo k jej poškodeniu. Z toho vyplýva, že je možné využiť vodu ako vhodné nosné médium pre konzervačné látky. Samozrejme, nie je to také jednoduché, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať a je potrebné použiť niekoľko špeciálnych subdeformačných postupov, no v konečnom dôsledku platí to, že vodu je možné použiť ako ekologické lacné rozpúšťadlo a médium, pri ochrane kníh a všeobecne papierových artefaktov.

Podstata subdeformačných vodných konzervačných technológií spočíva (Katuščáková 2008 a,b, Kaskötö 2008, Vizárová 2016):

- v nanosení konzervačnej látky rozpustenej vo vode na povrch papiera

- v ponechaní dostatočne dlhej periódy na to, aby sa táto látka mohla zapíť do polovice hĺbky materiálu a aby nezostala na povrchu
- vo vysušení vody z povrchu a objemu papiera (pasívne a/alebo aktívne), aby bolo možné naniesť ďalšiu dávku.

Obr. 4 Proces postupného nanášania podkritických množstiev vody (vlhkosti) obsahujúcej malé množstvo účinnej konzervačnej látky. Celkové nanesené množstvo účinnej látky postupne narastá až na požadovanú hodnotu, potrebnú pre efektívnu deacidifikáciu ošetrovaného kyslého papiera.

Záver

Bola predstavená koncepcia multifunkčného prístupu riešenia masových konzervačných technológií, ako aj nová chránená metóda pre nanášanie konzervačných látok a sústav na báze vody. Funkčný model zariadenia bol vyvinutý v spolupráci FCHPT STU a spoločnosti VAS s.r.o. v rámci riešenia projektu „Záchrana a stabilizácia tradičných nosičov informácií v SR – Kniha SK a je k

dispozícii pre demonštrácie a testy v Technologickom centre TC KnihaSK na FCHPT STU v Bratislave.

Pod'akovanie

Autori vyjadrujú pod'akovanie za podporu Ministerstvu školstva SR – projekt Štátnej úlohy výskumu a vývoja „Záchrana, stabilizácia a konzervovanie tradičných nosičov informácií v Slovenskej republike KnihaSK“ č. 661/2003.

Zoznam bibliografických odkazov

1. DREWES J., FRANCE, F.(2012): Taking the measure: Treatment and Testing in Mass Deacidification. The Book and Paper Group Annual 31, p. 104, 2012. Mass Deacidification Today. Open discussion on May 11th, 2012, the 40th AIC Annual Meeting in Albuquerque, New Mexico
2. HANUS, J., KATUŠČÁK, S., ČEPPAN, M., BUKOVSKÝ, V., RYCHLÝ, J., HANUSOVÁ, E, MINÁRIKOVÁ, J., SZABÓOVÁ, Z. (2006): Research on paper deacidification in Slovakia (The approach to cultural heritage preservation in archives and libraries). In: Agnes Blüher, Gabriela Grossenbacher – editors: Save Paper! Mass Deacidification, Today's Experience – Tomorrow's Perspectives. Papers given at the International Conference 15-17 February 2006, Swiss National Library, Berne, Switzerland. ISBN 3-9523188-1-7, p. 75 – 91.
3. KASKÖTÖ M.(2008): Evaluation kinetics of impregnation sheet lignocellulosic materials and objects with water borne systems. Diploma Thesis. FCHPT STU Bratislava, p.79
4. KATUŠČÁK, D. a kol.(2009): Výročná správa za rok 2009 c. MK-245/2010-103/1903, http://www.snk.sk/swift_data/source/KGR/pdf/VS_SNK_2009.pdf [10.10.2010]
5. KATUŠČÁK, S., JABLONSKÝ, M., HOLÚBKOVÁ, S.(2012): Comparative Evaluation of Deacidification Processes. [ed.] Mälck A., Niggemann E., Pothast A., Schneider-Kempf B. Altenhöner R. Blüher A. EINE ZUKUNFT FÜR SAURES PAPIER. Perspektiven von Archiven und Bibliotheken nach Abschluss des KUR-Projekts „Nachhaltigkeit der Massen-entsäuerung von Bibliotheksgut“ Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie Sonderbände. Zv. 106, p. 149-176
6. KATUŠČÁKOVÁ, G., KATUŠČÁK, S., JABLONSKÝ, M. 2008 a. Verfahren zur chemischen Modifizierung von Papierdokumenten. DE200810032639
7. KATUŠČÁKOVÁ, G., KATUŠČÁK, S., JABLONSKÝ, M. 2008 b. Spôsob modifikácie dokumentov, najmä papierových dokumentov, kníh, archívnych dokumentov a ostatných listových materiálov. SK287856.
8. McCLEARY J.P. 1987. Vacuum freeze-drying, a method used to salvage water-damaged archival and library materials: a RAMP study with guidelines/prepared by John P. McCleary/for the/General Information Programme and UNISIST. - Paris: Unesco, 1987. - vii, 63 p; 30 cm. –
(PGI-87/WS/7) Study on mass conservation techniques for treatment of library and archives material (© Unesco, 1989) [online]
<http://unesdoc.unesco.org/images/0008/000847/084791eo.pdf> [cit. 31.5.2017]
9. VIZÁROVÁ, K., FEKETE, R., JABLONSKÝ, M., TIŇO, R., KATUŠČÁK, S. 2016. Apparatus and method for conservation objects. US Patent Pending. (02.2016).
10. WATERS, P.1979. Procedures for Salvage of Water-Damaged Library Materials. LC Publications on Conservation of Library Materials, 2nd ea., Washington, DC, Library of Congress. 30 p.

TECHNOLÓGIE HROMADNÉHO ODKYSELOVÁNÍ KNIH – ZÁCHRANA ROZPADAJÍCÍHO SE KYSELÉHO PAPIÍRU

Vávrová, Petra – Neoralova, Petra – Palánková, Lucie – Součková, Magda –
Hřebecká, Dana – Boumová, Kristýna
Národní knihovna ČR

Abstrakt

Národní knihovna České republiky (NK ČR) v současné době spravuje více jak sedm milionů knihovních dokumentů a zhruba 96 % z nich je tvořeno tzv. novodobými fondy, do kterých NK ČR zahrnuje knihy vydané po roce 1801. V letech 1845-1850 dochází v důsledku zvyšování poptávky po knižní produkci k významným změnám v technologii výroby papíru a změnám v použité surovině, což má za následek výrazný pokles jeho životnosti. Pomocí neutralizace kyselých složek v papíru, především vytvořením tzv. alkalické rezervy = odkyselováním, lze životnost papíru prodloužit a zachránit tak originál pro budoucí generace. Vzhledem k obrovskému množství kyselých materiálů je potřeba volit hromadné metody odkyselování. NK ČR již řadu let postupně testuje a hledá vhodné metody hromadného odkyselování knih a archivních dokumentů. Průzkumem fyzického stavu knih se ukazuje, že ve fondech tihá „časovaná bomba“ – řada knih už je v čase rozpadu a tento proces je již nevratný. V příspěvku představíme své zkušenosti a nápady na možná řešení situace.

Klíčová slova

Knihovní fond, odkyselování, průzkum fyzického stavu, průzkum sbírek, registr odkyselených knih

Keywords

library collection, deacidification, survey of physical state, survey of collection, registry of deacidified books

Úvod

Ústředním tématem sympózia INFOS 2017 je transformace knihoven a výzvy 4. průmyslové revoluce. V příspěvku popíšeme, jak lze využít nové technologie, které umožní záchranu obrovského množství rozpadajícího se papíru novodobých knihovních fondů v dobrém fyzickém stavu pro budoucí generace a to rychle a efektivně. Novodobý knihovní fond tvoří v NK ČR produkce papírových dokumentů, které byly vydány po roce 1800 (jiné knihovny jiná datace). Status NK ČR a dalších knihoven spravujících povinný výtisk říká, že je povinností knihoven zachovat knihovní fondy v dobrém fyzickém stavu pro budoucí generace. Materiálové složení těchto knih se změnilo, když po roce 1845-50 došlo k zásadní změně technologie výroby papíru a rovněž došlo změně výchozích surovin pro výrobu papíru (vnitřní degrační faktor), kdy se začala používat hmota

s vysokým obsahem dřevitých látek a ligninu. Takto vyrobený papír je odkázán k rozpadu díky vznikajícím kyselým látkám, které mechanismem hydrolytických reakcí v kyselém prostředí štěpí makromolekuly celulózy a papír ztrácí své mechanické vlastnosti – z papíru vznikne drt'. Tento stav lze preventivními i invazivními zákroky zpomalit, ale je třeba zasáhnout ještě včas, dokud papír vykazuje ještě určité mechanické vlastnosti a lze s materiálem ještě manipulovat. Životnost papíru zároveň ale ovlivňuje řada degračních faktorů, především faktory vnější, kam patří teplota prostředí, relativní vlhkost vzduchu, nečistoty obsažené v prostředí (např. prachové částice, vzdušné polutanty jako jsou oxidy síry a dusíku, ozón ...), světelná energie, biologičtí škůdci (plísně, bakterie, hmyz) apod.

V mnoha případech již nelze nic dělat, restaurování či konzervace není možná, exemplář je bohužel odkázán k zániku (viz. Obr. 1). Vzhledem k obrovskému množství tohoto druhu materiálu v NK ČR (přes 7 milionu svazků, což v NK ČR odpovídá až 96 % jednotek z knihovního fondu, přičemž jejich objem stále narůstá), ale i v ostatních

knihovnách i archivech České republiky, je nutno přistoupit k záchraně těchto knihovních fondů odlišným „hromadným“ přístupem oproti individuálnímu přístupu k historickým fondům. U mnohých exemplářů je čas tak tzv. za minutu dvanáct na jejich záchranu! Někdy je už ale pár minut po dvanácté (viz Obr. 1)

Obr. 1: Novinové svazky - restaurování či konzervace není možná, exemplář je bohužel odkázán k zániku. Foto: Dana Hřebecká

Průzkum fyzického stavu knihovních fondů

Výše popsaný objem novodobých knihovních fondů jenom v samotné NK ČR dokládá, že i průzkum fyzického stavu knihovních fondů musel být koncipován odlišným způsobem než průzkum stavu starších, historických rukopisů a tisků. Na základě výzkumných aktivit vznikla přehledná a srozumitelná aplikace „Centrální znalostní báze RD“, do které se zjištěné údaje o fyzickém stavu jednotlivých exemplářů zaznamenávají v relativně krátkém časovém intervalu. Péče o tyto fondy vyžaduje především z kvantitativního hlediska jiný přístup než při restaurování

historických knihovních fondů – je třeba v krátkém časovém úseku opravit nebo konzervovat a zafixovat velké množství knih a dokumentů různého materiálového složení.

Nyní spočívá péče o novodobé knihovní fondy v České republice především v tzv. preventivní konzervaci, neboli nastavení klimatických podmínek (parametry dány normami pro konkrétní materiál památkových objektů) a podmínek uložení (např. zabalení a uložení knih do vhodných obalů, krabic nebo obálek, očista) či zásahů konzervačního charakteru, knihvazačské práce, dezinfekce, případně odkyselení, aby se zpomalily degradační reakce materiálů.

V NK ČR byla připravena a již je používána v praxi certifikovaná metodika s názvem „Metodika průzkumu fyzického stavu novodobých knihovních fondů.“, která popisuje, jak zmapovat fyzický stav tak obrovského množství knih v co nejkratším časovém intervalu. Pro potřeby tohoto průzkumu byla vytvořena znalostní databáze, kde se zachycuje popis knihy, fyzický stav, materiálové složení, typ knižní vazby, hodnota pH, hmotnost, typy poškození, druh ochranného obalu pokud existuje, atd. a zároveň bylo vytvořeno modelové pracoviště průzkumu fyzického stavu knih včetně definice všech potřeb a pomůcek.

Prakticky je možné z aplikace pro průzkum fyzického stavu fondů získat přesné a statisticky zpracovatelné údaje o tom, které knihy např.:

- potřebují nutný restaurátorský či konzervátorský zásah (jsou mechanicky, biologicky či chemicky poškozené),
- mají určitý typ papíru,
- mají určitou hodnotu pH, např. mají hodnotu pH nižší než 7 nebo 6 nebo 5 apod. a je tedy třeba je odkyselit prioritně,
- mají koženou, plátěnou nebo papírovou vazbu a v jakém stavu tato vazba je,
- potřebují ochranný obal nebo mají nevhodné ochranné obaly,
- které exempláře již z důvodu fyzického stavu, nejsou vhodné pro výpůjčku,
- mají přílohu, v případě, že ano, pak jakou,
- aj.

Cílem průzkumu je získání informací o nezbytných zásazích hromadného charakteru. Výsledkem využívání údajů z databáze bude maximální garance dlouhodobého dochování kulturního dědictví představovaného sbírkami knihoven a jeho permanentní dostupnost všem uživatelům.

Průzkum provádějí v České republice již tři knihovny, konkrétně ty, které spravují povinný výtisk NK ČR, Moravská zemská knihovna v Brně (MZK), Vědecká knihovna v Olomouci (VKOL) a plánují se postupně přidat další.

Odkyselování knihovních fondů

Odkyselování je proces chemického ošetření papírových materiálů, technické a technologické postupy, zaměřené na odstranění vlastní příčiny vzniku degradace papíru – jeho kyselosti, tj. v papíru přítomných kyselých látek – neutralizace (inaktivace) volných kyselin přítomných v papíru. Neutralizací kyselin dochází ke zrušení jejich katalytického účinku degradace (mechanismem hydrolytických reakcí v kyselém prostředí) a k zastavení nebo alespoň k výraznému zpomalení degradačního procesu rozpadání papíru.

Souběžně je do papíru zaváděna tzv. "alkalická rezerva" ve formě sloučenin obsahujících vápník nebo hořčík (uhličitan). Alkalická rezerva vytváří „nárazník“ do budoucnosti – neutralizuje kyseliny vznikající v papíru následkem jeho přirozeného stárnutí nebo absorbované z jeho vnějšího okolí.

K neutralizaci kyselin se využívá odkyselovací (neutralizující) činidlo a nosné médium, které odkyselovací činidlo zavádí do papíru a tím chemicky stabilizuje papír, zastavuje či zpomaluje degradaci papíru.

Omezením této metody je, že lze odkyselit pouze papíry s dobrými mechanickými vlastnostmi! Stále metodám chybí současné zpevnění papíru, tyto metody jsou stále vyvíjeny.

Požadavky kladené na „ideální“ metody hromadného odkyselování knihovních fondů:

- Neutralizované knihy nesmí být rozvazovány.
- Proces musí být aplikovatelný na všechny druhy papíru, resp. papíry obsažené v knihovním fondu NK ČR.
- Proces nesmí negativně ovlivňovat jakýkoliv druh materiálu použitý na knize. Vzhled knihy se nesmí změnit.
- Veškeré kyseliny musí být kompletně a trvale neutralizovány.
- Neutralizací musí být vytvořena v papíru alkalická rezerva ekvivalentní 2 % uhličitanu vápenatého – stanovení dle ISO 10716. Při odkyselování by se měl vytvořit v papíru nadbytek uhličitanů vápenatého nebo hořečnatého, které jsou pak schopny absorbovat plynné oxidy síry a dusíku nacházející se v atmosféře (koncentrace např. v Barokním sále proměňujeme).

- Distribuce pH a alkalické rezervy musí být homogenní v celé knize a v materiálech knih. Stanovení např. Atomovou absorpční spektrometrií EN ISO 7980:2000, dle Papiertechnische Stiftung (PTS) Nr. 30799. Průnik částic uhličitánů vápenatého nebo hořčnatého skrz materiály, resp. jejich vláknitou strukturu a odkyselení ve hmotě, nejen povrchově (bez bílých reziduí na povrchu materiálů).
- Hodnota pH papíru musí být mezi 7 a 8,5 (tolerance u hodně kyselých materiálů min. 6,5 až po 9,5 u méně kyselých materiálů) – stanovení hodnoty pH studeného vodného výluhu dle normy ČSN ISO 6588. Hodnoty pH vyšší než 9,5 a naměřené na povrchu papíru mohou indikovat poškození pomocí alkalické hydrolyzy.
- Životnost neutralizovaného papíru (stanoveno testy urychleného stárnutí dle ČSN 50 0375, dnes spíše dle ISO 5630/1 a dále ISO 5630/3) by měla vzrůst ideálně pětinašobně.
- Mechanické vlastnosti materiálů knih by měly zůstat nezměněny, pokud dojde ke zlepšení, je to žádoucí. Stanovení různých mechanických vlastností referenčních vzorků dle norem, např. ISO 5626.
- Použité chemikálie nesmí být nebezpečné pro obsluhu, budoucí čtenáře a životní prostředí.
- Použité chemikálie musí být trvale neškodné pro veškeré součásti knihy.

Výběr technologie hromadného odkyselování v NK ČR (2016–2019)

V roce 2016 bylo díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky v rámci grantového programu „Veřejné informační služby knihoven (VISK)“, konkrétně VISK 7 v rámci projektu NK ČR „Konzervační ošetření ohrožených dokumentů“, reformátovaných v programu VISK 7, hromadně odkyseleno 734 svazků knih, resp. celková hmotnost knih 626 kg - průměrná hodnota pH povrchu před odkyselením knih se pohybovala okolo 4 a po odkyselení se průměrná hodnota pH dostala na hodnoty okolo 8. Dodavatelem na Tendermarketu vysoutěžené služby „odkyselení“

byla společnost Paper Treatment Technologies – PTT s.r.o., provozovatelem vybrané technologie Papersave-Swiss je firma Nitrochemie Aschau GmbH. Během odkyselování metodou Papersave-Swiss prochází kniha několika fázemi procesu – předsušením, odkyselením, sušením a kondicionací. Nejdříve je kniha vysušena tak, aby se obsah vody v papíru snížil z přibližně 5–7 % na 0,5 %. Předsušení probíhá ve vakuu při teplotě méně než 50 °C. V dalším kroku jsou ve speciální komoře knihy zaplaveny odkyselovací lázní. Předsušením a vakuovou impregnací dojde k odčerpání vzduchu z papíru a zaručí se dokonalé nasycení vláknité struktury papíru odkyselovacím roztokem.

Jako odkyselovací činidlo slouží podvojný ethanolát hořčnatotitaničitý:

$[(CCCC3CCCC2OO) 2MMMM. (CCCC3CCCC2OO) 4TTTT]$ rozpuštěný v hexamethyldisiloxanu:

$((CCCC3) 3SSTT - OO -SSTT(CCCC3)3)$, resp. etanolát hořčnatý $[Mg(OC_2H_5)_2]$ v komplexu s etanolátem titaničitým $[Ti(OC_2H_5)_4]$, který plní funkci povrchově aktivní látky při rozpouštění etanolátu hořčnatého v hexadimetyldisiloxanu. Poměr etanolátu hořčnatého a etanolátu titaničitého je přibližně 1:1. Etanolát hořčnatý a etanolát titaničitý snadno hydrolyzují v přítomnosti vody obsažené v papíru za vzniku hydroxidu hořčnatého a hydroxidu titaničitého. Vzniklý hydroxid hořčnatý dále reaguje na uhličitán hořčnatý. Vznikající ethanol je pravděpodobně zdrojem charakteristického zápachu ošetřeného papíru. Na neutralizaci kyselin přítomných v papíru se podílí uhličitán hořčnatý a nezreagovaný hydroxid hořčnatý. Přebytek uhličitánu hořčnatého v papíru tvoří alkalickou rezervu, ochraňující papír proti dalšímu okyselení. Pozůstatky rozpuštědla a etanolátu hořčnatého a titaničitého jsou v dalším kroku odstraněny působením vakua a tepla, stejně jako při předsušení. V posledním kroku jsou dokumenty uloženy několik dní v klimati-zovaném prostředí za účelem znovuzískání běžného obsahu vody.

Výběr a příprava knih na odvoz do hromadné technologie odkyselování

Knihy pro hromadné odkyselování byly vybrány na základě údajů z elektronické databáze průzkumu fyzického stavu knihovních fondů – Centrální znalostní báze RD. Vyloučeny byly knihy s významným poškozením vazby. Po skončení výběrového řízení na dodavatele služby hromadného odkyselování, byla vítězná firma kontaktová-

na a domluvena konzultace přípravy knih na pracovišti Odboru ochrany knihovních fondů NKČR. Zástupkyně provozovatele technologie spolu se zástupcem českého dodavatele služby provedli školení přípravy knih na transport a proceduru odkyselení i vyhodnocení rizikových faktorů.

Obr. 2: Příprava knih na odkyselování - sendvičový proklad litografie na křídlovém papíru, černá vrstva obsahuje aktivní uhlík. Foto: Jitka Neoralová

Vyskladnění

Při převzetí byla standardně zkontrolována shoda vyskladněných knih s předávacími protokoly. Každá kniha byla prohlédnuta, zda její fyzický stav, materiálové složení nebo přítomnost barviv nepředstavuje riziko pro bezpečný průběh vybraného procesu odkyselování. Sporné případy byly dodatečně konzultovány s provozovatelem odkyselovací technologie. Z původního počtu 599 knih vybraných na hromadné odkyselování bylo odebráno 99 knih. Celkem 17 knih nebylo možné z důvodu nedostupnosti vyskladnit (digitalizace, zápůjčka aj.). U dalších 82 exemplářů byly při kontrole nalezeny prvky knižní vazby, které by mohly být v procesu hromadného odkyselování poško-

zeny nebo způsobit poškození samotné knihy i přilehlých knih. Především to byly použité materiály (plátno i papír) obsahující barviva náchylná k aktivaci v odkyselovacím roztoku, useň, výrazně barevná ořízka, ručně kolorované ilustrace a přílohy, syntetické pásky apod. Vzhledem k zařazení většiny knihovních jednotek do konzervačního fondu 19. století byla kritéria pro výběr do procesu odkyselování velice přísná a kontrola podrobná. Za vyřazené byly vybrány náhradní svazky tak, aby byla doplněna požadovaná váha celého objemu knih a zároveň byly eliminovány rizika poškození v procesu hromadného odkyselování. Seznam byl doplněn o 241 nových položek. Mezi knihovními jednotkami byly zahrnuty i testovací vzorky pro ověření kvality technologie. Byly vyrobeny testovací knihy potažené různými materiá-

lem včetně usně. Papír v bloku tvoří speciální papír vyvinutý pro testování odkyselovacích procesů.

Záznam dat

Data o hodnotě pH knih včetně identifikačních údajů a poznámek získané z databáze průzkumu fyzického stavu knihovních fondů, byla zaznamenávána do excelové tabulky. Další pole jako hmotnost a pH po zásahu byla doplňována během měření. Tabulka je všem pracovníkům přístupná na Google Disk. Sešit byl rozčleněn na několik listů, podle seznamů (základní a doplňkový). Barevně byly odlišeny vyřazené knihy, nedostupné knihy a průběh zpracování. Některá pole obsahují vzorec pro výpočty.

Vážení knih

Knihy do současné doby nebyly váženy během průběžného průzkumu fyzického stavu. Byly tedy převáženy v rámci přípravy na odkyselení. Knihy byly váženy bez ochranných obalů, které by bránily řádnému odtoku a vysychání odkyselovacího roztoku. Knihy byly proto z obalů vyjmuty a byly odkyseleny bez nich. Vážení bylo prováděno na přesných vahách, hmotnost byla zapsána s přesností na dvě desetinná místa. Během přípravy knih byla do databáze průzkumu zaznamenávána hmotnost před odkyselením a zároveň byla provedena kontrola záznamu (způsob zápisu signaturního čísla, řádně vyplněná pole aj.).

Focení knih

Každá kniha byla zdokumentována digitálním fotoaparátem. Vždy byla vyfocena přední deska s identifikačními štítky, případně významné poškození, barevné vpisky, razítka, známky, barevné přílohy, skvrny apod. Fotografie byly pořízeny při přirozeném světle na neutrálním šedém podkladu a s barevnou škálou. Fotografie byly roztříděny podle signatur knih.

Měření barevnosti

U náhodně vybraných 12 knih a na všech testovacích knihách byla změřena barevnost vybraných prvků (materiály, tisk, papír aj.) spektrofotometrem Minolta (zorný úhel pozorovatele 10°, osvětlení D65, SCE).

Uložení a transport

Veškeré rizikové prvky v bloku knihy (barevné tisky, ilustrace na křídovém papíru, vpisky, kolky, razítka aj.) byly proloženy filtračním nebo ofsetovým papírem, případně papírem s aktivním uhlíkem (Obr. 2). Filtrační papír byl použit především u křídových papírů, kde bránil usazování částic odkyselovací látky na povrchu papíru. V případě, že byl na předsádkách použit plátěný proužek výrazné barvy nebo bylo barevné plátno použito na potah desek, byl na předeštlý vložen proklad z ofsetového papíru. Knihy s narušenou vazbou, uvolněnými deskami nebo vypadlými složkami byly svázané plochým bílým tkalounem, bránící ztrátám nebo rozpadu knižní vazby. Knihy byly následně vkládány do klecí dodaných provozovatelem odkyselovací technologie (Obr. 3). Klece byly k dispozici čtyři typy a knihy byly do nich tříděny podle velikosti. Pokud byl na potah desek použit výrazně barevný nebo jinak rizikový materiál, byl mezi knihy vkládán ofsetový papír. Aby odkyselovací roztok mohl volně proudit, byly za každou čtvrtou až pátou knihu vloženy lepenkové duté proložky. Knihy byly do klecí vkládány hřbetem vzhůru velice těsně k sobě, aby nedocházelo k sebemenšímu pohybu vazby při transportu. Mezi klec a krajní knihy byla vložena lepenka, aby nedošlo vtlačení drátů do desek knih. Naplněné klece byly složeny na paletu a zabezpečeny rohovými výztuhami. Celé paleta byla uzavřena do speciálního obalu bránící mechanickému poškození knih i prudkým klimatickým výkyvům. Připravené palety byly naloženy na nákladní vůz dodavatele služby odkyselování a odvezeny do technologie odkyselování (Obr. 5).

Obr. 3: Klece různé velikosti podle formátu knih pro transport a proces odkyselování metodou Papersave Swiss. Foto: Jitka Neoralová

Obr. 4: Knihy před vjezdem do komory technologie Papersave Swiss. Foto: Petra Vávrová

Registr odkyselování

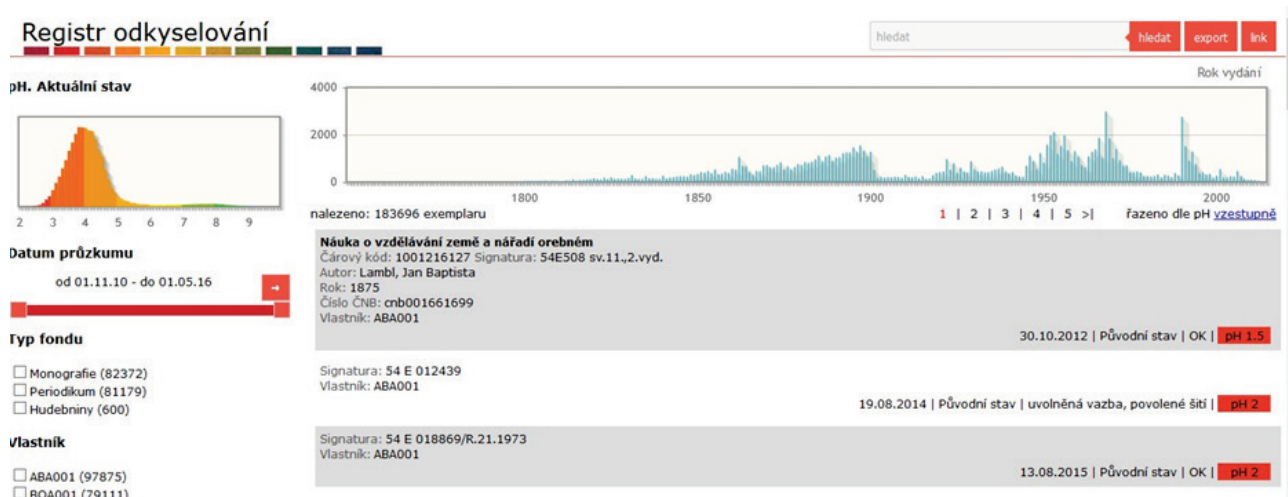
Registr odkyselování, resp. odkyselených knih v České republice je databáze vytvořená na základě stávající infrastruktury Registru digitalizace, konkrétně Úložiště – RDBMS ORACLE a jako prezentačního rozhraní je využito vyhledávacího

systému MS FastSearch. Registr vznikl na základě požadavků Ministerstva kultury České republiky (MK ČR) a „Komise k odkyselování“ (zástupci MK ČR, NK ČR a MZK) jako prostor, kde bude přehled o odkyselených knihách v České republice – exemplářích – a shrnutí těchto informací včetně použité technologie na jednom místě

(Obr. 5). Byl vytvořen společností INCAD. Aplikace inspirovaná a využívající infrastruktury Registru digitalizace je určena k evidenci údajů o odkyselených exemplářích a použitých technologiích odkyselení a slouží k systémovosti a efektivitě odkyselování knihovních fondů v České republice a navazuje na systematické průzkumy fyzického stavu novodobých knihovních fondů (průzkumový formulář nebo tabulka v Excelu – v případě žádosti o finanční prostředky na ochranu fondů v programu VISK 7 – odkyselování). Cílem využívání Registru odkyselení je sledování fyzického stavu stejných vydání konkrétních titulů napříč

institucemi a prioritou je odkyselit na území České republiky nejprve alespoň 1 exemplář (až budou odkyseleny všechny, lze odkyselovat i další exempláře). Registr odkyselení by měl také sloužit k porovnání vlivu jednotlivých odkyselovacích technologií a jejich efektivit z dlouhodobého hlediska (především zachování alkalické rezervy a hodnoty pH) na životnost exemplářů.

Registr odkyselení je dostupný z:
<http://www.registrdigitalizace.cz/czbrd/>

Obr. 5: Ukázka Registru odkyselování.

Otázky k diskuzi aneb proč ještě neodkyselujeme opravdu hromadně ve velkém objemu?

Kromě NK ČR, MZK a VKOL neprovádí jiné instituce systematický průzkum fyzického stavu novodobých knihovních fondů. Z toho plyne, že není znám počet kyselých knih uložených v depozitářích a ani způsob výběru k odkyselování. Další otázkou je, zda uspořít pracovní kapacity a odeslat k odkyselení knihy bez průzkumu fyzického stavu jako to dělají např. v Národní knihovně Německa v Berlíně, kdy odesílají knihy přímo z regálů bez určení hodnoty pH (samozřejmě pouze novodobé knihovní fondy). Také informovanost institucí uchovávajících knihovní a archivní

dokumenty o problematice kyselých fondů je nedostačující, i když NK ČR vyvíjí metodickou činnost a organizuje semináře a diskuze k této problematice. NK ČR vydala už několik metodik a vyvíjí řadu aktivit, které vedou k nastavení pravidel pro zvládnutí těchto procesů a slouží jako návod pro ostatní instituce, jako např.:

- Certifikovaná metodika MK ČR „Příprava novodobých knihovních fondů na hromadné odkyselování a kontrola kvality odkyselení – kritéria výběru a proces zpracování“,
- Certifikovaná metodika MK ČR „Metodika průzkumu fyzického stavu novodobých knihovních fondů“,

- „Collection Survey“ - poloprovoz – pracoviště průzkumu fyzického stavu novodobých knihovních fondů,
- Vytvořeny platformy pro zpracování a přípravu novodobých knihovních fondů na odkyselení – Databáze Průzkum fyzického stavu „Centrální znalostní báze RD“ a Registr odkyselených knih v České republice,
- Připravujeme metodiku pro stanovení hodnoty pH povrchu papíru dotykovou elektrodou apod.

V mnoha knihovnách a dalších institucích spravujících papírové dokumenty nejsou vyjasněny postoje a přístupy k fyzickým exemplářům, není jasné, zda kyselé fondy pouze digitalizovat či přistoupit k restaurování, odkyselení atd. V mnoha institucích nejsou vytvořeny pracovní pozice pro pracovníky, kteří by se starali o fyzický stav knihovních fondů, přičemž zákonná povinnost řady institucí je zachránit fyzický originál. Rovněž je obtížné stanovit hodnotu uchovávaných knihovních fondů. Je fakt, že investice několik set korun do odkyselení knihy zvýší její hodnotu tím, že se prodlouží její životnost! Naopak pokud nezasáhneme včas a papír neodkyselíme, dojde k nevratné ztrátě a exemplář není možné již zachránit.

Problematické se jeví provádění veřejných zakázek na zajištění služby odkyselení knihovních fondů či pořízení technologie. Je to velmi specifická služba či technologie a český dodavatel je jen jeden.

Další otázkou je jak financovat odkyselení? Řešením by např. bylo rozšíření programu VISK 7 či zřídit nový podprogram VISKu na záchranu fyzického stavu knihovních fondů – restaurování, odkyselení apod. Doposud se finanční prostředky investovaly pouze do digitalizace, do záchranu originálu téměř nic.

Závěr

V NK ČR jsme započali s nastavením procesu hromadného odkyselení novodobých knih zatím ve formě služby zajištěné externím dodavatelem. Postupujeme krok po kroku, získáváme praktické zkušenosti s realizací hromadného od-

kyselení. Z rozsáhlých novodobých fondů vybíráme nejkyselejší (s nejnižšími hodnotami pH, ale ještě s dostatečnými mechanickými vlastnostmi) exempláře, které zachraňujeme přednostně.

Logické je, že by se měly plánovat kroky spojené se záchranou originálu současně s digitalizací! Zdigitalizovaná kniha bude očištěná, zrestaurovaná, odkyselená uložena do vhodného ochranného obalu a nebude se pak již půjčovat do badatelských.

Proces odkyselení je u desítek až stovek milionů svazků i listinných materiálů nutný a neodkladný! Je třeba ale začít, dokud je to ještě možné. Je třeba zasáhnout hromadně, než bude již záchrana novodobého knihovního fondu nemožná!

Pod'akovanie

Práce vznikla díky podpoře Ministerstva kultury České republiky v rámci výzkumného projektu rozvoje Národní knihovny České republiky jako výzkumné organizace - Institucionální podpora na rozvoj výzkumné organizace DKRVO 00023221, Oblast 6 - Vývoj metodik ochrany, konzervace a restaurování knihovních fondů (historických i novodobých).

Ing. Petra Vávrová, Ph.D. - od roku 2010 je ředitelkou Odboru ochrany knihovních fondů NK ČR a současně vedoucí Oddělení vývoje a výzkumných laboratoří NK ČR, kde má za úkol se s kolegy starat o dobrý fyzický stav téměř 8 milionů knihovních fondů a zároveň fungují jako metodické centrum pro ostatní knihovny v České republice. Je technologem restaurování (conservation scientist) a vystudovala Vysokou školu chemicko-technologickou, obor technologie restaurování památek a doktorát získala v oboru technologie makromolekulárních látek, specializuje se na papír, knihy a fotografické materiály. Před nástupem do Národní knihovny ČR působila jako odborná asistentka v Ústavu chemické technologie restaurování památek na VŠCHT Praha a rok trávila na stáži v Gettyho restaurátorském institutu (GCI) v J. Paul Getty Centru v Los Angeles, kde se věnovala identifikačním metodám historických fotografických technik. Zároveň působila devět mě-

síců v Institutu kulturního dědictví v Amsterdamu.

Mgr. Jitka Neoralová - technolog restaurování v Oddělení vývoje a výzkumných laboratoří Odboru ochrany knihovních fondů NK ČR

Ing. Lucie Palánková - mikrobiolog v Oddělení vývoje a výzkumných laboratoří Odboru ochrany knihovních fondů NK ČR

Ing. Magda Součková - technolog se zaměřením na konzervaci pergamene a usní v Oddělení vý-

voje a výzkumných laboratoří Odboru ochrany knihovních fondů NK ČR

Dana Hřebecká - knihař a vedoucí Oddělení preventivní konzervace Odboru ochrany knihovních fondů NK ČR

Ing. Kristýna Boumová - restaurátorka novodobých knihovních fondů v Oddělení preventivní konzervace Odboru ochrany knihovních fondů NK ČR

Zoznam bibliografických odkazov

1. VÁVROVÁ, Petra et al. Nový nástroj pro monitorování fyzického stavu knihovních fondů. *Knihovna: knihovnická revue*, 2012, 23(2), s. 66-76. ISSN 1801-3252. Dostupné také z: <http://knihovna.nkp.cz/knihovna122/vavrova.htm>.
2. VÁVROVÁ, Petra et al. Péče o tisky 19. století v Národní knihovně ČR. *Knihovna: knihovnická revue*, 2015, 26(1), s. 37-57. ISSN 1801-3252.
3. VÁVROVÁ, Petra; Palánková, Lucie; Sedliská, Hana: Průzkum fyzického stavu novodobých knihovních fondů v Národní knihovně ČR - nový nástroj. *Časopis Národního muzea. Řada historická* Roč. 182, č. 3-4 (2013), s. 48-53.
4. VÁVROVÁ, Petra, Jiří POLIŠENSKÝ, Pavel KOCOUREK a Hana SEDLISKÁ. Metodika průzkumu fyzického stavu novodobých knihovních fondů. Certifikovaná metodika. 2013 Dostupná z: https://www.nkp.cz/soubory/ostatni/Metodika_Pruzkum_novodobych_knihovnich_fondu_Vavrova_a_kol_2013.pdf.
5. Petra Vávrová, Jiří Polišínský, Pavel Kocourek, Hana Sedliská: „Collection Survey“ - pracoviště průzkumu fyzického stavu novodobých knihovních fondů. Poloprovoz, dostupný z: https://www.nkp.cz/soubory/ostatni/Poloprovoz_Collection_Survey_Vavrova_a_kol_2013.pdf
6. Jitka Neoralová, Petra Vávrová, Dana Hřebecká, Lucie Palánková, Kristýna Boumová: Odkyselování vybraných knih z novodobých fondů NK ČR v roce 2016. Závěrečná zpráva o průběhu přípravy knih z fondu NKČR na proces hromadného odkyselování v podpora programu VISK 7. 2016.
7. Propagační materiály technologie Papersave Swiss, NITROCHEMIE.

VÝVOJ PROCESOV FORMÁTOVEJ VALIDÁCIE V CDA

Strnisko, Juraj

Univerzitná knižnica v Bratislave

Abstrakt

Centrálny dátový archív je národný projekt Univerzitnej knižnice v Bratislave. Bol vybudovaný v rámci Operačného programu informatizácia spoločnosti (OPIS), prioritná os 2 - „Rozvoj pamäťových a fondových inštitúcií a obnova ich národnej infraštruktúry“. Od roku 2015 je plne v prevádzke. V rámci prevádzky sa čím ďalej tým viac potýka s výberom vhodných formátov dát z pohľadu dlhodobej archivácie (LTP). S tým úzko súvisí použitie vhodných nástrojov na overenie (validáciu) formátov pred vložením do archívu. Tento príspevok opisuje vývoj tejto problematiky a načrtáva možnosti riešenia.

Abstract

The Central Data Archive is a national project of the University Library in Bratislava. It was built within the OPIS, Priority Axis 2 - "Development of Memory and Funding Institutions and Restoration of their National Infrastructure". Since 2015 it is fully operational. In terms of operation, it is increasingly challenging to select suitable data formats for long-term archiving (LTP). This is closely related to the use of appropriate tools to validate formats prior to inserting them into the archive. This paper describes the development of this issue and outlines the possible options for the solution.

Kľúčové slová

archivácia, CDA, Centrálny dátový archív, digitalizácia, formáty, LTP, OAIS, PREFORMA, validácia

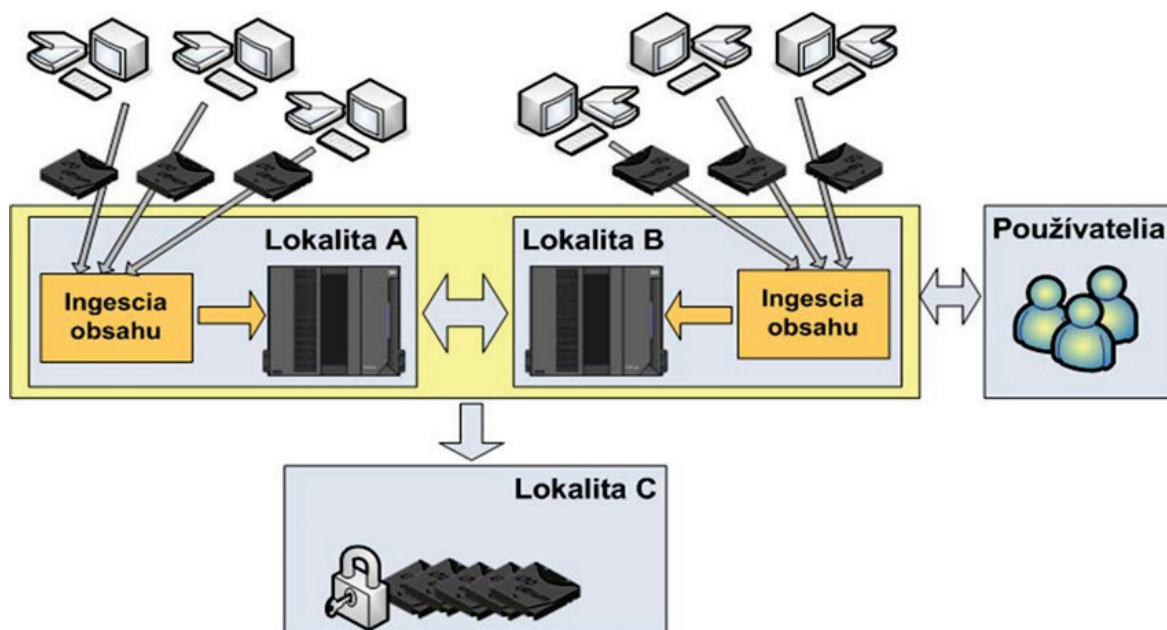
Keywords

archiving, CDA, Central data archive, digitalization, formats, LTP, OAIS, PREFORMA, validation

1. O projekte CDA

CDA je projekt Univerzitnej knižnice v Bratislave (UKB) vybudovaný v rámci Operačného programu informatizácia spoločnosti (OPIS), prioritná os 2 - „Rozvoj pamäťových a fondových inštitúcií a obnova ich národnej infraštruktúry“. Jeho poslaním je zabezpečenie spoľahlivej a dlhodobej ochrany zverených digitálnych objektov. CDA je implementovaný v súlade so štandardom STN ISO 14721 (OAIS). Je realizovaný vo forme rozloženej (desagregovanej) architektúry OAIS s dvomi funkčne plnohodnotnými lokalitami CDA-A a CDA-B. CDA poskytuje pre vkladateľov služby, nástroje a logistickú podporu na vklad a výdaj digitálneho

obsahu. V CDA sa uchováva obsah v dvoch geograficky vzdialených lokalitách a v jednom archívnom úložisku. V procesoch archivácie sa v CDA vytvorí tri archívne kópie každého spracovaného objektu, ktoré sa umiestnia v každej lokalite samostatne. Dve z nich sú udržiavané v synchronnom prevádzkovom stave v aktívnych lokalitách CDA-A (Bratislava) a CDA-B (Martin) a tretia kópia je v zabezpečenom sklade CDA-C (Bratislava). Lokality CDA-A a CDA-B sú plnohodnotné a ekvivalentné implementácie funkcionality požadovanej pre centrálny dátový archív.

2. Design CDA

Cieľom projektu bolo vytvoriť dlhodobé dôveryhodné úložisko dát (LTP, z anglického Long term preservation). Preto CDA možno chápať ako množinu procesov, ktorých účelom je dlhodobé uchovávanie a riadené sprístupňovanie digitálneho obsahu. Aby sa splnili požiadavky ISO 14721 a bola garantovaná vysoká bezpečnosť a dostupnosť dát je systém vysoko redundantný. Jednak je to redundancia lokálna (CDA-A, CDA-B, CDA-C) a jednak je to redundancia technologická (zdvojenie hardvérových prvkov).

Hardvérové (HW) komponenty možno rozdeliť takto:

- Infraštruktúra LAN a SAN
- Serverová farma zložená z IBM Power a HP DL3xx serverov
- Diskové pole IBM Storwize V7000 s kapacitou vyše 220 TB
- Páskové knižnice IBM rady TS3500 s Jaguar médiami o celkovej kapacite 25000 TB (Archívna knižnica) a s médiami typu LTO5/6 (vstupno-výstupná knižnica pre komunikáciu so spoločnosťou)

Softvérové (SW) riešenie

Aby všetky vyššie uvedené HW komponenty tvorili funkčný a spoľahlivý celok, je v rámci CDA:

- inštalovaný rôznych softvér:
- operačné systémy sú AIX, Redhat Linux, Windows/VMware
- prácu na úrovni súborového systému zabezpečujú IBM produkty Hierarchical Storage Management (HSM), Tivoli Storage Management (TSM), Linear Tape File System (LTFS) a General Parallel File System (GPFS)
- firma Tempest vyvinula SW moduly Databázový Server, Aplikačný Server, System Directory, Java Impex a Framework

3. Zdroje údajov

V CDA sa ukladajú dáta z tzv. určeného spoločenstva, pamät'ových fondových inštitúcií (napr. MSNP, SNG, NOC, SNK, ...). Tieto inštitúcie museli pred samotným vkladáním dát uzavrieť "dohodu o vklade". V rámci tejto dohody sa špecifikuje:

- volumetria (GB / TB, počet SIP, DIP)
- typy vkladáných formátov (napr. z databázy PRONOM)
- oprávnení pracovníci (prístupy pre PFI)

Na základe týchto špecifikácií sa vytvorí profil vkladateľa. V prvej (počiatočnej) fáze je to testovací profil, pri ktorom sa doladujú detaily na oboch stranách. Až po odladení sa vytvorí tzv. ostrý profil, pomocou ktorého sa vkladové informačné balíky (SIP, z anglického submitted information package) začnú vkladat' do CDA.

4. Formáty údajov

Problematika formátov dát je veľmi obširná. CDA ako LTP archív venuje tejto problematike systematickú pozornosť. Vo svete existuje niekoľko projektov, ktoré sú zamerané na vývoj jednotlivých formátov. CDA ako východisko používa výsledky projektu PRONOM.

V CDA sa evidujú formáty, ktoré možno vkladat' v tzv. formátovej databáze. Každý typ formátu ma pridelený PUID – unikátny identifikátor z databázy PRONOM.

Počas viac ako 2 ročnej prevádzky sa najčastejšie do CDA vkladajú nasledovné typy formátov:

- tiff, jpg, jp2 (obrazové)
- xml, txt, pdf (textové)
- wav, dpx (audio-vizuálne)

Keďže vývoj neustále napreduje, v CDA sa v súčasnosti preverujú možnosti vkladania audio- vizuálneho obsahu aj vo formáte mkv (Matroska, s kodekom ffv1).

5. Vklad do archívu (Ingest)

Vzhľadom k tomu, že CDA je implementované v súlade s OAIS STN ISO 14721:2014 a STN ISO 27001:2013 pozostáva proces vkladu dát do archívu z viac ako 40 krokov. Tieto procesy možno pre zjednodušenie rozdeliť do 3 skupín:

- kontrola: profilu, certifikátov, formátov, vírusov

- nasledujú procesy transformácie SIP na archívny informačný balíček (AIP, z anglického archived information package)
- vklad sa zavŕši uložením AIP v 3 kópiach (v lokalite vkladu, napr. CDA-A, kópiou CDA-C a vytvorením tzv. synchronizačnej kópie pre druhú lokalitu, v tomto prípade CDA-B)

6. Formátová validácia CDA súčasť

V súčasnom období sa v CDA na validáciu používa Droid identifikátor formátov, využívajúci PRONOM databázu. Ten zistí (identifikuje) formáty v rámci SIP balíčka. Na overenie, či dané typy formátov v rámci balíčka su správne, sa používa formátový validátor. Najčastejšie sa používa java validátor formátov Jhove (ver 1.7.2)

7. Validácia v procese testu

Stále vznikajú nové typy súborov. Pri existujúcich typoch súborov vznikajú nové verzie (napr. pdf ver 1.7). Preto treba túto problematiku neustále sledovať. CDA sa minulý rok zapojila ako externý člen do projektu PREFORMA.⁴⁹

PREFORMA = PREservation FORMAts je projekt spolufinancovaný z fondov EU. Cieľom projektu je riešiť problém zavedenia kvalitných štandardizovaných formátov súborov na zachovanie dátového obsahu z dlhodobého hľadiska (LTP). Hlavným cieľom je poskytnúť pamäťovým inštitúciám plnú kontrolu nad procesom testov o zhode súborov, ktoré sa majú vkladat' do archívov. Preto sa v rámci tohto projektu vyvinuli nástroje na kontrolu formátov súborov pred vkladom (tzv. validátory)

Jedná sa o tieto open-source nástroje:

- VeraPDF na validáciu súborov PDF/A (<http://verapdf.org/>)

⁴⁹ <http://www.preforma-project.eu/>

- DPFmanager na validáciu súborov TIFF (<http://dpfmanager.org/>)
- MediaConch na validáciu súborov MKV / FFV1 / LPCM (<https://mediaarea.net/MediaConch/>)

Výhodou týchto nástrojov je, že umožňujú kontrolovať formáty pri širokej škále nastavení. Sú k dispozícii aj na online testovanie (na stránkach jednotlivých nástrojov). Ale taktiež sú voľne stiahnuteľné pre rôzne platformy (Linux, Mac, Windows). Výstup je možné konfigurovať. V prípade, že výsledok kontroly formátu je "Neúspešný", vedú tieto nástroje určité chyby aj opraviť. Vychádza sa zo štandardov pre jednotlivé typy formátov.

V rámci CDA sa tieto nástroje testujú a komunikuje sa s dodávateľom o ich implementácii do Centrálného dátového archívu.

Záver

Validácia súborov a výber vhodného formátu pre dlhodobé uchovanie dát sú témy, ktoré sú z pohľadu CDA a digitálnych archívov stále aktuálne. Aktuálne prebieha komunikácia s dodávateľom o nasadení nástroja MediaConch na validáciu video formátov MKV (s kodekom ffv1).

Taktiež sa výhľadovo uvažuje o implementácii ostatných 2 validátorov z dielne PREFORMA, (VeraPDF a DPFmanager) príp. o nasadení vyššej verzie Jhove (ver. 1.16 vydaná v marci 2017 by už mala podporovať aj kontrolu/validáciu PDF vo verzii 1.7)

Zoznam bibliografických odkazov

1. *Centrálny dátový archív*. Dostupné z:<http://cda.kultury.sk>.
2. CIGLAN, Ivan. Národný projekt Centrálny dátový archív. In: *Itlib 2012*, č.2, s 35-36. ISSN1335-793X
3. *Preforma project*. Dostupné z:<http://www.preforma-project.eu/>.
4. Rakús, Milan. Centrálny dátový archív a formátová stratégia CDA. In: *Zborník CDA 2016, Formátové výzvy LTP*. ISSN2453-9406.
5. STN ISO 14721:2014 *Systémy prenosu vesmírnych údajov a informácií. Otvorený archívny informačný systém (OAIS). Referenčný model*.
6. ŽIGOVÁ, Bibiana. Centrálny dátový archív v roku 1. *Itlib 2016*, č.2, s. 37-52. ISSN1335-793X

**INOVATIVNE PROJEKTY
PAMÄŤOVÝCH A FONDOVÝCH
INŠTITÚCIÍ**

WEB SEN X SKUTOČNOSŤ – UDALOSTI SLOVENSKEHO ŠTÁTU V 4 KAPITOLÁCH

Čudrnák, Michal – Balkó, Gabriel
Slovenská národná galéria, lab. SNG

Abstrakt

K výstave SNG "Sen x skutočnosť". Umenie & propaganda 1939 – 1945" pripravil lab.SNG sprievodnú webstránku zameranú na historické súvislosti tohto obdobia. V štyroch kapitolách predstavuje príbeh slovenského štátu od jeho vzniku až po koniec vojny a vysvetľuje pojmy ako arizácia alebo Hlinková mládež. Príbeh je ilustrovaný dielami z výstavy, bohatým fotografickým materiálom, zvukovými kolážami či audiovizuálnymi záznamami. V príspevku približujeme jednotlivé fázy prípravy webstránky, prácu s digitálnym obsahom, propagáciu na sociálnych sieťach a prostredníctvom Google Adwords a zamýšľame sa nad tým, aké bariéry bránia využitiu obsahu pamäťovými inštitúciami pri príprave podobných projektov alebo bežnými používateľmi.

Abstract

lab.SNG (research & development department at the Slovak National Gallery) has developed a website accompanying the exhibition "Dream x Reality - Art & Propaganda 1939 – 1945". The website presents the era of Slovak State in four chapters (from its beginning until the end of war) and elaborates underpinning concepts such as "Aryanization" and "Hlinka Youth". The history is presented in the style of a long-form article, illustrated by artworks from the exhibition, photographs from the era, sound collages and other audiovisual material. In this paper we reflect on phases of the website development, creating a story-driven experience on top of digital collections, social network promotion and Google Adwords campaign. We conclude with thoughts and insights about barriers preventing reuse of digital content from GLAM (galleries, libraries, archives, museums) in similar projects.

Kľúčové slová

galérie, google adwords, história, knižnice, slovenský štát, sociálne siete, webstránka

Keywords

galleries, google adwords, history, libraries, slovak state, social networks, website

Slovenská národná galéria pripravovala výstavu "Sen x skutočnosť" venovanú umeniu a propagande v období existencie slovenského štátu (1939 - 1945) už dva roky pred jej otvorením v októbri 2016. Ako napísala generálna riaditeľka SNG Alexandra Kusá, počas príprav "ešte nikto z odborných pracovníkov galérie netušil, do akej nálady v spoločnosti nakoniec vstúpi – dnes to vieme. Pripravovaný projekt patrí k najťažším, aké sme v poslednom čase v Slovenskej národnej galérii koncipovali – autorský kolektív musel odborne pristúpiť k obdobiu, ktoré je a priori odsudzované a patrí mu pohrdanie a znechutenie slušnej spoločnosti." (1)

So zmenou nálady v spoločnosti (vstup krajnej pravice do parlamentu, relativizácia zločinov l'u-

dáckeho režimu, šírenie protimenšinových postojov) v posledných mesiacoch prípravy výstavy vystala potreba doplniť ju o historickú vrstvu. Hoci výstava samotná približovala obdobie slovenského štátu nielen prostredníctvom výtvarného umenia, ale aj vizuálnej kultúry a jej formát bol muzeálnejší, ako býva zvykom (úvodná miestnosť prezentovala históriu v podobe časovej osi, vystavené boli aj diela dokumentujúce temnú stránku režimu), rozhodli sa kurátorky výstavy a vedenie SNG doplniť ju aj o sprievodné podujatia (diskusie, prednášky, projekcie o histórii a propagande) a webovú stránku.

Zadanie vytvoriť webstránku, ktorá by dopĺňala výstavu o historické materiály, dostal náš interný lab.SNG tím, ktorý sa venuje skúmaniu možností využitia digitálnych technológií v galerijnej a mu-

zeálnej praxi. V našich predchádzajúcich projektoch sme sa už prepojení offline s online prostredím (výstavy s webom) venovali. Pre výstavu Dve krajiny sme pripravili web:

<http://dvekrajinysng.sk/>, ktorý bol prototypom nového Webu umenia (viac informácií v článku "Prvý rok nového Webu umenia" (2) a pre výstavu Biedermeier podstránku, ktorá pozostávala z kolekcií vystavených diel (3). V oboch prípadoch však išlo o formát, ktorý vychádzal z povahy Webu umenia ako online katalógu - zobrazenie obrázkov v mriežke, prevaha obrázkov nad textom, dôraz na popisné údaje a ich filtrovanie obmedzené možnosti layoutu.

Téma výstavy "Sen x skutočnosť" si vyžadovala iný formát webstránky. Taký, ktorý by kládol dôraz na lineárnejšie rozprávanie, koncentrovaný zážitok návštevníka a snahu podať históriu daného obdobia obsahovo a formálne pútavým spôsobom. Pri výbere formátu sme sa inšpirovali "digital storytelling" webstránkami ako napríklad "Digital stories" londýnskeho múzea Wellcome collection (viac v článku "Big and Slow: Adventures in digital storytelling" (4). Tento a podobné projekty predstavujú v prostredí galérií, múzeí a knižníc posun od zbierkových predmetov ako súčasť klasického katalógu určeného expertom smerom k ich využitiu ako prostriedku pre rozprávanie. Druhým zdrojom inšpirácie bola longform žurnalistika, ktorá v posledných rokoch priniesla na webe obrat smerom od rýchlo konzumovaných a krátkych správ ku prepracovanejšiemu obsahu, ktorý rozširuje klasický "novinový" formát o prvky videa, interaktívnych vizuálov a zároveň udržuje (na webe nedostatkovú) pozornosť čitateľa a prvkami zjednodušujúcimi navigáciu a web dizajnom orientovaným na čitateľnosť. K naj-známejším príkladom longform článkov, ktoré prerazili do mainstreamu patrí "Snow fall" na New York Times z roku 2012 (5).

Obsah

Na rozdiel od prechádzajúcich projektov (Dve krajiny, Biedermeier) sme sa nemohli spoľahnúť len na obsah pripravený pre výstavu v podobe kata-

lógu a sprievodného materiálu. K dispozícii sme mali síce obrazový materiál v podobe skenov a fotografií (vid' Výber a spracovanie obsahu), ale textový obsah sme museli pripraviť pôvodný - výstava a katalóg pokrývali historické udalosti len čiastočne. Keďže historických publikácií o období slovenského štátu existuje množstvo, bolo potrebné vybrať obsah, ktorý korešponduje s vizuálnym materiálom výstavy, pokryť klúčové udalosti a spracovať ho do zrozumiteľnej podoby, ktorá rešpektuje historicky overené fakty. Pre túto úlohu sme vybrali scenáristu Petra Gašparíka, ktorý už predtým mal skúsenosť so spracovaním historických tém. Navrhol štruktúru webu, ktorá udalosti vkladá do časovej osi, pričom podstatné pojmy a politických aktérov približuje v heslách previazaných s nimi. Vzhľadom na historicky ešte stále rozporuplné vnímané obdobie a rôznu interpretáciu udalostí sme tým doplnili o odborníkov z Historického ústavu SAV, ktorí texty revidovali z hľadiska faktov a často podstatne ovplyvnili ich výslednú podobu.

Vývoj a web dizajn

Keďže sa prípravy web stránky "Sen x skutočnosť" začali s oneskorením, hneď v prvej fáze sme sa rozhodli členiť obsah na kapitoly, ktoré budú zverejňované postupne. Tento "epizodický" spôsob sprístupňovania nám umožnil pripravovať obsah po otvorení výstavy. Ešte pred zverejnením prvej kapitoly sme tak mohli v rámci propagácie výstavy komunikovať odkaz na webstránku a "naberat" budúcich návštevníkov prostredníctvom prihlásenia sa na mailing list, cez ktorý sme ohlasovali zverejňovanie jednotlivých kapitol. Okrem toho, že nám tento prístup dal viac času na spracovanie obsahu, mohli sme obsah webu komunikovať vo viacerých fázach a ponúknuť návštevníkom spôsob, ako ho "konzumovať" postupne.

Rovnako ako obsah sa postupne vyvíjal aj samotný web. Pri zverejnení prvej kapitoly bola dostupná základná funkcionálna a postupne pribúdala ďalšia - "progress bar" pre vizualizáciu toho, koľko zostáva do prečítania (prescrollovania) ce-

lej kapitoly, grafické znázornenie časovej osi, zobrazenie obrázkov vo vysokom rozlíšení cez "zoom", "carouselové" zobrazenie obrázkov, vkladanie audio záznamov a podobne. Veľkú časť ja zabralo zapracovanie grafického dizajnu od web dizajnéra Matúša Solčányho. Ten pracoval s vizuálom samotnej výstavy grafického dizajnéra Borisa Meluša (prevzal prvky ako font a logo), dal vlastné prvky (napríklad odlišnú farebnú schému) a okrem "desktopovej" verzie pripravil aj verziu pre menšie obrazovky (mobilné telefóny, tablety). Zapracovanie tohto (responzívneho) web dizajnu mal rovnako ako vývoj celého webu na starosti člen lab.SNG Philo van Kemenade.

Výber a spracovanie obsahu

Pri výbere podkladov pre web sme čerpali dáta z interných a externých zdrojov. Výhodou bolo, že sme mali k dispozícii už finálnu verziu katalógu k výstave. Vďaka katalógu sme boli schopní pomerne rýchlo zostaviť podľa jednotlivých kapitol kolekcie na Webe umenia, čo predstavovalo prvý krok pri príprave kapitol. Spracovanie, editovanie a samotné vkladanie obsahu na web možno rozdeliť do dvoch fáz. V prvej fáze sme vytvárali kolekcie na Webe umenia, ktoré sme prepájali s webom "Sen x skutočnosť". V druhej fáze sme priamo pracovali s webom "Sen x skutočnosť" a jeho redakčným systémom GRAV. Na Web

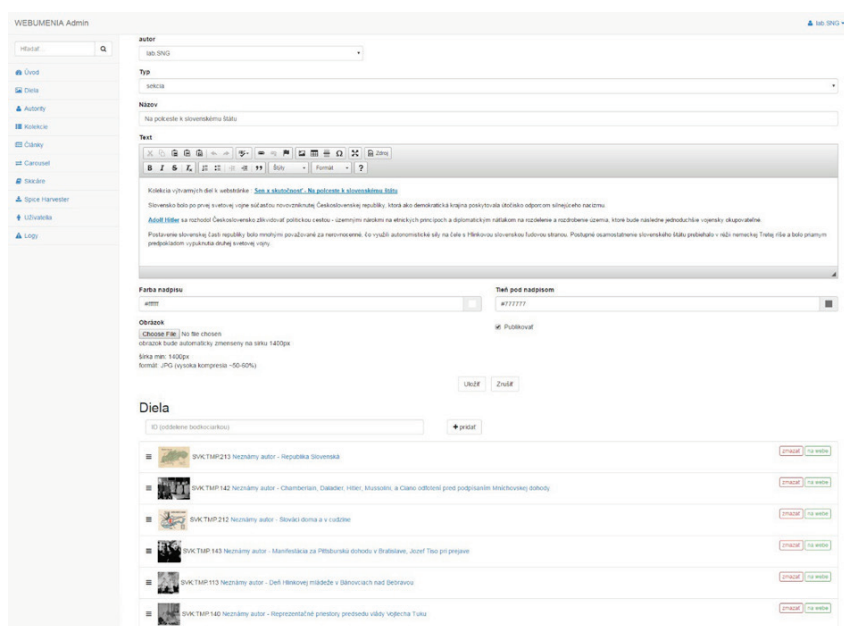
umenia sme vkladali len obrazové materiály (digitalizované diela), na web "Sen x skutočnosť" sme vkladali aj multimediálny obsah, ako videá a zvukové nahrávky, prípadne iné materiály - pracovné listy pre študentov vo formáte pdf.

Vďaka digitalizácii sme pracovali s nástrojmi a systémami, ktoré uľahčujú spracovanie a zverejňovanie obrazového materiálu na web. Využili sme niekoľko prepojených systémov ako ISG CEDVU a JIRA. Jira slúži primárne na správu procesov digitalizácie, ISG CEDVU je informačný systém pre zbierkotvorné inštitúcie, z ktorého sme využili najmä jeho katalogizačnú časť. Vďaka týmto prepojeným systémom sme už niektoré obrazové materiály mali dostupné na Webe umenia - išlo hlavne o digitálne reprodukcie diel výtvarného umenia z výstavy, ktoré sú spravované galériami evidovanými v ISG CEDVU a následne publikované na Webe umenia. Tie stačilo pridať do kolekcii na Webe umenia, ďalšie digitálne reprodukcie diel (najmä z múzeí a archívov, ktoré sú evidované v iných systémoch) sme museli vložiť manuálne do Webu umenia a následne aj na "Sen x skutočnosť" web.

Obr. 1 – Príklad článkov a kolekcií na Webe umenia.

Pre správu obsahu na Webe umenia využívame vlastný redakčný systém (CMS) 'WEBUMENIA Admin'. Prostredníctvom tohto systému sme schopní editovať obsah tak, ako potrebujeme. Ide najmä o pridávanie diel, tvorbu článkov a kolekcií.

Obr. 2 – Redakčný systém "WEBUMENIA Admin"

Väčšina materiálov použitých k výstave však pochádzala z externých zdrojov. Museli sme ich dodatočne pridávať prostredníctvom redakčného systému a upraviť do požadovaných formátov pre prezentáciu na webe. Pri obrázkoch bolo nutné vytvárať rôzne odvodeniny (náhľadové obrázky a obrázky vo vysokom rozlíšení upravené pre web). Z dôvodu rýchlosti načítania webu

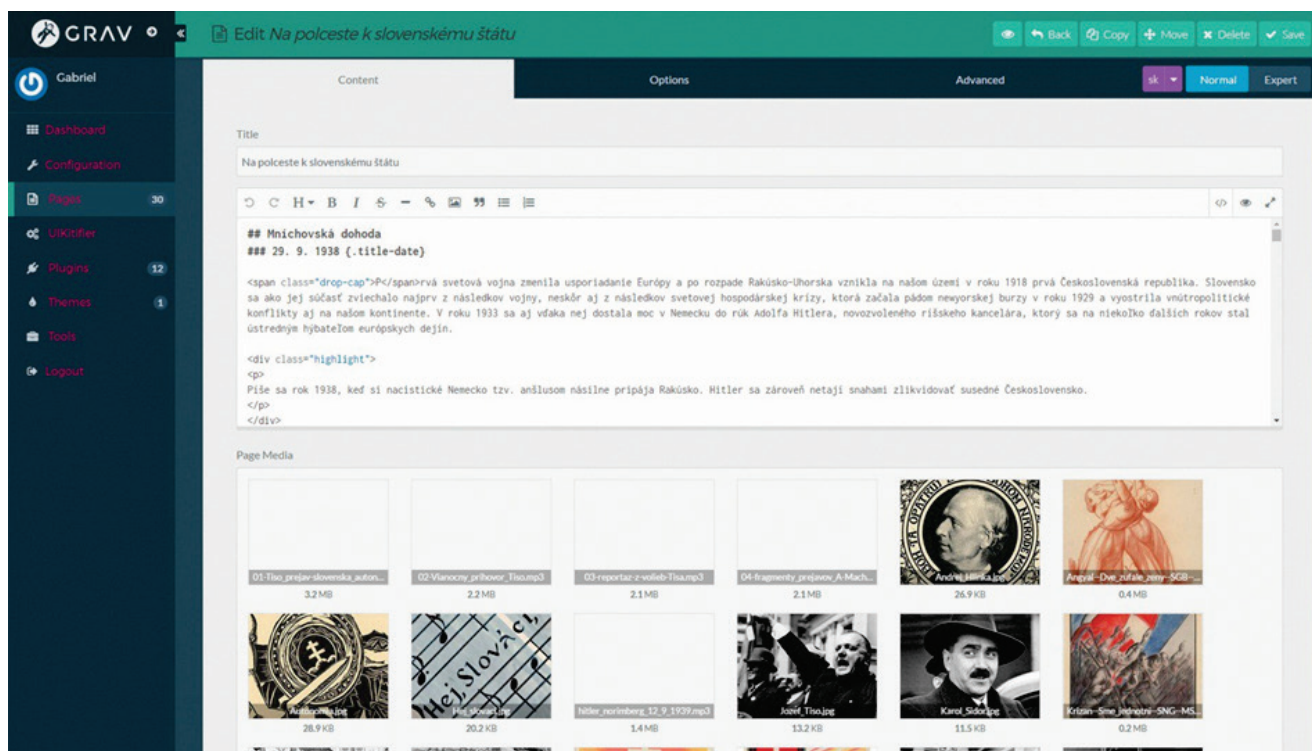
"Sen x skutočnosť" a plynulé prehládanie sa na webe zobrazujú len náhľadové obrázky. Po rozkliknutí náhľadových obrázkov majú používatelia možnosť vidieť aj obrázky vo vysokom rozlíšení, ktoré sú zoomovateľné. Pre zobrazovanie týchto obrázkov sme využili existujúcu funkcionálnosť Webu umenia a ISG CEDVU (OpenSeaDragon klient, IPIImage server).

Obr. 3 Ukážka funkcionality, ktorá zobrazuje obrázky vo vysokom rozlíšení priamo z Webu umenia.

Pri tvorbe webu "Sen x skutočnosť" sme sa v rámci lab.SNG rozhodli použiť Grav - rýchly, jednoduchý a flexibilný redakčný open-source systém. Okrem toho, že k nemu nie je potrebná žiadna inštalácia (iba extrahovanie ZIP súboru), má aj rozsiahlu dokumentáciu. Grav využíva systém automatickej aktualizácie - akonáhle aktualizujeme Grav, zaktualizuje sa tak aj webstránka. Výhodou Grav-u je aj to, že nie je nutné vytvárať

alebo prepájať ho s MySQL databázou, ale dáta si ukladá do adresárovej štruktúry na serveri (tzv. flat-file cms). Práca v Grave je používateľsky orientovaná, pri vkladaní a editovaní obsahu ponúka prácu v móde s jednoduchým zobrazením a komplikovanejšou syntaxou.

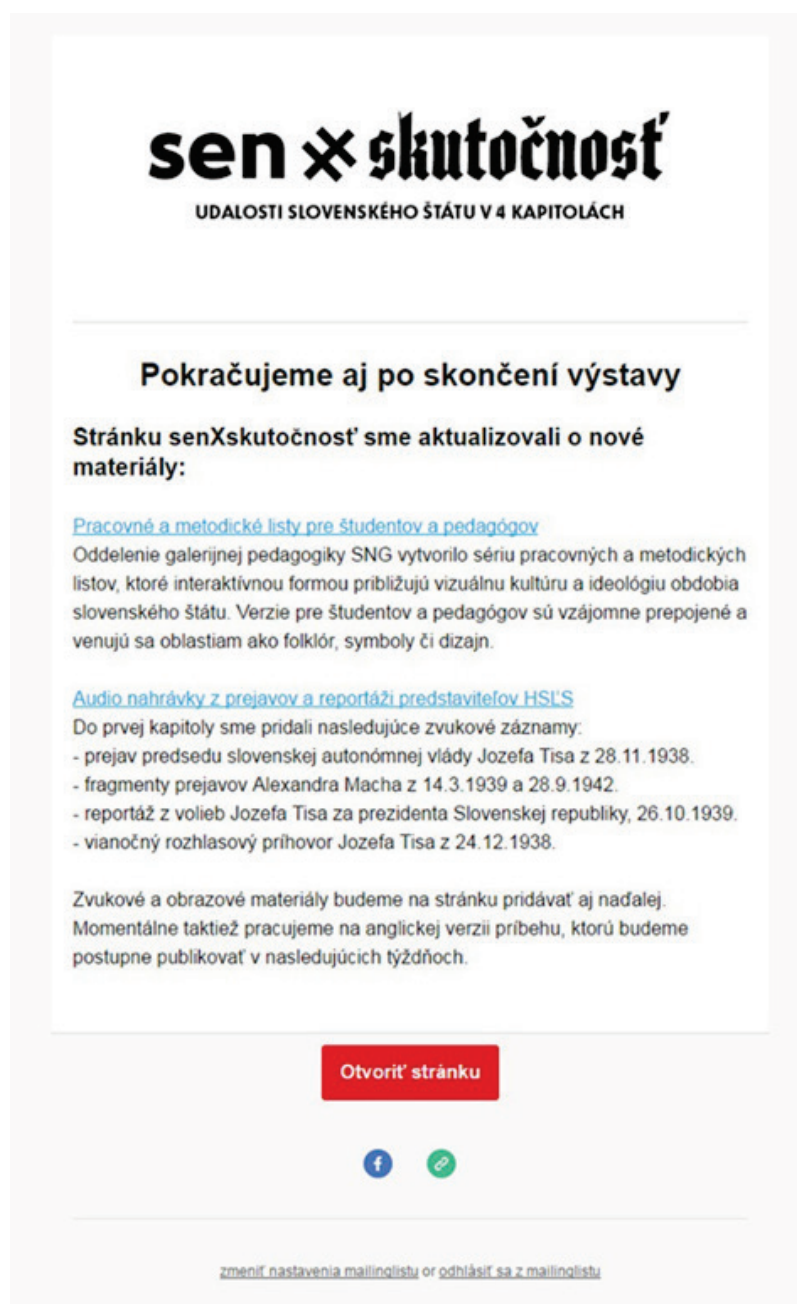

Obr. 4 - Používateľ'ské rozhranie redakčného systému Grav

Marketing, SEO a platená reklama

Pre potreby propagácie sme využili niekoľko sprostredkovateľských kanálov. Samotná výstava bola medializovaná prostredníctvom internetu, tlače, správ, rozhlasu a spoločenských poduja-

tí. Pre webstránku bol prvým primárnym komunikačným kanálom už spomínaný mailing list, cez ktorý sme posielali informácie o zverejnení jednotlivých kapitol. Pre správu mailing listu sme využili službu MailChimp, kde sme vytvorili sme niekoľko emailov s jednotným

Obr. 5 - Notifikačný email vytvorený v MailChimp-e.

Pre dosiahnutie čo najlepších výsledkov vo vyhľadávaní cez Google a zvýšenie celkovej návštevnosti stránky sme sa rozhodli ísť aj cestou platenej reklamy. Nástrojom bol Google Adwords. Je to spôsob, ako dosiahnuť efektívnu propagáciu a získať publikum na webe (najmä na začiatku propagácie). Vďaka tvorbe online kampaní, sa nám podarilo udržať návštevnosť aj po skončení

výstavy. Vďaka relevantnosti kľúčových slov sa niektoré podstránky "zakorenili" do organického vyhľadávania.

V úvodnej časti sme AdWords kampaň netvorili cielene. Nastavili sme kampaň pre celý web s rozpočtom 5 eur na deň. Zo štatistík, ktoré ponúka Google Adwords, bolo po krátkom čase vi-

diet', ktoré z kľúčových slov sú efektívne, a ktoré nie. Za najlepšie kľúčové slová podľa parametrov – počet kliknutí, cena, CTR (miera prekliknutia MP - predstavuje počet kliknutí na reklamu vydelený

počtom zobrazení reklamy) a skóre kvality možno označiť nasledovné: sen skutočnosť, slovenská národná galéria, slovenský štát 1939, slovenský štát, prvý slovenský štát, zidia.

Kľúčové slovo	Akvizícia				Správanie		Konverzie Ciel' 1: Inteligentný cieľ		
	Kliknutia	Cena	CZK	Relácie	Miera okamžitých odchodov	Počet stránok na reláciu	Inteligentný cieľ (Miera konverzie cieľa 1)	Inteligentný cieľ (Dokončenia cieľa 1)	Inteligentný cieľ (Hodnota cieľa 1)
	6 597 % z celkovej hodnoty metriky: 100,00 % (6 597)	517,95 USD % z celkovej hodnoty metriky: 100,00 % (517,95 USD)	0,08 USD Priem. na zobrazenie: 0,08 USD (0,00 %)	7 045 % z celkovej hodnoty metriky: 24,41 % (28 856)	67,41 % Priem. na zobrazenie: 62,38 % (8,06 %)	2,12 Priem. na zobrazenie: 2,53 (-16,30 %)	4,06 % Priem. na zobrazenie: 3,50 % (15,87 %)	286 % z celkovej hodnoty metriky: 28,29 % (1 011)	0,00 USD % z celkovej hodnoty metriky: 0,00 % (0,00 USD)
1. zidia	1 458 (22,10 %)	100,98 USD (19,50 %)	0,07 USD	1 393 (19,77 %)	76,96 %	1,64	3,37 %	47 (16,43 %)	0,00 USD (0,00 %)
2. sng	878 (13,31 %)	43,23 USD (8,35 %)	0,05 USD	1 189 (16,88 %)	57,86 %	2,36	4,04 %	48 (16,78 %)	0,00 USD (0,00 %)
3. slovenský štát	837 (12,69 %)	61,38 USD (11,85 %)	0,07 USD	873 (12,39 %)	58,88 %	2,73	6,99 %	61 (21,33 %)	0,00 USD (0,00 %)
4. slovensky stat	719 (10,90 %)	62,56 USD (12,08 %)	0,09 USD	753 (10,69 %)	65,21 %	2,16	3,72 %	28 (9,79 %)	0,00 USD (0,00 %)
5. slovenský štát 1939	541 (8,20 %)	38,76 USD (7,48 %)	0,07 USD	566 (8,03 %)	67,49 %	2,23	5,48 %	31 (10,84 %)	0,00 USD (0,00 %)
6. jozef tiso	407 (6,17 %)	36,49 USD (7,05 %)	0,09 USD	444 (6,30 %)	75,00 %	2,14	5,63 %	25 (8,74 %)	0,00 USD (0,00 %)
7. 2 svetova vojna	375 (5,68 %)	44,48 USD (8,59 %)	0,12 USD	331 (4,70 %)	75,53 %	1,77	0,91 %	3 (1,05 %)	0,00 USD (0,00 %)
8. prvý slovenský štát	193 (2,93 %)	14,59 USD (2,82 %)	0,08 USD	196 (2,78 %)	70,92 %	1,76	3,06 %	6 (2,10 %)	0,00 USD (0,00 %)
9. sen skutočnosť	180 (2,73 %)	7,99 USD (1,54 %)	0,04 USD	291 (4,13 %)	58,08 %	2,20	2,41 %	7 (2,45 %)	0,00 USD (0,00 %)
10. slovenská národná galéria	162 (2,46 %)	11,43 USD (2,21 %)	0,07 USD	184 (2,61 %)	58,15 %	2,10	3,80 %	7 (2,45 %)	0,00 USD (0,00 %)
11. slovenské národné povstanie	138 (2,09 %)	12,06 USD (2,33 %)	0,09 USD	121 (1,72 %)	87,60 %	1,26	2,48 %	3 (1,05 %)	0,00 USD (0,00 %)
12. druha svetova vojna	131 (1,99 %)	18,65 USD (3,60 %)	0,14 USD	129 (1,83 %)	65,89 %	2,02	1,55 %	2 (0,70 %)	0,00 USD (0,00 %)
13. holokaust	93 (1,41 %)	12,67 USD (2,45 %)	0,14 USD	100 (1,42 %)	54,00 %	2,40	2,00 %	2 (0,70 %)	0,00 USD (0,00 %)
14. slobodný vysielateľ	81 (1,23 %)	6,37 USD (1,23 %)	0,08 USD	66 (0,94 %)	93,94 %	1,09	0,00 %	0 (0,00 %)	0,00 USD (0,00 %)
15. alexander mach	60 (0,91 %)	5,72 USD (1,10 %)	0,10 USD	53 (0,75 %)	81,13 %	1,70	1,89 %	1 (0,35 %)	0,00 USD (0,00 %)
16. hlinkova garda	50 (0,76 %)	5,51 USD (1,06 %)	0,11 USD	69 (0,98 %)	69,57 %	1,71	4,35 %	3 (1,05 %)	0,00 USD (0,00 %)
17. radio slobodný vysielateľ	45 (0,68 %)	5,12 USD (0,99 %)	0,11 USD	38 (0,54 %)	97,37 %	1,05	0,00 %	0 (0,00 %)	0,00 USD (0,00 %)
18. dejiny slovenska	34 (0,52 %)	5,02 USD (0,97 %)	0,15 USD	30 (0,43 %)	66,67 %	4,03	0,00 %	0 (0,00 %)	0,00 USD (0,00 %)
19. história slovensko	28 (0,42 %)	3,24 USD (0,62 %)	0,12 USD	43 (0,61 %)	62,79 %	3,60	13,95 %	6 (2,10 %)	0,00 USD (0,00 %)
20. propaganda	28 (0,42 %)	3,93 USD (0,76 %)	0,14 USD	33 (0,47 %)	45,45 %	2,64	6,06 %	2 (0,70 %)	0,00 USD (0,00 %)
21. jozef tiso životopis	18 (0,27 %)	1,48 USD (0,29 %)	0,08 USD	16 (0,23 %)	87,50 %	1,31	0,00 %	0 (0,00 %)	0,00 USD (0,00 %)
22. židia v bratislave	18 (0,27 %)	0,68 USD (0,13 %)	0,04 USD	16 (0,23 %)	56,25 %	1,88	6,25 %	1 (0,35 %)	0,00 USD (0,00 %)
23. slovensko dejiny	16 (0,24 %)	2,05 USD (0,40 %)	0,13 USD	15 (0,21 %)	73,33 %	1,67	0,00 %	0 (0,00 %)	0,00 USD (0,00 %)
24. andrej hlinka	15 (0,23 %)	1,90 USD (0,37 %)	0,13 USD	14 (0,20 %)	57,14 %	5,00	14,29 %	2 (0,70 %)	0,00 USD (0,00 %)
25. hlinka	14 (0,21 %)	2,55 USD (0,49 %)	0,18 USD	6 (0,09 %)	83,33 %	4,33	0,00 %	0 (0,00 %)	0,00 USD (0,00 %)
26. sen x skutočnosť	14 (0,21 %)	0,88 USD (0,17 %)	0,06 USD	18 (0,26 %)	66,67 %	3,72	0,00 %	0 (0,00 %)	0,00 USD (0,00 %)
27. šaňa mach	11 (0,17 %)	0,84 USD (0,16 %)	0,08 USD	11 (0,16 %)	90,91 %	1,18	0,00 %	0 (0,00 %)	0,00 USD (0,00 %)

Obr. 6 - Zobrazenie kľúčových slov použitých v kampaniach v GoogleAdwords.

Vytvorením kampane pre celý web sa nám spočiatku podarilo zvýšiť návštevnosť, ale kampaň bolo potrebné viac zacieliť. Úpravu AdWords kampane (platenej reklamy) sme preto konzultovali s odborníkom na SEO, Marekom Šulíkom zo

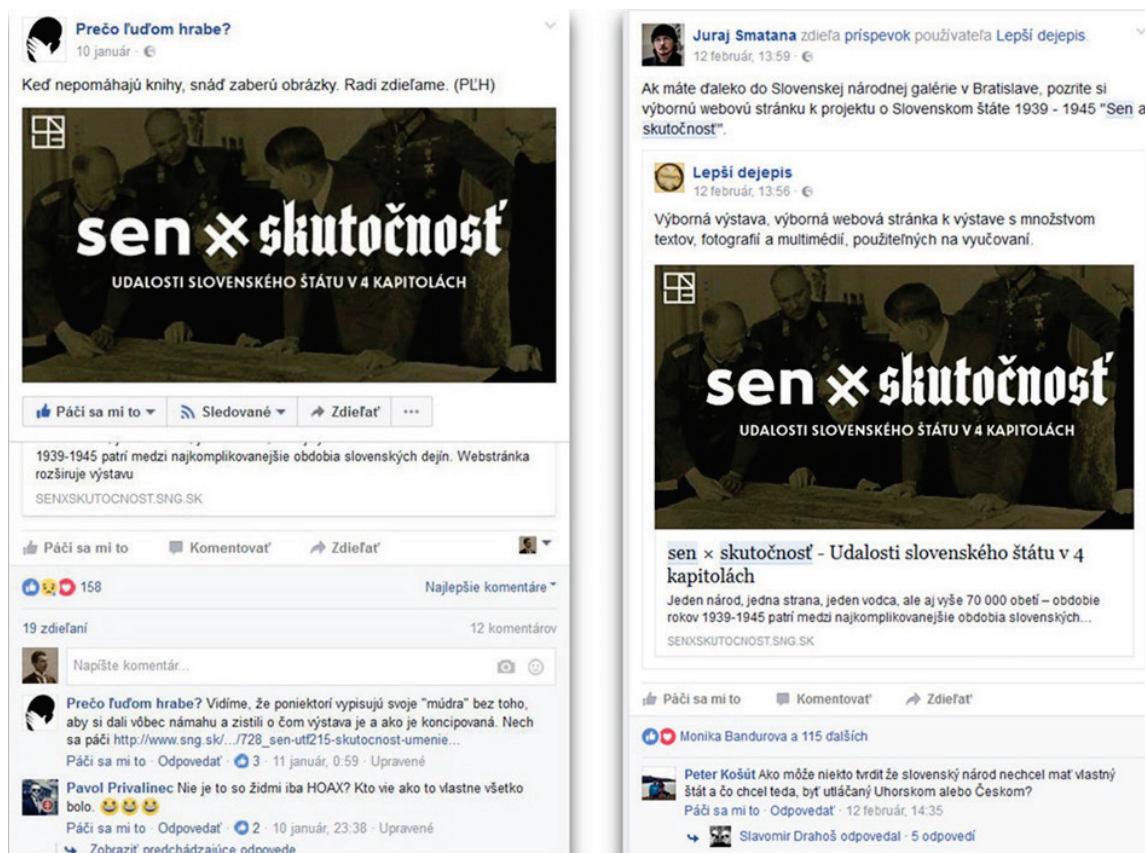
spoločnosti Visibility. Jeho hlavné odporúčanie bolo, aby sme reklamu necielili na celý web, ale rozčlenili ju na menšie skupiny a podskupiny. Metóda cielenia na celý web je pomerne nákladná, a nie až tak efektívna. Obsah web stránky

"Sen x skutočnosť" je členený na kapitoly, sekcie kapitol a heslá (tzv. podobjekty), pričom jednotlivé kapitoly, sekcie a podobjekty majú statické URL, ktoré sme vedeli dobre využiť pri vytváraní samostatných skupín ("Ad group") v AdWords. Vytvorili sme tak napríklad samostatnú skupinu pre kľúčové slová ako "2. svetová vojna" nasmerované na URL 4. kapitoly "Vytriezvenie zo sna" (6), skupinu s kľúčovými slovami ako "židia v Bratislave" nasmerovanú na sekciu "História Židov na Slovensku" (7), alebo skupinu, v ktorej kľúčové slová "Alexander Mach" vedú na podobjekt venovaný Alexandrovi Machovi (8).

Stránka "Sen x skutočnosť" mala celkovo 189 331 zobrazení platenej reklamy v Google, z čoho na stránku prostredníctvom reklamy kliklo 7660 používateľov. Celková suma použitá na propagáciu cez Google AdWords za celé obdobie (4 mesiace) vyšla na čiastku 566,40 eur.

Sociálne siete, návštevnosť

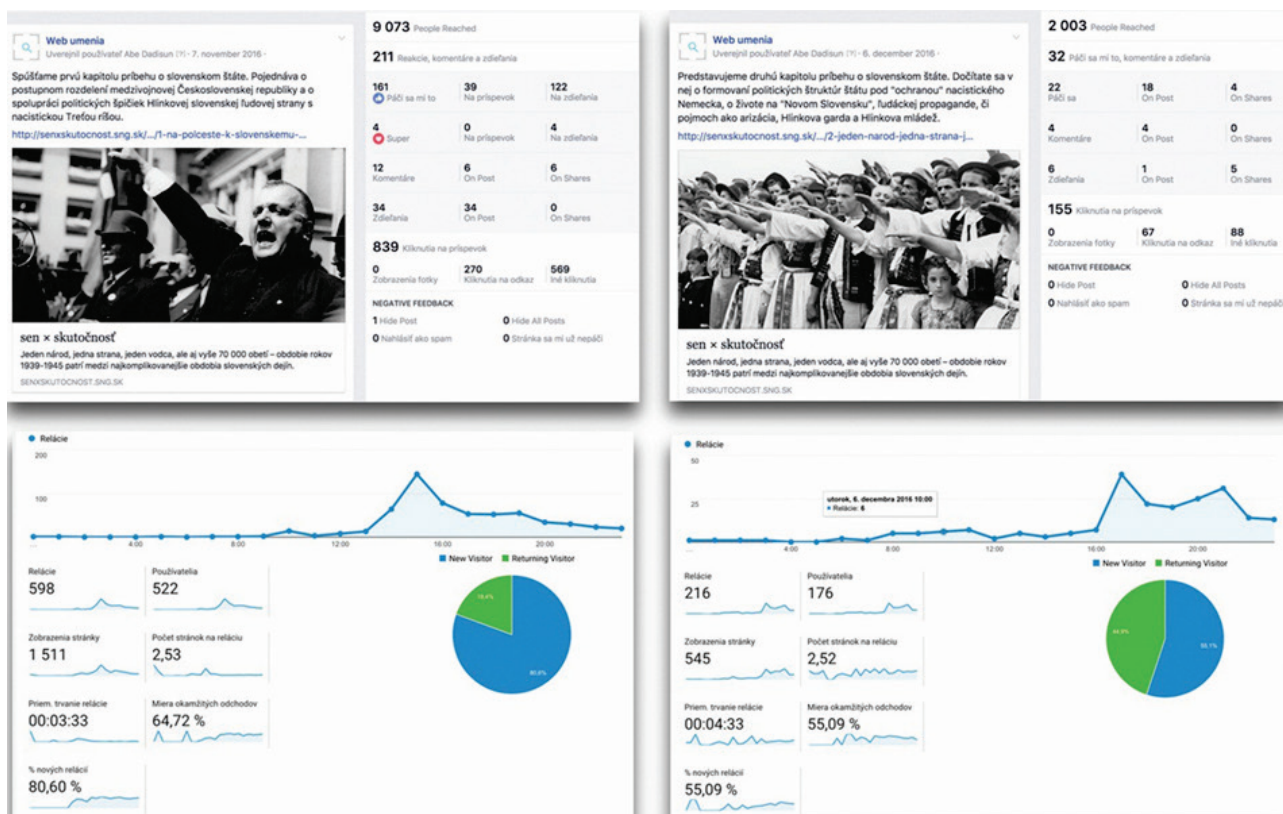
Keďže moderný marketing je o sociálnych sieťach a interakcii s používateľmi, aj my sme využili na propagáciu sociálne siete ako Facebook a Instagram. Prostredníctvom Facebook stránok Web umenia a SNG sme zdieľali informácie o zverejnení jednotlivých kapitol a ďalšieho obsahu. Príspevky sme propagovali formou platenej reklamy tak, aby mali dosah na čo najširšie publikum, resp. sme ich cielili podľa záujmov používateľov Facebooku (spravodajstvo, história). Aktuálnosť témy slovenského štátu vzbudila pozitívne aj negatívne reakcie publika, ktoré jednotlivé príspevky samovoľne zdieľalo a komentovalo naprieč sociálnymi sieťami.

Obr. 7 - Odozva na Facebooku.

Najväčší traffic (návštevnosť) pochádzal zo sociálnej siete Facebook. Išlo najmä o príspevky,

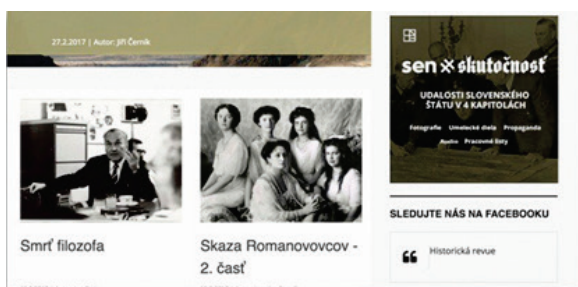
ktoré ohlasovali vypustenie jednotlivých kapitol.

Obr. 8 - Štatistiky návštevnosti pri zverejňovaní príspevkov na Facebooku.

Okrem zdieľania na našich facebookových stránkach sme oslovili aj iné facebookové skupiny a stránky s prosbou o zdieľanie odkazu a informácií o webstránke. Instagram a Twitter boli len doplnkom k facebookovej propagácii. Aj keď na prvý pohľad nebolo vidieť veľký počet zdieľaní ako pri Facebooku, aj tieto sociálne siete dokážu osloviť špecifickú časť publika a pomôcť pri budovaní povedomia o webstránke.

Popri platenej reklame sme sa pustili v rámci SEO propagácie aj do ďalších spôsobov zvyšovania pozície našej stránky vo vyhľadávачi Google. Cieľom bolo aj zakorenenie našej stránky do organického vyhľadávania cez Google. Jedným zo spôsobov bolo oslovenie podobných projektov, organizácií, neziskoviek na vzájomnú propagáciu a prelinkovanie stránok. Stretli sme sa len s pozitívnymi ohlasmi a ochotou spolupracovať.

ARCHIVY, TIPY

SLOVÁCI MAJÍ SKVĚLÝ PROJEKT O SVĚ KONTROVERZNÍ HISTORII

🕒 22.3.2017 👤 JAN HANDL 💬 NAPSAT KOMENTÁŘ

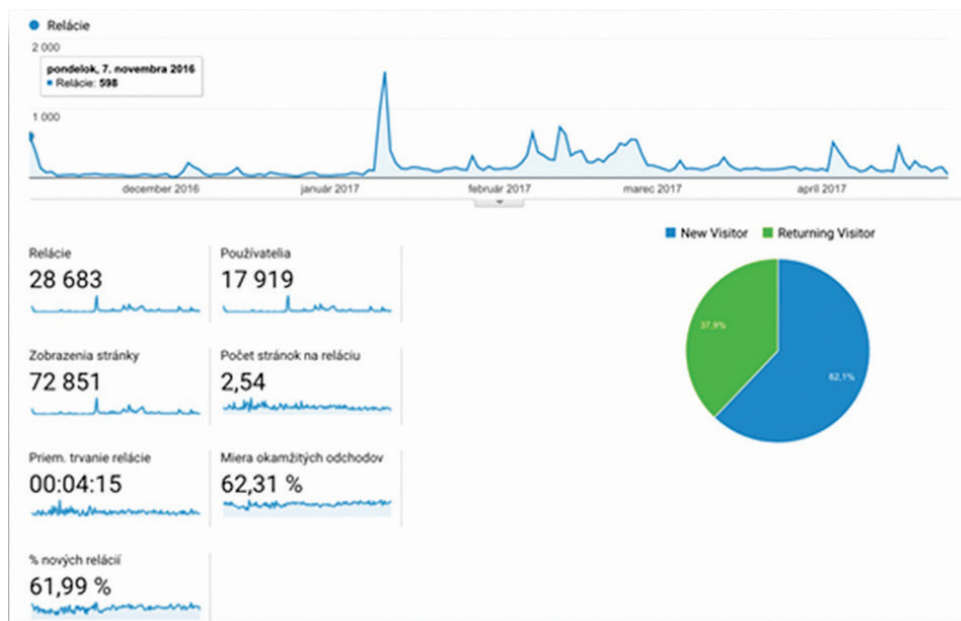
Kolegové z [lab.SNG](#) (což je digitální platforma Slovenské národní galerie) mě upozornili na web <http://senxskutočnost.sng.sk>. Jde o projekt připravený k výstavě „Sen x skutočnosť Umenie & propaganda 1939 – 1945“. **Výstava** samotná v Bratislavě sice už skončila, ale web funguje dál a stojí za pozornost.

Obr. 9 - Príklady prelinkovania na externých stránkach

Z metriky na obrázku č. 10 vidieť, že za dané obdobie od 7.11.2016 do 25.4.2017 nadobudla stránka viac ako 28 683 relácií. V rovnakom období ju videlo viac ako 17 919 používateľov, pričom bola zobrazená viac ako 72 851 krát. Prie-

merne si používatelia pozreli viac ako jednu podstránku a na webe zostali viac ako 4 minúty. Sme radi, že aj po skončení výstavy a vypnutí platenej reklamy v AdWords návštevníci stále pribúdajú.

Obr. 10 - Prehľad publika stránky cez Google Analytics.

Z údajov na obrázku č. 11 (prehľad akvizícií webu "Sen x skutočnosť" v Google Analytics) vyplýva, že najväčší traffic (návštevnosť) pochádzal zo sociálnych sietí. Na druhom mieste sa nachádzalo priame zadanie URL adresy do vyhľadávачa (priame spojenia.) Na tret'om mieste bola platená reklama cez Google Adwords. Prekliknutie na stránku cez organické vyhľadávanie vyhľadávачov bolo štvrté v poradí. Najmenej ľudí sa na náš web dostalo prostredníctvom odkazujúcich zdro-

jev. Z hľadiska miery okamžitých odchodov (jednostránková relácia - napríklad keď používateľ otvoril webe len jednu stránku a následne odišiel bez kliknutia ďalej) sú na tom lepšie odkazujúce zdroje a organické vyhľadávanie. V tomto bode vidieť, že používatelia so záujmom o danú problematiku zdroje vyhľadávajú sami (organické vyhľadávanie), alebo prehľadávajú príbuzné zdroje informácií (odkazujúce zdroje).

	Akvizícia			Správanie			Konverzie		
	Relácie	% nových relácií	Noví používatelia	Miera okamžitých odchodov	Počet stránok na reláciu	Priem. trvanie relácie	Miera konverzie cieľa 1	Spĺnenie cieľa 1	Hodnota cieľa 1
	28 856	61,99 %	17 888	62,38 %	2,53	00:04:14	3,50 %	1 011	0,00 USD
1 Social	10 541			65,66 %			2,37 %		
2 Direct	7 569			58,21 %			4,16 %		
3 Paid Search	7 045			67,41 %			4,06 %		
4 Organic Search	1 904			53,94 %			4,20 %		
5 Referral	1 797			49,92 %			4,45 %		

Obr. 11 - Prehľad akvizícií webu „Sen X skutočnosť“.

Výzva pre knižnice a zbierkotvorné inštitúcie

Na Slovensku prebieha digitalizácia už niekoľko rokov. Knižnice a iné zbierkotvorné inštitúcie majú v súčasnosti zdigitalizované už pomerne veľké množstvo zbierkových predmetov. V knižničnej sfére môžeme ako pozitívny príklad v sprístupňovaní obsahu spomenúť projekt Digitálna knižnica Univerzitnej knižnice v Bratislave, ktorá sprístupňuje voľné diela bez obmedzení. Pre web stránku "Sen x skutočnosť" sme využili obsah aj z tohto zdroja. Ďalším portálom by mohol byť aj projekt Digitálna knižnica a digitálny archív Slovenskej národnej knižnice, ktorý však svoje dáta zverejňuje len na lokálnej sieti v rámci knižnice (dúfame, že čoskoro bude zverejňovať dáta aj mimo knižnicu).

Podobný prístup zvolili aj ďalšie verejné inštitúcie. Napríklad Rozhlas a televízia Slovenska ako jeden z našich ďalších zdrojov pre web "Sen x skutočnosť" aktuálne nesprístupňuje online ani katalóg a za zdigitalizovaný obsah žiada pomerne vysoké poplatky (aj od nekomerčných subjektov ako SNG.) Prístup a možnosť využitia ich fondov sa tak čiastočne obmedzuje len na odborníkov alebo komerčné subjekty, ktoré majú prostriedky na získanie práv a čas na rešerše realizovateľné len fyzicky v priestoroch bádateľne (výhradne v čase od 9:00 do 14:00). Uvedomujeme si a sami dobre poznáme problémy spojené so zverejňovaním autorsky chráneného obsahu. Rovnako rozumieme argumentu, že licenčné poplatky za využitie digitálneho obsahu odrážajú náklady spojené s ich vyhotovením. Tieto a iné dôvody sa však nemôžu stať bariérou pri zverejňovaní obsahu na webe pre širokú verejnosť. Obzvlášť pri témach ako je slovenský štát by mali byť zbierkotvorné a verejné inštitúcie v prednej línii hnutia, ktoré poskytuje prístup

k vierohodným informáciám a zdrojom, ako protiváha propagande, konšpiráciám a nenávisti.

V rámci propagácie a interakcie s používateľmi by mohli knižnice a ďalšie zbierkotvorné inštitúcie pripravovať omnoho viac digitálnych projektov venovaných vzdelávaniu. Vždy sa nájde niekoľko na prvý pohľad odradzujúcich faktorov: nemáme dostatok personálu, nemáme dáta, nemáme čas, nemáme peniaze a mnohé ďalšie. Opak je pravdou. V rámci svojej inštitúcie určite nájdete zamestnanca, ktorý niekedy v živote robil s redakčným systémom. Ak si pripravíte dobrý projekt, máte šancu, že naň získate aj financie. Webstránka sa dá vytvoriť aj tak, aby nebola finančne nákladná - zriadenie domény a kúpa šablóny už v súčasnosti nie je náročná ani drahá vec. Rovnako existujú dobrovoľníci, možnosti ako získať grant a organizácie ochotné spolupracovať. Treba sa len o danú problematiku zaujímať.

Pri získavaní a zverejňovaní zdigitalizovaného obsahu je síce na jednej strane problém s autorskými právami, no na druhej strane je množstvo obsahu k problematike slovenského štátu dostupného aj voľne (diela, na ktoré sa už nevzťahujú autorské práva). Knižnice disponujú množstvom časopisov, novín a iných tlačových publikácií, ale aj rôznorodým obrazovým materiálom, ďalšie zbierkotvorné inštitúcie zase grafikami, fotografiami, malbami, archívnymi dokumentmi a podobne. Knižnice z hľadiska svojho obsahu majú čo ponúknuť. Výborným príkladom toho, ako spracovávať dáta a propagovať ich na webe, je aj projekt Národní knihovny České republiky – Knihy znovu nalezené (9). Tento projekt prostredníctvom svojho webu poskytuje zdigitalizovaný obsah a na príkladoch osudov knižných fondov osvetľuje kľúčové udalosti histórie Československa.

Zoznam odkazov

- (1) http://www.sng.sk/sk/vystavy/728_sen-utf215-skutocnost-umenie-propaganda-1939-1945
- (2) http://itlib.cvtisr.sk/archiv/2017/1/vyvoj-a-prvy-rok-noveho-webu-umenia-the-first-year-of-new-web-umenia-and-its-development.html?page_id=3283
- (3) <http://www.webumenia.sk/clanok/biedermeier>
- (4) <http://mw2016.museumsandtheweb.com/paper/big-and-slow-adventures-in-digital-storytelling/>
- (5) <http://www.nytimes.com/projects/2012/snow-fall/#/?part=tunnel-creek>
- (6) <http://senxskutocnost.sng.sk/chapters/4-Vytriezvenie-zo-sna>
- (7) <http://senxskutocnost.sng.sk/chapters/3-70000-obeti#histrria-idov-na-slovensku>
- (8) <http://senxskutocnost.sng.sk/chapters/1/mach>
- (9) <http://www.knihyznovunalezene.eu/cs/>

DIGITÁLNA FONOTÉKA PRE NEVIDIACICH

Végh, Norbert

Slovenská knižnica pre nevidiacich Mateja Hrebendu v Levoči

Na konci roka 2016 sme v Slovenskej knižnici pre nevidiacich Mateja Hrebendu začali pracovať na zaujímavej digitálnej službe pod názvom Digitálna fonotéka pre nevidiacich. V spolupráci so Štátnou vedeckou knižnicou v Košiciach sme od februára 2017 sprístupnili 4 677 digitalizovaných gramofónových platní, na ktorých je vyše 41 000 nahrávok vážnej, populárnej a ľudovej hudby, ale aj nahrávky hovoreného slova, rozprávky, atď.

Keďže ide o sprístupnenie fondu inej knižnice, museli sme akceptovať ich požiadavky na zabezpečenie týchto nahrávok. Digitalizované platne je možné počúvať pomocou programu SKN player, ktorý si záujemcovia môžu zdarma stiahnuť z Windows obchodu. Tento Windows obchod funguje vo Windows 8.1 a vo Windows 10. Program na prehrávanie platní nefunguje v starších verziách Windowsu (napr. Windows 7, alebo Windows XP), ale veríme, že používatelia budú novší Windows využívať čoraz viac. Prechod z Windows 7 na Windows 10 je pre našich používateľov zdarma.

Ako bude program fungovať? Používateľ si spustí vo Windows 10 program obchod, do vyhľadávania zadá SKN Player a potvrdí tlačidlo Stiahnuť. Program má veľkosť cca 8 MB. Po stiahnutí je nutné zadať do programu meno a heslo, ktoré používate na prihlásenie sa do digitálnej knižnice na našej webovej stránke. Po spustení programu má užívateľ k dispozícii na hlavnej obrazovke štyri tlačidlá s funkciami Otvor (skratka CTRL O), Stiahni (skratka CTRL D), Nastavenia a Nápoveda. Pod názvami týchto funkcií je ich bližší popis.

V *nastaveniach* je možné zmeniť prihlasovanie meno a heslo do programu.

Nápoveda je miesto s informáciami o klávesnicových skratkách. Pomocou funkcie

Stiahni môže užívateľ vyhľadávať platne podľa svojich kritérií. Do vyhľadávacieho pol'a zadáme

meno speváka, napríklad Gombitová. Za veľmi krátky čas získame zoznam 9 albumov, pri každom je názov, číslo nahrávky a rok vydania. V popise je zoznam nahrávok a účinkujúcich.

Pomocou tlačidla *Enter* potvrdíme platňu, ktorá sa nám stiahne približne za 1 – 2 minúty v závislosti od rýchlosti internetu. Ovládanie programu je veľmi jednoduché. Medzerníkom sa nahrávka spustí, alebo zastaví, šípkou doprava a dol'ava sa môžeme pohybovať v nahrávke, šípkami hore a dolu si prepínate ďalšiu, alebo nasledujúcu nahrávku.

Funkcia *Otvor* slúži na prehrávanie už stiahnutých gramofónových platní off-line.

Po stiahnutí je možné počúvať platne aj bez nutnosti pripojenia na internet. Jednotlivé stiahnuté platne nájde používateľ v priečinku Hudba, kde sa nachádzajú adresáre označené číslom platne. V tomto adresári sú jednotlivé súbory, ktoré sa dajú prehrať.

Digitalizované gramofónové platne nie sú v bežnom formáte MP3, ale vo formáte PYA, ktorý sa dá prehrať len pomocou programu SKN Player. Koncom roka 2017 plánujeme urobiť podobný program aj pre operačný systém iOS (iPhone a iPad) ako aj pre telefóny a tablety s Androidom.

Aktuálne informácie o tejto našej novej službe nájdete na našej webovej stránke v časti Digitálna knižnica.⁵⁰

Na záver chceme poďakovať pracovníkom Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach za možnosť využiť ich digitalizované gramofónové platne v prospech našich čitateľov.

⁵⁰<http://www.skn.sk/?digitalizovane-gramofonove-platne>

SÚČASNÉ TRENDY DIGITALIZÁCIE A SPRÍSTUPŇOVANIA DIGITALIZOVANÉHO OBSAHU V UNIVERZITNEJ KNIŽNICI V BRATISLAVE

Fiala, Tomáš

Univerzitná knižnica v Bratislave

Abstrakt

Autor sa v článku zaoberá digitalizáciou knižných dokumentov, manažmentom digitalizačných projektov, spracovaním digitalizovaných dát, sprístupnením digitalizovaného obsahu a jeho archiváciou. Predstavuje Odbor digitalizácie v bratislavskej Univerzitnej knižnici a informuje o jeho aktivitách, službách a procesoch.

Abstract

The University Library in Bratislava (UKB) has launched a major multi-year effort in digitization. It comprises of document digitization, managing multiple digitization projects, post processing of the resulting digitized data, providing access to the digitized content and the long term archiving of the data. This article provides an introduction to our services, workflows, insights and future plans at the Digitization department of the University Library.

Kľúčové slová

digitalizácia, digitálne knižnice, Univerzitná knižnica v Bratislave, digitalizačné služby, trendy v oblasti digitalizácie.

Keywords

digitization, digital libraries, University library Bratislava, digitization services, digitization trends.

Charakteristika pracoviska

Odbor digitalizácie Univerzitnej knižnice v Bratislave (ďalej len UKB) zabezpečuje operatívne knižnično-informačné digitalizačné služby pre odbornú verejnosť, širokú laickú verejnosť, pedagogických a vedeckých pracovníkov, pamäťové a fondové inštitúcie, študentov a mládež v celoštátnom a medzinárodnom rozsahu. Podieľa sa na digitalizácii a reštaurovaní unikátnych ohrozených a poškodených knižničných fondov. Zabezpečuje on-line doručovanie digitalizovaných dokumentov knižniciam a ich používateľom, manažuje realizáciu digitalizačných objednávok, digitalizáciu, digitalizačný postprocessing, archiváciu a sprístupňovanie digitalizovaných fondov literárneho kultúrneho dedičstva.

Odbor digitalizácie UKB je prevádzkovaný v dvojzmennej prevádzke od 06:30 - 21:00, v odbore digitalizácie pracuje 7 pracovníkov (6,75 úväzku),

zastrešuje domáce a zahraničné digitalizačné projekty, koordinuje spoluprácu v oblasti digitalizácie a výmeny digitalizovaných knižničných dokumentov. Zabezpečuje riešenie úloh v súvislosti so sprístupnením a archiváciou digitalizovaného kultúrneho dedičstva. Univerzitná knižnica v Bratislave realizuje digitalizáciu vlastných vybraných fondov už od roku 2004 so zapojením na európske projekty financované z fondov programu Európskej komisie (projekt eTEN DOD 2006-2008 a EOD Culture 2009-2014). Fondy UKB neboli predmetom digitalizácie v rámci OPIS PO2.

Za viac ako 12 rokov svojej existencie si (dnes už samostatný) Odbor digitalizácie prešiel viacerými postupnými inováciami v oblasti metód skenovania, úprav digitalizačných pracovných postupov až po viaceré systémy digitálnych knižníc. So sprístupňovaním digitalizovaného knižného ob-

sahu sme začali v roku 2007, kedy sme prevádzkovali našu prvú digitálnu knižnicu s využitím voľne dostupného softvéru Greenstone, kto-

rú sme v roku 2011 nahradili systémom Media-INFO, ktorý používame dodnes

Obrázok č. 1 Odbor digitalizácie UKB.

Realizácia interných a medzinárodných projektov

V rámci bežnej prevádzky sme realizovali niekoľko interných digitalizačných projektov, počas ktorých sme komplexne zabezpečili čistenie, reštaurovanie, digitalizáciu, postprocessing a plnotextové sprístupnenie historicky významných bratislavských periodík v unikátnom vlastníctve Univerzitnej knižnice v Bratislave, napríklad Nyugatmagyarországi hiradó : politikai napilap a Pressburger Zeitung (v spolupráci s Maďarskou národnou knižnicou a DIFMOE). Pri významných digitalizačných projektoch nezabúdame na pasportizáciu všetkých ročníkov a jednotlivých čísiel a spolupracujeme s ďalšími pamäťovými inštitúciami pri výmene chýbajúcich čísiel a poškodených strán.

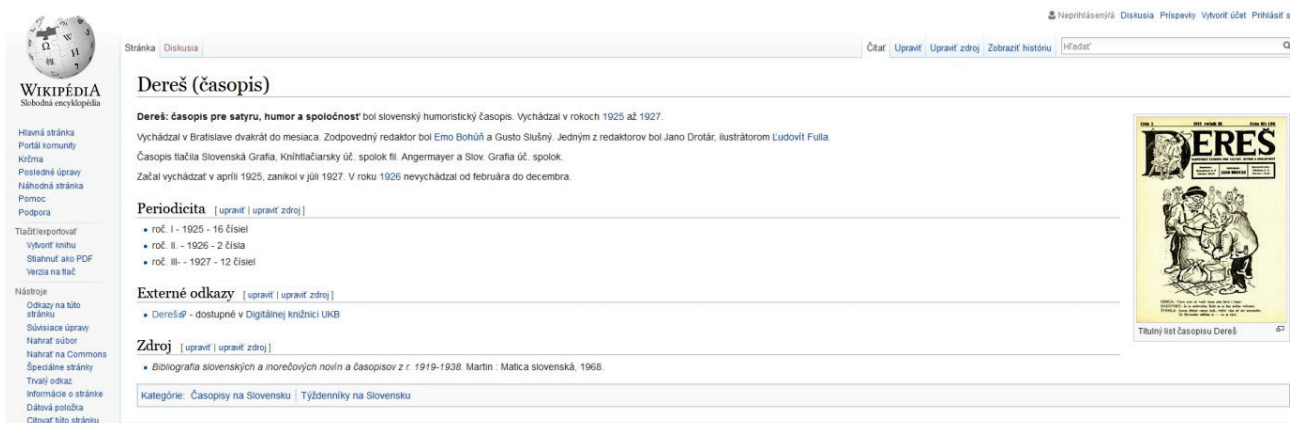
Digitalizačné služby

Odbor digitalizácie poskytuje široké spektrum služieb pre svojich používateľov, začínajúc skenovaním a elektronickým doručovaním častí dokumentov z mikrofilmov, kníh a periodík, pokračujúc zabezpečovaním skenovania v rámci požiadaviek národnej a medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby, digitalizáciou voľne dostupných kníh v rámci európskeho konzorcia Ebook on Demand (EOD) končiac prevádzkou samoobslužných skenerov pre používateľov. Jedným z posledných trendov v oblasti asistovaných digitalizačných služieb je každoročné znižovanie záujmu zo strany používateľov a preferencia samoobslužného skenovania. Pokles záujmu o asistované digitalizačné služby zrejme súvisí aj

Indexovanie, viditeľnosť a integrácia digitálnych objektov na internet

Predpokladom pre efektívne nájdenie digitalizovaných knižničných dokumentov na internete je sprístupnenie a zindexovanie bibliografických údajov vyhľadávacími robotmi, čo zabezpečí zvýšenú viditeľnosť digitálnej knižnice. Podobne je možné sprístupniť na indexáciu plnotextový index slov vytvorený na základe automatického optického rozpoznania digitalizovaných knižných dokumentov. Plnotextový index predstavuje obrovské množstvo dát (v UKB cez miliardu slov), ktoré je technicky možné z veľmi malej časti sprístupniť a nechať zindexovať vyhľadávacími robotmi. Po realizácii vyššie spomínaných krokov očakávame zvýšenú návštevnosť a nájdiťnosť

plnotextového digitalizovaného obsahu. Medzi ďalšie možnosti patrí manuálne editovanie relevantných zdrojov pre vyhľadávače, napríklad vytváranie a obohacovanie článkov na Wikipédii. Podstatné je aj informovanie a zverejňovanie informácií o najnovšie sprístupnených dokumentoch v digitálnej knižnici, prostredníctvom dynamicky generovaného obsahu odosielaného priamo do koncových redakčných systémov. V Univerzitetnej knižnici sa snažíme zvýšiť a zviditeľniť svoje digitalizované dokumenty predovšetkým dopĺňaním externých liniek na zdigitalizovaný obsah na Wikipédii, pri neexistujúcich stránkach na Wikipédii zabezpečujeme ich vytvorenie. Zároveň pracujeme na sprístupnení bibliografických údajov a častí plných textov pre robotov internetových vyhľadávačov.

Obrázok č. 3 Ukážka vytvorenej stránky časopisu Dereš na Wikipedii s linkou do Digitálnej knižnice.

Sprístupňovanie digitalizovaných dokumentov - copyright

Digitalizované dokumenty sprístupňujeme v zmysle platnej legislatívy v rámci priestorov knižnice voľne, mimo knižnice len autorsky nechránené dokumenty, ktorých autor je 70 a viac rokov po smrti. Sme presvedčení, že súčasné znenie autorského zákona umožňuje prekročiť túto metu, radi by sme prostredníctvom vzdialeného prístupu začali sprístupňovať aj autorsky chránený obsah našim čitateľom. Zabezpečenie verifikácie používateľa, zamedzenie sťahovania

dokumentu a vykazovanie prístupov k jednotlivým dokumentom pre účely finančnej odplaty autorským zväzom nepredstavujú pre nás technický problém. Momentálne čakáme na hlbšiu právnu analýzu, ktorá by mohla dať projektu zelenú.

Recyklovanie digitálnych objektov a vytváranie nových informačných produktov.

Rôznorodý obsah digitálnej knižnice (články, strany, odseky) z rôznych knižničných dokumentov (periodiká, knihy, mapy) je možné na základe rôznych asociácií, vlastností, udalostí a faktov pospájať do nového komplexného recyklovaného informačného produktu, ktorý agreguje informácie z viacerých zdrojov a vytvára komplexný prehľad entít (osôb, miest, udalostí), súvislostí a faktov v graficky znázornených väzbách, pojmových mapách, ontológiách alebo v hypertexte. Digitálna knižnica UKB už dnes disponuje funkcionalitami integrovaného autonómneho redakčného systému na recyklovanie importovaných digitálnych objektov a vytváranie jednoduchých informačných prehľadov. V budúcnosti plánujeme funkcionalitu rozšíriť o auto-matizované vytváranie prehľadových stránok na základe spájania rôznych entít s prepojením na znalostné bázy a vizualizáciou vzťahov.

Automatické prepájanie na metadáto- vé informačné zdroje

Medzi rozšírené funkcionality digitálnych knižníc patria aj možnosti prepojenia na knižničný katalóg so zabezpečením transferu existujúcich bibliografických metadát, ich obohatením a integráciou s digitalizovanými objektmi. Oba systémy by mali byť schopné medzi sebou komunikovať

a vymieňať si metadátové informácie. Aktuálne riešime možnosť automatického preberania bibliografických záznamov zo súborného katalógu periodík a knižničného katalógu UKB do systému digitálnej knižnice so súbežnou editáciou pôvodných bibliografických záznamov s doplnením hyperlinky na zdigitalizovaný obsah v poli 856 (Marc 21).

Reštaurovanie a digitalizácia

Reštaurátorský zásah počas digitalizačného procesu je neodmysliteľnou súčasťou pri digitalizácii historických knižných dokumentov (najmä periodík), pričom pomáha uvoľnením viazanej väzby (čím zabezpečí lepšie podmienky pre digitalizáciu a vyššiu kvalitu skenov). Pred digitalizáciou vyčistíme strany od prachu a nečistôt, natrhnuté časti vylepíme japonským papierom, pokrčené listy jemne navlhčíme a lisujeme do listinnej podoby. Po digitalizácii dokumenty viažeme späť do pôvodných dosiek, pričom spôsob väzby jednotlivých strán vyberáme podľa spôsobu ďalšieho používania dokumentu. Týmto prístupom zabezpečíme neobmedzený prístup k naskenovaným dokumentom, fyzické originály zreštaurujeme a zároveň ich správnym uložením a obmedzením ich používania zamedzíme ďalšej degradácii papiera.

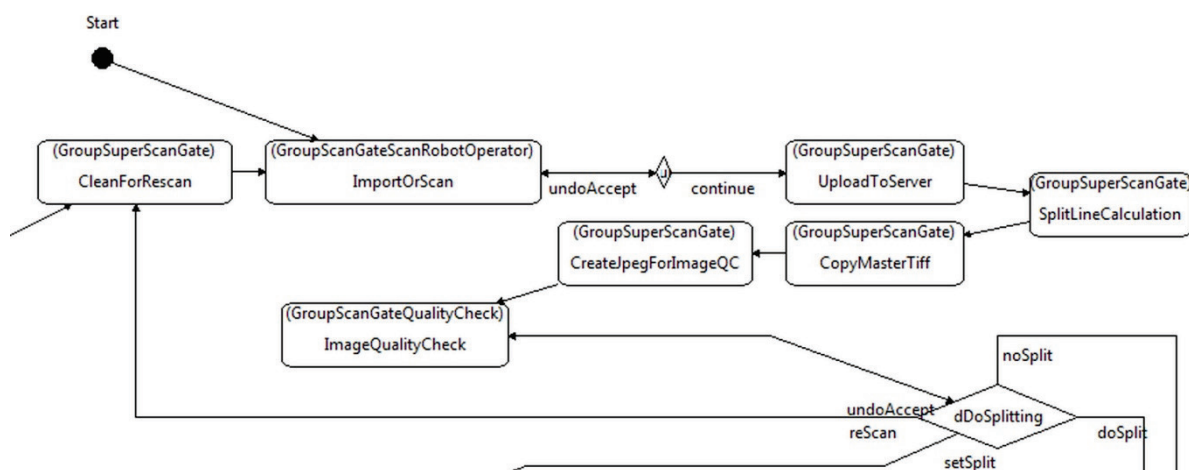

Obrázok č. 4 Stav dokumentu pred a po reštaurovaní.

Digitalizačný workflow a automatizácia

Väčšina procesov v Odbore digitalizácie je plne automatizovaná, v rámci riadenia interných procesov používame softvér Scanflow od spoločnosti Treventus. Medzi základné funkcionality softvéru patrí delegovanie pracovných úloh jednotlivým používateľom, pridelenie špecifických pracovných úloh konkrétnym používateľom, kontrola kvality, štatistické vyhodnotenia úloh a pou-

žívateľov ako aj absolútny prehľad o stave jednotlivých pracovných úloh. Automatizovaný workflow má prepojenie na ABBYY Recognition server a na interné úložisko, kam sa ukládajú zálohy jednotlivých pracovných úloh, výstupné formáty ale i pôvodné skeny. Všetky súbory, adresáre, majú v sebe zakomponovaný jedinečný identifikátor, prostredníctvom ktorého vieme jasne identifikovať digitalizovaný objekt až na úroveň dátumu.

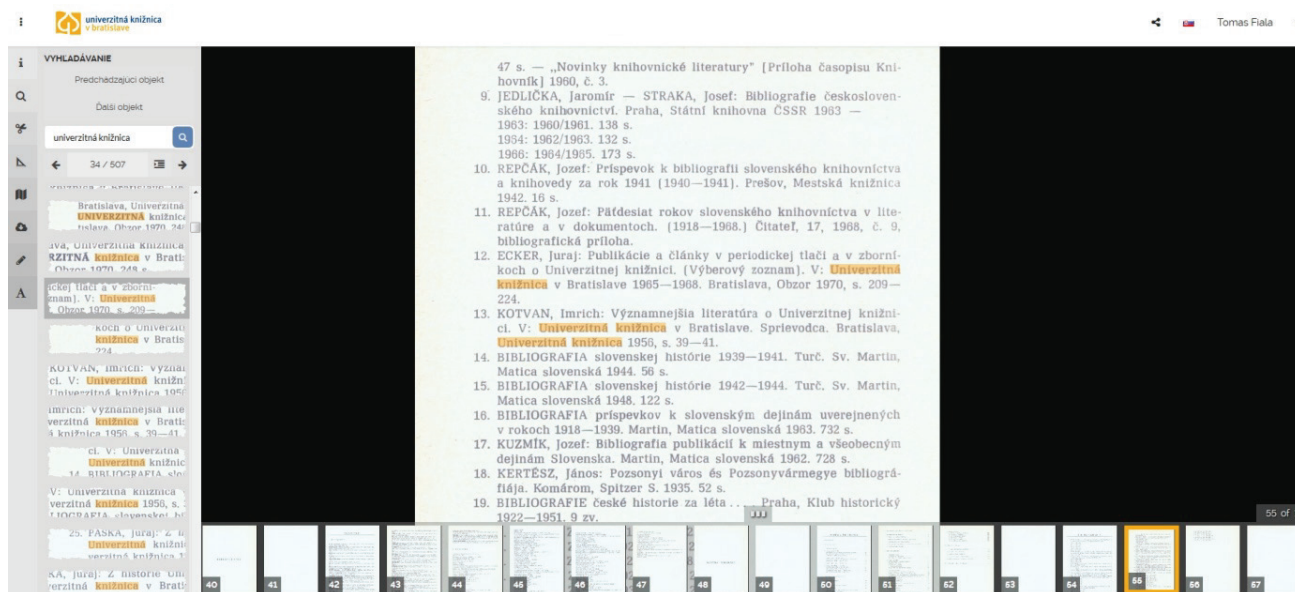

Obrázok č. 5 Ukážka niektorých procesov v Digitalizačnom workflow.

Optické rozpoznávanie znakov

Pre zabezpečenie plnotextového vyhľadávania v digitálnej knižnici používame dve inštalácie ABBYY Recognition server. Jeden zo serverov so špeciálnou licenciou na počet strán je určený na rozpoznávanie švabachu, druhý server slúži na

spracovanie súčasných typov písma. Výstupnými formátmi z optického rozpoznávania znakov je plnotextovo prehľadateľné PDF (v MRC kompresii) a ALTO xml s koordinátami jednotlivých znakov (používa sa na presné spárovanie obrazu a plného textu v digitálnej knižnici).

Obrázok č. 6 Ukážka plnotextového vyhľadávania v Digitálnej knižnici.

Formáty

Primárnym formátom, ktorý náš odbor používa je TIFF, ostatné formáty (PDF, JPEG, XML, TXT, HTML, HTM, JP2) slúžia len ako deriváty pre špecializované aplikácie. Z hľadiska prirodzeného vývoja formátov sme počas dvanásťročnej prevádzky pracoviska zaznamenali zmeny vo verziiach a štandardoch. Z formátov, ktoré používame sa najdynamickejšie vyvíjal formát PDF, z ktorého máme identifikovaných päť verzií. Za ním nasleduje formát JPEG z ktorého máme identifikované dve verzie. Pre čo najjednoduchšie zabezpečenie dlhodobej archivácie (LTP) je vhodné používať čo najmenej formátov, situáciu komplikujú ich časté zmeny. Samotná identifikácia formátov a ich verzií nad veľkým objemom dát, ktorý sa počas rokov vygeneroval predstavuje problém, nehovoriac o zvýšenej náročnosti na dlhodobú archiváciu.

Odbor digitalizácie plánuje v tomto roku spustiť projekt so Slovenskou Technickou univerzitou, Fakultou informatiky a informačných technológií, s ktorou chceme spoločne riešiť vedecko-výskumný projekt identifikácie entít a ich vzťahov nad opticky rozpoznávanými výstupmi z procesu digitalizácie knižničných dokumentov s grafickou vizualizáciou vzájomných väzieb. V rámci projektu sa plánuje spracovanie digitalizovaných objektov (jednotlivých čísel novín) s cieľom automatizácie procesu analytického rozpisu článkov. Prvým predpokladom je naprogramovanie softvéru, ktorý bude automaticky rozpoznávať jednotlivé články s identifikáciou, extrakciou metadát a tvorbou článkových bibliografických záznamov. V ďalších častiach projektu by sme radi rozpoznali základné entity z textov článkov a prepojili ich s inými znalostnými databázami, čím by sme vytvorili nástroj pre vizualizáciu znalostnej databázy a zdrojov. V poslednej časti projektu plánujeme vytvoriť základného nástroja pre tvorbu virtuálnych výstav a prezentácií.

Výskum a vývoj v oblasti automatického spracovania obsahu

Mapa pojmov v spojitosti s UKB

Obrázok č. 7 Ukážka grafickej vizualizácie slovných väzieb na základe analýzy plných textov naskenovaných dokumentov v Digitálnej knižnici.

**SLUŽBY KNIŽNÍC
PRE MODERNÚ SPOLOČNOSŤ**

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ KNIŽNICA SMEROM K POUŽÍVATEĽOVI

Martinická, Alžbeta – Prachárová, Zuzana
Slovenská národná knižnica

Abstrakt

Slovenská národná knižnica je najväčšou a najdôležitejšou vedeckou knižnicou na Slovensku. Aj ona sa postupne stáva moderným informačným centrom a svojim používateľom sa snaží ponúkať kvalitné služby, ktoré využívajú nielen vedci, bádatelia, profesori, učitelia a študenti, ale aj široká verejnosť vo svojom voľnom čase. V roku 2016 sa rozhodli pracovníci odboru služieb v Slovenskej národnej knižnici pripraviť a zrealizovať dotazníkový prieskum. Cieľom dotazníkového prieskumu bolo zistiť, čo by chceli používatelia v knižnici zmeniť a čo očakávajú od svojej knižnice v budúcnosti. Po vyhodnotení odpovedí na otázky, ktoré boli rozdelené do piatich častí, sa budú hľadať možnosti ako zlepšiť to čo je „len“ dobré a to, čo používateľom nevyhovuje, ale hlavne ako sa priblížiť čo najviac k používateľom.

Abstract

Slovak National Library is the largest and the most important scientific library in Slovakia. It has become a modern information institution which tries to offer high-quality services that are used not only by scientists, researchers, professors, teachers and students but also by common readers in their free time. In 2016 staff of services department of the Slovak National Library decided to prepare and make a questionnaire survey. Purpose of the questionnaire was to find out what users would like to change and what they expect from their library in the future. After evaluation of replies on the questions, which were divided into five parts, the library tried to find opportunities how to improve what is "only" good, how to change what is not suitable for users, but mainly how to be the closest to the users.

Kľúčové slová

Dotazníkový prieskum, knižnično-informačné služby, knižničný katalóg, používateľ, Slovenská národná knižnica, Spýtajte sa knižnice, referenčné služby, Quick Chat.

Keywords

Questionnaire surveys, library and information services, library catalog, a library user, Slovak National Library, Ask a Library, reference services, Quick Chat.

Slovenská národná knižnica (SNK) sa v priebehu posledných niekoľko rokov postupne stáva moderným informačným centrom, ktoré neposkytuje svojim používateľom len klasické knižnično-informačné služby, ale snaží sa prinášať aj služby nové. O nových trendoch v knižniciach sa dozvedáme z odbornej literatúry, z vystúpení kolegov na knihovníckych podujatiach, z návštev knižníc. V rokoch 2013 a 2014 Slovenská národná knižnica mohla svoje služby prezentovať aj na celosvetových knihovníckych konferenciách „Qualitative and Quantitative Methods in Libraries“ / Kvalitatívne a kvantitatívne metódy v knižniciach v Ríme a Istanbule. Knihovníci tu prezentovali aj výsledky dotazníkových prieskumov,

ktoré pripravili a realizovali vo svojich knižniciach. Nadobudnuté poznatky boli inšpiráciou aj pre nás a po spoločnej dohode pracovníkov odboru služieb v SNK sme spoločne prijali rozhodnutie pripraviť a zrealizovať dotazníkový prieskum za účelom skvalitnenia poskytovania služieb.

Cieľom dotazníka bolo zistiť ako sú návštevníci a používatelia SNK spokojní nielen so službami poskytovanými v knižnici, ale aj so zázemím a prostredím, v ktorom sú služby poskytované. Po rozhodnutí nasledovala príprava a zber potrebných informácií, aký dlhý by mal byť dotazník, ako správne pripraviť otázky, akú formu dotazníka zvoliť, ako dlho by mal prieskum prebiehať

a kedy osloviť respondentov, aby počet odpovedí vypovedal o skutočných požiadavkách používateľov. Výsledky prieskumu by mali pracovníkov nasmerovať správnym smerom, ved' obraz knižnice je v očiach širokej verejnosti tvorený kvalitou a kvantitou poskytovaných služieb. Knižnice poskytujú knižnično-informačné služby a tak je prirodzené, že na prvom mieste by mali byť používatelia, knihovníci sú tu hlavne pre nich.

Pred spustením prieskumu, dotazník vyplňali zamestnanci služieb a snažili sa „vžiť“ do situácie, že sú buď registrovaní používatelia, alebo sú v knižnici prvýkrát. Po korektúrach a drobných úpravách na základe pripomienok od kolegov, boli otázky pripravené, čím sme postúpili do ďalšej etapy príprav. Textové podklady boli odoslané grafičke a po prijatí grafického návrhu, smeroval dotazník do tlače. Na začiatok bolo vytlačených 250 kusov dotazníkov v papierovej forme. Ak mali byť výsledky relevantné, bolo potrebné, aby počet respondentov bol minimálne dvesto, tak ako sa uvádza v odbornej literatúre, citácia z článku, ktorého autorka je psychologička Stanislava Púčková (s jej osobným dovoľením): „Pri prieskumoch

sa v myšliach zadávateľov často objavuje jeden z omylov, že čím väčšia vzorka, tým presnejšie výsledky. Realitou je, že väčšia veľkosť vzorky len znižuje výberovú chybu, teda že sa vám do nej dostanú aj ľudia, ktorí môžu výsledky skresľovať. V slovenských podmienkach bežne pracujeme so vzorkou dvesto až tristo respondentov, ale vždy to záleží na tom, čo presne zistíme a ako je zadaná cieľová skupina¹. Začiatok spustenia prieskumu bol načasovaný na posledný septembrový týždeň (rok 2016). V rovnakom období začal zimný semester na prevažnej väčšine slovenských univerzít a vysokých škôl. Obdobie začiatku akademického a školského roku je dlhodobo najvyšším v počte návštevnosti a registrácii nových používateľov (prípadne preregistrácii používateľov). Štatistické ukazovatele o návštevnosti a počte nových čitateľov čerpáme z knižnično-informačného systému Virtua.

Za grafickú úpravu a formát dotazníka prevzala zodpovednosť grafička, ktorá svojím kreatívnym prístupom pripravila návrh. Vyslúžil si všeobecný obdiv a to nielen pre atraktívny moderný dizajn, ale pre svoju praktickú stránku.

Obrázok 1 – dotazník_predná strana

Po vyplnení mohli respondenti dotazník s odpoveďami jednoducho vhodiť do schránky bez toho, aby sa pokrčil alebo inak znehodnotil. Schránky na vyplnené vytlačené dotazníky boli umiestnené na miesta, ktoré boli pod stálym dohľadom

pracovníkov služieb. Na všetky dostupné miesta boli spolu s vytlačenými dotazníkmi rozmiestnené aj informačné letáky s informáciou o prebiehajúcom dotazníkovom prieskume.

Milí návštevníci knižnice,*

sme tu pre Vás a želáme si, aby ste sa u nás cítili čo najlepšie.

Venujte nám, prosím, chvíľku svojho času na vyplnenie dotazníka.

Dotazníky nájdete v priestore pri výpožičnom pulte a v Univerzálnej študovni.

Po skončení prieskumu **troch z Vás odmeníme** darčkovými predmetmi Slovenskej národnej knižnice.

Ďakujeme.

* Slovenská národná knižnica

Obrázok 2 – trojuholník na pulty 2

Jedna schránka našla svoje miesto priamo na výpožičnom pulte a druhá bola umiestnená na pulte v najväčšej študovni Slovenskej národnej knižnice, v Univerzálnej študovni Zlatá niť. Okrem dotazníka v tlačenej forme sa paralelne v tom istom čase sprístupnil aj dotazník v elektronickej forme na webovej stránke SNK. Informácia so žiadosťou o zodpovedanie otázok v dotazníku sa zobrazila používateľom nielen na úvodnej webovej stránke, ale aj po vstupe do online katalógu. Po kliknutí na oznam boli používatelia presmerovaní priamo do elektronického dotazníka, ktorý bol po obsahovej stránke totožný s dotazníkom v tlačenej forme.

Otázky boli pripravené tak, aby boli jednoduché, zrozumiteľné a z odpovedí bolo možné získať jednoznačný výsledok. Samotné znenie otázok nemalo navádzať opýtaných na niektorú z odpovedí. Respondenti si vyberali z možností áno, nie, neviem alebo súhlasím, nesúhlasím, neviem. Taktiež bol respondentom ponúknutý priestor na vyjadrenie svojho názoru. Vyplnenie dotazníku nemalo zaberať respondentom viac ako desať minút. Otázky, na ktoré bolo potrebné odpovedať písomne, neboli povinné a tak sa respondent sám rozhodol, či chce alebo nechce odpovedať. Všetkých 26 otázok, bolo tematicky rozdelených do piatich oblastí – služby, informačné zdroje,

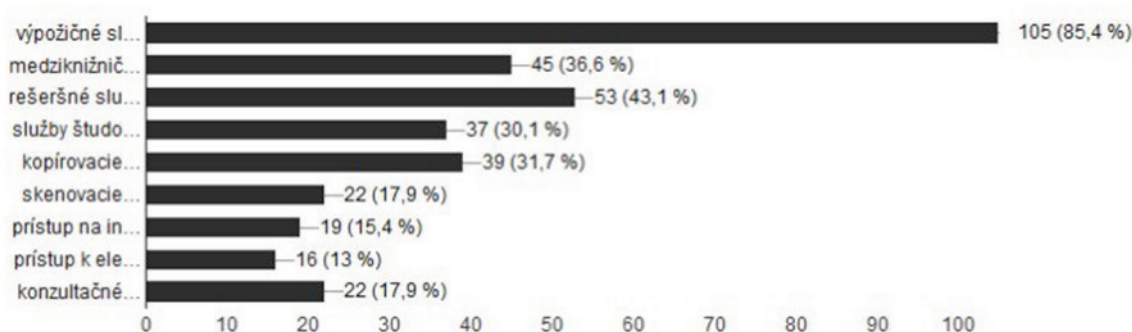
priestor SNK, webová stránka, konzultačné a informačné služby.

Knižnično-informačné systémy sa postupne aktualizujú, vylepšujú, zjednodušujú a poskytujú čoraz viac informácií o dokumente. Nie vždy je to

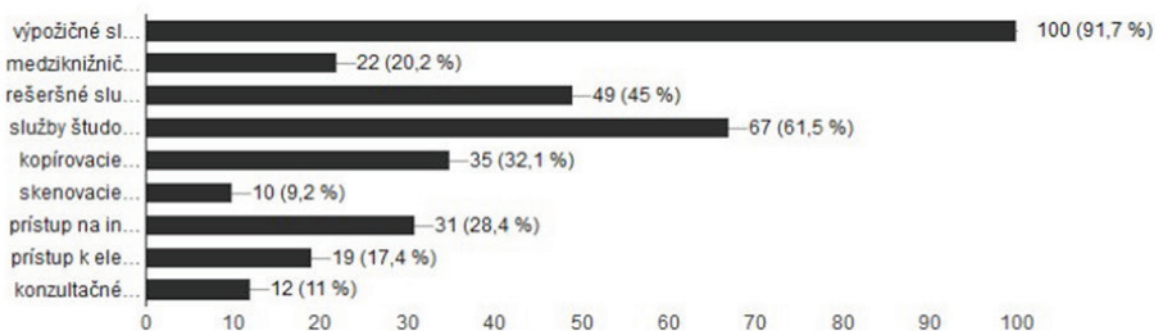
ale z hľadiska používateľa krok vpred. Môže sa stať, že si používateľ nevie vybrať z množstva služieb alebo katalógov, o čom svedčia aj výsledné grafy o využívaní služieb a využívaní katalógov v SNK. (Obrázok 3 – Graf – služby, Obrázok 4 – Graf – katalogy)

Ktoré služby v knižnici využívate?

Elektronická verzia

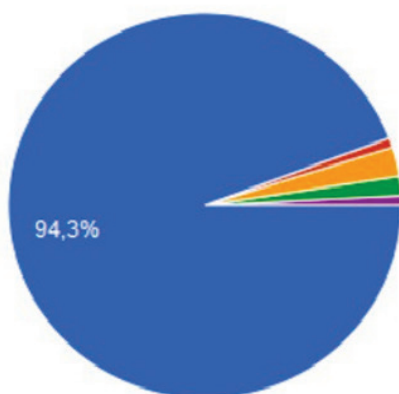
Papierová verzia

Obrázok 3 – Graf – služby

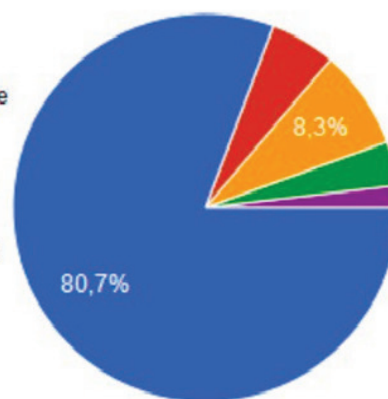
Využívanie katalógov SNK

Elektronická verzia

Papierová verzia

- online katalóg SNK
- lístkový katalóg
- katalóg digitálnej knižnice SNK
- open access (voľne dostupné) elektronické informačné zdroje
- licencované elektronické informačné zdroje

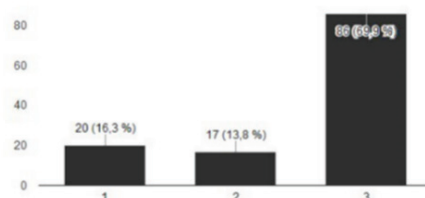
Obrázok 4 – Graf – katalógy

Používatelia využívajú to, čo sa im osvedčilo, hľadajú len tam, kde hľadať vedľa a kde je to najjednoduchšie, v knižniciach je to predovšetkým v online katalógu. V elektronickej forme dotazníka až 94% respondentov uviedlo na otázku „Ktorý z katalógov využívate najviac?“ online katalóg, v papierovej verzii to bolo viac ako 80%. Av-

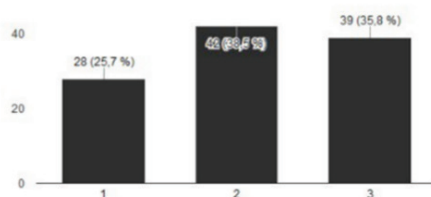
šak stáva sa aj to, že používatelia nemajú ani len základné informácie o voľne dostupných elektronických informačných zdrojoch, v ktorých sú dostupné plnotextové dokumenty aj mimo priestorov knižnice. Odpovede na otázku o využívaní vzdialeného prístupu k elektronickým informačným zdrojom (eiz) poskytli zarážajúce výsledky.

Využívate vzdialený prístup k eiz?

Elektronická verzia

Papierová verzia

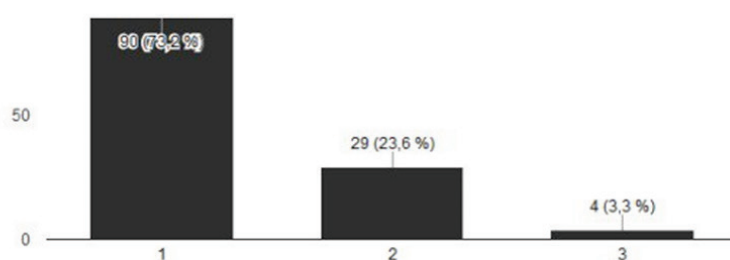
Obrázok 5 – Graf – eiz

Až 86% respondentov v odpovediach z elektronickej formy odpovedalo, že nevyužíva vzdialený prístup k eiz. Na rovnakú otázku v printovej forme dotazníku uviedlo až 42% opýtaných, že o tejto službe nevie. Žiaľ, faktom zostáva, že elektronické informačné zdroje SNK nie sú aktualizovateľné a k zdrojom, ktoré boli využívané najviac už prístup pre používateľov nie je možný. Štvrtou

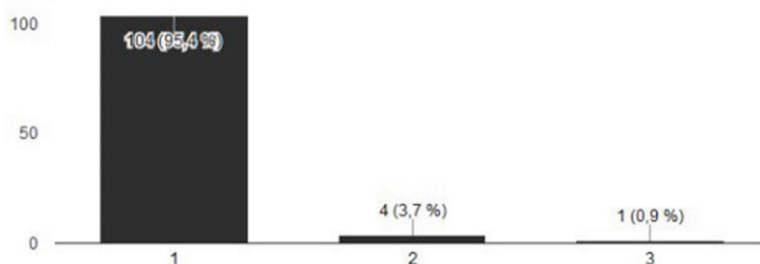
z päťice otázok v dotazníku venovaným poskytovaniu služieb, bola otázka, či sú používatelia a návštevníci SNK so službami spokojní. V oboch verziách dotazníkov presiahli odpovede „spokojný“ viac ako 90%

Spokojnosť s poskytovanými službami

Elektronická verzia

Papierová verzia

Obrázok 6 – Graf – spokojnosť

Tento výsledok odráža snahu všetkých knihovníkov v knižnici pracujúcich s používateľom. Je to ich vysvedčenie, v ktorom dostali známku výbornú. Takmer pri všetkých otázkach sa odpovede z oboch typov dotazníkov (v elektronickej a papierovej forme) percentuálne zhodovali. Výnimkou boli odpovede na otázku číslo 7: „Akú novú službu by ste v knižnici privítali?“ V odpovediach z elektronickej formy dotazníku je zrejmé, že používatelia majú hlavne záujem o zlepšenie poskytovania tzv. „online“ služieb. Najčastejšie

vyskytujúce sa odpovede sú uvedené v zostupnom poradí. Vo svojich odpovediach respondenti v najväčšom počte žiadajú sprístupnenie zdigitalizovaného obsahu a to aj mimo priestorov knižnice. Druhou najčastejšou odpoveďou bol záujem o vypožičiavanie simplikátov, beletrie a iných typov dokumentov mimo priestorov knižnice, alebo aspoň zjednodušenie ich objednania a výpožičného procesu. Simplikát (dokument z národného konzervačného fondu) je možné vypožičať len do priestorov knižnice a s

výpožičkou musí súhlasiť knihovník, zodpovedný za ochranu fondu SNK. Nasledovali odpovede, v ktorých by používatelia uvítali sprevádzkovanie samoobslužných skenovacích a kopírovacích zariadení, ktoré zatiaľ v priestoroch SNK nie sú k dispozícii. S nižším počtom nasledovali odpovede súvisiace s portálom „Spýtajte sa knižnice“, ktorý je používateľmi využívaný, ale uvítali by aj službu quick chat. Používatelia uprednostňujú služby, ktoré sú dostupné jednoducho a rýchlo, najlepšie „na jeden klik“, nechcú čakať na odpoveď, chcú ju dostať okamžite. V odpovediach z elektronickej formy dotazníka boli aj požiadavky, aby registrovaní používatelia mohli splnomocniť ďalšiu osobu za účelom vyzdvihnutia výpožičky. O tejto možnosti sa začalo uvažovať, je však potrebné doriešiť právnu legislatívu. Samotné splnomocnenie nie je problematické, ťažkosti nastávajú pri nevrátených dokumentoch, ktoré je potrebné vymáhať od používateľov súdnou cestou. Ďalšou pomerne častou odpoveďou bola potreba sms notifikácie, hlavne pri dostupnosti a pripravenosti dokumentu na vyzdvihnutie, prípadne pri aktuálnych zmenách otváracích hodín, napríklad počas letných prázdnin alebo sviatkov. Nie je zanedbateľný ani počet odpovedí, ktoré napísali používatelia nepožadujúci žiadnu novú službu a sú spokojní s poskytovanými službami.

Odpovede respondentov na rovnakú otázku „Akú novú službu by ste v knižnici privítali?“, ktorí odpovedali priamo na dotazník v tlačenej forme boli odlišné. Najviac návštevníkom a používateľom chýba v knižnici občerstvenie a oddychová zóna. Druhý najväčší počet odpovedí boli odpovede, v ktorých bola vyjadrená spokojnosť s poskytovanými službami. Rovnako ako pri elektronickej forme sa na tretom mieste v počte odpovedí, umiestnili odpovede, v ktorých respondenti požadovali samokopírovacie zariadenia a možnosť rozšírenia týchto služieb. Prekvapivo veľký počet respondentov požadoval poskytovanie individuálnych konzultačných služieb. Pravdepodobne je tu potreba zlepšiť komunikáciu medzi používateľom a knihovníkom, alebo propagáciu tejto služby, pretože na každom pracovisku odboru služieb, na ktorom sú pracovníci v kontakte s používateľom, sa konzultácie aj individuálne poskytujú. To, že používatelia majú záujem o absenčnú výpožičku CD alebo DVD nosičov je medzi kni-

hovníkmi známe a rovnako to vyjadrili aj respondenti v dotazníku. Získať informáciu o dokumente, zadať žiadanku alebo objednávku rýchlo a jednoducho, to by bolo splnenie sna aj knihovníkov, nielen používateľov. Na poslednej strane dotazníka našli respondenti informáciu o možnosti získať darčekový predmet ako odmenu za ich čas a názor, v prípade že budú spomedzi respondentov vyžrebovaní. Celkovo boli odmenení šiesti odpovedajúci. Všetky odpovede sú prínosom, sú hodnotením práce pracovníkov, ktorí zabezpečujú poskytovanie služieb v SNK. Na ich základe, by mala byť postavená zmena zlepšiť poskytovanie knižnično-informačných služieb.

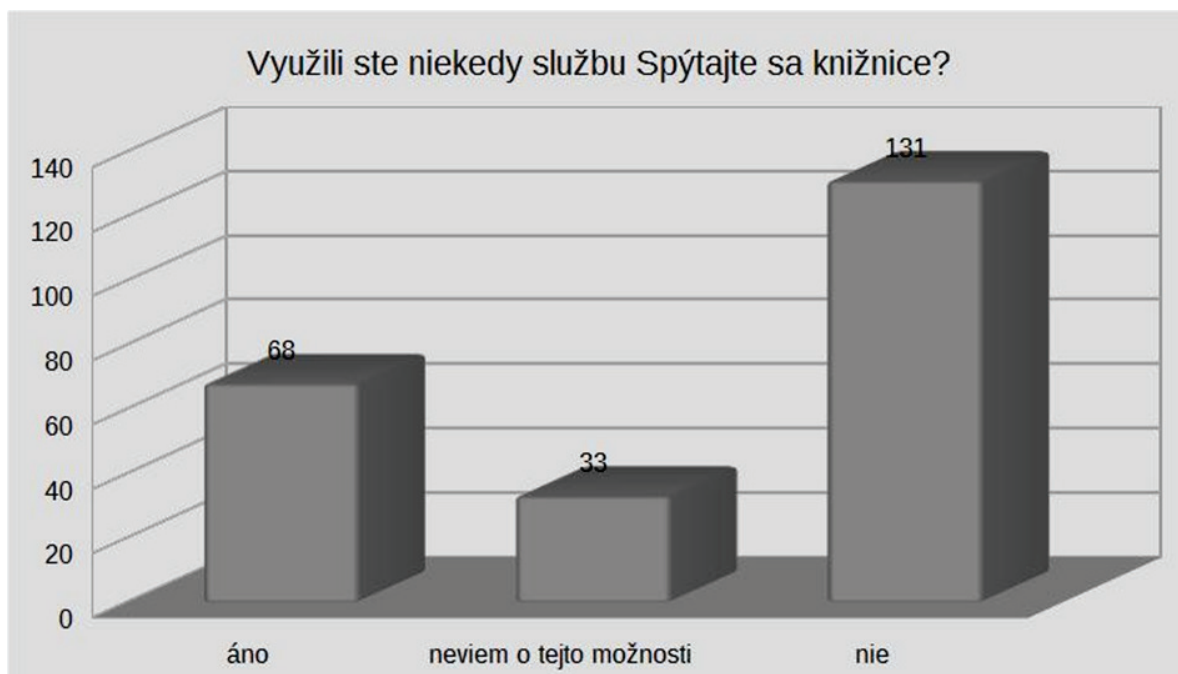
Slovenská národná knižnica a referenčné služby

Jeden okruh otázok sa týkal aj referenčných služieb. Potreba zmeny týchto služieb vychádza z vyhodnoteného dotazníka. Predstavme si modelovú situáciu: používateľ dostane zadanie v škole, ktoré má vypracovať. Základné informácie si vygoogli a napíše prácu. Je to realita, pred ktorou nemôžeme zatvárať oči. Pokiaľ však študent potrebuje hlbšiu analýzu a potrebuje preštudovať materiály, ktoré sú vhodné na to, aby ich mohol citovať, musí navštíviť knižnicu a získať potrebné informácie, ktoré sa nedajú nájsť voľne na internete. Môže nastať niekoľko situácií – nenájde žiadnu informáciu, nájde málo informácií, nájde tak akurát informácií alebo je zavalený množstvom informácií. Vyberáme si poslednú situáciu ako modelovú pre našu analýzu. Tým, že má množstvo informácií, dostane sa do zúfalej situácie, kedy tie informácie nevie spracovať a nevie ako ďalej. Potrebuje radu, ako sa má vyznať v záplave množstva informácií, ktoré získal v knižnici. Spomenie si na múdre knihovníčky, ktoré mu vždy dobre poradia. Používateľ potrebuje okamžitú odpoveď na svoj problém, ako ďalej. Otvorí si webovú stránku knižnice a hľadá kontakty. Premýšľa, či napíše list, ale to sa mu zdá príliš zdĺhavé v dnešnej dobe, pre situáciu, ktorá si vyžaduje okamžité a rýchle riešenie. Môže zatelefonovať, ale v množstve kontaktov nevie, ktoré telefónne číslo si má vybrať. Napíše e-

mail, ale ani tu si nevie vybrať ten správny kontakt. V obrovskom množstve informácií na webe o knižnici si snáď vyberie jeden a napíše alebo zavolá na to správne miesto. A ako sa správa náš modelový používateľ? Vyberie si viac kontaktov a rozpošle samostatné e-maily, prípadne zavolá na viacej miest v knižnici. Čo sa stane v knižnici? Každé oslovené miesto nezávisle na sebe napíše odpoveď. Odpoveď sa môže líšiť, pretože každý knihovník si požiadavku vysvetlí podľa svojej mienky a zamerania. V lepšom prípade sa väčšina knihovníkov stretne vo výpožičkách a medzi rečou zistia, že vybavujú tú istú požiadavku pre toho istého používateľa. Tam sa dohodnú, komu tá požiadavka v skutočnosti patrí a vybaví to iba jeden knihovník. Najideálnejší príklad je ten, ak si používateľ nájde len jeden správny kontakt, kde položí svoju otázku, na ktorú mu príde kompetentná a odborná odpoveď. Ako docieľiť, aby si používateľ vybral len jeden správny kontakt? Jedným možným riešením by mohlo byť zavede-

nie synchronnej referenčnej služby - rýchlej diskusie, tzv. quick chat.

Quick chat je ponuka rýchlej a odbornej odpovede zo strany knižnice smerom k svojmu používateľovi. Výhodou pre používateľa je to, že sa nemusí registrovať, stačí ak napíše meno (nick), prípadne e-mail a môže komunikovať priamo s knihovníkom. V rámci quick chatu môže dostať rýchlu odpoveď na služby knižnice alebo získať priamy odkaz na kontakt v knižnici, kde mu pomôžu s jeho problémom. Ak si odpoveď nevyžaduje hlbšiu analýzu a ďalšie bádanie v informačných zdrojoch, používateľ knižnice je okamžite uspokojený. Aj prieskum, ktorý uskutočnila SNK koncom roka 2016 ukázal, že používatelia majú záujem o službu quick chat, a preto nebudeme zaháľat a pokúsime sa aj tejto požiadavke používateľom vyhovieť.

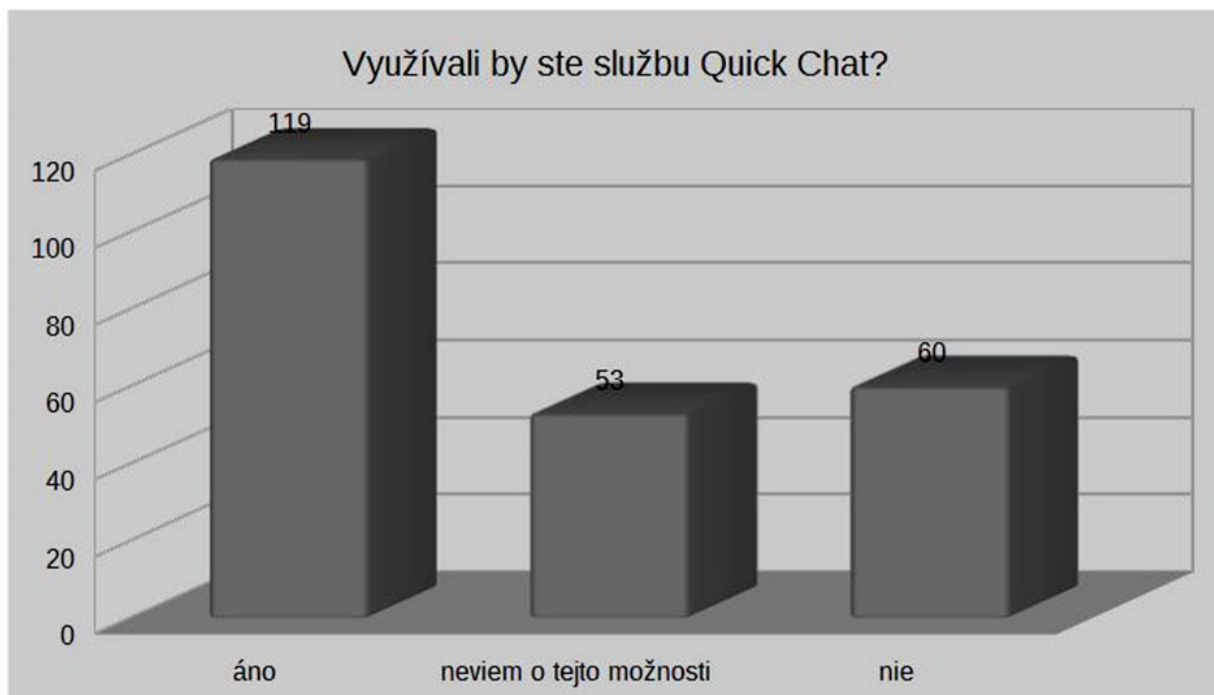
Obrázok 7 – Spýtajte sa knižnice

Zaviest' takúto synchronnú službu si vyžaduje koordináciu takmer celej knižnice. Je potrebná určitá postupnosť na to, aby túto službu mohli používatelia využívať. Najskôr je potrebné vypra-

covať jednotlivé stratégie a postupy – čo je a čo bude cieľom tejto referenčnej služby. Dôležité je aj delegovanie zodpovednosti a určenie správcu quick chatu, na čo budeme odpovedať, prípadne

nevhodné správanie sa používateľ'a. Nemôžeme zabudnúť ani na legislatívnu prípravu – autorský zákon, ochrana osobných údajov, či vnútorné smernice. Referenčnú službu quick chat je potrebné zakomponovať aj do strategického rozvoja služieb a vypracovanie konkrétnych štandardov referenčnej služby. V rámci plánovania je dôležité stanoviť si pracovnú skupinu, ktorá bude riešiť nielen zavedenie služby, ale následné problémy, ktoré vystanú v priebehu poskytovania tejto služby. Takže je potrebné vypracovať si plán na jednotlivé kroky. V rámci personálu je nevyhnutné vybrať taký personál, ktorého klúčová zručnosť bude multitasking, komunikačné zručnosti, zručnosť vo vyhľadávaní v katalógoch a elektronických informačných zdrojoch a zručnosť vo vedení rozhovoru. Na základe týchto definícií je potrebné definovať konkrétnu zodpovednosť a úlohy, technickú podporu a začleniť

túto službu do denných postupov a pracovného chodu knižnice. Veľmi dôležité sú aj školenia – kto a kedy bude školiť a samozrejme je aj ich aktualizácia. Po určitom čase chodu tejto služby je potrebné vyhodnotenie, či zavedenie tejto služby bolo alebo nebolo efektívne a užitočné pre používateľ'ov knižnice. Vyhodnotenie sa môže uskutočniť kombináciou dotazníka, prieskumu a štatistík. Aby sme boli spokojní so záverečným hodnotením služby, je nevyhnutné myslieť na publicitu a marketing referenčnej služby. Služba by mala mať vlastné logo a názov. Pre marketing je dôležité využiť všetky komunikačné prostriedky akými sú web, sociálne siete, médiá, diskusné skupiny, ústna propagácia či letáky. Podpora na zavedenie tejto služby vychádza aj z už spomínaného prieskumu, kde viac ako polovica opýtaných odpovedala, že službu quick chat by využívala, keby ju poskytovala knižnica.

Obrázok 8 – Quick Chat

Slovenská národná knižnica poskytuje digitálnu referenčnú službu Spýtajte sa knižnice už od roku 2004, kedy ju zaviedla ako prvá na Slovensku a od roku 2007 prostredníctvom portálu:

www.spytajtesakniznice.sk.

Je to služba, ktorá má vlastné logo a vlastnú webovú stránku. Do roku 2007 bola len asynchrónna a od roku 2007 poskytuje túto službu aj synchrónne prostredníctvom ICQ a SKYPE. Synchrónne poskytovanie digitálnych referenčných služieb bolo najskôr dosť využívané, no po čase používatelia stratili o ne záujem, pretože je tu

potrebná registrácia v danej službe a nie je viditeľná na webovej stránke knižnice, ani na stránke online katalógu knižnice.

Obrázok 9 – Logo Spýtajte sa knižnice

Slovenská národná knižnica zavedením digitálnej referenčnej služby sa ako prvá na Slovensku zaradila medzi svetové knižnice s prestížnymi službami. Poskytla používateľovi získať informácie bez toho, aby niekde volal alebo cestoval. Skrátila vzdialenosť medzi používateľom a knižnicou na minimum a umožnila širokej verejnosti využívať jej služby. Je nepochybné, že digitálna referenčná služba má svoje opodstatnenie. Jej postupné zavádzanie v knižniciach v zahraničí na začiatku milénia a u nás od roku 2004 je krokom vpred. Bolo to unikátne a jedinečné riešenie spojiť používateľov s odbornými a vedeckými knihovníkmi, ktorí môžu ďalej rozvíjať a podporiť v používateľoch ich vedecké a odborné myšlienky a práce. V dnešnej dobe je už niekoľko rokov v komerčnej sfére samozrejmosťou aj rýchly chat, ktorý podporuje predaj a starostlivosť o zákazníka. Prečo teda nepodporiť aj našich používateľov a neobohatiť naše služby o synchrónne služby?

Forma ICQ a SKYPE sa pre knižnicu ukázala ako nie moc vhodná služba, hoci sa stále využíva v súkromnom živote pri spojení sa s priateľmi alebo rodinou, ktorí sú od seba vzdialení. Komunikácia v tejto službe je podmienená registráciou a my potrebujeme komunikovať s používateľom okamžite a bez nutnej registrácie.

Prečo teda zaviesť referenčnú službu rýchleho chatu?

Môže sa stať populárnou, pretože je rýchla a pohodlná. Je vhodná len na krátke faktické požiadavky a všeobecné otázky na služby knižnice. Určite rýchly chat nemá za úlohu riešiť výskumné úlohy používateľov, ani iné zložité požiadavky,

ktoré by chceli používatelia. Nastavenie smerovania tejto služby je veľmi dôležité, ale nesmie byť úzko špecifické a nesmie mať jednotvárnú tendenciu, pretože samotný používateľ ovplyvní a jasne zadefinuje používanie a budúci vývoj tejto služby.

Rýchly chat je možné spropagovať a umiestniť tak, aby bola táto služba plne viditeľná pre používateľa a ten ju mohol využívať kedykoľvek je to potrebné. Je možné ju umiestniť ako na webovú stránku knižnice pre tých, ktorí hľadajú rýchle informácie o knižnici, katalógy, elektronické informačné zdroje alebo iné špeciálne informácie alebo na stránku online katalógu pre tých, ktorí chcú vyhľadávať v katalógu, ale nevedia ako. Dôvodov, prečo by mohli používatelia využívať a preferovať rýchly chat, je hneď niekoľko:

1. rýchla odpoveď na otázku používateľa
2. vzdialenosť knižnice od používateľa
3. používateľ má potrebu sa spýtať na množstvo rozdielnych otázok
4. používateľ hľadá len jeden špeciálny zdroj informácií, ktorý nevie nájsť
5. používateľ potrebuje počiatočnú pomoc pred tým, než začne informácie vyhľadávať.

Zavedenie digitálnej referenčnej služby stojí knižnicu nemalé finančné prostriedky. Samozrejme je možné využívať rôzne typy grantov a podpory zo strany vládnych, či mimovládnych organizácií. Prípadne využívať open source a školenie pracovníkov riešiť z vlastných radov zamestnancov. Možností je veľa ako začať. Treba mať chuť a podporu z vedenia knižnice, od daných, trpezlivých a múdrych knihovníkov a veľa spokojných používateľov.

Na druhej strane existuje aj niekoľko málo odporcov digitálnej referenčnej služby rýchleho chatu, ktorí presadzujú predovšetkým telefón, či e-mail. Steve Coffman a Linda Arret vypracovali štúdiu, v ktorej porovnávajú poskytnutie referenčnej služby prostredníctvom chatu a na druhej strane prostredníctvom telefónu a e-mailu. Spracovali množstvo štatistík najmä z konzorciálnych služieb online chatu, kde dokazovali,

že počet poskytnutých informácií prostredníctvom chatu je oveľa menej ako prostredníctvom e-mailu či telefónu. Vyčíslili aj náklady na jeden chat v porovnaní s jedným telefónom či e-mailom. Jednoznačne z tejto štúdie vyplýva, že synchrónne poskytovanie informácií je drahé a vyžaduje si personál, ktorý by sa mohol venovať používateľom v knižnici, no ten sa musí starať o chatovací server. Na druhej strane je tu možnosť zaviesť túto službu a pritom sa nedat' zruinovat'. Prvoradou úlohou je zníženie nákladov. Ak knižnica nedostáva obrovské množstvo otázok, nie je potrebné, aby boli vyčlenení špeciálni knihovníci len na chatovanie. Chatovaciu službu je možné zaradiť medzi pracovníkov referenčnej služby v knižnici, kde popri práci v knižnici, môžu odpovedať na otázky používateľov prostredníctvom chatu, pričom každý software upozorní, že prichádza chat. Tak je možné znížiť náklady na personál. V druhom rade je možnosť vytvoriť konzorcium, ktoré šetrí finančné prostriedky na spoločný software, umožňuje spoločné využívanie špecializovaných odborníkov na konkrétne témy a pod. V neposlednom rade je možné ušetriť na softwary, ktorého cena sa pohybuje od 0€ až po státisíce eur. Záleží len na nás, či a ako poskytneme chatovaciu referenčnú službu a ako sa vysporiadame s možnými rizikami a nákladmi na ňu.

Záver

Uskutočnenie dotazníkového prieskumu nám ukázalo smer, akým sa máme uberať. Niektoré veci sme poznali od používateľov, kde informácie sme získali osobným, prípadne e-mailovým kon-

taktom. Dotazník potvrdil niektoré naše predpoklady konkrétnych potrieb zo strany používateľov, o ktorých sme vedeli, že by sme mali realizovať a niektoré boli pre nás prekvapením a novým zistením. Samozrejme nie všetky požiadavky zo strany používateľov sa dajú realizovať – napríklad sprístupnenie zdigitalizovaných dát voľne na internete, pretože nám to neumožňuje autorský zákon. Naopak, niektoré je potrebné realizovať, aby sme docielili spokojných používateľov. Jedni odpovede boli pre nás prekvapujúce, iné sme očakávali. V konečnom dôsledku celý prieskum bol pre nás inšpirujúci pre ďalšie obdobie existencie služieb Slovenskej národnej knižnice. Výsledky chceme realizovať tak, aby sa služby SNK priblížili k predstavám používateľov a boli pre nich k dispozícii. Pretože aj u nás platí – spokojný používateľ = spokojná knižnica.

Popis k obrázkom:

- Obrázok 1: Grafická úprava dotazníka
- Obrázok 2: Grafická úprava informačného leťáku k dotazníkovému prieskumu
- Obrázok 3: Grafické vyhodnotenie využívania služieb v SNK
- Obrázok 4: Grafické vyhodnotenie využívania katalógov v SNK
- Obrázok 5: Grafické vyhodnotenie využívania eiz v SNK
- Obrázok 6: Grafické vyhodnotenie spokojnosti s poskytovanými službami v SNK
- Obrázok 7: Grafické vyhodnotenie služby Spýtajte sa knižnice
- Obrázok 8: Grafické vyhodnotenie záujmu používateľov o službu Quick Chat
- Obrázok 9: Logo služby Spýtajte sa knižnice

Zoznam bibliografických odkazov

1. COFFMAN, Steve and ARRET, Linda: To Chat Or Not to Chat – Taking Another Look at-Virtual Reference, Part 1. In: *Searcher*, Vol. 12, No. 7 – July/August2004.
2. COFFMAN, Steve and ARRET, Linda: To Chat Or Not to Chat – Taking Another Look at-Virtual Reference, Part 2. In: *Searcher*, Vol. 12, No. 8 – September2004.
3. HALIENOVÁ, Zuzana: Služba Spýtajte sa knižnice na Slovensku. In: *Knižnica*, roč. 8, 2007, č. 7, s. 7- 10.
4. JANOVSĀ, Darina: Digitálne referenčné služby v Slovenskej národnej knižnici. In: *Knižnica*, roč. 8, 2007, č. 7, s.18-24.
5. MIKUŠOVIČ, Dušan: Psychologička z prieskumnej agentúry: Aj emócie sa dajú merat', stačí softvéra webkamera. In. Denník N, 30.4.2016. Dostupné na: <https://dennikn.sk/445730/psychologicka-prieskumnej-agentury-aj-emocie-sa-daju-merat-staci-softver-webkamera>

KONCEPTUÁLNY MODEL DIGITÁLNEHO PREPOJENIA KNIŽNÍC S KNÍHKUPECTVAMI A VYDAVATELSTVAMI

Buzová, Katarína – Regec, Milan – Šatárová, Simona

Katedra knižničnej a informačnej vedy, Filozofická fakulta UK v Bratislave

Abstrakt

Príspevok predkladá model prepojenia katalógov knižníc s webovými stránkami kníhkupectiev a s mobilnou aplikáciou pre skenovanie ISBN kódov zo systémového a používateľského hľadiska. Analyzuje knižničné interoperateľné protokoly a úroveň ich implementácie do knižnično-informačných systémov na Slovensku a mieru ich využívania knižnicami, na základe čoho navrhuje a porovnáva tri základné formy dátového prepojenia medzi kníhkupectvami a knižnicami, medzi ktoré patrí využitie protokolov Z39.50, OAI PMH, Z39.83 (NCIP) a priame pripájanie k súborným katalógom prostredníctvom vlastného API.

Abstract

Paper presents model of linking library catalogues with the websites of bookstores and with mobile application for scanning ISBN codes from a system and user point of view. It analyzes the library interoperability protocols and the level of their implementation in the library information systems in Slovakia and the extent of their use by libraries. It therefore proposes and compares three basic forms of data interconnection between bookstores and libraries, including the use of Z39.50, OAI PMH, Z39.83 (NCIP) and direct connection to the union catalogues through their own API.

Kľúčové slová:

API, interoperačný protokol, ISBN, knižnično-informačný systém, mobilná aplikácia, NCIP, OAI-PMH, OPAC, rozšírenie prehliadača, webová stránka, Z39.50, Z39.83

Keywords:

API, browser extension, interoperability protocols, ISBN, library information system, mobile applications, NCIP, OAI-PMH, OPAC, webpage, Z39.50, Z39.83

Úvod

Inšpiráciou k vzniku modelu digitálneho prepojenia knižníc s kníhkupectvami a vydavateľstvami bolo rozšírenie pre prehliadač Google Chrome: LibraryExtension (LibraryExtension 2016). Dané rozšírenie prepája elektronické kníhkupectvo na stránkach Amazon.com s vybranými knižnicami a umožňuje získať informácie o dostupnosti zobrazovaných kníh v používateľom zvolených knižniciach, je však obmedzené len na jedno internetové kníhkupectvo a jedného producenta knižnično-informačného systému (firmu Over-Drivea systém digitálnej knižnice od firmy 3M).

Naším cieľom je vytvorenie univerzálnejšieho, modulárneho konceptu aplikácie, ktorá umožní efektívne prepojenie webových stránok slovenských kníhkupectiev a vydavateľstiev, ako aj fy-

zických objektov (samotných kníh) s on-line katalógmi slovenských knižníc. Ako riešenie predstavujeme návrh služby BOOKHUNTER v podobe rozšírenia pre internetový prehliadač a mobilnej aplikácie. Samotnému návrhu predchádzala analýza technických požiadaviek pre implementáciu navrhovaných funkcií a následne mapovanie implementácie relevantných protokolov v knižnično-informačných systémoch na Slovensku a miera ich využívania knižnicami.

**Dátové prepojenia, komunikačné
protokoly a štandardy**

Elektronické bibliografické, rešeršné a výpožičné služby sú založené na štandardizovaných protokoloch a modeloch, ktorých využitie je dôležité pri nami navrhovaných modeloch prepojenia knižničných katalógov s externým prostredím.

- Z39.50 (Information Retrieval: Application Service Definition & Protocol Specification) – protokol pre vyhľadávanie a získavanie informácií o dokumente (metadát) bez ohľadu na jeho formát (Taylor 2003). Protokol je postavený na architektúre klient-server.
- Z39.83 (NISO Circulation Interchange Protocol), nazývaný aj skrátene NCIP slúži na automatizáciu úloh súvisiacich s cirkuláciou knižničných jednotiek. Podnetom pre jeho vznik bolo pokrytie služieb ako priame konzorciálne výpožičky, medziknižničná výpožičná služba a samoobslužné pulty pre výpožičiavanie a vracanie kníh (NISO 2012, 2017).
- OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting) protokol pre získavanie metadát o knižničných záznamoch z katalógov, ktorý umožňuje tvorbu priebežne aktualizovaných súborných katalógov a prevádzkovanie s nimi spojených služieb (Lynch 2001).
- FRBR je konceptuálny model reprezentujúci holistický prístup k vyhľadávaniu a prístupu k informáciám. FRBR definuje rôzne entity objektu (je možné ich chápať aj ako vlastnosti, nielen z hľadiska formy, ale aj z hľadiska obsahu) a vzťahy medzi nimi. Cieľom FRBR je vytvárať katalógy, ktoré sú jednotnejšie, prehľadnejšie a viac prístupné používateľom prostredníctvom vyjadrenia hierarchie vzťahov medzi entitami a ich vzájomného dynamického prepojenia (Library and Information Science Wiki 2012).
- API (Application Programming Interface) nepatrí medzi knižničné protokoly, ale je to sada aplikácií vlastných protokolov, funkcií, príkazov a objektov, ktoré jej umožňujú efektívne komunikovať s externým prostredím (TechTerms 2016). Pomocou API je možné prepojenie rôznych databáz, ale aj funkcionality medzi dvoma rôznymi systémami – od automatického publikovania na sociálnych sieťach až po autentifikáciu používateľov a výpožičné služby podobne ako v prípade NCIP.

Vzhľadom na to, že ide o základné stavebné prvky, bolo dôležité zistiť podporu týchto protokolov v knižničných systémoch na Slovensku a mieru ich využívania knižnicami.

Katalógy OPAC v knižničných systémoch na Slovensku a miera implementácie vybraných protokolov

Na Slovensku v súčasnosti pôsobia štyria hlavní producenti KIS, a to *VTLS Virtua*, firma *LANIUS* so svojim systémom *CLAVIUS*, firma *SVOP* so systémom *DAWINCI* a firma *COSMOTRON* so systémom *ARL* (Advanced Rapid Library).

Knižnično-informačný systém *DAWINCI* v súčasnosti na Slovensku používa približne 43 knižníc. V roku 2013 spoločnosť *SVOP* s. r. o. predstavila súborný katalóg *INFOGATE*, ktorý funguje na protokoloch Z39.50 a OAI PMH na základe ktorých získava potrebné informácie o bibliografických záznamoch partnerských knižníc (*SVOP* 2015). V súbornom katalógu *INFOGATE* sa nachádza 31 knižníc, z toho 12 verejných a zvyšok sú vedecké a akademické knižnice. Protokol Z39.50 server využíva približne 8 knižníc. Pri knižniciach zapojených do projektu *INFOGATE* je implementovaný protokol OAI PMH, avšak len pre internú potrebu tohto projektu, inak ide o príplatkovú službu. Systém *DAWINCI* momentálne nepodporuje FRBR, ale pomocou väzbových polí, ktoré sú k dispozícii by bolo možné takúto štruktúru aplikovať.

Súčasťou knižnično-informačného systému *VIRTUA* je súborný katalóg *KIS3G*, v ktorom sa nachádza 30 knižníc a ich pobočky. Informáciu o všetkých inštaláciách *KIS VIRTUA* nám Slovenská národná knižnica nevedela poskytnúť. V *KIS VIRTUA* je serverová časť protokolu Z39.50 súčasťou štandardného balíka. Protokol OAI PMH využíva *SNK* interne pre portál *KIS3G* podobne ako pri *KIS DAWINCI*. Jeho sprístupnenie pre iné účely je najmä otázkou konfigurácie. Systém je pripravený aj pre FRBR, ten však nie je knižnicami využívaný.

Knižnično-informačný systém *ARL* používa momentálne na Slovensku 50 knižníc. Protokoly Z39.50 a OAI PMH sú poskytované zdarma, kniž-

nice platia len servisné hodiny v prípade, že vyžadujú asistenciu pri konfigurácii systému. Vzhľadom na štruktúry a polia pre FRBR sú systémy ARL podporované, ale knižnice ich nevyužívajú.

Systém **CLAVIUS** na Slovensku používa približne 414 knižníc z toho je 309 školských a 105 verejných a odborných. Spoločnosť LANIUS na Slovensku prevádzkuje aj dva súborné katalógy, a to v Žilinskom kraji (5 knižníc) a v Banskobystrickom kraji (6 knižníc). Ďalších 12 knižníc v Trenčianskom kraji pracuje so spoločnou databázou, teda

pristupujú do jedného katalógu. V rámci súborných katalógov má zakúpený protokol OAI PMH 19 knižnica Z39.50 server má zakúpený 1 knižnica. Knižnice, ktoré sa nenachádzajú v súbornom katalógu, protokol OAI PMH nemajú (Clavius 2016). CLAVIUS nemá implementované štandardy FRBR, ale KIS novej generácie TRITIUS, ktorý je jeho nástupcom, má plne integrované väzby FRBR. Aktuálne je na Slovensku implementovaná prvá inštalácia katalógu TRITIUS a pripravujú sa ďalšie.

Názov KIS	Súborný katalóg (počet knižníc)	Počet inštalácií	Z39.50 server	OAI PMH	FRBR
DAWINCI	INFOGATE (31 knižníc)	43	8	do 10 a interné účely	nie
VIRTUA	KIS3G (30 knižníc)	n/a	všetky v súb. kat.	zdarma interné účely, možnosť konfigurácie	áno
ARL	nemá	50	všetky	1 v cene možnosť plat. konfigurácie	áno
CLAVIUS	Žilinský kraj (5-6) Banskobystrický kraj (5-6) Trenčiansky kraj (12)	414	1	19	len v KIS TRITIUS (1 knižnica)

Tab. 1: Prehľad knižnično-informačných systémov na Slovensku

Z prehľadu vyplýva, že implementácia a najmä využívanie štandardných protokolov pre zdieľanie informácií slovenskými knižnicami je na veľmi nízkej úrovni. Príčinou je to, že s ich zavádzaním sú spojené finančné náklady, jednak v potrebe dodatočných licencií od dodávateľov KIS a jednak v nutnosti protokoly správne nakonfigurovať, čo si každá knižnica nedokáže spraviť sama a je tu tiež potrebná platená podpora zo strany dodávateľa KIS. Druhým faktorom je otázka motivácie, kedy knižnice doteraz nepociťovali potrebu sa týmto spôsobom prepájať. Toto sa ale mení s postupným nástupom súborných katalógov. Súčasný stav prakticky vylučuje možnosť postaviť fungovanie aplikácie len na protokoloch Z39.50 a OAI bez finančných nákladov, ktoré by museli bezprostredne znášať knižnice. Implementácia FRBR postupuje pomaly nie-

len u nás, ale aj vo svete, nakoľko je mimoriadne prácná. Aj preto sa aktuálne skúmajú možnosti, ako by s vytváraním FRBR vzhľadom vedela pomôcť umelá inteligencia no v krátkodobom horizonte s využitím tohto protokolu nemôžeme v našej aplikácii počítať.

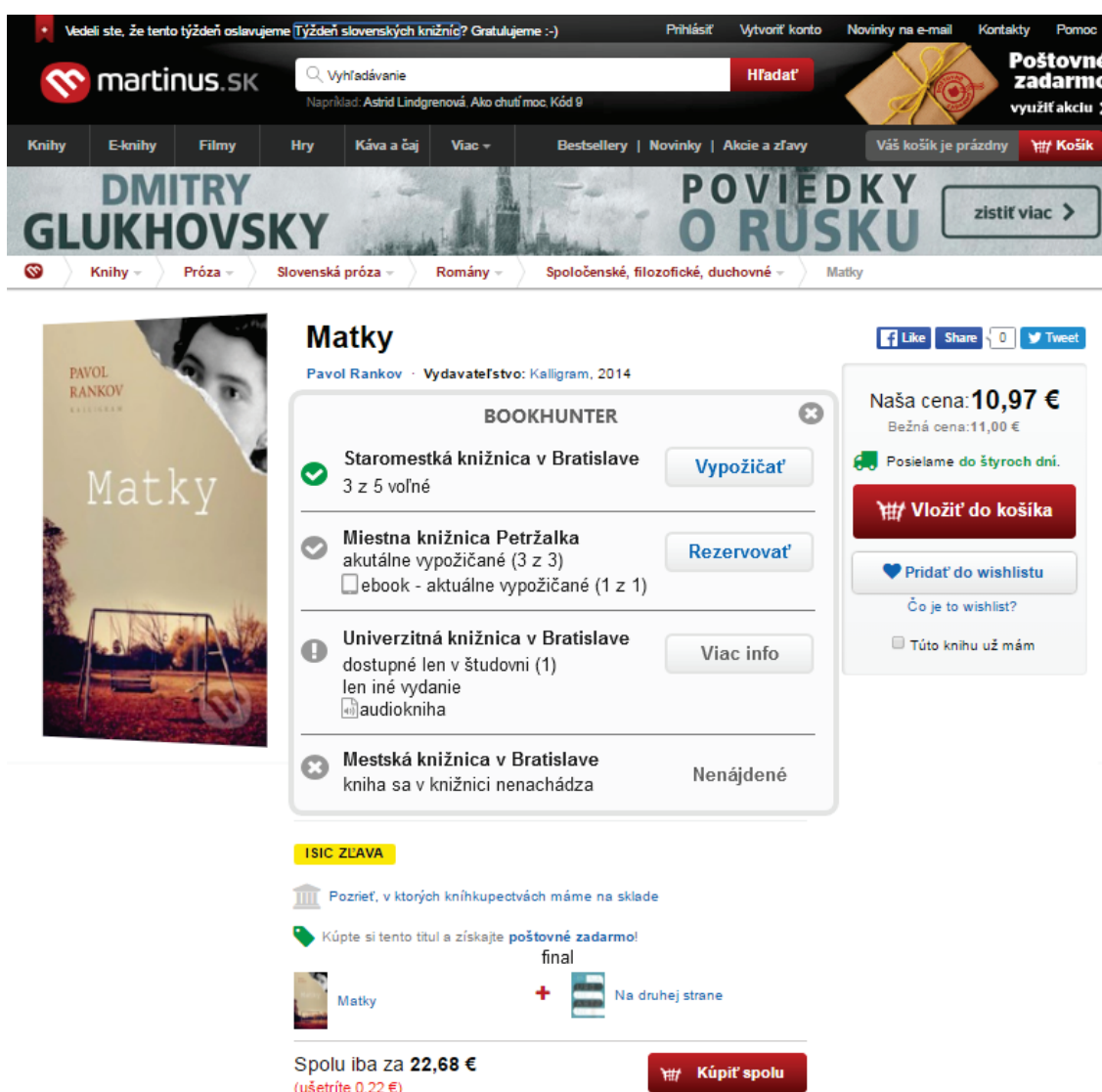
Koncept služby BOOKHUNTER z používateľského hľadiska

Služba BOOKHUNTER je navrhovaná v dvoch základných, na sebe nezávislých podobách:

1. rozšírenie do internetového prehliadača,
2. samostatná aplikácia pre mobilné telefóny.

Cieľom návrhu modelu **rozšírenia BOOKHUNTER** je vyhládanie a rezervácia kníh zobrazených na webových stránkach kníhkupectiev a vydavateľstiev z používateľom predvolených knižníc. Pri inštalácii rozšírenia si používateľ vyberie ním preferované knižnice následne pri návšteve webového sídla kníhkupectva alebo vydavateľstva a po zobrazení webovej stránky s konkrétnym titulom sa k jeho popisu automaticky pripoja in-

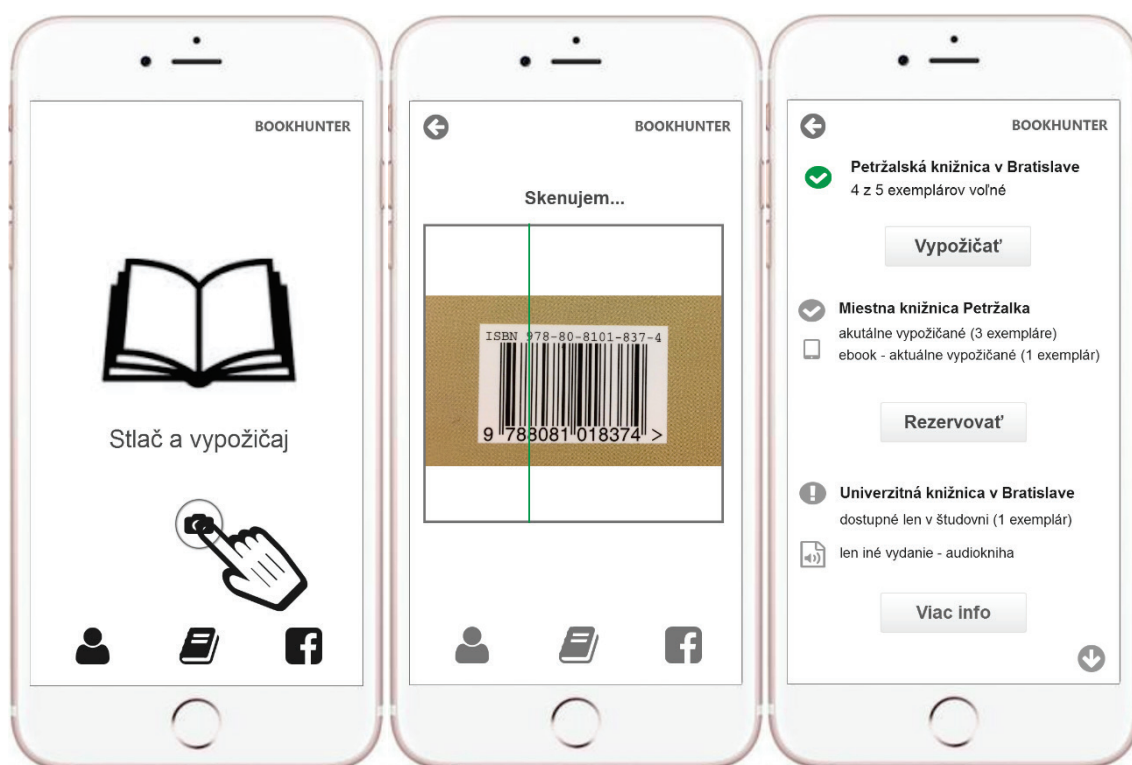
formácie zo služby BOOKHUNTER o dostupnosti kníh daných knižnicami (Obr. 1) a prirodzene sa tak integrujú do aktuálneho rozhrania bez toho, aby narúšali používateľskú skúsenosť a estetický dojem. Legislatívna otázka vkladania údajov do zobrazenej webovej stránky je vyriešená tým, že pri inštalácii rozšírenia používateľ dáva svoj súhlas na upravovanie obsahu navštívených webových stránok kníhkupectiev a vydavateľstiev.

Obr. 1: Ukážka načítaného rozšírenia BOOKHUNTER na webovej stránke kníhkupectva Martinus (upravené podľa Šatarová 2017)

Pri prvom spustení mobilnej aplikácie si používateľ vyberie ním preferované knižnice. Následne aplikácia umožňuje snímať ISBN/EAN kód knihy

prostredníctvom fotoaparátu, čím aktivuje službu BOOKHUNTER.

Obr. 2: Ukážka návrhu mobilnej aplikácie BOOKHUNTER (Šatarová 2017)

V závislosti na dátach obsiahnutých v katalógu konkrétnej knižnice služba BOOKHUNTER (v rámci rozšírenia aj aplikácie) ponúkne aj doplňujúce informácie o počte exemplárov, prípadne iné súvisiace knihy alebo knihy v inej fyzickej podobe (digitálna kniha, audiokniha, iná jazyková verzia). Používateľ sa môže stretnúť so štyrmi stavmi dostupnosti knihy:

- dostupná kniha, ktorú si môže vypožičať,
- nedostupná kniha, ktorá je aktuálne vypožičaná, ale používateľ si ju dokáže rezervovať,
- kniha, ktorá je dostupná v obmedzenej (len prezenčne), resp. inej forme (audiokniha, e-kniha), o ktorej je možné získať viac informácií v katalógu knižnice,
- nedostupná kniha, ktorú nie je možné vypožičať ani rezervovať.

Pri možnostiach rezervovať alebo vypožičať knihu by bolo ideálne túto operáciu vykonať priamo na zobrazenej webovej stránke kníhkupectva, či

priamo v prostredí aplikácie prostredníctvom služby BOOKHUNTER, avšak na to by bolo potrebné, aby naše knižnice podporovali autentifikáciu používateľov pomocou systému OpenID alebo iného otvoreného štandardu decentralizovaného autentifikačného protokolu. V tejto chvíli kliknutie na uvedené tlačidlá presmeruje používateľa do OPAC katalógu danej knižnice priamo na záznam o danej knihe prostredníctvom OpenURL.

Koncept služby BOOKHUNTER zo systémového hľadiska

Jednou zo základných požiadaviek pri návrhu architektúry bola modulárnosť a ďalej bolo našim cieľom vytvorenie riešenia, ktoré si nebude vyžadovať osobitú serverovú infraštruktúru potrebnú pre chod služby, tá by mala fungovať samostatne a nezávisle. Rozšírenie ani aplikácia si tiež ne-

ukladajú citlivé údaje o používateľovi okrem zoznamu ním preferovaných knižníc.

Modely zo systémového hľadiska pozostávajú z modelu *procesov služby BOOKHUNTER* (Obr. 3) a z modelu *procesného jadra* (Obr. 4).

Model procesov služby BOOKHUNTER

Vstup modelu rozšírenia:

- WWW – webová stránka so zobrazeným titulom – je súčasťou návrhu rozšírenia.

Procesné body rozšírenia:

1. PARSER: špecifický skript spracuje zobrazenú webovú stránku a extrahuje z nej bibliografické údaje, výsledkom čoho je súbor METADÁT
2. KONVERTOR: skript prevedie metadáta do formátu MARC XML, ktoré sú základným formátom pre všetky operácie PROCESNÉHO JADRA
3. Výstupom procesného jadra je súbor XML dokument obsahujúci informácie o dohladaných tituloch a ich dostupnosti a ďalšie špecifické informácie.
4. Prostredníctvom XLST transformácie je XML dokument prevedený do HTML podoby, ktorú je možné vložiť do webovej stránky.
5. INJEKTOR prepojí HTML dáta (snippet) s kaskádovým štýlom špecifickým pre každé kníhkupectvo a vloží ich priamo do zobrazenej stránky tak, aby boli vizuálne kompatibilné. Injektor tiež vloží tlačidlá pre vykonanie príslušných akcií (Vypožičať, Rezervovať), pokiaľ je takúto operáciu možné vykonať.

Výstup modelu rozšírenia:

- V tomto prípade sú vstupné aj výstupné body zhodné: webová stránka s vybraným titulom slúžia na získanie údajov a zároveň aj na prezentáciu informácií o dostupnosti a možnosti vypožičania knihy v knižniciach.

Vstup modelu aplikácie:

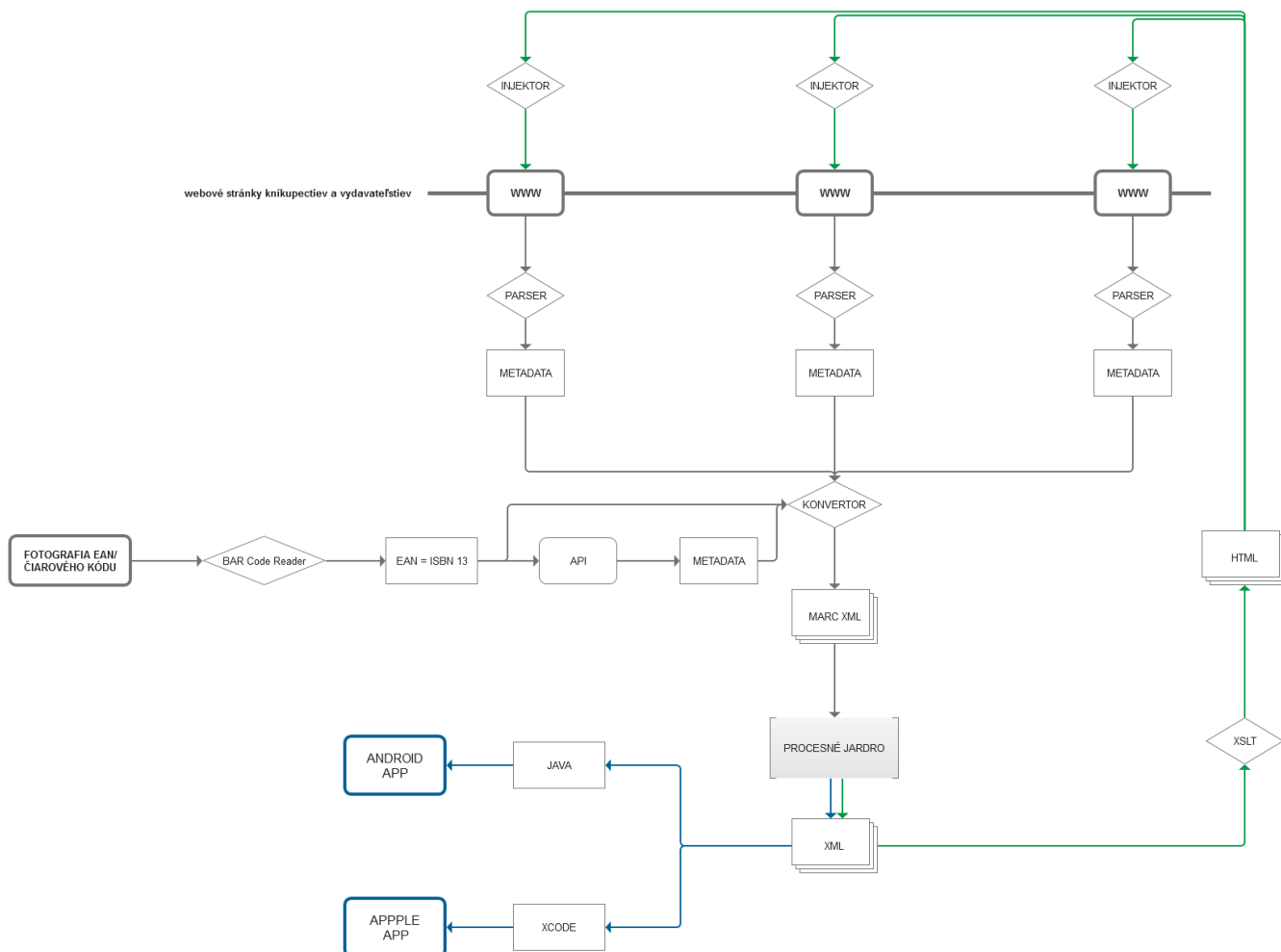
- *Fotografia ISBN/EAN* kódu – je súčasťou návrhu mobilnej aplikácie,

Procesné body aplikácie:

1. Integrovaná knižnica BAR CodeReader prevedie snímku čiarového kódu do číselnej podoby, výsledkom ktorej je EAN kód, ktorý je pri knihách totožný s trinásťmiestnym ISBN kódom.
2. Voliteľne prostredníctvom API volania načíta aplikácia z databázy vybraného poskytovateľa metadáta obsahujúce ostatné bibliografické údaje k získanému ISBN kódu. V prípade, že sa iné údaje nepodarí získať, pokračuje sa len s týmto kódom.
3. Ďalšie kroky sú totožné s modelom až po dosiahnutie PROCESNÉHO JADRA.
4. Výstupný XML dokument je ďalej spracovaný jazykom príslušnej mobilnej aplikácie (XCODE pre iOS alebo JAVA pre Android).

Výstup modelu aplikácie:

- Informácie o dostupnosti a možnosti vypožičania kníh v knižniciach sa zobrazujú prostredníctvom mobilnej aplikácie v operačných systémoch Android alebo iOS.

Obr. 3: Model procesov služby BOOKHUNTER (Šťatarová 2017)

Objekty a teda jednotlivé procesné kroky sú znázornené v tvare kosoštvorca a prenášané dáta v tvare obdĺžnika. Obdĺžnik so zaoblenými rohmi reprezentuje vstupný alebo výstupný bod aplikácie.

V službe BOOKHUNTER prebieha integrácia na úrovni webových stránok kníhkupectiev a vydavateľstiev, kde rozšírenie analýzou HTML kódu stránky získa informácie o zobrazenej knihe potrebné k jej dohľadaniu v katalógoch knižníc a zároveň automatickou úpravou tohto kódu vloží získané výsledky priamo na aktuálne zobrazenej stránke, čím ich prirodzene integruje do rozhrania daného kníhkupectva alebo vydavateľstva. Alternatívnou, avšak nami menej preferovanou možnosťou, je zobrazenie výsledkov v tzv. modálnom okne, nakoľko nechceme narušiť používateľovi možnosť čítať a interagovať so všetkými prvkami na navštívenej stránke.

Analýzou webových stránok najvýznamnejších slovenských kníhkupectiev a vydavateľstiev sme zistili, že zobrazené informácie sú automaticky spracovateľné navrhovaným spôsobom, napriek tomu, že ani jedno z nich nevyužíva na svojich stránkach zápis metadát pomocou štandardizovaných metadátových schém alebo mikroformátov.

V prípade aplikácie pre mobilné telefóny je integrácia zabezpečená napojením sa na fotoaparát mobilného zariadenia, prostredníctvom ktorého používateľ zosníma ISBN / EAN kód knihy, ktorý je automaticky rozpoznávaný a prevedený do číselného reťazca.

Model procesného jadra

Procesné jadro je srdcom celej aplikácie a realizuje samotné vyhľadávanie vo vybraných katalógoch. Procesné jadro sa k jednotlivým knižniciam pripája prostredníctvom tzv. konektorov, čo sú špecificky nakonfigurované pripájacie moduly. Vstupným formátom ako aj formátom pre všetky interné operácie je MARC XML (Library of Congress 2004).

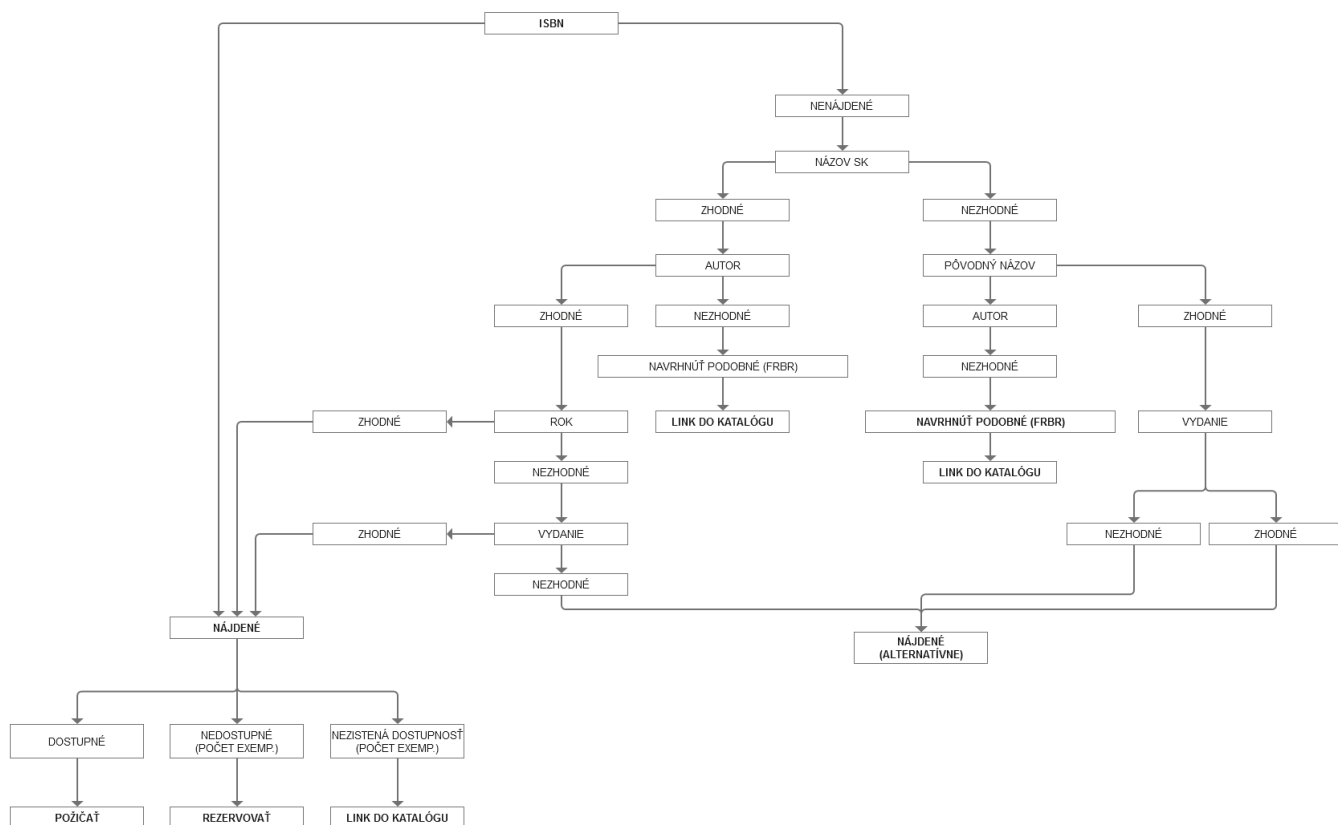
V prvej fáze služba overuje dostupnosť knihy pomocou vyhľadávania ISBN vo vybraných katalógoch. Ak žiadaný titul nájde (stav **Nájdené**), môže dôjsť k trom rôznym situáciám:

1. **Dostupné** – v ideálnom prípade systém dokáže prostredníctvom ISBN nájsť knihu a poskytne používateľovi údaje o dostupnosti a tlačidlo náležajúcej akcie pre vypožičanie knihy.

2. **„Nedostupné“** – ak žiaden exemplár so žiadaného titulu nie je momentálne dostupný, systém poskytne používateľovi údaj o celkovom počte exemplárov a možnosť si vybraný titul **rezervovať**.

3. **„Nezistená dostupnosť“** – ak vybraný katalóg údaje o dostupnosti nevie poskytnúť, alebo knihu nie je možné rezervovať, systém umožní prejsť čitateľovi priamo do katalógu prostredníctvom odkazu.

Ak sa systému nepodarí nájsť titul podľa ISBN, následne zistí dostupnosť prostredníctvom iných údajov, ako sú názov, pôvodný názov, autor, rok alebo vydanie. Ak sa systému podarí nájsť zodpovedajúcu knihu, aj keď to nie je identické vydanie alebo formát ako bol žiadaný titul, systém postupuje ďalej ako pri stave **nájdené** s príslušnou poznámkou o alternatívnej knihe. Toto vyhľadávanie príbuzných titulov je akousi nedokonalou náhradou chýbajúceho FRBR, ktoré by ho mohlo časom nahradiť.

Obr. 4 Model procesného jadra aplikácie BOOKHUNTER (Šatarová 2017)

Na základe výsledkov analýzy knižnično-informačných systémov a spôsobu ich implementácie v knižniciach na Slovensku sme vypracovali tri základné modely riešenia problematiky prepojenia katalógov knižníc so službou BOOKHUNTER.

Prepojenie pomocou protokolov Z39.50, OAI PMH a NCIP

Tento prístup spočíva v nakonfigurovaní aplikácie pre dopytovanie prostredníctvom štandardných „knižničných“ dotazov v dvoch krokoch. Prvým je zadanie dopytu cez Z39.50 protokol, ktorý je podľa zistených výsledkov nasledovaný požiadavkami na vybrané bibliografické záznamy cez OAI. Presnosť tohto riešenia môže byť zlepšená, ak by katalógy knižníc podporovali a boli vytvorené v súlade s modelom FRBR.

Pozitíva:

- knižničné riešenie,
- získanie presných a odborných dát,
- ľahká údržba po prvotnom nastavení,
- rýchlosť pri jednej knižnici,
- aktuálnosť získaných údajov,
- priame prepojenie s katalógom.

Negatíva:

- väčšina verejných knižníc nemá aktívne služby Z39.50 a OAI PMH,
- protokol NCIP zatiaľ v slovenských knižniciach nie je implementovaný,
- nejednotná implementácia zasielaných štruktúr pri OAI,
- nie každá knižnica má deduplikované záznamy,
- extra náklady pre knižnice pre potrebu dokúpenia a konfigurácie chýbajúcich modulov,
- neúplné údaje o dostupnosti,
- zložitá prvotná konfigurácia,
- pomalosť pridopytovaní viacerých knižníc,
- zaťažovanie KIS jednotlivých knižníc.

Extrakcia údajov z webových rozhraní OPAC katalógov

Tak ako rozšírenie BOOKHUNTER získava a vkladá údaje do webových stránok kníhkupectiev, pri tomto prístupe vytvorí na pozadí HTTP požiadavku a vyhladávanie sa realizuje priamo cez OPAC knižnice, pričom potrebné údaje sa extrahujú zo zaslanej www stránky analýzou HTML kódu.

Pozitíva:

- nezávislosť,
- bez finančných nákladov pre knižnice,
- aktuálnosť získaných údajov,
- najpresnejšie údaje o dostupnosti,
- teoretická možnosť zrealizovať výpočítanie priamo cez aplikáciu,
- priame prepojenie s katalógom knižnice.

Negatíva:

- pomalé získavanie výsledkov,
- náročné na úvodnú implementáciu,
- náročné na údržbu – každú zmenu v rozhraní katalógu, aj dizajnovú, bude treba premietnuť do aplikácie,
- producenti KIS môžu protipatreniami zámerne znefunkčňovať toto riešenie,
- bez možnosti pokročilého vyhladávania,
- získané výsledky nemusia byť úplné, OPAC nemusí zobrazovať všetky potrebné údaje,
- možnosť zneužitia.

Pri tomto riešení sú možnosti rozšírenia pre webový prehliadač o niečo širšie ako možnosti aplikácie v mobilnom telefóne, nakoľko v prehliadači je možné HTTP požiadavku realizovať napríklad aj v novom okne a potrebné úkony v tomto okne naprogramovať pomocou skriptov simulujúcich skutočného používateľa. Tým by sa síce eliminovala možnosť producentov KIS blokovat funkčnosť rozšírenia BOOKHUNTER, no napriek tomu je toto riešenie v „šedej zóne“ a zo všetkých možných asi tá posledná možnosť.

Priame napojenie na knižnično-informačné systémy prostredníctvom API

Toto riešenie zachytáva súčasný trend vytvárania súborných katalógov pre rôzne konzorciá, ktoré prevádzkujú priamo producenti jednotlivých KIS. Riešenie spočíva v úzkej spolupráci s nimi a opiera sa o vytvorenie súboru API volaní, pomocou ktorých môžu rozšírenie aj aplikácia BOOKHUNTER priamo komunikovať s týmito súbornými katalógmi.

Pozitíva:

- pripojenie prostredníctvom špeciálne vytvorených API,
- deduplikované záznamy, ak sú deduplikované v súbornom katalógu
- rýchlosť,
- spolaľivosť pripojenia,
- nutnosť nadväzovať menší počet spojení pri viacerých knižniciach,
- jednoduchá konfigurácia aj údržba,
- presné a úplné informácie,
- možnosť postupného rozširovania funkcionality.

Negatíva:

- informácie o dostupnosti nemusia byť dostupné a aktuálne (nie sú získavané v reálnom čase),
- závislosť na partnerstve a obchodnej politike producentov KIS,
- riešenie nemusí pokryť všetky knižnice.

Toto riešenie sa po úvodných konzultáciách s jednotlivými producentmi KIS na Slovensku javí ako zatiaľ najperspektívnejšie. Nevýhodu v podobe nezačlenenia všetkých knižníc je možné odstrániť kombináciou riešenia s riešením postavenom na štandardných protokoloch, čo umožňuje modulárny dizajn aplikácie.

Záver

Cieľom príspevku je priniesť nové trendy do prostredia slovenských knižníc a ich následné aplikovanie.

Navrhovaný model služby BOOKHUNTER vytvára priame prepojenie medzi komfortom kníhkupectva so sofistikovanosťou knižničného katalógu.

Na základe prieskumu funkčnosti a miery implementácie knižničných komunikačných protokolov v domácich podmienkach boli vypracované tri stratégie riešenia navrhovaného prepojenia: 1. s využitím protokolov Z39.50/OAI PMH/NCIP, 2. extrahovaním dát z odpovedí OPAC katalógov na http dopyty služby, 3. spoluprácou s producentmi KISa priamym prístupom do nimi spracovaných súborných katalógov prostredníctvom API volaní. Prekážkou prvého riešenia je nízka miera implementácie týchto protokolov medzi slovenskými knižnicami a podstatné finančné náklady s ich zavádzaním. Nevýhodou druhého riešenia je vysoká miera zaťaženia katalógu a možné obštrukcie zo strany prevádzkovateľov KIS. V prvej fáze je najperspektívnejšie tretie riešenie v kombinácii s prvým pre tie knižnice, ktoré nie sú zapojené do niektorého zo súborných katalógov, ale už využívajú Z39.50/OAI prípadne NCIP. Predbežné rozhovory s producentmi KIS ukazujú, že tomuto riešeniu sú priaznivo naklonení aj oni.

Analýzou webových stránok najväčších slovenských kníhkupectiev sme zistili, že s výnimkou portálu Gorila.sk obsahujú všetky potrebné bibliografické údaje v takej forme, že je možné ich automaticky extrahovať pre ďalšie spracovanie. Kníhkupectvo Gorila.sk žiaľ nezverejňuje k ponúkaným titulom identifikátor ISBN, ktorý slúži v našom modeli ako primárne vyhľadávacie pole. Nakoľko databáza na Slovensku pridelených ISBN čísiel nie je dostupná na internete, získať úplný bibliografický záznam je komplikované. Žiadne zo sledovaných kníhkupectiev pre zápis bibliografických údajov nepoužívalo mikroformáty alebo iné štandardné metadátové štruktúry.

Nadalej pretrvávajúcimi problémami zostáva zisťovanie aktuálnej dostupnosti titulov, ktoré by bolo realizovateľné prostredníctvom protokolu Z39.83 (NCIP), avšak ten na Slovensku zatiaľ nie je využívaný. V prípade absencie konkrétneho titulu by nájdiť relevantných príbuzných tituly

tulov významne zvýšila implementácia zásad FRBR. Tá však chýba nielen v systémoch CLAVIUS a DAWINCI, ale absentuje najmäzo strany knižníc – konvertovať existujúci katalóg je totiž mimoriadne časovo náročné a vyžaduje si vyškolených pracovníkov. Plná funkcionlita služby BOOKHUNTER s komfortnou možnosťou objednania knihy priamo z webovej stránky kníhkupectva by si vyžadovala využitie otvorených štandardov decentralizovaných autentifikačných protokolov.

Popularita už existujúceho rozšírenia LibraryExtension medzi používateľmi v zahraničí vytvára dobrý základ pre to, aby bol podobný model úspešný aj u nás. Štúdia ukázala, že jeho implementácia je aj v našom fragmentovanom prostredí možná, avšak bude neporovnateľne zložitejšia a vyžiada si spoluprácu knižníc ako aj mnohých ďalších, navzájom konkurenčných subjektov.

Zoznam bibliografických odkazov

1. Clavius, 2016. Knižničný systém Clavius – základné informácie. [online]. [cit. 2017-03-19]. Dostupné na: <http://www.clavius.sk/>
2. Library and InformationScience Wiki, 2012. FRBR. *Library and InformationScience Wiki* [online]. [cit. 2017-03-22]. Dostupné na: <https://liswiki.org/wiki/FRBR>
3. LibraryExtension, 2016. FrequentlyAskedQuestions. *LibraryExtension* [online]. [cit. 2017-04-10]. Dostupné z : <https://www.libraryextension.com/frequently-a/sked-questions>
4. Library of Congress, 2004. MARC XML Design Considerations. *TheLibrary of Congress* [online]. Washington [cit. 2017-02-25]. Dostupné na: <http://www.loc.gov/standards/marcxml/marcxml-design.html>
5. LYNCH, Clifford, 2001. MetadataHarvesting and theOpenArchivesInitiative. *ARL* [online]. [cit. 2017-02-25]. Dostupné na: <http://old.arl.org/resources/pubs/br/br217/br217mhp.shtml>
6. NISO, 2012. NCIP: NISO CirculationInterchangeProtocol. *NISO* [online]. [cit. 2017-04-09]. Dostupné na: <http://www.ncip.info/introduction-to-ncip.html>
7. NISO, 2017. About NISO. *NISO* [online]. [cit. 2017-02-25]. Dostupné na: <http://www.niso.org/about/>
8. SVOP, 2015. Knižnično-informačný systém DAWINCI. *SVOP* [online]. [cit. 2017-03-12]. Dostupné na: <https://www.svop.eu/index.php/produkty/kis-dawinci/>
9. ŠATAROVÁ, Simona, 2017. *Automatizované prepojenie knižničných katalógov s webovými stránkami a aplikáciami kníhkupectiev*. Bratislava [cit. 2017-06-25]. Bakalárska práca. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Školiteľ' Mgr. Katarína Buzová, PhD.
10. TAYLOR, Stephanie, 2003. A quickguide to ... Z39.50. In: *Interlending&documentsupply* [online]. Bradford: Emerald Group PublishingLimited, roč. 31, č. 1. s. 25-30 [cit. 2017-02-25]. ISSN 0264-1615. Dostupné na: <https://search.proquest.com/docview/217745927?accountid=17229>
11. TechTerms, 2016. API. *TechTerms* [online]. [cit. 2017-02-19]. Dostupné na: <https://techterms.com/definition/api>

GENERÁCIA MILENIÁNOV – VÝZVA PRE AKADEMICKÚ KNIŽNICU

Kmet'ová, Jitka

Slovenská ekonomická knižnica v Bratislave

Abstrakt

Generácia "mileniánov" má svoje špecifické vnímanie spoločnosti. Informačné potreby a požiadavky tejto generácie kladú vývojovo iné nároky na poskytované služby a teda aj na knižnice. Akademické knižnice sú v knižničnom systéme špecifické tým, že generácia mileniánov tvorí absolútnu väčšinu používateľ'ov. Redizajn poskytovaných služieb, prostredia a komunikácie - aké sú možnosti a schopnosti akademickej knižnice na Slovensku? Existuje pomyselná hranica, ktorú by knižnica nemala prekročiť?

Abstract

The generation of "Millennials" has its own specific perception of society. The information needs and requirements of this generation pose developmental demands on the services provided and thus on the libraries. Academic libraries are specific in the library system because the generation of millennials is the absolute majority of users. Redesign of provided services, environment and communication - what are the possibilities and abilities of the academic library in Slovakia? Is there a limit that the library should not exceed?

Kľúčové slová

akademická knižnica, mileniáni, knižnično-informačné služby, sociálne siete, marketing, dizajn služieb

Keywords

Academic Library, Millennials, Library and Information Services, Social Networks, Marketing, Design Services

Súčasná neustále narastajúca dynamika vývoja vo všetkých oblastiach zvyrazňuje bežné generačné rozdiely vo vnímaní sveta, spôsobu práce a žitia. Z hľadiska informačného správania nových generácií a prudko sa rozvíjajúcim technológiám vzniká „priepasť“ medzi prostredím knižnice a internetu. Všeobecná dostupnosť a nárast objemu digitálneho obsahu zvyšuje očakávania a určuje štandard, podľa ktorého sú knižnice posudzované. Potreba mať informácie dostupné okamžite a bez väčšej námahy prispievajú k tomu, že knižnice sa musia o to viac snažiť, aby nestrácali postavenie a musia sa vysporiadať s nel'ahkými úlohami:

- meniť rozšírené vnímanie knižníc len ako sprostredkovateľ'a kníh,
- pochopiť, akými zmenami spoločnosť dnes prechádza na úrovni informácií a informačných technológií,

- dokonale spoznať nové typy používateľ'ov a priebežne prispôbovať fungovanie a služby ich potrebám a očakávaniam,
- nastaviť interné a externé procesy novým podmienkam.

O generáciách

Generácia je vo všeobecnosti definovaná ako skupina ľudí, ktorej spoločným znakom je obdobie, v ktorom vyrastá. Dané obdobie je charakteristické určitými historickými, kultúrnymi alebo inými udalosťami, ktoré podmieňujú vlastnosti generácie bez ohľadu na unikátny individuálny život. Generačné vedomie má svoj základ najvýraznejšie v zdieľanom sociálnom prostredí - vymedzovanie podľa prežívania globálnych udalostí, obl'uby rovnakých filmov, televíznych programov, hudby, literatúry, atď. Spoločne prežitie

udalosti a spoločná skúsenosť prispieva ku vzniku postojov a názorov určitej generácie, spája jej členov, ale zároveň môže byť aj zdrojom prekážok v komunikácii s členmi inej generácie. Identifikácia a štandardné priradovanie charakteristík príslušníkov súčasných generácií podľa spoločenských, kultúrnych, ekonomických a technologických zmien nie je jednoduché a neexistuje v tom stopercentná zhoda. Časové zaradenie sa prelína a odlišuje v závislosti od názorov psychológov a sociológov, ale aj od sociálneho a ekonomického stavu jednotlivých regiónov.

Dnes sa v akademických knižniciach stretávajú 3 generácie (používatelia aj zamestnanci knižnice) s rozdielnymi prístupmi, očakávaniami, motíváciou, pracovným tempom a pracovným nasadením:

Baby Boomers

(narodení v období rokov 1948 – 1963)

Nazývaná aj „povojnová generácia“, či „šťastná generácia“.

Veľmi optimistická generácia, ktorá priniesla mnoho zmien do spoločnosti. Ich svet sprevádzal ekonomický rast a populačná explózia.

Generácia X

(narodení 1964 – 1979)

Práca je pre nich najdôležitejšia. Majú radi svoje istoty a pri výchove detí sú veľmi úzkostliví, pretože svoje detstvo prežili v osamení, keďže rodičia prevažnú časť dňa trávili v práci.

Spotrebiteľské správanie majú silne ovplyvnené reklamou. „Najskôr práca, potom zábava“

Generácia Y

(narodení 1980 – 2000)

Nazývaná aj „Generácia WHY“ (v angličtine je to slovná hračka, pretože Y sa vyslovuje ako why = prečo).

Prvá skutočne napojená a prepojená generácia. Generácia otázok a spochybňovaní. Zomkli sa k sebe navzájom a neveria ani rodine, ani štátu, ani kariére. Vyrastali v prostredí permanentného uisťovania o svojej výnimočnosti, čo má mnohokrát za následok ich prehnané sebavedomie. Sociálne médiá používajú ako hlavný zdroj informá-

cií. Nechcú pracovať na úkor svojich koníčkov alebo vzťahov s priateľmi:

„Nežijeme preto, aby sme pracovali, ale pracujeme aby sme žili.“

„Prečo sme tu? Aký má život zmysel? Kam smerujeme? Kde mám telefón?“

Musíme sa však pripraviť, že do akademického a pracovného prostredia už čoskoro nastúpi **Generácia Z** (narodení po r. 2000). Je to prvá generácia, ktorá nezažila svet bez špičkovej digitalizácie, keďže v digitálnom svete sa už narodili. Vyrastajú v období finančnej krízy, straty istôt, multikulturizmu a rozpadu tradičnej rodiny. Aj preto sú omnoho väčší individualisti, príliš rýchle dospievajú a rýchle sa špecializujú. Predpokladá sa, že vo svojom odbore budú vynikať, ale všeobecný rozhl'ad u nich absentuje. Veria svojej schopnosti vyriešiť každý problém po svojom.

„Nie je nič ľahšie, než zaobísť sa bez živej komunikácie so svetom“

K celkovému pochopeniu generačných odlišností je vhodné nezapadnúť do role zjednodušovania a prílišného zvyrazňovania „starej“ a „novej“ generácie. Marc Prensky (1) pri charakterizovaní rozdielov vychádza z metafor „domorodec“ a „prist'ahovalec“. Metafora „domorodec“ predstavuje ľudí, ktorí už vyrastajú s novými technológiami a preto je prostredie nových technológií pre nich prirodzené. Metafora „prist'ahovalec“ vyjadruje generáciu, ktorá zo svojho pôvodného prostredia prichádza do sveta digitálnych technológií. Ale tak ako kultúrni prist'ahovalci, aj ona si do určitej miery zachováva svoj pôvodný akcent. Vidieť to môžeme napríklad na tom, že digitálni prist'ahovalci si na rozdiel od digitálnych domorodcov čítajú manuál k programu namiesto okamžitej práce s ním a učeni sa za chodu.

Vznikajú tak rozdiely v spôsobe myslenia, v spôsobe spracovávania informácií, ale aj z pohľadu vzdelávania. Rozvoj technológií vo všeobecnosti a sociálnych technológií špecificky tak prispieva k odklonu od štandardných sociologických klasifikácií jednotlivých generácií. Vznikla skupina ľudí, ktorú už nie je možné jednoznačne zaradiť do určitej generačnej skupiny v závislosti od určitého časového obdobia – sú to MILENIAŇI.

Mileniáni – generácia prelomu tisícročí

Pojem „mileniáni“ (Millennials, Deti milénia) vznikol ako označenie ľudí, ktorí dosiahli dospelosť alebo sa narodili na prelome milénia. Tento pojem sa najskôr začal používať ako synonymum pre generáciu Y. Nástupom generácie Z, globalizáciou, zvyšovaním kvality života a šírením zdieľaných životných hodnôt však počet „mileniánov“ neustále narastá. Nevyhnutnosť využívať technológie na profesionálnej úrovni, snaha o pochopenie mladších rodinných príslušníkov, ale aj neustále zrýchľovanie vývoja a zmien spoločnosti má za následok, že k mileniánom sa postupne zaraďujú aj ľudia „skôr narodení“. Mileniáni sú tak odlišní v tom, že vďaka globalizácii a internetu je to reálne celosvetová generácia zdieľajúca tie isté vplyvy a udalosti. Najvýraznejšie ich definuje spôsob zmýšľania, ktorý nezávisí od veku, ale od sociálnych a psychologických charakteristík človeka.

Akí sú mileniáni

Prví mileniáni sa s počítačmi zoznámili približne v období vysokoškolského štúdia. To ovplyvnilo ich komunikačné návyky a sociálne väzby, pretože získavajú informácie a tvoria vzťahy úplne inak ako generácie pred nimi. Mnohé z vlastností mileniánov sa nachádzajú aj u predošlých generácií, ale vychádzajúc z teoretických koncepcií a výpočtu charakteristík ich možno definovať najmä odlišnými očakávaniami, postojmi a spôsobom osobného i profesionálneho života. Poradenská spoločnosť PWC v spolupráci s University of Southern California and London Business School sa v generačnej štúdii 44 000 respondentov z 13 krajín sveta (2) pokúsila vykresliť portrét jednej generácie a kultúrny posun, ktorý so sebou priniesla. Typický milenián z nej vychádza nasledovne: v práci na rozdiel od starších vrstovníkov nehodlá tráviť všetok čas; základnou pozíciou je flexibilita; preferuje prácu z domu; kvôli kariére, či platu nie je ochotný obmedziť svoje koníčky ani spoločenský život; dôležitou metou pre neho je zmyslupnosť, priatelia a hlavne pohoda. Najmä generáciám Y a Z sa pripisujú mnohé negatívne

vlastnosti. Vraj sú leniví, zameraní na seba, príliš sebavedomí, netrpezliví a majú všeobecne menšiu ochotu prekonávať prekážky. Niečo z toho je oprávnené, niečo je skresleným pohľadom cez oči iných generácií, pretože mladí ľudia jednoducho fungujú inak ako starší ľudia a je potrebné si uvedomiť, že k tomu, akí sú, prispeli aj samotní rodičia. Fenomény im pripisované však nie sú ani tak generačne podmienené, ako je to skôr otázka osobného veku.¹

Ako hodnotia mileniánov sociológovia i samotní mileniáni

- Rýchly životný štýl založený na princípe 24/7/365.
- Požiadavka okamžitého (často náhodného) prístupu k informáciám.
- Všeobecne sú zvyknutí na zmeny a preto sa im vedia rýchlejšie prispôbiť.
- Malý dôraz kladú na technické a odborné poznanie, pretože sa príliš často mení. Viac sa spoliehajú na pamäť počítača, pričom rozvíjať svoju pamäť im ani nenapadne.
- Multitasking, paralelné spracovávanie vnemov, rýchly príjem informácií a multimedialita.
- Silná vizuálna orientácia.
- Preferovanie práce v kolektíve a spolupráce v sieti.
- Zručnosť kritického myslenia – uznávajú a používajú kritické myslenie. Väčšina z nich je presvedčená, že komplexné problémy sa nedajú riešiť odpoveďami z učebníc a odborných časopisov. Na problém sa potrebujú pozrieť z rôznych uhlov pohľadu, aby našli prijateľné riešenie.
- Zanietenosť pre zmenu sveta. Hoci sa zdajú egocentrickí a netrpezliví, sú optimistickí a vztáhovo i technologicky zruční.
- Milujú flexibilitu a svoj čas chcú tráviť zmyslupne v prostredí, ktoré si sami vyberú.

- Väčšina mileniánov vo veku 18 až 30 rokov nie je ešte pripravená usadiť sa s partnerom, detmi a stabilnou kariérou v komunite, ktorú si sami zvolili. Skúmajú kariérne možnosti a príležitosti a budujú si zručnosti. Rozvíjajú svoje sociálne a profesionálne siete a zisťujú, v čom sú dobrí a čo by ich bavilo robiť po zvyšok života

Sú to nedostatky alebo prednosti? A ako z toho vytážiť? Ako to využiť?

Ľudia z praxe oceňujú a snažia sa využívať to, že mileniáni milujú technológie, žijú sociálnymi sieťami a prenášajú svoje postrehy a nápady do práce. Neboja sa riskovať, sú otvorenejší, spochybňujú zaužívané a sú ochotní podstupovať malé riziká a experimentovať s novými spôsobmi robenia vecí. Majú množstvo vedomostí, jazykových a technických zručností a sú kreatívni. Nechcú byť pri práci s technológiami pasívnymi, chcú sa aktívne zapájať do komunikačných procesov alebo spoluvytvárať informačné zdroje. Sú tímovo orientovaní, dôverujú si a sú optimistickí.

Cesta (nielen) pre akademické knižnice

Akademické knižnice sú špecifické tým, že generácia mileniánov tvorí absolútnu väčšinu používateľov a postupne sa zvyšuje aj ich počet v radoch zamestnancov. Slovenská ekonomická knižnica má v súčasnosti z radov mileniánov 96 % používateľov a 29 % zamestnancov. Používateľmi nie sú len študenti, ale aj pedagogickí a vedecko-výskumní pracovníci a odborná verejnosť. Ďalším špecifikom akademických knižníc je fakt, že informačné potreby vysokoškolského prostredia sú veľmi úzko prepojené s aktuálnosťou zdrojov. Preto akademické knižnice musia rýchlo reagovať a systematicky aktualizovať informačné zdroje, ale aj neustále prispôbovať formu a rozsah poskytovaných služieb. Svet, ekonomika, sociálne vzťahy, spôsob života sa výrazne zmenili. Zmenili sa a vyvíjajú sa hodnoty a očakávania ľudí. Potrebujeme si zvyknúť na pohyb v neurčitosti bez pevných zachytných bodov,

pretože „isté časy“ sa už skončili. Potrebujeme ustúpiť od spoliehania sa na procesy a viac dôverovať svojim schopnostiam improvizovať. Uvedomiť si tieto skutočnosti a vedieť sa s tým efektívne vyrovnáť môže byť v konečnom dôsledku konkurenčnou výhodou. A ak chceme knižnicu (či už ako poskytovateľa, ale aj ako zamestnávateľa) urobiť pre nové generácie zaujímavou, musíme im načúvať, usilovať sa pozorne vnímať, spoznať ich a pochopiť.

Najvhodnejšia a azda najoptimálnejšia cesta ako sa vysporiadať s neustále meniacim sa informačným prostredím je stanoviť si jasný cieľ. A samozrejme, rovnako dôležité je nespúšťať svoj cieľ z očí, pretože keď sa situácia zmení, náš cieľ nám pomôže rýchlo sa nasmerovať. „*V zlých časoch, keď bude všetko hore nohami, musíte mať v sebe aspoň jeden pevný bod – v tom, že viete, prečo to chcete robiť.*“ (3)

Slovenská ekonomická knižnica (ďalej „SEK“) si stanovila cieľ byť **inštitúciou dobre prispôbenou generáciám súčasným a pripravenou na generácie nasledujúce**. Za hlavné oporné body na dosiahnutie tohto cieľa považujeme budovanie svojej značky, atraktivnosť poskytovaných služieb a trvalo udržateľný rozvoj. Podmienkou je odhadnúť dopad fenoménu generácie na poskytované služby, pracovné prostredie a postupy, podnikovú kultúru, spôsoby vedenia, spôsoby motivácie a budúce smerovanie. Generačný fenomén najvýraznejšie vplýva na knižničné oblasti, ktoré sú navzájom veľmi úzko prepojené: celkové vnímanie knižnice, dizajn služieb, informačné vzdelávanie, marketing a manažment.

Je dobré si uvedomiť, že knižnica je vnímaná z rôznych uhlov pohľadu. Inak vníma knižnicu jej používateľ, inak zriaďovateľ a inak pracovník knižnice. Hlavným kritériom pre hodnotenie knižnice zo strany používateľa sú poskytované služby. V povedomí spoločnosti prevláda obraz knihovníka ako dozoru v študovni alebo podávača kníh z police. Knihovnícka obec sa dlhodobo snaží toto zastaralé vnímanie zmeniť a prezentovať súčasné knižnice ako fyzický a virtuálny priestor a prístupový bod k plateným zdrojom, ale aj ako sociálny priestor a miesto spolupráce.

Služby knižníc sa transformujú a rozširujú podobu tradičných procesov na služby digitálne. Mladí používatelia prirodzene očakávajú, že im budú poskytnuté rovnako kvalitné technológie, ako sú zvyknutí používať v osobnom živote, lenže neustála inovácia je finančne náročná. Preto je v rámci možností potrebné klásť väčší dôraz na dizajn služieb. Napríklad ak ešte v nedávnej minulosti platilo, že pripojenie knižnice na internet bola služba s pridanou hodnotou, súčasná generácia to už nevníma ako niečo výnimočné a ak im budete hovoriť o virtuálnej realite, len sa pousmejú, pretože oni v nej vlastne žijú.

Kde teda v súčasnosti nájsť pridanú hodnotu poskytovaných služieb a v čom sa odlišit?

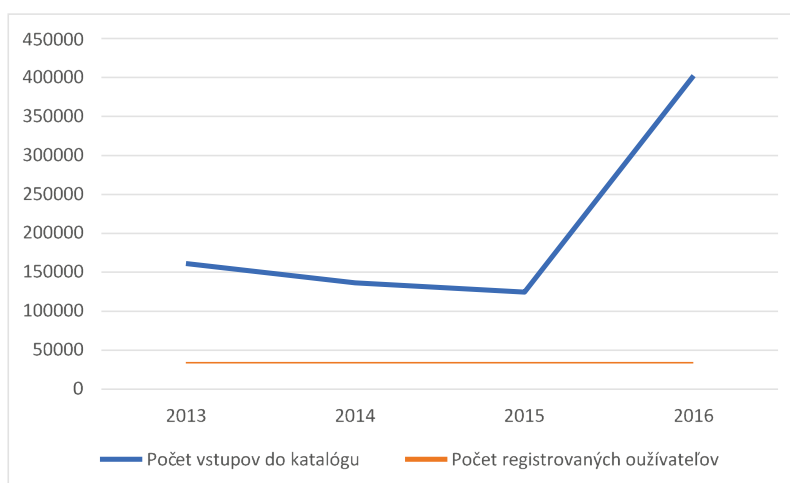
Vyhľadávanie informácií

Knižnice by sa mali aktívne a zmysluplne zapojiť do spôsobu náhodného vyhľadávania, ktoré mileniáni preferujú, napr. začlenením svojich katalógov a overených zdrojov do prostredia prieskumových nástrojov. Informačné nástroje knižníc na vyhľadávanie, organizáciu a prácu s informáciami sa odlišujú od internetových vyhľadávačov a rôznych web služieb pre vytváranie, zdieľanie a organizáciu obsahu natolik, že pre-

stávajú byť pre mileniánov atraktívnym zdrojom informácií.

Vstupnou bránou k informačným zdrojom knižnice je katalóg a preto by mal byť dizajnovaný i funkčne prispôsobený novým trendom pri vyhľadávaní. Je však potrebné prihliadať aj na špecifiká konkrétnych skupín a typov používateľov a ich individuálnych prejavov. Kompletné bibliografické záznamy sú z pohľadu neknihovníka väčšinou nejasné a majú svoje obmedzenia („máte to veľmi komplikované, nevyznám sa v tom“). Možno by stálo za úvahu zjednodušiť ich aj za cenu úpravy (niekedy až prílišného) funkcionalizmu. Využívanie katalógu určite zvýši aj úprava grafického dizajnu rozhrania a pripojenie obálok, obsahov, prípadne plných textov.

Ďalším pre knihovníka neľahkým krokom je zmierenie sa so skutočnosťou, kde sa v súčasnosti bežne začínajú vyhľadávať informácie. Prvou voľbou určite nie je knižnica. Faktom je, že prvým krokom je Google, pričom knižničné katalógy a iné zdroje sú v úzadí („*najskôr googlim a keď toho dost' nenájdem, idem do knižnice*“). Riešením je začlenenie katalógov do prieskumových nástrojov. SEK v roku 2016 zapojila svoj katalóg do indexu Google, čím dosiahla, že vyhľadávač na prvých miestach umiestňuje odkazy na katalóg knižnice. Indexáciou katalógu v Googli a integráciou svojich bibliografických záznamov do EBSCO Discovery Service sa zvýšil počet vstupov do katalógu SEK až 3-násobne.

Graf: Počet vstupov

Prístup k informáciám

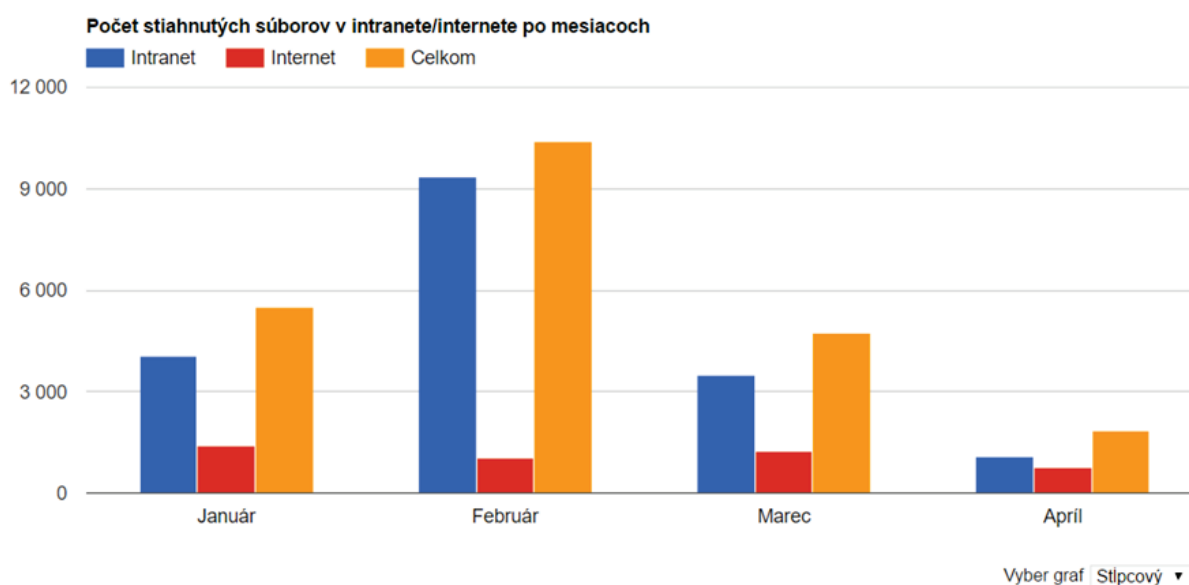
Významným hodnotiacim prvkom pre používateľov sú procesy prístupu k výsledkom vyhľadávania. Prístup k tradičným typom dokumentov je z logických dôvodov obmedzený. Zo strany študentov sa síce pravidelne na začiatku akademického roka stretávame s požiadavkou nepretržitého prístupu k tlačným publikáciám, t.j. knižnica otvorená takmer non-stop. Ale vzhľadom na to, že sa jedná o personálne i finančne náročné riešenie, je v slovenskom vysokoškolskom prostredí prakticky nerealizovateľné. A na základe praktických skúseností sa dá s veľkou pravdepodobnosťou predpokladať, že by ani nebolo efektívne využívané (väčšine študentov sa po skončení výučby do knižnice prísť už jednoducho nechce a zo strany pedagógov k tomu ani nie sú motivovaní). V prípade elektronického prístupu sú možnosti takmer neobmedzené, ak nie sú li-

mitujúcou prekážkou licenčné podmienky. Čo však môže byť prekážkou, je nedostatočné technologické zázemie knižníc, personálne zabezpečenie spracovania vstupov a finančné zdroje pre alternatívne formy sprístupňovania: vzdialený prístup k licencovaným zdrojom, digitalizácia fondu alebo prepojenie plných textov priamo z katalógu v súlade s autorským právom.

SEK prostredníctvom technológie Content Server knižnično-informačného systému Advanced Rapid Library na sklonku roku 2016 začala pripájať plné texty publikačných výstupov autorov Ekonomickej univerzity v Bratislave, ale aj k záznamom článkovej bibliografie a záverečným prácam. Záverečné práce sú od roku 2008 ošetrené osobitnými licenčnými zmluvami, podľa ktorých sprístupňujeme elektronické verzie a v printovej forme uchováваме už len dizertačné práce, čo nám umožnilo vyriešiť priestorové a skladové problémy.

Štatistiky Content Servera

Štatistika ukazuje počty záznamov podľa miesta, odkiaľ boli zobrazené. V štatistike je možné pomocou ponuky menu zmeniť zobrazovaný rok za tri roky späť.

Počet stiahnutých súborov v intranete/internete po mesiacoch

Obr.: Počet stiahnutých plných textov cez Content server v 1. štvrtroku 2017 (k 15.4.2017)

Keďže technológie a elektronické publikácie nie sú všeliek, SEK využila ďalšiu z možností skvalitnenia prístupu a tou je usporiadanie dokumentov v študovniach na menej systémovo orientované a viac „ľudské“. V študovniach sme doplnili označenie jednotlivých tematických oblastí výrazne zjednodušenou slovnou navigáciou v slovenčine a angličtine, pretože orientácia podľa číselného označenia systematiky EKO-INDEX, ktorá vychádza z MDT, bola nejasná a komplikovaná nie len pre používateľov, ale aj pre nových zamestnancov.

Priestory

Historická genéza predurčila vnímanie knižnice ako miesta individuálnych aktivít (až na prípady rôznych typov spoločenských podujatí, ktoré nepatria do hlavného okruhu aktivít knižnice). Mileniáni však uprednostňujú prácu v tíme a v neformálnom prostredí. V SEK sme zistili, že využívanie oddychovej zóny „Chill-out zone“ v priestoroch knižnice sa stalo mimoriadne využívaným miestom a preto sme sa rozhodli zriadiť tzv. „Tímovku“. Priestory pôvodnej Študovne záverečných prác sme upravili tak, aby tu mohli naši používatelia študovať, ale aj oddychovať a pracovať individuálne alebo v skupinách. Prax a využívanie Tímovky ukazujú, že to bolo dobré rozhodnutie.

Komunikácia

V štýle komunikácie jednotlivých generácií vždy existovali a aj existujú rozdiely. Ale zmeny sú už tak výrazné, že základným odporúčaním pri komunikácii s mileniánmi je nehovoriť „zastaralým“ jazykom, pretože oni hovoria jazykom úplne novým a iným. Je vhodné využívať interaktívne komunikačné platformy a sociálne siete, neustále plánovať a sledovať trendy. Sociálne siete zasiahli aj do oblasti spolupráce a výmeny informácií. Napr. zaujímavý článok už nie je potrebné poslať mailom, ale publikovaním na svojom profile je okamžite zdieľaný s ostatnými, ktorí majú možnosť si ho prečítať, prípadne odovzdať ďal-

šiej. Informácie sa tak šíria oveľa rýchlejšie ako formálnymi cestami a „t'ahá“ ich záujem potenciálneho používateľa, nie tlak. Sociálne siete majú silný potenciál pre oveľa rýchlejšiu komunikáciu, reakčný čas a riešenie problémov s používateľmi a to s minimálnym zaškolením, pretože ich poznajú zo svojho bežného života.

1. „10 zlatých pravidiel pre komunikáciu v sociálnych médiách“ (4)
2. poskytuj informácie a používaj linky,
3. vizualizuj,
4. buď pozitívny,
5. buď prístupný z mobilu,
6. buď vd'áčný a veľ'korysý,
7. buď komunikatívny a prijímaj kritiku,
8. publikuj často, ale nespamuj,
9. angažuj sa a zaangažuj aj komunitu,
10. buď pozorný a empatický,
11. buď autentický.

Informačné vzdelávanie

Súčasná hektická a náročná doba kladie mimoriadny dôraz na informačné zručnosti, t.j. schopnosť pracovať s modernými technológiami spojiť so schopnosťou pracovať s informáciami. Menia sa aj formy vzdelávania. Odborníci odporúčajú systém vzdelávania realizovať v pomere 20% formálnych metód (školenia, kurzy), 80% neformálnych metód (pracovné skupiny, práca na projektoch, brainstormingy) a viac smerovať k individuálnemu prístupu a gamifikácii, t.j. vnášať pravidlá hrania hier do oblastí, ktoré sa obvykle týmito pravidlami neriadia. Pre túto generáciu je najlepšie zostaviť jasné návody (ideálne v podobe počítačovej animácie), s množstvom vizuálnych prvkov a kreatívnych nápadov. Dôležité je tiež nezabúdať na informačné vzdelávanie zamestnancov knižnice, najmä v oblastiach technologických procesov, informačných zdrojov a nových foriem komunikácie.

Marketing

Mileniáni vedia, čo chcú a sú dostatočne technicky zdatní nájsť to online – robia vlastný výskum cez sociálne siete, blogy, webové stránky, YouTube – to znamená, že inbound marketing je jedinou cestou, ako ich osloviť. Je ťažké ich zaujať, preto je potrebná väčšia nápaditosť. Štatistiky webu sa nebudú plniť okamžitými odchodmi, ak sa sústredíme viac než kedykoľvek predtým na to, aby na webových stránkach bol publikovaný kvalitný a relevantný obsah, ktorý bude reflektovať potreby mileniánov a pomôže im zodpovedať aktuálne otázky. Vhodné je realizovať aj kampane, ktoré umožňujú pohľad do zákulisia knižnice s možnosťou pre účastníkov vyjadriť vlastný názor. Väčšina z novej generácie neverí na tradičné formy propagácie, preto sa menia aj odporúčania pre tvorbu marketingových nástrojov:

Autentickosť – prečesávajú stránky, blogy a sociálne siete pri honbe za obsahom, s ktorým sa môžu plne stotožniť; takmer všetci hľadajú obsah, ktorý bude odrážať ich vlastné pocity, názory a túžby a zároveň ktorý poskytuje unikátnu hodnotu. Zamestnanci-mileniáni presne vedia, čo a komu prezentujú a autentičnosť je tým zaručená.

Obsah musí informovať – hľad novej generácie po informáciách ukojíte iba informáciami, preto im treba poskytnúť kvalitné vedomosti = ebooky, videá (zvlášť lektorské), príspevky špecialistov na blogu, populárne „Ako na to“ a zákaznícke recenzie. Pri obsahu, ktorý ponúkne i pohľad na určitú problematiku zo strany experta, je slušná šanca, že „milenián zaberie“.

Šitie na mieru – pri tvorbe edukatívneho obsahu ukážte, ako naša služba alebo produkt zlepšia ich doterajší život, ako dosiahnu nezabudnuteľné skúsenosti, ktoré budú môcť zdieľať. Myslite na technickú úroveň tejto generácie a ich zaujatie pre zdieľanie informácií, pretože radšej budú zdieľať príspevok na Face-booku, než nosiť známym leták z nástenky. Zo štatistík vyplýva, že takmer polovica z tejto generácie sa nadšene pustí do spolupráce, ak jej k tomu dáte príležitosť – budú radi prispievať svojimi názormi a podnetmi a vy tak začnete tvoriť tvrdé jadro svojej cieľovej skupiny

Flexibilita – buďte premenliví pri riešení problémov, požiadaviek. Kto nebude sledovať novinky a nebude vnímať a analyzovať marketingový a prezentačný vývoj, nebude ani „predávať“.

Manažment

Dôležitý nie je len marketing smerom von, ale rovnako dôležitá je aj úloha marketingu smerom do knižnice. Mladá generácia je význačná tým, že viac hľadá zmysel inštitúcie, väzba medzi mzdou a motiváciou k práci slabne a preto je potrebný nový prístup k zamestnancom a oblasť ich motivácie sa stáva oveľa komplexnejším systémom než doposiaľ. Z pohľadu mileniána je dôležité poznať nie len svoju pozíciu v tíme, ale aj to, čoho je súčasťou a ako jeho činnosť dopĺňa, prípadne umožňuje činnosť ostatných. Úlohou manažéra už teda nie je vysvetliť náplň vykonávanej práce, ale skôr jej zmysel. Náš štýl práce sa vďaka technológiám rozpadá pred očami a preto musíme byť pripravení – rámcové podmienky sa menia, hodnoty sa menia, očakávania sa menia. Nové technológie menia spôsob, akým ľudia vzájomne spolupracujú a následne vzniká potreba upraviť vnútorné procesy tak, aby sa prispôbili potrebám našich zamestnancov a novým možnostiam spolupráce. Kým boomeri sa vo svojej práci videli a bola to pre nich forma sebarealizácie, pre ktorú boli ochotní odriekať si aj zo súkromia, nasledujúce generácie vidia prácu skôr ako zdroj príjmu, ktorý im umožní sebarealizovať sa niekde inde. Sú technologicky zdatnejší, globálnejší, virtuálnejší, viac fungujú v reálnom čase a sú oveľa mobilnejší. Na základe ekonomických výskumov a prieskumov praxe sa ukazuje, že manažéri sú nútení učiť sa komunikovať s mladšími kolegami a uvoľňovať štýl riadenia od direktívnejšieho k voľnejšiemu, t.j. k mentoringu a koučingu. Mení sa aj samotné pracovné miesto, je rôznorodejšie, ale paradoxne aj špecializovanejšie. V konečnom dôsledku si treba uvedomiť, že všetko je o ľuďoch. Je to o tom, ako budeme mať ľudí motivovaných, ako ich budeme rozvíjať, akým spôsobom ich budeme viesť k plneniu cieľov, aké pracovné prostredie vytvoríme, akú kultúru a aké hodnoty budeme zavádzať.

Tvorba hodnoty

Často počúvame a čítame o tom, že je potrebné poskytovať služby s pridanou hodnotou. Ale čo to vlastne je? Tvorba hodnoty je súbor činností, ktoré zvyšujú hodnotu produktov alebo služieb a tým i celej knižnice. Aktivity tvorby hodnoty možno rozdeliť na tie, ktoré zvyšujú hodnotu znížením nákladov a tie, ktoré zvyšujú pocitovanú hodnotu u používateľov. Na dosiahnutie pocitu zvýšenej hodnoty je určite najlepším prístupom výnimočnosť a inovatívnosť (kreativita, empatia, efektívna komunikácia, flexibilita, jednoduchosť používania, atď.). *„Ideálne je vytvoriť produkt alebo službu, o ktorej zákazník ani nevedel, že ju potrebuje“*. (5) Nie je však možné dlhodoboto tvoriť hodnotu iba pre jednu zainteresovanú stranu. Spokojnosť všetkých strán musí byť v rovnováhe a preto okrem hodnoty pre používateľov by sa nemalo zabúdať aj na tvorbu hodnoty pre zamestnancov (spol'ahľivosť zariadení, s ktorými pracujú, rešpekt, efektívna komunikácia, atď.).

Knižnice sa ako jedny z prvých inštitúcií na Slovensku zapojili do procesu benchmarkingu. V porovnaní so zahraničnými knižnicami sú však výsledky prinajmenšom rozpačité. Je to aj z toho dôvodu, že ak chceme mať porovnateľné výstupy, musíme mať aj porovnateľné vstupy a to slovenské knižnice vo väčšine prípadov nemajú. Keďže tvorba hodnoty zatiaľ nie je vo verejnej správe osobitne ohodnocovaná a častokrát je bez pozitívnej spätnej väzby od zriaďovateľa, knižnice v tejto oblasti narážajú najmä na úskalia nedostatočných zdrojov. Prečo teda nevyužiť tú časť zvyšovania hodnoty, ktorá nič nestojí – úsmev a ochota urobiť niečo (všetko) pre to, aby sa používateľ dobre cítil a mal záujem opakovane sa vracat'. Prispieť k dobrému pocitu, že niekto má o neho záujem ako o človeka, že niekto pomohol vyriešiť problém alebo hroziacemu problému sa proaktívne vyhnúť.

Záver

Nachádzame sa v období informačnej explózie. Rozšírenie internetu, sociálne siete, dostupnosť a masové zdieľanie informácií presahujú jednotlivca a práve knižnice a knihovníci so svojimi skúsenosťami a vedomosťami môžu a aj prispievajú k lepšej orientácii používateľov v záplave informácií. Naším poslaním je, aby sme ako špecialisti na prácu s informáciami knižnice fungovali v pozícii „arbitra, ktorý bude vyberať, hodnotiť, popisovať, prepájať, uchovávať a propagovať to najkvalitnejšie poznanie“. (6) Faktom je, že napriek kritike postupu mileniánov pri vyhľadávaní a posudzovaní relevancie, oni nachádzajú vynaliezavé cesty k informáciám. Poznanie informačnej potreby, kontextu a iných faktorov ovplyvňujúcich podobu formulovaného dotazu je dôležité a záleží nie len na šírke dostupných zdrojov, ale aj na kompetenciách knihovníka-konzultanta. Výrazný vplyv má čas potrebný na odozvu a keďže strojový čas je neporovnateľný s ľudským, o to viac je dôležité, aby sa knižnice zamierovali na formu odpovede a ľudský prístup. Mnoho problémov vzniká z nejasných rozdielov v očakávaní zúčastnených strán. Mat' možnosť aspoň rámcovo odhadnúť, na akých pilieroch stojí osobnosť druhého človeka, nám môže pomôcť stavať spoločný základ pre lepšiu komunikáciu a zdieľanie životného i pracovného priestoru. A úplne na záver citát z kázne Petra Pustovníka **z roku 1274**(7)

„Svet prechádza ťažkým obdobím. Dnešní mladí ľudia nemyslia na nič okrem seba. Nemajú úctu k rodičom a starším. Sú netrpezliví pri hocijakej prekážke. Hovoria, ako keby všetko vedeli a čo iní považujú za múdrosť, považujú oni za hlúposť. A dievčatá sa derú dopredu, sú neskromné a rečou, správaním a odievaním sa vôbec nepripomínajú dámy.“

Zoznam bibliografických odkazov

1. Marc Prensky. Visionary, yet Practical Perspectives on Education for Today and Tomorrow [online]. b.r. [cit. 2017-04-22]. Dostupné z: <http://www.marcprensky.com/>
2. PwC's NextGen: a global generational study: evolving talent strategy to match the new workforce reality [online]. 2014, , 16 [cit. 2017-05-16]. Dostupné z: <https://www.pwc.com/gx/en/hr-management-services/pdf/pwc-nextgen-study-2013.pdf>
3. NEJEDLÝ, Tomáš. Ako viest' generáciu mileniánov? K'účové slovo je pozornosť!. Trend: týždenník o ekonomike a podnikaní. Bratislava: News and Media Holding, 2016, (44), 46-48. ISSN1335-0684.
4. 10 "zlatých pravidiel" pre komunikáciu v sociálnych médiách. Manažér: časopis pre rozvoj riadiacich pracovníkov. Bratislava: IBIS partner, 2015, 20(2), 31. ISSN1335-1729.
5. KOŠALKO, Ivan. Všetci hovoria o tvorbe hodnoty, ale čo to vlastne je?. Manažér: časopis pre rozvoj riadiacich pracovníkov. Bratislava: IBIS partner, 2015, 20(4), 12-13. ISSN 1335-1729.
6. RANKOV, Pavol. Spoločenské funkcie knižníc v dávnej minulosti a najbližšej budúcnosti. ITlib - Informačné technológie a knižnice [online]. Bratislava: CVTI SR, 2003, (1) [cit. 2017-05-15]. ISSN 1336-0779. Dostupné z: http://itlib.cvtisr.sk/archiv/2003/1/spolocenske-funkcie-kniznic-v-davnej-minulosti-a-najblizsej-buducnosti.html?page_id=2076
7. MOORE, Ken. Úžasní ľudia, ktorým hovoríme mileniáni. Manažér: časopis pre rozvoj riadiacich pracovníkov. Bratislava: IBIS partner, 2017, 22(1), 15-17. ISSN1335-1729.

Internetové zdroje

1. Generations X,Y, Z and the others [online]. [cit. 2017-05-15]. Dostupné z: <http://socialmarketing.org/archives/generations-xy-z-and-the-others>
2. Millenials [online]. Bratislava: TNS Slovakia [cit. 2017-05-15]. Dostupné z: <http://www.tns-global.sk/informacie-pre-vas/tagy/millennials>
3. Prežije HR generáciu XYZ? [online]. Bratislava, 2014 [cit. 2017-05-15]. Dostupné z: <http://www.trend.tonio.sk/1/o-konferencii/uvod>

KNIŽNICA PRE MLÁDEŽ MESTA KOŠICE DNES A ZAJTRA

Hurná, Iveta

Knižnica pre mládež mesta Košice

Abstrakt

Knižnica pre mládež mesta Košice je verejná špeciálna knižnica na Slovensku orientovaná na prácu s deťmi a mládežou. Knižnica má za sebou viac ako 60 – ročnú históriu, veľký počet pobočiek rozložených po celých Košiciach a pomerne veľký počet čitateľov a výpožičiek. Pravidelne robí svoje prieskumy spokojnosti, aby vedela reagovať na potreby svojich používateľov. Na podporu čítania organizuje množstvo podujatí, aktivít a niekoľko festivalov. Zároveň si je vedomá limitov, ktoré vychádzajú z nedostatočných možností ohodnotiť a zaplatiť kvalitných knihovníkov.

Abstract

The Library for the youth of the city Košice is a public special library in Slovakia focused on working with children and youth. The library has more than 60 years of history, a large number of facilities spread throughout the Košice and a relatively large number of readers and borrowers. It regularly conducts its satisfaction surveys to respond to the needs of its customers. To support the reading, it organizes numerous of events, activities and several festivals. At the same time, it is aware of the limitations that are based on inadequate opportunities to rate and pay for quality librarians.

Kľúčové slová

aktivity, deti, čítanie, čitatelia, knihovníci, knižnica, mládež, podujatia, potreby, projekt, spokojnosť

Keywords

activities, children, reading, readers, librarians, library, youth, events, needs, project, satisfaction

Knižnica pre mládež mesta Košice je jediná špeciálna knižnica na Slovensku orientovaná na prácu s deťmi a mládežou, bola založená v roku 1955 a má spolu 21 pobočiek. 17 pobočiek slúži čitateľom priamo na košických základných školách a k 31.12.2016 mala zapísaných 11 978 čitateľov. Tieto základné údaje uvádzam preto, aby som upozornila na rozsah a veľkosť knižnice, ktorej zriaďovateľom je mesto Košice. Samotný počet pobočiek rozložených po celých Košiciach je predpokladom nielen množstva výpožičiek, ale aj pravidelného a veľkého počtu podujatí.

Našou snahou je samozrejme tu byť pre svojich používateľov a čitateľov. Ak chceme byť nielen včera, dnes, ale aj zajtra, musíme si vedieť presne definovať a odpovedať na otázky:

1. Kto sú naši používatelia ?
2. Čo od nás očakávajú ?

3. Ako a s kým im môžeme naplniť ich očakávania?

Vzhľadom na špecifické zameranie našej knižnice na deti a mládež, naši používatelia sú predovšetkým deti a mládež a za nimi nasledujú učitelia, rodičia a starí rodičia. Práve tu nesmieme zabúdať, že tak ako sa mení a vyvíja spoločnosť, tak sa menia a vyvíjajú aj naši používatelia. Vplyv a využívanie nových technológií a prostredníctvom nich získavanie informácií je len jednou stránkou z mnohých, s ktorými sa musíme vysporiadať, aby sme boli pre našich používateľov potrebný a užitočný. Deti a mládež v súčasnosti majú aj vplyvom vyššie spomínaných skutočností iné potreby, požiadavky a aj očakávania od podujatí knižnice jej knižného fondu a samozrejme aj od komunikácie. Títo naši čitatelia sú zvyknutí na akčnosť, často skratkovitosť a na primárny zdroj informácií Google. Naším cieľom

teraz nie je hodnotiť na koľko je to dobré a zlé. Primárne je pre nás podstatné pomenovať a zadefinovať tieto smerovania.

Pravidelne každé 2 – 3 roky robíme medzi našimi čitateľmi prieskumy spokojnosti a požiadaviek na nás. Posledný takýto prieskum sme uskutočnili v čase od 20.02. do 30.03. 2017. Mailom sme poprosili čitateľov o pár minút ich času na vyplnenie e-dotazníka. Celkovo vyplnilo dotazník 1044 našich používateľov. Samozrejme si uvedomujeme, že odpovedali tí, ktorí majú o knižnicu, jej služby a ponuky záujem. Podľa veku sa prieskumu zúčastnili najviac čitatelia 7-15 rokov – 545 – 52,2%, nasledovali viac ako 25 rokov – 418 – 40% a najmenej 16-25 rokov – 81 – 7,8 %.

V dotazníku nás zaujímalo aj odkiaľ sú naši čitatelia informovaní o službách knižnice. Prekvapilo nás, že hlavný zdroj informácií o tom čo sa deje a aké všetky služby knižnica poskytuje, získavajú naši čitatelia priamo v knižnici – 75,8 %, nasleduje z webovej stránky – 25,9% , od priateľov – 11,5% , iné – 8,6 a najmenej z facebookovej stránky – 3,7%. Prirodzene sme chceli vedieť aj ktoré naše online služby sú najviac využívané a ktoré tak potrebujeme posilniť alebo zlepšiť ich propagáciu. Z odpovedí vyplynulo, že najviac je využívané predlžovanie výpožičiek – 69,4%, nasleduje vyhľadávanie kníh v online katalógu – 28,5%, tesne za ním rezervácie kníh – 21,3% a iné – 12,7%.

Pri zhrnutí viacerých otázok a odpovedí nám z prieskumu vyšli nasledujúce potreby, požiadavky a očakávania. Najviac sa stále prejavuje potreba dobrého a bohatého knižného fondu, ale na druhej strane nás potešili aj pozitívne ohlasy na knižný fond našej knižnice. Profesionálne knihovníčky a ich rýchle a kvalitné reagovanie na potreby čitateľa je určite veľmi aktuálne očakávanie a budem sa tomu venovať v závere svojho príspevku. Prehľadný a moderný web je požiadavka primeraná našim používateľom, ktorí využívajú mnohé naše služby práve prostredníctvom webovej stránky knižnice. Dlhšia prevádzková doba vychádza z potrieb najmä pracujúcich používateľ knižnice, v tomto smere mnohí ocenili, že hlavná pobočka knižnice LitPark je otvorená v sobotu doobeda a v nedeľu poobede. Potreba

cítiť sa v knižnici dobre vyplynula aj z množstva požiadaviek na pekný a moderný interiér. Napriek tomu, že niektoré naše pobočky už prešli aj modernizáciou priestorov a už spomínaný LitPark je pobočka spĺňajúca kritéria modernosti a funkčnosti, uvedomujeme si túto potrebu. Kvalitné podujatia, ktoré považujeme v našej knižnici za podstatné sa nám, ale tiež objavili v potrebách našich používateľov. Tu je potrebné si uvedomiť, že aj naši čitatelia už očakávajú od knižnice aj aktivity a podujatia a hodnotia ich kvalitu.

Z dotazníka spokojnosti a potrieb našich používateľov nám síce nevzišla potreba projektov na podporu čítania a napriek tomu to považujeme za strategické v našich aktivitách. Uvedomujeme si, že stále nedostatočnú informovanosť o význame čítania. Naše skúsenosti s rodičmi a učiteľmi to potvrdzujú. Čítanie stále nie je spoločensky a mediálne zaujímavé. Význam čítanie pre intelektuálny, emocionálny a kreatívny vývoj svojich detí si uvedomuje minimálne percento rodičov a vychovávateľov. Zlé výsledky prieskumov napr. PISA 2015 a podobne sú len dôsledkom neriešenia tohto stavu.

Od roku 2011 naša knižnica organizuje dvojdňový festival na podporu čítania Číta celá rodina. Prvý deň je program priamo na základných školách mesta Košice a číta sa nielen v triedach, ale aj na iných netradičných miestach (na chodbách, školských dvoroch, v telocvičniach, kabinetoch, zborovniach, jedálňach). Naším cieľom je zapojiť okrem žiakov aj všetkých zamestnancov a priateľov školy a samozrejme v neposlednom rade aj samotných rodičov. Snažíme sa zároveň ukázať, že čítať sa naozaj dá vždy a všade. Druhý deň pokračujeme celodenným programom pre rodičov a deti. Súčasťou programu sú aj prednášky a workshopy o význame čítania pre rodičov.

V adventom čase máme pravidelne, opäť pre širokú verejnosť pripravený projekt Vianočná knižka sa otvára, ktorého súčasťou sú autorské čítania, moderované besedy, kreatívne tvorivé dielne pre deti a rodičov, ale aj tradičné stretnutie zdravých a handicapovaných detí a ich rodičov. Významnou súčasťou tohto projektu je odporúčajúci bulletin o kvalitných detských knihách na

trhu, ktoré sú vhodné ako vianočný darček pre deti. Bulletin sa postupne už stal aj pomôckou pre knihovníkov a učiteľ'ov.

Už 6 rokov celý mesiac júl, každý jeden deň prebieha v našej knižnici Mesiac autorského čítania. V rámci tohto najväčšieho stredo európskeho literárneho festivalu, každý večer čítajú vždy dvaja spisovatelia, jeden česko-slovenský a druhý z krajiny toho ročníka. Festival sa teší stálej návštevnosti, stal sa súčasťou košického leta a patrí medzi jeho obľúbené podujatia.

Záver

Na záver by som sa chcela zamyslieť nad tým ako a s kým môžeme naplniť potreby, ktoré na nás doliehajú nielen od našich čitateľ'ov, používateľ'ov, ale aj od doby, ktorá vraj zmení spôsob, akým žijeme a pracujeme, lebo v tomto súčasnom svete, sa zmeny dejú nie z roka na rok, ale niekedy doslova z minúty na minútu. Napriek všetkým možným analýzám si dovoľím povedať, že vo verejných knižniciach určite nie sme kvalifikčne na dobu, ktorú už žijeme a ktorá prichádza

pripravení. Nedostatok kvalifikovaných pracovníkov je problém. Vzdelaných profesionálnych knihovníkov, ktorí si uvedomujú, že byť knihovníkom je poslanie, ktoré je založené na vzťahu k čítaniu kvalitnej literatúry a k vzdelaniu je naozaj žalostne málo. Niekedy ma u knihovníkov vo verejných knižniciach prekvapovali nízke literárne vedomosti, neznalosť ohodnotiť kvalitnú a brakovú literatúru a o využívaní nových technológií ani nehovoriac. Prirodzene potom začnete mať očakávanie od mladej generácie, ale tú pre zmenu nemáte šancu zaplatiť - vid'. Príloha č. 2 k nariadeniu vlády č. 366/2016 Z. z. s nástupným platom po vysokej škole 495,50 € v hrubom. Isteže môžete dať osobné ohodnotenie, niečo preplatiť cez projekty, ale to všetko je nesystémové a mnohé verejné knižnice na to vôbec nemajú. Pretože neviem ako ďalej, ako veriť v lepšie zajatrážky spomenula som si na hru, ktorú robia detskí knihovníci. Hádže sa kľbko z vlny vždy niekomu, komu s tým povieť aj niečo pekné a pozitívne a ten ho hodí ďalšiemu až sa vytvorí jedna veľká silná pavučina. Hádžem tak toto pomyselné kľbko, žespoločne snáď my, slovenskí knihovníci, máme silu bojovať za lepšie platové tarify, lebo bez kvalitných knihovníkov to jednoducho nejde.

	praxe				
		7	8	9	10
1	do 2	404,00	446,00	495,50	538,00
2	do 4	417,00	457,50	510,00	553,50
3	do 6	425,50	469,00	521,50	566,50
4	do 9	439,50	485,50	539,50	587,50
5	do 12	455,00	503,00	559,00	607,00
6	do 15	470,50	519,00	578,00	627,50
7	do 18	485,50	536,00	597,50	648,50
8	do 21	500,00	553,00	616,00	670,00
9	do 24	515,50	569,50	634,50	691,00
10	do 28	531,00	587,00	653,50	711,50
11	do 32	545,00	604,00	673,00	732,00
12	nad 32	560,50	620,00	692,50	752,50

Príloha č. 2 k nariadeniu vlády č. 366/2016 Z. z. OSOBITNÁ STUPNICA PLATOVÝCH TARÍF VYBRANÝCH SKUPÍN ZAMESTNANCOV

POĎ, PREŽIME SI PRÍBEH (PREKONÁVANIE BARIÉR VO VZŤAHU KU KNIHÁM PROSTREDNÍCTVOM PRÁCE SO SKUPINOU)

Bergerová, Katarína – Mišáková, Petra – Némethová, Viera
Miestna knižnica Petržalka

Abstrakt

Článok prezentuje bariéry vo vzťahu ku knihám a ich prekonávanie prostredníctvom práce so skupinou. Zameriava sa na konkrétne projekty Miestnej knižnice Petržalka s cieľom prekonávania daných bariér. Pri práci so skupinou zdôrazňujeme dôležité princípy, ktorých základnou myšlienkou je partnerský prístup, zameranie na silné stránky účastníkov a diskusiu. Spoločným menovateľom všetkých projektov je poskytnutie priestoru na vyjadrenie názorov a emócií, podporovanie interakcií a dobrých vzťahov účastníkov. Konkrétne projekty sú rozdelené podľa veku účastníkov skupiny.

Abstract

This article presents barriers in relation to books and how to overcome them by working within a group structure. It focuses on specific projects of the Local Library of Petržalka with the ultimate aim of overcoming these barriers to books. While working with the group, we emphasize important principles, the basic idea of which is the partnership approach, the focus on participants' strengths and discussion. The common denominator of all such projects is providing space for expressing opinions and emotions, encouraging interactions and good relationships among participants. Specific projects are broken down by age group participants.

Kľúčové slová

bariéry vo vzťahu ku knihám, práca so skupinou, tínedžeri, seniori, dospelí

Keywords

barriers to books, group work, teenagers, seniors, adults

Miestna knižnica Petržalka

Miestna knižnica Petržalka je univerzálna verejná knižnica s pôsobnosťou v mestskej časti Bratislava – Petržalka. Je rozpočtovou organizáciou s právnou subjektivitou. Služi na uspokojovanie kultúrno-vzdelávacích, informačných, voľnočasových a relaxačných potrieb obyvateľov v každom veku a prispieva k dotváraniu a spetrovaniu kultúrneho vyžitia. Disponuje vlastným knižným fondom, ktorý predstavuje 230 587 kníh v hodnote 1 050 558 €. Kolektív Miestnej knižnice Petržalka tvorí 22 knihovníkov, ktorí poskytujú služby na desiatich samostatných pracoviskách (pobočkách) Petržalky.

Miestna knižnica Petržalka v roku 2016 zaregistrovala 7 488 čitateľov, zrealizovala 318 102 výpožičiek, navštívilo ju 109 077 návštevníkov

a používateľov, zakúpila 5 454 knižných jednotiek a odoberala 68 titulov periodík v 128 exemplároch. V roku 2016 taktiež zrealizovala 1 188 podujatí pre 17 517 návštevníkov. Novinkou v knižnici je spustenie služby požičiavania e-kníh a e-čítačiek v septembri 2016.

Bariéry vo vzťahu ku knihám

Vo vzťahu ku knihám rozlišujeme niekoľko možných bariér. Tieto na základe našich skúseností rozdelíme na zdravotné, sociálne, ekonomické, geografické a osobnostné. Zdravotné bariéry vo vzťahu ku knihám rozdelíme podľa konkrétnych zdravotných problémov na fyzické (napr.

zrakové obmedzenia, dyslexia, Parkinsonova choroba) a psychické (napr. mentálne znevýhodnenie, duševné poruchy a ich dôsledky na kognitívne funkcie). Sociálne bariéry môžu byť rôzneho charakteru. Medzi najčastejšie bariéry tohoto typu radíme jazykové bariéry (príslušnosť k rôznym minoritám, čo má za následok náročnejšie porozumenie textu v slovenskom jazyku), málo podnetné rodinné, školské a rovesnícke prostredie, ako aj absencia vzorov v daných prostrediach. Ďalšiu sociálnu bariéru môže predstavovať vplyv masmédií, ktoré propagujú viac hodnoty zamerané na výkon a úspech, pričom neposkytujú dostatočný priestor významu čítania pre osobnostný rozvoj a ľahkú dostupnosť iných prostriedkov na trávenie voľného času (hry, filmy, hudba atď.). Medzi sociálne bariéry radíme aj nesúlad ponúkaných kníh a tém v školskom prostredí a aktuálnych, či atraktívnych tém pre deti a tínedžerov. Ekonomické bariéry predstavujú najmä nedostatok financií v rodinnom rozpočte, či na nákup nových kníh vo verejných a školských knižniciach. Geografické bariéry môžeme nájsť u ľudí, ktorí bývajú v menej dostupných a odľahlých miestach, či v miestach, ktoré nedisponujú kníhkupectvom a knižnicou. Napokon osobnostné bariéry predstavujú preferenciu iných aktivít ako čítania kníh, alebo aj nahradenie knihy inými prostriedkami pre potreby získavania informácií.

Práca so skupinou

Pri práci so skupinou sa snažíme dodržiavať princípy, ktorých základnou myšlienkou je partnerský prístup, zameranie na silné stránky účastníkov a diskusiu. Spoločným menovateľom všetkých projektov je poskytnutie priestoru na vyjadrenie názorov a emócií, podporovanie interakcií a dobrých vzťahov účastníkov. Z fyzického prostredia je pre nás dôležitá variabilita usporiadania sedenia. Najčastejšie využívame sedenie do kruhu, ktoré minimalizuje fyzické bariéry a prispieva k aktivite členov skupiny. Iným typom sedenia je využívanie podsedačkov, ktorého výhodou je navodenie neformálnej atmosféry. Snažíme sa hneď na úvod navodiť príjemnú, priateľskú atmosféru, a to prostredníctvom občerstvenia vo forme vody, čaju alebo kávy – na čom v niekto-

rých prípadoch môžu participovať aj samotní účastníci skupiny. Medzi základné princípy, ktoré sa týkajú už samotnej práce so skupinou, patrí aktívne počúvanie, prijatie a záujem, prejavujúci sa najmä snahou nachádzať zmysel vo všetkom, čo účastníci povedia. Samozrejým je aj právo na vlastný názor, ako aj na jeho zmenu. Pri našej práci sa zameriavame na jednotlivcov ako individuality, ale aj na skupinu ako celok. Uprednostňujeme sledovanie ich potrieb – napríklad potreby rozvíjania tém, ktoré sú pre nich dôležité, alebo venovanie sa aktuálnym, často emočne silným situáciám a pred našimi vlastnými prioritami a cieľmi. Ďalším princípom je sústredenie sa na silné stránky, potenciál, skúsenosti a možnosti účastníkov a využívanie tohoto potenciálu.

V situáciách, kedy je to možné, sa snažíme predávať zodpovednosť skupine a pri niektorých rozhodnutiach sa obraciame na ňu. Skupinu môžeme využívať aj ďalšími spôsobmi, napr. pýtať sa členov na názory a postoje, nehodnotiaco popisovať dianie v skupine, podporovať jednotlivé interakcie, ktoré sa vyskytnú. Dôležité je aj udržiavať v skupine dobrú atmosféru, pretože veríme, že už samotná prítomnosť v podnetnom a priateľskom prostredí vzbudzuje v ľuďoch dôveru, otvorenosť a vyvoláva pozitívnu reakciu. Taktiež veríme v skupinovú múdrosť, a teda, že samotná skupina vie, ktoré témy sú pre jej účastníkov dôležité. Preto je dobré reagovať flexibilne na dianie v skupine a meniť aj zabehnuté, osvedčené postupy. V skupine nevystupujeme ako expertky, ale snažíme sa uznať aj seba právo na „nevedomosť“. Myslíme si, že je dôležité dokázať si pred účastníkmi priznať prípadnú chybu.

Pri vedení skupiny využívame flexibilný štýl vedenia. Striedame direktívny, demokratický a tzv. „laissez-faire“ prístup, čiže prístup, kedy sme my samé súčasťou skupiny a zúčastňujeme sa aj na jednotlivých aktivitách. V skupine sa snažíme prinášať a poskytovať podmienky pre vznik a formovanie vzťahov a ponúkať iné zážitkové formy pri práci s knihou.

Prínosmi skupinovej práce je najmä rozvoj komunikačných a sociálnych zručností, pre ktoré je

nevyhnutná prítomnosť ďalších ľudí. Prostredníctvom sociálnych interakcií sa vytvára priestor, v ktorom sa účastníci učia aktívne počúvať druhých, formulovať svoje názory a myšlienky, konfrontovať ich s názormi ostatných členov skupiny. Učia sa akceptovať odlišné postoje a názory a korigovať svoje správanie v intenciách spoločensky akceptovateľného správania. Yalom (1995 in Liebmann; 2005, s. 21) zhrnul liečebné faktory skupiny, z ktorých môžeme zdôrazniť najmä „*dodávanie nádeje, sprostredkovanie informácií, altruizmus, spätnú väzbu, imitačné správanie, interpersonálne učenie, vplyv skupinovej kohézie a katarziu.*“ Ďalším prínosom je rozvíjanie tvorivosti a spontánnosti, poskytnutie možnosti pre vyjadrenie citov a emócií, ako aj pre relaxáciu, budovanie sebadôvery a tým zvyšovanie sebahodnotenia.

Projekty Miestnej knižnice Petržalka na prekonávanie bariér vo vzťahu ku knihám pre tínedžerov

Nebojte sa povinného čítania

Predmetom projektu sú knihy povinného alebo odporúčaného čítania. Daným knihám sa venujeme v kontexte súčasnej doby. Cieľom je ukázať nadčasovosť a aktuálnosť týchto kníh aj v dnešnom svete, prepojiť ich s témami, ktoré sú pre tínedžerov aktuálne a atraktívne.

Projekt tvorí ponuka štyroch stretnutí pre školský rok 2016/2017, ktoré sú od seba nezávislé a voľne realizovateľné. Stretnutie s názvom *Od balady po thriller* predstavuje diela Margita a Besná, *Žltá l'alia* (Ján Botto) a *Kytice* (K.J. Erben). Ústrednou témou je strach. Prečo ľudia strach v niektorých prípadoch vyhl'adávajú? Prečo sa radi bojíme? Aké strachy máme v našich životoch? V čom nám môže byť strach užitočný, a v čom, naopak, na škodu? Aj tieto otázky sú predmetom diskusie. Stretnutie s názvom *Morho!* sa opiera o báseň Sama Chalupku v kontexte tém dnešnej spoločnosti. Diskutujeme o tom, prečo sa básni aj po vyše 150 rokoch stále na vyučovaní venujeme. Ústrednými témami je sloboda, extrémizmus, násilie, nenávisť, ale aj vlaste-

nectvo, národná hrdosť a prítomnosť vzorov v našich životoch. Tretie stretnutie pojednáva o rozprávkach a samotným názvom sa pýta, či napovedá: *Rozprávky sú pre každého*. Aké miesto majú rozprávky v našom živote? Prečo svet potrebuje rozprávky? Potrebu snívať, rozvíjať fantáziu a vieru v dobré konce dokazujeme aj konkrétnymi titulmi: *Nekonečný príbeh* a *Hodinový kvet* (Michael Ende), *Malý princ* (Antoine de Saint-Exupéry). To, že s rozprávkami môže byť aj zábava dokazuje aj kniha *Pohrajme sa s rozprávkami* od Gianniho Rodariho. Posledné stretnutie predstavuje Shakespearov príbeh lásky *Rómeo a Júlia dnes*. Aké sú možné prekážky vo vzťahu? Aké rozdiely prežívame s ohľadom na vek, kultúru, náboženstvo, znevýhodnenia (zdravotné a sociálne) a s nimi spojenými predsudkami?

V diskusii sa zameriavame na vlastné názory, postoje a reflexie, ktoré majú prednosť pred konkrétnymi vedomosťami. Mladí ľudia tak dostávajú príležitosť nielen prijímať názory, ale ich aj vyjadrovať. Môžu vyjadriť nesúhlas, pochybnosti, vypočít si názory iných a napokon majú aj príležitosť začať o povinnom čítaní premýšľať inak. Stretnutie trvá od 60 do 90 minút.

Písanie nás baví

Projekt vznikol ako doplnok hodnotiaceho seminára literárnej súťaže Petržalské súzvuky Ferka Urbánka. Reagoval na skutočnosť, kedy sa v literárnych prácach detí a tínedžerov často objavovali rovnaké chyby a drobné nedostatky, ktoré im boli vytýkané porotou. Rozhodli sme sa poskytnúť pomoc priamo v knižnici, čím vznikol samostatný projekt nezávislý od literárnej súťaže. Projekt využívajú deti druhého stupňa ZŠ. Využívame metódy apostrih, cinquain, text obsahujúci nonsense, či dopĺňanie príbehu. Hlavným cieľom je zábavnejším spôsobom rozvíjať kreativitu detí a ich slovnú zásobu. Stretnutie trvá 90 minút.

Zažime si poéziu

Projekt je inšpirovaný workshopom „Od arteterapie k čítaniu“, ktorý sme absolvovali v Staromestskej knižnici v Bratislave. Snahou projektu je prekonávanie bariér vo vzťahu k poézii, ktorá je

mnohokrát práve tínedžermi vnímaná ako nezaujímavá, zložitá, či nezrozumiteľná. Projekt ukazuje, že nie vždy musíme básne len rozoberať, ale môžeme ich aj prežívať, a to každý po svojom. Svoboda (in Müller, 2014, s.240-241) zdôraňuje, že „poézia má na človeka silný citový vplyv a pôsobí náladotvorne, čím vplýva na ľudskú psychiku. Jej hlavným poslaním je pôsobiť na estetické vnímanie človeka, medzi ďalšie možnosti patrí práve jej liečebný účinok.“

Pri stretnutí využívame arteterapeutické techniky. Arteterapiu spolu s ďalšími terapiami radím k expresívnym terapiám. „*Expresívne terapie sú postavené na umeleckej expresii, teda na vyjadrení vnútorných pocitov a vzťahov k ľuďom prostredníctvom špecifického prostriedku, umeleckého média. Základ arteterapia leží v kreativite a potrebe človeka tvoriť.*“ (Albrich in Pěč, Probstová, s.2009, s.73). Slavík (1999) zdôrazňuje, že pojem arteterapia vychádza zo spojenia dvoch starovekých antických pojmov: z latinského slova art, artis, čo znamená umenie a z gréckeho slova therapón, čo v pôvodnom zmysle slova predstavovalo služobníka, sprievodcu a ošetrovateľa bohov. V anglickom jazyku sa pojem art používa v súvislosti s výtvarným prejavom a v súčasnosti sa termín arteterapia užíva predovšetkým pre výtvarnú stránku expresivity.

Práve výtvarná stránka tvorí základ stretnutia. Na úvod vyjadrujeme asociácie, názory, vzťah k poézii, ale aj vlastné skúsenosti. Tínedžeri majú možnosť participovať na obsahu stretnutia, ovplyvniť jeho priebeh a aktívne sa zapájať. Oni sami vyberajú z ponúknutých kníh konkrétne básne. Následne sa snažíme o ich premietnutie výtvarným stvárnením.

Dochádza tak k vyjadreniu emócií prostredníctvom obrazu a farieb. Je treba zdôrazniť, že k aktivite nie je potrebné výtvarné nadanie a cieľom nie je snaha o vytvorenie umeleckého diela. Spolu prečítame 10 básní a následne si svoje výtvary zdieľame. Výtvary nehodnotíme, ale hľadáme spoločné prvky a zaujíname sa o rozdiely vo vnímaní a výtvarnom stvárnení. Zdieľame tiež naše pocity, dojmy a zážitky z prežitého. Hlavným cieľom je snaha o iný zážitok z poézie, o jej

lepšie uchopenie a zdieľanie daného zážitku. Stretnutie trvá 90 minút.

Projekty Miestnej knižnice Petržalka na prekonávanie bariér vo vzťahu ku knihám pre dospelých

Knižný klub

Knižný klub je inšpirovaný knižnými klubmi v Nórsku, ktoré predstavujú širokú ponuku, ako napr. knižné kluby pre mužov, ženy, ženy v domácnosti, tínedžerov, a ďalšie. Knižný klub bol založený vo februári 2014 a doposiaľ prebehlo 39 stretnutí bez jediného prerušenia. Členovia sa organizujú prostredníctvom facebookovej skupiny, na ktorej prebieha aj hlasovanie o konkrétnych témach a dátumoch stretnutí. Stretnutia zastrešuje knižnica a sú vedené knihovníčkou. Dôležitým prínosom je stretávanie sa a prepájanie ľudí rôzneho veku, statusu, povolania, no rovnakého záujmu. Knižný klub poskytuje priestor na vymieňanie názorov, dojmov, knižných tipov a zároveň aj priestor na nadviazovanie hlbších vzťahov. Stretnutia sa realizujú jedenkrát za mesiac, jednotlivé stretnutie trvá 3 – 4 hodiny.

Knižkovo

Projekt Knižkovo vznikol pôvodne v novembri 2010 ako projekt Domu sociálnych služieb MOST, n.o., ktorý poskytuje sociálne služby pre dospelých ľudí s duševnou poruchou. Spolupráca s knižnicou a nadviazanie na projekt Knižkovo prebehlo v lete 2013. Odvtedy prichádzajú klienti s pracovníčkami rehabilitačného stretnutia pravidelne raz za mesiac do knižnice. Našou snahou je prekonávať bariéry vo vzťahu ku knihám, ktoré vyplývajú z prítomnosti duševnej poruchy a jej následkov na sociálnu oblasť života. Tieto predstavujú najmä problémy v kognitívnych funkciách (napr. myslenie, vnímanie, pozornosť, pamäť), ale aj zhoršené komunikačné a sociálne zručnosti. Pri stretnutiach sa opierame o biblioterapiu a využívame jej metódy. Biblioterapia patrí, rovnako ako aj arteterapia, k expresívnym terapiám. Termín biblioterapia je zložený z gréckych slov

biblion = kniha a therapia = liečiť. Doslovne teda môžeme biblioterapiu preložiť ako liečbu knihou. Čerkalová (2012, s.7) o biblioterapii uvádza, že „zámerné systematicky využíva čítanie a rôzne formy práce s literárnym textom na liečbu ľudí s psychickými, fyzickými, sociálnymi problémami. Snaží sa rozvíjať ich osobnosť a priviesť ich k pozitívnym zmenám v živote.“ Janczak (2006, s.7) zdôrazňuje interdisciplinárny charakter biblioterapie, pričom sa dotýka medicíny (je jednou z psychoterapeutických techník v klinickej psychológii a psychoterapii), najužšie vzťahy má s knihovníctvom a knihovedou a jej základom sú pedagogické vedy, najmä špeciálna pedagogika. Regan a Page (2008; in Elley, 2014) vnímajú biblioterapiu v medziach pedagogických a psychologických disciplín, pričom ju definujú ako „využívanie kníh a literatúry k stimulácii liečenia pri ľuďoch rôzneho veku.“ Biblioterapeutické postupy možno použiť s ohľadom na rôzne vekové skupiny. Účastníci si z nich majú odniesť pretrvávajúce pozitívne východiská, alebo prežitky možného osobného úspechu. (Müller, 2014, s.70). Svoboda (in Müller, 2014, s.198) neviaže biblioterapiu len na vymedzenú skupinu klientov. Môže byť využívaná rozličnými cieľovými skupinami, aj ľuďmi bez zdravotných či iných problémov. Biblioterapia je však väčšinou odbornej verejnosti vnímaná ako najvhodnejšia práve pri práci s ľuďmi s duševnou poruchou.

Jednotlivé stretnutia sú vedené dvoma knihovníčkami (z ktorej jedna je bývalá pracovníčka a aktuálne dobrovoľníčka Dss-MOST, n.o.) a okrem klientov je vždy prítomná aj pracovníčka Dss-MOST, n.o. Do výberu tém vstupujú aj samotní účastníci, ktorí môžu témy navrhovať, alebo tiež na niektorých stretnutiach samostatne, s podporou knihovníčok, prezentovať konkrétne tituly. Základ stretnutí tvorí čítanie, do ktorého sa aktívne zapájajú aj klienti, a následná diskusia, ako priestor na zdieľanie dojmov, pocitov, názorov, či postojov. Ďalšími metódami biblioterapie, ktoré využívame, sú edukačné a kognitívne techniky (technika prerozprávania, otázok a odpovedí), tvorivé písanie (dotváranie príbehu), parmiologické techniky (aktivity s prísloviami, porekadlami, pranostikami, aforizmami atď.). K využívaným prvkom patria aj filmové ukážky knižných

titulov, audioknihy a práca s ilustráciami. (Stretnutie trvá 90 minút)

Projekty Miestnej knižnice Petržalka na prekonávanie bariér vo vzťahu ku knihám pre seniorov

Zážitkové čítanie v Dome tretieho veku

Projekt Zážitkového čítania vznikol vo februári 2016 z podnetu čitateľky knižnice a zároveň terapeutky v Dome tretieho veku na Poloreckého ulici 2 v Petržalke. Účastníkmi sú seniori, ktorí majú často obmedzenú možnosť pohybu a preto sa podujatie koná priamo v priestoroch Domu tretieho veku v duchu hesla „Knižnica príde za vami“. Stretnutia prebiehajú raz za mesiac. Témou je vždy konkrétna krajina, ktorú spoznáваме cez rozprávanie o jej histórii, geografii, kultúre, osobnostiach, zaujímavostiach. Súčasťou stretnutí je aj čítanie z knihy autora, reprezentujúceho danú krajinu. Dôležitým prvkom je diskusia so seniormi, ktorí zdieľajú zážitky zo svojich ciest a svoje minulé i aktuálne názory na rôzne témy. Výrazným prínosom je, okrem iného, aj aktívne zapojenie a tréning kognitívnych funkcií účastníkov. Stretnutie trvá 80 minút.

Záver

Skupinová práca sa javí byť vhodným nástrojom na prekonávanie bariér vo vzťahu ku knihám, a to ako pre rôzne vekové kategórie, tak aj pre rôzne cieľové skupiny. Najdôležitejšími prínosmi skupinovej práce v prekonávaní daných bariér sú: „pozitívne východiská, alebo prežitky možného osobného úspechu“ (Müller, 2014, s.70), rozvoj komunikačných a sociálnych zručností, pozitívna stimulácia emocionálneho, etického a sociálneho cítenia, zlepšenie kognitívnych funkcií; odbúranie stresu a napätia; urýchlenie adaptácie na novú životnú situáciu a sebarealizácia a zvýšenie sebavedomia. Knižnica má veľké možnosti na prekonávanie bariér vo vzťahu ku knihám prostredníctvom práce so skupinou. Prispieva tiež k roz-

voju osobnostného potenciálu všetkých účastníkov skupiny, a tiež profesne aj osobnostne obohacuje participujúcich knihovníkov. Skupinová forma práce s čitateľmi je kvalitatívnym posunom v knihovníckej profesii a od knihovníkov si vyžaduje ako osobnostné, tak aj odborné danosti.

Práca so skupinou je zároveň možnosťou realizovať nadobudnuté teoretických vedomostí a schopností z odborov, ktoré majú reálne vyštudované.

Zoznam bibliografických odkazov

1. ČERKALOVÁ, I. 2012. Základy biblioterapie a arteterapie. 1. vyd. Poniky : PARTNER, 2012. 28 s. ISBN 978-80-89183-85-2.
2. ELLEY, S. 2014. Examining the Use of Bibliotherapy in a Third Grade Classroom. Teacher Fellows Program, Texas State University. In Texas Journal of Literacy Education. p.91-97. Volume 2, 2014- Issue 2. ISSN 2374-7404. [online]. [citované 17. februára 2015]. Dostupné na: <http://www.texasreaders.org/uploads/4/4/9/0/44902393/examining_the_use_of_bibliotherapy_in_a_third_grade.pdf>.
3. JANCZAK, B. 2006. Biblioterapia - teória a prax In Knižnica, 2006. roč. 7, č.2, s.7-10.
4. LIEBMANN, M. 2005. *Skupinová arteterapie. Nápady, témata a cvičení pro skupinovou výtvarnou práci.* 1. vyd. Praha : Portál, 2005. 279 s. ISBN 80-7178-864-3.
5. MÜLLER, O. a kol. 2014. Terapie ve speciální pedagogice. 2. vyd. Praha: Grada Publishing, 2014. 512 s. ISBN 978-80-247-4172-7.
6. PĚČ, O., PROBSTOVÁ, V. a kol. 2009. Psychózy - psychoterapie, rehabilitace a komunitní péče. 1. vyd. Praha : Triton, 2009. 256 s. ISBN 978-80-7387-253-3.
7. SLAVÍK, J.: *Arteterapie v souvislostech speciální pedagogiky.* Speciální pedagogika, roč. 9, 1999, č. 1, s. 7-19.

FUNKCIA VZDELÁVACÍCH, KULTIVAČNÝCH A SOCIÁLNO – PSYCHOLOGICKÝCH AKTIVÍT EDUKÁCIE SENIOROV V PROSTREDÍ MODERNEJ KNIŽNICE (SO ZRETEL'OM NA TURČIANSKU KNIŽNICU V MARTINE)

Poláková, Ivana – Tuma, Miroslav

Fakulta humanitných vied, Žilinská univerzita v Žiline, Martin

Abstrakt

Cieľom našej práce bola systematizácia, triedenie a usporiadanie poznatkov, ktoré si všímajú niektoré kultivačné, ale aj psychologicko-sociálne aktivity v oblasti edukácie seniorov, a to v prostredí najrozšírenejšieho typu knižníc, a tými sú regionálne a mestské knižnice. Obsah činností týchto inštitúcií je daný ich náplňou práce, ale v poslednej dobe sa začína zvyšovať interes občanov aj o sebvzdelávacie andragogické edukačné aktivity. Považovali sme preto za potrebné poukázať na potrebu rozšírenia a prehĺbenia práce v knižniciach so seniormi. Súčasťou nášho exkurzu je opis niektorých významných zmien v životných situáciách seniorov, s ktorými sa musí táto skupina obyvateľstva vyrovnávať a musí sa na ne aj pripraviť a adaptovať v tom rytme a s tou naliehavosťou, ktorú pred nich stavia spoločnosť. Andragogika ako veda zovšeobecňuje teóriu a prax edukácie seniorov a formuje aj základné cesty, ktorými sa môžu uberať aj aktivity regionálnych a mestských knižníc v tejto sfére.

Na príklade Turčianskej knižnice v Martine sme rozborom jej aktivít chceli poukázať, aký široký rozmer pôsobenia na hodnotu ľudskej bytosti v seniorskom veku má potreba intenzifikácie sebvzdelávacích aktivít seniorov pri rešpektovaní rôznorodosti a adresnosti prístupov k starším ľuďom. Starnutie chceme dnes už vnímať ako organizovanie života seniorov využívaním kapacity ich seberealizácie v prostredí ponúkaných možností explorácie nových pohľadov na život v 21. storočí. Je to hľadanie vlastne seba samých v rozmanitých podmienkach dynamických zmien v napredujúcej spoločnosti.

Abstract

Abstract The main aim of our work was to systematize, classify and organize findings about culturing, psychological and social activities in the field of education of the elderly, specially in the area of the most common type of libraries – regional and municipal libraries. The content of library activities is stated specifically, but lately citizens started to be interested in a self-educational andragogic activities. It was essential for us to highlight the importance of improvement of working with the elderly in libraries. Part of our excursus is a description of some important changes in life situations of the elderly – they need to be prepared for new situations given by society, to deal with them and to adapt to them as soon as possible. As a science, andragogy generalizes the theory and the practise of elderly education and forms basic ways in which activities of regional and municipal libraries are oriented.

On the example of Library of Turiec region in Martin, we wanted to show how much the elderly people are influenced by self-educational activities regarding to the respect of variedness and approach towards the elderly. We want to see an ageing process as a organization of elderly life with using the capacity of their self-realization in the field of possibilities of finding new outlooks on life in 21th century. Actually, it is searching for ourselves in various conditions of dynamic society changes.

Kľúčové slová

andragogika, celoživotné vzdelávanie a učenie, edukačné aktivity, informácie, regionálne knižnice, kognitívne a raciokultúrne aktivity seniorov, prierezové aktivity, stimulačné činitele, spomalenie starnutia, Turčianska knižnica v Martine

Keywords

Andragogy, life education and teaching, educational activities, information, regional libraries, cognitive and cultural activities for the elderly, overview activities, stimulation factors, slowing down of ageing, Library of Turiec region in Martin

1. Limitujúce faktory celospoločenských zmien v súčasnej spoločnosti

Celým svetom hýbe niekoľko veľmi intenzívne pôsobiacich fenoménov, ktoré významnou mierou akcelerujú vývoj našej spoločnosti. Jednou a najintenzívnejšie pôsobiacou silou, ktorá ovplyvňuje vo veľkej miere ďalší vývoj spoločnosti je bezpochyby *globalizácia sveta*. Vývin mnohých rozhodujúcich faktorov prebieha vo svete vždy vo vlnách, ktoré majú rozdielnu amplitúdu, ale, a to najmä frekvenciu. Už v Starom zákone ľudia hovoria o krátkodobých vývinových cykloch, keď si v Egypte všimli, že sa v prírode pri úrode pravidelne striedajú sedem ročné cykly. Sedem úrodných rokov spravidla vystriedalo sedem neúrodných rokov. Vlnový priebeh malých javov pozorovali ľudia aj u rôznych prírodných, ale aj spoločenských javoch. Podrobnejšie si cykly ekonomickej konjunktúry hodne neskôr všimli ekonómovia a politológovia a to až v prvej polovici 20. storočia. Krátkodobé cykly s periódou 3-5 rokov publikoval americký ekonóm Joseph Kitchin (1861-1932), strednodobé cykly s periódou 7-11 rokov zverejnil francúzsky ekonóm Clément Juglar (1819-1905). V roku 1930 dlho-dobejšie hospodárske cykly s frekvenciou 20-22 rokov predpovedal Simon Smith Kuznetsov (1901-1985) a v roku 1920 Nikolaj Kondratiev (1822-1938) podrobne aj teoreticky zdôvodnil dlhodobé cykly s periódou 40-60 rokov. Bol to významný objav a takto ho aj hodnotil svetovo uznávaný rakúsko-americký ekonóm narodený na Morave Joseph Schumpeter (1883-1950). Vývoj ukázal, že dlhodobé Konratienove cykly možno pozorovať nielen v ekonomike, ale aj v mnohých ďalších oblastiach. *Inovačné vlny zväčša generujú významné technické objavy, najmä prevratné vynálezy* ako bol napr. parný stroj, elektrické generátory a motory, automobily a v súčasnosti sú to informačné technológie. Ich začiatok je niekde pri objave tranzistora W. Shockley (1951), pokračuje integrovanými obvodymi, veľkoplošnými technológiami, mikro-procesormi a ďalšími prvkami moderného hardvéru. V roku 1979 vstupuje na vývojovú scénu mobilný telefón, v roku 1983 internet a to všetko je trasované technológiou vývoja integrovaných obvodov s vysokou hustotou integrácií. Vlnový priebeh možno pozorovať i v mnohých

ďalších odvetviach nášho života, len si neuvedomujeme jeho fázovanie, frekvenciu, amplitúdu, výsledok a konečný efekt.

Približne od sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia nastúpila éra globalizácie sveta. Znakom tejto cyklickej vývinovej etapy je *otvorenosť* politických, ekonomických a vedecko-technických vzťahov, ktoré vo veľkom rozsahu umožnili využitie moderných technológií s významným, a vlastne dominantným vplyvom obrovskej *mobility informácií*. Enormne rýchlo sa rozvíjajúce informačné technológie sa prejavujú vysokou mobilitou informačných zdrojov, ale aj ľudí. Všetky uvedené faktory zdôrazňujú *enormný význam človeka*, ktorý sa len s námahou vládze adaptovať, regenerovať a hlavne inovovať svoje znalosti, poznatky a vedomosti, a to všetko len preto, lebo ak by si ich neosvojil, neporozumel im a neosvojil si ich, nemohol by nasadnúť do rýchlo uháňajúceho rýchlika celospoločenského hospodárskeho i sociálneho rozvoja.

Aj v oblasti vzdelávania možno zákonite pozorovať vlnový priebeh vývoja. Zmeny evokujú okrem uvedeného aj zrejme forsírovania kontinuálneho, permanentného a celoživotného učenia, a to aj preto, lebo prv dosiahnuté vzdelanie nie je už dnes zárukou celoživotnej zamestnateľnosti. *Neobnovovaná kvalifikácia pracovníkov znamená skoro vždy aj stratu zamestnania.*

Ako vidno dochádza aj v tejto rovine ku vlnovým zmenám životného cyklu, keď sa ťažisko vzdelávacích aktivít výrazne presúva až do produktívneho obdobia života. *Od súčasného človeka sa požadujú už iné intelektové schopnosti, vysoká úroveň analytického, kritického, samostatného a vysoko tvorivého myslenia, umožňujúceho produktívne, rozhodne a rýchlo riešiť problémy.*

2. Nový fenomén doby – celoživotné vzdelávanie

V súčasnosti do popredia záujmov spoločnosti vstupuje *celoživotný proces cieľného vzdeláva*

nia, ktorý kontinuálne nadväzuje na formálne vzdelávanie, ale má už výrazne exponovaný, inovatívny, doplnujúci, prehlbujúci a rozširujúci charakter. *Celoživotné vzdelávanie* umožňuje človeku kontinualizovať svoje možnosti vzdelávania v produktívnom veku, a to v súlade s jeho existenčnými potrebami, úlohami a záujmami.

Človek môže svoju doterajšiu kvalifikáciu zvyšovať, rozširovať, renovovať, špecializačne zužovať, a zapojovať do nej aj najmodernejšie inovatívne prvky. Vzdelávanie v tejto rovine *je preto podporované aj aktívnou politikou zamestnanosti štátu*. Vzdelávanie tohto typu prebieha zväčša preto v rámci štátnych, súkromných alebo cirkevných inštitúciách jednotlivých rezortov, odvetví, odborov, prípadne na podnikovej úrovni.

Knižnice ako významné kultúrne inštitúcie môžu týmito formám vzdelávania poskytovať, ale žiaľ len na veľmi malom rozsahu, *potrebnú literatúru a ďalšie informačné zdroje*. Chýbajú im finančné prostriedky na nákup najnovšej literatúry. To už je ale dlhodobý známy notorický stav. Knižnice sa usilujú tento fakt aspoň čiastočne reparať darmi od inštitúcií, od sponzorov, ale najmä od autorov rôznych publikácií.

Podľa našich zistení, a nie dost' exaktného a široko založeného výskumu, teda skôr prieskumu sme zistili, že významnou cieľovou skupinou našich regionálnych, krajských, mestských a obecných knižníc, ktorá má veľký záujem o vzdelávanie sú *ľudia v preddôchodkovom, ale hlavne v dôchodkovom veku*. Tejto skupine sa vo sfére vzdelávania občanov venuje osobitná vedecká disciplína, pomenovaná *andragogika*. Jej hlavnou náplňou je výchova a vzdelávanie občanov ako aj poradenské aktivity pre dospelých. Andragogika sa ako samostatná vedná disciplína konštituovala v druhej polovici dvadsiateho storočia a je zameraná na ďalšie vzdelávanie dospelých.

Andragogika sa usiluje obsiahnuť najmä tri základné oblasti vzdelávania dospelého človeka a podľa toho sa aj označuje ako kultúrno-osvetová andragogika, sociálna andragogika a profesijná andragogika.

Kultúrna andragogika

Je zameraná na voľnočasové aktivity, na záujmové vzdelávanie a to všetko, ale aj na občianske vzdelávanie aj u knižničných klientov. Knižnice v tomto smere plnia svoju náplňou práce veľmi významnú a málo aj cenenú kultúrno-výchovnú činnosť obyvateľstva regiónov.

Sociálna andragogika

Je ďalšou sférou andragogiky. Kládne si za cieľ zlepšiť a skvalitniť sociálne vzťahy v spoločnosti, vytvárať primerané interpersonálne vzťahy, pripravovať ľudí na plnenie očakávaných sociálnych rolí atď. Tieto sa môžu antipodálne rôzniť od aktuálnej, teda reálnej situácie, lebo každý človek sa sústavne modifikuje a pretransformováva, a nie je vždy na túto zmenu dostatočne pripravený. Knižnice množstvom svojich podujatí a ponúk vychovávajú svoju klientelu, či už priamo, alebo aj indirektné k plneniu a uznávaniu sociálnych noriem správania sa občanov v takom rozsahu a obsahu aké sú všeobecne platné.

Profesijná andragogika

Je orientovaná na odborné vzdelávanie dospelých a sem patrí starostlivosť o rozvoj ľudských zdrojov, o rekvalifikáciu, poradenstvo, kariérne postupy, personalistiku atď. O túto oblasť vzdelávania preto zo zákona dbá celý rad inštitúcií aj mimo siete knižníc.

3. Andragogické vzdelávacie aktivity knižníc a ich programové menu

Významnú úlohu vo vzdelávaní občanov plnia regionálne knižnice najmä preto, lebo na ich pôde sa neraz stretávajú a na andragogickom vzdelávacích aktivitách sa angažujú rozličné subjekty regionálnej, ale najmä miestnej kultúry. *Naše skúsenosti ale ukazujú, že i keď sa vytvárajú rozličné kooperačné siete, na činnosti každej z nich jadro činnosti tvoria skoro vždy tí istí ľudia*. Vidno ich vždy v čítárňach knižníc, pri výpožičných pultoch, sú aj aktívnymi účastníkmi rôznych kurzov,

výstav, koncertov atd'. Je to najmä preto, že účasť na týchto podujatiach vnímajú ako príležitosť na zvyšovanie svojich vedomostí, na výmenu názorov, získavanie skúseností, na rozvoj nových nápadov, ideí, ale aj iniciatív. *Stretnutie seniorov na pôde knižníc môže podnetne pôsobiť na prekonávanie ich vlastnej izolovanosti, zlepšenie svojej publicity, skvalitnenie pocitu spolupatričnosti a potlačenie dojmu vytiesnenia z okruhu spolukolegov a vekových rovesníkov.*

Mentalita a psychika súčasného človeka podlieha značným zmenám. Človek, ak chce, a mal by chcieť, by mal byť schopný vzdelávať sa všade a hocikedy. Všetko okolo nás, celé dianie, s ktorým je človek v kontakte každodennosti je zdrojom skúseností obohacujúcich život človeka, hlavne formovaním jeho identity a reflektovaním, alebo aj odmietaním názorov.

Knižničné podujatia sú veľmi často jediným miestom, kde sa ľudia stretávajú, osobne kontaktujú a vzájomne diskutujú, utvrdzujú, alebo aj menia svoje názory. Sú to dôležité body premien hodnotových preferencií v smere individuálnej sebareflexie a sebarealizácie, ale aj v štruktúre svojich kultúrnych potrieb.

Tie sa môžu odvíjať jednak *v rovine bytia*, teda existovania (being), alebo *v rovine začleňovania do prostredia* (belonging).

V rovine bytia ide zväčša o psychické zdravie, sebaúctu, sebareflexie, sebakontrolu, utvrdzovanie v duchovných hodnotách a podobne.

Začleňovanie sa do prostredia zase utvrzuje a spája človeka s pocitom domova, rodiny, priateľov, kolegov s príslušnosťou ku určitej komunite atd'.

Obe uvedené kultúrne potreby napokon vždy smerujú do *potreby sebarealizovania* (decoming), teda chcenia dosiahnuť osobné ciele a vytúžené aspirácie. Tie môžu smerovať do rôznych záujmových aktivít, alebo do voľnočasových podujatí, účinných relaxácií a antistresových programov, prípadne, a to je najčastejší prípad, do aktivít podporujúcich rozvoj znalostí a schopností prosperitných pre neraz vynútené a aktuálne adaptačné zmeny.

Súčasnú spoločnosť možno charakterizovať ako veľmi rozmanitú, spoločensky značne diferencovanú a pritom už pluralitnú spoločnosť s obrovskými možnosťami podnetov, ale aj následných možností reálneho využitia.

Ohromné zmeny vyvolávajú u obyvateľstva aj dosť často nechcené, importované a inkorporované kultúrno-spoločenské zmeny, deštruujúce systém uznávaných hodnôt a spoločenských regulatívov. To často spôsobuje v spoločnosti neistotu a dezinformácie. Miestna kultúra, teda kultúrno-umelecké, kultúrno-spoločenské a kultúrno-osvetové zariadenia musia na tieto fenomény doby adekvátne reagovať, pretože sú dominantným činiteľom utvárania osobností jednotlivcov a evidentným nástrojom formovania národnej a kultúrnej identity, ovplyvňovania kultúrnych a spoločenských návykov, vzťahov ku kultúrnemu dedičstvu a prostriedkom enkulturácie, inkulturácie a socializácie miestneho obyvateľstva. Aby bolo možné takúto politiku realizovať, disponuje miestna kultúra sieťou kultúrno-výchovných inštitúcií a zariadení. Kvalita ich fungovania je jedným zo signifikantných ukazovateľov príslušnej lokality. Domnievame sa, že jedným z najlepších fungujúcich zariadení v poskytovaní kultúrnych služieb sú knižnice, ktoré vďaka nadšeným pracovníkom zvládajú celkom úspešne aj tieto úlohy.

Knižnice v súčasnosti intenzívne aktualizujú svoj knižničný fond a prechádzajú, hoci nie tak rýchlo ako by to vyžadovali súčasné potreby, na využívanie elektronických médií. Majú zriadené počítačové miestnosti a poskytujú svoju ponuku aj na elektronických nosičoch. Mestské (miestne) knižnice orientujú svoj fond na tie oblasti vedy, techniky, kultúry, na školy a pod. o ktoré má klientela knižnice zvýšený a aktuálny záujem. Knižný fond je najmä v miestnej kultúre orientovaný na seba-vzdelávanie, seba-výchovu, aktívnu relaxáciu, voľnočasové aktivity, ale niekde významnou mierou podporuje aj ekonomické záujmy obyvateľstva. Svoje služby knižnice rozšírili aj o veľmi žiadané vydavateľské, tlačiarenské a kníhviazačské služby.

Vytvorenie elektronických databáz knižníc a ich vzájomné prepojenie cez počítačové siete umožňuje ponúknuť klientom aj také publikácie, ktoré sú len vo fonde väčších knižníc, či už doma alebo aj v zahraničí.

Potrebným *informačným a propagačným materiálom* sú knižnice schopné dotovať aj svoje literárne alebo aj dramatické kluby, výtvarné dielne, výstavy obrazov, sôch a rôznych ručných prác. Klienci knižnice si nesmierne vážia, ak pri týchto príležitostiach dostanú do rúk katalóg, prospekt, alebo inú tlač vytvorenú pohotovo, rýchlo a kvalitne v domácom prostredí knižnice. V súčasnej znalostne orientovanej spoločnosti sa občania, zväčša už v staršom veku, chcú, aj keď už nemusia, vzdelávať vo veľkom diapazóne vzdelávacích odborov a odvetví. Miestna inteligencia sa rada v knižnici stretáva v literárnych kluboch, alebo príliehavejšie nazvaných literárnych kaviarňach. Tie sa postupne pretransformávajú do internetových kaviarní.

Súčasný kultúrno-spoločenský trend rastúca úroveň elektronickej i materiálnej vybavenosti knižníc ich spoločenská klíma, výborná ponuka kultúrno-umeleckých podujatí, dobrá a lacná prístupnosť vo Wi-Fi, vzdelaný, pohotový, dobre zorientovaný a hlavne trpezlivý a ochotný personál knižníc, to všetko je obraz nových dimenzií, metód a foriem práce v kultúrno-osvetových zariadeniach smerujúcich ku kultivovaniu a ku edukačným andragogicky orientovaným aktivitám obyvateľstva. Pravdaže je veľký rozdiel v možnostiach ponúkaného programového menu medzi malými, stredne veľkými a veľkými knižnicami, naviac ak sú v súčasnosti vo finančnej dotácii také veľké rozdiely. *Primeranosť váži v týchto sférach vždy správne, ibaže jej miery sú v mnohých prípadoch veľmi rozdielne a zväčša aj faľošné.*

Rady ako ďalej zlepšiť programovú ponuku lokálnych knižníc dobrých i menej dobrých býva veľa, lenže dosť často si aj my samotní kladieme polená pod nohy, aby sme ich v zápätí s námahou prekonávali. Prežijú len tie knižnice, ktoré zvládnu zmeny! Knižnice bez čitateľov veľmi

rýchlo sa zmenia na sklad starých a nepotrebných harabúrd.

4. Aktuálne trendy kultúrno-kultivačných a edukačných andragogických aktivít v prostredí knižníc

Všetky knižnice na Slovensku, najmä knižnice regionálneho charakteru si vo svojej návštevníckej klientele všímajú *seniorov*, ich život a aktivity smerované na získavanie poznatkov, informácií, ale ja kvalitu ich života, sociálne vzťahy a tie adaptačné procesy, pomocou ktorých možno oddialiť proces starnutia. V popredí terapeutických zásahov stoja biblioterapeutické aktivity, kognitívne, sociokultúrne a afektívne faktory. Seniori si cestou knižníc vytvárajú množstvo nových vzťahov, aktívne vnímajú a registrujú svoje kultúrno-spoločenské zážitky a denne na nich pozitívne i negatívne pôsobí množstvo zážitkov a skúseností.

Knižnice sa stávajú často oázou, kde sa seniori môžu stretnúť, odreagovať sa, postaviť sa, získať poučenie, neraz i radu, pretože sa ich život spája s chorobami, telesnou bezmocnosťou rôzneho stupňa a môžu sa cítiť ako ľudia vylúčení nielen zo zamestnania, ale ja zo spoločenského života. Knižniční pracovníci sa preto usilujú zlepšiť u seniorov ich *aktívne starnutie* a v rámci možnosti primeraným spôsobom zrealizovať svoj telesný, duchovný, kultúrny a spoločenský potenciál, a zúčastniť sa ako-tak ešte na živote spoločnosti.

Tieto aktivity knižníc samozrejme vyvíjajú tlak na verejné rozpočty, na dôchodkový systém, na sociálne a opatrovateľské služby, ale aj na ponuku v kultúrno-osvetovej činnosti.

Celý svet si uvedomuje, že vzrastá počet starších ľudí v celej populácii. Európska únia cíti tento tlak vo zvýšenom rozsahu. V roku 1990 bol podiel starších ľudí vo veku nad 65 rokov 13, 7%, ale v roku 2010 je to už 17, 4% a odhady ukazujú, že

v roku 2060 to bude minimálne celá tretina obyvateľstva Európy.

Európa si tento fakt uvedomuje a organizuje celý rad aktivít v prospech staršej populácie ako napríklad:

- Svetový týždeň mozgu (13.-17. 3. 2017),
- Európsky deň medzigeneračnej aktivity (29. 4. 2017),
- Medzinárodný deň starších (1. 10. 2017). Jeho účelom je všemožným spôsobom zlepšiť život seniorom. Knižnice osobitne sledujú vo svojom portfóliu svojich čitateľov. Slovenská národná knižnica v Martine vo svojom knižnično-informačnom systéme Virtua, ktoré zastrešuje 31 knižníc (KIS3G), už vyšedesiat rokov pracuje s nasledovnou kategorizáciou svojich čitateľov:
- DE – detský čitateľ,
- GI – vysokoškolský pedagóg, vedecký pracovník – najmä v akademických a niektorých vedeckých knižniciach,

- HO – čitateľ s jednoduchým čitateľských preukazom, ktorý môže využívať iba prezenčné výpožičné služby,
- OR – knižnica žiadajúca o MVS,
- OT – bežný čitateľ, t.j. čitateľ do 15 rokov,
- PO – čitateľ SNK s prístupom k licencovaným elektronickým informačným zdrojom cez vzdialený prístup bez potreby navštíviť knižnicu,
- PR – čitateľ s výnimkami podľa rozhodnutia knižnice,
- SF – zamestnanec knižnice,
- SL – čitateľ so služobným čitateľských preukazom na registráciu dlhodobých výpožičiek doprúručnej knižnice,
- SP – študent so špecifickými potrebami,
- ST – študent a
- SV – čitateľ so súdnym vymáhaním.

Kategóriu „SE – senior“ by sme ale hľadali márne. Podarilo sa nám zrealizovať výber seniorov – podľa dátumu ich narodenia od r. 1950 a starších. Výsledok uvádzame v tab. č. 1

Por. číslo	Názov knižnice	Počet seniorov, ktorí v r. 2016 navštívili príslušnú knižnicu
1.	Knižnica P. O. Hviezdoslava, Prešov	561
2.	Podtatranská knižnica, Poprad	461
3.	Krajská knižnica J. Fándlyho, Trnava	413
4.	Knižnica G. Zvonického, Michalovce	249
5.	Slov. kniž. pre nevidiacich M. Hrebendu,	221
6.	Štátna vedecká knižnica, B. Bystrica	180
7.	Galantská knižnica, Galanta	174
8.	Okresná knižnica D. Gutgesela, Bardejov	170
9.	Vihorlatská knižnica, Humenné	142
10.	Tribečská knižnica, Topoľčany	122

Tabuľka č. 1: Počet seniorov, ktorí v roku 2016 navštívili vybrané knižnice

Podľa štatistiky výpožičiek, ktorú realizuje Slovenská národná knižnica v Martine bolo za rok 2016 uskutočnených 1 531 657 výpožičiek (súborný katalóg knižníc). Pre zaujímavosť uvádzame:

TOP 10 výpožičiek všetkých autorov za rok 2016
 Man-Ho Kwok, Julia Parker, Thomas Brezina, Dominik Dán, Táňa Keleová-Vasilková, Danielle Steel, Wald Disney, Mary Balogh, Francesca Simon a J. Deveraux.

TOP 10 výpožičiek slovenských autorov za rok 2016

Dominik Dán, Táňa Keleová-Vasilková, Jana Pronská, Gabriela Futová, Pavol Dobšínský, Katarína Gillerová, Mária Hamzová, Jana Benková, Mária Ďuríčková a Marta Fartelová.

TOP 10 titulov za rok 2016

Znamená lásky, Robin Hood, Dumbo, Cap a Capper, Drak; Psík, ktorý chodí do práce; Malá klenotnica rozprávok, Detské skladačky, Ako šlo vajce na vandrovku a Minirozprávky.

Aby sme mohli podrobnejšie dokumentovať a spropagovať moderné knižničné služby požiadali sem *riaditeľ'a Turčianskej knižnice v Martine, RNDr. Milana Nemčeka*, aby nám poskytol analyticko- organizačný a manažérsky prehľad o práci typickej regionálnej knižnice, lebo takýchto na Slovensku je najviac a vykonávajú obdobné aktivity. Veríme, že v prípadnej komparácii môžu pôsobiť podnetne aj pre ďalšie knižnice s obdobným organizačným usporiadaním.

Turčianska knižnica v Martine

- Je príspevkovou organizáciou, ktorej zriaďovateľom je Žilinský samosprávny kraj,
- je verejnou regionálnou knižnicou pre okresy Martin a Turčianske Teplice,
- je jednou z najnavštevovanejších kultúrnych inštitúcií v regióne Turiec,
- sprístupňuje informácie všetkým vrstvám obyvateľ'ov mesta i regiónu bez ohľadu na vek, národnosť, sociálne postavenie (koncom roka zvýšila aj propagačnú aktivitu v médiách a na internete),

- buduje univerzálny knižničný fond,
- usporadúva kultúrno-výchovné podujatia pre deti i dospelých a
- sprístupňuje internet pre všetky vekové kategórie používateľ'ov.

Turčianska knižnica (TK) poskytuje nasledovné služby:

- má vo fondoch viac ako 143 tisíc dokumentov (kníh, hudobnín, audiovizuálnych dokumentov, 122 tisíc titulov novín a časopisov),
- absenčné – požičiavanie kníh, časopisov a hudobnín (KIS Clavius) – online katalóg (uskutočnilo 401 574 výpožičiek za rok 2016, pričom vedie krásna literatúra – knihy ; výpožičky na 1 obyvateľ'a celkom predstavujú číslo 7),
- prezenčne zvukové dokumenty (CD ROM, DVD ROM),
- v spolupráci so Slovenskou knižnicou pre nevidiacich M. Hrebendu v Levoči poskytuje výpožičky zvukových kníh pre zdravotne postihnutých,
- informačné služby s využitím elektronickej databázy EBSCO,
- služby verejných internetových staníc,
- rešeršné služby a reprografické služby,
- medzinárodné výpožičné služby (MVS) a
- donáškovú službu do domu pre zdravotne postihnutých občanov.

Základné činnosti Turčianskej knižnice v Martine možno charakterizovať nasledovne:

Druh dokumentu	Počet knižničných jednotiek		Rozdiel vkusoch
	Rok 2015	Rok 2016	
odborná literatúra pre dospelých	50 211	50 899	688
krásna literatúra pre dospelých	55 554	57 592	2 038
odborná literatúra pre deti	8 017	8 100	83
krásna literatúra pre deti	26 042	26 908	866
špeciálne dokumenty	6 299	6 313	14

Tabuľka č. 2: Zloženie knižničného fondu k 31.12.2016

Druh dokumentu (nosič)	Počet knižničných jednotiek		Rozdiel v kusoch
	Rok 2015	Rok 2016	
knihy a brožúry	133 423	137 103	3 680
hudobniny	1 792	1 791	-1
mapy	510	511	1
normy	38	32	-6
hry	3	3	0
gramofónové platne	1 444	1 444	0
CD	1 488	1 489	1
MG kazety	298	298	0
MG pásky	40	40	0
videokazety	686	686	0
CD-ROM	77	77	0
DVD	22	22	0
prospekt	1	1	0
repro	2	2	0
Spolu:	139 824	143 499	3 675

Tabuľka č. 3: Zloženie knižničného fondu podľa druhu fondu k 31.12.2016

To, čo knižnica ponúka ľuďom sú knihy a dokumenty. Tie pribúdajú na trhu každoročne rýchlym tempom. Dobrá ponuka knižnice spočíva v inovovaní knižničného fondu. Prírastky v TK sú, ale ide prevažne o dary, lebo boli znížené prostriedky VÚC a bol zrušený grant Mesta Martin z dôvodu

jeho nútenej správy. Stáva sa veľmi často, že *seniori s láskou darujú knižnici celú svoju vlastnú knižnicu, ktorú si celý život budovali.*

Skladba používateľov a návštevníkov Turčianskej knižnice:

- V roku 2016 mala knižnica 6137 používateľov z toho 949 dôchodcov a ZŤP, čo predstavuje 15,47 % z celkového počtu.
 - Počet návštevníkov (fyzických osôb) v knižnici bol 131 669 oproti roku 2015 sa zvýšil o 0,8 %. Najväčší podiel na tom však majú deti a seniori, kým podiel študentov a dospelých používateľov klesá. Rast detí je spôsobený organizovaním podujatí pre ne a zlepšenou spoluprácou s materskými a základnými školami. Od určitého veku ale, aj v súvislosti so zameraním a dostupnosťou digitalizovaných dokumentov, záujem o tlačené knihy klesá. Knižnica zaznamenala pokles počtu návštevníkov verejného internetu. Tento pokles súvisí s tým, že knižnica obmedzila využívanie verejného internetu pre neregistrovaných používateľov a celková stratégia knižnice vedie k utlmeniu tejto služby v čítarni. Priemerná denná návštevnosť, vrátane sobôt je 458 klientov.
 - Počet návštevníkov (fyzických osôb v knižnici) a návštevníkov on-line služieb bol v roku 2016 spolu 200 696.
 - V roku 2016 zrealizovala Turčianska knižnica 707 podujatí, ktorých sa zúčastnilo 17 902 osôb.
 - Pre dospelých návštevníkov knižnice sa v roku 2016 uskutočnilo 214 podujatí. Išlo o besedy, tvorivé dielne, počítačové kurzy pre znevýhodnených používateľov, literárno-hudobné podujatia, jazykové kurzy a podobené.
- Znevýhodnení používatelia knižnice* (seniori, mamičky na materskej dovolenke, nezamestnaní, zdravotne postihnutí) využili možnosť bezplatne sa zúčastniť počítačového kurzu, na ktorom si osvojili základy práce s počítačom, či internetom. Ide o pokračovanie projektu „*Vzdelávajme sa spolu*“.
- Donášková služba do domu bola poskytovaná pre 49 osôb (imobilní používatelia). Celkom v roku 2016 sa uskutočnilo 202 návštev a zrealizovalo sa 1346 výpožičiek kníh aj periodík.

- Desiat' používateľov slabozrakých a nevidomých, si vypožičali dovedna 476 zvukových kníh.

Zaujímavé a podnetné sú *Komunitné aktivity a dobrovoľníctvo v oblasti práce so seniormi.*

Turčianska knižnica sústavne spolupracuje s nasledovnými organizáciami: Sú to: - *občianske združenia zdravotne postihnutých:*

Liga proti rakovine SR – Centrum pomoci Martin, Turčianske Venuše,
Slovenská únia proti osteoporóze,
Únia nevidiacich a slabozrakých,
DIAMART – Zväz diabetikov Slovenska,
Spoločnosť psoriatickov a atopikov,
Pôvabnica Turca a

1. klub patchworku v Martine

- *kluby dôchodcov v Martine a vo Vrútkach,*
- *domovy dôchodcov a penzióny,*
- *Univerzita tretieho veku.*

Podujatia, ktoré sa uskutočnila v roku 2016 v Turčianskej knižnici v Martine a boli venované výsostne seniorom:

- 18. 2. 2016 – Spomienkové stretnutie pri príležitosti 85. narodenín Konštantína Horeckého spisovateľa a redaktora, **(obr. 1)**
- 29. 2. 2016 – Stretnutie s jubilantom prof. Miroslavom Tumom (z osláv 85. narodenín), **(obr. 2)**
- 3. 2016 – Hudba ako liek (TSK),
- 17. 3. 2016 – Tréning pamäte, **(obr. 3)**
- 5. 2016 - Venované mamám,
- 5. 2016 – Deň matiek – Mamičke a babičke z lásky,
- 5. 2016 – Miroslav Bartoš,
- 6. 2016 – Slovesná jar – Zlaté šesťdesiate, **(obr. 4)**
- 9. 2016 – Tvorivé dielne,
- 10. 2016 – Starnutie je dar (1. október – Medzinárodný deň starších) a **(obr. 5)**
- 14. 12. 2016 – Literárne Vianoce.

Obr. 1

Obr. 2

Obr. 3

Obr. 4

Obr. 5

V roku 2012 privítala TK na svojej pôde v čele s pani riaditeľkou Mgr. Katarínou Vandlíkovou aj

klub Seniorov, ktorý bol založený v roku 1998 a funguje do dnešných dní. (obr. 6)

Obr. 6

Aktivity pre znevýhodnené skupiny občanov:

- kurzy práce na počítači,
- tvorivé dielne,
- tréningy pamäte – určené pre seniorov – organizujú sa bezplatne sú veľmi obľúbené, vedie ich pracovníčka knižnice, ktorá je certifikovanou trénerkou pamäte. Knižnica sa aktívne zapojila v marci aj do Týždňa mozgu. (Svetový týždeň mozgu – 13.-17. 3. 2017)

- prednášky pre seniorov o finančnej gramotnosti.

Projekt pre deti zo znevýhodneného prostredia a zdravotne postihnuté deti – *Hudba nám pomáha*. Knižnica spolupracuje: so špeciálnou školou, ústavom sociálnej starostlivosti, Úradom práce a sociálnych vecí v Martine pri vzdelávacích aktivitách a organizácii burze práce.

Zoznam bibliografických odkazov

1. Čornaničová, Rozália: Edukácie seniorov. Bratislava, Univerzita Komenského, 1999. ISBN 80-223-1206-1
2. Matulčík, Július: Teórie výchovy a vzdelávania dospelých v zahraničí. Bratislava, Gerlach Print, 2004. ISBN 80- 89142-0248
3. Palán, Zdeněk a Langer, Tomáš: Základy andragogiky. Praha, Univerzita J. A. Komenského. ISBN 978-80-86723-58-7
4. Prusáková, Viera: Základy andragogiky. Bratislava, Gerlach Print, 2005. ISBN 80-89142-05-2 Schumpeter, J. A.- Erben, Ján – Rosmány, Karol : Teórie hospodárskeho vývoja. Bratislava, Pravda .1987.
5. Tuma, Miroslav: Atraktory globálnej stratégie rozvoja ekonomiky. In: Ekonomika firiem. Bratislava, Ekonomická univerzita, 1999.
6. Tuma, Miroslav: Celoživotné vzdelávanie a rozvoj ľudských zdrojov. In: Sociálna práca a ľudské práva. Prešov, Filozofická fakulta, 1993

EWOLUCJA PRZESTRZENI WOBEC NOWYCH FUNKCJI BIBLIOTEKI EVOLUTION OF SPACE IN RESPONSE TO NEW FUNCTIONS OF LIBRARY

Buck, Andrzej – Polus, Anna

Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze

Opierając się na doświadczeniach bibliotek skandynawskich i zmianach zachodzących w nich na przełomie lat 90. i 2000, w pierwszej dekadzie XXI wieku rozpoczęły się przemiany w polskich bibliotekach. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2009 roku zainicjowało służące tym przeobrażeniom programy: Biblioteka+ oraz Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa. W kolejnych latach doczekały się one kontynuacji zakładającej przekształcenie w latach 2014–2020 bibliotek publicznych w centra dostępu do wiedzy i kultury, odpowiadające zmieniającym się potrzebom i oczekiwaniom użytkowników. Poza tradycyjną funkcją korzystania ze zbiorów papierowych, odbiorca oczekuje dostępu do mediów elektronicznych i zasobów cyfrowych, przebywania w przestrzeni przyjaznej, atrakcyjnej, inspirującej do poszukiwań i realizacji pasji, służącej uczeniu się i kształceniu, czy też udzielającej wsparcia różnym grupom wiekowym i zawodowym, zapobiegającej wykluczeniu w różnych sferach życia.. Przed polskimi bibliotekami stanęły zatem nowe wyzwania. W ich spełnianiu biblioteki są wspierane funkcjonującymi w ramach Biblioteki+ i Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa programami szczegółowymi: infrastruktura bibliotek, szkolenia dla bibliotekarzy, MAK+, komputery dla bibliotek, zakup nowości czytelniczych.

Konieczne było zatem wyznaczenie na płaszczyźnie bardziej ogólnej kierunku rozwoju polskich bibliotek publicznych, będącego odpowiedzią na potrzeby społeczne w czasach postępującej cyfryzacji. Wsparcia udzieliła Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego w Warszawie. W 2010 roku zainicjowano „Projekt 18” (Biblioteki w społeczeństwie wiedzy. Strategie dla przyszłości), koordynowany przez FRŚI. Grupa przedstawicieli wojewódzkich bibliotek publicznych, w tym dyrektorów, uczestniczyła w szkoleniach nakierowanych na tworzenie wieloletnich strate-

gii rozwoju instytucji. Poza szkoleniami i warsztatami oraz pracą nad dokumentami strategicznymi w poszczególnych bibliotekach, uczestnicy Projektu 18 uczestniczyli w wyjeździe studyjnym do bibliotek norweskich: m. in. w Oslo, Akershus, Asker, Skedsmo, Sande, Vestfold, Sandefjord, Drammen, Kongsberg, Tønsberg czy Nøtterøy. Te doświadczenia otworzyły polskich bibliotekarzy na nieuchronne procesy zmian.

Wzorzec skandynawski biblioteki coraz bardziej osadza się na gruncie polskim⁵¹. Fundamentalne znaczenie miała tu Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego. Publicystycznie pisała o tym m.in. „Gazeta Wyborcza”, zamieszczając wywiady z ówczesnym prezesem FRŚI Jerzym Wojnarowskim. W wywiadzie pt. Biblioteka to dużo więcej niż wypożyczalnia książek mówił o konieczności zapobiegania wykluczeniu cyfrowemu⁵² leżącemu na podłożu zmian. W rozmowie z Donatą Subbotko Biblioteki będą cool zapowiadał boom biblioteczny, który rzeczywiście dokonał się w Polsce w ostatnich sześciu latach⁵³. Włączając się w dyskurs na temat zmian w europejskich i amerykańskich bibliotekach publicznych, w 2012 roku w Zielonej Górze⁵⁴ zorganizowaliśmy Międzynarodową Konferencję Naukową „Biblioteka jako trzecie miejsce”. Wśród bibliotekarzy nie ma potrzeby uzasadniać teorii amerykańskiego socjologa Raya Oldenburga, zawartej w jego książce *The Great Good Place: Ca-*

⁵¹ A. Buck, *Wejść na szczyt*, „Pro Libris” 2011, nr 3(36), s. 104–113.

⁵² *Biblioteka to dużo więcej niż wypożyczalnia książek*. Rozmowę z Jackiem Wojnarowskim przeprowadziła Małgorzata Kolińska; *Wyborcza.pl* 4 lutego 2010.

⁵³ *Biblioteki będą cool*. Rozmowę z Jackiem Wojnarowskim przeprowadziła Donata Subbotko; 23 listopada 2010

⁵⁴ Materiały z konferencji ukazały się m.in. w „Zielonogórskich Studiach Bibliotekoznawczych” pod red. Joanny Wawryk i Andrzeja Bucka, 2014 nr 6; „Bibliotekarzu Lubuskim” 2014, nr 37, w numerach specjalnych „Pro Libris” 2014. *Biblioteka jako trzecie miejsce. Doświadczenia i wyzwania partnerów, Lubuskie – Branderburgia. Biblioteka jako trzecie miejsce. Doświadczenia i wyzwania partnerów, Lubuskie – Powiat Görlitz, Saksonia.*

fes, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You Through the Day (Wspaniałe, dobre miejsca: kawiarnie, centra życia społecznego, salony fryzjerskie, sklepy, bary, miejsca spotkań i o tym jak ważne są w twoim codziennym życiu). Dziś biblioteki publiczne bez wątpienia stają się takimi miejscami: to lokalne centra kultury, wiedzy i informacji, poza zadaniami określonymi przepisami ustawowymi kreujące wydarzenia edukacyjne, animacyjne i kulturalne, to centra integracji społecznej, miejsca zapobiegania wykluczeniu społecznemu i cyfrowemu. Polska ustawa o bibliotekach, wytyczne IFLA, manifest UNESCO, zalecenia Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich i teoretyków wyznaczają kierunek zmian: biblioteka otwarta, przyjazna, zapraszająca, bezpłatna! W nowoczesnej bibliotece organizacja przestrzeni to podstawowa zasada kultury organizacyjnej. Zmiany wizerunku zewnętrznego biblioteki oraz przyjazna, nowatorska aranżacja przestrzeni wewnętrznej powinny następować w zgodzie z pełnionymi funkcjami i oczekiwaniami użytkowników. Zadbaj o zachowanie podatnej na adaptacje i przearanżowanie zarówno przestrzeni publicznej, jak i prywatnej oraz o dostarczanie różnorodnej oferty i usług, gwarantujących jakość nawet na peryferiach oferty podstawowej.

Ważne są więc w dzisiejszej bibliotece zarówno zmiany estetyczne, jak i technologiczne czy upowszechnieniowe. Biblioteka musi również być mocno osadzona w mieście, regionie, tzn. w miejscu, w którym ma swoją siedzibę i w społeczności na rzecz której działa. Zarządzanie nią opierać się powinno o odpowiednio przygotowaną kadre, a jej zadania realizować powinni przygotowani do tych ról bibliotekarze, permanentnie szkoleni, z wysokimi, nie tylko bibliotekoznawczymi kompetencjami.

Efektym działań biblioteki i pracy bibliotekarza powinien być zadowolony użytkownik. Jeśli mówimy o „bibliotece otwartej”, to ta otwartość wyraża się poprzez niczym nieskrępowany dostęp do różnorodnych zbiorów, oferty i usług odpowiadających na potrzeby użytkownika; pełni więc funkcję „trzeciego miejsca”, do którego przycho-

dzi się z własnej woli i w którym lubi się spędzać czas. Do tego potrzebna jest nowa, zbudowana wspólnie z zespołem świadomość, której wyrazem jest tożsamość biblioteki, jej wizerunek, relacja z klientem/czytelnikiem.

Dzisiejsza biblioteka to swobodny i specyficzny dla dowolnej grupy docelowej dostęp do informacji, wspieranie umiejętności posługiwania się nowymi technologiami, wspieranie czytelnictwa oraz procesu edukacji, promocja uczenia się przez całe życie, pomoc w orientacji zawodowej, rozwijaniu zainteresowań oraz w sensownym zagospodarowaniu czasu wolnego. Okazuje się, że o taki model biblioteki upominają się dzisiejsi odbiorcy, biblioteki jako multimedialnego centrum wiedzy, kultury i informacji. W Polsce przyjęło się określenie *Mediateka*.

Idea Mediateki pojawiła się po raz pierwszy w Polsce we Wrocławiu. Ogromna atrakcyjność i popularność wrocławskiej Mediateki zainspirowała inne: duże, średnie i małe miasta, do tworzenia bibliotek multimedialnych, i tak kolejne powstały m.in.: w Olsztynie (Planeta 11), Warszawie (Start-Meta), Gdańsku (Manhatan), Zielonej Górze (Góra Mediów, Szklana Pułapka), Sopot (Sopoteka), Rumia (Stacja Kultury). Pierwsze dwie sfinansowano ze środków Fundacji Bertelsmanna. Kolejne powstawały z wykorzystaniem programów ministerialnych i UE oraz z własnych środków regionów, miast i gmin.

Badania czytelnictwa w Polsce alarmują, że czytelnictwo w Polsce permanentnie spada. Dlaczego 62% Polaków nie miało w ostatnim roku w ręku ani jednej książki? W 2004 roku 58% Polaków sięgało po książkę przynajmniej raz w roku, w 2006 wskaźnik ten zmalał do 50%. A w 2008 już tylko 38% miało kontakt z książką. Lepiej jest w 2010 : 44% oddawało się lekturze książki. W 2015 i 2016 sytuacja nie poprawia się.

Tymczasem przykład wrocławskiej, warszawskiej czy olsztyńskiej Mediateki, wskazuje, że może być inaczej, wręcz wzorcowo. Co zatem jest atutem zmodernizowanych bibliotek?

Odpowiedź brzmi następująco – przede wszystkim świadome kreowanie oferty, gromadzenie zbiorów wobec rozpoznanych oczekiwań użyt-

kowników oraz monitorowanie stopnia wykorzystania zasobów. Mediateka przejmuje rolę nowoczesnej biblioteki, czyli biblioteki nowych mediów⁵⁵. W projekcie idei Mediateki we Wrocławiu czytamy:

„Młodzi ludzie są tą częścią społeczeństwa, która znajduje się, w związku z uwarunkowaniami pokoleniowymi, w fazie przełomowego rozwoju własnej osobowości. Poszukują oni nowych możliwości identyfikacji. W tej fazie życia szczególnie duże jest zapotrzebowanie na informację, edukację oraz sensowne zagospodarowanie czasu wolnego. Ze względu na strukturę społeczeństwa polskiego i przewagę w niej młodego pokolenia bardzo ważne wydaje się zbudowanie biblioteki modelowej dla młodych klientów (13-25- latków).”⁵⁶

Założone rezultaty ilościowe wrocławskiej Mediateki: przyrost klientów o 30-40% lub osiągnięcie 70% grupy docelowej (od 13 do 25 lat) jako czytelników Biblioteki, wzrost wypożyczeń i pozostałych form korzystania o 30% (w porównaniu ze średnią filii). I to się udaje!

Mediateka to multimedialna biblioteka dla młodych czytelników, w swojej ofercie posiadać powinna bogaty zbiór najnowszych multimediiów: filmów DVD i Blu-ray, płyt muzycznych, audiobooków, e-booków, gier PC, elektronicznych programów edukacyjnych i narzędziowych oraz polskich i zagranicznych baz danych z różnych dziedzin wiedzy, a także map elektronicznych.

Biblioteka zauważając potrzeby użytkowników: rozwijanie własnych zainteresowań, możliwość szybkiego i pełnego dostępu do informacji, bezpłatny dostęp do kompleksowo wyposażonych stanowisk komputerowych z Internetem (przeglądanie m.in. multimediiów, baz danych, nauka języków, tłumaczenia, planowanie podróży, komunikacja, płatności i inne usługi on-line itp.), powinna wyposażyć Strefę Wiedzy, Strefę Muzyki i Filmu Mediateki nie tylko w najnowocześniejsze

multimedialne komputery PC z najnowocześniejszym oprogramowaniem, z funkcjonalnymi i wydajnymi urządzeniami peryferyjnymi (m.in. słuchawki, kamery, drukarki, skanery), ale także w telewizory full HD, 4K, projektor multimedialny i stacjonarny ekran, sprzęt audio oraz aparaty cyfrowe czy kamery video. Wyróżniającym dodatkowo elementem powinna być Strefa e-booków z czytnikami e-książek. Warto zadbać też o powstanie Strefy Języków ze sprzętem do wideokonferencji oraz tłumaczenia symultanicznego przeznaczonej m.in. do spotkań on-line i wideokonferencji.

Zainteresowanie ideą tak funkcjonujących Mediatek wspierają środki masowego przekazu, pisząc, cytując i nagłaśniając wielokrotnie przyświecające Mediatekom akcje: „Zróbmy sobie Mediatekę”, „Spotkajmy się w Bibliotece”, „Biblioteka miejscem spotkań”, „Republika książki”, „Przystanek Książka”, „Pociąg do książki”.

Nowoczesne technologie i praktyczna realizacja idei „miejsca spotkań” na przykładzie dwóch zielonogórskich Mediatek Góra Mediów i Szklana Pułapka

Jak wspomniano wcześniej pierwsza w Lubuskiem powstała Mediateka Góra Mediów w Zielonej Górze. Zespół pracowników Biblioteki Norwida zrealizował projekt Zróbmy sobie Mediatekę. W tym przypadku nie skorzystano ze środków ministerialnych, lecz przy pomocy Rozgłośni Radio Zachód poszukano sponsorów i darczyńców projektu⁵⁷. W 2012 roku uruchomiono kolejną Mediatekę o nazwie Szklana Pułapka. Znalazła siedzibę w Zielonogórskiej Palmiarni jako filia miejska nr⁵⁸.

⁵⁵ Karol Tomaka, Aktywizacja edukacyjna młodzieży w mediatece START – META, Bibliotekarz Lubuski nr 2/32, 2011, s. 29 – 33.

⁵⁶ Jolanta Słowik, Mediateka-biblioteka chętnie odwiedzana, ale dlaczego? Bibliotekarz Lubuski nr 2/30, 2010, s. 24-27.

⁵⁷ Bartosz Czerniawski, Mediateka Zielonogórska – multimedialne okno na świat, Bibliotekarz Lubuski nr 2/39, 2011, s. 28 – 29.

⁵⁸ Marta Bielewa, Szklana Pułapka, Bibliotekarz Lubuski nr 1/33, 2012, s. 25-27.

W prospekcie nowej usługi zielonogórskiej biblioteki czytamy: „Szukasz miejsca, w którym połączysz kulturę z rozrywką? Chcesz mieć dostęp do multimedialnych? Brakuje Ci spotkań ze znajomymi przy muzyce, filmie czy grze? Mediateka Góra Mediów jest miejscem, które spełnia Twoje oczekiwania”. Istniejąca tu biblioteka multimedialna jest przystosowana do potrzeb wymagającego czytelnika. Każdy użytkownik ma możliwość korzystania z Internetu, nowoczesnych zasobów sprzętowych oraz programów.

Zatem hasła: „Wejść na szczyt Góry Mediów!” i „Spotkajmy się w bibliotece” to definicja dzisiejszej nowoczesnej biblioteki multimedialnej.

Bazą obu placówek jest ponad 4 tys. płyt CD i 6 tys. płyt winylowych, 3,5 tys. audiobooków, bazy z e-bookami, ponad tysiąc programów multimedialnych w tym gry na PlayStation 4 i 4,3 tys. filmów.

Aby ułatwić użytkownikom korzystanie z Góry Mediów stworzono tu strefy tematyczne: Strefa Muzyki i Filmu, w której zbiorach są płyty CD, DVD i Blu-ray; Strefa Wiedzy umożliwia korzystanie z nowoczesnego oprogramowania oraz urządzeń peryferyjnych; Strefa Książki Elektronicznej – oferuje klasykę i literaturę najnowszą w postaci audiobooków i e-booków; Strefa Gier – udostępnia konsole PlayStation 4, stanowiska komputerowe oraz gry PS4 i PC⁵⁹.

Strefa Wiedzy z 8 stanowiskami komputerowymi z Internetem i oprogramowaniem graficznym oraz 6 stanowisk mobilnych dla użytkowników z własnymi notebookami i dostępem do wi-fi.

Café Language – strefa przeznaczona na działania kulturalne i konwersacje językowe oraz miejsce spotkań młodzieży oraz do realizacji ich własnych imprez kulturalnych.

Obie placówki prowadzą ścisłą współpracę edukacyjną ze szkołami i środowiskiem dzieci. Orga-

nizowane są warsztaty programowania, tworzenia gier, muzyki, spotkania promujące zdrowy tryb życia, wspierające rodziny. Funkcjonuje tzw. Wakacyjne Pogotowie Językowe – indywidualne konwersacje językowe, cotygodniowe grupowe konwersacje w języku angielskim i niemieckim; organizowane są spotkania autorskie; promowane są najnowsze technologie lokalne czyli TECH KLUB ZIELONA GÓRA; warsztaty adresowane do dzieci (np. *Woda dla jeża i innego zwierza*); konferencje prasowe; Winyłowe Brzmienia – spotkania z muzyką na płytach winylowych; turnieje gier komputerowych i planszowych.

W centrum miasta zlokalizowana została półka Bookcrossingowa, którą opiekują się Mediateki. Gamecrossing i Filmcrossing to wymiana zbiorów funkcjonująca na wzór bookcrossingu.

Każdego roku odbywa się impreza ph. Międzynarodowy Dzień Czytania Tolkiena. W ramach tegorocznego Tygodnia Bibliotek w Mediatece upowszechniana będzie kultura japońska (J- culture). Organizowane są sesje fotograficzne z udziałem bibliotekarzy. Dla osób z dysfunkcjami uruchomiono usługi: czytak plus – lektor w zasięgu dłoni, książka na telefon – wystarczy zadzwonić, czytniki e-booków – po co dźwigać, korepetycje informatyczne dla osób cyfrowo wykluczonych. Pracownicy zielonogórskich Mediatek w cyklicznych modułach organizują spotkania z subkulturami (mods, hardcore, bikiniarze, graffiti, hip hop, itp.), prezentują filmografię kultowych twórców filmowych (Lars von Trier, Woody Allen i inni), przygotowują warsztaty DJ. Trwa ożywiona współpraca z lokalnymi stowarzyszeniami: Stowarzyszenie BIEGNI, Fundacja Bezpieczne Miasto, Stowarzyszenie Tylko Falubaz, Fundacja Salony.

Lubuskie Mediateki

Nowoczesne biblioteki multimedialne z wytycznymi nowymi funkcjami powstają systematycznie w Lubuskiem. Jednym z programów wspierających powstawanie nowych bibliotek multimedialnych jest Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego Instytutu Książki, czyli program In-

⁵⁹ W pisaniu tekstu wykorzystano doświadczenia pani dyrektor Jolanty Słowik z Mediateki MBP Wrocław i pana Karola Tomaki z mediateki Start-Meta z Warszawy. Przykład Wrocławia opisuje Michał Zajac *Filie „superbiblioteki”. Przyczynek do dyskusji*. Przypadek Wrocławia. *Mega biblioteki. Wybrane tendencje w bibliotekarstwie publicznym*. Red. Dorota Pietrzakiewicz i Elżbieta Barbara Zybert Warszawa 2015.

frastruktura Bibliotek. Z programu tego skorzystało kilka bibliotek w południowej części województwa lubuskiego.

Kargowa to gmina miejsko-wiejska z ok. 8 tys. mieszkańców. W 2012 roku na terenie miasteczka Kargowa, w budynku dotychczasowego kina, powstała Mediateka Światowid. We Wschowie, mieście z ok. 15 tys. mieszkańców, po modernizacji zabytkowego obiektu Kolegium Jezuickiego, powstała również multimedialna przestrzeń biblioteczna. Podobnie w Nowej Soli (ludność ok. 40 tys.), po gruntownej modernizacji starych budynków powstała nowoczesna księżnica, będąca piękną wizytówką kultury miasta. Także w gminie Szczaniec (4 tys. mieszkańców), w siedzibie Gminnego Centrum Kultury za kwotę 800 tysięcy

złotych w 2016 roku zbudowano nowoczesną multimedialną bibliotekę. Podobnie w 2016 roku gminie Niegosławice (ludność ok. 4,5 tys.) przybył nowoczesny obiekt. Siedziba Gminnego Centrum Kultury w Niegosławicach z/s w Gościeszowicach (to wieś z ok. 800 mieszkańcami) została zmodernizowana i przekształcona w wielofunkcyjną przestrzeń książki, czasopisma, sieci komputerowej, integracji, spotkań, gier i zabaw.

W poniższej tabeli przedstawione zostały nakłady na infrastrukturę zmodernizowanych bibliotek południowej części województwa lubuskiego oraz źródła finansowania.

Inwestycje infrastrukturalne bibliotek w południowej części województwa lubuskiego w latach 2012-2016

Nazwa zadania	Źródło/nazwa programu	Dotacja MKiDN	Wkład własny	Koszt całkowity
		(PLN)		
2012				
Adaptacja dawnego kina „Światowid” na potrzeby Biblioteki (Gminna Biblioteka Kargowa)	Kultura+ Biblioteka+ Infrastruktura Bibliotek	1 000 000	Gmina: 1 032 679 Wkład własny: 317 585 Europejski Fundusz Rozwoju Obszarów Wiejskich 150 000	2 500 264,00
Zakup wyposażenia BPMiG we Wschowie w związku ze zmianą siedziby	Kultura+ Biblioteka+ Infrastruktura Bibliotek	500 000	750 000 w tym: 150 000,00 Województwo Lubuskie	1 250 000
2013				
Zakup wyposażenia i poprawa funkcjonalności BP w Bytomiu Odrzańskim	Kultura+ Biblioteka+ Infrastruktura Bibliotek	95 199	31 730	126 929

2016				
Przebudowa obiektu na potrzeby nowej siedziby Gminnej Biblioteki Publicznej w Szczańcu	Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa Priorytet 2 „Infrastruktura Bibliotek 2016-2020”	641 248	213 750 w tym: 45 000 wkład własny, 168 750 rzeczowy wkład własny w postaci obiektu	854 998
Modernizacja Filii Gminnej Biblioteki Publicznej w Gościeszowicach	Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa Priorytet 2 „Infrastruktura Bibliotek 2016-2020”	76 500	25 500,00	102 000
Modernizacja i wyposażenie pomieszczeń bibliotecznych w Ośrodku Kultury i Bibliotece w Trzebielu	Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa Priorytet 2 „Infrastruktura Bibliotek 2016-2020”	250 200	83 400 w tym: 16 680 finansowy wkład własny, 66 720 wkład niefinansowy	333 600

Pomysł na nową siedzibę Miejskiej Biblioteki Publicznej w Nowej Soli w zabytkowej kamienicy z początku ubiegłego wieku, położonej w starej części miasta, zrodził się w Urzędzie Miejskim w 2004 roku. Było to miejsce szczególnie sprzyjające instytucji kultury, jaką jest biblioteka, bowiem sąsiaduje z Muzeum Miejskim, dwiema szkołami i otacza je park, który mianowano w projekcie Ogrodem Sztuk⁶⁰.

Latem 2009 rozpoczął się remont, a 14 lutego 2011 próg biblioteki przekroczyli pierwsi czytelnicy. Całkowita wartość projektu wyniosła ponad 8,5 mln zł, z czego 50% środków pochodziło z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w

ramach Lubuskiego Regionalnego Programu Operacyjnego.

Pracownia Regionalna dokumentująca życie społeczne, kulturalne i naukowe regionu, funkcjonująca także jako czytelnia prasy oraz centrum informacji europejskiej i turystycznej, wypożyczalnia multimedialna, czytelnia komputerowa, sala wystawowa i salka konferencyjna wyposażona w sprzęt audiowizualny, skomputeryzowane zbiory i system wypożyczeń oparty na RFID – to najważniejsze zmiany w zakresie funkcjonowania Miejskiej Biblioteki Publicznej w nowej siedzibie.

Kamienica biblioteki otoczona została parkiem z dwiema fontannami, ławkami, pergolą, projektowaną zielenią i siecią chodników, z której jeden prowadzi pod mury innej, równie ważnej dla miasta instytucji kultury – Muzeum Miejskiego, do murów którego, w ramach projektu, został do-

⁶⁰ Elżbieta Gonet, Nowoczesne królestwo książek wkrótce w nowych murach, Bibliotekarz Lubuski, nr 2/30, 2011, s.47-48.

budowany amfiteatr na dziewięćdziesiąt miejsc. W parku w pogodne dni można usiąść z książką (z laptopem), wziąć udział w imprezie plenerowej, pospacerować, podumać w cieniu drzew.

Otrzymaniu nowej siedziby towarzyszy też świadomość, jaka odpowiedzialność ciąży na dyrekcji i pracownikach MBP. Są świadomi konieczności wychodzenia naprzeciw oczekiwaniom użytkowników w zupełnie inny sposób, niż robiła to nastawiona na pracę z książką tradycyjna biblioteka. Przestrzeń dla e-informacji (czytelnia komputerowa, wypożyczalnia multimedialna), dla rozmaitego typu działalności edukacyjnej oraz kulturalnej (salka konferencyjna, galeria), stwarza doskonałe warunki do tworzenia nowoczesnej oferty dla użytkownika, co z kolei zmusza bibliotekarzy do edukacji i zmian.

Zmiany w sposobie funkcjonowania biblioteki zaczęto wprowadzać już w starej siedzibie, a teraz są intensyfikowane poprzez wprowadzanie nowych pomysłów i tworzenie nowej tradycji.

Jak twierdzi Elżbieta Gonet, dyrektor Biblioteki⁶¹:

Mieszkańcy Nowej Soli opowiadają, że ta biblioteka jest dla nich jak bombonierka – taki słodki prezent, dzięki któremu mają prawo nie tylko do bezpłatnego, ale też pięknego, wygodnego i nowoczesnego miejsca dostępu do książki i kultury⁶².

Biblioteka Publiczna w *Bytomiu Odrzańskim* również skorzystała z programu. Modernizacja placówki objęła przede wszystkim zakup wyposażenia i poprawę funkcjonalności pomieszczeń bibliotecznych. Dzięki zaangażowanym środkom finansowym (łącznie z wkładem własnym środkami z Kultura+. Biblioteka+. Infrastruktura Bibliotek zaangażowano 126 929 zł) powstał kąciok dla dzieci wyposażony w kolorowe regały, stoliki, krzeselka, fotele, bajkowe pacynki i pluszaki. Zakupiono zestaw komputerowy, laptop wraz z oprzyrządowaniem, biurka, fotele. Kąciok ka-

wiarniany wyposażono w szafki, zlewozmywak, blat, czajnik, ekspres do kawy. Jest dostępny dla użytkowników na potrzeby licznych imprez kulturalnych z poczęstunkiem. Zaplecze socjalne zostało wyposażone w szafki kuchenne, zmywarkę, zlewozmywak, odkurzacz i uzupełnia wyposażenie kącioka kawiarnianego.

Zakupiono naczynia, akcesoria kuchenne, kosze do segregacji śmieci. Zamontowano blat pomocny przy przygotowywaniu poczęstunku. W pomieszczeniu socjalnym, kącioka kawiarnianym i toalecie zamontowano podgrzewacze do wody, pojemnik na ręczniki papierowe. Zakupiono i zamontowano oświetlenie galeryjne do Galerii „Pod regałem”.

Zakupiono podesty sceniczne, które poprawiły widoczność artystów, autorów, z którymi spotykamy się w bibliotece. Podesty mają teleskopowe nogi, schodki, są przenośne i mają powłokę antypoślizgową.

Gminna Biblioteka Publiczna w *Kargowej* Mediateka Światowid powstała w 2013 roku. Odpowiadając na potrzeby użytkowników, w Kargowej stworzono nowoczesną bibliotekę publiczną – centrum multimedialne z dostępem do wiedzy, kultury, które jest ośrodkiem życia społecznego oraz wizytówką kulturalną i turystyczną Gminy⁶³. Środki pozyskane w ramach programu wieloletniego Kultura+ Priorytet „Biblioteka+ Infrastruktura Bibliotek”, Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego oraz działania „Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju” objętego Programem Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 pozwoliły na przebudowę, rozbudowę i przystosowanie na potrzeby biblioteki dawnego budynku kina.

Instytucja uzyskała w ramach przedsięwzięcia samodzielny budynek, przystosowany do potrzeb osób niepełno-sprawnych.

Najważniejsze cele postawione w ramach inwestycji objęły rozszerzenie działań z zakresu zaspokajania potrzeb oświatowych, kulturalnych i informacyjnych społeczeństwa oraz uczestnictwa w upowszechnianiu wiedzy i kultury. Centrum, oprócz podstawowej działalności biblioteki, spełnia szereg zadań dodatkowych, pełniąc funkcję

⁶¹[http://www.bibliotekarz.lubuski.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=127:biblioteka-](http://www.bibliotekarz.lubuski.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=127:biblioteka-jak-bombonierka&catid=40:wydarzenia-relacje-opinie&Itemid=59)

⁶² Elżbieta Gonet, Biblioteka jak bombonierka, Bibliotekarz Lubuski, nr 1/31 2011, s. 50.

⁶³ Małgorzata Kwiecień, Mediateka Światowid. Nowa biblioteka w Kargowej, nr 2/36, 2013.

lokalnego ośrodka multimedialnego i kulturalnego.

Mediateka Światowid łączy funkcje tradycyjnej biblioteki, Mediateki, a także kina studyjnego. Oprócz drukowanych zbiorów w postaci książek i czasopism udostępnia zbiory zapisane na nośnikach multimedialnych, czyli książki elektroniczne, dźwiękowe, filmy, muzyka, gry, programy edukacyjne. Przestrzeń urządzono tak, by zapewnić swobodny dostęp użytkownikom do wszystkich zasobów, przy jednoczesnym pozostawieniu ekranu kinowego. Oprócz regałów z książkami i miejsc do pracy indywidualnej z księgozbiorem tradycyjnym, dostępne są stanowiska komputerowe z dostępem do Internetu oraz punkty, przy których możliwe jest odtwarzanie książek elektronicznych, muzyki. Zaaranżowano miejsce przeznaczone na organizację spotkań, imprez kulturalnych. Wydzielono pomieszczenia na stałą ekspozycję dotyczącą postaci pisarza Eugeniusza Pauksztypatrona biblioteki i Macieja Kozłowskiego – aktora, reżysera, byłego mieszkańca Kargowej. Osobną powierzchnią dysponuje punkt informacji turystycznej.

Obecne działania biblioteki skierowane są do dzieci i młodzieży, zorientowane na przeprowadzanie lekcji bibliotecznych, spotkań autorskich, różnorodnych turniejów i konkursów. Nowe aktywności uwzględniają szerszą współpracę ze szkołami, przedszkolem, seniorami, co owocuje organizacją przedsięwzięć promujących czytelnictwo. Odbývają się spotkania z najmłodszymi (Klub Malucha), zajęcia artystyczne, spotkania autorskie z udziałem znanych i cenionych pisarzy dziecięcych oraz Dyskusyjny Klub Filmowy. W ofercie biblioteki znajdują się programy rozwijające dziecięcą kreatywność, np. akcja czytania bajek powiązana z zajęciami plastycznomanualnymi. Bibliotekarze uświadamiają rodzicom, jak ważna jest książka w rozwoju dziecka, w jaki sposób wychować młodego czytelnika, jak pracować z małym dzieckiem w oparciu o literaturę. W bibliotece stworzone zostało miejsce dla najmłodszych Kącik Malucha, który dzięki dostosowanej do potrzeb dzieci przestrzeni, odpowiednich meblach, materiałach do zabawy, nowinkach edukacyjnych uatrakcyjnił pobyt dziecka w placówce, a także ułatwia kontakt z książką. Oferta dla młodzieży przygotowana została

z uwzględnieniem potrzeb tej wyjątkowej i wymagającej grupy odbiorców. Misją biblioteki świadczącej usługi dla młodzieży jest wsparcie młodych osób w przejściu etapu między dzieciństwem a dorosłością poprzez odpowiednie źródła informacji oraz stworzenie przestrzeni, która sprzyja rozwojowi intelektualnemu, emocjonalnemu, społecznemu. Działania polegają będą na promocji czytelnictwa poprzez organizację spotkań autorskich, imprez czytelniczo-plenerowych, jak również przedsięwzięć wykraczających poza tradycyjne funkcje biblioteki. Nowe działania uwzględniają pomoc w przyswajaniu wiedzy niezbędnej do efektywnego korzystania ze wszystkich nowych źródeł bibliotecznych, wsparcie w rozwoju umiejętności w dziedzinie wyszukiwania informacji i wykorzystywania narzędzi informacyjnych oraz komunikacyjnych. Dzięki stworzeniu przestrzeni multimedialnej z nowoczesnymi stanowiskami komputerowymi, Biblioteka ma możliwość wykorzystywania komputerów jako narzędzi służących nie tylko do zabawy, ale i nauki. Zakup i udostępnianie programów edukacyjnych oraz promocja nauki za ich pomocą ułatwiają kontakt z młodym użytkownikiem oraz zachęcają go do korzystania z usług instytucji. Biblioteka podejmuje również działania zachęcające grupy dzieci i młodzieży do wspólnej zabawy i integracji w grupie swoich rówieśników.

Rok 2013 zapisał się w historii Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy we **Wschowie** jako przełomowy⁶⁴. Od września funkcjonuje w odremontowanej siedzibie Kolegium Jezuickiego, na powierzchni ok. 900 m². Zakup wyposażenia został zrealizowany z Programu Wieloletniego Kultura+, Priorytet Biblioteka+ Infrastruktura Bibliotek. Łączna wartość projektu wynosi 1 250 000 zł, z czego 500 tys. zł to dofinansowanie z Programu. Pozostałą kwotę stanowi wkład własny Gminy, w ramach którego Wschowa uzyskała 150 tys. zł z Urzędu Marszałkowskiego w Zielonej Górze. W celu przygotowania projektu aranżacji pomieszczeń nawiązano kontakt z wrocławską pracownią architektoniczną Rea Design.

⁶⁴ Stworzyć ciekawą bibliotekę w małym mieście. Z Iloną Ratajczak rozmawia Monika Simonjetz, Bibliotekarz Lubuski nr 2/36, s.73-78.

Na parterze mieści się czytelnia z salą spotkań. Można tutaj skorzystać z księgozbioru podręcznego, prasy codziennej i czasopism. Dostępne są także stanowiska komputerowe z bezpłatnym dostępem do Internetu oraz dwa stanowiska do odsłuchu płyt CD. W holu urządzono salę wystawową oraz e-galerię, gdzie umieszczane są informacje o bibliotece, nowościach wydawniczych, zaproszenia do udziału w spotkaniach, krótkie filmy z realizacjidziałań. Dotykowa tablica interaktywna pozwala m.in. na przesłanie wirtualnej pocztówki ze zdjęciem osoby wysyłającej, związanych np. z dziejami Wschowy. W specjalnie zaprojektowanej fontannie umieszczone zostały interaktywne gry edukacyjne: „Monety” i „Poczet królów polskich”, nawiązujące do bogatej przeszłości miasta i obiektu. We Wschowie gościli bowiem polscy władcy, m.in. Kazimierz Wielki, a w budynku mieściła się mennica.

Pierwsze piętro zajmuje wypożyczalnia dla dorosłych, która zaprasza do zapoznania się z bogatymi zbiorami. Tuż obok regałów w specjalnie zaaranżowanej przestrzeni, przy freskach odkrytych w czasie remontu, na wygodnych kanapach użytkownicy mogą spędzić chwile relaksu z książką przy kawie, podyskutować ze znajomymi. Drugie piętro przeznaczone jest dla dzieci i młodzieży. Na młodych użytkowników czeka wiele atrakcji, m.in. konsola PlayStation, podłoga interaktywna, komputery. A wszystko to w otoczeniu ciekawych, kolorowych książek. Pod baldachimem, na pufach i poduszkach najmłodszy słuchają bajek i niejednokrotnie realizują najprzeźwierzniejsze akrobatyczne fantazje.

Jak pisze Ilona Ratajczak, dyrektor Biblioteki:⁶⁵ „Ciekawie zaprojektowane wnętrza biblioteki i multimedia wzbudzają coraz większe zainteresowanie mieszkańców, gości z Polski i z zagranicy, władz samorządowych. Uczniowie wschowskich szkół i przedszkoli tłumnie odwiedzają książnicę. Wiele osób zagląda również na stronę internetową, gdzie w galerii można obejrzyć zdjęcia nowej siedziby. Wszyscy są zgodni, że udało się połączyć historyczne walory obiektu z nowoczesnością. Środki pozyskane z ministerialnego

projektu Biblioteka+ Infrastruktura bibliotek pozwoliły na urządzenie placówki, która pomimo tego, że znajduje się w zabytkowym obiekcie, jest supernowoczesna i w pełni funkcjonalna”⁶⁶.

Mediateka – Biblioteka w *Szczańcu* usytuowana w budynku dawnego kina, zainspirowana została wcześniejszą realizacją Mediateki Światowid w Kargowej. Stworzono tu wielofunkcyjną przestrzeń, uzupełniając ją o okalające środek sali balkony. Gminna Biblioteka Publiczna w Szczańcu zrealizowała zadanie pn. „Przebudowa obiektu na potrzeby nowej siedziby Gminnej Biblioteki Publicznej w Szczańcu” w ramach Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa, Priorytet 2 Infrastruktura Bibliotek 2016-2020. Wartość całej inwestycji wyniosła 854 998 zł, z czego 641 248 zł stanowiło dofinansowanie ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 45 000 zł – finansowy wkład własny oraz 168 750 zł – rzeczowy wkład własny w postaci obiektu. Realizację zadania zakończono w 2016 roku.

Multimedialna biblioteka w *Gościeszowicach* powstała w oparciu o salę widowiskową, która w części balkonowej została wyposażona regałami, stolikami oraz stanowiskami komputerowymi. Dół sali widowiskowej jest wielofunkcyjny, uzależniony od bieżących zadań przestrzeni. Podobnie jak w Skandynawii przestrzeń tę wypełniają meble mobilne. Gminna Biblioteka Publiczna w Szczańcu realizuje zadanie pn. „Przebudowa obiektu na potrzeby nowej siedziby Gminnej Biblioteki Publicznej w Szczańcu” w ramach Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa, Priorytet 2 Infrastruktura Bibliotek 2016-2020. Wartość całej inwestycji to 854 998 zł, z czego 641 248 zł stanowi dofinansowanie ze środków MKiDN, 45 000 zł – finansowy wkład własny oraz 168 750 zł – rzeczowy wkład własny w postaci obiektu. Realizację zadania zakończono 2016 roku.

Ośrodek Kultury i Biblioteka w *Trzebielu* jest w trakcie realizacji projektu, który zakłada re-

⁶⁵http://www.bibliotekarzlubuski.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=601:zapraszamy-do-biblioteki-publicznej-miasta-i-gminy-we-wschowie&catid=40:wydarzenia-relacje-opinie&Itemid=59.

⁶⁶Ilona Ratajczak, Zapraszam do Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy we Wschowie, Bibliotekarz Lubuski nr 1/37, 2014, s. 44-45.

mont pomieszczeń (sala, ganek, częściowo korytarz, pomieszczenie magazynowe, wc z prysznicem), wymianę instalacji elektrycznej, zakup nagłośnienia, oświetlenia scenicznego, mebli (stół, stołów, krzesła, szaf), także zakup sprzętu (aparatu fotograficznego, projektora, ekranu jekcyjnego, komputerów) i wyposażenia (naczynia i zastawy stołowej). Zakończenie projektu zaplanowano na grudzień 2017.

Podsumowanie

Zmiany w polskich, w tym lubuskich bibliotekach dotyczą nie tylko instytucji w dużych ośrodkach, gdzie łatwiej o pieniądze, które mają ułatwiony dostęp do szkoleń, krótszą drogę do władz wojewódzkich, do ośrodka zarządzającego środkami UE, skąd bliżej do Warszawy (nie w sensie odległości). Przeobrażenia dotyczą także małych placówek, w małych miejscowościach czy na wsiach. Biblioteka im. Norwida w Zielonej Górze wspierała i nadal wspiera podległe jej biblioteki w sięganiu po środki finansowe poprzez robocze spotkania na miejscu, rozmowy z przedstawicielami władz lokalnych, konsultacje projektów, zwłaszcza w zakresie organizacji i wyposażenia przestrzeni. Czasem przekonać trzeba wójta, burmistrza do zainwestowania w projekt – bez wkładu własnego się to nie uda – jednak zyski z niego płynące czerpią zarówno władze, jak i przede wszystkim mieszkańcy, zyskując nowoczesne, atrakcyjne, przyjazne centrum życia społecznego i miejsce spotkań i integracji. Argumenty działają. Zresztą widać tu czasem rywalizację, konkuren-

cję, ale zdrową, inspirującą, budującą. Bibliotekarze się znają, znają swoje biblioteki, więc sukces każdej z nich cieszy pozostałych. Nie ma zazdrości, a dobre praktyki upowszechniają się; w tym niemała zasługa zielonogórskiej Biblioteki Wojewódzkiej.

Powyższe rozważania dowodzą niezbicie, że niezbędne są nowe narzędzia upowszechniania książki i czytelnictwa, dopuszczenie nowej estetyki rozumienia wiedzy, nowe języki komunikacji, przyjazna, nowoczesna przestrzeń, innowacyjne usługi, nowe formy promocji, nieustanne badania potrzeb i satysfakcji użytkowników. Obecnie w kulturze, tym samym w bibliotece dominują projekty będące na ogół syntezą sztuk. Tworzone są nowe hasła: Nie oceniaj książki po okładce! Festiwal książek przeczytanych – możesz wynieść, ile uniesiesz! Podziel się książką! Uwolnij książkę! Do promocji atutów, kreowania wizerunku i budowania marki angażowane są autorytety, wykorzystywane media, Internet, do bibliotek wkroczył marketing, a czytelnika / użytkownika nazywa się wręcz klientem.

U podstaw działalności biblioteki leży więc Człowiek, z jego predyspozycjami i potrzebami, na których nadbudowuje się kultura. Współczesna „otwarta” biblioteka, biblioteka jako „trzecie miejsce” czy jako „miejsce spotkań” staje się więc narzędziem do ich zaspokojenia, miejscem, które może i powinno zapewnić przetrwanie kultur i społeczeństw.

KNIŽNICA WALTERA HOOPERA – AKTÍVNA ŠKOLSKÁ KNIŽNICA

Kaščák, Michal

Cirkevná základná škola Narnia

Abstrakt

Článok popisuje vývoj a aktivity školskej knižnice v Cirkevnej základnej škole Narnia v Bratislave. Knižnica bola pomenovaná podľa Waltera Hoopera, tajomníka spisovateľa C.S. Lewisa, ktorý ju osobne navštívil. Je špecifická tým, že má vlastného knihovníka na plný úväzok, ktorý okrem spravovania fondu môže aj aktívne spolupracovať s učiteľmi na vyučovaní, i pripravovať voľnočasové aktivity pre deti. K zvýšenej návštevnosti knižnice viedli aktivity s interaktívnou beletriou a rolovými hrami, neskôr kooperatívne príbehové spoločenské hry. V roku 2016 sa knižnica prestavovala a nanovo zariadila – jej fyzický výzor mal byť odrazom fungovania starej knižnice, zároveň sa stal aj inšpiráciou pre nové aktivity, ako sú „noci v knižnici“. Knižnicu je celkovo možné charakterizovať ako miesto prežívania príbehov, miesto poznávania, i miesto hľadania ideálnej knižnice.

Abstract

The article describes both physical and philosophical evolution of school library in Church elementary school Narnia in Bratislava. Library is named after Walter Hooper, secretary of well-known writer C.S.Lewis. Library has its own full-time school librarian, which is extremely rare in Slovak environment. Such librarian not only manages the library collection but also actively cooperates with teachers during selected lessons and prepares free-time activities for kids. Free time activities, such as reading of interactive fiction / gamebooks and role-playing games significantly enhanced kids interest in library. In 2016 new library was build. New physical environment inspired new activities, such as regular „nights in the library“. School library in Narnia is envisioned as mysterious and attractive place, place of stories coming alive as well as place for exploration / gaining knowledge about the world.

Kľúčové slová

Walter Hooper, školský knihovník, interaktívne príbehy, Noc s Andersenom, krúžky, tajuplná knižnica, fikcia a realita, počítače v knižnici

Keywords

Walter Hooper, school librarian, interactive fiction, night in the library, free-time activities, mysterious library, fiction and real life, computers in the library

1. Walter Hooper

Školská knižnica Waltera Hoopera slúži žiakom, učiteľom, rodičom a priateľom Cirkevnej základnej školy Narnia a (donedávna) Bilingválneho gymnázia C. S. Lewisa v Bratislave. Zatiaľčo názov základnej školy odkazuje na známy fantasy príbeh od spisovateľa C. S. Lewisa, a názov gymnázia zase – zjavne – na samotného autora tohto príbehu (a práve aj viacerých iných pozoruhodných diel), pomenovanie školskej knižnice je už oveľa „záhadnejšie“, a môže vyvolávať otázky už nielen typu „Prečo práve... Walter Hooper“ (ako je tomu v prípade „Narnie“), ale ešte skôr: „Kto je to Walter Hooper...?“ Tak ako sú názvy Narnia

a C.S.Lewis navzájom v úzkom vzťahu, podobne úzke prepojenie existuje i medzi nimi a Walterom Hooperom: Ten totiž za života C. S. Lewisa pôsobil ako jeho tajomník, a v súčasnosti je správcom jeho literárnej pozostalosti. Je aj autorom viacerých kníh o Lewisovi a jeho diele. Ak je teda tradičným poslaním knižnice uchovávanie a štúdium významných literárnych diel, potom na škole, inšpirujúcej sa C. S. Lewisom, bolo určite vhodné a symbolické pomenovať školskú knižnicu po s ním spojenom „správcovi“ či „uchovávateľovi“ (aj keď naša knižnica, pochopiteľne, spravuje už podstatne širšiu škálu diel, než len tie od

C. S. Lewisa...) Prepojenie s Walterom Hooperom však nie je len takéto symbolické či „filozofické“: V máji 2010 Walter Hooper aj osobne navštívil obe školy, predniesol prednášku na tému „Môj život s C. S. Lewisom“ - a navštívil i školskú knižnicu, ktorej venoval dve svoje knihy. Až to bolo zrejme rozhodujúcim podnetom, či rozhodujúcou „príležitosťou“, pomenovať knižnicu uvedeným spôsobom.

Od čias návštevy Waltera Hoopera sa naša školská knižnica výrazne zmenila. Nemôžeme celkom povedať, že by Walter Hooper „svoju“ knižnicu už teraz „ani nespoznal“ - keďže je stále v kontakte s niektorými členmi školskej komunity, o knižnicu sa zaujíma a pozrel si aj jej najnovšie fotky – bez takéhoto priebežného kontaktu by sa mu to však mohlo celkom ľahko stať. V priebehu rokov tu došlo k zaujímavému vývoju.

2. Obsahový vývoj knižnice

Podobne ako na iných školách, ktoré sa pri snahe o založenie školskej knižnice potýkajú s priestorovými problémami, aj knižnica Waltera Hoopera nemohla byť spočiatku „čistou“ knižnicou, ale mala duálnu funkciu knižnice a (núdzovej či alternatívnej) učebne. Priestory knižnice bolo teda nevyhnutné využívať aj na vyučovanie – či už takých predmetov či jednotlivých vyučovacích hodín, ktoré s knižnicou, jej zdrojmi či atmosférou bezprostredne súviseli, alebo aj takých, pri ktorých táto súvislosť už nebola zjavná či rozvíjaná. Odohrávali sa tu teda hodiny slovenského jazyka a literatúry, ale aj občianskej náuky, náboženstva, matematiky, či triednicke hodiny.

V popoludňajších hodinách sa knižnica stávala prístupnou na požičiavanie kníh, individuálne štúdium, alebo na aktivity vychovávateľiek s menšími deťmi.

A hoci knižnica v tomto smere – pokiaľ ide o jej využívanie na bežné vyučovanie – pripomínala mnohé iné školské knižnice, v jednom bode sa od väčšiny tých ostatných výrazne odlišila: V určitom štádiu jej vývoja (a predovšetkým vývoja škôl, Narnie a Bilingválneho gymnázia C. S. Lewisa), došlo k vytvoreniu pozície „knižníka“ na pl-

ný, celo-denný úväzok. Takýto úväzok už znamenal pomerne stálu prítomnosť knižníka v knižnici, práve aj počas vyučovania – čo sa spočiatku prezentovalo ako možná nevýhoda tejto práce: knižník sa počas hodiny nemôže dostatočne sústrediť „na svoje veci“, nemôže sa úplne voľne pohybovať po knižnici, „musí počúvať“, čo sa hovorí, a podobne. Práve takáto situácia však predstavovala i možnosť získania veľmi vzácneho vhl'adu do spôsobu vyučovania či fungovania školy. Knižnica už týmto prestala byť „mŕtvym“, pasívnym priestorom s knihami, v ktorom sa len prestriedavajú jednotlivé triedy na vyučovaní, ale stala sa priestorom „živým“, „vedomým“, „reflektujúcim“ - v tom zmysle, že bola spojená s takto živým, reflektujúcim zamestnancom. To viedlo k prirodzenému rozvíjaniu spolupráce medzi knižníkom a vybranými pedagógmi – a miestami i k posunu knižníka z pozície „nedobrovoľného“ či nevyhnutného *svedka* vyučovacieho procesu (a jeho zákulisného *podporovateľa* prostredníctvom vybraných zdrojov) na pozíciu jedného z jeho priamych aktérov – či už prostredníctvom príležitostných ústnych vstupov na určitej hodine, alebo i rovno prevzatím réžie celej danej hodiny či série hodín (týkajúcich sa spravidla literatúry).

Popoludní sa knižnica taktiež postavila do aktívnejšej pozície voči deťom: Z miesta, o ktorom platilo, že „ak by tu náhodou niekto chcel prísť, tak je to k dispozícii“, sa postupne menila – vďaka voľnočasovým knižničným aktivitám – na miesto priamo žiadané, prít'azlivé, vytúžené, keďže sa tu už dialo niečo zaujímavé. To, čo sa v knižnici dialo – a prostredníctvom čoho si deti budovali ku knižnici vzťah – bolo predčítavanie príbehov. Nešlo však primárne o formu „obyčajné“ príbehy, ale o príbehy „interaktívne“, ako v niekdajšej sérii „Vyber si vlastné dobrodružstvo“ od Edwarda Packarda: Čítateľ, v tomto prípade skupina poslucháčov, akoby priamo v danom príbehu „účinkuje“ (text je písaný v druhej osobe) a v určitých momentoch sa musí rozhodnúť, čo urobí – musí si vybrať z dvoch či troch ponúknutých možností, od čoho sa odvíja následné dianie, a – po určitom množstve ďalších rozhodnutí – aj záver príbehu. Na príbehy s jednoduchým „vyberaním možností“ sa nadviazalo komplexnejšími interaktívnymi dielami (zložitejšie „gamebooks“), ktoré už nie len že ponúkajú

dlhší, rozvinutejší dej, ale k vyberaniu rozhodnutia tu pristupuje napríklad i hod kockou či iný spôsob generovania náhodného čísla, ktorý určuje mieru úspešnosti daného rozhodnutia či snahy v určitej situácii. Máme na mysli najmä veľký fantasy cyklus „Lone Wolf“ od Joea Devera. Tu bolo pozoruhodné, že deti – spravidla z druhého až piateho ročníka, príležitostne ale aj z vyšších ročníkov – kontakt s týmito dielami častokrát ani nevnímali ako „čítanie“ (či počúvanie predčítavaného), ale ako „hru“. Ak si žiadali daný príbeh, nepovedali „pod'me si čítať“, ale „pod'me hrať...“

Kniha, ako naskrze dokonalé médium (sprostredkovateľ) sa tu akoby úplne vytratila, a ostal len číry zážitok, len číre samotné „dobrodružstvo“... Na túto skúsenosť sa neskôr nadviazalo „rolovými hrami“, ako sú Dračí doupe 2, a potom i Dungeons and Dragons, ktoré sú už založené na voľnejšom rozprávaní a opierajú sa o knihy skôr v zmysle „manuálov“ či „pomocných scenárov“, než v zmysle strikne „od slova do slova“ predčítavaného príbehu. V poslednej dobe sa repertoár aktivít tohto druhu rozšíril o príbehové „kooperatívne hry“, ako sú napríklad T.I.M.E. Stories, kde materiálnym základom či oporou prežívania príbehu už nie sú knihy ako „zviazané strany“, s textom a ilustráciami, ale balíčky obojstranne popísaných i pokreslených kariet, žetónov a ďalších elementov.

K zažitiu prvých interaktívnych príbehov dochádzalo počas takzvaného „čitateľského klubu“, čo bol pravidelný, „takmer každodenný“ (utorok – piatok) hodinový blok, kedy vybrané deti z prvého stupňa, z rôznych tried, trávili aj s vychovávateľkou čas v knižnici. Ku kolektívnym čitateľským aktivitám tu však dochádzalo i *spontánne* – tak, že určitá skupinka detí navštívila knižnicu z vlastnej iniciatívy (po vypýtaní sa od vychovávateľky / učiteľky) a príslušný program si od knihovníka vyžiadali. „Spontánne aktivity“ tvorili nezanedbateľnú časť popoludňajšieho knižničného programu. Popri tom do knižnice prichádzali deti aj individuálne, za účelom individuálneho čítania / štúdia / robenia domácich úloh, a tie sa potom nezriedka k prebiehajúcej „spontánnej aktivite“ – taktiež „spontánne“ – pridávali. V každom prípade: Knižnica už bola „oživená“ nielen v tom zmysle, že za jej múrmi prebýval živý, stály knihovník, a že sa teda jej fungovanie mohlo vďaka tomu

vedomo prispôsobovať ostatnému daniu v škole či reagovať naň, ale „oživená“ bola už i tak, že sa v nej začal konštituovať „život“ školy – stávala sa, ako príjemné, „pohodové“ miesto, aj spoločenským „centrom“ (či prinajmenšom jedným z týchto centier). Bolo to určite veľmi uspokojivé zavŕšenie počítačného hľadania, pýtania sa, konzultácií s učiteľmi: „Čo robiť, aby do knižnice začali chodiť deti? Ako ich prilákať? Nechávať vari pootvorené dvere, ako pozývacie gesto pre okoloidúcich? Robiť zábavné náučné kvízy...?“

Uspokojivý vývoj smerom k živej, plnej knižnici, neostal vždy celkom bez komplikácií. Ako narastal počet „spontánnych aktivít“, dochádzalo i ku konfliktom, keď do knižnice napríklad prišli súčasne dve skupiny detí, pričom každá z nich mala natol'ko odlišné predstavy o aktivite, ktorá by tu mala prebiehať, respektíve o tom, kto by mal byť jej *účastníkom*, že im nebolo možné naraz vyhovieť („My sme tu boli prví...!“ – „Ale vy ste tu boli aj včera!“). Potreba rozvrhu, „systému“, ku ktorej takéto situácie môžu nabádať, sa ešte umocnila tým, že vývojom prechádzala nielen samotná knižnica, ale – predovšetkým – i obe školy (základná škola i gymnázium), v rámci ktorých knižnica pôsobí, a to vývojom v zmysle *rastu*: narastanie počtu detí, a v určitom štádiu i rozšírenie fyzických priestorov. Škola má o niečo menej „rodinný“ či uvoľnený charakter, a narastá potreba presnejšej evidencie, ktoré dieťa sa kde a kedy nachádza. Viaceré spontánne knižničné aktivity sa tak postupne „formalizovali“ či „vykryštalizovali“ do krúžkov, s pevne daným časom i zoznamom účastníkov.

Zo spontánneho, príležitostného hrania šachu v knižnici vznikol – na podnet rodičov – šachový krúžok. (Ako keď semienko padne do úrodnej pôdy a vyrastie z neho strom so svojimi plodmi, tak sa z jednej malej magnetickej šachovnice, náhodne objavenej vo výbave knižnice, alebo len niekym v knižnici zabudnutej, stalo neskôr – prostredníctvom krúžku – 12 veľkých šachovnic zo Slovenského šachového zväzu, magnetická šachová tabuľa, následne aj 8 profesionálnych šachových hodín, tri špeciálne šachové stolíky, či dokonca – vďaka výpomoci rodičov, detí i školy – veľká šachovnica namalovaná na školskom dvore, aj s príslušnými drevenými figúrkami. To všet-

ko spojené aj s pravidelnou účasťou vybraných detí na šachových turnajoch, a s ich menšími či väčšími súťažnými úspechmi.) Predčítavanie či „hranie“ interaktívnych príbehov sa neskôr vyvinulo v príbehové a spoločensko-herné krúžky, ktoré majú taktiež svoje špecifické, bohaté a neustále sa rozrastajúce vybavenie. V súčasnosti veľká väčšina popoludňajších knižničných aktivít prebieha formou krúžkov. Knižnica, ktorá predtým mala iba rozvrh „vyučovania“, má aj rozvrh popoludňajšieho, voľnočasového programu, a navyše i samostatný rozvrh výpožičných hodín. Individuálne návštevy knižnice, pre ktoré bola knižnica otvorená – mimo vyučovania – prakticky neustále a bezpodmienečne, sú možné už len po registrácii dieťaťa na recepcii do tzv. „klubovne“, alebo len vo vyhradenom čase, či po špecifickej predchádzajúcej dohode vyučujúceho / vychovávateľa a knihovníka. V súvislosti s rozšírením priestorov školy ešte treba povedať, že pokiaľ ide o vyučovanie, knižnica sa z núdzovej / nevyhnutnej učebne stala „dobrovoľnou“ učebňou. (Miera jej využívania počas vyučovania sa tým neznižila, zvýšila sa však „relevancia“ tohto využitia.)

Vývoj knižnice za posledných cca 5 rokov by sme tak mohli popísať tromi štádiami: 1. Knižnica predovšetkým ako požičovňa kníh a núdzová učebňa. 2. „Oživená“ knižnica. 3. „Štruktúrovaná“ knižnica ako miesto predovšetkým plánovaných podujatí a činností.

Ak by sme sa pozreli aj hlbšie do minulosti, vyvíjala sa nie len knižnica, ale svojim spôsobom i pracovná pozícia knihovníka v nej: Od práce na čiastočný úväzok sa prešlo k práci na plný úväzok. V prípade plného úväzku zamestnanec (či zamestnankyňa) na tejto pozícii – v závislosti od kvalifikácie i potrieb školy – vykonával pravidelne aj činnosti, ktoré s knižnicou nesúviseli: suplovanie vyučovacích hodín na Bilingválnom gymnáziu, osobná asistencia, zastupovanie na recepcii... Postupne dochádzalo k odbúraniu niektorých takýchto povinností, až sa z „knihovníka na plný úväzok“ stal akoby i „čistý“ knihovník (s konzistentnejšie otvorenou či aktívnou knižnicou), ktorý je však zároveň plne zapojený do vyučovacích i voľnočasových aktivít školy. Došlo teda k zní-

ženiu nerelevancie, nie však variability činností, ktoré okrem administratívnych úkonov zahŕňajú i realizáciu vybraných hodín literatúry v knižnici, popoludňajšie krúžky, noci v knižnici, a iné príležitostné projekty (v prípade potreby aj mimo priestorov samotnej knižnice či školy...).

3. Fyzická premena knižnice

Ak sme však ešte ohľadom knižnice spomínali, že sa vyvíjala a menila tak veľmi, že by ju Walter Hooper – nebyť priebežného kontaktu so školou – už ani nemusel spoznať, mysleli sme tým predovšetkým zmenu ovela bezprostrednejšie viditeľnú, hmatateľnejšiu, než je zmena vybraných pravidiel či otváracích hodín...- totiž, zmenu jej fyzického výzoru, a dokonca i – zmenu „lokality“, jej umiestnenia v škole (Walter Hooper by ju tak nie lenže nemusel poznať, ale nemusel by ju – *v prvom okamihu* – ani len *nájsť!*...)

Začiatkom roku 2016 sa knižnica prestahovala do iných priestorov – symbolicky do „centra“ školy, kde bola predtým učiteľská zborovňa Narnie – a zároveň sa i nanovo vybuďovala. Zatiaľčo z hľadiska miesta stahovanie nepredstavovalo veľký rozdiel (nová knižnica je hneď oproti starej), po iných stránkach sa rozdiel môže zdať priam „prieľapný“. (Inšpirujúc sa známym výrokom Neila Armstronga na Mesiaci, o „malom kroku pre človeka, ale – v skutočnosti – veľkom skoku pre ľudstvo“, môžeme povedať, že aj posun našej knižnice o niekoľko metrov znamenal v skutočnosti i jej veľkú premenu.)

Kým stará knižnica pozostávala zo staršieho nábytku, gaučov, koberca – a celkovo mohla pôsobiť dojemom staromódnej „obývačky“, možno domácnosti / knižnice u samotného C. S. Lewisa (na jednej zo stien bola i tapeta s výzorom tehlového múru, a v určitom období i veľký obraz horiaceho krbu), nová knižnica je väčšia, a je postavená skôr v štýle moderného kníhkupectva, s čiastočne presklenými stenami... A predsa – hoci ide o veľký kontrast – nová knižnica nevznikala bez nadväznosti na tú starú.

3.1 Nová knižnica ako reflexia pôvodnej knižnice

Niekoľko mesiacov pred st'ahovaním, keď sa nová knižnica plánovala, bolo obdobím aj intenzívnejšieho pozorovania a reflexie: Čím je pre nás knižnica? Ako sa využíva? Čo je na nej dôležité a dobré? Čo sa osvedčilo? Aká by ešte mala či mohla byť? Tie skutočnosti, ktoré sme si v tej dobe boli schopní uvedomiť a artikulovať, sa mali „preniesť“ do novej knižnice, prípadne sa v nej ešte zvýrazniť, rozvinúť. To, čo za posledné roky vykryštalizovalo ako v dobrom zmysle typické pre starú knižnicu, či žiaduce pre ňu, bolo možné teraz cieľavedomo podporiť už na fyzickej úrovni. Konštatovalo sa napríklad, že knižnica (aj naša) má duálnu funkciu: slúži jednak ako miesto podujatí, aktivít, jednak ako miesto individuálneho štúdia / čítania. Nové priestory tomu boli prispôbené tak, že sa skladajú z dvoch prepojených miestností, pričom jedna je určená na kolektívne aktivity (je presklená, v strede je dostatok voľného priestoru), a druhá predovšetkým na individuálne tiché štúdium (je tam viac regálov s knihami, stolíky na písanie...). Deti v starej knižnici sa pri čítaní radi „skrývali“ – hľadali si svoje vlastné „súkromné“ miestečko, kam by sa mohli „zašit“ (oblúbené boli kreslá ukryté za regálmi, niektoré deti zaliezali i do medzery medzi sedačkou a regálom, či dokonca sa napchali i medzi mierne odsunuté kreslo a stenu). V nových priestoroch boli v rámci veľkého regálu vytvorené „výklenky“ s lampičkou i vaničkami, v ktorých môže sedieť jednotliviec, alebo i 2-3 deti naraz. Takisto: v knižnici sa hrával šach, ktorý vhodne dopĺňal a podporoval intelektuálnu atmosféru, navodenú okolitým množstvom kníh – v nových priestoroch sú preto šachové stolíky, s pripravenými figúrkami i šachovými hodinami. A tak podobne.

3.2 Nová knižnica ako inšpirácia

Nová knižnica však nie je vždy len „odrazom“ predchádzajúceho diania, akýmsi jeho moderným „remake-om“ – ale aj ona sama môže byť podnetom pre niečo nové, ďalšie. Krása nových priestorov, ktorá vyniká obzvlášť vo večerných hodinách, keď vnútri panuje šero a je možné pozapísať malé lampičky – tá bola inšpiráciou k tomu,

aby sme sa pokúsili, popri iných triednych prešpávačkách, aj o našu prvú „Noc s Andersenom“. Jedným z cieľov tejto noci bolo i hlbšie zažitie a „oslávenie“ našej novej knižnice, okrem iného práve aj prespaním priamo v nej. „Noc“ bola úspešná (urobili sme ju dokonca dva-krát, pre rôzne skupiny detí) – a je pravdepodobné, že sme tak u nás založili novú tradíciu, v ktorej budeme pokračovať rok čo rok.

Knižnica nielenže „inšpirovala“ k novým, ďalším aktivitám, ale svojím spôsobom si ich aj priamo „vyžadovala“. Postavila nás totiž pred nel'ahkú otázku: ako „vdýchnuť“ do čisto-nových priestorov nie len „život“, ale najlepšie rovno i čosi viac, niečo „za ním“: to, čo zvykne byť až „ovocím“ dlhodobiejšieho života na danom mieste, teda „dušu“, „atmosféru“, ktorá sa prirodzene vytvorí až časom, kumulujúcimi sa zážitkami, spomienkami... K tomu zrejme neexistuje žiadna skratka. Predsa však – symbolický pokus o takúto „vdýchnutie“ či o takúto posilňujúcu

„injekciu“ atmosféry spočíval v tom, že deti dostali úlohu: vymyslíte, napíšete a ilustrujete fantastický, tajomný príbeh o našej knižnici („môže byť aj strašidelný“), či o niektorej jej časti. Knižnica na takéto príbehy dáva podnety. Sú v nej napríklad dvere, ktoré sú stále zatvorené a zamknuté. Prečo sú zamknuté? Čo je za nimi? Kto má od nich kľúče? Alebo: na jednej stene sú nakreslené akési šedé líšky (hoci môžu to byť aj myši či psi, názory sa rôznia). Prečo tam sú? Odkiaľ sa tam vzali, čo to znamená? (Táto otázka je o to páčivejšia, že racionálnu odpoveď na ňu nepozná ani samotný knihovník). Deti si mali teda zvoliť ľubovľný prvok knižnice a spojiť ho s *neobyčajným* „vysvetlením“. Vznikli tak rozprávania o priechodoch do tajných miestností, záhrad či rovno „iných svetov“, o zázračných knihách, v noci ožívajúcich postavách, či – práve aj – ožívajúcich kresbách (líškach) zo stien... Tak ako každá piad' starej knižnice bola nasiaknutá emóciami a asociovala určité zážitky, bola tu snaha týmto špecifickým spôsobom „o-zážitkovať“ i nový priestor, opriať ho legendami, dohadmi... – a pridať mu tak hĺbku, ďalšie dimenzie. (Kulmináciou boli práve naše „Noci s Andersenom“, kde sa tieto príbehy či teórie sumarizovali, a v niektorých prípadoch sa i preverovala ich pravdivosť...)

Odhladnuc od všetkého, toto zadanie súvisí i s hlbšou predstavou o knižnici, či už starej alebo novej: Knižnica *má* byť tajuplné, záhadné miesto. Jednak preto, že je spojená so zaujímavými až napínavými príbehmi, ktoré tvoria časť jej fondu, a jednak preto, že je spojená s poznáním – či už v týchto príbehoch, alebo priamejšie dostupným v náučnej literatúre, v ďalšej významnej časti jej fondu – a proces poznávania je „odhal'ovaním tajomstva“. Knižnica *má byť* o tom, že „veci nie sú či nemusia byť len také, ako sme si doteraz mysleli...“ – že za vonkajším zdáním, možno aj za zdáním obyčajnosti, sa skrýva niečo „iné“... Má byť o prekvapení, „údive“ (ako súčasť dobrého deja, ale i vedeckého bádania, či aj filozofickej reflexie každodennej reality). Veríme, že naša knižnica taká je (a to dokonca i z číro „fyzického“ hľadiska, keďže obsahuje aj viaceré *skutočné* „skrýšy“, či už na ukrytie vecí alebo i ľudí / detí – niektoré priamo architektonicky navrhnuté, niektoré spontánne dotvorené či objavené. Ide tak o viac-vrstevnatý priestor, ktorý po každej stránke „má svoje tajomstvá“...)

4. Knižnica v škole

Ak je jednou z charakteristík knižnice „tajuplnosť“ (evokovaná aktivitami / zážitkami, fondom či jeho interpretáciou, ako i fyzickým priestorom či spôsobom jeho využívania) – čo by mohlo viesť k predstave akejsi „skrytosti“, „nedostupnosti“ – treba hneď povedať, že knižnica *ako taká*, súc priamo v škole či dokonca „uprostred“ nej, je *zároveň* veľmi otvorená, blízka. Pred pár rokmi napríklad dochádzalo k tomu, že istý žiak sa zvykol cez hodinu vypýtať na wc – v skutočnosti však namiesto toho išiel na niekoľko minút do knižnice. Táto skôr úsmevná príhoda tu poukazuje i na vážnu výhodu, ktorú žiadna iná („mimo-školská“) knižnica, ani len tá „hneď o ulicu vedľa“, nemôže reálne dosiahnuť: školská knižnica je tak „absolútne“ blízko, tak veľmi po ruke, že dieťa si, v prípade potreby, môže do nej kedykoľvek „odskočiť“ (a práve takú potrebu či zvyk v ňom knižnica, tak absolútne blízka, môže i prirodzene vytvárať). Počas hodiny môže učiteľ poslať dieťa do knižnice po želané informačné zdroje. Deti, ktoré skôr

dopíšu písomku, môžu ísť do knižnice požičať si na zvyšok hodiny oddychovú literatúru, niekedy môžu v knižnici rovno zostať a potichu relaxovať, kým písomku v triede nedokončia aj ich pomalší spolužiaci. Aktivita, ktorá sa začne na vyučovacej hodine v triede, môže mať plynulé pokračovanie v knižnici (napríklad zadanie úloh a následná práca v skupinách), alebo naopak.

Pokiaľ ide o príbehové aktivity, prepojenie knižnice a triedy môže znamenať i prepojenie fikcie a „reality“, „každodenného života“: Pri preberaní poviedok o Sherlockovi Holmesovi deti nachádzali stopy či prvky z deja i vo svojich triedach: na tabuli či stenách nachádzali pokreslené zvláštne tancujúce postavičky, tak ako v *Dobrodružstve s tancujúcimi*, alebo dostali obálku s pomarančovými jadierkami, tak ako v prípade *Pät pomarančových jadier*, či – čo bolo obzvlášť pôsobivé – ráno našli povrazy visiace zo stropu, a misku s mliekom, podobne ako v *Škvrnitej páske*. Došlo k tomu spravidla skôr, než mali možnosť úplne spoznať príslušný príbeh, súvislosť s ním či vôbec s čímkol'vek „len vymysleným“ tu teda nebola vždy zjavná, a aspoň na istý čas tak boli vtiahnuté do riešenia „skutočnej“ záhady v ich vlastnom (školskom) živote. (V minulosti došlo dokonca k tak sugestívnemu presahu fikcie do reality, že to zmiatlo – nechtiac „vtiahlo do sveta fantázie“ – i dospelých. Pri rozprávaní o zlom „Knihomorovi“, ktorý ničí „knižnicu sveta“, prepisuje rozprávky tak, aby mali nesprávne konce – slúžilo to ako predohra ku škole v prírode, kde cieľom bolo vypátrať unesenú knihovničku – bolo zinscenované vlámanie do školskej knižnice, jej rozhádzanie, a to tak dôveryhodne, že nezaspäťtení zamestnanci chceli volať políciu...)

Akokoľvek je knižnica „otvorená“, blízka školskej komunite, *prepojená* so školou, zostáva v tomto prostredí zároveň „jedinečná“, nestráca sa v ňom. Fyzický priestor knižnice, je, prirodzene, iný („krajší“) než akékoľvek iné miesto na škole. Vyučovacia hodina v knižnici je – už vplyvom samotného priestoru, častokrát ale i obsahovej zaangažovanosti knihovníka i učiteľa – iná než v triede. A napokon, aj pokiaľ ide o vol'ný čas – vďaka príbehom, a vďaka veľmi špecifickým sofistickým príbehovým a intelektuálnym hrám – kniž-

nica poskytuje deťom skúsenosť, ktorá je v rámci školy unikátna, a s ktorou by sa pravdepodobne tak ľahko nestretli ani mimo nej.

Knižnica, hoci je nová, moderná, je stále knižnicou v tradičnom zmysle slova. Nie je takým „informačným centrom“, ktoré by priamo *splývalo* s počítačovou učebňou, ale je „knižnicou“, v ktorej sú najmä (fyzické) knihy. V kontexte základnej školy sa zdá zmysluplné, aby deti – popri dôležitých aktivitách v počítačovej učebni – mohli zažiť práve i takéto prostredie. Samozrejme, počítače sú k dispozícii i v knižnici – a v priebehu rokov sa tu s mierou a podmienkami ich prístupnosti rôzne experimentovalo. V určitom období bolo napríklad možné knižničné počítače využívať aj na („nenásilné“) počítačové hry – aj keď len obmedzený čas, a iba ak tam nik iný nemal nič dôležitejšie na práci, a prípadne aj za podmienky, že príslušné dieťa si predtým určitý počet minút „čítalo knihu“. Neskôr sa od počítačových hier úplne upustilo. Na základnej škole boli počítače hlavne pre druhý stupeň – avšak ich voľná dostupnosť, hoci aj s vylúčením počítačových hier, a aj s – pomerne vägnym – predpisom, že to má byť „hlavne na študijné účely“, sa tu neosvedčila. Po prest'ahovaní sa zdalo, že počítače v knižnici nebudú (čo bolo v jednej druhostupniarskej slohovej práci, predsa len trochu prekvapujúco, označené za jedno z *pozitív* novej knižnice...) V súčasnosti sa tu počítače dajú použiť len po vyžiadaní od knihovníka, a spravidla na konkrétny projekt.

V závislosti od ďalších aktivít v týchto priestoroch, recepcie u detí, vyvíjajúcej sa celkovej „filozofie knižnice“, ako aj od finančných možností školy, je možné, že i „technická“ zložka knižnice sa s určitou opatrnosťou – bude rozvíjať.

Ako sa už možno dalo tušiť z dosiaľ uvedeného, naša knižnica je miestom, kde „oživajú príbehy“, zároveň i miestom „poznávania“ – a môžeme ešte dodať, že i „miestom hľadania“. Hľadania čoho? Napríklad aj odpovede na otázku, aký má byť vzťah / pomer medzi práve uvedenými „piliermi“ knižnice, medzi jej príbehovou a náučnou zložkou. Alebo medzi využívaním knižnice pre učenie „literatúry“, a pre učenie / potreby iných odborných predmetov. Alebo medzi jej „technickou“ a „knižnou“ zložkou. Alebo aj: aký má byť vzťah medzi školskou knižnicou a okolitým vonkajším svetom. Jednoducho – je miestom hľadania, aká by ideálna / naša knižnica mala byť. Knižnica je tak miestom experimentovania, ako aj predmetom a niekedy i dejiskom diskusií, v ktorých sa uvažuje o spomenutých a podobných otázkach – za účasti učiteľov, vedenia školy, erudovaných priateľov školy z oblasti vzdelávania a knižnej kultúry. Vývoj, ktorý bol v tomto článku opísaný – a ktorý, prirodzene, i naďalej prebieha – je čiastočne odrazom aj týchto diskusií.

VZDELÁVACIE AKTIVITY VEREJNEJ KNIŽNICE V KONTEXTE CELOŽIVOTNÉHO VZDELÁVANIA – ÁNO ČI NIE?

Mlejová, Helena

Mestská knižnica v Bratislave

Abstrakt

Verejná knižnica je miesto, ktoré pôsobí v rámci špecifickej komunity. Okrem svojich tradičných služieb ponúka stále častejšie aj aktivity, ktoré podporujú vzdelávanie jednotlivých skupín svojich používateľov. Reflexia na spoločenské potreby prináša svoje výsledky v podobe vzdelaných čitateľov, ktorí aktívne využívajú služby knižnice. Pre zlepšenie situácie je dôležitých množstvo faktorov – legislatíva, finančné a personálne zabezpečenie. Čo všetko môžeme a vieme ponúknuť?

Abstract

A public library is a site that operates within a specific community. In addition to its traditional services, it also offers activities that support the education of individual groups of its users. Reflection to social needs brings its results in the form of educated readers who actively use library services. There are a number of factors to improve the situation – legislation, financial and staff. What can we do and can we offer?

Kľúčové slová

aktivity, legislatíva, projekty, verejná knižnica, vzdelávanie

Keywords

activities, legislation, projects, public library, education

Úvod – verejné knižnice a vzdelávanie

Knižnice sú inštitúcie, ktoré vo všeobecnosti živo a aktívne reflektujú na celospoločenské zmeny. Štvrtá priemyselná revolúcia je informačná revolúcia a dôležitosť práce s informáciami a ich efektívne využívanie je nevyhnutnosťou. Pre nás to znamená, že spoločenský dopyt vyžaduje od knižnice viac, než aby bola len skladom kníh. Zo strany knižníc je potrebné zapojiť sa do procesu vzdelávania a realizovať v rámci svojich možností aktivity, ktoré ho podporujú.

Vzdelávanie v akejkoľvek forme je plánovaná činnosť, pri ktorej je potrebné analyzovať teoretické východiská, vychádzať z potrieb praxe a hľadať koncepcné riešenie, ktoré čo najviac reflektuje aktuálnu spoločenskú potrebu.

Pre verejné knižnice je v posledných rokoch charakteristická veľmi výrazná, aj keď postupná zmena poslania. Nie sú už inštitúciami, ktoré poskytujú len základné knižničné služby. Stávajú sa

otvoreným priestorom, do ktorého ľudia prichádzajú nielen za knihami, ale aj za kultúrou, podujatiami, výstavami, prednáškami. Knižnice sú súčasťou komunity, ktorá ich obklopuje a majú záujem byť modernými inštitúciami pre 21. storočie. Dôležitou súčasťou spoločnosti je aj proces vzdelávania. Školské vzdelávanie a celoživotné vzdelávanie je nevyhnutnosťou pre všetkých. Okrem nich existujú aj formy neformálneho vzdelávania, ktoré akosi samovoľne prenikli aj do verejných knižníc. Práve špecifikum otvorenosti umožňuje reflektovať na potreby svojho používateľského zázemia a realizovať vo verejnej knižnici rôzne formy vzdelávacích aktivít.

Aj keď si to v každodennom stereotypy možno ani neuvedomujeme, vzdelávanie nadväzuje na to, čo je pôvodnou podstatou poslania knižníc – získavanie a sprístupňovanie vzdelávacieho ob-

sahu vo forme všetkých druhov informačných zdrojov.

Aktuálna situácia v oblasti legislatívy – vzdelávanie v knižniciach

V súvislosti so vzdelávaním a realizáciou vzdelávacích aktivít v knižniciach je dôležitá okrem podpory zo strany zriaďovateľa aj podpora zo strany národných a európskych inštitúcií, rovnako ako aj potrebná legislatíva vo forme zákonov a smerníc. Realita je v tomto smere iná, ako by sme pre plnohodnotné uplatnenie našej snahy potrebovali.

Ministerstvo školstva vedy, výskumu a športu (MŠVVaŠ) je ústredným orgánom štátnej správy pre školstvo a vzdelávanie, v tejto oblasti zabezpečuje aj budovanie legislatívneho systému. MŠVVaŠ SR koordinuje politiky EÚ pre oblasti vzdelávania a odbornej prípravy. Dohliada okrem iných aj na plnenie cieľov v týchto oblastiach:

- Stratégia celoživotného vzdelávania.
- Podpora vytvárania podmienok pre fungujúci systém celoživotného vzdelávania pre všetkých.
- Snaha o súlad zručností zamestnancov a dopytu trhu práce.
- Vzdelávacie programy s Akreditáciou MŠVVaŠ SR.

Celý systém legislatívy je obsiahly a pokrýva všetky stupne a formy vzdelávania. Práve zložitost' celého systému sa v niektorých prípadoch ukazuje ako nevýhoda. Viaceré návrhy a uznesenia zostali bez neskorších zmien a výsledkov, ich implementácia a využitie v praxi sú neurčité. Pre knižnice nie je jednoduché nájsť si v nich svoj priestor a uplatňovať ich efektívne v praxi.

V rámci európskej legislatívy platí, že krajiny Európskej únie sú zodpovedné za svoje systémy vzdelávania a odbornej prípravy. Zároveň platí, že politika EÚ podporuje vzdelávanie vnútri krajiny svojich členských štátov. Pre celoeurópsku spoluprácu v oblasti vzdelávania a odbornej prípravy je vytvorený *Strategický rámec pre vzdelávanie a odbornú prípravu 2020*. Obsahuje priority pre

spoluprácu na celoeurópskej úrovni, ktoré vyplývajú

z už predchádzajúcej spolupráce a spoločnom riešení niektorých bodov v oblasti vzdelávania. Pre budúcnosť je dôležitých mnoho tém. Starnutie spoločnosti je spoločná výzva, ktorej je potrebné venovať pozornosť aj v oblasti vzdelávania a zabezpečiť dobrý prístup k možnosti vzdelávať sa a zabrániť vytváraniu informačnej priepasti medzi generáciami, ktoré mali rozdielny prístup k technológiám. Ďalším významným bodom je zlepšenie stavu gramotností (čitateľskej a matematickej), keďže sa ukázalo, že je potrebné dbať na dôslednejšie zabezpečenie základného vzdelania pre všetkých. Vzdelávanie je nevyhnutným predpokladom pre podporu zvýšenia zamestnanosti a konkurencieschopnosti na trhu práce.

Vo vzťahu vzdelanie – zamestnanie vníma rezervy aj Európska únia a modernizovať školstvo tak, aby bolo flexibilné vo vzťahu k trhu práce považuje za jednu z kľúčových priorít budúcnosti.

Pre knižničnú činnosť a podnecovanie aktivít v oblasti vzdelávania sú potrebné rôzne formy podpory. Nie je to vždy len direktívna legislatíva, o čo sa môžeme v našej knižničnej práci oprieť. Jedným z takýchto príkladov celosvetového významu je *Manifest IFLA/UNESCO o verejných knižniciach*, ktorý uzel svetlo sveta v roku 1994 a dodnes je dokumentom, o ktorý sa opierajú knižnice z mnohých krajín sveta. Manifest definuje poslanie a úlohy verejných knižníc a vyjadruje sa aj k téme rozvoja zručností a gramotností, aj keď nikde v ňom nie je spomenuté priamo slovo vzdelávanie.

Manifest spomína, že verejná knižnica je miesto pre "vytváranie podmienok pre rozvíjanie informačných a počítačových zručností" a "podporovanie a účasť na aktivitách a programoch rozvoja gramotnosti pre všetky vekové skupiny a iniciovanie takýchto aktivít v prípade potreby".

EBLIDA a neformálne vzdelávanie vo verejných knižniciach

EBLIDA je celoeurópske združenie knižníc, ktoré zastrešuje všetky národné knižničné asociácie

a spolupracuje s nimi. V apríli 2016 bola z ich strany oslovená Slovenská asociácia knižníc (SAK). EBLIDA realizovala v spolupráci s Lotyšskou asociáciou knižníc prieskum o neformálnych vzdelávacích aktivitách vo verejných knižniciach európskych krajín. Cieľom prieskumu bolo identifikovať, či a v akej miere sa realizuje neformálne a informačné vzdelávanie vo verejných knižniciach európskych krajín.

Prieskum bol súčasťou projektu Library Advocacy 4 EU a výsledky by mali byť použité k obhajovaniu úlohy verejných knižníc v neformálnom vzdelávaní a prínosu knižníc do Stratégie vzdelávania a odbornej prípravy 2020 (Šušoliaková, 2017).

Dotazník realizovala a slovenským verejným knižniciam distribuovala sekcia verejných knižníc SAKu v spolupráci s odbornou skupinou pre medzinárodnú spoluprácu. Prieskum trval od 15. 5. do 15. 7. 2016 a knižnice sa do vyplňania dotazníka aktívne zapájali. Výsledky sú spracované globálne v celoeurópskom meradle, čo je pre jednotlivé krajiny škoda, nemajú možnosť zhodnotiť si výsledky na celonárodnej úrovni, ani sa navzájom porovnávať.

Aktuálne sa ani na webe, ani vo výročnej správe EBLIDY nenachádzajú informácie o tom, kedy a ako bude prebiehať obhajovanie úlohy verejných knižníc v neformálnom vzdelávaní pri schvaľovaní a realizácii *Stratégie vzdelávania a odbornej prípravy 2020* (EBLIDA, 2017).

Z výsledkov vyplynulo množstvo zaujímavých faktov, ktoré potvrdzujú, že knižnice majú významnú úlohu v oblasti vzdelávania a potenciál na ďalší rozvoj. Survey on Non-Formal and Informal Learning Activities in Public Libraries in Europe (2016) napríklad ukázal, že:

- 82% knižníc poskytuje možnosti neformálneho vzdelávania,
- iba 18% neposkytuje.

Najfrekvencovanejšie cieľové skupiny sú:

- 66% študenti,
- 50% nezamestnaní,
- 44% dospelá populácia.

Hlavní partneri pri spolupráci s knižnicami pri aktivitách neformálneho vzdelávania sú najčastejšie:

- 59% školy,
- 36% dobrovoľníci,
- 34% škôlky.

Certifikát od knižnice o absolvovaní neformálneho vzdelávania:

- v 69% prípadov knižnice nedávajú,
- v 31% prípadoch áno.

Veľmi zaujímavých údajom je fakt, že

- 13% knižníc má špeciálne vyškolených zamestnancov na realizovanie vzdelávacích aktivít,
- 87% nemá.

Táto skutočnosť potvrdzuje, že väčšina európskych krajín potrebuje riešiť celoživotné vzdelávanie zamestnancov knižníc a podporu ich profesionálneho rastu.

Pre porovnanie situácie v európskych krajinách máme dostupný materiál Country Factsheets:

Library factsheets per country (2015), ktorý spracovala iniciatíva Public libraries 2020 v spolupráci s EBLIDou. V ňom sú porovnávané verejné knižnice z 28 európskych krajín (pre každú krajinu je vytvorený samostatný informačný poster), údaje sú z roku 2015. Podľa informácií v dokumente pochádzajú dáta z rôznych inštitucionálnych zdrojov, ku ktorým patrí: Európska komisia, OECD, EBLIDA, Slovenská asociácia knižníc. Informačný poster každého štátu obsahuje štatistické údaje súvisiace s verejnými knižnicami. Pre Slovensko platí, že pri počte 5,4 mil. obyvateľov máme 1906 verejných knižníc, z čoho vyplýva, že na jednu verejnú knižnicu pripadá okolo 2800 obyvateľov. Tento údaj je čisto kvantitatívny a nijako nehodnotí kvalitu. Faktom je, že pri danom počte obyvateľov máme na Slovensku registrovaných 369 tis. obyvateľov (dospelé populácie), čo je 6,8% celkovej populácie. Toto číslo je v celoeurópskom meradle veľmi nízke a môže to mať vplyv aj na ďalšie celospoločenské faktory, ako je informačné správanie, úroveň schopnosti práce s informáciami a úroveň gramotností. Verejné knižnice majú v dobrých podmienkach potenciál podchytiť čitateľov a používateľov knižníc od najnižšieho veku, pomôcť budovať ich čitateľské návyky a podporiť schopnosti človeka pri práci s informáciami.

Na celoživotnom vzdelávaní a vzdelávacích aktivitách sa zúčastňujú 3% dospelých obyvateľov a z prieskumu sa dozvedáme aj to, že 40,5% slovenských zamestnávateľov má problém zamestnať človeka s dostatočnými a potrebnými zručnosťami. Tieto údaje nie sú prekvapujúce, potvrdzujú, že v spoločnosti je žiaduce podporovať informačné vzdelávanie a jednoznačne je potrebná aj reforma školstva.

Projekty a aktivity Mestskej knižnice v Bratislave

Mestská knižnica v Bratislave je verejná knižnica s regionálnou pôsobnosťou, čo je citelné na rôznorodosti návštevníkov i používateľov služieb knižnice. V prípade inštitúcie, ktorá má nejednoznačne definovateľnú komunitu nie je jednoduché určiť, o čo majú ľudia v oblasti vzdelávania záujem. Vo všeobecnosti platí, že chceme ponúknuť zaujímavé vzdelávacie aktivity pre deti a mládež, vieme, že je zložité prilákať dospelých čitateľov v produktívnom veku a máme záujem vzdelávať seniorov, aby dokázali držať krok s mladšími generáciami a pracovať s informáciami aj v elektronickom prostredí.

Naša knižnica má v programe svojich aktivít množstvo projektov pre deti. Ich cieľom je, aby si deti vytvorili vzťah k čítaniu a knižnici prirodzenou a hravou formou od najnižšieho veku. V oblasti vzdelávania je dobrým príkladom projekt **Víťatá**. Prírodovedný krúžok je určený pre 6-10 ročné deti, ktoré majú rady prírodu. Cieľom projektu je naučiť deti čo najviac o prírode, ako ju ochraňovať a osvojiť si základy ekologického zmýšľania tak, aby sa stalo prirodzenou súčasťou ich správania. Aktivita sa uskutočňuje pravidelne raz za dva týždne počas piatkového popoludnia. Každé stretnutie je spojené s vopred určenou knihou o prírode, ktorá je tematickým sprievodcom a zároveň prítahuje záujem detí o knihy, ktoré si môžu z knižnice požičať. Projekt je realizovaný v spolupráci s Prírodovedným múzeom SNM – pod vedením zoológa Juraja Čačaného a kolegyně knihovníčky Lucie Gucmanovej. Tento projekt je živým príkladom toho, aká je pri

vzdelávaní dôležitá spolupráca knižnice a externých spolupracovníkov – odborníkov na danú oblasť. Pri aktivitách so zapojením externých spolu-pracovníkov je dôležitá aj finančná podpora, projekt Literatúrou k zážitkom z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia.

K zaujímavým vzdelávacím podujatiam, ktoré má naša knižnica v ponuke pre deti a mládež, patrí už niekoľko rokov aj cyklus **populárno-náučných prednášok** pre základne školy paleontológa Dušana Valenta. Veľmi pútavou a interaktívnou formou spojenou s diskusiou účastníkom približuje zaujímavosti z rôznych oblastí prírody, vesmíru, zvláštnych javov a záhad. Na záver každej prednášky žiaci absolvujú exkurziu v Úseku literatúry pre deti a mládež s predstavením knižničného fondu populárno-náučnej literatúry.

Čítajme spolu je pokračujúci projekt, ktorý sa úspešne realizuje už od roku 2006. V rámci neho sa uskutočňujú podujatia integrujúce deti a mládež – škôlkari a žiaci základných škôl sa zúčastňujú aktivít spoločne so zrakovo a inak zdravotne znevýhodnenými deťmi v ich veku. Táto forma neformálneho vzdelávania prináša deťom uvedomenie, aký je život so zdravotným postihnutím, učí ich empatii a vzájomnému porozumeniu. Prostredníctvom nápaditých podujatí sa skupiny detí stretávajú, majú spoločné zážitky, odnášajú si z nich nové vedomosti a často aj nové priateľstvá.

Okrem významnej skupiny detí a mládeže sa venujeme od roku 2010 vzdelávaniu seniorov, ktorí tvoria v ostatných rokoch vysoký podiel používateľov našej knižnice a ich počet sa v budúcnosti bude zvyšovať. Chceme, aby boli schopní plnohodnotne využívať služby knižnice a na splnenie tohto cieľa im potrebujeme venovať zvýšenú pozornosť a mať vnímavý prístup k ich informačným potrebám. Naša snaha prináša výsledky, sledujeme vývoj a výrazný posun v úrovni nimi dosiahnutých poznatkov. V prvých rokoch realizácie sme sa sústredili na systematické týždenné cykly školení v počítačovej škole pre seniorov. Seniori prichádzali do knižnice s tým, že mali minimálne skúsenosti s prácou s počítačom a záujem vybudovať alebo zlepšiť si svoje zručnosti

v tejto oblasti a doplniť ich o schopnosť vyhľadávať informácie v prostredí Internetu. Keďže pre mladšie generácie je elektronická komunikácia bežnou súčasťou života, seniori s nimi chcú byť v kontakte, mali motiváciu naučiť sa aspoň na určitej úrovni pracovať s technológiami. Roky plynú a do knižnice prichádza stále viac seniorov, ktorí majú dostatok vedomostí, sú pri práci s počítačom zruční a majú špecifické požiadavky na to, čo nové by sa chceli naučiť. Zároveň je stále menej tých, ktorí sa chcú učiť základy práce s počítačom. Tento vývoj nás postupne presmeroval k realizácii konzultačných hodín, ktorých cieľom je formou individuálneho prístupu naučiť ľudí pracovať s technológiami podľa ich záujmov a požiadaviek. Na konzultácie si môžu priniesť svoje vlastné zariadenia (notebook, tablet, mobil) a konzultovať problémy a otázky, s ktorými sa na svojej technologickej ceste stretli. Niekoľko komešacných projektov počas roka realizujú zamestnanci Úseku krásnej a cudzojazyčnej literatúry, ktorý navštevuje najviac čitateľov v seniorskom veku.

Od jesene 2017 sa začnú realizovať tréningy pamäte, ktoré budú ďalším novým projektom podporujúcim vzdelávanie seniorov a udržiavanie ich kognitívnych schopností v dobrej kondícii.

Celoživotné vzdelávanie vo verejných knižniciach

Na realizáciu kvalitných vzdelávacích aktivít je v knižnici potrebné optimalizovať množstvo faktorov na vytvorenie požadovaných podmienok. Pre plánovanie lepšej budúcnosti pre túto oblasť je dôležité definovať si, čo všetko je potrebné zmeniť.

Priestorové možnosti sú významným faktorom ovplyvňujúcim budúcnosť verejných knižníc. Chceme do knižnice aj prostredníctvom vzdelávacích aktivít pritiahnúť nových používateľov a zachovať si priazeň súčasných. Potrebujeme atraktívny otvorený priestor, ktorý zodpovedá požiadavkám modernej doby. Nevyhnutnosťou je aj bezbariérovosť celého priestoru, ktorý zabezpečí, aby sa do knižnice dostali všetci bez akýchkoľvek obmedzení.

Materiálne zabezpečenie si vyžadujú všetky procesy, pre vzdelávacie projekty je to jednoznačne tiež významný aspekt. Vo verejných knižniciach je častým javom realizovať aktivity s čo najnižšími výdavkami, ale nie vždy sa to dá a pri systematickom vzdelávaní by tento spôsob nemal šancu na úspech.

Technologická podpora je nevyhnutnou súčasťou vzdelávacích procesov, keďže technológie zasahujú do všetkých procesov, aj pri vzdelávaní je žiaduce aplikovať čo najmodernejšie zariadenia, ktoré procesy často uľahčujú a robia ich atraktívnejšie.

V celej knižničnej práci sú najdôležitejší zamestnanci. Kvalifikovaní a motivovaní ľudia sú predpokladom na to, aby mohli ďalej vzdelávať, prípadne aktívne participovať na vzdelávacích aktivitách, teda to, čo sami vedia, posunúť ďalej. Aj pre knihovníkov platí potreba neustáleho vzdelávania sa, sledovania aktuálnych trendov.

V praxi treba uplatňovať, čo sa už osvedčilo. Pri vzdelávacích aktivitách je mimoriadne dôležitá spolupráca s ďalšími inštitúciami a ich odborníkmi, ktorí zabezpečia podporu realizácie kvalitného vzdelávania aj v prostredí knižnice.

Záver

Slovenské verejné knižnice sú veľmi často príkladom toho, ako sa dá neúnavným úsilím dosiahnuť oveľa viac, ako by sa v našich podmienkach zdalo. Veríme, že sa v blízkej budúcnosti situácia zlepší a verejné knižnice budú plnohodnotnou súčasťou v projektoch celoživotného vzdelávania. Potenciál je v dobrom poznaní svojho prostredia a komunity, v rámci ktorej pôsobia. Z doterajšej praxe majú obsahovo aj typovo rôznorodú ponuku vzdelávacích aktivít, vedia reflektovať na požiadavky spoločnosti, dobre spolupracovať a budovať vzťahy s ďalšími inštitúciami. Pri optimálnom financovaní, podpore zo strany zriaďovateľov a legislatívy majú šancu stať sa v budúcnosti významným článkom do systému vzdelávania.

Zoznam bibliografických odkazov

1. Celoživotné vzdelávanie. *Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky* [online]. Bratislava: Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, ©2017 [cit. 2017-04-18]. Dostupné na: <https://www.minedu.sk/celozivotne-vzdelavanie/>
2. Country Factsheets: Library factsheets per country. *Public Libraries 2020* [online]. Woluwe-Saint-Lambert: Reading & Writing Foundation, 2015 [cit. 2017-04-12]. Dostupné na: <http://www.publiclibraries2020.eu/content/country-factsheets>
3. Dokumenty EÚ v oblasti vzdelávania a odbornej prípravy. *Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky* [online]. Bratislava: Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, ©2017 [cit. 2017-04-18]. Dostupné na: <https://www.minedu.sk/dokumenty-eu-v-oblasti-vzdelavania-a-odbornej-pripravy/>
4. EBLIDA Annual Report 2016-2017. *EBLIDA* [online]. The Haag: EBLIDA, ©2017 [cit. 2017-04-12]. Dostupné na: <http://www.eblida.org/news/eblida-annual-report-2016-2017.html>
5. Manifest IFLA/UNESCO o verejných knižniciach. *IFLA* [online]. <https://www.ifla.org/files/assets/public-libraries/publications/PL-manifesto/pl-manifesto-sk.pdf>
6. Strategický rámec pre vzdelávanie a odbornú prípravu 2020. *European Commission* [online]. European Commission [cit. 2017-04-17]. Dostupné na: http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework_sk
7. Survey on Non-Formal and Informal Learning Activities in Public Libraries in Europe. 2016. *EBLIDA* [online]. The Haag: EBLIDA, 2016 [cit. 2017-04-12]. Dostupné na: http://www.eblida.org/Activities/KIC/libA4EU/eblida_libad4eu_survey_data_results.pdf
8. ŠUŠOLIAKOVÁ, Katarína. *AD: EBLIDA – dotazník* [elektronická pošta]. 2017-04-12.

METODICKÁ PRÁCA PRE SIEŤ ŠKOLSKÝCH KNIŽNÍC A PROJEKTY ZAMERANÉ NA PODPORU ČÍTANIA

Cenigová, Rozália
Slovenská pedagogická knižnica

Abstrakt

Príspevok prináša prehľad o hlavných činnostiach metodologickej práce Slovenskej pedagogickej knižnice určenej školským knižniciam a dvoch národných projektoch a jednom medzinárodnom projekte zameraných na podporu čítania žiakov základných škôl a stredných škôl za roky 2005 až 2016.

Abstract

The contribution provides an overview of the main activities of methodical work of the Slovak Pedagogic Library assigned for school libraries and about two national projects and one international project aimed at promotion and reading support of for Primary and Secondary schools pupils between years 2005 and 2016.

Kľúčové slová

čitateľská gramotnosť, medzinárodné projekty, metodická práca, národné projekty, Slovenská pedagogická knižnica, stredné školy, školské knižnice, základné školy

Keywords

international projects, methodical work, national projects, Primary schools, reading literacy, Secondary schools, school libraries, Slovak Pedagogic Library

Metodická práca metodického centra Slovenskej pedagogickej knižnice pre školské knižnice bola v rokoch 2005 – 2016 zameraná najmä na:

1. Odborné poradenstvo pre školské knižnice
2. Priebežnú aktualizáciu informácií a dokumentov vo webovom prostredí Slovenskej pedagogickej knižnice
3. Tvorbu a aktualizáciu metodických materiálov
4. Vedenie Adresára školských knižníc v Slovenskej republike
5. Organizovanie projektov na podporu čítania
6. Vzdelávaciu činnosť
7. Prednáškovú činnosť
8. Publikačnú činnosť
9. Propagačnú činnosť
10. Edičnú činnosť
11. Iné činnosti

1. Odborné poradenstvo pre sieť školských knižníc

Odborné poradenstvo pre sieť školských knižníc je vykonávané formou:

- **elektronickej pošty** (napr. za roky 2009 až 2016 bolo poskytnutých 11 577 písomne evidovaných konzultácií),
- **telefonicky** (napr. za roky 2009 až 2016 bolo poskytnutých 2 450 písomne evidovaných konzultácií),
- **osobne** (metodické návštevy vykonávané na pozvanie v školských knižniciach alebo návštevy zriaďovateľov školských knižníc a školských knihovníkov v Slovenskej pedagogickej knižnici, napr. za roky 2009 až 2016 bolo vykonaných 71 osobných návštev).

Hlavné oblasti odborného poradenstva sú zamerané najmä na:

- zriadenie, zlúčenie alebo zrušenie školskej knižnice,
- výkon odborných knižničných činností,
- zber štatistických údajov o školskej knižnici,
- podpora a rozvoj čitateľskej gramotnosti a informačnej gramotnosti.

2. Priebežná aktualizácia informácií a dokumentov vo webovom prostredí Slovenskej pedagogickej knižnice

Vo webovom rozhraní Slovenskej pedagogickej knižnice, a to konkrétne v časti Školské knižnice, sa pravidelne sprístupňujú aktuálne informácie a dokumenty, ktoré sú potrebné pre zriaďovateľov školských knižníc, ďalej sú vhodné pre činnosť školských knižníc a ktoré zároveň uľahčujú prácu školským knihovníkom.

Webové rozhranie:

<http://www.spgk.sk/?aktuality> je rozdelené na kategórie:

- Aktuality,
- Štatistika školských knižníc,

- Zriadenie školskej knižnice,
- Pomôcky pre doplňovanie knižničného fondu,
- Príručka pre školského knihovníka,
- Elektronizácia a revitalizácia školských knižníc,
- Medzinárodná konferencia
- Školské knižnice ako informačné a kultúrne centrá škôl,
- Informačná výchova,
- Podujatia na podporu a rozvoj čitateľskej gramotnosti,
- Príklady dobrej praxe zo školských knižníc,
- Celoslovenský projekt pre stredné školy
- Záložka do knihy spája slovenské školy,
- Česko-slovenský projekt pre základné školy a osemročné gymnáziá
- Záložka do knihy spája školy,
- Celoslovenský projekt Najzaujímavejšie podujatie školskej knižnice,
- Adresár školských knižníc v Slovenskej republike,
- Kontakty.

Jednotlivé kategórie sa ďalej členia na podkategórie. Napríklad kategória Zriadenie školskej knižnice sa člení na podkategórie: Legislatíva, Koncepcia vybavenia školských knižníc, Metodické materiály, Medzinárodné odporúčania, Automatizované knižnično-informačné systémy.

SLOVENSKÁ
PEDAGOGICKÁ
KNIŽNICA

- Úvod
- O nás
- Služby
- Študovne
- Digitálna knižnica SPK
- Katalógy
- Databázy
- Bibliografie
- Školské knižnice
 - Aktuality**
 - Štatistika školských knižníc
 - Zriadenie školskej knižnice
 - Pomôcky pre dopĺňovanie knižničného fondu
 - Príručka pre školského knihovníka
 - Elektronizácia a revitalizácia školských knižníc
 - Medzinárodná konferencia Školské knižnice ako informačné a kultúrne centrá škôl
 - Informačná výchova
 - Podujatia na podporu a rozvoj čitateľskej gramotnosti
 - Príklady dobrej praxe zo školských knižníc
 - Celoslovenský projekt pre stredné školy Záložka do knihy spája slovenské školy
 - Česko-slovenský projekt pre základné školy a osemročné gymnáziá Záložka do knihy spája školy
 - Celoslovenský projekt Najzaujímavejšie podujatie školskej knižnice
 - Adresár školských knižníc v Slovenskej republike
 - Kontakty

Aktuality

Úvod / Školské knižnice / Aktuality

[POZVÁNKA na 11. medzinárodnú konferenciu Školské knižnice ako informačné a kultúrne centrá škôl](#)

Pozvánka na 11. medzinárodnú konferenciu organizovanú pod záštitou ministra školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky Petra Plavčana ŠKOLSKÉ KNIŽNICE AKO INFORMAČNÉ A KULTÚRNE CENTRÁ ŠKÔL Bratislava, Univerzitná knižnica, Ventúrska 11, prednášková sála 4. mája...[\(Celý článok\)](#)

[Metodické usmernenie č. 1/2017 k povinným evidenciám školskej knižnice](#)

Metodické usmernenie č. 1/2017 k povinným evidenciám školskej knižnice Príloha č. 1 - Evidencia používateľov Príloha č. 2 - Evidencia absenčných výpožičiek Príloha č. 3 - Evidencia prezenčných...[\(Celý článok\)](#)

[Kalendár kultúrno-spoločenských podujatí metodického centra Slovenskej pedagogickej knižnice pre školské knižnice na rok 2016](#)

Kalendár kultúrno-spoločenských podujatí metodického centra Slovenskej pedagogickej knižnice pre školské knižnice na rok 2017 STIAHNI TU [\(Celý článok\)](#)

[Podujatia na rozvoj čitateľskej gramotnosti](#)

Podujatia na rozvoj čitateľskej gramotnosti (dokument doc, 4,584 MB)[\(Celý článok\)](#)

[Metodický pokyn pre vyplňovanie štatistického výkazu o školskej a akademickej knižnici](#)

Metodický pokyn pre vyplňovanie štatistického výkazu o školskej a akademickej knižnici (dokument pdf, 233 kB)[\(Celý článok\)](#)

1 | 2 | 3 | 4 | 5 | »

[» Na začiatok stránky](#) [» Vytlačiť stránku](#) [» Poslať stránku](#)

Obr. 1 Webové rozhranie Slovenskej pedagogickej knižnice

3. Tvorba a aktualizácia metodických materiálov

Metodické centrum Slovenskej pedagogickej knižnice pre školské knižnice vypracúva a aktualizuje metodické materiály pre zriaďovateľov školských knižníc a školských knihovníkov v súlade s platnou legislatívou a s cieľom pomôcť im zorientovať sa v právnych a odborných otázkach týkajúcich sa zriadenia, zrušenia, zlúčenia, riadenia, činnosti a prevádzky školskej knižnice. Na-

príklad v rokoch 2011 až 2016 metodické centrum pre školské knižnice vypracovalo 39 metodických materiálov a aktualizovalo 26 metodických materiálov.

Metodická pomoc pri zriadení školskej knižnice alebo pri zrušení školskej knižnice alebo zlúčení školskej knižnice s verejnou knižnicou bola poskytovaná napríklad v roku 2016 najmä vo forme týchto metodických materiálov:

- Príručka pre školského knihovníka (CENIGOVÁ, Rozália: Príručka pre školského knihovníka. 1. vyd. Bratislava : Slovenská pedagogická knižnica, 2008. 1 CD-ROM; 12 cm. ISBN 978-80-97-0092-0-5)
- Štatút školskej knižnice – vzor
- Knižničný a výpožičný poriadok – vzor
- Metodické usmernenie k zlúčeniu školskej knižnice a obecnej knižnice (verejnej knižnice) do integrovanej školskej knižnice
- Metodický pokyn pre školské knižnice k zákonu č. 126/2015 Z. z. o knižniciach
- a o zmene a doplnení zákona č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 38/2014 Z. z.

Metodická pomoc pri vykonávaní odborných knižničných činností bola usmerňovaná napríklad v roku 2016 najmä metodickými materiálmi, ako sú:

- metodický pokyn k zberu štatistických údajov o školskej knižnici za rok 2015 a k obsahu výkazu o školskej a akademickej knižnici Škol (MŠVVŠ SR) 10 – 01 za rok 2015,
- metodické usmernenie k povinným evidenciám školskej knižnice,
- metodický pokyn k vykázaniu úbytkov knižničných jednotiek vo výkaze o školskej a akademickej knižnici Škol (MŠVVŠ SR) 10 – 01 za rok 2015,
- metodický pokyn k vykázaniu počtu titulov a exemplárov dochádzajúcich periodika výpožičiek periodík vo výkaze o školskej a akademickej knižnici Škol (MŠVVŠ SR) 10 – 01 za rok 2015,
- metodické usmernenie pre školské knižnice k vyhláske Ministerstva kultúry Slo-

venskej republiky č. 201/2016 Z. z., ktorou sa ustanovujú podrobnosti o spôsobe vedenia odbornej evidencie knižničných dokumentov a o revízii a vyrad'ovaní knižničného fondu v knižniciach,

- metodický pokyn pre skvalitnenie a zefektívnenie činnosti školskej knižnice.

Aktualizácia metodických materiálov v roku 2016 sa týkala najmä:

- metodického materiálu Automatizované knižnično-informačné systémy,
- metodického materiálu Podujatia na podporu a rozvoj čitateľskej gramotnosti,
- metodického materiálu Zoznam regionálnych knižníc poskytujúcich metodickú pomoc školským knižniciam.

4. Vedenie Adresára školských knižníc v Slovenskej republike

Adresár školských knižníc v Slovenskej republike vypracovalo metodické centrum Slovenskej pedagogickej knižnice pre školské knižnice v roku 2007. Adresár obsahuje základné identifikačné údaje o zriadených školských knižniciach od roku 2000. Aktualizuje sa v mesačných intervaloch, a to na základe zaslaných formulárov o zriadených školských knižniciach, oznámení o zrušených školských knižniciach a žiadostí o aktualizáciu údajov o školských knižniciach. V roku 2012 bol adresár doplnený o *kód okresu, druh školy, formu zriad'ovateľa, evidenčné číslo zo Zoznamu knižníc Slovenskej republiky*, ktorý vedie Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, *názov knižnično-informačného systému*. V roku 2014 bol doplnený o tieto nové informácie, a to o *meno a priezvisko školského knihovníka, jeho mailovú adresu* a v roku 2016 zase o *rok finančnej podpory z rozvojového projektu Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky* Elektronizácia a revitalizácia školských knižníc, ktorý sa realizoval v rokoch 2006 – 2009, 2011 a 2013.

Adresár školských knižníc v Slovenskej republike sa realizuje týmito formami:

- mesačná **aktualizácia údajov** vo webovom prostredí Slovenskej pedagogickej knižnice – <http://www.spgk.sk/?adresar-skolskych-kniznic-v-sr>
- porovnávanie údajov so **Zoznamom knižníc Slovenskej republiky** (na základe osobnej návštevy na Ministerstve kultúry Slovenskej republiky – vzájomné porovnanie zaslanej korešpondencie zriad'ovateľmi školských knižníc dvakrát za jeden kalendárny rok),
- vytvorenie webového registra pre **zber štatistických údajov** o školských knižniciach pre Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky za príslušný kalendárny rok.

5. Organizovanie projektov na podporu čítania

Metodické centrum Slovenskej pedagogickej knižnice pre školské knižnice organizuje tieto **národné a zahraničné októbrové projekty na podporu čítania:**

Celoslovenský projekt Najzaujímavejšie podujatie školskej knižnice k Medzinárodnému dňu školských knižníc

Určený len pre školské knižnice Ciel'om celoslovenského projektu je zábavnými formami práce s knihou podporiť u žiakov dobrý a trvalý vzťah ku knihe, školskej knižnici, k čítaniu a poznávaniu nového. Osobnú záštitu nad celoslovenským projektom každoročne preberá minister školstva,

vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Od roku 2005 sa zrealizovalo dvanásť ročníkov na tému, ktorú každoročne vyhlasuje Medzinárodná asociácia školského knihovníctva (International Association of School Librarianship). Napríklad boli už vyhlásené tieto témy: *Objavovanie dobrodružstva (2005); Čítanie. Poznávanie. Konanie (2006); Vzdelávanie podporované školskou knižnicou (2007); Čitateľská gramotnosť a vzdelávanie vo vašej školskej knižnici (2008); Školské knižnice: Veľký obraz – divadelné stvárnenie najzaujímavejšieho príbehu (2009); Rozmanitosť, náročnosť, pružnosť: Školské knižnice majú všetko – zorganizovanie najzaujímavejšieho vyučovacieho dňa (2010); Školské knižnice pripravujú žiakov na život (2011); Školské knižnice: Kľúč k minulosti, prítomnosti a budúcnosti (2012); Školské knižnice: Brána do života (2013); Školské knižnice: Sila prostredníctvom spoločnosti – kolegialita, rozmanitosť, vízia (2014); Žiaci v školskej knižnici – v centre vzdelávania (2015), Vzájomné učenie sa žiakov v dvojiciach alebo v malých skupinách (2016).* Doteraz sa zúčastnilo celoslovenského projektu **3 272 školských knižníc odmenených knižnými darmi**, a to podľa vlastného výberu do svojich knižničných fondov v celkovej hodnote **41 604 €**. Od roku 2007 prvé tri ocenené školské knižnice majú možnosť prezentovať činnosť svojej školskej knižnice i víťazné podujatie na každoročnej májovej medzinárodnej konferencii *Školské knižnice ako informačné a kultúrne centrá škôl* a takisto i v elektronickom zborníku z uvedenej medzinárodnej konferencie. Vyhodnotenie celoslovenského projektu je sprístupnené na webovom sídle Slovenskej pedagogickej knižnice www.spgk.sk, a to v časti Školské knižnice, link **Najzaujímavejšie podujatie školskej knižnice**.

Obr. 2 Celoslovenský projekt Najzaujímavejšie podujatie školskej knižnice, Gymnázium J. M. Hurbana v Čadci

Česko-slovenský projekt Záložka do knihy spája školy k Medzinárodnému mesiacu školských knižníc – určený pre české a slovenské základné školy a osemročné gymnáziá

Cieľom česko-slovenského projektu je podpora čítania prostredníctvom výmeny záložky do knihy a nadviazanie kontaktov medzi českými a slovenskými školami. Žiaci môžu vyrobiť záložky ľubovoľnou technikou na vopred vyhlásenú tému, ktorú určí buď metodické centrum Slovenskej pedagogickej knižnice pre školské knižnice, alebo Knižnica Jiřího Mahena v Brne, v spolupráci s ktorou sa česko-slovenský projekt od roku 2015 organizuje. Predtým bola partnerom tohto projektu za Českú republiku Národná pedagogická knižnica J. A. Komenského v Prahe. Za posledné roky boli vyhlásené napríklad tieto témy: *Nama-*

l'uj mi svojho obľúbeného literárneho hrdinu, Moja obľúbená kniha, Múdrost' ukrytá v knihách, Čítam, čítaš, čítame. Do siedmich ročníkov česko-slovenského projektu sa zapojilo spolu **4 772** škôl s celkovou účasťou **578 327** žiakov (z toho účasť za Českú republiku – 1 175 škôl, 131 296 žiakov, účasť za Slovenskú republiku – 3 597 škôl, 447 031 žiakov). Oficiálne vyhodnotenie česko-slovenského projektu i výber z dobrovoľného vyhodnotenia zúčastnených partnerských škôl býva každoročne zverejnené na webových sídlach spolu organizujúcich národných inštitúcií. Vyhodnotenie za slovenské školy je prístupné na webovom sídle Slovenskej pedagogickej knižnice www.spgk.sk, časť Školské knižnice, link **Česko-slovenský projekt Záložka do knihy spája školy.**

Obr. 3 Česko-slovenský projekt Záložka do knihy spája školy, Spojená škola, Športovcov, Púchov

Celoslovenský projekt Záložka do knihy spája slovenské školy – určený pre stredné školy

Cieľom celoslovenského projektu je podpora čítania prostredníctvom výmeny záložiek do kníh, ktoré žiaci vyrobia ľubovoľnou technikou, a nadviazanie kontaktov medzi slovenskými strednými školami. Doteraz sa realizovalo **päť ročníkov** celoslovenského projektu, do ktorých sa prihlásilo **1 039 škôl** s celkovým počtom **89 119** žiakov. Kým v prvých dvoch ročníkoch žiaci vyrábali zá-

ložku na ľubovoľnú tému, tak v rokoch 2014 až 2016 boli už vopred vyhlásené témy, a to *Moja škola, môj študijný odbor, Múdrost' ukrytá v knihách, Knihy rozprávajú príbehy*. Vyhodnotenie celoslovenského projektu spolu s hodnoteniami od školských koordinátorov býva takisto každoročne zverejnené na webovom sídle Slovenskej pedagogickej knižnice www.spgk.sk, a to v časti Školské knižnice, link **Celoslovenský projekt Záložka do knihy spája školy**.

Obr. 4 Celoslovenský projekt Záložka do knihy spája slovenské školy, Stredná odborná škola, Cintorínska, Nitra

Pridanou hodnotou uvedených projektov zameraných na podporu čítania je v prvom rade oživenie vyučovania, podpora medzipredmetových vzťahov a prehĺbenie vzťahu k literatúre. Ďalej je to podpora čítania a veľká aktívna účasť žiakov pochádzajúcich zo sociálne alebo jazykovo znevýhodneného prostredia a žiakov s mentálnym postihnutím. Je potrebné takisto zdôrazniť, že uvedené projekty zároveň nepriamo vplyvajú aj na vytvorenie pozitívnej klímy v triedach a v škole. Rovnako tieto projekty umožňujú, aby sa prostredníctvom ich propagácie v regionálnych či celoslovenských printových alebo moderných elektronických médiách dozvedela o nich aj široká verejnosť a aby sa pozitívne zviditeľnila podpora čítania v rámci celých školských komunít.

6. Vzdelávacia činnosť

Metodické centrum Slovenskej pedagogickej knižnice pre školské knižnice organizuje **nasledovné vzdelávacie akcie:**

Medzinárodná konferencia Školské knižnice ako informačné a kultúrne centrá škôl

Cieľom medzinárodnej konferencie je charakterizovať špecifiká a úskalia činnosti školských kniž-

níc, nadviazať nové pracovné kontakty, odovzdávať si praxou overené dobré skúsenosti a vzájomne sa motivovať pri podpore čítania a rozvoji informačných schopností, zručností a návykov žiakov základných a stredných škôl. Určená je predovšetkým pre zriaďovateľov školských knižníc, školských knihovníkov a pre ostatnú pedagogickú a knihovnícku verejnosť zo Slovenskej republiky a z Českej republiky. Osobnú záštitu nad medzinárodnou konferenciou každoročne preberá minister školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Na desiatich medzinárodných konferenciách odznelo **89 prednášok** a zúčastnilo sa ich **1 174 účastníkov**. Hlavnými témami jednotlivých konferencií boli napríklad: analýza stavu školských knižníc, vyhodnotenie rozvojového projektu Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky *Elektronizácia a revitalizácia* školských knižníc, funkcie a úlohy školských knižníc, možnosti rozvoja a upevňovania čitateľských zručností žiakov, celoslovenské a zahraničné projekty zamerané na podporu žiakov základných a stredných škôl, informačná výchova, vzdelávanie školských knihovníkov, využívanie školských knižníc pri plnení školských vzdelávacích programov, prezentácie zmodernizovaných školských knižníc. Výstupom z medzinárodnej konferencie je elektronický zborník, ktorý je sprístupnený vo formáte pdf aj širokej ve-

rejnosti na webovom sídle Slovenskej pedagogickej knižnice www.spgk.sk, a to v časti *Školské knižnice*, link *Medzinárodná konferencia Školské knižnice ako informačné a kultúrne centrá škôl*.

Celoslovenský odborný seminár zameraný na vedenie povinných odborných evidencií školskej knižnice, na elektronizáciu školských knižníc a na podporu vzdelávania v informačnej spoločnosti

Cieľom celoslovenského odborného seminára je skvalitnenie vedenia odbornej evidencie, realizácia elektro-nizácie školských knižníc a informačné zabezpečenie výučby na školách. Určený je najmä zriaďovateľom školských knižníc a školským knihovníkom. Odborný seminár sa od roku 2007 každoročne organizuje buď v priestoroch Slovenskej pedagogickej knižnice, alebo v priestoroch spoluorganizujúcej knižnice (napr. Knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove, Krajská knižnica v Žiline, Krajská knižnica Karola Kmet'ka v Nitre, Knižnica pre mládež mesta Košice, Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici). Do roku 2016 bolo zorganizovaných **17 odborných seminárov, ktorých sa zúčastnilo 978 účastníkov**.

Odborný seminár zameraný na vedenie odborných evidencií a na štatistické vykazovanie údajov o školskej knižnici

Odborný seminár sa realizoval na pozvanie samotných škôl na úrovni daného okresu.

Odborný seminár zameraný na skvalitnenie štatistického vykazovania

Cieľom uvedeného odborného seminára, ktorý bol určený štatistikom – zamestnancom odborov školstva okresných úradov v sídle kraja, bolo skvalitnenie zberu štatistických údajov o školskej knižnici a poskytovanie odborného poradenstva vykazujúcim štatistickým jednotkám – školským knižniciam. Odborný seminár sa konal v rokoch 2011 a 2012.

7. Prednášková činnosť

Prednášková činnosť bola zameraná najmä na skvalitnenie a zefektívnenie činnosti školských knižníc, na prezentáciu projektov na podporu čítania žiakov základných a stredných škôl a predstavenie aktivít metodického centra Slovenskej pedagogickej knižnice pre školské knižnice *na odborných podujatiach v Slovenskej republike a na zahraničných odborných podujatiach*. Napríklad za rok 2007 – 2016 bolo odprednášaných **36 prednášok** zameraných na uvedené témy.

8. Publikačná činnosť

Publikačná činnosť bola zameraná na propagáciu činnosti školských knižníc a aktivít metodického centra Slovenskej pedagogickej knižnice pre školské knižnice v printových v *slovenských periodikách a zborníkoch* (napr. *Knižnica, Učiteľské noviny, ITlib. Informačné technológie a knižnice, Bulletin Slovenskej asociácie knižníc; zborník Školské knižnice ako informačné a kultúrne centrá škôl*) a v *zahraničných periodikách a zborníkoch* (napr. *Čtenář, Duha; zborník Informační gramotnost*). Napríklad od roku 2007 bolo publikovaných 104 článkov.

9. Propagačná činnosť

Činnosť školských knižníc, projekty na podporu čítania žiakov základných a stredných škôl a aktivity metodického centra Slovenskej pedagogickej knižnice pre školské knižnice boli propagované v *slovenských elektronických médiách a tlačných médiách* (napr. Slovenský rozhlas, televízia TA3, regionálne televízie, informačný portál Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, informačný portál TASR, informačný portál InfoLIB; denník SME, Knižná revue) a v *zahraničných elektronických médiách* (napr. *informačný portál Národnej knižnice Českej republiky – elektronická konferencia Drtina*).

10. Edičná činnosť

Edičná činnosť spočívala **v zostavovaní a vydávaní elektronických zborníkov** z jednotlivých ročníkov medzinárodnej konferencie *Školské knižnice ako informačné a kultúrne centrá škôl* (každý zborník z rokov 2007 – 2016 vyšiel v náklade 150 cédečiek), napísaním a vydaním odbornej elektronickej publikácie *Príručka pre školského knihovníka* v náklade 500 cédečiek.

11. Iné činnosti

Do tejto oblasti patria napríklad činnosti:

pre Slovenskú pedagogickú knižnicu

Napríklad spolupráca na vypracovaní informatívnych materiálov, vyplňanie ročných štatistických výkazov o knižnici a o neperiodických publikáciách a iné.

pre Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky

Napríklad vypracovanie informatívnych a hodnotiacich materiálov, ako sú: *Správa o stave školských knižníc za rok...* (informatívny materiál sa predkladal v rokoch 2005 až 2014), *Vyhodnotenie aktivít na zlepšenie úrovne čitateľskej gramotnosti a návrh opatrení na nasledujúce obdobie* (hodnotiaci materiál sa každoročne predkladá od roku 2012), administrácia a hodnotenie rozvojového projektu *Elektronizácia a revitalizácia školských knižníc* v rokoch 2006 – 2009, 2011 a 2013, pripomienkovanie rôznych oficiálnych dokumen-

tov, práca v komisiách (napr. v rokoch 2015 bola ústredná metódička pre školské knižnice členkou v dvoch pracovných komisiách, a to ako členka komisie ministerstva školstva **pre posudzovanie žiadostí o poskytnutie podpory na vydávanie odborných časopisov** a ako členka expertnej skupiny zameranej na vytvorenie **Národnej stratégie zvyšovania úrovne a kontinuálneho rozvíjania čitateľskej gramotnosti**) a iné.

pre Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky

Napríklad vypracovanie hodnotiacich materiálov, ako sú: Odpočet stratégie rozvoja slovenského knihovníctva do roku 2006, vyplnenie dotazníka Informácia o stave realizácie stratégie za roky 2008 – 2009, Odpočet stratégie rozvoja slovenského knihovníctva za roky 2008 – 2013, pripomienkovanie návrhu nového zákona o knižniciach a vykonávacieho predpisu a iné.

pre Fond na podporu umenia

Napríklad ako členka Odbornej komisie Fondu na podporu umenia pre hodnotenie žiadostí pre poskytnutie finančných prostriedkov z FPU pre Podprogram 6.1 Knižnice v roku 2016.

Na záver je vhodné uviesť, že Spolok slovenských knihovníkov, pobočka Bratislavského kraja, 12. decembra 2007 udelil ocenenie **Knihovník roka 2007** ústrednej metódičke pre školské knižnice Mgr. Rozálii Cenigovej za mimoriadny prínos v rozvoji školských knižníc, najmä v súvislosti s ich elektronizáciou a revitalizáciou.

PRIESKUM KAUZALITY MEDZI OBSAHOM WIKIPEDIE A ZVÝŠENÍM NÁVŠTEVNOSTI DIGITÁLNEJ KNIŽNICE UKB

Dollerová, Jaroslava
Univerzitná knižnica v Bratislave

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na prieskum používateľov Digitálnej knižnice Univerzitnej knižnice v Bratislave, ktorý sa uskutočnil prostredníctvom marketingového online nástroja Google Analytics. Prieskum skúma správanie sa používateľov v období jedného roka rozdelené na dve etapy, pričom počas jednej sa realizovalo dopĺňanie obsahu na Wikipediu a Facebook. Prieskum sa zameriava na kanály, ktorými prichádzajú používatelia do Digitálnej knižnice.

Abstract

The paper is a survey on the University Library in Bratislava Digital Library users carried out by digital marketing tool Google Analytics. Users were examined within two periods, content was added to Wikipedia and Facebook in one period. The survey sums up the channels bringing users to the Digital Library and user behaviour.

Kľúčové slová

digitálny marketing, digitálna knižnica, správanie sa používateľa, štatistika, analýza, Wikipedia, sociálna sieť, prieskum, používateľ digitálnej knižnice

Key words

digital marketing, digital library, user behaviour, statistics, web analytics, Wikipedia, social network, survey, digital library user

Od jesene 2016 pracuje Univerzitná knižnica v Bratislave intenzívne na tom, aby prostredníctvom kontinuálneho zverejňovania informácií podporila a udržala návštevnosť Digitálnej knižnice UKB. Zvýšená návštevnosť Digitálnej knižnice sa očakáva na základe zverejňovaných príspevkov na sociálnej sieti Facebook a dopĺňaním obsahu na Wikipédii. Skúmanie úspešnosti tejto činnosti sa deje prostredníctvom online marketingového nástroja Google Analytics.

1. Základné pojmy a vzťahy

Wikipédia je všeobecná nekomerčná internetová encyklopédia s otvoreným obsahom, ktorú možno slobodne čítať aj upravovať. Je jedným z najpopulárnejších zdrojov informácií na internete s približne 13 miliardami zobrazení mesačne. Wikipédia je moderný a používateľmi obľúbený

zdroj informácií, ktorú využívajú široké vrstvy obyvateľstva. Wikipediu sme si pre náš cieľ vybrali z dôvodu jej atraktivity a otvorenosti.¹

Digitálna knižnica Univerzitnej knižnice v Bratislave (ďalej Digitálna knižnica) predstavuje samostatnú zbierku dokumentov knižnice v elektronickej podobe.

Nachádza sa na <http://digitalna.kniznica.info>. Digitálna knižnica sprístupňuje periodiká, staré tlače, hudobniny či monografie v modernej elektronickej podobe v používateľsky atraktívnom dizajne. Je to jednoduchý a vizuálne prítlačlivý nástroj na prácu s obsahom v rôznej podobe. Jej obsah tvoria učebnice, encyklopédie, slovníky, príručky, rôzne vedecké publikácie, beletria a periodiká vydávané od 16. storočia po súčasnosť. Digitálna knižnica sprístupňuje aj dokumenty, na ktoré sa už nevzťahuje autorský zákon a ktoré sú prístupné pre všetkých používateľov neobmedzene. Dokumenty, ktoré sú chrá-

nené autorským zákonom sú prístupné len z priestorov UKB. Každý dokument je spracovaný technológiou OCR (okrem rukopisných diel), ktorá zabezpečí plnotextové vyhľadávanie, pričom hľadaný výraz sa zobrazí vizuálne označený na všetkých miestach jeho výskytu.

Obsah knižnice či konkrétnej strany dokumentu je možné prehľadávať / vyhľadávať prostredníctvom metadát a možností pokročilého vyhľadávania (komplexný prieskum pomocou boolovských operátorov, príbuznosti slov, názvu, MDT, autora, periodicity, korporácie, formátu, tagov a iných polí). Výsledky vyhľadávania je možné triediť podľa viacerých kritérií alebo ich rôzne vizuálne usporiadať. Medzi základné funkcie softvéru knižnice patrí zobrazenie bibliografických a katalogizačných informácií o prezeranom obsahu a rozšírené vyhľadávanie. Obsah je kategorizovaný, doplnený o tagy, zobrazený hierarchicky alebo v stromovej štruktúre. Každý používateľ si môže dokumenty a ich časti označiť ako obľúbené, vytvoriť k nim poznámky a zdieľať ich s osobou podľa vlastného výberu, komentovať poznámky iného používateľa a zdieľať ich cez Facebook, Twitter a Google+. Knižnica disponuje efektívnymi nástrojmi na prácu s obsahom. Umožňuje kopírovať celú stranu alebo zónu ako obraz alebo text, ktorý je možné automaticky strojovo preložiť a vybraný obsah jednoducho preniesť do iných softvérových aplikácií. Digitálna knižnica sa priebežne dopĺňa, v súčasnosti (apríl 2017) obsahuje viac ako 1 100 000 strán dokumentov.²

Vzťah medzi Wikipédiou a Digitálnou knižnicou UKB

Digitálna knižnica obsahuje množstvo titulov, ktoré môžu byť atraktívne pre používateľa, avšak ten o ich existencii nemusí vedieť. Používateľ, ktorý vyhľadáva informácie, často končí na Wikipédii ako na najznámejšej adrese hodnoverných informácií. Napr. ak hľadá informácie o Karolovi Ruppeldtovi (hud. skladateľ, učiteľ), Wikipédia mu poskytne rôzne dáta - jeho biografické údaje, fotografiu, životopis, bibliografiu, a iné relevantné údaje. Medzi nimi sa môžu vyskytovať informácie napr. o jeho dielach, ktoré boli zdigitalizované. Tu do Wikipédie vstupuje Digitálna

knižnica prinášajúca doplnkové informácie v podobe hypertextového linku, ktorá dovedie používateľa ku konkrétnemu dielu. Vzťah medzi Wikipédiou a Digitálnou knižnicou predstavuje usmerňovanie informačného toku z Wikipédie do Digitálnej knižnice UKB. Od októbra 2016 do marca 2017 bolo na Wikipédii vytvorených 81 nových stránok a k ďalším 244 bol pridaný obsah. UKB edituje Wikipédiu v slovenčine (najväčší počet doplnkov k obsahu), češtine, nemčine, angličtine a taliančine.

2. Digitálna knižnica a marketing

Do Digitálnej knižnice prichádzajú používatelia z rôznych kanálov – zo sociálnych sietí alebo z referenčných zdrojov. Tu majú svoje profily, používateľské kontá s informáciami, ktoré systému zadali o sebe oni sami (pohlavie, vek, zamestnanie, záujmy) alebo s informáciami, ktoré si systémy medzi sebou vymieňajú automaticky (napr. rozlíšenie obrazovky, typ zariadenia, na ktorom sa obsah sprístupňuje). Mnohé z týchto informácií je možné získať prostredníctvom online marketingových služieb. Pre potreby tohto príspevku postačuje základná definícia marketingu, ktorý predstavuje „identifikáciu, zabezpečovanie, predpokladanie alebo ovplyvňovanie dopytu po tovaroch a službách“³. Závisí od reklamy a trhu, zisk je odmenou, ale predovšetkým meradlom úspešnosti podnikania.⁴ Ovplyvňovanie dopytu po informáciách, ktoré sa nachádzajú v Digitálnej knižnici sa deje aj prostredníctvom Wikipédie (a Facebooku), kde sú hypertextové linky umiestnené tak, aby sa dodržala čo najvyššia miera relevancie, pretože iba tá je zárukou kvality informácií a v konečnom dôsledku má vplyv aj na opakovanú návštevu Digitálnej knižnice a zvyšovanie jej dôveryhodnosti. Vstup do Digitálnej knižnice závisí od rozhodnutia používateľa, či okrem informácií z Wikipédie potrebuje doplnkové informácie z externého zdroja (akým je Digitálna knižnica pre Wikipédiu).

V zmysle reklamy pomáhajú referenčné zdroje, napr. akékoľvek webstránky, ktoré obsahujú informácie a prístup do Digitálnej knižnice. Trh

predstavuje konkurenciu Digitálnej knižnice, ktorou môže byť napr. zlatyfond.sme.sk, digitálna knižnica Slovenska alebo digitálna knižnica Slovenskej národnej knižnice. Prezentovaniu informácií v digitálnej podobe sa venuje aj agentúra TASR, pre používateľov sú prístupné portály vtedy.tasr.sk (rovnaký softvér ako Digitálna knižnica UKB) a seriál Teraz.sk. Ziskom je zvýšený záujem o Digitálnu knižnicu zo strany používateľa.

Online služba Google Analytics

Služba Google Analytics ako jeden z nástrojov marketingu umožňuje merať predaj tovarov a služieb, poskytuje aktuálne prehľady o využívaní webových stránok, o prístupových cestách a kanáloch. Táto služba napr. pomáha zistiť, ktoré časti webových stránok majú dobrú výkonnosť, ktoré sú najobľúbenejšie, ako dlho na nich používateľ zostáva alebo ako často sa navštevuje určitá stránka. Služba dokáže zmerať úspešnosť obsahu pre sociálne médiá, umožňuje analyzovať ako návštevníci využívajú zdieľané funkcie a ako interagujú s obsahom na sociálnych platformách. Údaje o sociálnych aktivitách poskytujú pohľad na obsah vo vzťahu ku komunite.⁵ Štatistický prieskum uskutočnený touto službou identifikuje používateľa Digitálnej knižnice, odkiaľ do Knižnice prichádza, čo tam robí, ako dlho sa zdrží, ako často sa vracia alebo či obsah Digitálnej knižnice zdieľa na sociálnych sieťach. Výsledky nám umožnia predpokladať budúci vývoj. Pre lepšiu interpretáciu výsledkov prieskumu uvádzam vysvetlenie obsahu pojmov, ktoré sú základom prieskumu.

Slovníček pojmov podľa Google Analytics :

- **Session** : relácia, spojenie - vyjadruje časový úsek, kedy je používateľ (návštevník webstránky) v aktívnej interakcii s konkrétnou webstránkou. Ak používateľ nevykazuje na webstránke žiadnu aktivitu po dobu 30 minút, jeho ďalšia aktivita sa považuje za novú reláciu. Ak používateľ opustí a znovu navštívi webstránku v rámci 30 minút, táto relácia sa počíta ako jedna relácia.
- **New session** : nová relácia – nová návšteva webstránky používateľom.
- **New user** : nový používateľ, ktorý navštívi danú webstránku po prvýkrát. Za nového používateľa je považovaný používateľ, ktorý nemá spustené súbory cookies v prehliadači v momente, keď stránku navštívi prvýkrát. Ak používateľ vymaže cookies a vráti sa na stránku, systém ho považuje za nového návštevníka.
- **Bounce rate** : tu: neplánovaná, nechcená návšteva Digitálnej knižnice – v percentuálnom vyjadrení poukazuje na reláciu, pri ktorej nedošlo k žiadnej interakcii s webstránkou. Jej trvanie je 0 sekúnd a je ukázané používateľom toho, že webstránka/sídlo je nudné, odpudivé a nezaujímavé. Tento údaj odráža percento návštevníkov webstránky/sídla, ktorí z neho odchádzajú preč ihneď po tom, ako sa zobrazí v prehliadači. Čím vyššie percento, tým viac „nechcených“ návštev webstránky.
- **Pageviews** : počet prezretých/zobrazených stránok, berie sa do úvahy aj opakované pozretie
- **Pages/sessions** alebo **page depth** : udáva priemerný počet webstránok navštívených počas jednej relácie. Údaj berie do úvahy aj opakovanú návštevu webstránky.
- **Exit page** : výstupná webstránka - posledná navštívená webstránka, ktorú si používateľ pozerá počas svojej relácie, teda webstránka, z ktorej používateľ odchádza preč.
- **Organic search** : organické alebo prirodzené vyhľadávanie – odráža spôsob získavania vyhľadávacích slov/retencíov do vyhľadávacieho nástroja (napr. google), ktoré sú najbližšie používateľovej požiadavke na základe relevancie
- **Landing page, entrance page** : vstupná webstránka - webstránka, cez ktorú používateľ vstúpil do Digitálnej knižnice, prvá v relácii, na ktorú sa používateľ dostal
- **Source** : zdroj – definuje odkiaľ prichádzajú používatelia, teda miesto, kde sú používatelia predtým, než si zobrazia Digitál-

nu knižnicu (napr. prichádzajú z vyhľadávača)

- **Medium**: médium (kanál) – popisuje ako používateľ prišiel k obsahu (napr. cez organické vyhľadávanie, referenčné zdroje)
- **Event**: udalosť - ukazuje pohľad na aktivitu používateľa v Digitálnej knižnici, je to interakcia používateľa s obsahom ako napr. download, kliknutia, flash elementy, videohry a i.⁶
- **Average Session Duration**: udáva priemerné trvanie relácie.⁷
- **Traffic**: tu: pohyb - vyjadruje objem používateľov prichádzajúcich do Digitálnej knižnice. Východzí bod (traffic source) je miesto, z ktorého sú používatelia presmerovaní do Digitálnej knižnice. Východzí bodom môže byť vyhľadávací nástroj, sociálna sieť alebo iná webstránka. Pohyb z priameho vyhľadávania (direct traffic) určuje používateľov, ktorí prišli do Digitálnej knižnice zadaním jej URL adresy priamo do prehliadača. Pohyb z organického vyhľadávania (organic traffic) predstavuje používateľov, ktorí našli Digitálnu knižnicu „organickým“ vyhľadávaním. Pohyb z referenčného vyhľadávania (referral traffic) predstavuje používateľa knižnice, ktorého sem odkázali akékoľvek linky na internete.⁸

3. Prieskum používateľov Digitálnej knižnice UKB

Prieskum sa zameril na používateľov, ktorí navštívili Digitálnu knižnicu počas jedného roka, od apríla 2016 do marca 2017. Toto obdobie je rozdelené na dva polroky, pričom pre druhý je charakteristické ovplyvňovanie dopytu po informáciách usmerňovaním informačných tokov. V tomto období, teda od septembra 2016 do marca 2017 sa na Wikipediu a Facebook pridával referenčný obsah.

Výsledky prvého skúmaného obdobia – 1. apríl 2016 – 30. september 2016

V tomto období navštívilo Digitálnu knižnicu viac ako 2700 používateľov, pričom systém zaznamenal takmer 5500 relácií, počas ktorých si používatelia prezreli viac ako 53.000 stránok. Za jednu reláciu si pozreli takmer 10 stránok pri priemernej dĺžke relácie v trvaní 9 minút. Používateľov, ktorí Digitálnu knižnicu navštívili po prvýkrát, bolo v tomto období takmer 49%, 51% všetkých používateľov sa opakovane vracali. Za toto obdobie je miera neplánovanej návštevy Digitálnej knižnice vysoká, 30%, pričom najväčší počet neplánovaných zobrazení pochádza z referenčných zdrojov (napr. Wikipedia, Infolib a i.), teda odkazy, ktoré používateľa priviedli do Digitálnej knižnice neboli relevantné. Organické vyhľadávanie, sociálne siete a priame vyhľadávanie udávajú minimálne percento nechcených zobrazení, teda používateľ pri vyhľadávaní informácií považoval nájdenú Digitálnu knižnicu za optimálny zdroj informácií.

Polovica používateľov pochádza zo Slovenska, štvrtina z Ruska, 4% z Veľkej Británie, ďalej z Nemecka, Slovinska, Ukrajiny, Egyptu, USA, Kirgistanu a Maďarska. Podľa technických parametrov pripojenia sa do Digitálnej knižnice pripojilo 10% používateľov zo siete UKB, 2% zo siete Univerzity Komenského a 2% zo siete SAV.

Za toto obdobie nie sú k dispozícii žiadne údaje o veku, pohlaví a záujmoch používateľov.

Digitálna knižnica zaznamenala viac ako 2600 (z viac ako 2700 všetkých) nových používateľov, čo je 49%. Nový návštevník zotrval štúdiom 4 minúty, vracajúci sa 14 minút. Neplánovaná, nechcená návšteva Digitálnej knižnice u nových používateľov tvorila 53%, u vracajúcich sa používateľov len 7%. Frekvencia a aktuálnosť návštevnosti hovorí, že jedna – a teda jediná – relácia sa zrealizovala viac ako 2500 krát, pričom používatelia si za tento čas pozreli približne 14 stránok. Môže sa jednať o nových používateľov bez úmyslu znova navštíviť Digitálnu knižnicu. Na dve návštevy pripadá 260 relácií s pozretím 6 stránok. Pri opakovaných návštevách, napr. 15-ich tomu zodpovedá 360 relácií, pričom si používatelia pozreli 5,5 stránky. Ak sa pozrieme na

údaj koľko dní uplynulo od poslednej návštevy knižnice, graf jednoznačne ukazuje nových používateľov s jedinou návštevou Opakované relácie sa realizovali po jednom a dvoch dňoch, rovnako v malej miere po dvoch týždňoch a mesiaci. Interakcia používateľa s obsahom ukazuje koľko času strávili používatelia v Digitálnej knižnici. Dĺžka pobytu je úmerná počtu zobrazených stránok. V Digitálnej knižnici sa realizovalo 3000 relácií trvajúcich do 10 sekúnd, nad 30 minút sa realizovalo 520 relácií. Ukazovateľ hĺbky stránky hovorí, že 1600-krát si používatelia pozreli len jednu stranu a ukazovateľ postupne klesá.

Pôvod používateľov so zameraním na kanály, prostredníctvom ktorých prichádzajú do Digitálnej knižnice, ukazuje, že 64% používateľov prichádza z referenčných kanálov (napr. infolib.sk, ulib.sk), 30% prichádza priamo, 4% používateľov prichádzajú zo sociálnych sietí (Facebook) a 3% používateľov našli Digitálnu knižnicu v organickom vyhladávaní (Google). Z organického vyhladávania je 90% nových relácií, 57% nových relácií pochádza od používateľov prichádzajúcich z referenčných kanálov. Organické vyhladávanie ukazuje vysokú mieru „neplánovaných“ návštev, 78%, referenčné kanály 40%. Najdlhšiu priemernú reláciu ukazuje priame vyhladávanie.

Používatelia prichádzajúci zo sociálnej siete boli používateľmi sietí Blogger – 49%, Facebook – 40%, VKontakte – 11% a Twitter 2%. Používatelia z Facebooku a VKontakte strávili v Digitálnej knižnici najviac času a najviac webstránok si prezreli používatelia Facebooku. Najmenej stránok a najmenej času v Knižnici strávili používatelia Twitteru a Bloggeru. Pre 76% používateľov bola vstupnou stránkou domovská stránka Digitálnej knižnice, pričom bola zároveň aj výstupnou stránkou pre 64% používateľov. To znamená, že obsah sa používateľovi nezdal atraktívny natoľko, aby ďalej pokračoval v štúdiu elektronických dokumentov.

Viac ako 40% používateľov prehľadáva obsah Digitálnej knižnice, 47% používateľov reálne interaguje s obsahom – zväčšuje/zmenšuje si náhľad dokumentu, 66% vyhladáva slová/termíny, 17% si zobrazí bibliograficko-katalogizačnú in-

formáciu o prezeranom obsahu, 7,5% si obsah kopíruje, 4% používateľov sťahujú obsah. Použitie ďalších funkcií Digitálnej knižnice sa objavilo minimálne – pravítko, anotácia, paginácia.

Výsledky druhého skúmaného obdobia – 1. október 2016 – 31. marec 2017

Za toto obdobie navštívilo Digitálnu knižnicu takmer 5000 používateľov, ktorí boli v interakcii s ňou takmer 13.000 krát, pozreli si 221.000 stránok. Počas jednej takmer 15- minútovej relácie si pozreli 17 stránok. Miera neplánovaných návštev knižnice klesla na 5% a nové relácie tvorili takmer 38%. Knižnica zaznamenala 62% stálych, vracajúcich sa používateľov.

Z demografického hľadiska pochádza 73% používateľov zo Slovenska, ďalej z Ruska 5%, z Českej republiky 4%, USA 2% a z ďalších krajín ako Maďarsko, Egypt, Nemecko, Rakúsko, Alžírsko a Turecko. Z pohľadu jazyka bola najviac zastúpená slovenčina (nie každý zo Slovenska však používal slovenčinu) 65%, angličtina 11%, čeština 6,5% a ďalej rumunčina, maďarčina a francúzština. 5% používateľov vstupuje do Digitálnej knižnice zo siete ulib.sk, 2% zo siete Univerzity Komenského. Najpočetnejšou vekovou skupinou sú používatelia od 25 do 34 rokov, nasleduje skupina 35-44 rokov. Nezanedbateľná je skupina 18-24 rokov a 13% tvoria skupiny od 45-54 a 55-64 rokov. Najnižšiu 6%-nú účasť vykazuje skupina používateľov vo veku nad 65 rokov. Používatelia sú v 49,8% ženy a 50,2% muži. Používatelia Digitálnej knižnice sú fanúšikmi filmov, informácií zo života celebrit a zábavy, milovníci televízie a technológií, veľmi radi cestujú a o cestovanie sa zaujímajú. Zaujímajú sa tiež o nehnuteľnosti a možnosti bývania, o zamestnanie, o vzdelávanie a postgraduálne vzdelanie. Radi čítajú noviny a správy, zaujímajú sa o umenie, zábavu, históriu, slovníky a encyklopédie a o počasie.

U vracajúcich sa používateľov je miera „neplánovanej“ návštevy nízka, 2%, u nového používateľa je 10%. Vracajúci sa používateľ strávi v Digitálnej knižnici priemerne 15 minút, nový používateľ 8 minút. Frekvencia a aktuálnosť návštevnosti hovorí, že takmer jedna tretina relácií zobrazí iba

jednu stránku Digitálnej knižnice, v menšej miere sa objavujú relácie zobrazujúce viac ako 10 stránok. Objavuje sa vysoké percento prvých návštev – 76%, ktoré nemajú svoje opakovanie. Štatistika ukazuje malú skupinu používateľ'ov, ktorí sa vrátili po 1 až 3 dňoch a rovnakú skupinu vráťivších sa po 2 týždňoch až mesiaci. 37% používateľ'ov strávilo v interakcii s Digitálnou knižnicou 0-10 sekúnd, kedy si prezreli 2-4 stránky.

Viac ako polovica vracajúcich sa používateľ'ov prichádza do Digitálnej knižnice priamo – vedia už, čo hľadajú a kde to nájdu. Referenčné kanály využíva 35% a sociálne siete 11% vracajúcich sa používateľ'ov. Organickým vyhľadávaním prichádza 1% vracajúcich sa používateľ'ov, ktorí vykazujú najvyššiu zaznamenanú mieru „neplánovaných“ návštev, 17%.

75% nových používateľ'ov prichádza do Digitálnej knižnice priamo a z referenčných kanálov prichádza 33% nových používateľ'ov. 87% nových používateľ'ov prichádza cez sociálne kanály, ktoré vykazujú veľmi nízku mieru „neplánovaných“ návštev. Z organického vyhľadávania prichádza 97% nových relácií a miera „neplánovaných“ návštev je 17%.

Dve tretiny používateľ'ov, bez ohľadu na nového či vracajúceho sa používateľa a bez ohľadu na kanál, ktorý ich priviedol, si zobrazia jednu stránku a končia interakciu s Digitálnou knižnicou. Jedna pätina si downloaduje zobrazený obsah. 64% používateľ'ov použilo domovskú stránku Digitálnej knižnice ako vstupnú stránku a zároveň ju 45% používateľ'ov použilo ako výstupnú stránku.

Analýzou kanálov sú výsledky nasledovné: zo všetkých relácií z tohto obdobia (viac ako 12.000) prichádza 52% používateľ'ov priamo, 16% prichádza z Wikipédie, 9,5% z Facebooku. 2% návštevníkov priniesol portál senxskukocnost.sng.sk. Ďalší prišli z webstránok ff.umb.sk, kniznicatrnava.sk, blog.pravda.sk, mediainfo.com, ulib.sk, google.com, wadod.com. Ak sa zameriame len na referenčné zdroje (približne 6000 relácií z celku), z Wikipédie prišlo do Knižnice 34,5% používateľ'ov, z Facebooku 20%, z infolibu 9,5%, senxskutocnost.sng.sk 5%, website-analytics.online 4,5%. Po

rozdelení referenčných zdrojov na sociálne siete a samotné referenčné zdroje zistíme, že sociálna sieť (1450 relácií zo 6000) Facebook priniesla 88% používateľ'ov, ktorí v Knižnici strávili približne 9 minút a videli 11 stránok. Zo siete Blogger prišlo 6% používateľ'ov, minimum zo siete reddit, VKontakte, Twitter a Google+. Samotné referenčné zdroje (4500 zo 6000) uvádzajú, že 43% používateľ'ov prichádza z Wikipédie, 12,5% z infolibu.sk, 6% z senxskutocnost.sng.sk, 2% z ulib.sk.

4. Porovnanie výsledkov oboch období

Za druhé obdobie (od októbra 2016 do marca 2017), kedy sa aktívne pridával obsah na Wikipédiu a Facebook narástol počet relácií viac ako o 200%, rovnako sa zvýšil aj počet používateľ'ov o 100%. Pre toto obdobie je charakteristický aj vyšší podiel vracajúcich sa používateľ'ov, priemerná dĺžka trvania relácie sa z 9 minút zvýšila na 15 minút, počas ktorých si používatelia prezreli 17 stránok, kým v prvom sledovanom období len 10 stránok. „Neplánované“, nechcené návštevy sa z 30% zredukovali na 5%, čo je odrazom správne umiestňovaných relevantných informácií. V prvom období prichádzala väčšina používateľ'ov z referenčného kanálu, v druhom období prišla väčšina priamo, čo odráža nárast vracajúcich sa používateľ'ov. V prvom období prichádzali používatelia zo siete Facebook a Blogger, v druhom období prišla väčšina používateľ'ov zo siete Facebook.

V oboch sledovaných obdobiach nenastala zmena v správaní sa používateľ'ov. Krivka návštevnosti klesla v prvom období počas letných prázdnin/dovoleniek – poklesla iba krivka aktivity (napr. skrátila sa dĺžka trvania relácie a počet prezretých stránok za reláciu), nie počet používateľ'ov. Počas leta štatistika ukazuje mierny nárast nových používateľ'ov. Situácia sa opakuje aj v druhom období, kedy krivka klesla počas Vianoc a januára. Vyplýva teda, že počas (študijného a pracovného) voľna sa používatelia menej venovali svojim povinnostiam, zároveň však mali dostatok voľna na odkladané povinnosti a záujmy. Fenomén dnešnej doby odráža zistenú sku-

točnosť, že viac ako 30% používateľov si obsah Digitálnej knižnice číta na mobilnom zariadení. Dopĺňanie obsahu na Wikipedii alebo na Facebooku nemá vplyv na správanie sa používateľov v Digitálnej knižnici - rovnaký počet používateľov vyhľadáva, sťahuje, kopíruje a prezerá si informácie bez ohľadu na to z akého kanála prichádzajú. Najčastejšie prístupy sú registrované zo siete UKB, Univerzity Komenského a Slovenskej akadémie vied. Väčšina používateľov je zo Slovenska a väčšina zrealizuje jednu reláciu a nikdy sa nevráti, čiže majoritu tvoria noví používatelia. Väčšina relácií trvá do 10 sekúnd, časté sú relácie v trvaní od 10 do 30 minút. Väčšina používateľov zdieľa obsah.

Záver

Dopĺňanie obsahu na Wikipedii jednoznačne preukázalo svoj podiel na zvýšení návštevnosti Digitálnej knižnice UKB, z Wikipedie prichádza 43% používateľov. Rovnako aj pravidelné zverejňovanie príspevkov s hypertextovými linkami priviedlo do Digitálnej knižnice 88% používateľov zo sociálnej siete Facebook. Vďaka vhodnému umiestneniu relevantnej informácie na tieto kanály klesla miera „neplánovanej“ návštevy o 25%. Referenčné kanály sú tie, ktoré do Digitálnej knižnice prinášajú najviac používateľov. Ak budú tieto kanály spolahlivé, potom ukazovateľ „neplánovanej“ návštevy Digitálnej knižnice bude minimálny, pretože relevancia referenčného obsahu bude veľmi vysoká.

Poznámky v texte

1. Wikipedia. [cit. 2017-05-15]. Dostupné na internete:
2. <<https://sk.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia>>.
3. Dollerová, J. Digitálna knižnica Univerzitnej knižnice v Bratislave. 2 s. Interný dokument. [cit. 2017-05-15].
4. Marketing. [cit. 2017-05-15]. Dostupné na internete: <<https://sk.wikipedia.org/wiki/Marketing>>.
5. Marketing. [cit. 2017-05-15]. Dostupné na internete: <<https://sk.wikipedia.org/wiki/Marketing>>.
6. Google Analytics. [cit. 2017-05-15]. Dostupné na internete:
7. <<https://www.google.sk/intl/sk/analytics/features/index.html>>.
8. Google Analytics : a guide to confusing terms [cit. 2017-05-15]. Dostupné na internete:
9. <<https://searchenginewatch.com/2016/04/11/google-analytics-a-guide-to-confusing-terms/>>.

Zoznam bibliografických odkazov

1. Dollerová, Jaroslava. Digitálna knižnica Univerzitnej knižnice v Bratislave. 2 s. Interný dokument. Google. *Google Analytics*. 15. máj 2017. [cit. 2017-05-15]. Dostupné na internete : <<https://www.google.sk/intl/sk/analytics/features/index.html>>.
2. Search Engine Watch. *Google Analytics : a guide to confusing terms*. 4. november 2016. London : ClickZ Group Limited, 2017. [cit. 2017-05-15]. Dostupné na internete : <https://searchenginewatch.com/2016/04/11/google-analytics-a-guide-to-confusing-terms/>.
3. Wikipedia contributors. *Wikipedia, Slobodná encyklopédia*. 15. máj 2017. [cit. 2017-05-15]. Heslo Marketing. Dostupné na internete : <<https://sk.wikipedia.org/wiki/Marketing>>.
4. Wikipedia contributors. *Wikipedia, Slobodná encyklopédia*. 15. máj 2017. [cit. 2017-05-15]. Heslo Wikipedia. Dostupné na internete : <<https://sk.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia>>.

KNIŽNICA V KONTEXTE NÁRODNÉHO PROGRAMU AKTÍVNEHO STARNUTIA (NPAS)

Jakešová, Soňa

Verejná knižnica Jana Bocatia v Košiciach

Abstrakt

Knižnice čelia aktuálnej výzve, ako si udržať priazeň čitateľov a verejnosti. V súčasnosti ľudia stále viac využívajú informačné zdroje dostupné cez internet a popri klasických knihách sa začínajú presadzovať e-čítačky. Je ohrozená existencia verejných knižníc v dobe elektronizácie? Nejde len o to, ako „prežiť“, ale tiež ako zatriktívniť a rozšíriť ponuku s ohľadom na celospoločenské potreby, vychádzajúc zo špecifík v konkrétnom teritóriu pôsobenia knižnice, z regionálneho, národného i európskeho kontextu. Témou súčasnosti, s presahom do nasledujúcich rokov, je starnutie obyvateľstva a prognóza demografického vývoja na Slovensku a v Európe. Knižnice popri poskytovaní knižnično-informačných služieb pôsobia aj v oblasti neformálneho vzdelávania. Práve tá je uvedená ako dôležitá súčasť Národného programu aktívneho starnutia Slovenskej republiky na roky 2014 – 2020. Verejná knižnica Jána Bocatia sa tejto téme cielene venuje a svoje aktivity zameriava na ľudí v produktívnom a poproduktívnom veku.

Kľúčové slová

Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, VKJB, aktívne starnutie, neformálne vzdelávanie dospelých, Erasmus +, Knižnica pre vzdelávanie 50 plus.

Prečo práve vzdelávanie dospelých a aké sú perspektívy

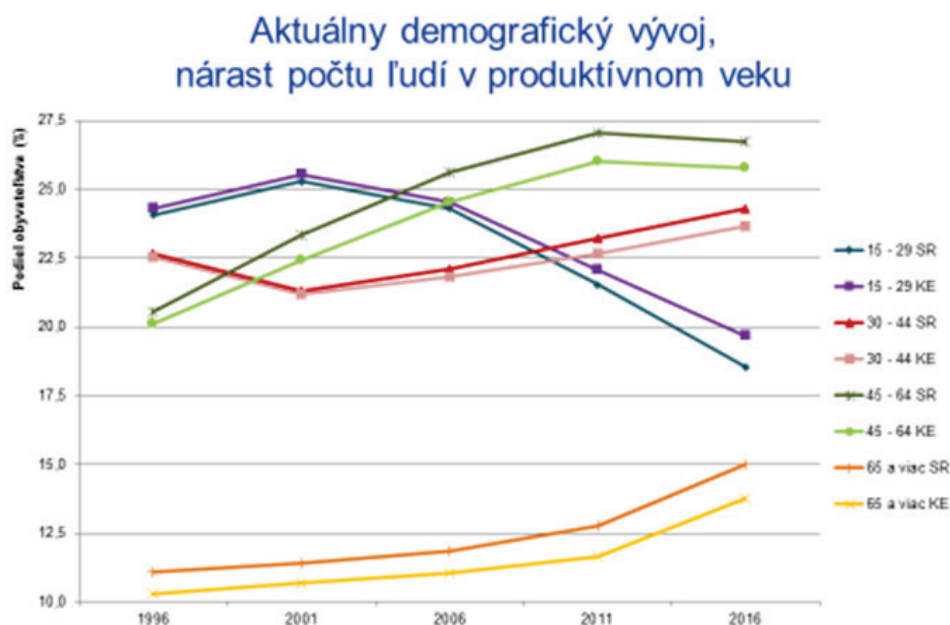
Motto:

„Život začína v štyridsiatke, dovtedy sme si robili iba prieskum,“ C.G. Jung

Dostupné voľnočasové a vzdelávacie aktivity sú prioritne orientované na najmladšiu a najstaršiu generáciu. Deti a seniori sú vnímaní ako kategória so špecifickými požiadavkami, ktorej treba viac pomáhať. Aj z hľadiska dostupnosti finančných zdrojov sú donormi preferované práve tieto vekové kategórie. Medzi nimi sa však nachádza početná skupina ľudí v produktívnom a rannom poproduktívnom veku, 45 až 65 ročných, ktorí sa ocitajú mimo centra pozornosti, hoci tiež majú oprávnené nároky na dostupnosť a kvalitu neformálneho vzdelávania. Ide o náročnú skupinu dospelých, ktorá má svoje životné skúsenosti a jej očakávania a potreby sú už do veľkej miery vyprofilované. Život ľudí v produktívnom veku okolo 50-tky je iný, ako v predošlej generácii, pri

tom stereotypný pohľad na ich potreby a očakávania stále pretrváva. Dnešní päťdesiatnici chcú žiť aktívny život. Chcú zmysluplne využívať voľný čas, stretávať sa s ľuďmi s podobnými záujmami. Finančná situácia im dovoľuje cestovať, spoznávať nové veci, chcú žiť plnohodnotným spoločenským životom, venovať sa záľubám. Pri neformálnom vzdelávaní majú vyššie nároky ako deti, mládež či seniori. Nepožadujú učiteľov, ale odborníkov. Neformálne vzdelávanie nevnímajú ako dril, ale ako relax a obohacujúcu zábavu. V tejto vekovej kategórii je veľký intelektuálny a ekonomický potenciál, aj z hľadiska jej početnosti. Ak ich chce knižnica zaujať, musí im prispôbiť svoju ponuku. Podľa Národného programu aktívneho starnutia *je na Slovensku v strednom veku 45 – 59 rokov z celkovej populácie okolo 22 % ľudí (1,2 mil. osôb). V nasledujúcich rokoch sa očakáva intenzívny nárast.* Práve tu cítime potenciál a preto sme sa v našej knižnici začali výraznejšie zameriavať aj na dospelých.

Štatistické údaje o demografickom vývoji v Košickom kraji, kde pôsobí naša krajská knižnica a na Slovensku hovoria jasnou rečou:

	1996	2001	2006	2011	2016
0 - 14 SR	21,7	18,7	16,1	15,4	15,5
0 - 14 KE	22,7	20,2	18,1	17,6	17,1
15 - 29 SR	24,1	25,3	24,3	21,5	18,5
15 - 29 KE	24,3	25,5	24,5	22,1	19,7
30 - 44 SR	22,6	21,3	22,1	23,2	24,3
30 - 44 KE	22,5	21,2	21,8	22,7	23,6
45 - 64 SR	20,5	23,3	25,6	27,1	26,7
45 - 64 KE	20,1	22,4	24,5	26,0	25,8
65 a viac SR	11,1	11,4	11,9	12,8	15,0
65 a viac KE	10,3	10,7	11,1	11,7	13,8

O tom, že aj neformálne vzdelávanie patrí do knižnice, nieto pochýb. Jednoznačne je to pomenované v Stratégii rozvoja slovenského knihov-

níctva na roky 2015 až 2020. V Zákone o knižniciach je uvedené, že „Knižnica napomáha uspokojovaniu kultúrnych, informačných, vedeckovys-

kumných a *vzdelávacích* potrieb, *podporuje celoživotné vzdelávanie a duchovný rozvoj* (§2).

Z pohľadu našej knižnice je v tejto oblasti špecifické práve to, že sa chceme viac zameriavať na vekovú kategóriu ľudí v produktívnom veku. Vychádzame zo skutočnosti, že v našom meste, v Košiciach, sa o detského čitateľa „stará“ špecializovaná knižnica, o študujúcu mládež a odbornú verejnosť univerzitné knižnice a Štátna vedecká knižnica. Verejná knižnica Jána Bocatia tak predstavuje prirodzené zázemie práve pre dospelých v produktívnom a rannom poproduktívnom veku. Podľa našej skúsenosti je neskoro začať aktívne pracovať až s tými, ktorí sú už seniormi v pokročilom veku. Ak totiž ľudia po skončení školy, alebo v skoršom produktívnom veku, stratia návyk a potrebu chodiť do knižnice, po knihy alebo na podujatia, vo vyššom veku, keď nastupuje stereotyp, choroby a často pohodlnosť, je ich už ťažké získať. Preto chceme zaujať a udržať si priazeň mladších čitateľov. Chceme predostrieť ponuku pre tých, ktorí ešte majú potrebu byť aktívni a tvoriví.

V Národnom programe aktívneho starnutia Slovenskej republiky na roky 2014 – 2020 je z hľadiska knižnice pomenovaných niekoľko dôležitých skutočností. Neformálne vzdelávanie dospelých je kľúčovou súčasťou NPAS. Národný program pochádza z dielne Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, ktoré je jeho spracovateľom a hlavným garantom. Súvisiaci dokument o vekovom manažmente zdôrazňuje, že na aktívne starnutie sa treba cielene pripravovať už vo veku, kedy je človek na vrchole síl, teda v produktívnej etape života. *Populačné starnutie je vnímané ako jedna z najväčších výziev 21. storočia pre Slovensko.*

Problematika má národný, aj nadnárodný kontext. Regionálny úrad Svetovej zdravotníckej organizácie pre Európu zverejnil Stratéziu a akčný plán pre zdravé starnutie v Európe do roku 2020. Rada Európy navrhuje Odporúčania na podporu ľudských práv starších ľudí. Aj v týchto dokumentoch rezonuje téma aktívneho starnutia ako spôsobu na zvládnutie nepriaznivého demografického vývoja.

Zámerné sa budem venovať tým statiam z Národného programu aktívneho starnutia, ktoré majú úzke prepojenie na zámer našej knižnice vytvoriť systém neformálneho vzdelávania pre ľudí v produktívnom a rannom poproduktívnom veku. Tému považujem za vysoko aktuálnu a v knižnici sa ňou zaoberáme aj preto, aby sme boli pripravení čerpať zdroje, ktoré budú určené na realizáciu NPAS. Chceme mať nielen víziu, ale tiež zmapovaný náš interný potenciál, odskúšané pilotné cykly neformálneho vzdelávania, zvládnutý spôsob komunikácie s cieľovou skupinou.

Podľa NPAS je potrebné na naplnenie zámerov vytvoriť fond na podporu aktívneho starnutia. Ide aj o podporu celoživotného vzdelávania. Knižnice by od samého začiatku mali byť vnímané ako oprávnení žiadatelia, aby sme cez svoje projekty mali prístup k týmto národným zdrojom a mohli ich využiť na naše aktivity. Preto považujem za potrebné zdôrazniť súvislosť našich zámerov a zámerov pomenovaných v Národnom programe aktívneho starnutia.

Dokumenty zamerané na aktívne starnutie hovoria o populačnom starnutí ako o šanci pre dosahovanie vyššej úrovne spoločnosti, jej rozvoja, súdržnosti, medzigeneračnej udržateľnosti. Podmienkou je *prístupovanie k problematike podpory aktívneho starnutia ako k verejnému záujmu.*

Národným programom aktívneho starnutia sa Slovensko hlási k problematike aktívneho starnutia ako k politickej priorite. Ide o podporu ľudských práv starších osôb (aj v dostupnosti k vzdelávaniu) prostredníctvom verejných podporných politík. Na Slovensku sa predlžuje vek odchodu do dôchodku. Spoločnosť má záujem, aby si ľudia čo najdlhšie udržali dobrú kondíciu a samostatnosť. Neformálne vzdelávanie podporuje mentálne zdravie, sebavedomie, vitalitu.

Z pohľadu knižnice sú v NPAS v časti Základné princípy verejných politík podpory aktívneho starnutia dôležité nasledovné state:

- Rovnaké zaobchádzanie v oblasti prístupu k celoživotnému vzdelávaniu.

- Princíp sebarealizácie – aktívne starnutie ako dlhodobý proces. Podmienkou je dostupné celoživotné vzdelávanie.
- Princíp subsidiarity – zdieľaná zodpovednosť aktérov na rozličných úrovniach – národnej, regionálnej, miestnej, komunitnej, rodinnej, individuálnej pri napĺňaní zámerov podpory aktívneho starnutia ako verejného záujmu.

Ako je uvedené, organizácie presadzujúce záujmy a potreby starších ľudí musia byť partnermi pri tvorbe verejných politík a riešení vecí, ktoré sa ich dotýkajú. Mali by nimi byť aj knižnice.

Rovnaké zaobchádzanie by malo byť aplikované aj v dostupnosti k celoživotnému vzdelávaniu. V súčasnosti ju majú sťaženú ľudia v produktívnom veku, pre ktorých je určená podstatne menšia ponuka ako pre iné vekové kategórie. V časti o zdieľanej zodpovednosti aktérov je uvedené, že do procesu má byť zaangažovaná štátna a verejná správa. Teda aj zriaďovatelia knižníc. Tí by mohli na svoje knižnice delegovať časť súvisiacich aktivít. Napríklad aj neformálne vzdelávanie. Na to, samozrejme, treba účelové finančné zdroje. Knižnice by mali byť medzi oprávnenými žiadateľmi a prijímateľmi.

Podľa NPAS je záujem starších ľudí o vzdelávanie v súčasnosti oveľa vyšší ako sú možnosti a bude sa ešte zvyšovať. Má teda zmysel využiť aj potenciál knižníc a podporiť ich aktivity. Využiť by sa mal dostupný potenciál v čo najväčšom rozsahu. Cieľom je vytvárať nové a rozvíjať existujúce príležitosti na vzdelávanie ľudí vo vyššom veku. Ako uvádza NPAS, *Slovensko je ako členská krajina EÚ na posledných priečkach účasti dospelých na celoživotnom vzdelávaní.*

Financovanie neformálneho vzdelávania v podmienkach knižnice

Aktuálny stav je takýto: granty a dotácie na program aktívneho starnutia sú pridelené sporadicky. Sú ťažšie dostupné pre organizácie, ktoré

naplňajú ideu Národného programu aktívneho starnutia, no nespádajú pod gesciu ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny ani ministerstva školstva. Na vzdelávanie starších ľudí sa osobitne nevyčleňujú žiadne osobitné finančné prostriedky. Podľa NPAS je potrebné finančne zabezpečiť jednotlivé druhy a formy vzdelávania starších ľudí. Spôsob doposiaľ nebol zverejnený.

Opatrenie podľa NPAS uvádza, že financovanie vzdelávania starších ľudí by výhľadovo malo byť súčasťou finančného rámca na roky 2014–2020. Priame finančné prostriedky na vzdelávanie by mali pravidelne vyčleňovať vo svojich rozpočtoch ústredné orgány štátnej správy, vysoké školy, VÚC, mestá a obce (teda aj zriaďovatelia knižníc). Rovnako by sa mali na tento účel intenzívnejšie využívať finančné zdroje EÚ a ďalšie finančné mechanizmy.

Aktivity Verejnej knižnice Jána Bocatia v oblasti neformálneho vzdelávania

V našej knižnici sme sa rozhodli pustiť do pilotných aktivít už v čase, keď ešte nie sú známe dostupné zdroje na podporu aktívneho starnutia na národnej úrovni. Zatiaľ ani náš zriaďovateľ – Košický samosprávny kraj, nemá na tento účel vo svojom rozpočte vytvorenú účelovú kapitolu. Motivoval nás záujem otestovať si potenciál knižnice v tejto oblasti. Ide o potenciál z hľadiska fondu, najmä špeciálneho. Ale tiež o ľudský a odborný potenciál. Chceme vedieť, o aké cykly neformálneho vzdelávania majú ľudia v produktívnom veku záujem. Ktoré z nich dokážeme pripraviť vo vlastnej réžii, na ktoré treba zaangažovať externých spolupracovníkov. Chceme si v praxi vyskúšať, ako vzdelávacie cykly pripraviť, aby zaujali cieľovú skupinu a ako s ňou komunikovať. Bude o tieto nové aktivity v knižnici dostatočný záujem? Dokážeme vytvoriť systém, ktorý bude trvalo udržateľný? Zvládneme to finančne? Aké sú možnosti získať granty? Dokážeme presvedčiť donorov, že to má zmysel a perspektívu?

Začali sme pripravovať program aktívneho starnutia v podmienkach našej knižnice. Nazvali sme

ho Silver Wind – Strieborný vietor. Získali sme prvé financie na pilotné projekty. Strieborný vietor vo VKJB podporil náš zriaďovateľ Košický samosprávny kraj, Mesto Košice, košické mestské časti, kde pôsobia niektoré z našich siedmich pobočiek. Podporila nás aj Nadácia Slovenskej sporiteľne.

Pre napĺňanie zámeru sme začali pripravovať zázemie. Priestorové, technické, odborné.

V podmienkach našej knižnice je výhodou nedávna prístavba centrálnej požičovne s konferenčnou miestnosťou, ktorú postavil náš zriaďovateľ v roku 2013, kedy boli Košice Európskym hlavným mestom kultúry. Koncom minulého roka sme vďaka Fondu na podporu umenia a donomom rekonštruovali a zariadili klubovú miestnosť na sídlisku Terasa, kde máme vďaka Nadácii Slovenskej sporiteľne interaktívnu tabuľu. Potenciál na vytvorenie zázemia pre vzdelávacie cykly majú špecializované pracoviská – hudobné a regionálne oddelenie a niektoré pobočky na sídliskách.

Veľkým úspechom je príležitosť, ktorú naša knižnica získala ako líder úspešného projektu podporeného z fondov Európskej únie v programe Erasmus + pre oblasť vzdelávania a odbornej prípravy.

Knižnica pre vzdelávanie 50 plus
- projekt podporený EÚ v programe Erasmus+
pre oblasť vzdelávania a odbornej prípravy.

Projekt sme začali realizovať v závere roku 2016 a potrvá do októbra 2018. Témou projektu „Knižnice pre vzdelávanie 50 plus“ je aktívne starnutie. Spolupracujeme na ňom so zahraničnými partnermi v Čechách a Maďarsku. Našu ponuku na spoluprácu prijali Moravskoslezská vedecká knižnica v Ostrave a Župná a mestská knižnica II. Františka Rákócziho v Miskolci. Partnerské knižnice majú rovnako ako naša krajská pôsobnosť.

Národná agentúra programu Erasmus+ v rozhodnutí o udelení grantu uviedla, že z pohľadu sektorovej priority „zlepšenie a rozšírenie ponuky príležitostí kvalitného vzdelávania...“ považuje projekt za „veľmi vhodný“. Cieľ projektu – zamerať sa na nové metódy vzdelávania dospelých v knižniciach sa hodnotiteľom javil ako veľmi vhodný a inovatívny s tým, že projekt má potenciál na synergiu s ďalšími sektormi vzdelávania. V súhrnnom komentári hodnotitelia poukázali na dobre postavený zámer poskytovať neformálne vzdelávanie občanom 50 plus a cieľ zvyšovať kvalitu ich života.

Výstupmi projektu Knižnice pre vzdelávanie 50+ budú: špecifikácia možností, výmena skúseností, zostavenie tematických vzdelávacích modulov, odskúšanie pilotných vzdelávacích pri zohľadnení špecifík partnerských knižníc, identifikácia ďalších možností, skúsenosti z marketingu a komunikácia s verejnosťou

Obsahovo chceme neformálne vzdelávanie čo najviac prepájať na náš fond – beletriu, odbornú literatúru, špeciálne oddelenia regionálne a hudobné, ale aj na jestvujúci potenciál knižnice. Nie je našim zámerom suplovať inštitúcie školského, formálneho vzdelávania. Ide nám o spôsob, ako atraktívne ponúknuť čitateľom a verejnosti fond a služby knižnice. To, že náš zámer nachádza podporu aj v Národnom programe aktívneho starnutia, vnímame ako cestu, na ktorej „svieti zelená“.

Bližšie informácie o neformálnom vzdelávaní v našej knižnici a pilotných aktivitách sú zverejnené na našej web stránke www.vkjb.sk v časti „aktuality“ resp. v archíve aktualít a podujatí.

Záver

„Človek zostáva mladým, kým je ešte schopným učiť sa, získavať nové vlastnosti a znášať odlišné názory ostatných.“ Marie Ebner Eschenbach.

LIBRARIES MEETING THE EXPECTATIONS AND DEEDS OF DEMANDING USERS (PRESENTATION)

Grelak, Małgorzata

Mediateka Góra Mediów, WiMBP (C. Norwid Regional and City Public Library in Zielona Góra, Poland)

The end of the 20th. Century and beginning of the 21st. century is the time of industry revolution 4.0. In this revolution TQM is very important. Nowadays the Total Quality Management plays a part in social and private life. John Bank in his book „The Essence of Total Quality Management“ (Prentice Hall 1992) describes improving the quality of products and services (and library services).

Nowadays, a modern library is a local cultural centre, which means that the library, apart from the objectives formulated by law, should take the initiative to organize educational and cultural events. Therefore, the library's management must be based on its appropriately prepared staff. The activities of a library are not only connected to collecting, processing and lending items, but also to activities of a local cultural and information centre. Thus, the library staff must permanently develop their professional skills.

The Libraries are changing and improving their spaces, the attitude to the reader (now it is a customer/user) and in the service and offer (new functions).

I am going to present you a complementary and expanding offer of the Cyprian Norwid Regional and City Public Library in Zielona Góra, Poland.

- First of all, we continuously have contact with our users, they leave their opinion on evaluation forms, they call us, speak with us through the departments ‘I visit Norwid Library, I evaluate, my opinion is important’/

„Chodzę do Norwida, oceniam. Moje zdanie jest ważne“. (1)

Besides such obvious activities of the Access Services Department and other Branches which facilitate user access to local and remotely held resources through the circulation of materials, borrowing policies, requesting books, research service, InterLibrary Loan (ILL), shelving and shelf maintenance and document delivery, we offer scanning, photocopying, Internet/email access and a lot of workshops, courses, exhibitions, music evenings, theatre performances, cinema projections, historical meetings and museum visits.

- Please let me introduce you in some examples of Norwid Library initiatives

The offer for our users includes different cultural and artistic project as fine arts exhibitions with opening ceremonies (we present MA art works of graduates of fine arts academies). (2) Additionally, we present caricatures and organize an International Open Cartoon Contest (IOCC). (3) Our exhibition of IOCC prize-winners is presented in our Gallery and in different places in Poland and abroad. Moreover, we co-operate with Berlin International Cartoon Contest and will show in our Gallery the artworks of that Contest.

In co-operation with the Regional and City Public Library in Gorzów Wielkopolski we organize a contest for best literary books published the previous year. The books relate to Lubuski region or the author currently lives in the region. The winner receives LUBUSKI WAWRZYN prize, the most important literature prize in the Lubuski region. The prize has been awarded for 24 years.

We also announce every year a contest for best scientific book and a book connected with popular sciences, edited in our region last year. The newest contest is for the best journalistic work (essay, report, article, TV or radio programme). The three contests are very popular and well known in the region and the Wawrzyn Gala is a prestigious and expected event. (4)

Other event which is very important for our visitors is the Zielona Góra Film and Theatre Festival, where we invite the people of cinema/movie, theatre, musicians, movie-directors, and actors. (5) The series have different themes, such as "Kino przy Granicy/Border Cinema", "FilmFestival Cottbus prezentuje/presents...", "Rekolekcje filmowe/Movie (Ethic) Retreats", "Przystanek Teatralny/Theatre station", "Warsztaty z mistrzem/Master workshop" (6) The festival attracts young people and involves them as volunteers. Every year we publish a Festival Catalogue, last year with both paper and digital version. The places chosen for the Festival events are situated in different spaces: old town, pedestrian zone (tent: Café Film), wine cellar café, vine yard hill at the Palm house (open air movie show), Zielona Góra University Hall, in the library: playhouse, multimedia library, patio, lobby. The meetings, shows, plays are planned for every age group (children, youth, adults and for people advanced in age). There are workshops, concerts, memory soirees, spectacles, movie projections, poster exhibitions. (7)

Next event „Proza poetów” Festiwal Literacki im. Anny Tokarskiej/Anna Tokarska "Prose of Poets" Literary Festival. (8) A place of readings, performative readings, open rehearsals, theatre spectacles, panel discussions, movie projections. (9) The Festival takes place since 2010. Year after year, more visitors take part in the Festival. Young people can debut with their poetry and publish their poems in the library cultural and literary magazine PRO LIBRIS or in their own booklet.

Salon Poezji /Poetry at the Reading Room/ is a next project of the Norwid Library. It started as Zielonogórski Salon Poezji, but now it is continuously organized as Krakowski Salon Poezji w Zie-

lonej Górze /Krakow Reading Room in Zielona Góra. (10) The idea was initiated in Krakow by Anna Dymna and Krzysztof Orzechowski. Contemporary and older poetry is read by famous actors. The idea spread into other cities and towns. The visitors are attracted by the name of the actor/actress and of the poet. The list of both – the authors and the performers is very long. (11)

DramaFestival - a festival of Polish and German dramas with theatre performances, monodramas, meetings with actors and theatre directors, workshops, reading rehearsals, panel discussions. The project was interesting not only for our region inhabitants but also for the German neighbours. We have invited dramatists from Poland and from Germany, famous Polish actors and actresses, Piccolo Theater - a Children Theatre from Cottbus, Germany, which presented "Wind, Wind" - a play without words for small children and babies (1,5 – 3 years old). The festival was popular and well appraised by the audience. (12)

The library organizes courses (relaxation exercises for young people and adults, visualization to relax body and mind, bibliotherapy, mother's club meetings for young parents,) different handicraft workshops.(13) The institution is used as a trade centre for handicraft before holidays. A special place at the multimedia library named Language Café is used as a meeting point, chess club and a conversation centre (English, German, Finnish). (The Foreign Language Library organizes a contest for the best essays on a book published in foreign language, dictation in English for pupils, students and adults, meetings with travellers, meetings with foreign culture). (14) Last meeting was organized on the occasion of promoting a series of novels by a Polish author M. B. Kann about the Spanish city Barcelona. The meeting was accompanied by a Spanish dance show and a tapas tasting. (15) In co-operation with Instytut Pamięci Narodowej/the National Memory Institute we organize historical lectures - called Przystanek Historia/ History Stop. At the town centre near the city hall a bookcase for bookcrossing is situated. Passer-by can read a book left by another person and leave his or her own book already read.

The priorities of today's Library are: the development of human capital, modernization of the library and raising finances for its development as well as perceiving library as a place of disseminating knowledge, culture and information and developing and promoting its research status.

A best name for the Norwid Library is the hybrid library.

- I hope I have presented you some facilities in today's libraries

Bibliography

1. BANK, John. The Essence of Total Quality Management: Prentice Hall 1992

MULTIMEDIA COLLECTIONS IN A LIBRARY AT THE TIME OF MODERN TECHNOLOGIES (PRESENTATION)

Czerniawski, Bartosz

Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze

Slide 1.

Few past years made us think that we have to change our library because we felt we couldn't keep up with the modern society. So we decided to make our library "The third place". Right after home and work. In that way we have chosen to build a new environment that could fulfill the needs of a modern man.

We stood in front of a question – "And what exactly does he want?"

It is all known that nowadays his life is faster, more comfortable and easier. He wishes that education, cultural life and entertainment would be cheaper, richer in its offer and diverse. And most importantly, he wants it right now...

Slide 2, 3.

The Modern man wants to keep up with the latest news, fashion, trends and so on. To be on top of that he's always aware of this sentence:

"Today we live in a specific world, where the most valuable thing is... INFORMATION".

The Modern man is plugged in to many sources of information every day, so we as the library, also need to be his source of information.

Slide 4.

This is how his world looks like: computer, social media, internet, applications, virtual environment. His daily routine, right after sleep and meals, are: "party with USB drive", "date with flash card", "dance with Facebook notifications", "relaxing with online shopping" and so on...

And the library must participate with this daily routine...

So why don't we "log in" to his world?

We have many possibilities to appear in his life. And we choose to do that by multimedia. We wanted to give him a "bait" that he couldn't refuse.

A "bait" familiar to his daily activities.

Slide 5.

You can ask yourself a question: "Do we even need multimedia in our collection?"

We asked ourselves the same question. And we couldn't find a final answer...

But after 7 years since we built our "Mediateka" we can proudly say:

"At this time we can't live without it anymore"

Our users can choose from many different types of media:

Music, movies, audiobooks, e-Books, games and computer software.

Slide 6.

I mentioned before a creation of a place named "Mediateka". It's a section of the library where we keep all sorts of multimedia. Multimedia Library – that's how I can translate this section, was designed as a modern, bright, comfortable and open environment for a user who is used to surroundings made from...pixels. Everything is built from colour squares. Every type of media has its own section, own box and area.

Slide 7.

And how our collection looks like? Here are a few examples of our types of media. I split them into types our users can choose from:

Movies: As you can see we have movies on DVD and Blu-ray. The majority of our users in this

section are people at the age of 20 to 40. We are glad that more people choose our collection instead of illegal internet sources. They choose quality and safety over low resolution, recorded from theater, films. And it is true what our colleagues says: We fight against breaking the law. Since we created this section 7 years ago, more and more users tell us that we do a great job by making a kind of repository for films which have been removed from other places. Often our Mediateka is the last chance for finding long forgotten titles which they were looking for. And I can say the same about every other section there.

Music: it can be found as CD's as well as Vinyl records – they are very popular right now and many people visits us just to listen to that classic sound. Our users often give us their own vinyls as a present. Thanks to that we can be proud of having very rare records made by classic artists. They were left in basements, attics and now they have a second life. The music section is a treasure chest for people at the age of 15 to 30. We split this section into different types of music: Polish music, classical music, blues & jazz, film music and foreign music.

Audiobooks: they are recorded as MP3s or Audio CD's. Audio CD's are older types of audiobooks and at the beginning one book was recorded on 5 to 10 CD's. Then they started to produce them in MP3 format. Now a book is fitted on 1 CD. The audiobook section turned out to be literally a salvation for people who have some sort of sight disability. These users are mainly older people at the age of 60 to 80 (a funny fact: our oldest active user has turned 99!). Apart from them we have long way drivers. They are very glad that they can take many different titles for a whole month. Audiobooks are also a great alternative for young people. At school they have to read the obligatory literature and everyone goes to a library to borrow that one title. Sometimes we haven't got as many volumes as they need so they can always take an audiobook from our section. We are aware that they might copy that title but the most important thing is that they WANT to read it.

Software: we have games for Playstation3, Playstation4 and PC. Also, we have educational programs such as dictionaries, translators, language courses and so on. You can ask why we keep video games... Well, we do and we do it pro-

udly. It's because thanks to them and thanks to tournaments, we often manage to attract young ones to visit the library. You would be surprised how many gamers got a library card when they started to visit us. We create a gamers community and thanks to that, those users can meet, discuss things, spend time together in Mediateka and, what is most important, participate in library life. We believe they will grow as people who know that Library is their third place.

Slide 8.

What can a new user expect in our Mediateka?

We treat every user the same. We show him what he can borrow, when he has to give it back and what he can do in this place. Let me take you on the same trip, just to let you know how we run the whole section.

At this point you already know what types of multimedia we have. Now let me show you what can you do with them:

These are our collections.

Starting with movies: we have about three and a half thousand volumes which you can choose from. You can borrow two titles for two days. Off course we have questions from users such as: "Can I take more?" or "Can I keep them longer". We are trying to keep our users satisfied so often we can find a way...

Music: A user can also borrow two titles from four and a half thousand volumes but he can keep it for a whole week. And like in the example above we can also find a way when a user has "questions"...

Audiobooks: it is our largest collection. Four thousand and six hundred titles to choose from. A user can take six volumes and keep them for a whole month. Games and software: that section is a playground for the youngest users in Mediateka. So it is difficult to explain that they are not allowed to borrow console games. Users can play them on our consoles only. You have to know that games are our most expensive collection and we have to admit that some users were dishonest with us and used these titles in illegal matters. So we decided we can't afford of losing this collection. But still our users can borrow our PC games and rest of the software. They can borrow two volumes for two weeks.

e-Books: You can see this number of eighteen thousand volumes. I told you before that audio-books collection is the largest one. Our e-Books base is provided by a private company and we have an agreement with that company. We bought access to their base and our users can have newest e-Books free of charge on their mobile devices. I assume you want to know more about that base...

I assume you want to know more about that base...

Slide 9.

LEGIMI - That is the name of a very specific application that recently we are very proud of. As I said before, we have access to eighteen thousand titles in this base. The only thing we require from a user is a valid library card.

How does it work?

As I said, a user must have his or her library card. We check the card and ask him or her to create their own account on our internet page (if off course they don't have one). Then we give out an individual code that we call PIN. When the person creates their own account the system asks for a PIN code. If the person doesn't have the Legimi application, they have to download it from online applications store. The application supports every mobile systems. When the application is in-

stalled, the last thing which needs to be done is to log in and enjoy the reading.

We started to promote this collection in February this year. Every month we have two hundred and fifty new PINs to give away. Every user who wants to read a books in next month has to come to the library and take a free PIN or e-mail us and text his or her name and card number.

Now we struggle with a big problem. When we activated our e-books base we got a certain limit of pages to read. It was one hundred thousand pages to read. We thought it would be enough for a whole year. Today in April (after three months!) we broke our limit...Our users made us shocked... So we have to sign a new agreement with no limit whatsoever and furthermore, we have attracted eleven other libraries to build a consortium under our lidership. We didn't expect that people could be that interested in e-books. We know now that people DO read. We don't believe any pessimistic statistics any more.

So I truly recommend every library: please give your users what they want, ask them what do they need and if they responds that they want diverse collections of media, do not hesitate.

We know now that a library is not a museum – It has a mission to fulfill the requests of its users.

Thank You very much!

PRECHOD OD KLASICKÉHO PUBLIKOVANIA K ELEKTRONICKÉMU NA UPJŠ V KOŠICIACH (V KONTEXTE VYDAVATELSKEJ ČINNOSTI UNIVERZITNEJ KNIŽNICE)

Džuganová, Daniela – Medvid'ová, Eva
UPJŠ v Košiciach

Abstrakt

Odborný príspevok je zameraný na problematiku a rozvoj elektronického publikovania na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v kontexte vydavateľskej činnosti Univerzitnej knižnice. Postupný a cielený prechod „Step by step“ od klasického publikovania v tlačenej podobe k elektronickému publikovaniu zďaleka nie je ukončený. Proces je podmienený preferenciami, zvyklosťami a zameraním autorov publikácií i používateľov univerzitnej knižnice.

Kľúčové slová

elektronické publikovanie, elektronická publikácia, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, e-shop, Unibook, Open Access, digitalizácia, transfer informácií, komunikačné kanály

Abstract

Professional contribution is focused on the issue of development and electronic publishing at the University of Pavol Jozef Safarik University in Kosice in the context of the publishing business of the University Library. Gradual and targeted transition "Step by Step" from traditional publishing in print to electronic publishing is far from complete. The process is conditional to preferences, habits and focus authors of publications and university library users.

Key words

electronic publishing, electronic publications, Pavol Jozef Safarik University in Košice, e-shop, Unibook, Open Access, digitization, transfer of information, communication channels

Úvod

Elektronické publikovanie (e-publishing) je v plnej miere produktom spoločenskej objednávky dnešnej doby. Preniká takmer do všetkých oblastí ľudskej činnosti vo sfére vedy, kultúry, obchodu, štátnej i verejnej správy, vzdelávania nevynímajúc bežnú komunikáciu. Prenos informácií elektronickou cestou je takmer okamžitý a má vďaka celosvetovo prepojenej počítačovej sieti globálny rozmer a dosah. Produktom elektronického publikovania je elektronická publikácia. Elektronické publikovanie môžeme jednoznačne zadefinovať ako tvorbu, zachytenie, transformáciu, ukladanie, archivovanie a šírenie elektronických publikácií (dokumentov) s cieľom sprístup-

nenia v elektronickej podobe určitému okruhu používateľov. Za elektronickú publikáciu je považovaný digitálny zdroj, ktorý je zverejnený na internete s využitím elektronických komunikačných technológií s podmienkou trvalej prístupnosti. Fenomén v oblasti elektronického publikovania sa v plnej miere začína etablovať aj v akademickom prostredí. Univerzita a jej prostredie ako generátor unikátneho vedeckého poznania vytvára neustály tlak na modernizáciu a rozvoj informačných a komunikačných technológií a ľudskeho potenciálu v prostredí Univerzitnej knižnice. Hlavným cieľom je zabezpečenie plynulého transferu najnovších poznatkov z vedeckovys-

kumnej činnosti do pedagogickej činnosti, k študentom a odborníkom. Vytvárať „živý“ priestor pracovníkom univerzity na elektronické publikovanie najnovších výstupov vedeckovýskumnej a pedagogickej činnosti a zabezpečiť úzke funkčné prepojenia jej jednotlivých pracovísk.

Elektronické publikovanie na UPJŠ v Košiciach

Pre Univerzitnú knižnicu sa v prostredí širokej škály informačných systémov akumuluje súbor náročných požiadaviek na zabezpečenie elektronického publikovania. Elektronické publikovanie predstavuje na univerzite plynulý informačný reťazec, na ktorom sa spolupodieľa niekoľko článkov. Absenciou ktoréhokolvek z nich by sa proces elektronického publikovania na univerzite významne skomplikoval.

Výskumní a vedeckí pracovníci, zamestnanci univerzity ako tvorcovia informácií predstavujú prvý článok informačného reťazca v procese elektronického publikovania. Následne do procesu vstupuje univerzita ako vydavateľ a garant kvality obsahu. Túto úlohu vykonávajú organizačné útvary fakulty, ústavy a katedry prostredníctvom recenzného konania. Takýmto spôsobom prebieha kontrola kvality a obsahu, overenie a zabezpečenie autenticity obsahu, záruky predchádzania plagiátorstvu, zabezpečenie kontroly citácií a kontrola hypertextových prepojení so súvisiacim obsahom. Po ukončení kontrolného procesu nastupuje výkonný organizačný útvar Univerzitná knižnica prostredníctvom svojho Oddelenia edičnej činnosti ako producent a distribútor zabezpečujúci ukladanie a archivovanie, prístup a transfer k adresátom. Cieľovú skupinu adresátov výstupov elektronického publikovania predstavujú vedecko-výskumná a odborná verejnosť, študenti i široká akademická obec. Ich spätná väzba a požiadavky ovplyvňujú zmenu a aktualizáciu už existujúcich elektronických publikácií a vyvíjajú tlak na vznik nových.

Základný právny rámec elektronického publikovania na univerzite určuje Licenčná zmluva. Autor (zároveň zamestnanec univerzity) a univerzi-

ta (štatutár univerzity, rektor) svojim podpisom deklarujú dodržanie dohodnutých podmienok. Licenčná zmluva upravuje podmienky sprístupnenia, výšku autorských honorárov, obdobie platnosti licenčných podmienok a iné. Prípravu Licenčnej zmluvy podľa preferencií autora a zodpovednosť za jej včasný podpis pred zverejnením samotnej elektronickej publikácie nesie Univerzitná knižnica. V závislosti od požiadaviek autora je možné pripraviť nespočetné množstvo obmien zmlúv. V zásade sa dajú členiť na dva základné varianty.

1. *variant – Licenčná zmluva voľný prístup*
2. *variant – Licenčná zmluva obmedzený prístup resp. predaj*

Licenčná zmluva umožňujúca voľný prístup k publikáciám predstavuje určitý variant licenčnej schémy s prvkami Open Access (otvorený prístup) s cieľom ponúknuť publikáciu verejnosti a rozšíriť množstvo dostupných autorských diel k legálnemu využívaniu a zdieľaniu. Držiteľ autorských práv poskytuje nevýhradnú licenciu. Niektoré práva podľa vlastného uváženia si ponecháva a iné ponúka na užívanie. Možnosti naskladania s publikáciou a obmedzenia sú uvedené v tiráži.

Zvyšovanie povedomia o problematike Open Access a voľnú dostupnosť literatúry v univerzitnom prostredí podporuje Univerzitná knižnica prostredníctvom informačnej záložky na webovej stránke Univerzitetnej knižnice:

(<http://www.upjs.sk/pracoviska/univerzitna-kniznica/podpora-vedy-vyslumu/open-access/>).

Zaujímavá spolupráca sa ukazuje s CVTI SR v Bratislave, nakoľko táto špecializovaná vedecká knižnica má na svojej pôde zriadenú Kontaktnú kanceláriu pre Open Access, ako to vyplýva aj z Akčného plánu Iniciatívy pre otvorené vládnutie na Slovensku na roky 2016 – 2019. Úlohou Kontaktné kancelárie pre Open Access je metodicky koordinovať a odborne a podľa možností finančne podporovať vydávanie slovenských odborných a vedeckých publikácií s otvoreným prístupom a zabezpečovať ciele vzdelávacie aktivity pre poverených pracovníkov knižníc a vedecko-

výskumných pracovníkov na univerzitách a výskumných inštitúciách.

Licenčná zmluva, obmedzený prístup resp. predaj poskytuje adresátom, oprávneným používateľom možnosť prístupu k licencovanému materiálu, elektronickej publikácii až po úhrade poplatku. Oprávnení používateľa nesmú odstraňovať alebo meniť mená autorov alebo oznámenia vydavateľa o autorských právach alebo akékoľvek iné prostriedky, identifikáciu alebo upozornenia tak, ako sa objavujú v licencovanom materiáli alebo na ňom. Nesmú meniť, skracovať, upravovať alebo modifikovať licencovaný materiál s výnimkou miery potrebnej na zabezpečenie vnímateľnosti na počítačovej obrazovke alebo podľa iného povolenia v tejto zmluve pre oprávnených používateľov. Možnosti nakladania s elektronickej publikáciou a obmedzenia sú rovnako uvedené v tiráži.

V oboch prípadoch Univerzitná knižnica zabezpečí pridelenie čísla ISBN, rozposlanie povinných výtlačkov knižniciam s právom povinného výtlačku podľa zákona, trvalé sprístupnenie elektronickej publikácie na portáli Unibook a sprístupnenie prostredníctvom digitálneho katalógu Univerzitetnej knižnice v súlade s podmienkami Licenčnej zmluvy, zabezpečenie ochrany, archiváciu a vytvorenie bibliografického záznamu.

Portál Unibook

Už od roku 2011 prevádzkuje Univerzitná knižnica univerzitný portál Unibook slúžiaci ako trvalé úložisko elektronických zdrojov a zároveň poskytuje výhody a možnosti bežného komerčného e-shopu. Systém bol v minulosti prevádzkovaný prostredníctvom webového rozhrania Opencart verzii 1.5.5. Ide o free CMS systém (systém na správu webového obsahu). V systéme bola nainštalovaná vizuálna téma – šablóna s názvom Polishop. Portál bol inštalovaný na univerzitnom serveri v správe zamestnancov Centra informačných a komunikačných technológií univerzity.

Začiatkom roka 2017 došlo k prechodu portálu Unibook na nový voľný CMS systém Presta shop verzia 1.6.1.6. Služi ako trvalé úložisko elektronických zdrojov a zároveň poskytuje výhody a možnosti bežného komerčného e-shopu rovnako pre tlačenej aj elektronickej publikácie. Do systému je nainštalovaná vizuálna téma – šablóna s názvom Leobook. Portál je inštalovaný na univerzitnom virtuálnom serveri v správe zamestnancov Univerzitetnej knižnice. Zásadným problémom bola nemožnosť automatického preklopenia obsahu databázy Opencart do Prestashop. Každý titul bolo nutné opakovane zadefinovať do novej databázy so všetkými atribútmi.

Jednotlivé publikácie sú rozdelené do hlavných kategórií podľa spoločenského a odborného zamerania. Samostatné kategórie majú voľne prístupné elektronickej publikácie na stiahnutie a elektronickej publikácie určené na predaj. Kategória publikácií vydaných na univerzite zjednodušuje vyhľadávanie učebníc, skrípt, monografií a zborníkov hlavne pre študentov a zamestnancov univerzity. Systém umožňuje triedenie podľa ceny, oblúbenosti a samozrejme dokáže zoradiť všetky publikácie podľa abecedy. Vyhľadávanie podľa klúčových slov alebo časti textového reťazca je samozrejmé. V jednom kroku je možné pri vyhľadávaní zobrazit až 60 produktov.

Základným a nevyhnutným predpokladom elektronickej publikovania na univerzite je kontrola obsahu elektronickej dokumentu prostredníctvom recenzného konania. Všetky publikácie sú zverejnené vo formáte pdf s plánovaným rozšírením o ďalšie formáty ako je mobi, epub, podporované rôznymi typmi elektronickej čítačiek. Elektronickej publikácia je ošetrená prostredníctvom softvérov Foxit a Adobe Acrobat pred neoprávnenou reprodukciou, šírením a zásahom do textu. V horizonte najbližších rokov je cieľom dosiahnutie multimediálnosti resp. rôznorodosti a pestrosti vo formách prenosu obsahu (textové časti, videozáznamy, audiozáznamy a iné).

Univerzitná knižnica kategoricky identifikuje každú vzniknutú elektronickej publikáciu prostredníctvom prideleného čísla ISBN a následne po zverejnení tvorbou bibliografického záznamu ob-

sahujúceho identifikačné údaje o publikácii tzv. metadáta. Vedecká komunita je informovaná o vzniku a existencii elektronickej publikácie (elektronického zdroja) prostredníctvom webovej stránky univerzity, ústavu, katedry. Sprístupnenie, dlhodobý prístup a archivácia prebieha prostredníctvom webového portálu Unibook a vyhľadávanie je zabezpečené bežnými webovými vyhľadávačmi.

V prípade voľného prístupu sa elektronickej publikácia okamžite voľne a bez obmedzení sprístupní na internete prostredníctvom spomínaného webového portálu Unibook. Existencia súčasných foriem prenosu zabezpečuje prístup k elektronickej zdrojom kedykoľvek a kdekoľvek. Neodmysliteľnou výhodou je okamžitá a aktívna spätná väzba zo strany používateľov a rýchla možnosť aktualizácie vzhľadom na spätnú väzbu a neustály a rýchly vedecký vývoj. Záznam o existencii elektronickej publikácie sa nachádza aj v knižničnom informačnom systéme Aleph. Po odkliku na elektronickej publikácii systém Aleph používateľa presmeruje do Unibooku s možnosťou voľného stiahnutia publikácie. V prípade obmedzeného prístupu resp. prístupu za poplatok (predaj elektronickej publikácie) zabezpečí Univerzitná knižnica sprístupnenie obsahu až po úhrade stanoveného poplatku.

Používateľské prostredie Unibook

- registrácia pred vytvorením objednávky nie je povinná;
- po odoslaní objednávky systém odošle automatickú notifikáciu s potrebnými údajmi o povinnosti a spôsoboch úhrady;
- po úhrade požadovanej čiastky a overení platby na účte univerzity sa elektronickej publikácia sprístupní na stiahnutie;
- zákazník obdrží mailom riadnu faktúru;
- všetky elektronickej publikácie má zákazník k dispozícii vo svojej virtuálnej knižnici;
- správa vlastného účtu zákazníkom a sledovanie objednávky;
- výber jazyka, zmena kurzu (kurz sa generuje prostredníctvom cronu podľa kurzového lístka Európskej centrálnej banky);

- vyhľadávanie produktov podľa zadaných textových reťazcov a kľúčových slov;
- jednoduché tagovanie produktov;
- intuitívna a prehľadná kategorizácia produktov;
- automatické upozornenie na opätovnú dostupnosť hľadaného produktu;
- prepojenie so sociálnymi sieťami.

V súlade s licenčnými podmienkami dohodnutými medzi autorom a univerzitou musí každá elektronickej publikácia spĺňať požiadavky verejnej dostupnosti. Musí byť zabezpečené jej archivovanie, dlhodobá technická ochrana pred záznamami a zmenou obsahu tretími stranami a nesmie byť odstránená zo sieťového priestoru (iba ak je to z legislatívneho a právneho hľadiska nevyhnutné).

Administrátorské prostredie Unibook

- prístup do koreňového adresára aj do zdrojového kódu;
- aktuálnosť a variabilnosť systému;
- existencia širokej škály predinštalovaných modulov a komponentov;
- administrátorské rozhranie umožňuje širokú škálu nastavení a funkcionalít (SLL, výkon – vyrovnávací pamäť, ladenie, prístup do MYSQL, produkty, objednávky, zákaznícke skupiny, registračné formuláre, správa nákupných košíkov, tlač dodacích listov, objednávok a faktúr ...);
- prehľadná správa produktov, objednávok, zákazníkov, ich filtrovanie a vyhľadávanie;
- viacjazyčné rozhranie – systém je pri inštalácii online prepojený s oficiálnou databázou systému. Prostredníctvom týchto prepojení je možné jednoducho nastaviť lokalizáciu a v rámci nej sa mení krajina a jazyk, mena, miestne jednotky, časová zóna;
- automatická inštalácia a aktualizácia modulov;
- preklad stránok prostredníctvom administrátorského rozhrania;
- intuitívna správa jazykov a jednoduchá administrácia v rôznych jazykoch;
- vlastné nastavenia platobných metód, daňových podmienok, zliav;

- úprava notifikačných emailov podľa vlastných potrieb;
 - pre administrátora - nový zákazník, nová objednávka, vypredaný produkt, zmena objednávky zákazníkom, kontaktný formulár
 - pre zákazníka – údaje o objednávke, zmena statusu objednávky, žiadaný produkt je opäť na sklade, newsletter
- široká komunitná podpora v anglickom jazyku pri hľadaní riešenia problémov (fóra, diskusie, návody).

Nevýhody administrácie Unibook

- náročné nastavovanie pozícií modulov;
- šablóny a moduly iba v anglickom jazyku, nutný rozsiahly preklad do slovenčiny;
- pri inštalácii šablón sa moduly automaticky inštalujú (vypínajú a zapínajú určené moduly), neodporúča sa pri prevádzke naostro.

Funkcionalita Multiobchod Unibook

- špeciálna funkcia, prostredníctvom ktorej je možné pri jednej inštalácii systému vytvárať množstvo ďalších elektronických obchodov, e-shopov s vlastnými adresami;
- obchody medzi sebou môžu zdieľať produkty, zákazníkov, objednávky a každý z nich môže mať zároveň iný vizuálny vzhľad a využívať rôzne nastavenia a funkcionality.

Prostredníctvom funkcionality Multiobchod bude na portáli Unibook vytvorený samostatný katalóg, Archív edičnej činnosti univerzity prístupný iba pre zamestnancov na pracovné, štatistické a archivačné účely.

Alternatívne formy elektronického publikovania

Digitalizácia

Digitalizácia v knihovníctve predstavuje transformáciu obrazov a dokumentov pôvodom v tlačenej podobe do grafických počítačových súborov, ktoré sa dajú strojovo spracovávať a prenášať po internetovej sieti. Digitalizáciou sa znižuje riziko opotrebovania tlačených dokumentov, napomáha ich archivácii a zlepšuje služby vzdelávacej inštitúcie v súlade s očakávaniami používateľov.

V súlade s novým Autorským zákonom 185/2015 Z. z. a Knižničným zákonom 126/2015 Z. z. naštartovala Univerzitná knižnica v minulom roku proces digitalizácie najžiadanejších knižných jednotiek zo svojho fondu. Cieľom je zabezpečenie digitalizácie edukačného obsahu, podpora elektronickej formy vzdelávania a rozvoj poradenských služieb pre študentov univerzity. Samotný proces digitalizácie predstavuje v praxi digitálne spracovanie, archiváciu a sprístupňovanie používateľom, čím sa poskytne širší prístup k vedeckým poznatkom v súlade s autorskoprávnymi zákonmi a licenčnými zmluvami.

Výrobou kvalitných digitálnych obrazov dostupných elektronicky sa redukuje opotrebovanie ľahko opotrebovaných tlačených dokumentov, napomáha sa ich archivácii, čím sa rozširujú a zlepšujú služby vzdelávacej inštitúcie, akou knižnica nesporne je. Avšak aj o digitálne súbory je nutné sa nestále starať. Je nutné zabezpečiť spoľahlivé dlhodobé archivovanie digitálnych objektov, ich udržiavanie a pravidelne prevádzanie do nových formátov.

Univerzitná knižnica UPJŠ v Košiciach poskytuje svojim používateľom 248 882 dokumentov z toho je 60% v uzavretých skladoch a 40% vo voľnom výbere. Knižnica slúži predovšetkým akademickej obci univerzity ale podľa možnosti aj širšej verejnosti.

Digitalizácia žiadaných či ťažšie zohnateľných či drahých titulov v súlade s platnou legislatívou a ich následné sprístupnenie používateľom sa javí ako najjednoduchšie riešenie. Nástrojom je vytvorenie digitalizačného pracoviska s automatickým skenovacím zariadením, postprocessin- gom, dátovým úložiskom a s odborným personálnym obsadením. Samotný digitalizačný proces sa zameria na výber a triedenie dokumentov

pre digitalizáciu, proces skenovania, proces spracovania obrazových súborov, tvorbu metadát a sprístupnenie digitálnych dokumentov.

Prvé požiadavky na elektronický systém archivácie digitálnych dokumentov z fondu UK UPJŠ boli formulované už v r. 2011. V roku 2012 UK zakúpila v rámci dotácie MK SR prvý samoobslužný skener e-Scan. Koncom roka 2014 UK zakúpila v rámci dotácie MK SR vhodnejší knižný stolový skener BookEye4. Obmedzením u týchto samoobslužných skenerov je, že sú prioritne určené pre používateľov knižnice tým sú zariadenia blokované a minimálne použiteľné na plynulú digitalizáciu knižničných dokumentov a ďalších univerzitných dokumentov. Tiež nemajú takú výkonnosť skenovania, aby bolo možné uvažovať o zdigitalizovaní väčšieho počtu dokumentov.

Preto sa UK rozhodla zabezpečiť proces digitalizácie na univerzite a vytvoriť digitalizačné pracovisko, ktoré bude zabezpečovať digitalizáciu viazaných a neviazaných dokumentov, ich postprocessingové spracovanie, archiváciu a sprístupnenie. Pri celom procese digitalizácie sa musia zohľadňovať autorskoprávne ustanovenia ako aj určiť vhodné kritéria na výber dokumentov do Plánu digitalizácie. Vytvorením kvalitných digitálnych obrazov dostupných elektronicky sa redukuje opotrebovanie tlačенých dokumentov, napomáha sa ich archivácii a zlepšuje služby vzdelávacej inštitúcie, univerzity. Pôjde o pilotnú prevádzku so zabezpečením technickej a technologickej infraštruktúry.

S vybudovaním digitalizačného pracoviska súvisia činnosti:

- vytvorenie zázemia pre výber, triedenie a prípravu dokumentov určených na digitalizáciu (triedenie podľa typov a veľkosti materiálov, dostupnosť vhodných exemplárov...) a zostavenie Plánu digitalizácie (stanovenie kritérií na výber objektov vstupujúcich do procesu digitalizácie odrážajúce ciele zámeru napr. prístup k materiálom by inakšie nebol možný, alebo by bol obmedzený, širší a ľahší prístup k veľmi obľúbenému materiálu, stav originálov, vhodnosť zdrojového materiálu na prezeranie v režime on-line....). Pri tvorbe plánu

digitalizácie je nutné myslieť aj na kontrolu duplicity;

- nákup, osadenie, sprevádzkovanie a prevádzka digitalizačných skenerov na digitalizáciu knižných dokumentov (skener na voľné listy, robotický skener na viazané knihy vhodné pre digitalizáciu rôznych typov dokumentov, softvér na rozpoznávanie textu, počítačová zosťava na postprocessing);
- zaškolenie operátora skenerov pre prácu s rôznymi typmi skenerov;
- komunikácia s dodávateľom zariadení v prípade problémov;
- digitalizácia dokumentov, manuálne zásahy pri skenovaní, napr. výmena skenovaného dokumentu, skenovanie obálky, kontrola, prípadná oprava nekvalitne naskenovaných strán, poloautomatické opätovné nastavenie robota na iný druh materiálu;
- nákup, osadenie, sprevádzkovanie a prevádzka výpočtovej techniky a softvéru pre potreby post-processingového spracovania zdigitalizovaných dokumentov a rozpoznávania textov;
- tvorba metadát;
- riešenie uloženia spracovávaného digitálneho obsahu;
- riešenie zálohovania existujúcich systémov.

Inštaláciu, konfiguráciu, administráciu, ladenie, aktualizáciu (update, upgrade) systémov a nevyhnutné jednoduché programátorské práce súvisiace s implementáciou, inštaláciou a konfiguráciou systémov je nutné zabezpečiť tak, aby bol zabezpečený plynulý chod digitalizačného procesu podľa Plánu digitalizácie.

Digitalizačné pracovisko bude teda vybavené:

- výkonným počítačom, kde sa hlavný dôraz kladie na vysoký výpočtový a grafický výkon. Na tomto počítači bude inštalovaný softvér na úpravu a rozpoznávanie textu.
- V nutnom prípade môže prejsť naskenovaný obrázok softvérovými úpravami napr. odstránenie rozmazaných alebo poškodených častí, zaostrenie, prevod do iných grafických formátov. Nevyhnutnosťou je pripojenie vy-

sokokvalitného monitora s možnosťou kalibrácie pre nastavenie kontrastu jasu i gradácie obrazu, s odozvou 10 ms. Vhodným doplnkom je sklápacie tienidlo;

- softvérom na prácu s papierovými, naskenovanými, ofotografovanými dokumentami a súborami pdf. Umožní konverziu dokumentov do upraviteľného textu a súborov s možnosťou hľadania s presnosťou rozpoznávania až 99,8%. Zefektívni sa tak spracovanie dokumentov, ich úprava a príprava na uloženie do digitálneho archívu s možnosťou hľadania a extrakcie textu či tabuliek pomocou jediného kliknutia;
- rýchlym dávkovým skenerom na voľné listy do veľkosti skenovaného formátu A3. Účinne tak spája v jednom prístroji možnosti výkonného dávkového skenera a zariadenia na skenovanie z kníh či iných zviazaných podkladov. Jednou dávkou môžu byť súčasne skenované dokumenty rôznych rozmerov a odlišnej hrúbky. Obojstranné farebné skenovanie sa realizuje počas jediného prechodu dokumentu prístrojom čo znamená významnú úsporu času;
- robotickým skenerom, ktorý predstavuje systém s vysokou rýchlosťou hromadnej digitalizácie a je určený pre veľké množstvo digitalizácie vo viazanej forme do formátu A3. Skenovacia technológia s automatickým vyrovnaním knižnej kolísky umožňuje skenovanie kníh s rôznou gramážou, pórovitosťou a štruktúrou papiera. Kniha je pri skenovaní zľahka pootvorená, čo zabraňuje namáhaniu a poškodeniu chrbátu knihy. Stránkovanie je veľmi šetrné vďaka využitiu prúdenia vzduchu. Pri skenovaní je možné použiť automatický, poloautomatický a manuálny režim.

Prístup k plným textom bude možný len formou terminálového prístupu alebo použitím vhodného aplikačného softvéru. Používatelia budú informovaní o svojich právach a povinnostiach vyplývajúcich z autorského zákona. Akékoľvek porušenie týchto práv bude potom v plnej zodpovednosti jednotlivých používateľov. Akékoľvek zásahy do textu, šírenie, vytváranie

rozmnoženín digitálnych kópií, rozposielania a pod. budú striktné obmedzené. Rozmnoženiu sprístupní knižnica jednotlivcom výhradne pre vzdelávacie alebo vedeckovýskumné účely. Pri digitalizovaných dokumentoch v súlade so zásadami Open Access bude uvoľnený režim ochrany pred vytváraním rozmnoženín, šírením a rozposielaním prostredníctvom aplikačného rozhrania Unibook a tým dôjde k integrácii univerzitných elektronických dokumentov do formujúceho sa európskeho vzdelávacieho on-line priestoru.

Nákup cudzích e-dokumentov

Moderné inštitúcie budujú svoje fondy v závislosti od reálnych potrieb používateľov. Vydavateľia rozšírili ponuku svojich služieb knižniciam o možnosti akvizície prístupov k cenovo výhodným databázam, resp. kolekciam elektronických publikácií. Pre knižnice to prináša možnosť strategického rozhodnutia o akvizícii elektronických publikácií a tým účelne a efektívne vynaložiť svoje finančné prostriedky na kvalitu a nie morálne zastaranú kvantitu za „výhodnú cenu“ Univerzitná knižnica zohráva významnú úlohu predovšetkým pri nákupe elektronických dokumentov pre vedeckovýskumných pracovníkov a študentov univerzity, ktoré nie sú v prostredí internetu voľne dostupné. Zároveň v situácii, ak je využívanosť konkrétnej knižnej jednotky vysoká a nepokryje potreby používateľov, knižnica má možnosť zakúpiť jej identickú verziu v elektronickej podobe s plnotextovým vyhľadávaním.

Zabezpečuje prístup k množine žiadaných elektronických dokumentov a to buď samostatným nákupom prístupov k vybraným databázam rôznych vydavateľstiev rozdelených podľa odborov, prípadne podľa rokov vydania alebo v záujme zvýšenia efektívnosti a účelovosti volí akvizičnú stratégiu spájania sa do knižničných konzorcií. Nespornou výhodou konzorcií sú nižšie náklady na strane vydavateľov aj knižníc. Nepopierateľná je skutočnosť, že týmto spôsobom si aj malé knižnice s nízkym rozpočtom môžu dovoliť predplatiť elektronické kolekcie za iných podmienok nedosiahnuteľné. Tento prístup knižniciam zároveň umožní stať sa nezávislými od jedného vydavateľa či agregátora a jeho obchodnej politiky.

Prekážky elektronického publikovania

Elektronická publikácia resp. dokument sa od klasického tlačeneho, analógového dokumentu líši v mnohých smeroch. Istá úroveň počítačových znalostí je u autora nevyhnutná a používateľ musí byť rovnako schopný minimálne spustiť a čítať elektronickú publikáciu.

Nároky súvisiace s počítačovou gramotnosťou môžu pre niektorých autorov a používateľov predstavovať zásadné nevýhody.

Naopak pre mnohých predstavujú navigačné prvky, intuitívne vyhľadávacie prostriedky, možnosti spätnej väzby, diskusné fóra, ankety, multimedálne rozhranie, hyperlinkové odkazy a mnohé iné nenahraditeľný autorský i používateľský komfort.

Ďalšie odlišnosti predstavujúce diskomfort a prekážku elektronického publikovania sú nedostatočná legislatíva v oblasti bezpečnosti, autorských práv a informačných technológií. Môže dochádzať k tzv. e-kriminalite spočívajúcej v porušovaní autorských práv a tiež k odcudzeniu osobných údajov.

Medzi významné faktory brzdiace rozvoj elektronického publikovania na univerzite patria silný návyk vedeckej komunity na tradičné printové publikácie majúce pôvod v dlhej tradícii a zvykoch a predpojatost' a nedôvera akademickej obce prameňiacich v ľudskej prirodzenosti odmietania nového a nepoznaného.

Nesporňovanou výhodou elektronických publikácií je absencia časopriestorových bariér, teda možnosť kontinuálnej aktualizácie, spätných zásahov do textu a okamžité publikovanie za predpokladu dostatočného pokrytia internetovým pripojením a jeho cenovej dostupnosti. V neposlednom rade sú elektronické publikácie oproti printovým verziám omnoho cenovo výhodnejšie a šetrnejšie k životnému prostrediu.

Záver

Univerzitná knižnica UPJŠ v Košiciach plní významnú úlohu moderného sprostredkovateľa toku informácií smerom k svojim používateľom. Snaží sa o reálnu zmenu v prístupe vedeckovo-výskumnej a odbornej verejnosti, študentov i širokej akademickej obce smerom k pozitívnemu prijatiu elektronického publikovania. K zmene preferencií založených na silných dlhoročných návykoch, tradíciách a zvyklostiach je možné dospieť iba pomalým tempom „Step by step“. Univerzitná knižnica hodnotí tento vývoj pozitívne. Zaznamenáva neustále sa zvyšujúce preferencie v reálnom využívaní elektronických komunikačných kanálov svojich používateľov a ochotu publikovať prostredníctvom elektronických sietí. Svojim aktívnym prístupom tak nemalou mierou prispieva k tvorivému duchu univerzity a výrazne podporuje jej strategické a dlhodobé ciele.

iiinfos 2017

Zborník príspevkov z 39. medzinárodného informatického
sympózia v kongresovom centre SAV Academia
v Starej Lesnej, 25. – 28. apríl 2017